COLLECTIO

LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI

MDCCCXXI

PER VIDVAM POMBA ET FILIOS.

C. CORNELII

TACITI

OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

IER. IAC. OBERLINI

TOMVS QVARTVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS VIDVAE POMBA ET FILIORVM.
ANNO MDCCCXXI.

N. Ante postumas Oberlini adnotationes hoc signum * appositum est.

C. CORNELII TACITI

DE

SITV, MORIBVS, ET POPVLIS GERMANIAE

LIBELLUS.

BREVIARIVM.

Cap. 1. *Germaniae situs*, 2. *incolae indigenae: auctores gentis: nominis origo. Hercules:* 3. *barritus: ara Ulixis.* 4. *Germani, gens sincera: habitus corporum.* 5. *Terrae natura: non aurum, non argentum, nec aestimatum.* 6. *Germanorum arma, equitatus, peditatus, ordo militiae:* 7. *reges, duces, sacerdotes:* 8, *feminarum virtus et veneratio. Veleda. Aurinia.* 9. *Dii, sacra, simulacra nulla.* 10. *Auspicia, sortes; ex equis, e captivo praesagia.* 11. *Consultationes publicae et conventus.* 12. *Accusationes, poenae, ius redditum.* 13. *Scuto frameaque ornati iuvenes, principum comites: eorum virtus et fama.* 14. *Gentis bellica studia.* 15. *In pace venatio, otium. Collata principibus munera.* 16. *Urbes nullae: vici, domus, specus suffugium hiemi, et receptaculum frugibus.* 17. *Vestitus hominum, feminarum.* 18. *Matrimonia severa. Dos a marito oblata.* 19. *Pudicitia. Adulterii poena. Monogamia. Liberorum numerus non finitus.* 20. *Liberorum educatio. Successionis leges.* 21. *Patris, propinqui, amicitiae inimicitiaeque susceptae: homicidii pretium. Hospitalitas.* 23. *Lotio, victus, ebriorum rixae: consultatio in conviviis.* 23. *Potus, cibus.* 24. *Spectacula: aleae furor.* 25. *Servi, libertini.* 26. *Fenus ignotum. Agricultura. Anni tempora.* 27. *Funera, sepulcra, luctus. Haec haetenus in commune.*

28. *Singularum gentium instituta. Galli, olim valida gens, in Germaniam transgressi, Helvetii, Boii. Aravisci, Osi,*

incertum genus. Germanicae originis populi Treveri, Nervii, Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. 29. *Batavi, Cattorum proles. Mattiaci. Decumates agri.* 30, 31. *Cattorum regio, habitus, disciplina militaris; vota, virtutis incentiva.* 32. *Usipii, Tencteri, equitatu praestantes.* 33. *Bructerorum sedes, a Chamavis et Angrivariis occupatae.* 34. *Dulgibini. Chasvari. Frisii.* 35. *Chauci, pacis studio, iustitia et virtute nobiles.* 36. *Cherusci et Fosi, a Cattis victi.* 37. *Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. Romanorum clades. Germani triumphati magis quam victi.* 38. *Suevorum numerus, mores.* 39. *Semnonum religio, victimae humanae.* 40. *Longobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthae cultus communis.* 41. *Hermunduri.* 42. *Narisci. Marcomanni. Quadi.* 43. *Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates; Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Naharvali; horum numen Alcis. Gothones. Rugii. Lemovii.* 44. *Suiones, classibus valentes.* 45. *Mare pigrum. Aestyi, matris deum cultores, succinum legunt. Sitonibus femina imperat.* 46. *Peucini, Venedi, Fenni, Germani an Sarmatae? Eorum feritas, paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.*

1. Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis, Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque, mutuo metu, aut montibus, separatur. Cetera

COMMENTARIVS.

Ordinem scriptionis si sequimur, ante Historias et Annales sibi locum vindicet hic libellus. Scriptus enim est Traiano secundum consule, id est Nerva adhuc vivo. Ipse ostendit c. 37: *Caecilio Metello ac Papirio Carbone coss. Ex quo si ad alterum Traiani consulatum computemus, ducenti fere et decem anni colliguntur.* At Historiae coeptae Nerva iam mortuo et inter divos, ut docui. Lips.

A Galliis Rhaetiisque. MSS. et edd. vett. (etiam Romana Ioh. Gensbergi et Norimbergensis Frid. Creussneri) *a Gallis Rhaetiisque.* Lipsius editione sexta dedit *a Galliis*, unde in ceteras fluxit. Restituimus veterem lectionem, itemque cum Broterio *Rhaetis*, quia et in altero membro non regionum, sed populorum, nomina. Decepit editores, ut videtur, nomen *Pannoniis*, itemque recentior adpellatio Rhaetiarum. Sed Rhaetiae et Pannoniae sunt inferiores Taciti aetate, ut monuit dudum Cellarius. Ern. Editiones a morte Lipsii cum eius notis curatae fol. *Paris* 1608, *et Antw.* 1627, habent *a Gallis Rhaetiisque.*

Mutuo metu, aut montibus. Vitiat

Oceanus ambit, latos sinus et immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus, Septentrionali Oceano miscetur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobae

acutam sententiam Bambergense exemplar, *mutuo victu*. Immo vero *metu*: qui inter aeque potentes pro termino et repagulo. Thucydides 3, 11, bene et apposite: Τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος, μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν. Lips.

Nuper cognitis. Domitiani imperio, opinor: cui bella cum Cattis, Suevis, Sarmatis, et ea occasione illustratae magis vicinae gentes. Lips. Colerus potius de Drusi Germ. bellis accipit, testibus Strabone, l. 7, p. 291: Plinio 2, 67: Suetonio Claud. 1. Egregie rem illustrat monumentum Plautii Silvani Aeliani apud Grut. p. 453.

In Occidentem versus. Pleonasmus elegans, Ciceroni aliisque usurpatus. V. Clav. Cic. in *versus*. Adde Manut. ad Cic. Epist. 8. 15. Cautio est, ne cum iis locis quaeramus, ubi *versus* participium est, ut bene monet Dukerus, exquisitae vir doctrinae, ad Liv. 38, 51. Hoc loco participium agnoscere non licet. Nam copula deberet esse post ortus, sic: *et modico flexu* etc. *Modico fl. i. O. v.* est: ubi modice versus Occidentem se flexit. Mox *molli et clementer edito iugo* synonymice: ne Tacitum, brevitatis auctorem, talia refugere putes, ubi exquisita verba in promptu sunt. Ern.

Montis Abnobae. Plinius nominat 4, 12, (24,) sed ibi quoque infida scriptura. Alii enim libri, *Arnobae*. Bambergensis hic: *Anribae*. Roman. *Arbonae*. Ptolemaeo sunt Ἀβνοβαῖ montes. Lips. *Arnobae* cod. Kapp. *Arbonae*. Pogg. Rhag. Puteol. ceteri ante Rhco. At MS. Arundel. *Arnibae*, ut Bamb. nam in eo sic, non *Anribae*, credo fuisse. Rhenanus ex ed. ab Artolpho, medico, secum communicata prodidit *Abnobae* et quidem in ed. 1533: nam in ed. 1519 huius libelli adhuc est *Arbonae*. Ex quibus patet, lectionem *Abnobae* h. l. niti sola illa editione vetere, quam Artolphi librum vocat Rhenanus. Si cod. Artolphi est idem, quem nos Kapp. vocamus, ut mihi visum est propter summum consensum in ceteris lectionibus inde prolatis, aliud hic egit Rhenanus. In Plinio 4, 12, (24), lectionem *Abnoba* non certam esse, Lipsius monuit. Ego *Arnoba* reperi in edd. primis omnibus; quas habeo e sec. XV. In ed. a. 1497. in margine primum *Abnoba*, sc. e coniectura Hermolai Barb. e cuius castigatione est illa ed. In textu primum reperi in edd. Benedict. ut 1507: sed post eam, etiam in Germanicis, et Paris. 1526. in textu *Arnoba*, interdum in margine *Abnoba* est. Ill. tamen Rezzonico in MS. reperit *Abnova*, eiusdemque lectionis vestigia in alio, quam lectionem veram putat. Sed nil interest inter *Abnobam* et *Abnovam*: sicut Ptolemaeus habet Ἀβνοβ. cuius etiam testimonium firmat lectionem *Abnoba* apud Plinium et nostrum. Ern. Apud Ptol. 2, 11, dicuntur Ἀβνοβαῖα ὄρη. item Ἀβνοβα vel Αὔνοβα. Ed. Rom. habet *Arnobe*, Norimb. editio, quae dicitur codex

iugo effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpit: septimum enim os paludibus hauritur.

2. Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hospitiis mixtos: quia nec terra olim, sed classibus, advehebantur, qui mutare sedes quaerebant: et immensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus

Kappii, item Artolphi, *Arnobae*. Rhenanus hic in limine statim humani quid passus, qui e sic dicto codice isto Artolphi profert *Abnobae*. Eum quippe a. 1533. nota fugientibus literis margini exemplaris adlita decepit, ut monui in praefatione. Ceterum *Abnobae* nomen verum esse monumenta haud ita pridem reperta abonde confirmant. Scilicet in ipsa Nigra silva, sive monte Abnoba reperta est a. 1778. ara, inscripta hoc titulo: IN H. D. D. DEANAE ABNOBAE CASSIANVS CASSATIVS L L M et ATIANVS FRATER FALCONE ET CLARO COSS.; quae proinde A. U. C. 949. A. C. 193, posita fuerat. Sistit eam decus, dum viveret, eximium S. Blasianum, Abbas Gerbertus in Hist. silvae nigrae t. 1, p. 7. Tum vero a. 1784. Badavillae in iugo eius montis sitae e ruderibus thermarum Romanarum extracta est ara, vel basis columnae, sive statuae inscripta DIANAE ABNOB. de qua vid. laudatus Gerbertus t. 2, p. 243. et *Aug. Gottl. Preuschen in Denkm. von. alt. phys. u. polit. Revolutionen in Deutschland, bes. in den Rheingegenden*. 8. *Frf.* 1787.

Erumpit. Cod. Kapp. (a. ed. Norimb. item Rom.) *erumpat*, itemque edd. Rhen. seqq. ante Pichenam, qui ex ed. Put. edidit *erumpit*, quod et ceteri mei veteres habent. Ceterum utrumque rectum. Ern.

Utque sic dixerim, adversus. Haud satis capio. An *adversum* dicit oppositum et contrarium? An *obversus* verius sit legi, idque ex situ ipso? An vox aliqua durior, aut remotior fuit, praesertim quam praefatione ea leniit? Tamen haud male *adversum* ceperis, quasi mari Italico et Tyrrheno oppositum: eodemque sensu etiam *diversus*. Sic in Agricola scripsit c. 23: *Glota et Bodotria diversi maris aestu in immensum revecti, angusto terrarum spatio dirimuntur.* Lips. Quomodo *adversus Oceanus?* numquid aliter quam *secundum* et *adversum mare* 2, 98: *Mare quoque Etesiarum flatu in orientem navigantibus secundum, inde adversum erat.* Sumptum inde, quod *secundo flumine, amni secundo*, et vicissim *adverso flumine* vel *fluvio, adversa aqua per flumen* dixere. Sic etiam, qui ex Italia Oceanum, per Germaniam proprie dictam, ingreditur, *adversa aqua* videtur vehi, sive aestu contrario: praecipue versus septemtriones: ibi enim *consurgere mundum*, qui in austros Libyae *premeretur*; ibi *erectum borean*, ex opposito *notum iacentem* credebant. Plinius 2, 70: *Navigantium hac maxime cursus deprehendunt, in alia adverso, in alia prono mari, subitoque conspicuis, atque ut e freto emergentibus, quae in anfractu pi-*

aditur. Quis porro, praeter periculum horridi et ignoti maris, Asia, aut Africa, aut Italia relicta, Germaniam peteret? Informem terris, asperam caelo, tristem cultu adspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriae et annalium genus est) Tuisconem Deum, terra editum, et filium

lae latuere, sideribus. Gron. Alii *aversus*: facit hoc locus Ciceronis Somn. Scip. c. 6, quem Pichena adduxit, ubi *aversa pars terrae* inhabitabilis: *ignotum mare* infra c. 17, hoc est *aversum*. Vide quae ad Florum noto 2, 12. Velleius 2, 106, *classis, qua Oceani circum navigaverat sinus, ab inaudito atque incognito ante mari flumine Albi subvecta*: sed neutrum satisfacit. Forte *inapertus Oceanus*. Valerius Fl. 1, 169. *quantos pelagus aperimus in usus.* Ann. 16, 23, *portum aperire*: *aperire saltum* in Annotatis supra: *aperire Oceanum* Curtius 9, 4: *ut sanguine suo aperirent ei Oceanum.* Possis etiam *inaccessus*, vel *avius*. Heins. Nil opus Acidalii *aversus*. Improbabile prorsus Crusii *abstrusus* in Prob. crit. p. 33.

Nisi si patria sit. MS. Turic. *nisi sibi p. s.* Ern. *Nisi si* ed. Rom. et Nor. Sic et alibi. V. Dukerus ad Flor. 4, 7, 15. In depingenda imagine terrae consentit Seneca de Provid. c. 4.

Quod unum apud illos. Uti apud barbaros fere omnes et rudes literarum. Nec Hispani aliter comperere apud novos Indos. Eginhartus in Vita Caroli Magni c. 29. *Barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit, memoriaeque mandavit.* Iornandes de Gothis c. 5, *in priscis eorum carminibus paene historico ritu recolitur*, etc. At proprie de Germanis, noster A. 2, 88. de Arminio: *Caniturque adhuc barbaras apud gentes.* Iulianus egregie in Antiochico ab init., qui haec, ἄγρια μέλη vocat παραπλήσια ταῖς κλαγγαῖς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων: *agrestia carmina, similia clangoribus avium aspere clamantium.* Lips. In hoc loco alii legunt τοῖς κραυγμοῖς.

Tuisconem. Ita edidi e MS. Turic. cod. Kapp. ed. Rheg. ut dudum voluere viri docti (in his Conring.). Ceterae edd. meae inde a pr. Spirensis *Tuistonem.* In vett. edd. autem saepe observavi *st* esse pro *sc.* Sic mox c. 3, in edd. Spir. et Pogg. *stutis* pro *scutis.* In MS. Turic. ante abest etiam *est*, bene, ut opinor. In ed. Rheg. *sit* reperi. Post liber Artolph. *ei filium*: MS. Arund. *eius f. M. o. g. conditoremque*: quod favet coniecturae Rhenani: *Ei f. M. o. g. conditoremque*: *Manno tres filios adsignant.* Ed. Pogg. *conditorisque*, item Spirens. Ern. Ed. Rom. et Nor. *Tuisconem... ei filium.... conditorisque.* Wachterus volebat *Tutisconem*; Cluverius *Tuitonem*, quod et placebat Perizonio. Scheidius in praef. ad Eccardum de Orig. Germ. p. 23, suadet legendum *Thiudans* datque *et terra editum.* Ceterum hic non quaeritur, quod nomen hominis verum fuerit, sed quale a Tacito scriptum, quod dubium esse nemo non sentit. Gebauerum si audias in Vestig. iuris Germ. antiq. p. 926, Tacitus scripserit *Tuitscotten Deum, terra edi-*

Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Hermiones, ceteri Istaevones vocentur. Quidam autem, licentia vetustatis, plures Deo ortos pluresque gentis adpellationes, Marsos Gambrivios, Suevos, Vandalios adfirmant: eaque vera et antiqua nomina. Ceterum Germaniae vocabulum recens, et nuper additum; quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen in nomen gentis

tum ei (vel et) *filium Mannum.* Derivat scil. vocem a *thiud*, gens, et *cott* sive *Gott*, *Deus*, ut sit gentis Deus.

Herminones. Cod. Vat. Kapp. edd. Puteol. Rhag. *Hermiones*, ut fere in libris Plinii scribuntur. Mox ed. Alc. vitiose *Deos.* Ern. Ed. Rom. et Nor. *Hermiones.* Recepere et Bipontini, qui pro *Deo ortos* mallent *de eo* (Manno) *ortos.*

Licentia vetustatis. Cod. Kapp. *ut in licentia vet.* plane ut e cod. Art. laudat Rhenanus, et est in duobus Vatic. ap. Broterium. Ern. Sic et ed. Nor. qui est iste cod. Kappii et Artolphi, sed omisso *autem.* Sic porro et ed. Rom. Eam lectionem probat Zinzerling. in Crit. iuv. prom. c. 51.

Vandalios. Cod. Kapp. (s. Norimb. ed.) *Vandilios.* (Sic et ed. Rom.) MS. Arund. edd. Rhag. Ber. *Vandalos.* Ergo vulg. non ita firmum, ut Harduino visum ad Plin. 4, 14, (28). Ern.

Recens, et nuper additum. Nos *auditum* maluimus legi (ut c. 41.) quam *additum.* Quod ait, *nuper*, non Hercules ita nuper, quippe quum ab aevo Iulii Caesaris, quo constat Germanos Galliam irrupisse. Lips. Multo magis *additum* demulcet quam *auditum.* Intellige, datum, inditum, impositum. Virgilius 1, 267. *Puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo Additur.* Seneca Herc. Fur. 1237. *Quis nomen unquam sceleris errori addidit?* ut ex Flor. restituimus. Claudianus Cons. Olybrii et Probini v. 9, *nam saepe soles ductoribus illis Instaurare vias, et cursibus addere nomen.* Gron. *Nuper* de satis longo tempore uno alterove etiam saeculo dici, hodie satis constat inter latina doctos. V. dicta in Clave Cicer. in h. v. *Auditum* placebat etiam Pighio in Hercule Prod. p. m. 9. Ern. Germanorum nomen in Fastis Capitolinis iam occurrit ad a. U. 531. Eos scite aeri incisos dedit Piranesius.

Nunc Tungri, nunc Germani. Valde amplector Bambergensem scripturam, quam et Pichena reperit in veteri editione Bononiensi: *ac nunc Tungri, tunc Germani:* atque ita evolvam me ex obscura origine nominis, quod hodieque haeret in pace et bello optima gente. Sententiam enim hanc reor (quidquid dissertum aliis) eos qui transgressi primitus Rhenum sint, esse eum ipsum populum, qui nunc Tungri appellentur, at tunc Germani: quod tamen unius nationis peculiare nomen, paullatim

evaluisse paullatim, ut omnes, primum a victore ob metum, mox a seipsis invento nomine, *Germani* voca-

transfusum ad omnes. Lips. *Tunc* MS. Turic. edd. Bonon. 1472. apud Picheunio, Spireosis, Pogg. Ceteri edd. mei ante Pich. bis *nunc*. Cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) inverse *ac tunc Tungri, nunc G.* ut Acidalio placebat. *Sunt* edd. Rhag. Rhen. 1519. Post pro *non gentis* Acidalius malebat *in nomen gentis evaluisse:* quod non displicet. Est enim haec legitime verbi *evalescere* constructio, ut H. 1, 80, et alibi. Ern. Recipio cum Bip. Ex hoc loco patet, editionem veterem, qua usus I. E. Kappius, non esse Romanam; haec enim habet *ac nunc Tungeri, tunc Germani*. Ioh. Kappius in editione sua Germaniae a. 1788, secutus alteram editionem istam, reposuit *ac tunc Tungri, nunc G.* Ita quoque visum fuerat Acidalio. Longolius *τὸ ac* recidendum putabat. Ceterum Bononiensis editio a. 1472, est eadem, quae Poggii, quod et alibi monitum. In sequentibus Wachterus in alia omnia abit. Servat vulgatum *non gentis* et nomen nationis intelligit *Germanorum*; gentis, *Theotiscorum*; istud, non hoc, praevaluisse paullatim censet.

A victore ob metum. Vox *Germani* eidem Bamberg. recte abest. Ista ipsa enim noviter interpretari posse videor, et praeter mentem omnium, etsi non praeter verum. Censeo eum hoc dicere. Factum, ut omnes, qui Rhenum accolerent, nomen ob ista victrice natione invenirent, ob metum scilicet recentem Gallorum: qui, quoties de transgressu, vel adventu Transrhenanae nationis audirent, aiebant trepidi adventare Germanos: et isti proprie Germani, novum nomen invenirent a se ipsis, discriminandi nimirum caussa, et dicerent se Tungros. Possim vulgatam tueri et explicare: sed cur auger? haec mera veritas. Lips. Vir doctus (*de la Bletterie*) apud Broterium corrigit *ad metum*, quod est facilius, sed *ob m.* idem significare posset. Ern.

Mox a se ipsis. Mox pro *postea* est et ap. Flor. 3, 10, 8. ubi vid. Dukerus. — *A se ipsis inv. nom. Germani.* Si mordicus hunc retines, legam, *a reipsa invento*. Germani enim etymo prisco bellaces viri sunt. *Gerra*, bellum: invenere ergo id nomen, ab ipsa re, quia tales. Vulgatam quomodo expedies? aut qui a seipsis nomen hoc invenere, quod antea in Tungris? sane interpretes hic fluctuant, et fluctuabunt aeternum. Lips. Locus ex illis, in quibus maiore cum fiducia destruas aliena, quam moliaris et struas tua. Utcumque autem defendi possit *a victore*, malim tamen *a victrice*, ut referatur ad *nationem*. Deinde utrobique admitto scripturam Bambergensem. Sensus :ut Transrhenanae gentes, inter Gallos, et ob his ad Romanos Graecosque potissimum per Massilienses propagata communi appellatione, a victrice natione, metu dictante, omnes *Germani* (quod primis experimentis virtutis appellabantur, qui postea *Tungri* dici maluere) mox, postquam non metus, sed ratio, valuit, et interius eae Transrhenanae gentes sunt cognitae, proprio et a seipsis invento nomine, velut Suevi, Catti, Sicambri, Cherusci, Usipetes etc. vocarentur. Gron. MS. Arund. *mox et a se i. i.* Ern. Quaeritur hic: quis

rentur. Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt.

3. Sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem *barritum* vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur: terrent enim, trepidantve, prout sonuit acies; nec tam vocis ille

victor sit intelligendus? Tungros vulgo putant, quorum pristinum nomen ob metum aliis quoque sit datum, ut Germani dicerentur. Longolio, quem cum Kappio Bipontini sequuntur, secus videtur. His *victor* est populus Romanus, qui, etsi non domitos a se Germanos, victos tamen, crepabant, ut Florus habet 4, 12. Metuisse vero, satis constat. Alii, Muretus, Cluverius, Harlaeus, et nuper Lallem. coniiciebant legendum *a victis*, quod bonum sensum fundit; verum, refragantibus codicibus, haud admittendum.

Virorum fortium. Ituri etc. Recte distinxi. Non enim ea mens, quod Herculem canant; sed quod alacres et cum cantu incipiant pugnas. Tacitus H. 2, 22: *Temere subeuntes cohortes Germanorum, cantu truci et more patrio nudis corporibus.* Lib. 4, 18: *Ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies.* Noto autem, etiam Hispanos proeliis praecinuisse, ex Silio 10, 230.... *ritu iam moris Iberi Carmina pulsata fundentem barbara cetra.* Diodorus Siculus, de Lusitanis 5, 34: Ἐν τοῖς πολέμοις πρὸς ῥυθμὸν ἐμβαίνουσι, καὶ παιᾶνας ᾄδουσιν, ὅταν ἐπίωσι τοῖς ἀντιτεταγμένοις. Similia in Thracibus aliisque barbaris fuisse, notavi ad A. 4, 47. Lips. Antiquam distinctionem revocavit Pichena. Ern.

Barditum vocant. Ita Farnes. et scio, Bardos Gallos dictos cantores, sive poëtas. Placet tamen nunc magis *baritum*: quae mera vox nostras, quibus *beren* aut *baëren*, clamare, vocem tollere. Errabit enim, qui ab elephantis barritu deducet, Germanis tunc ignoti. Althamerus *blaritum* vellet, Germanico item verbo. Quidquid de nomine sit, Ammianus hunc describit 16, 12. (30) *clamorem fuisse maximum, qui ipso fervore certaminum exoriens identidem, paullatimque adolescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.* Lips. *Barditum* etiam MS. Arund. cod. Kapp. (s. ad. Nor.) Ceteri libri mei omnes *baritum*. *Relatum* vocat ipsum cantum, ut poëtae *referre* de quocumque genere orationis dicunt. Ern. *Barditum* et liber Artolphi s. ed. Nor. item ed. Rom. Ammianus *barritum* 26, 7. at 31, 7. at Veget. 3, 18. habent. Verosimilius etiam apud Tacitum sic fuisse scriptum. Etymon incertum. Car. Gottl. Anton. notis ad vers. Germ. Taciti libelli ducit ex *War-lied*, quod belli cantum significat. Perizonius legit *baritum*, quasi a *buer*, *baar*, ursorum murmur. —* Camerar. *baritum*. cod. Arund. *blandicum*. V. Burm. ad Anthol. 4, 145, 440.

Nec tam voces illae. Sic MS. Tur. et cod. Kapp. edd. Spirensis, Pogg. Rhag. Put. Bonon. Ber. Rhen. 1519. at post edidit: *nec tam vocis ille*:

quam virtutis, concentus videtur: adfectatur praecipue asperitas soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterum et Ulixem, quidam opinantur, longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque:

qood omnes ante Picbenam edd. servant: idqua praeferrem, si a libris firmaretur. Ess. Ed. Rom. et Nor. *voces ille.* Verum mire blanditur lectio ista Rhenani *vocis ille*, quas et Heinsio placuit, qui tamen perperam ad vetustiores editiones provocat, et recepta est a Bip. quos sequor.

Quam virtutis concentus videtur. Bamberg. *quam mentis concentus*: qood baud praeferam vulgatae. Lips. *Mentis* etiam MS. Arund. quae vox sane bonum sensum facit: sed et *virtutis concentus* bene habet. Etiam Cicero *virtutum concentum* dixit, sed aliu sensu, ut *concentum doctrinae, naturae* etc. Ern. *Mentis* probat Colerus.

Ulixem quidam. Interqne eos Strabo, magni et directi iudicii scriptor, lib. 3, p. 149, qui affirmate tradit, Ulysseam Lusitaniae (Ulyssiponem aliter dicimus) Homerici Ulyssis monumentum esse. Sed et in Britanniam eum venisse, ex ara graecis literis inscripta collegit Solinus c. 25, itemque Mela. Cui mirae et blandienti opinioni si indulgemus, quidni Ulissinga nostra in Zelandia, ab eodem sit? quidni Circaea a Circe? Sed vani et lascivi, vereor, lusus isti ingeniorum sunt: quibus tamen hodie nonnemo ae ostentat et superbit. Io. Brodaeus baec de Ulyssis errore in Miscellaneis 3, 4, scite coarguit; Brodaeus, vir, sive adolescens potius, acris ingenii, probi iudicii, lectionis diffusae, quem non magis in ore famae esse miror, immo indignor. Lips. Mox *adisse* vett. edd. non *adiisse.* Ern. Mela male hic citatur.

Hodieque incolitur. MS. Turic. edd. Spir. Puteol. Rhng. *hodie.* Ern. Ed. Rom. et Nur. item Rhen. *hodieque.* Meminit *Asciburgii* Marcianus Heracleota, item Ptolemaeus, licet loco alieno. Contra in Tabula Theod. occurrit ad Rhenum inter Novesium et Vetera, eique respondet hodie vicus *Asburg.* Sic Cellarius, *D'Anville*, alii. Contra I. H. M. Ernesti in hodierno *Essenberg* prope *Mörs* rectius quaeri autumat.

Nominatumque. ἀσκιπύργιον. Vel, ut Rhenanus, ἀσκυπύργιον: etsi abesse vox ea potest, incolumi sensu; praecessit enim. At libri quidam magis hic diversi, qui ἀκρινίπριον referunt: ex quo placet quibusdam ἀκρινήριτον, a Nerito, ut volunt, Ithacae monte: locus quidem hic ipse, quem indicari putamus, clivosus est, haud procul Veteribus vicus, *Aschelburg* nunc dictus. Lips. MS. Arund. ἀσγυπιάγιον. Cod. Artolphi Kapp. (s. ed. Nor.) ed. Rhen. 1519. *Acriniprion.* A ceteris meis ante Rhen. abest: sed in quibusdam, velut Spir. Put. Ber. ut lacuna sit, signum vocis graecae, quam exprimere typis non possent. Rhenani lectio servata est in omnibus ante

aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto Laërtae patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam, graecis literis inscriptos, in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exstare. Quae neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.

4. Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam et sinceram et tantum sui similem, gentem

Lipsium, qui recte delevit, scripserat aliquis graece nomen in margine: inde corrupte in textum venit. Restituit in textum ἀσκιπύργιον Brotier: quod forma orationis non sinit imitari. Si pro *Asciburgium* esset *oppidum*, locum haberet nomen graecum. Ern. Expungunt iteratum nomen Pichena, Colerus, alii. Contra, servandum altero loco et graece scribendum Ἀσκιπύργιον, Altmannus iudicat. Hagenbuchius inde exsculpsit Ἀσκανιοπύργιον, quasi Ascanii arcem, in quo sibi mire placet. Bipontini spatium vacuum reliquere. Ceterum hoc loco Rhenanus in notis abusu vocum turbat lectorem. In exemplari, quocum a. 1519. contulerat codicem suum, adserit scriptum fuisse *acrunipyrion*: ubi per *exemplar* intelligit codicem, quem vocare solet, Artolphi sive editionem Nuribergensem; contra *codex* hic ei est editio Beroaldina, in qua, ut in editione Romana, lacuna est relicta.

Ulixi consecratam. Intelligo, ab Ulixe, ut ap. Sueton. Aug. 1, *ara Octavio consecrata*, accipiunt quidam viri docti. Tacit. Ann. 15, 41. *aedes Statoris Iovis vota Romulo.* Ern.

Graecis literis. Literis fortasse, vix credo lingua. Quid autem numerum de illis, quum etiam Helvetii et Galli literatura graeca usi sint, romanis characteribus iuxta cum imperio ignotis? Lips. Graecarum literarum usum etiam Gallis tribuit Caesar B. G. 6, 14, ubi v. Davies et Oodend. lectionem vulgatam recte defendentes. Ern.

Neque confirmare argumentis. Scriptus olim Bil. Pircheimeri *adfirmare*, ut monuimus ad Liv. 21, 13. Gron. Libri mei omnes vulgatum habent. Sed non modo *adfirmare* probo, verum et *argumentis* suspectum habeo, quorsum addat scriptor brevitatis amans, quum non addat copiosus ille Livius, a quo etiam totum hoc sumptum est, e praef. *ea nec adfirmare, nec refellere in animo est.* Etiam sequentia e Livio sumpta. Ern.

Ipse ..... accedo. Livium si sequi voluisset, dixisset *accedam.* Ern.

Aliis. Redundat. Lips. Recte. Pichena conicit *nullis alienigenarum.* Ern.

Propriam et sinceram. Bamberg. *perpetuam et sinceram.* Lips. Τὸ *perpetuam* huic rei accommodatum non videtur. Tria enim, quae ponit hic Tacitus, nihil aliud sunt, quam idem alio modo, maioris affirmationis, et ἐμφάσεως χάριν. Ita et *proprius* suus, ἴδιος cum pluribus non communis

exstitisse arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem o-

soque impermixtus, *sincerus et tantum sui similis.* Gron. MS. Arund. *propterea*, male. Sed mihi *tantum* suspectum est: neque enim intelligi potest *tantum sui similem esse:* quis sic dixit unquam? scripserim *totam.* Error forte natus est a mox sequentibus, *et tantum ad impetum valida.* Ern. *Perpetuam* placebat Conringio et Colero; *propterea* Bipontinis.

Rutilae comae. Siva flavae et colore auri. Ideo auricomi Batavi Silio 3, 608. *At puer auricomo iam formidate Batavo.* Wandali χρυσοειδεῖς Procopio dicti. Rufum Seneca dixit 3, 26, de Ira: *Non est Aethiopis inter suos insignitus color, nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos.* Et Martialis Ruffum ea mente Batavum Epigr. 176, *Sum figuli lusus, ruffi persona Batavi.* Graeci pleromque ξανθὸν verterunt: etsi Galeuus, Commentario ad Polybum De victu c. 6, velit, Germanos magis proprie κυῤῥοὺς dici, quam ξανθούς. Calpurnius Fluccus Declamat. 2, de hoc Germanorum connato habitu: *Miramur hanc legem esse naturae, ut in subolem transeant formae, quas quasi descriptas species custodiant? Sua cuique genti etiam facies manet. Rutili sunt Germaniae vultus, et flava proceritae Hispaniae: non eodem omnes colore tinguntur.... Diversa sunt mortalium genera, nemo tamen est suo generi dissimilis.* Quem obiter emando: *et flava proceritas:* (apage enim hoc de Hispanis). *Hispani an non eodem omnes colore tinguntur?* Nec a natura solum rutilus hic crinis, etiam ab arte; lavabant enim crebro et medicamento rutilabant. Ammianus: *Videbat* (Germanos) *lavantes alios, quosdam comas rutilantes ex more.* Medicamentum, sapo. Martialis 14, 26. *Caustica Theutonicos accendit spuma capillos.* Plinius 28, 12. (51). *Prodest et sapo. Galliarum hoc inventum rutilandis capillis, ex sevo et cinere.* Ita Caligula procerissimum quemque e Gallis ad germanicum triumphum legit; *coëgitque rutilare et submittere comam*; ut Germani scilicet germani viderentur. Suet. narrat cap. 47. Herodianus item de Antonino Germanos aemulante 4, 12: Κόμας τε τῇ κεφαλῇ ἐπετίθετο ξανθὰς· καὶ εἰς κουρὰν Γερμανῶν ἠσκημένας. Caussam huic coloris studio adsignat Clemens Paed. 3, 3, p. 98, terrorem. Τῶν ἐθνῶν, inquit, οἱ Κελτοὶ καὶ οἱ Σκύθαι κομῶσιν, ἀλλ' οὐ κοσμοῦνται· ἔχει τι φοβερὸν, τὸ εὔτριχον τοῦ βαρβάρου, καὶ τὸ ξανθὸν αὐτοῦ πόλεμον ἀπειλεῖ, συγγενές τι χρῶμα τῷ αἵματι. (Cf. porro Diod. Sic. 5, 28.) Romanae etiam matronae veteres amavere hunc colorem, *et summa diligentia capillos cinere rutilabant*, ait Valerius 2, 1, 5. Posteriores magis avide, quae capillitium ipsum emebant a Germanis, et pro comis suis supponebant. Ovidius ad puellam Am. 1, 14, 45: *Iam tibi captivos mittet Germania crines, Culta triumphatae munere gentis eris.* Quamquam Servium notare video in 4. Virgilii 698. *matronis nigram comam, meretricibus flavam probatam fuisse.* Quo videtur Satyricus respexisse de Messallina matronam sedulo dissimulante (Iuven. 6, 120). *Et nigrum flavo crinem abscondente*

mnibus: truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad impetum valida: laboris atque operum non eadem patientia; minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove adsueverunt.

5. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida, aut paludibus. foeda: humidior, qua Gallias; ventosior, qua Noricum ac Panno-

galero. De hac ipsa re doctissimus Tertullianus de Cultu 2, 6: *Video quasdam et capillum croco vertere: pudet eas etiam nationis suae, quod non Germanae aut Gallae procreatae sint: ita patriam capillo transferunt. Male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite.* Nam quod mali auspicii ait flammeum caput, intelligit omen ad flammas aeternas. Lips.

Magna corpora et tantum. Mutilus, me iudice, Bambergensis, qui spreta priori voce scribit: *corpora tantum impetu valida.* Nam proceritas etiam inter Germanorum proprias notas. Lips. *Et* accipe dictum pro *sed*, ut saepe: ne temere cum Acidalio corrigere *sed.* Bambergensi consentit MS. Arund. Res ipsa multis Taciti, Livii, Caesaris aliorumque testimoniis nota. Ern. Adde supra A. 2, 14. et Plut. in Mario, c. 14, p. 411.

Minimeque.... caelo soloque assuerunt. Ultima litera proxime praecedentis vocabuli *inediam* est iteranda, ex qua *ni* facio, *minimeque sitim aestumque tolerare, frigoraque et inediam, ni caelo solove assueverint:* tum deinde pro *satis satiferax*, *frugiferarum arborum impatiens*: ut inter sata et frugiferas arbores distinguat. quinquam et arbores seri dicebantur: vide 26: *Arva per annos mutant et superest ager: nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserunt, et prata separent, et hortos rigent, sola terrae seges imperatur:* quibus haec mire illustrantur. Heins. Perizon. mallet *soloque.* .

Et si aliquanto specie differt. Nescio, quid idem liber sibi velit, *etsi aliquando specie aret.* An *variet?* Lips. *Aliquanto*, i. e. non parum. V. ad Sueton. Caes. 86, etsi debebat esse *aliquantum.* Ern. Bip. *τὸ aret* explicant per *arefit* calore solis superficies soli.

Ventosior, qua Noricum. Vix fides. Loca certe, quae humida et ad mare, magis obnoxia ventis, quam sicca et mediterranea, quod utique verissimum experimur in omni Germaniae isto tractu, qui ad septemtrionem. Sed nec ventorum proprie hic res est: de humore agitur, aut siccitate. Anne *verticosior* ausim legere? id est magis alta et montana? Mela quidem ita disparat, in hac ipsa terra describenda 3, 3. *Terra multis impedita fluminibus, multis montibus aspera, et magna ex parte silvis, aut lapidibus invi.* An frustra angimur? et ventosam accipi, pro sicca atque aëria, simplicius et verius sit? Lips. Colerus non male defendit vulgatum, *ventosum*, pro sil-

niam adspicit: satis ferax; frugiferarum arborum impatiens; pecorum fecunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent; eaeque solae et gratissimae opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde adficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quae humo finguntur: quamquam proximi, ob usum com-

vestri, pro montano dictum dicens. Ern. Scil. Alpibus connexum.

Satis ferax. Sive segetibus. Cluver. et Conring. mallent *sati.*

Plerumque improcera. Malo *pleraque.* De reipsa autem, ita hodie contra est, ut armenta nostra Bataviae, aut Frisiae, palmam poscere audeant contra omnia Europae. Lips. Sed ad armenta non videtur pertinere, quae satis clare excipit Tacitus: *ne armentis quidem*: in quibus solum nitorem et cornuum magnitudinem desiderat. Ern.

Suus honor, aut gloria frontis. *Honor* est pulchritudo e pinguedine et nitore. *Gloriam frontis* poëtice cornua vocavit. Ern.

Nullam Germ. venam. Respiae tamen A. 11, 20.

Possessione et usu haud perinde adficiuntur. Subaudienda particula, quasi esset: *sed possessione haud perinde*, puta, ac nos Romani, et omnes fere aliae nationes. Gron. Ceterum veteres quidam libri ut MS. Tur. cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) etc. *proinde*: cuius confusionis iam supra exempla vidimus. Ern. Edit. Rom. *perinde*. Rhen. *perinde* e Beroaldina. Sed Put. *proinde*

Non in alia vilitate, quam quae humo finguntur. I. e. pari, non minori. Rhen. 1519. edidit *utilitate*, sed post *vilitate*. *Utilitate* tamen et Lipsius edidit. Si *utilitas* pro usu diceretur, et libri faverent, praeferrem: apud nos in alio usu vasa argentea, h. e. diebus festis, in epulis utimur, non vulgo: at illi non ita. Ern. Parum latine, si quid video. Scripserat, puto, Tacitus, *non in alia utilitatis*: non in alios usus: amat sic loqui passim noster: tum et vult argentea vasa in promiscuo usu apud alios esse, ac si fictilia forent: hinc *utensilia*, utensilia cibaria; de quibus Gron. ad Ann. 1, 70. *usus* et *utilitas* eadem apud Tacitum, Ann. 3, 70. *quod effigiem principis promiscuos ad usus argenti vertisset*: sed *usus* vocabulum iam praecesserat. Forte et scribendum, *quam quae limo finguntur*: *limus* pro luto aut argilla: sed nil necesse: apud Nasonem Trist. 2, 489. *Alter humum, de qua fingantur pocula, monstrat.* Heins. Perizon. particulam *quam* expungendam putabat. In ed. Rom. corruptus est locus. Ed. Nor. *vilitate.* Sic et Beroaldi.

merciorum, aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt, atque eligunt: interiores simplicitus et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, et diu notam, serratos bigatosque. Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla adfectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

6. Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere te-

Serratos, bigatosque. Diu hos *serratos* numos quaero, homo alias non appetens valde numum. Nam vulgo leviter defunguntur. Et *serrati*, inquiunt, numi, quibus serrae forma impressa, sive incusa, et bigati, quibus bigatum: et de his quidem clarum est: oculi me docent quotidie: at de serratis, quis obsecro, in tanta ista copia numorum veterum, unum aliquem protulit, aut profert cum serra? Non vidi, non legi. Fulvius sane Ursinus in gente Manlia numum repraesentat, cuius in postica parte caput urbis, et inscriptum ROMA SER. quod ipse interpretatur *serratum:* sed quo argumento? Mille numi cum illo capite, in quibus nihil tale: et potius id referendum ad Serrani cognomen, quod ex alia gente haerere huic potuit per adoptionem. An lectio solicitanda in Tacito? an *aeratos*, aut *ratitos*, aut *Servianos* legendum? De prioribus quid fuerint, clarum: Servianos autem interpreter veteres Regios, quos in pretio fuisse, notat Suetonius, Augusto 75. Servius certe primus regum aes signavit. Adde, quod in codice Bambergensi *servatos*. An servamus lectionem, et capimus serratos eos, quorum ambitus dentatus atque asper sit in modum serrae? quae proba nota, et nihil periisse longo usu, aut resectione. Numos ego quosdam argenteos, ita formatos, usurpasse bis oculis sum certus. Spectasse autem id eos in numis volgo, ratio et Tertullianus de Poenit. 6, addocent: *Qui venditant, prius numum, quo paciscantur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter sit.* Sed tu, erudite lector, cogita: nam de me Tullianum illud habe, *Cedo, eia manum tollo.* LIPS. *Serratos* numos esse denarios, quorum exterior ora in serrae modum est incisa, docet clare Eckel, in D. NN. vet. in prolegom. ad NN. fam. §. 16.

Nulla adfectione. Cod. Kapp. (s. ed. Norib.) edd. Rhen. seqq. ante Lips. *affectatione.* ERN. Sic et ed. Rom.

Numerus arg. facilior usui est. *Facilior* omnes libri mei praeter ed. Lips. in qua est *faciliori*, nescio unde. Illud verum est. Argentei numi opportuniores sunt ad usum eorum hominum, qui res viles mercantur, quia varia genera, varii pretii etiam perparvi numos argenteos habemus, quod secus est in aureis. ERN.

lorum colligitur. Rari gladiis, aut maioribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent: et eques quidem scuto frameaque contentus est; pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi, aut sagulo leves:

Rari gladiis utuntur. Iisque grandibus et oblongis. Plutarchus de Cimbris, in Mario c. 41, p. 420. Μεγάλαις ἐχρῶντο καὶ βαρείαις μαχαίραις. Caesar item, Livius, et historici passim. Illud dignum nota e Widichindo, Annal. 1, ab initio: *Erat illis diebus Saxonibus longorum cultellorum usus, quibus usque hodie Angli utuntur, morem gentis antiquae sectantes.... Cultelli autem nostra lingua* sahs *dicuntur: ideoque aiunt quidam Saxones nuncupatos.* De veritate etymi nescio: illud scio, falces oblongas et grandes frumentarias eo nomine etiam hodie nobis dici. LIPS. De armis Germanorum veterum fuse egit G. Achenwall. 4, Gott. 1755. Inserta est diss. Notitiae Hermundurorum, 8, Norimb. 1793.

Maioribus lanceis. Mirum, quod hic rarum id telum facit: at in Annalibus vulgat, ut 1, 64. de Cheruscis: *Hastae ingentes, ad vulnera quamvis procul facienda.* Et 2, 14. universe de Germanis: *Immensa barbarorum scuta, enormes hastas.* Iterumque c. 21. *Artis locis praelongas hastas non protendere, non colligere.* Nusquam de istis brevibus, quas frameas vocat. LIPS.

Ipsorum vocabulo frameas. Quod genus teli fuerit, quaero. Isidorus vult gladium fuisse. *Framea*, inquit, *gladius ex utraque parte acutus, quam vulgo spatham vocant. Ipsa est et romphaea.* Valde a Tacito abit, qui clare appellat hastam: et addit, eodem telo cominus eminusque pugnasse. Non ergo gladius. Numquid romphaea? nam et hoc addidit: pariterque Glossae veteres, *Framea*, ῥομφαία. Ambigo, nec facile inducor credere, si Valerii quidem descriptio haec proba: Argonaut. 6, 98. *Aequaque, nec ferro brevior, nec romphaea ligno.* (Burm. *rumpia.*) Facit enim genus teli, in quo hastile et mucro pari fuerint longitudinis modo. Tacitus autem aliud fuisse in sua framea docet, quam statuit *brevi et angusto ferro.* Itaque magis est, ut ad exemplum hastae sive *Spiesse* nostrae fuerit, breviore tamen ligno. LIPS. Reperta est *framea* in thesauro sepulcrali Merovingico prope Virodunum a. 1740: et in Museo Schoepfliniano apud nos servatur. Exhibui totam supellectilem, et, quid *framea* differat ab *hasta*, ostendi in laudati Musei descriptione p. 146. Plane eandem formam habet cum instrumento, quod hodieque *Pfriem* dicitur.

Plura singuli. Sic MS. Turic. edd. Spir. Pogg. Ber. Puteol. Rhag. idque melius, quam aliorum *pluraque*, ut quivis facile sentiet. ERN. *Plura* habet ed. Rom. *Pluraque* Norimb.

Atque in immensum vibrant. Vi-

nulla cultus iactatio; scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt; paucis loricae; vix uni alterive cassis, aut galea. Equi non forma, non velocitate conspicui; sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum aestimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti proeliantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuventute delectos, ante aciem locant. Definitur et numerus: *centeni* ex singulis pagis sunt: idque ipsum inter suos vocantur; et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. Corpora suorum etiam in dubiis proeliis referunt. Scutum reliquisse, praecipuum flagitium: nec aut sacris adesse, aut concilium

brare telum, est manu concutere. Scribe *librant*, dirigunt. H. 3, 27. *In Flavianos tela desuper librabantur*. Ann. 1, 64. *Locus uligine profunda, idem ad gradum instabilis... neque librare pila inter undas poterant*: apposite vim verbi expressit, ut et H. 2, 22. *Ingerunt desuper Othoniani pila librato magis et certo ictu*. Hinc *libratores* Ann. 2, 20; *funditores libratoresque excutere tela iubet*: rursus 13, 39: *Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent*. H. 3, 23, *libramenta tormentorum*. Vide Vegetium de libratoribus. HEINS.

Cassis, aut galea. Cod. Kapp. (s. ed. Norib.) edd. (Rom.) Spir. ceteraeque ante Rhen. ed. 1533. *galeae*. Rhenanus correxit *galea* ex ingenio, odoratus e adhaesisse e verbo sequente. MS. Turic. *galea*. Mox idem liber *varietate*, ut cdd. Spir. Pogg. ERN. Item ed. Rom. Norimb. Contra Ber. Put. Rhen. *variare*.

Ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. Primum eleganter, pro *in orbem, ut orbis fiat*. Formula Plinio maiori usurpata. Sed hic simpliciter *orbem coniungere* dicit: alterum per se intelligitur. Nam in orbe nihil prius, aut posterius esse, quis nescit? ERN.

Centeni ex singulis pagis. Cod. Artolph. Kapp. *centum*. Ac nescio, an *sunt* melius abesset. ERN. Videtur latere nomen Germanicum. Vide, an ex vestigiis Glossarii Boxhorniani pervetusti sic scribendum, *centeni ex singulis pagis, hundrique ob idipsum vocantur*. Glossarium enim: *centurio praefectus*, hundro. HEINS. Ed. Norimb. *centum*. Rom. *centum*. Put. Rhen. *centeni*.

Concilium inire ignominioso fas. Cod. Kapp. (ed. Nor.) *Consilium*. Vulgatum verum. Ignominiosus est,

inire, ignominioso fas; multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt.

7. Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt; nec regibus infinita, aut libera potestas; et duces exemplo potius, quam imperio; si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione praesunt. Ceterum, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum: non quasi in poenam, nec ducis iussu, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus credunt: effigiesque et signa quaedam, detracta lucis, in proelium ferunt. Quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio, turmam, aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates; et in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium: hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad

ob flagitium bello commissum infamis. Ern. Rom. *consilium.*

Aut libera. Edd. Spir. seqq. *ac*, usque ad ed. Rhen. In sequentibus interpunctionem correxi, et colon feci post *imperio.* Duces exemplo potius se duces praestant, quam imperio. Si prae ceteris fortes se probant, cum admiratione ducatum obtinent. Ante colon erat post *conspicui.* Ern. Ed. Rom. Norimb. Rhen. 1533, 1544: *aut.* Put. Rhen. 1519, *ac.*

Neque animadvertere. Repugnare Caesar videtur 6, 23: *Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, et vitae necisque habeant potestatem, deliguntur.* Sed Caesar de belli tempore tantum: noster in pace intellexit. Lips. Sed sequentia obstant apud nostrum, ut recte monuit Acidalius. Est vero maior in his Taciti, quam Caesaris, auctoritas. Ceterum vide, quid ad haec moneant Fr. W. Pestel in Adiectis ad Notit. Hermundur. t. 1, p. 37, et Gebauer in Vestig. iuris Germ. ant. p. 607.

Neque verberare quidem. Scribe *ne verberare quidem.* Gron. Ego sic rescripsi, ut alibi. Et sic habet MS. Arund. Idem liber mox *Deo inspirante.* Ern. Editi omnes *neque.* Id Gebauerus p. 608, putabat restituendum, quia a leviori ad gravius adscendat oratio. Mihi secus videtur. Gravius erat vinciri, levius verbera pati. — * De discrimine sacerdotum Germanorum a druidibus Gallorum, vid. nostrum Caes. B. G., lib. VI, 21.

Effigiesque, et signa quaedam. Int. ferarum. Vid. H. 4, 22. Detracta lucis, indicat, ea signa, ubi pax esset, in lucis servata. Ern.

Pignora. Vid. Quinctil. 6, 1, 24.

matres, ad coniuges vulnera ferunt: nec illae numerare, aut exigere plagas, pavent; cibosque, et hortamina pugnantibus gestant.

Nec illae numerare, aut exsugere plagas, pavent. Ita Rhenanus: spectatque suctús ille ad medicinam, Homero etiam non ignotam qui de Machaone Iliad. δ. vers. 218.

Αἷμ' ἐκμυζήσας, ἐπ' ἄρ' ἤπια φάρμακα εἰδὼς — Πάσσε.

Farnes. tamen codex et Rom. (it. ed. Ram. et Norib.) *exigere*, quod robur femineum magis exprimere videtur, tamquam illae non numeraverint solum plagas, sed exegerint; expostularintque eum suis, si illaesi redissent, tamquam ignavi et vitae suae parci. LIPS. Placet *exigere*, sed ut *sarta texta exigere*, *ad summam veritatem ius exigere*. Quasi taxare ac plus aut minus in illis virtutis agnoscere. Vide Observ. 1, 8. GRON. Idque nos restituimus, repertum in omnibus praeter MS. Arundel. libris ante Rhenanum, qui ex ingenio *exsugere* scripsit et contra libros. Verbum *pavent* non convenit τῷ *exsugere*: in quo misericordia potius est, quam fortitudo. MS. Turic. insuper *nec exig.* ut et in ed. Spir. Pogg. Rhag. Put. Ber. Sed MS. Arundel. etiam ante *mirari*. ERN. Perperam *exsugere* reposuerunt: *exigere*, explorare, perpendere, examinare, *exigere pensa* sic dicitur. Suet. Iulio 47. *sua manu exegisse margaritarum pondus.* Aug. c. 45. *Gladiatorum pugnas severissime semper exegit*: et rursus Tib. 19. *Disciplinam severissime exegit*: quomodo et Aug. idem c. 24. in MSS. Fulvii Ursini et denuo c. 31. Aug. *ut illorum ad exempla et ipse dum viveret et alii principes exigerentur*: male sollicitavit Casaubonus: vide Graevium: *exigere supplicia coram* idem Claud. 34. *Tormenta quaestionum poenasque parricidarum repraesentabat exigebatque coram.* Vide hic Gronovium, qui tamen minus recte visus est interpretari. Canace apud Nasonem, ep. 11, 8: *Ipse necis cuperem nostrae spectator adesset: Auctorisque oculis exigeretur opus*: hinc exactores supplicii. Vide Lipsium ad Ann. 3, 14. *auspicionum fides exigitur* infr. c. 10. et 20. etc. HEINS. Mire hic dissentiunt critici et interpretes. Mihi verbum *pavent* utrique τῷ *exigere* et *exsugere* convenire videtur. Istud erit examinare sollicite, comparare, quod est itidem fortis animi. Itaque nihil muto. Alterum recepere Bip. Probabant et Colerus et Conringius.

Cibosque et hortamina. Nugatur strenue Colerus (qui de potu vini loco accipit *hortamina*) non videns Tacitum ludere in verbo *gestare*, quod aliter accipitur quum refertur ad *cibos*, aliter cum ad *hortamina*. Haec enim sic *gestantur*, ut *fertur salus*, ut *portatur ave*. Plautus Poen. 3, 3, 7: *Salutamus te, Lyce, quamquam hanc salutem ferimus invitī tibi.* Martialis 1, 56: *Et matutinum portat ineptus ave.* Et cibos eis ministrant, inquit, et verbis stimulos ad virtutem addunt. GRON. Et tamen nuper aliquis adeo corrigere tentavit *hordei vel hordeacea vina*, cf. c. 23, male acceptus ab Elsnero in Spec. Crit. p. 80. ERN. *Ut hortamina*: sic c. 27, *Monumentorum arduum et operosum honorum, ut gravem defunctis, aspernantur.* Vide illic Rhenanum. HEINS. Is aliquis Trillerus est in Obs. crit. p. 156.

8. Memoriae proditur, quasdam acies, inclinatas iam et labantes, a feminis restitutas, constantia precum et obiectu pectorum et monstrata cominus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent: adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellae quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant; nec aut consilia earum adspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano, Veledam diu apud plerosque Numinis loco habitam. Sed

Quam longe impatientius. Ab his verbis usque ad c. 16. verba: *solent et subterraneos specus aperire*, est lacuna in MS. Turic. Ern. Hanc notam integritati restitui, in nupera editione turpiter truncatam.

Inter obsides puellae quoque. Igitur ad Germanos referam, quod generatim a Suetonio scriptum, in Augusto cap. 21: *A quibusdam novum genus obsidum feminas exigere tentavit, quod negligere marium pignora sciebat.* Etsi cur id Tranquillo novum? Romani ipsi virgines obsides Porsenae olim dederunt, interque eas Cloeliam. Athenaeus id primum inventum Cleonymo Spartano vult, parum vere 13, c. 84: Ἐμοὶ γὰρ, inquit, κατὰ φύσιν δοκεῖ πεπονθέναι Κλεώνυμος ὁ Σπαρτιάτης, πρῶτος ἀνθρώπων εἰς ὁμηρείαν λαβὼν παρὰ Μεταποντίνων γυναῖκας παρθένους τὰς ἐνδοξοτάτας καὶ καλλίστας διακοσίας. Ubi discis, Metapontinos, immo credo ceteros Italiae populos, habuisse antiquitus hunc morem. Lips.

Puellae quoque nobiles imperantur. An *nubiles*? Heins.

Sanctum aliquid, et providum. Id est divinum, et futura praesentiens. Sanctitatem pro divinitate, maiestate, dici, ad Suetonium dictum, Caes. c. 6. Ern. Huc facit Sponius in Misc. erud. antiq. 3, 77. ubi de Matribus Mopatibus ex Smetii Antiq. Neomagensibus p. 93.

Nec consilia earum. Hocne supererat? heu ipsos parum firma mente qui eam quaesivere apud amentem sexum! Et tamen adeo vera Taciti affirmatio, ut Plutarchus narret, consultationibus omnibus apud Celtas (ita Germanos Graeci vocant) de pace deque bello feminas adhiberi, et lites cum foederatis aut sociis populis exortas earum interventu decidi. Verba ipsa in re parum credibili dabo. In libello de Virtutibus mulierum p. 246. Ἐκ τούτου διετέλουν, inquit, περί τε πολέμου καὶ εἰρήνης βουλευόμενοι μετὰ τῶν γυναικῶν, καὶ τὰ πρὸς τοὺς συμμάχους ἀμφίβολα δι' ἐκείνων βραβεύοντες. Lips.

Veledam. De qua multa noster H. 4, 61, 65. quam captivam et in triumpho postea ductam colligas ex Statio Silv. 1, 4, 89. *Non vacat Arctoas acies Rhenumque rebellem Captivaeque preces Veledae:* qui nomen tamen id corripit: cuius germanam scripturam fuisse censeo *Weldam*. Huic successit in dignatione et divinatione *Ganna*, sub Domitiano celebris. Dio in Fragm. XLIX. (67,

et olim Auriniam, et complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.

9. Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Her-

5.) Καὶ Γαύνα παρθένος μετὰ τὴν Βελήδαν ἐν τῇ Κελτικῇ θειάζουσα. Addit: ad Domitiauum venisse, et praemiis ab eo affectam. Quae ipsa ex Dione Suidas (tacito nomine, ut solet) in voce θειάζουσα. Lips. Egregie de Veleda egit Gebauerus l. c. p. 939. Quae hic *Gnuna* vocatur, rectius *Ganna* dicitur, ut et Suidas habet. De mulieribus fatidicis veterum cf. Keysler in Antiq. Sept. p. 456. In Plutarchi Mario mulier est Syra *Martha*, quam is circumducebat c. 17, p. 503. Sic et Vitellius *Cattae* vaticinanti velut oraculo acquiescebat, teste Suet. c. 14. Khunius coniicit intelligi *Heldam, die Frau Vulde*, quae saga quaedam. Cf. Eccard Franc. Orient. t. 1, p. 276. Ex *Aurinia* quoque *Fluriniam* facit q. s. *flurraunem* pratorum Deam, a Germ. *Flur*. ager, campris.

Auriniam. Farnes. liber *Fluriniam*. Putem fuisse, *Aluriniam*. Quod Iornandes mihi auctor in rebus Gothicis c. 24. non proprium nomen, sed commune omnium sagarum fuisse. *Reperit*, inquit, *in populo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone Aliorunas ipse cognominat.* De fatidicis autem feminis Germanorum, praeter Caesarem B. G. 1, 50. Plutarchum in Mario et Caesare c. 19, p. 121. Strabonem l. 7, p. 294. vide etiam Clementem Stromate 1, p. 131. Lips. Notae sunt *Alrunae* Septemtrionalium de quibus vid. Schilterus in Glossario, item Sam. Schmid in peculiari Diss. 8. Halae 1739, et G. Chr. Röth. 8. Helmst. 1737.

Mercurium colunt. Plura igitur ac certiora de religione Germanorum Tacito nota, quam Caesari, qui contra scribit VI, 21. *Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, Solem, Vulcanum, et Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt.* Falso. Nam noster etiam A. 13, 57. scriptum reliquit: *ab Hermunduris diversam aciem Marti ac Mercurio sacratam.* Paullus Diaconus 1, 9. notat, Longobardis (ii autem Germani) *Wodam* Mercurium appellari, ego legerim *Wondam*, vel *Wonstam;* a lucro scilicet, cui praeest. Maioribus quidem nostris ita dictum, claret vel ex Mercurii die, qui veteri et gentili appellatione nobis *Wonstdach*. Lips. Nempe, quicquid noster de Diis in Germania cultis dicit, intelligendum, ut infra ait, interpretatione Romana. Appellat Deos Germanorum nominibus Romanis, similitudine eorum, quae de Diis tradebantur, ductus. Id semel monuisse sat erit, idque et ad ceteros Deos, Herculem, Martem, Isidem pertinet. Ern. Ad h. l. de hoc cultu Deorum videri meretur Gebauerus in Vestig. iuris Germ. vet. p. 838.

Humanis quoque hostiis. Quod Gallis Germanisque commune: et priscis testatum crebro. Illud noto, mansisse eam diritatem etiam inferiori aevo. Procopius 2, 25. De Bello Goth. ait, Francos, qui Christum iam colerent, humanis tamen ad suum aevum hostiis usos. Ditm[illegible]s lib. 1. Nortmanos et Danos quotannis mense Ianuario Dis suis immo-

culem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde caussa et origo peregrino sacro parum comperi, nisi quod signum ipsum, in modum liburnae figuratum, docet, advectam religionem. Ceterum, nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem adsimulare, ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora con-

lasse XCIX. homines, totidem equos cum canibus et gallis: ab eaque barbarie Henricum Aucupem primum eos abduxisse. Lips. Cf. Schutze de cruentis Germanorum gentilium victimis humanis 8. Lips. 1743.

Martem concessis animalibus. Non certe Gothi: de quibus Iornandes c. 5. *Martem semper asperrima placavere cultura: nam victimae eius mortes fuere captorum.* Lips. Concessa animalia vocat, quibus aliae humaniores gentes sacrificant, humania victimis litare nefas putantes, ut est.

In modum liburnae figuratum. Qui aliquid sui moris reperire volunt, aut caussas rerum incognitarum indagant et nomina, saepe plus vident, quam alii, aut quam in re est. In nummis subinde vidi, antiquarios videre, quae mei aliorumque oculi non viderent: et physici per microscopia saepe cernunt, quae nemo alius. Tale quid Tacito, sive aliis, ista indagantibus accidere potuit. Ego lignum informe fuisse crediderim, temere in eam figuram factum, in qua Romani liburnae aliquam similitudinem agnoscerent; e qua nihil aliud colligere liceat, nisi antiquitatem signi, et ruditatem illorum temporum. V. dicta ad 2, 3. Quis unquam legit, originem religionis novae figura statuae esse expressam et significatam? Nam *signum* est nihil, nisi statua Deae, quam Romani Isidem interpretabantur. Multae navibus advectae religiones apud Graecos et Romanos: nunquam tamen propterea eius Dei vel Deae signum in navigii figuram factum. Aliud esset, si Deae signum liburnae impositum fuisset, aut liburnam in humero gestasset. Ceterum, ut e sequentibus patet, super ruditate signorum suorum etiam sententias loquebantur. Mox edd. Spir. Pogg. Puteol. Ber. Rhag. *adiectam.* Ceteri libri mei *advectam.* Ern. Sic et Rom. Norib. Rhen. In monumentis Romanis Isidi, navigationis inventrici et praesidi, navigium, vela, gubernaculum tribui, satis notum. Quid sibi hoc loco commentum Taciti velit, non aeque patet. De coniecturis eruditorum v. Gebauerus l. c. p. 859. et Borhek, in prolusione ad Programma Duisburgi emissum a. 1750. et Abb. *de Fontenu* in Comment. Gall. Acad. Inscr. t. 5, p. 63, seq.

Adsimulare. Omnes libri habent *assimilare.* Ego *assimulare* rescripsi: quum hodie certum sit, *assimilare* esse verbum nihili, quod inscitiae librariorum imperitorum debeatur. Et illa vera scriptura iam est in vulgatis A. 15, 39; 16, 17. et ex h. l. quoque proditur in Indice Bern. Adde dicta ad Agric. 10. Ern. Index Bernegg. habet *assimilare.*

Lucos ac nemora consecrant. Fa-

secrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

10. Auspicia sortesque, ut qui maxime, observant. Sortium consuetudo simplex: virgam, frugiferae arbori decisam, in surculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt: mox, si publice consuletur, sacerdos

tuam religionem, quam Claudianus item iis opprobrat de laudib. Stil. 1, 227: *Ut procul Hercyniae per vasta silentia silvae Venari tuto liceat, lucosque vetusta Relligione truces, et robora, Numinis instar Barbarici, nostrae feriant impune bipennes.* Sed et Lucanus apposite, in obsidione Massiliae 3, 399. *Lucus erat, longo nunquam violatus ab aevo.... hic barbara ritu Sacra Deum, structae diris altaribus arae, Omnis et humanis lustrata cruoribus arbos.* Bene ergo et merito *religione truces* eos fecit Claudianus: quoniam victimae, immo et homines, ad arbores has (e Lucano hauries) immolatae. Ait etiam, *robora Numinis instar.* Illustrabit Tyrius Maximus Diss. 38, qui *Celtas excelsam quercum coluisse* ait, *et Iovis nomine sollenniter appellasse.* Atque adeo posteriori etiam aevo mansit hic cultus. Luitprandi regis Longobardorum lex est tit. 38, de ariolis: *Qui ad arborem, quam rustici sanctivum vocant atque ad fontanas adoraverit, aut sacrilegium vel incantationes fecerit, componat medietatem pretii sui in sacro palatio.* Tacitus hunc ipsum ritum saltem indicatum H. 4, 14. voluit, quum scripsit, Civilem Batavos *specie epularum sacrum in nemus vocasse*: nec putaverim sane *sacri* vocem illic peculiare aut proprium silvae nomen. Haec in Germanis merito nos ridemus: sed cur Romani? illi in eadem navi. Plinius de arboribus 12, 1 (2): *Haec fuere Numinum templa, priscoque ritu etiam nunc simplicia rura Deo praecellentem arborem dicant.* Seneca epistola 41. *Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus.... illa proceritas silvae et secretum loci et admiratio umbrae, fidem Numinis facit.* LIPS.

Deorumque n. app. V. Dureau de Lam.

Sortium cons. De his v. Schedius de diis Germ. c. 44.

Temere ac fortuito. Cod. Kapp. *fortuitu*: quod non spernam: cum ei centies *fortuito* substitutum, hodie constet. V. Oudend. ad Sueton. Tib. 39. Inprimis in coniunctione cum alia eiusdem sensus voce reperitur. Cic. Off. 1, 29. *temere ac fortuitu.* ERN. In cod. MS. Taciti, quem describit Hummel, legitur *vestem tenent. Fortuitu* habent cd. Rom. et Norimb. *fortuito* Puteol. Rhen.

Si publice consulatur. Cod. K. (s. ed. Norimb.) cdd. omnes ante Rhen. 1532. *consuletur*: quod nescio quare mutatum sit, quum hoc tempus sit in ista structura usitatissimum. *Ante focum, si frigus erit; si messis, in umbra.* Itaque restitui. Ceterum et *consulatur* et *consulitur* rectum foret. ERN. Ed. Rom. *consoletur.* Rhen. 1519. *consulatur.* Muretus coniicio-

civitatis; sin privatim, ipse paterfamiliae, precatus Deos, caelumque suspiciens, ter singulos tollit; sublatos, secundum impressam ante notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare; proprium gentis, equorum quoque praesagia ac monitus experiri: publice aluntur, iisdem nemoribus ac lucis, candidi et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant: nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes: se enim ministros Deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant: eius gentis, cum qua bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt: victoria huius, vel illius, pro praeiudicio accipitur.

11. De minoribus rebus principes consultant; de maioribus omnes; ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.

bat *consultatur*, et probavit Brotier.

Equorum quoque praesagia. Ditmarus l. 6. Luizicis (qui veterem superstitionem adhuc retinebant) hoc idem praesagium equinum adtribuit: sed diversa paullum forma: *Equum*, inquit, *qui maximus inter alios habetur, et ut sacer ab his veneratur, super fixas in terram duorum cuspides hastilium inter se transmissorum, supplici obsequio ducunt: et praemissis sortibus, quibus id exploravere prius, per hunc quasi divinum denuo augurantur.* Lips. *Monitus* vocat ipsa praesagia. Id verbum de omni genere significandae voluntatis divinae dici, hodie satis notum est. Ern.

Pressos sacro curru. I. Fr. Gronovius corrigebat *prensos*, ut aliis locis in hac forma, Diatr. in Stat. c. 9. explicans *iunctos.* Sed eam rationem late et bene refellit Marklandus ad Statium p. 18, 19, 20: exemplis Markl. adde Ovid. Met. 1, 124. *pressique iugo gemuere iuvenci:* ubi omnes libri *pressi*, nec verbum *gemuere* aliter patitur. Ern.

Illos conscios putant. Sc. Deorum. Similiter locutus est Tibull. 1, 9, 3. *conscia fibra Deorum.* Ern.

Apud principes pertractentur. Mu-

Coëunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant: sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec ut iussi conveniunt, sed et alter, et tertius dies, cuncta-

retus, Grotius, Acidalius, Boxhornius corrigunt magna cum veri specie *praetractentur* e graeco verbo *προβουλεύεσθαι*. Suetonius dixit *ante tractare*. Aug. 35, *instituit sibi consilia sortiri semestria, cum quibus de negotiis ad senatum referendis ante tractaret*. Sed tamen id verbum alibi in scriptore Romano non reperitur. Ern. Τὸ *praetractentur* arrisit quoque Conringio, Bleterio, Lallemando, aliis. Contra vulgatum tuetur Gebauerus l. c. p. 165. estque illi *pertractare* idem ac diligenter rem tractare, a populo firmandam. Sic et Bip. Kappius etiam pro vulgato stat, sed *pertractare* minus recte reddit ad finem, tractare, decidere.

Coëunt. V. quid ad haec Gebauerus diss. 6, p. 188.

Hoc auspicatissimum initium. Cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) edd. Spir. Pogg. Put. Rhag. *auspicacissimum*. Primus *auspicatiss.* dedit Beroaldus, dubium an e libro: recte tamen. Nec enim quisquam illa forma usus est: quae alias analogiae non repugnat, quum et *perspicax* habeamus. Sed usus audiendus. Ern. Ed. Rom. *auspicatissimum*.

Sed noctium. De hoc ritu v. plura in Scherzii Gloss. Germanico medii aevi, v. *Nacht*.

Sic constituunt, sic condicunt. Sunt verba forensia, quae illustrantur a Gronovio Obs. 2, 1. Vult dicere in rebus forensibus, quum tempus certum constituendum est, ut in vadimoniis et similibus, noctes finiunt, non dies: neque diei apud illos, sed noctis dictio. Add. Caesar B. G. 6, 18. Mox *nox diem ducere videtur*, est nox prior die, dies sequi noctem, ut Caesar ait. Ern.

Non simul, nec iussi. Bambergensis, *iussu*. Rhenanus in veteri codice (ed. Norimb.) legi ait, *nec iniussi*: ex quo bene etiam scripseris, *nec ut iussi*. Lips. MS. quondam Pirckheimeri, dein comitis Arondelii, *nec ut iussu conveniunt*. Et sic legendum, aut, quemadmodum Lipsius, *ut iussi*. Hoc est, non tamquam ex lege et imperio, ut ad diem edictum religiosa observatione occurrant; non quasi parentes imperio indicentis vel iudicentium, sed velut commodo et arbitrio suo. Ut illi advocati Plautini Poen. 3, 1, 19. qui *liberos homines per urbem modico, magis par esse, gradu ire censebant*. Gron. Nihil aliud fuit in libro, unde cod. K. editus est, qui habet *iniussi*. Ego *ut iussi* edere non dubitavi, quod et Burmannus probabat. Habuisse videtur in animo locum Virgil. Aen. 3, 236. *haud secus ac iussi faciunt*. Paullo post cod. Kapp. pro *coeuntium* habet *coëtuum*. Ern. MS. Longolii *nec iniussi*. Sic et ed. Rom.

tione coëuntium absumitur. Ut turba placuit, considunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi ius est, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam iubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu adspernantur; sin placuit, frameas concutiunt: honoratissimum adsensus genus est, armis laudare.

12. Licet apud concilium accusare quoque, et discrimen capitis intendere. Distinctio poenarum ex delicto:

Gebanerus l. c. p. 30, perinde patat, sive legas *nec iussi*, sive *nec ut iussi*. Sensum esse: *etiamsi iussi fuerint*, extra ordinem scilicet et ad repentius comitia vocati. Dein MS. Longolii *coëtium* plane ut cod. Kappii s. ed. Norimb. ad quod Longolius: « quid si pro *coetuum*? » Ed. Rom. habet *coetuum*. Put. *coëuntium*.

Ut turbae placuit, considunt armati. Scripsit omnino Tacitus: *Ut turba placuit*: sua ipsis scilicet. Postquam satis frequentes convenisse sibi visi sunt. Et habet τὸ *placuit* suam Venerem. Sic Livius 33, 31. *Antiochum transgressurum in Europam, quum primum ei res suae placuissent, non dubitabant*. Liv. 39, 30. *Ubi satis placuere vires, et iam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat*. Velleius 2, 112. *Ita placebat barbaris numerus suus, ita fiducia virium, ut ubicunque Caesar esset, nihil in se reponerent*. Seneca epist. 42. *non minus ausura, quum illi vires suae placuerint*. Statius 2, 326. Thebaid. de tauro: *Quum profugo placuere tori, cervixque recepto Sanguine magna redit*. Gron. Recepit *turba* Alemannus. Nec dubito melius esse vulgato. Ern. Lallem. non recepit, probavit tamen, sicut et Brot. et *la Bletterie*, alii. Bipontinis vulgatum placet. *D. de Lamalle* admisit *turba*.

Quibus tum et coërcendi ius. Ex Artolphi codice: *quibus tamen coërcendi*, Rhenanus notat. In cod. Kapp. quem a cod. Artolphi non diversum puto, est *tñ*. quod Rhenanus legit *tamen*. Mihi videtur esse operarum vitium pro *tū*. Ern. Lege *quibus tantum coërcendi*: non habent suffragia: mox etiam c. 12. malo: *ignavos et imbelles, ut corpore infames*, non *et corpore*. Heins. Ed. Norimb. *tñ et*. Ed. Rom. et MS. Longolii *tamen et*. Hoc recepit Longol. Puteol. *tum*.

Prout aetas cuique. Claudianus hoc etiam in Getico consessu notat de bello Getico 479.... *primoeque suorum Consultare iubet, bellis annisque verendos. Crinigeri sedere patres*. Lips.

Sin placuit, frameas concutiunt. Add. H. 5, 17. Ern.

proditores et transfugas arboribus suspendunt; ignavos et imbelles et corpore infames, coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tanquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur; flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis, pro modo, poena: equorum pecorumque numero convicti multantur: pars multae regi, vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur.

Imbelles et corpore infames. Hoc lego de Germanis? fari illi et horridi, femineo morbo et mollitie corporis infames? Nunquam credam, et Quinctilianus certe eos purgat in Declam. 3, 16. pro milite, cuius pudicitia tentata a tribuno: *Nihil tale novere Germani: et sanctius apud Oceanum vivitur.* Scribamus igitur (gratiam mihi age magna patria) *et torpore infames.* Non enim alia mens hic Taciti, quam quod ignavos, torpentes, bello inutiles, crate imposita merserint. Idem in eodem verbo vitium apud Agellium 19, 12, in extremo: *Omnibus vehementioribus (vehementioris) animi officiis amputatis, in corpore ignavae et quasi enervatae vitae consenescunt.* scribe *torpore.* Hoc mihi certum: quatit tamen nonnihil Athenaeus 13, c. 79. qui foedum illud vitium, remotum a me, rursus imponit Germanis, Κελτοὶ δὲ τῶν βαρβάρων, inquit, καίτοι καλλίστας ἔχοντες γυναῖκας, παιδικοῖς μᾶλλον χαίρουσιν, ὡς πολλάκις ἐνίους ἐπὶ ταῖς δοραῖς μετὰ δύο ἐρωμένων ἀναπαύεσθαι. Quem falli tamen scio: nec urtica illa unquam tetigit maiores nostros. Austri et Orientis ista infamia sit: quae ne nunc quidem Septemtriones habitat, aut frigidum eastumque hanc urbem. Haec labefacere conati alii, sed firmavimus in excursu A. Lips. *Corpore infames* haud dubie, non vitiis omnibus commaculati (ut placet Picheuae) sed detestabilis patientiae. *Nescimus ista,* Deo gratias, *et sanctius vivitur ad Oceanum:* non, quod nunquam contigerint, contingantve, sed quod raro, raroque sint impunita. Sic Aelianus 2, var. 31, disputat, ὅτι μηδεὶς τῶν βαρβάρων ἄθεος. Hoc satis ad Fabium cum Tacito in concordiam redigendum. Nam illa Salinerii *nimis addictos* et *gentes eo nomine infames cum flagitioso contendi,* vana sunt et intolerabilia, denique Germaniam ignorantis. Nec vero militem stupraverat tribunus, sed in conatu stuprandi a milite occisus erat. Gron. *Montesquieu, Espr. des lois,* 30, 19, intelligit eos qui corpore se truncassent, ut bello forent inhabiles. Antonius in vers. Germ. *anervatos* reddit. Bahrdt, in fuga tergo saucios. Verum vidit Gronovius, cui adstipulatur Brotier. Gebauerus l. c. p. 714. *corpora informes* legendum ratus est, quem refutat Longolius in Auctario diss. de Hermund. p. 98.

Sed et levioribus delictis, pro modo, poena. Sic scribendum esse res ipsa docet, et vidit Acidalius. Syllaba ultima in vulgata *poenarum* adhaesit e sequentibus verbis, ut alias in Tacito factum aliquoties no-

Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddant. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt.

13. Nihil autem neque publicae, neque privatae rei, nisi armati agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit. Tum

tavimus. Forte tamen fuit *poenae*, quod eodem redit. Ern. *Poenarum* edd. veteres item MS. Longolii. Hic ipse id probat. Sic et Gebauerus l. c. p. 732.

Qui iura per pagos vicosque reddunt. In alia verba at sententiam it Bambergensis liber, *qui vita per pagos vicosque excellunt*. Sed non avellor a vulgata. Lips. Sic et MS. Arundel. Elegantius deinde foret *reddant*? et sic Tacitum dedisse puto. Eliguntur enim, ut reddant, non ii, qui reddunt: illud est *qui reddant*. Et saepissime in talibus peccavere librarii inscitia latini sermonis, qua etiam vulgo hodie sic peccant. Ern. Colerus legendum praecipit: *qui vita excellunt*, *qui iura per pagos vicosque reddunt*. Bipontini bene recepere *reddant*: sequor.

Centeni singulis. Hoc est, quod in lege Alamannorum prisca lego t. 36, *Conventus autem*, *secundum consuetudinem antiquam*, *fiat in omni centena*, *coram comite*, *aut suo misso*, *et coram centenario ipsum placitum fiat*. Lips. Legem Alam. huc non pertinere, bene monet Gebauerus l. c. p. 594. Censet autem, vocem *centeni* esse glossema, quod mihi satis fit verisimile. Minus probandum, quod forsan *duodeni* substituendum coniicit, quod duodecemviralia iudicia sint antiquissima. Brummerus cum aliis legi iubebat *certi*; Dithmarus *septeni*. De quibus vid. Gebauerus l. c. Glossa forsan e cap. 6 male huc adplicate orta. Longolium si audias, Tacitus aliquid de iudiciis Germanorum, appellatis *Zent*, *Zentgerichte*, comperit, quod Berneggero iam venerat in mentem. Consentiunt et Bip.

* *Consilium*. Sic D. de Lamalle, sed Boucher *concilium*.

Nisi armati agunt. Quem eundem morem Graecis priscis fuisse, eosque solitos σιδηροφορεῖσθαι, Thucidides notavit 1, 6. Idemque de Gallis Livius 21, 20. *In his nova terribilisque species visa est*, *quod armati* (*ita mos gentis*) *in consilium venerunt*. Quin convivia etiam Germani adibant in armis. Tacitus hoc ipso libro c. 22. *Tum ad negotia*, *nec minus saepe ad convivia*, *procedunt armati*. Athenaeus 4, c. 36. famulos adstitisse, vel adsedisse conviyantibus iis vult, cum scuto, lancea et iustis armis, Καὶ οἱ μὲν, ait, τοὺς θυρεοὺς ὁπλοφοροῦντες ἐκ τῶν ὄπισθεν παριστᾶσιν, οἱ δὲ δορυφόροι, κατὰ τὴν ἀντικρὺ καθήμενοι κύκλῳ, καθάπερ οἱ δεσπόται συνευωχοῦνται. Denique templa ipsa adiere armati. Panegyristes: *Ne maiores vestri templa ingrediebantur*, *nisi armati*. Lips.

Quam civitas suff. probaverit. Int. quam civitas eum probaverit, ut suffecturum armis gerendis ac tuendis. Sed mihi locus vix sanus videtur. Conieci: *quam civitati se maturum probaverit*. Ern. Nil mutandum. Subaudi *armis gestandis suffecturum*. Sic et Longolius.

in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameaque iuvenem ornant: haec apud illos toga, hic primus iuventae honos: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis adsignant: ceteris robustioribus ac iam pridem probatis adgregantur: nec rubor, inter comites

In ipso concilio. Sic edidi, latinitate iubente, et addicente cod. Kapp. (s. ed. Nor. it. ed. Rom.) et vett. omnibus: recentiores quaedam mala *consilio*. Sed MS. Ar. et edd. ante Rhen. addunt *eum* post *tum*; quod sequens deinde *iuvenem* non patitur, nisi hoc deleas. Cod. K. (s. ed. Nor. it. ed. Rom.) habet *eum in ipso c.* pro *tum*: quae verba saepe confusa: atque hinc *eum* natum videtur. Deinde pro *vel pater* cod. Artolph. (Kapp.) *vel ipsi*. Ern. Ed. 1519. ex Beroaldo habet *Tum eum*. Et in seq. editione Rhenanus notat: « exemplar illud (i. e. ed. Norimb.) habebat *tum in ipso*. » Credo, fugientes literas in margine suggessisse Rhenanu id *tum*: male quoque Ernesti tribuit *eum* codici Artolphi, quod factum ex confusione *exemplaris* et *codicis* apud Rhen. Dein ed. Rom. et Norimb. *vel ipsi*. Puteol. *vel pater*, sic et Beroaldus.

Scuto frameaque. Originem moris vides avis nostris ad insaniam amati, equites creandi. Fallor, aut tangit eumpse Diaconus in Longobardicis 1, 15 (23). *Scitis, non esse apud nos consuetudinem, ut regis filius cum patre prandeat, nisi prius a rege gentis exterae arma susceperit.* Adde si lubet, caput sequens. Lips.

Haec apud illos toga. MS. Longol. *Nec.*

Ceteris robustioribus. Lege *ceteri*: statim liber vetus, *adgregant*, non *adgregantur*: quod Taciti et veterum phrasim olet. Lips. Frustra Lipsio obloquuntur in *ceteri* Pichena, Salinerius, et alii. Nam, si de iisdem haec intelligenda forent, sensusque: et hos, quamquam principibus dignitate pares, tamen aliorum comites fieri: deberet esse *ceterum* non *ceteris*. Tum res non patitur. Si principum loco sunt et habentur, quomodo aliorum comites fiant? Immo ipsi comitatum habent; unde apparet, eos principum numero haberi, nec ex ulla alia re. Et clarum est, discrimina equitum tradi. Alii ipsi principes, alii principum comites. In hac evidentia *ceteri* rescribere non dubitavi: probavitque ill. Gebauerus in Diatr. de Comitatu principum Germ. 1754. et imitatus me est Brotier: obfuit sequens dativus, ut supra c. 12. genitivus, praecedenti verbo. *Adgregantur* omnes mei. Ern. Liv. 2, 16, *Appius, inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit.* In loco hoc Taciti malim cum Bip. restituere *ceteris*, quod et codices et editiones veteres omnes exhibent. Dignatio principis non ipsos statim adolescentulos faciebat principes, sed principes pridem probatos sequebantur ad munia bellica.

Nec rubor, inter comites adspici.

adspici. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, iudicio eius, quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus; et principum, cui plurimi et acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires, magno semper electorum iuvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praesidium. Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat: expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama bella profligant.

14. Cum ventum in aciem, turpe principi, virtute vinci; turpe comitatui, virtutem principis non adaequare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse: illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius adsignare, praecipuum sacramentum est. Principes pro

Licet suspicari, Tacitum dedisse *rubori*, et ultimam literam a sequente absorptam. Nam haec est forma legitima, et Tacitus alibi sic locutus est. A. 11, 17, *nec patrem illi rubori*. 14, 55, *unde etiam rubori mihi est*. Vulgata defendi potest ex eo, quod etiam *pudor est* dicitur ap. Ovidium pluribus locis. Igitur sine libris nil mutem. Ern.

Quibus primus apud pr. suum locus. Acidalius malebat *cui*, quod praeferrem et ipse, si libri addicerent. In primo comitum gradu plures possunt intelligi. Similiter Tiberius tres classes comitum suorum faciebat, auctore Sueton. c. 46. nec propterea in primo gradu unus tantum. Ern.

Electorum iuvenum. MS. Art. cod. Kapp. (s. ed. Norimb. il. Rom.) *et electorum*. Videtur fuisse *et lectorum*: quamquam et alterum probum: nec copulam hic spernam. Nam et mox distinguit utrumque, *si numero ac virtute comitatus emineat*. Infra *bella profligant*. V. ad H. 2, 4. Ern.

Non adaequare. Edd. Spirens. Put. Pogg. Rhag. Ber. *aequare*. Ern. Ed. Rom. et Norimb. item MS. Hummelii et Longolii *adaequare*.

Ex acie recessisse. Exemplum dat Ammianus Marc. 16, 12.

Praecipuum sacramentum. Liber scriptus, *principum sacramentum*. Lips. Hoc ita observant, ut religiosius non possent, si primum ac praecipuum caput sacramenti, quo rogati sunt, quoque se principibus devovere vitam fuisset. Male liber ille, qui *principum*: id enim foret, quo principes quasi a populo rogati essent, non a principibus clientes. Gron. *Principum* etiam ed. Spirensis et post ceterae ante Rhen. Sed

victoria pugnant; comites pro principe. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescant, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueantur: exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam: nam epulae, et, quamquam incompti, largi tamen apparatus, pro stipendio cedunt: materia munificentiae per bella et ra-

cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) *praecipuum*. Ea verba et alibi permotata vidi in Taciti libris, aliisque: etiam *princeps* et *praeceps* permotari solent. *Praecipuum sacramentum* verum puto. Neque tamen verum, quod Gronnvius ait, *principum sacramentum esse*, quo ipsi a populo rogati essent, quod populo praestitissent. Vir summus non meminerat tum, apud Livium occurrere *sacramentum consulis*, h. e. quo milites consuli obstringuntur, seu quo consul milites sibi obstringit. Atque etiam apud Tacitum haec forma non uno loco, ut H. 1, 76. *sacramentum Othonis*; 2, 55. *sacramentum Vitellii*: Ern. *Praecipuum* habent et ed. Rom. et MS. Long. et Humm.

Et facilius i. a. clarescunt. Sic cod. Kapp. (s. ed. Nor.) quam scripturam rursus induxit Rhenanus: *et ut clarescant* Puteol. Rhag. Ber. (ed. 1519.) At Spirensis, Pogg. *et facilius... clarescant*: quod non spernam, quia etiam sequitur *tueare*, quod idem est ac *tueantur*. Hinc etiam apparet, unde *ut* natum sit. Non intelligebant, unde coniunctivus penderet. Ern. Bip. bene Spirensem sequuntur: sequor et ipse. Ed. Rom. habet *clarescunt*.

Tueantur. Scriptus, *tueare*. Lips. Haud dubie *tueare* elegantius: et sic etiam habetur in Arondeliano. Ipse Tacitus 6, 8: *Abditos principis sensus exquirere illicitum, anceps: nec ideo adsequare*. Hoc opusculo c. 36: *Inter impotentes et validos falso quiescas*. Gron. *Tueare* etiam (MS. Humm.) edd. Spir. Pogg. Puteol. Beroaldi. Groslotio placebat *tutantur*. Ern. *Tueantur* ed. Norib. quod recte restituere Bip. Nec enim res ad universos pertinet. Ed. Rom. *tueare*. Rhen. 1519. *tueare*; in seq. *tueantur*.

Bellatorem equum. Genus loquendi illustrat Broukhus. ad Tibull. p. 202. Ern.

Nam epulae et q. Ita edidit Rhen. a. 1533. Ita et cod. Kapp. Sed ed. Spir. sequentes *et convictus*. Ern. Perperam tollit *convictus* ex suo codice Rhenanus; quod et alii temere secuti sunt: pro conviviis enim ponitur c. 21: *Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget*. Heins. Sic Puteol. Rhen. 1519. Contra in MS. Humm. et Long. item in ed. Rom. et Norib. ea desunt. Recepere iterum Bip. Pichenae iudicium secuti, qui tum *largi adparatus* genitivo casu positum putat.

ptus. Nec arare terram, aut exspectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes, et vulnera mereri: pigrum quinimmo et iners videtur, sudore adquirere, quod possis sanguine parare.

15. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens; delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia, ipsi hebent;

Exspectare annum. I. e. dum maturae sint fruges, quas severis, ut inde habeas victum. *Vocare hostes*, et *vulnera mereri*, sunt phrases Virgilianae. Illam ad H. 4, 80. illustravimus; haec est: fortiter pugnare, ubi acerrima pugna est, unde sine vulnere vix discedas. Similiter Silius 4, 141: *petere vulnus* et *invenire*. Ern.

Non multum venatibus. Pugnam cum Caesare hic video, immo cum usu et ratione. Caesar ait B. G. 6, 21: *Vita Germanorum omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consumitur.* Iterum de Suevis 4, 1: *multum sunt in venationibus.* Usus etiam et ratio suadent gentes acres, feras, ubi silvarum copia, venatui addictas. Nec aliter in hac ipsa gente hodie. Pacem vera emendatio faciet: *quotiens bella non ineunt, multum venatibus*; negatione eiecta, quae haud dubie male geminata et petita e prioribus verbis. Lips. Recte. Nugantur Salinerius et Colerus, qui Lipsio obloquuntur. Ern. Scribe, *sunt multi in venatibus.* Deinde, *plus temporis otio transigunt*, ut *vitam silentio transigere* Sallustio Cat. 1. Mox *ipsi hebent*, possis etiam *ipsi iubent.* Heins. Negatio omnino tollenda. Sic Cluv. Conring. Periz. Bip.

Per otium transigunt. Benignior huius otii apud Aelianum est interpretatio, 10, Var. 14: Σωκράτης ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἀργία ἀδελφὴ τῆς ἐλευθερίας ἐστί, καὶ μαρτύριον ἔλεγεν ἀνδρειοτάτους καὶ ἐλευθεριωτάτους Ἰνδοὺς καὶ Πέρσας· ἀμφοτέρους δὲ πρὸς χρηματισμὸν ἀργοτάτους εἶναι· Φρύγας δὲ καὶ Λυδοὺς ἐργαστικωτάτους, δουλεύειν δέ. Plutarchus Lycurgo c. 24, p. 117: καὶ γὰρ ἓν τι τοῦτο τῶν καλῶν ἦν καὶ μακαρίων ὧν παρεσκεύασε τοῖς ἑαυτοῦ πολίταις ὁ Λυκοῦργος, ἀφθονίαν σχολῆς· quibus interdixerat artibus sordidis, et pecuniae quaerendae nulla erat cura, et agrum colebant Ilotes. Itaque Laco quidam Athenis, πυθόμενός τινα δίκην ἀργίας ὠφληκότα, rogat proximos δεῖξαι αὐτῷ, τίς ἐστιν ὁ τὴν ἐλευθερίας ἑαλωκὼς δίκην. Cicero de Orat. 2, 2: *Mihi liber non videtur, qui non aliquando nihil agit: in qua permaneo sententia, magna, quum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane cessare delectat.* Gron. *Transigere* absolute dici, intellecto substantivo, quod negabat Colerus, ipse Tacitus doceat, qui modo *transigere bella* dixit, modo *transigere* eodem sensu, intell. bella. Ern.

Ipsi hebent; mira. Expressi Farnes. scripturam, nec, quin ea germana sit, dubitaveris. Vulgati, *ipsi*

mira diversitate naturae, cum iidem homines sic ament inertiam, et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro ac viritim conferre principibus, vel armen-

habent miram diversitatem. LIPS. Eadem scriptura cod. Kapp. (s. ed. Norib.) iam prodita a Rhenano, qui tamen non induxit in textum. Ed. Spir. *ipsi habent mira div.*, unde Puteol. fecit, *habent miram diversitatem.* Ita unus error peperit alterum. *Diversitas naturae* est quasi repugnantia; nam *diversa* ap. Tacitum saepe contraria. ERN. Ed. Rom. quoque *ipsi hebent mira d. n.*

Ultro ac viritim conferre. Immanitum locum esse, res et sermo ipse clamaut. Rhenanus ex vestigiis, ut ait, libri, *ultro equitium conferre.* Et scio vocem *equitii* probam, iurisconsultis usurpatam: et morem ipsum in Armeniis etiam obtinuisse, qui equos regi alebant in tributum. Xenophon id me docuit 4, 5. de Expeditione Cyri. At ne sic quidem pendentia verba firmaveris, quae sequuntur. An equitium armentorum dices? an frugum? ridiculum. Mihi nota excidisse videbatur X. quae decimam significat, vel decimas: sicut eadem geminata, XX. vigesimam, in lapidibus saepe: scribesque meo sensu: *ultro ac viritim X. conferre.* Quin mos quidem ille etiam hodie obtineat apud plerosque, de conferendis decimis in nobilitatis usum, negari non potest. Vel explere etiam possis: *vel frugum, quod pro.* LIPS. Brevitas Taciti haudquaquam sollicitanda. Talia sunt Varronis RR. 3, 16: *Si ex alvo minus frequenter evadunt. ac subsidit aliqua pars, suffumigandum et prope apponendum bene olentium herbarum, maxime apiastrum et thymum.* Et Horatii Serm. 2, 6, 83: *neque illi Sepositi ciceris, nec longae invidit avenae.* Aelianus 11 Ποικιλ. 5: Τούτοις ἐπιβουλεύοντες Δελφοὶ εἰς τὰ κανᾶ, ἔνθα ἦν αὐτοῖς ὅ τι λιβανωτὸς καὶ τὰ πόπανα, ἐνέβαλον τῶν ἱερῶν χρημάτων λάθρα. Idem De animal. 5, 13: *εἰ δὲ αὐτῇ παρὰ δόξαν γένοιτο τὸ τοῦ κύματος, ὄφις φέρουσιν λίθον ἑκάστην ἄκροις τοῖς ποσίν.* Appuleius lib. 5 Met.: *Sic illa novae nuptae precibus veniam tribuit; et insuper, quibuscumque vellet, eas auri vel monilium donare concessit.* Ipse Tacitus A. 15, 53: *Tribuni et centuriones, et ceterorum ut quisque audentiae habuisset, accurrerent trucidarentque.* GRON. Liber ille Rhenani, quem Artolphi cod. vocat, est is, quem ego Kapp. vocavi. In hoc autem exemplo, mundo illo et bene conservato, non est *ac virium*, sed *ac iurium:* quod est sine dubio natum e *viritim.* Locum corruptelae fecit inversio primae syllabae, qua nil frequentius est in edd. priscis, ut saepe ex ed. Taciti prima iudicavi. ERN. Ed. Rom. Put. Rhen. *ac viritim.* Ed. Norimb. *ac iurium.* Notarat sibi hoc Rhen. in margine libri sui, verum ita supine, ut, quum ad eurandum Tacitum rursus accederet, ex literis evanescentibus exsculperet *ac virium* vel *ecuirum*, unde somniavit *equitium.* Servavit tamen in textu *ac viritim.* Bip. inde fecere auctarium. Mihi Lipsius verum vidisse videtur, quod et Groslotio placuit, et Rhen. expressit, pendera genitivos a pronomine *quod*, unde tollendum distinctionis maioris signum.

torum, vel frugum, quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis, sed publice mittuntur; electi equi, magna arma, phalerae torquesque: iam et pecuniam accipere docuimus.

16. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est, ne pati quidem inter se iunctas sedes: colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit: vicos locant, non in nostrum morem, connexis et cohaerentibus aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia aedificandi: ne caementorum quidem apud illos, aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi, et citra speciem, aut delectationem: quaedam loca diligentius illinunt terra, ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur: solent et subterraneos specus aperire, eosque multo in-

—Sic Horat. Sat. 2, 8, 55: *aulaea trahentia pulveris atri, Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.* Immo noster supra H. 4, 15: *et quod militum*, etc.

A singulis. Perizonius praepositionem *a* deletam volebat, ut dativum habeas.

Sed publice. MS. Art. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *sed et.* Ern. Sic ed. Rom.

Magna arma. An *sagina, arma*: supra H. 2, 88. Heins.

Non in n. morem. MS. Arund. *nostro more.* Ern.

Citra speciem, aut delectationem. Forte *aut delectus rationem.* Heins.

Imitetur. Ed. Seb. Gryph. *invitet*, vitio operarum, ut opinor. Tum vett. edd. fere *liniamenta.* Ern. Sed. ed. Rom. et Norimb. *lineamenta.*

Subterraneos specus aperire. Idem Pomp. Mela de Sarmatis, 2, 1: *Atque ob saevа hiemis assiduae, demersis in humum sedibus, specus aut suffossa habitant.* Xenophon de frigida Armeniorum regione, Expedit. Cyri 4, 5: Αἱ δ' οἰκίαι ἦσαν κατάγειοι, τὸ μὲν στόμα ὥσπερ φρέατος, κάτω δὲ εὐρεῖαι· αἱ δὲ εἴσοδοι τοῖς μὲν ὑποζυγίοις ὀρυκταί, οἱ δὲ ἄνθρωποι κατὰ κλίμακας κατέβαινον· ἐν δὲ ταῖς οἰκίαις ἦσαν αἶγες, βόες, ὄϊς, ὄρνιθες καὶ τὰ ἔκγονα τούτων. Frustra autem originem stubarum (ita Ditmarus et illa aetas appellant) petunt istinc. Quid enim simile? Quae tamen antiquae; et, nisi fallor, Iuliano intellectae in Antiochico post init. ubi de Lutetia urbe: Ἐθάλπετο δὲ τὸ δωμάτιον οὐδαμῶς, οὕπερ ἐκάθευδον· ὅνπερ εἰώθει τρόπον ὑπὸ τοῖς καμίνοις τὰ πολλὰ τῶν οἰκημάτων ἐκεῖ θερμαίνεσθαι. Quamquam et Romanos, aevo Senecae, nescio quid tale commentos reperio; effectu quis

super fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus; quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt; et, si quando hostis advenit, aperta populatur; abdita autem et defossa, aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.

17. Tegumen omnibus sagum, fibula, aut, si desit, spina consertum: cetera intecti, totos dies iuxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles,

dem pari cum stubis, non prorsus forma. Seneca de Providentia, cap. 4: *Quem specularia semper a flatu vindicarunt .... cuius coenationes subditus et parietibus circumfusus calor temperavit*: quod fieri solitum per ambientes quosdam tubos. Idem, Epistola 91 (90): *Quaedam nostra demum prodisse memoria scimus, ut speculariorum usum... ut suspensuras balneorum et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul et summa foveret aequaliter*. Quos tubos vidisse et notasse me in ruinis balnearum Romae, probe memini. Ceterum, quod hic legitur, *fimo onerant*, in Bambergensi est, *fimo operiunt*. Lips. Sic et MS. Arundel. Vix credam, Tacitum eodem versiculo scripsisse *aperire* et *operiunt*. Sed illud hoic inducendo locum fecisse videtur. Ern. Ed. Rom. et Norib. *onerant*.

Aperta populatur. Cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) *aperta populatio*. Ern. Sic et ed. Rom. et MS. Long.

Spina consertum. Cur spina proprie et quaesite? An non aptius *pinna*? Sive e pisce, sive e ligno, aut alia materie fuit. Certe hodieque ita a tenuibus, aut so rdidis factitatur. Lips. Immo *spina* rudibus hominibus erat in locis incultis pro fibula. Sic Achaemenidi ap. Virgil. Aen. 3, 594, *Consertum tegmen spinis* tribuitur. Ern.

Cetera intecti. Cf. Gebauer de nuditate corporum Germanis temere adiicta in Vestigiis p. 364.

Non fluitante. Proprium et elegans verbum de vestitu laxo, sinuosoque. V. Gronov. Observ. 2, 7. Ern.

Sed stricta et singulos artus exprimente. Exprimit vero egregie vestitum hunc nostrum, qui a nobilitate germanica diffusus non dubie per Europam. Describit et Sidonius eleganter, in Paneg. Val. Maioriani v. 243: *Strictius assutae vestes, procera coercent Membra virum: patet his arctato* (al. *altato*) *tegmine poples*. Idem Sidonius Epist. IV, 20. comitibus Sigismeris *strictam vestem* aptat. Pars tamen etiam quaedam Germaniae olim in laxis vestibus, Sarmatico ritu, sive braccis. Lucanus Batavis et Vangionibus hoc tribuit 1, 430: *Et qui te laxis imitantur, Sarmata, braccis, Vangiones, Batavique truces*. Quamquam de plebe id tantum ceperim. Ceterum ad adstrictas et Sidonii verbo assutas, Germanorum vestes, facit Dionis locus 49, 36. me quidem inter-

proximi ripae negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque bel-

prete: ubi Pannonios dictos affirmat, ὅτι τοὺς χιτῶνας τοὺς χειριδωτοὺς ἐξ ἱματίων τινῶν ἐς πάννους ἐπιχωρίως πως καὶ κατατέμνοντες καὶ προσαγορεύοντες συῤῥάπτουσι: *quod tunicas manuleatas ex centonibus quibusd m et pannis (ita appellant) patrio more conscindunt et cooptant.* Certum mihi est describi nostram tunicam, quam etiam nunc ab istis pannis *Pantrock* vocamus, veterum Germanorum et Pannonum ipsam vestem. Ea sane, quod Dio ait, *e* variis panniculis, praeter romanum et graecum morem, ad singula membra aptata. LIPS. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *arctus*; et sic semper. ERN. Sic et ed. Rom.

Proximi ripae negligenter, ulteriores exquisitius. Si vera lectio haec, quam certe libri omnes exhibent, sensus est: proximi ripae Rheni utuntur illi quidem pellibus ad vestitum, sed nullo delectu, nullo ornatu; quia commercia habent cum provinciis romanis, eoque utuntur vestibus melioribus ad modum provincialium. At remotiores a Rheno, quia aliis vestibus carent, quas e commerciis cum nostris provinciis haberent, in pelliceo vestitu artem et cultum adhibent. Sic explicat Berneccerus. At Muretus, Corrio Antiq. lect. 3, 2. aliique adverbia transponont sic: *proximi ripae exquisitius, ulteriores negligenter.* Mihi vulgatum placet. Nam sequentia haud dubie pertinent ad exquisitiorem e pellibus cultum, et ad posteriori loco positos, h. e. ulteriores. Quod intellexit Cluverius, qui tota membra permutabat, *ulteriores negligenter, quibus proximi.... ripae exquisitius eligunt feras:* quod est vim facere. Et quam frigidum foret *exquisitius eligere!* Illud *exquisitius* explicatur sequentibus. Adde dicta nota proxima. ERN. Berneggeri explicationem iam occuparat Lipsius in Disp. not. cod. Mirand.

Eligunt feras, et detracta velamina. Malim *Eligunt eas* (nam *feras* praecessit) *et detracto velamine spargunt maculis vel belluarum.* Calpurn. Ecl. 5, 71: *Sed tibi quum vacuas posito velamine costas Denudavit opus.* HEINS.

Spargunt maculis pellibusque. Suspectus mihi locus: nec sat scio, quomodo detractas feris pelles, sparserint maculis, et pellibus aliis piscium. An Tacitus ipse haec parum intellexit? an *maculae* vox non sine macula? Ego de mastrucis aliquid libens supposuissem, si vellicata mihi libri alicuius aura. Isidorus 19, 23: *Mastruca, vestis Germanica ex pelliculis ferarum.* Prudentius in Symm. 2, 698: .... *Mastrucis proceres vestire togatos.* Cicero fragm. pro Scauro, Sardis etiam tribuit: *Sardorum mastruca tentavit.* Ceterum non dubium, quin duplici ornatu nos usos Tacitus velit, sive e feris, sive e piscibus. Iustinus 2, 2. clarius paullo idem tradidit de Scythis: *Lanae iis usus ac vestium ignotus... pellibus tantum ferinis, aut marinis vestiuntur.* LIPS. In verbis *spargunt maculis* non haeream. Ars est pelles v. c. albas, nigris maculis variegare; quod hodie quoque fieri apud nos vidi. Istis rudibus temporibus forte factum adsutis alius coloris segmentis. Mastruca sordidior est,

luarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis, quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos: sed et proxima pars pectoris patet.

18. Quamquam severa illic matrimonia; nec ullam morum partem magis laudaveris: nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus, offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres

quam ut ei exquisiti vestitus nomen conveniat. Pelles porro belluarum, quas exterior Oceanus gignit, atque ignotum mare, non intelligam de piscibus. Pelles quis tribuat piscibus: et durae piscium membranae quomodo vestibus aptae? Locus Iustini e vitioso libro sumptus est. Boni libri habent *murinis*, quod verum est. Immo intelligendae pelles transmarinarum ferarum, quales hodie zibellinae. Tales pelles a Suionibus potuerunt accipere, qui Oceanum accolebant, et per quos etiam Romani postea eas pelles accepere. V. Voss. ad Catull. p. 190. ubi de zibellinis digna lecta. Ern. — *Cf. Caes. B. G. 6, 21.

Feminae saepius lineis. Plinius, 19, 1: *iam quidem et Transrhenani hostes vela e lino texunt, nec pulchriorem aliam vestem eorum feminae novere.* Linigerae igitur feminae, nec tamen solae. Bene ait *saepius*. Diaconus in viris agnoscit, 4, 7, (23): *Vestimenta eis* (de priscis Longobardis ait, indubie Germanis) *erant laxa, et maxime linea, qualia Angli-Saxones habere solent, ornata institis latioribus, vario colore contextis.* Sed profecto quae hic de variegatis latisque institis dicit, nos qui vidimus, scimus etiam nunc proprium amictum esse germanicarum mulierum. Lips.

Non uxor m. Illud, *marito*, abest Bambergensi, et sine fraude. Lips. Item ab Arundel. Sed venus sententiae perierit, si tollas, etsi salva sententia restet. Ern. Dubium a Salmasio, De modo usur. c. 4, p. 185, motum ad haec nostri verba, de dote uxori a marito oblata, solvit Gebauerus l. c. p. 252. In ed. Rom. deest *uxor.*

Delicias muliebres. Intell. monilia, armillas, et similia ornamenta exquisitiora, et mox *comotur* accipe pro *ornetur*, ne de hasta caelibari cum Colero cogites. Terentius Heaut. 2, 2, 11: *dum moliuntur, dum comuntur, annus est.* Hinc *incomti* pro horridis, non ornatis, et supra, *incomti apparatus*, c. 14. Ern.

quaesita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur; atque invicem ipsa armorum aliquid viro adfert; hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales Deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio passuram ausuramque: hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant; sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

Sed boves et frenatum equum. Pichena sospicatur excidisse vocem, *sed binos boves*: nam infra, ubi haec dona recenset, ait, *hoc iuncti boves, hoc paratus equus.* Ern.

In haec munera accipitur. E graeco sumpta loquendi forma, *ἐπὶ τούτοις δώροις*, his muneribus datis, sub conditione veluti talium munerum, talis dotis. Ern.

Hoc data arma denuntiant. Cod. Kapp. (s. ed. Nor. item Rom.) *renuntiant*, ut iam notavit Rhen. qui non improbat: frustra. *Denuntiant* refertur ad ea, quae ante dixerat de societate laborum et periculorum; in qua re proprium verbum est *denuntiare* (non *renuntiare*), quod inde accepit etiam vim minandi. Permutata autem et alibi haec verba in libris vett. Ern.

Sic vivendum, sic pereundum. Pendet ab *denuntiant. Sic* est, eadem lege atque conditione, qua maritos. Vivendum laboriose, moriendum fortiter. Cod. Kapp. (s. ed. Nor. item Rom.) *sic viventes, sic parientes*, quod accipit Rhen. Vulgatum verum. Ern. Colerus coniicit, *si vivendum, si pereundum*, i. e. sive viv. sive per. sit. Rhenanus, si leg. *viventes, parientes*, tum quoque emendandum tradit, *reddant.* Bipontinis videtur leg. *patientes*, nisi oratio a singulari *mulier* flecteret ad pluralem. Verum recte vulgatum probant. Phrasis *inviolata ac digna reddat* occurrit et apud Liv. 26, 50. Bipontini verba haec *inv. ac digna* pro nominativis accipiunt et ad *mulierem* referunt, non ad *munera.* Mihi secus videtur, ac nodus in scirpo quaeri.

Quae lib.... ac digna reddat. Vox *digna* non sincera videtur. Sed et paullo ante Rhenanus *sic viventes sic parientes*, alibi legisse ait. Lips. Nisi tamen non mendum hic, sed specimen brevitatis Taciti, qua sit, ut vox *liberis*, ceu bis posita intelligi debeat; et quidem relata ad *τὸ reddat* dandi, ad *τὸ digna* auferendi casu. Sensus enim, quae salva, et honesta liberis, atque iisdem digna (generosae scilicet matris donum magna indole ac spe filiorum dignum) olim

19. **Ergo septae pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. Literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria; quorum poena praesens, et maritis permissa.**

restituat, quaeque ab his aliquando sponsis ac speratis suis rursus dotis vicem ferant nurus et suis filiis, illius nepotibus, pari cura sarta tecta praestent perhibeantque. Gron. Cod. K. ed. Spir. ceteraeque ante Rhen. 1533. *rursus quae.* Ern. Ed. Rom. *que.* Norimb. *quae*: haec enim diphthongis utitur.

Quae liberis inviolata ac digna reddat. Scribe *ac digna se reddat*: dixi supra: tum scribe *ad nepotes referant.* Heins.

Septa pudicitia agunt. Livium imitatur 3, 44. *postquam omnia pudore septa animadverterat.* Est autem *septa pudicitia* tuta et inexpugnabilis, sive custodiis, sive moribus gentis, sive ingeniis ipsarum. Gron. MS. Arund. *septae pudicitia.* Turic. *separata.* Ern. An *seposita?* vide indicem in *seponere.* Agric. c. 31. *quos sibi Caledonia viros seposuerat*: possis et *operta pudicitia*: sed nil muta. Livius 3, 44. *postquam omnia pudore septa animadverterat.—Artis custodiis domum et vias sepserat Livia.* Ann. 1, 5. *Mari Oceano, aut amnibus septum imperium* Ann. 1, 9. Propertius 2, 18, 69: *Contra reiecto quae libera vadit amictu Custodum et nullo septa timore placet.* Sic lege, non *tumore.* Heins. Bip. recepere *septae.* Recte, sequor. Ed. Rom. et Norimb. *septa.* Acid. *certa* conilicit, incassum.

Literarum secreta. Quare hoc matrimoniis aut pudicitiae interserit, mireris. Nimirum, quia et literis occulte missis corrumpi feminae solent, sicut de ludis et conviviis praeivit. At eae non sunt. Lips. Hoc vult Tacitus: Scribere ac per epistolas suspecta secreta fovere atque exercere nesciont. Suetonius de Nicia (Ill. Gramm. c. 14): *quum codicillos Memmii ad Pompeii uxorem de stupro pertulisset.* Notum ex Plut. in Cat. min. c. 24, p. 238, δελτάριον μικρὸν ἔξωθεν εἰσκομισθὲν, altercanti cum Catone Caesari, quod ille quum poposcisset, quaerens inde adversario invidiam, Σερβιλίας τῆς ἀδελφῆς ἐπιστόλιον ἀκόλαστον, πρὸς τὸν Καίσαρα γεγραμμένον, ἐρώσης καὶ διεφθαρμένης ὑπ᾽ αὐτοῦ, agnovit. Martialis 14, 6: *Tunc triplices nostros non vilia dona putabis, Quum se venturam scribet amica tibi.* Centum alii. Gron. Mirandum est, potuisse viris doctis in mentem venire de scriptura universa. Quis ista *secreta* unquam appellavit? *Secreta literarum* per latinitatem nil aliud esse possunt, quam *literae secretae*; hae, nisi forte ubi de Aegyptiorum arcana scriptura sermo sit, nil nisi epistolae furtivae, quarum passim in rebus amatoriis, ut apud Ovid. in Arte Am. mentio. Ern. Planissima videtur esse haec verborum interpretatio; non video profecto, quomodo ad spectacula et convivia referri queant, quod Longolio venit in mentem. Sunt, qui de secretis magiae exponant, de quibus vid. Dithmarus ad h. l.

Quorum poena praesens. Ad ius et romanos mores propius in Bam-

Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit: publicatae enim pudicitiae nulla venia; non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit: nemo enim illic vitia ridet: nec, corrumpere et corrumpi, saeculum vocatur. Melius quidem adhuc eae civitates, in quibus

bergensi scriptum, *quorum poena parentibus et maritis*. Nam maritos solos hic esse arbitros, satis crudum. Tamen e Tacito non aliter apparet. Lips. Consentit Arundel. Ern. Praetulere Bip. *parentibus*. Sed librorum consensus est in *praesens*, et noster eo verbo uti amat. Vid. index.

Accisis crinibus. Poena duplex. Crines accisi, et fustigatio. Quam reperio etiam alias usurpatam Germanis in hoc sexu. In legibus Luitprandi regis Longubardorum, haec est in feminas violentas et quae saeviunt aut feriunt, 1, 17, 5: *Publicus, in quo loco factum fuerit, comprehendat ipsas mulieres, et faciat eas decalvare et fustare* (ita lego: vulgo *frustare*) *per vicos vicinantes ipsius loci*. Paullo aliam et magis saevam adulterii poenam tribuit priscis Saxonibus Bonifacius Archiep. Epistola 19, ad Ethelbaldum Anglorum regem: *In antiqua*, inquit, *Saxonia, ubi nulla Christi cognitio, si virgo in materna domo, vel maritata sub coniuge sit adulterata: manu propria strangulatam cremant;* (et addit, quod huc magis facit) *aut cingulo tenus vestibus abscissis flagellant eam castae matronae, et de villa in villam missae occurrunt novae flagellantes, et cultellis pungunt, donec interimant*. Lips. Mox MS. Arund. *verberans agit*. Male. Ern. Brotier fusius ea memorat.

Publicatae enim. Scribam *publicatae etiam*. Non enim hoc ad adulteras refero: sed ad eas, quae adhuc iniuges, vulgo tamen se vulgabant. Lips. *Enim* accipio pro particula transeundi. Nam, quod ad pudicitiam publicatam attinet, omnino nulla venia est; sed praeferrem *etiam*, si libri addicerent. Ern.

Invenerit. Sic ed. Rom. et Norimb. Sed Put. *invenit*.

Saeculum vocatur. Gravis et acuta sententia. Seneca similiter: *Desinit esse remedio locus, ubi, quae fuerant vitia, mores sunt*. Lips. Cod. Kapp. (s. ed. Norimb.) *vocantur*: quod iam notavit Rhen. Ern. An *saeculo imputatur?* vel *saeculi vocatur*. Propert. 1, 16, 11: *Non tamen illa suae revocatur parcere famae, Turpior et saecli vivere luxuria*. Sic *temporis arma*: de quibus ad Nasonem Trist. 4, 10, 106. Vel *saeculi mos vocatur*, quod malo. Seneca Contr. 15: *Adeone iam ad omnem patientiam saeculi mos abiit, ut adversus querimoniam viri uxor alieno teste defendatur*. Epit. Controv. 2, 5. *onerosa sumptibus, ut saeculi mos est*. Florus 3, 12: *Opes atque divitiae adflixere saeculi mores*. Mox lege *melius adhuc quidem civitates*. Heins. Sed ed. Rom. *vocatur*.

Melius eae civitates. Inter quas civitates fuisse Erulos reperio: apud quos adeo secundo matrimonio non locus, uti uxor marito mortuo laqueo sese statim iuxta sepulcbrum indueret; nisi invisa vivere mallet

tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum, sed tanquam matrimonium, ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex adgnatis necare, flagitium habetur: plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges.

20. In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt. Sua quem-

et infamis. Procopius tradit 2, 14. De bello Gothorum. Lips.

Ne ulla cogitatio. Groslotius ter volebat *nec*, e vet. cod. Primo loco facile probem, non reliquis: nisi etiam corrigas *amant*: quod probarem, si libri faverent. Ern. Ed. Rom. et Norimb. et Put. *ne, ne, ne.*

Tanquam maritum. In Lips. tertia est *mer tum*, quod, ut in aliis forte, est vitium operarum. In ultima est *maritum*: quod in omnibus meis ante Lips. est. Ern.

Numerum liberorum finire. V Lipsium ep. 85. Cent. 1. ad Belgas. E. Vid. Iuvenal. Sat. vi, 593.

Ex adgnatis necare. Adgnatos hic accipies non ἀγχιστεῖς, aut συγγενεῖς, sed liberos, qui adnascuntur: etsi mallem omnino scribi, *gnatis*. Illud autem mirum, Tacitum omittere insignitum illum ritum et peculiarem Germanis, de exploratione liberorum. Prolem enim natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant: si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Rufinum 2, 112: *Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.* Iulianus in epistola 16. ad Maximum: Πάντως οὐδὲ ὁ Ῥῆνος ἀδικεῖ τοὺς Κελτούς, ὃς τὰ μὲν νόθα τῶν βρεφῶν ὑποβρύχια ταῖς δίναις αἰμάσι, καθάπερ ἀκολάστου λέχους τιμωρὸς πρέπων. Ὅσα δ' ἂν ἐπιγνῷ καθαροῦ σπέρματος, ὑπεράνω τοῦ ὕδατος αἰωρεῖ, καὶ τῇ μητρὶ τρεμούσῃ πάλιν εἰς χεῖρας δίδωσιν, ὥσπερ ἀδέκαστόν τινα μαρτυρίαν αὐτῇ καθαρῶν καὶ ἀμέμπτων γάμων τὴν τοῦ παιδὸς σωτηρίαν ἀντιδωρούμενος. Meminit et Galenus de Sanitate tuenda 1, 10; et Nazianzenus carm. 49, ad Nicob. v. 142. Nonnus in Dionysiacis 46, 55, ab hac caussa Rhenum ἐλεγχέγαμον agnominat, velut iudicem vindicemque coniugii: et vidi, qui Rheni etymon hinc petendum adseveraret, quasi purgatoris. Purus quidem sermone nostro *reyn* dicitur. Sed addo, Valerium Flaccum 6, 336, ad Scythas et ad Phasim hunc ritum (nescio an ex vero) transferre. Ita enim ibi quispiam: ... *sub tam saevi duravimus amne Progeniem, natosque rudes?* Lips. *Adgnati*, supra numerum nati, ἐπίγονοι. Sic et Perizon. ad Melam 1, 8, in Misc. Obs. crit. t. 8, p. 118. Iuliani loco cit. adde eius Orat. 2, de laud. Constantii in med. Quae de exploratione ista liberorum traduntur, fabulosa esse, iure a Tacito praetermissa, putat Amelang in opu-

que mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera iuvenum Venus, eoque inexhausta pubertas: nec virgines festinantur; eadem iuventa, similis proceritas; pares validaeque miscentur; ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor: quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt; tanquam ii et animum

sculo subiuncto versioni Germ. Taciti de M. G. editae ab I. H. M. Ernesti; fabulam autem inde ortam, quod infantes flumini immergere sint soliti Germani ad duranda eorum corpora. —* Samuel Petitus Obs. 2, 4, p. 195. legit *ad gnatis*, i. e. *a. d. gnatis*. Brotier de his plura congerit.

Nec ancillis ac nutricibus delegantur. Insignem elegantiam observent tirones in verbo *delegantur*. Sumpta metaphora ab iis, qui creditoribus, omninoque quibus debent, non ipsi solvunt ex arca, sed ad alios amandant, a quibus, suo nomine, pecuniam accipiant, quod dicitur etiam *solvere per delegationem*. Omnino Cicero, et elegantissimus quisque, tropico huius verbi usu delectatur. Vid. v. c. Clav. Cic. in h. v. et Gron. Obs. 1, 20. Ern.

Dignoscas. Antiquissimi libri *dinoscas*: cod. Kapp. ed. Spir. Ern. Ed. Norimb. omnino *dinoscas*: contra ed. Rom. *noscas*. Put. *dignoscas*.

Donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. Vide, si libet, observ. nostras 1, 4. *Separet* est, faciat, ut separentur: *agnoscat*, faciat, ut agnoscantur. Gron. *Agnoscere* eo sensu apud Sen. ep. 120, et Plin. ep. 5, 17.

Inexhausta pubertas. Is. Vossius ad Melam 3, 3, explicat ἀνεχροδείαν, quae ibi *pueritia*. Pueritiam recte accipit; sed pubertas aliud est: nempe, vis iuvenilis generandi, quae sero consumitur. Ern.

Pares validique. Cod. Kapp. (s. ed. Nor. item Rom.) edd. Bonon. Spirens. omnesque ceteri mei ante Lips. magno consensu *validaeque*: quod restitui. In Lipsianam, ut alia quaedam, venit ex obscura editione. Intellige, pares maritis aetate aliisque rebus ducuntur, inprimisque validae. Paullo post pro *magis* MS. Arund. *maxime*. Ern. Pichenae placebat *validique*, sed recte cum Ernestio faciunt Lall. Brot. Bip.

Apud patrem. Cod. Kappii (quem Ioh. Kappius hic iterum male MS. vocat) sive ed. Norimb. item Rom. et ed. Rhagii *ad patrem*. Sic Cic. ad Att. 2, 16. et 10, 16. *ad me* pro *apud me*. Mox MS. Long. *obsidiis*. Dein pro *ii* male legitur *in* in edd. Nor. Rom. Rhag. et in MS. Long. et Humm.

firmius, et domum latius, teneant. Heredes tamen successoresque sui cuique liberi; et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo maior adfinium numerus, tanto gratiosior senectus, nec ulla orbitatis pretia.

21. Suscipere tam inimicitias, seu patris, seu propinqui, quam amicitias necesse est: nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus; utiliter in publicum; quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem. Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget: quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur; pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. Cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt: nec interest; pari humanitate accipiuntur: notum ignotumque, quantum ad ius hospitii, nemo discernit: abeunti, si quid poposcerit, concedere moris: et poscendi invicem eadem

Nec ulla orbitatis pretia. Non sunt, qui senes orbos captent, ut apud Romanos. Respice A. 15, 19. Cf. Ammian. Marc. 14, 6. Sen. Cons. ad Marc. c. 19. Paullo ante Put. *tanto gratior:* sed Rom. et Norib. ed. *gratiosior.*

Utiliter in publicum. Solus cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *utilitate.* Mox *iuxta libertatem* est inter liberos homines, in civitate libera. Ern. Ed. Rom. et Put. *utiliter.*

Cum defecere. Sc. epulae: quum epulas amplius praebere hospiti non possunt. Infra c. 24, *cum omnia defecerunt,* sc. quae ludendo perdere possint. Edd. vett. meae ante Lips. omnes *defecere:* quod restituit Pichena. *Defecerit* est in ed. Lips. quod eodem modo intelligere licet. Sed illud verum puto. Vid. tamen ad c. 24. Ern. Bip. praeferunt *defecerit,* scil. hospes.

Si quid poposcerit. Sic MS. Arund. edd. ante Rhen. 1532. omnes. Is invexit, sive potius error operarum, *poposceris,* quod miror tamdiu toleratum, quum illud latinitas desideret. Ern. Ed. Norib. *poposcerit.* In Rom. ea vox deest.

Et poscendi invicem eadem facilitas. Facultas: *facultatem praebere criminantibus,* Ann. 4, [illegible]; 6, 30. *Accusatores, si facultas in-*

facilitas. Gaudent muneribus; sed nec data imputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hospites comis.

22. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti cibum capiunt; separatae singulis sedes, et sua cuique mensa: tum ad negotia, nec minus saepe ad convivia, procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebrae, ut inter vinolentos, rixae, raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis et iungendis adfinitatibus et adsciscendis principibus, de pace denique ac bello, plerumque in conviviis consultant; tanquam nullo magis tem-

cideret, *poenis adficiebantur.* Sed vide c. 26. *facultatem partiendi camporum spatia praestant.* HEINS.

Victus inter hosp. comis. Haec pro spuriis omisit in versione francica *de la Bletterie.* Et sunt sane suspecta saltem de loco. ERN. Omnino glossema redolent.

Separatae singulis sedes. Quae sedes e gramine aut frondibus, et propric thori. Strabo suggerit, qui de Gallis p. 197. *καθιζόμενοι δειπνοῦσιν ἐν στιβάσι.* Posidonius apud Athenaeum 4, p. 92. Bip., foenum sibi substravisse scribit, ab eadem mente: *Κελτοὶ τὰς χοὰς προτίθενται, χόρτον ὑποβάλλοντες, καὶ ἐπὶ τραπεζῶν ξυλίνων, μικρὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπηρμένων,* ecc. Plura de ratione germanici victus ibi vide. LIPS.

Sua cuique mensa. Herelius *über einige Stellen im Tacitus*, 4, Erf. 1796, coniicit *sua sexui cuique mensa*: quo trahi possit, quod c. 19. refertur, *nec ullis conviviorum irritationibus corruptas esse mulieres.* Coutra Antonius h. l. de feminis plane non esse sermonem observat, suamque singulis viris sedem sive mensam, scamnum scil. fuisse putat. Quicquid sit, ingeoiosa saltem est Herelii coniectura.

Diem noctemque. Uti et de Persis Xenophon scribit in Paedia 8, 8, extremo: qui mirum (studiose enim notavi et comparavi) quam in pleraque omni ratione vitae, immo et lingua, consentiant cum Germanis. LIPS.

Ut inter vinolentos. Frustra Rhenanus tentat *violentos*, quod ulteriores Germani vino caruerint. Intelligendum vinum hordeaceum, *κρίθινος οἶνος*, non *ἀμπέλινος*. Vett. edd. *vinulentos.* Mox bene Rhenanus edidit *sed et de reconciliandis.* Sic MSS. Turic. cod Kapp. (s. ed. Nor.) At MSS. Arnod. edd. ante Rhen. *sed de reconciliatis*: male. ERN. Ed. Rom. *reconcilinndis.* Sic et MS. Humm. et Long. sed Put. *reconciliatis.* Prius Colerus malebat *transigunt* ex formula iuris romani.

pore, aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci: ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur, et salva

Simplices cogitationes. I. e. faciles, leues, refer ad ea, quae dixerat de inimicitiis ponendis, amicitiis adfinitatibusque iungendis, item de pace. *Magnae* pertinent ad bellum. Ern. *Simplices*, nudas, non fucatas, forsan et minoris momenti.

Nec callida. Vat. cod. apud Groslotium *aut Calida.*

Aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci. MS. Arundel. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *ad hoc*; vetus ed. ap. Iac. Gron. *ad haec*: quorum alterutrum reponendum videbatur Groslotio, illud Colero. *Adhuc* verum puto, quod et MS. Turic. habet. Id dupliciter licet interpretari: vel *insuper*, *etiam*, vel *nunc quoque*, nondum edocta artes dissimulandi et fingendi alia, quam sentiat. Deinde cod. Kapp. (s. ed. Nor. item Rom.) ed. Spir. omnesque mei libri ante Lips. ed. *licentia ioci*, quod merito restitui. In Lipsianam *loci* venit, aut operarum vitio, aut potius ex alia ignobili ed. in qua ipsa vitium operarum fuit. Non enim tacitus veterem lectionem mutasset. Et id tamen temere ab omnibus servatum est. *Iocum* latius accipe dictum, qua opponitur rebus seriis deque carminibus, conviviis similibusque dicitur, ut saepe apud poëtas in primis. Pro *iocus* centies librarii et operae dederunt *locus*. V. Burm. ad Sueton. Calig. 9. Ern. Forte *aperitat udi secreta pectoris*: *udum pectus* Statio restitui in Adversariis. Pussis et, *aperit ad udi*: *adulare* apud Columellam ex MS. Sed nil muta: bene Gruterus. Heins. Ed. Rom. *ad hec*. MS. Long. *ad hoc*. MS. Humm. *adhuc*. Dein MS. Long. etiam *ioci*. Rhenanus in ed. prima consulto et ex ingenio dedit *loci*, quia in conviviis sermonis libertas sit. Restituerunt hoc Bip. Ad rem perinde est, sed codicum et editionum veterum rationem habendam puto.

Et salva utriusque temporis ratio est. Ego scribo, et *sua utriusque temporis.* Interpretor: Germani in conviviis et compotationibus deliberant quidem, agitantque res graves: sed easdem sobrii recoquunt et retractant: utrique rei sua quaedam ratio est. Rationem autem addit, *deliberant, dum fingere nesciunt*: *constituunt, dum errare non possunt.* Ex quo discimus, Germanos in convivii illa licentia proposuisse quidem seria: sed eadem conclusisse et finisse, non nisi matutinos et serios. Persarum similis mos, qui, ut Strabo ait 15, p. 734. ἐν οἴνῳ τὰ μέγιστα βουλεύονται, καὶ ταῦτα βεβαιότερα τῶν ἐν νήψει τίθενται: idemque de iis Ammianus 18, 5. Sed et Cretensium ex Athenaeo 4, 10. Graecorum omnium veterum ex Homero Il. 9, 225. seq. et Plutarcho diffuse Symposiacorum lib. 7, Q. 9. Propius ad Tacitum Herodotus 1, 133: *Quae Persae in conviviis deliberaverint, postridie proponi sobriis: et si tunc placuerint, rata esse.* Lips. *Rationem constare*, et *rationem salvam esse* sensu eodem dicuntur: et proprie in pecu-

utriusque temporis ratio est: deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

23. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quamdam similitudinem vini corruptus. Proximi ripae et

niae rationibus domicilium habent. *Constat* enim et *salva est ratio*, quae non conturbata et implicita, sed explicata vel expedita est; ubi accepta et expensa quadrantur, ubi paria fiunt, aut fieri possunt, ubi nulla reliqua, nec plus erogati est, quam accepti. Sic *constare* ac *salvum esse* dicitur, quicquid utiliter expensum, vel impensum est, ut eius nomine actio vel crimen non detur, neque oriatur dolor, aut poenitentia; cuius nihil male collocatum vel insumptum. Ita Plinius in Paneg. cap. 92. *salva diligentiae tuae ratione*, id est, ut tibi ratio diligentiae tuae constet, ut nihil tibi videaris contra consuetam diligentiam tuam fecisse. Defendimus adversus optimum Buchnerum eidem Plinio, epist. 2, 17. *salvo et composito die*; ad Senecam de ira 3, 36. Ergo et apud Tacitum, *et salva utriusque temporis ratio est*, accipiendum, ut sit: et utrumque tempus non omnino otiose atque inutiliter: et sic, ut nullam eius operam edant, agunt: et utrumque tempus non male collocant, aut sibi collocare videntur. Quum Romani et Graeci convivantes εἰς αὔριον τὰ σπουδαῖα proferant, et sic eis alterius temporis ratio non constet, nec salva sit, quippe quod et per merum lusum et lasciviam trahatur; boni Germani temperant, inquit, suas ferias utili negotio deliberandi, atque adeo non tantummodo, quum retractant consulta sobrii, sed etiam, dum consultant uvidi ac saucii, temporis salvam rationem habent. Allusit ad dictum Catonis, quod Iustinus in praefatione, ac pro Plancio 27. refert Cicero, *clarorum virorum atque magnorum non minus otii, quam negotii rationem constare oportere.* Gron. Mihi, qui et ipse *salva* probo, simplicius videtur, sic accipere: quae in conviviis dicta, non pro ratis statim habentur: neque enim seria proprie conveniunt temporibus convivandi. Ita salva est ratio illius temporis; quam perturbes, si, quae inter vina dicta sunt, pro certis et firmis habeas, et quae revocare non liceat. Iterum ergo in deliberationem a sobriis vocantur, et, ut tum constitutum est, ita ratum habetur, merito: nam sobrii in potestate mentem et libertatem habent. Ita et huic tempori sua salva est ratio, nec quod ei convenit, alteri tribuitur. Atque hanc interpretationem sequentia videntur confirmare. Salvam temporum rationem relinquit, qui ea non perturbat, nihil alieno tempore agit. Ern. *Ratio salva* est integra. Nemini fraudi est, in convivio hoc velle, idem postero die nolle: sic Longolius.

In qu. sim. vini corruptus. Corruptus hactenus dici potest ille humor, qua omnia naturalia per artem in suavius, ad sensum hominum, mutata, dicuntur corrumpi: ut ap. Virgil. G. 2, 466. *corrumpitur usus olivi*, unguentis sc. adfusis. Sic quae Callim. H. in Lav.

vinum mercantur: cibi simplices; agrestia poma, recens fera, aut lac concretum: sine apparatu, sine blandimentis, expellunt famem: adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis, quam armis, vincentur.

24. Genus spectaculorum unum, atque in omni coetu idem. Nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu iaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quaestum

Pall. 16, ἄλικα ποτά dicit, opponitque λιτοῖς, ea dicuntur a Graecis ἐφθείρεσθαι, συμφθείρεσθαι: de quo v. Kuster. ad Aristoph. Plut. 550, et Hemsterhusium τον πάνυ ad Lucian. Prometh. p. 31, et quos ibi laudat. Sed potest etiam respexisse eo, quod Romanis, vino vero et aquae assuetis, vinum illud foedam putredinem olere videbatur, ut patet e noto Iuliani Caes. epigrammate in cerevisiam. Verum illud melius: MS. Arundel. *corrupti*. Ern. *Corrumpi* hic potius nativo suo et proprio sensu sumi Longolius autumat. Epigramma Iuliani videsis in Brunkii Anal. vet. poet. tom. 2, p. 403.

Recens fera. Lege *ferina*. Valer. Flaccus 3, 5, 569. *Captaque dapes auxisse ferina*: sic aprina, caprina, ovilla: carnem subintellige. Heins. * Idem habet Mela, III, 3; *cruda carne vescuntur, aut recenti* etc.

Vitiis, quam. Bambergensis, *vino quam armis*. Lips. Vix est, ut τὸ *vino* non sit a mala scholiastae manu. Nam *vitiis* prorsus est nimio vino, et hoc amplius τῆς οἰνοφλυγίας consequentibus malis. Iustinus de Philippo et Alexandro 9, 8. *Vini nimis uterque avidus, sed ebrietatis diversa vitia*. Quorum et Horatius quaedam decantat ep. 1, 5, 16. *Quid non ebrietas* etc. *Vinci* autem suis eos *vitiis* dicit, ut apud eundem Iustinum 1, 8. Scythae *prius ebrietate, quam bello vincuntur*. Et Antiochus Flora 2, 8, *Rex iam luxuria sua debellatus*. Neque enim invictos et vino et armis significari puto, (nam si vino invicti, cur crebrae inter vinolentos rixae? cur caedes? vino utique sunt haec succumbentium, ἡττόνων non κρειττόνων), neque tamen etiam facile armis vinci Germanos; sed si quis ea irretire possit eos illecebra, iuxta facile victum iri hoc genera vitiorum quam inexsuperabili vi armorum, quam *armis*, id est, ea mole armorum, quibus vinci possunt. Gron. *Vino* convenientius videbatur Conringio. *Vitiis* MS. Long. Humm. et editiones veteres.

Inter gladios se. Similem ludum describit Sidon. Apoll. carm. 5, v. 246. *clypeosque rotare ludus, et intortas praecedere saltibus hastas*.

Artem paravit. Edd. Spirens. seqq. ant. Rhen. *parat*. At cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *paravit*, unde Rhen. dedit. Ern. Ed. Rom. etiam *para-*

tamen, aut mercedem; quamvis audacis lasciviae pretium est, voluptas spectantium. Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu, de libertate et de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit; quamvis iuvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur: ea est in re prava pervicacia; ipsi fidem vocant: servos conditionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant.

25. Ceteris servis, non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono, iniungit; et servus hactenus paret. Cetera domus officia uxor ac liberi ex-

vit. Put. *parat:* hoc placet Bipontinis. Parum interest.

Cum omnia defecerunt. Bene vulgata habet. Adde supra c. 21, sed tamen magis placet lectio MS. Turic. *defecerint*, in hoc contextu. Ern.

De libertate et de corpore. Hoc alcae studium pertinax Hunnis attribuit D. Ambrosius, de Tobia cap. 11: *Ferunt, Hunnos, quum sine legibus vivant, aleae solius legibus obedire, in procinctu ludere, tesseras simul et arma portare, et plures suis, quam hostilibus ictibus, interire: in victoria sua captivos fieri et spolia suorum perpeti, quae pati ab hoste nequiverint.* Et statim: *frequenter autem tanto ardore rapi, ut, quum ea quae sola magna aestimant, arma, victus tradiderit, ad unum aleae iactum vitam suam potestati vel victoris, vel foeneratoris addicat. Denique constat, quod quidam et imperatori romano cognitus, in fide pretium servitutis, quod sibi tali forte superatus, intulerat, suppliciis imperatae mortis exsolverit.* O foeda, o barbara! et scio apud quosdam Septemtrionalium hodie hanc insaniam pro parte vigere. Lips. Heumannus, diss. peculiari hunc Taciti locum emendare conatus, expungi iubet *extremo ac*, tamquam superflua, et *tradunt* mutat in *reddunt*, ne Tacitus Germanos calumniasse videretur. Respondit viro docto, et dubia solvit Gebauerus in Vestig. p. 487.

Quamvis iunior. Cod. Kapp. (s. ed. Nor. item Rom.) *iuvenior.* Mox *alligari*, pro vinciri, sic fere Cic. Tusc. 2, 17. *vulnus alligari.* V. plura in Clav. Cic. et, quem ibi laudavi, Gronovius ad Liv. 7, 24. Ern. *Iuvenior* habent et MS. Long. et Humm. Restituo cum Bip. et Longolio. Sic et Plin. ep. 4, 8.

sequuntur. Verberare servum, ac vinculis et opere coërcere, rarum. Occidere solent, non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune. Libertini non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate; exceptis dumtaxat iis gentibus, quae regnantur. Ibi enim, et super ingenuos et super nobiles, ascendunt: apud ceteros, impares libertini libertatis argumentum sunt.

26. Fenus agitare et in usuras extendere, ignotum; ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri,

Verberare servum. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) sic: *verberant servum, ac vinculis et opere coercere, rarum occidere solent.* Ern.

Impetu et ira. Hoc ita in Septemtrionis tractu, ut Holsatia atque alibi, etiam hodie Germani; et per mores licet. Lips. MS. Turic. mox *impune est.* Ern. Receperunt Bip.

Liberti. Sic vulgati omnes. At nos castigavimus *libertini.* Ultima syllaba absorpta est a sequente verbo. Nam de ordine hominum loquitur, qui est libertinorum, non libertorum. Cicer. Verr. 1, 47: deinde mox diserte *libertini* in omnibus libris: denique non ad singulas domos, sed ad civitates referuntur. Similiter infra c. 44. in simili argumento, *libertinus*, non *libertus*. Similis est etiam locus Livii 4, 3. *et proinde hoc valet... tamquam servum aut libertinum aliquis consulem fore dicat.* Nam quod in Agric. c. 19. Agricola dicitur *nihil per libertos servosque publicae rei egisse*, sermo est de libertis et servis Agricolae, non de ordine hominum in genere. Ern.

Raro aliquod momentum etc. MS. Arund. *aliquid momenti.* Vulgatum melius. Supra in Histor. lib. 1, 59. habuimus *grande momentum*, de homine. Ern.

Impares libertini libertatis argumentum sunt. I. e. ex hoc ipso apparet libertas populi, quod libertini inferiores sunt ingenuis et nobilibus. Ern. Brotier idem sensit.

Fenus agitare. Haec de fenore spuria videntur nonnullis, in his Antonio, in notis ad versionem suam germanicam. Tamen in Annal. vi, 16. fenus vocatur *vetus, funebre malum, et seditionum discordiarumque creberrima causa.*

In usuras extendere. Fenus de pecunia dici, quae sub usuris collocatur, facile cuivis patet, monuitque Salmas. de Usur. p. 24, et sic alibi centies. *In usuras extendere* intelligo dictum pro *per usuras extendere*, ut apud Virgil. 10, 468. *famamque extendere factis.* Forte etiam fuit *et usuris* vel *per usuras extendere*, ut mox confunduntur *in vices* et *per vices.* Nam profecto fenus non augetur in usuras, sed usuris fenus. Ern.

Ideoque magis servatur. Quid servatur? immo non servatur fenus, nec est eius usus. Aliquid in hac scriptura vitii: an *spernitur*, vel *spernatur?* ac tale sententia petit. Aut pro sensu capiendum, quasi de interdicto praecavisset. Lips. Salmasius l. c. corrigit *aversantur.* (* Probat Heinsius.) Quomodo aversari

pro numero cultorum, ab universis in vices occupantur, quos mox inter se, secundum dignationem, partiuntur: facilitatem partiendi camporum spatia praestant. Arva per annos mutant; et superest ager: nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hor-

possunt, quod ignorant? non magis, quam appetere. Recte Heraldus in Salmasii Observ. ad ius Att. et Rom. p. 583, monuit, ex antecedentibus esse ἀπὸ κοινοῦ intelligendum aliquid, ad quod *servatur* referatur, nempe ut abstineant a fenore exercendo; abstinentia ab fenore agitando. Ern.

Agri ab universis. Bambergensis: *ab universis vicis occupantur*: longe alia, nec deteriore sententia. Lips. Satis placet *per vices*. Caesar B. Gall. VI, 22: *Agriculturae non student.... neque quisquam agri modum certum, aut fines habet proprios: sed magistratus in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, et quo loco visum est, attribuunt agri, atque anno post alio transire cogunt*. Ergo, quia nulla perpetua possessio, et quotannis alius tribus patrisvefamilias in alterius arationem successio, *vices*. Sic *vices excipere*, succedere, Phaedro 2, 8. Idem de veteribus Aegyptiis Herodotus 2, 168: Ταῦτα μὲν (τὰ ἱερέων γέρεα, ἄρουραι) δὴ τοῖσι ἅπασι, ἦν ἐξαραιρημένα· τάδε ἐν περιτροπῇ ἐκαρποῦντο, καὶ οὐδαμὰ αὐτοί. Scilicet ἐν περιτροπῇ *per vices* est, ἐκ περιόδου. Simile quid de Dalmatis Strabo, etsi vices istae octo annorum essent libro 7, p. 315, ἴδιον δὲ τῶν Δαλματίων, τὸ διὰ τῆς ὀκταετηρίδος χώρας ἀναδασμὸν ποιεῖσθαι. Gron. Recte Gronovius vulgatum defendit. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *in vices*. In ed. Spir. *vices* sine praepositione. Frustra tentant *per vicos*. *Per vices* primum reperi in ed. Puteol. Ern. *In vices* etiam ed. Rom. Recipio cum Bip. MS. Humm. *vice*, quod praefert Longolius. Alii, Lall. Brot. Ern. in ed. 1, dederant *per vices*.

Amplitudine soli labore contendunt. Columella RR. 1, 3. *Acutissimam gentem Poenos dixisse convenit, imbecilliorem agrum, quam agricolam, esse debere: quoniam, quum sit colluctandum cum eo, si fundus praevaleat, allidi dominum*. Gron. Edd. Bonon. Spirens. Put. Rhag. Beroald. Put. Rhen. 1519, *laborare*: sed post *labore* edidit. Ern. Sic et ed. Norimb. et Rom. it. MS. Humm. et Long.

Prata separent. Sic vett. edd. Rhenanus a. 1533 edidit *sepiant*, e libro nescio quo. Illud restituit Pichena. Si libri plures faverent, *sepiant* non spernerem. Virgil. G. 1, 270. *segeti praetendere sepem*, inter labores rusticos ponit et rigandi curae iungit. Ern. *Prata sepiant* MS. Rhenani. Vide Colerum, qui, *hortos rigari* quod neget, fallitur. Sepiuntur et prata, et horti, et arva. Festus in *Retricibus*: *Retricibus quum ait Cato, aquam eo nomine significat, qua horti irrigantur*. V. Calpurnius Ecl. 2, 49 et 98. Hinc toties apud poëtas perpetuo quasi epitheto, Nasonem in primis, *rigui et irrigui horti*: *Septa* pro *prato* Valer. Fl. 3, 581: *Continuo, volucri ceu pectora tactus asilo, Emicuit Calabris taurus per*

tos rigent: sola terrae seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et aestas intellectum ac vocabula habent; autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

27. Funerum nulla ambitio: id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec vestibus, nec odoribus, cumulant: sua cuique arma, quorumdam igni et equus adiicitur. Sepulcrum cespes erigit: monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur: lamenta ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde, ponunt: feminis lugere honestum est; viris meminisse. Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus: nunc singularum gentium instituta ritusque, quatenus differant; quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

confraga septis. Ovid. Epist. Cydipp. ep. 20, 144: *Ad sepem alterius quis tibi fecit iter?* Heins. *Sepiant* Cluverio et aliis placuit. Ortum vero est ex negligentia Rhenani, qui in margine libri sui ex ed. Norimb. notarat *seperent*, sed literas non amplius satis dignoscere postmodum potuit. Patet hoc ex nota: « Nisi fallant annotatiunculae quondam excerptae, legitur illic *et prata sepiant.* » Vitiosum illud *seperent* habet et ed. Rom. item MS. Lung. et Humm. In huius etiam margine librarius addidit *secent.*

Intellectum habent. Tres partes tantum ab iis intelliguntur, tres tantum sciunt. Ern.

Ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Opinor *acervis ligneis* vel *ligni. Struem* mox vocat: an *ingestis lignis*, vel *iniectis*, item *aggestis lignis*, vel *congestis*. Petron. c. 89, *aggeritur ingens claustrum.* Sic lege *aggerebatur cespes* Ann. 1, 19. *lignorum aggestus* ib. 35: *aggestis arboribus* Livius 6, 2. possis et *aggesta materia*: nam *lignorum* glossa, ut recte meus pater. Heins.

Operosum honorem. Peroperosum edd. Spir. Put. Ber. *Operosum* e cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edidit Rhenanus, ut mox, *ut gravem defunctis*, pro *et gr.* quod in Beroaldi ed. vitio operarum irrepserat: nam priores omnes *ut gr.* item MS. Turic. Mox *deponunt* MS. Arund. quod e repetitione praecedentis syllabae ortum. Ern. Rectius scripti quidam *peroperosum*: et sic Pichena: sic *peraspe*r Ann. 15, 26. ubi annotata vide. Heins. Ed. Rom. etiam *operosum.*

Viris meminisse. Acute. Seneca communiter ita praecipit, epistola 100 (99): *Vir prudens meminisse perseveret, lugere desinat.* Lips.

28. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum, D. Iulius tradit; eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc, et nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boihemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum

* *Summus auctorum.* Id est fide dignissimus, iudice Lamallo.

Divus Iulius tradit. Bell. Gall. VI, 24. Ern.

Potentia divisas. Codex ille ipse, *diversas*: quod probum scio. Lips. Sic et ed. Spirens. ceteraeque ante Rhen. Is primum a. 1519, pro varia lectione in margine, deinde a. 1533, in textu edidit *divisas* e cod. Artolphi, quem nos Kapp. vocamus. Ern. Est editio Norimb. quacum consentit et Romana. Conringius planius putat *divisas*. Sic et Lall. Brot. Longol. Contra Bip. placet *diversas* i. e. disiunctas.

Moenumque. MS. Arund. *Moenim*; quam terminationem a Mela 3, 3. firmari notat I. Gronovius. Et sic edidit Rhen. a. 1533, cum sequentibus. At Spir. Put. Ber. (et Rhen. 1519) *Moeni.* Primus Lipsius e meis edidit *Moenum*, nescio an casu: quod tamen est in cod. Kapp. Itaque servavi *Moenum*, etsi magis inclino h. l. in *Moenim*. Certe hoc loco pro altera terminatione non licebit uti cum Cellario in Geogr. Antiqua. Ern. Lipsius *Moenum* hausit e Farnesio, quod ipse indicat in notis ad ed. pr. Ita et ed. Rom. habet at Nor. Scrupulum iure hic movent Schwarzius et Longolius, unquamne ad Moenum usque habitarint Helvetii? Itaque ille in designatione veteris Helvetiae finium longius protrahendorum legi iubet *Oenum*; hic in Diss. 42, de Hermunduris et in Collect. Diss. p. 363, substituit *Lemanum*, coniectura eo magis probabili, quod et Caesar, quem ipse Tacitus laudat, Lemanum nominat B. G. 1, 2.

Manet adhuc Boihemi nomen. Latere aliud videtur in scriptura Bambergensi, *manet adhuc Bois e munere nomen.* Scribo, *manet adhuc Boiasmi e re nomen*, vel *Boyasmum e re.* Apte ad haec vestigia, et rem ipsam. Strabo quidem 7, p. 290 clare βουίαιμον regiam Marobodui nominat: quam dictam a Boiis vult nunc noster. Possis et *Boyaimum* scribere, verius propiusque ad etymon, quasi Boiorum domum. Lips. Omnes edd. *Boiemi*: solus cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Boihemi.* Ern. Ed. Rom. *Bohiemi.* Recte Bip. recepere *Boihemi.* Vell. Pat. 2, 109. habet *Boiohemum.*

Loci veterem memoriam. Voculam inserit Bambergens. *veterem viae memoriam*: qua quid faciam, sum incertus. Lips. Colerus inde facit: *et veterem viciniae memoriam.* Ern.

Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam, commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est; quia, pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa adfectationem germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tanquam, per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quamquam romana colonia esse merue-

Aravisci.... ab Osis. Arabiscos in Paunonia inf. locat Ptolem. 2, 16. *Osos* hic noster Germanorum nationem dicit, infra c. 43, negat: Lougolius in Humm. MS. reperit *abous*, in suo *abois*, mox etiam Humm. MS. habebat in margine *boi*, secunda manu obliteratum. Non dubitavit proinde Longulius in textum recipere *a Bois* et deinceps *an Boii*. Verum sic secum pugnaret ipso hoc capite Tacitus, quum minimo intervallo Boios gallicam germanicamque nationem diceret. Quin locus aegrotet, vix mihi dubium; medicina Longolii ad sanandum non sufficit.

Treveri et Nervii etc. Edd. ante Rhen. 1533, omnes *Neruli*. Mox ed. Kapp. (s. ed. Nor.) *affectionem*: quo verbo noster etiam supra usus est. Item edd. ante Rhen. *Germaniae*. Ern. Ed. Norimb. *Neruli*. Sic et ed. Rom. unde manus recentior fecit *Heruli*. Rhenanus in ed. 1619, ad marginem posuit: «leg. *Nervii*, quos Tornacenses putamus esse.» Dein ed. Rom. *affectationem*. Treverorum patriam veram fuisse trans Rhenum ad utramque Loganam, docent Crollius et Chr. Iac. Kremerus. V. Bip. notam ad H. 4, 37.

Haud dubie Germanorum populi colunt. Haud dubiü. Heins.

Triboci. Male vulgo *Treboci*. Ed. Rom. et Nor. *Triboci*. De nomine ipso v. Schoepflinus Als. ill. t. 1, p. 134.

Ubii quidem erubescunt. Immo vero, *non erubescunt*. Quamvis, inquit, Ubii nomen mutarint, colonico iam iure libentius Agrippinenses dicantur, a conditore: tamen nec germanicae originis eos pudet, libenterque se iis inserunt. Lips. Meo iudicio Gruterus hic *αἰσχύνονται, τοὶ δὲ σπιαλ ἀλεσουσι*. Sic et ipsi olim coniecceramus. *Origo* sine dubio est avita statio et incolatus Germaniae, antequam colonia fierent. Nam pudere quemquam populum, quod coloniae Romanae honorem adeptus esset, praesertim Ubios, (qui essent sponte translati, *ut arcerent, non ut custodirentur*; non ut essent in obsidione ipsi, sed ut seque commodius tuerentur ac fines romanos, et virium imperantis populi pars, non servientium accessio, forent: qui inter Vitellii et Vespasiani arma, Galliarum simul et Batavorum defectione et coniuratione grassante, tam constantes in fide atque integri manserint, et specioso nomini libertatis praesentia

rint, ac libentius *Agrippinenses*, conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

29. Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi, non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars romani imperii fierent. Manet honos et antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus et collationibus, et

praetulerint: qui denique Agrippinenses quam Ubii vocari mallent) nemo Romanorum, illo utique seculo, diceret. Necessario igitur requiritur negandi particula: quam melius poni a fronte huius orationis, quam ubi Lipsius inseruit, non obscurum esse censeo consideranti *τὸ quidem*. Hoc libro: *ne fratribus quidem mansuram concordiam*. Ne Ubii quidem, inquit, patriam eiurant, aut germanum sanguinem sedemque veterem diffitentur: etsi ad id nobilitatis evecti, ut ius coloniae meritis et beneficiis erga populum romanum impetraverint, placeantque sibi magis, quum Agrippinenses, quam quum Ubii, salutantur. Est autem haec nimium vulgaris vanitas et hominum, et populorum, ut successibus suis deesse auctoritatem existiment, si humiliora prima incrementa confiteantur. Gron. Nempe Gruterus legi volebat *ne Ubii quidem*, e vestigiis ed. Spirens. in qua *Nubii*. Quia sic etiam MS. Turic. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) ed. Pogg. resque per se evidens: eam correctionem merito recepi. Ern. Frustra negationem respuit Longolius. Totus loci nexus eam requirit. Ed. Rom. quoque, item MS. Long. et a rec. manu Hummelii habent *Nubii*.

Conditoris sui nomine. Agrippam intelligit, qui Rhenum eos primus traduxit et in iis sedibus collocavit. Ille tamen non est coloniae conditor, neque auctor nominis: sed ab Agrippina id habent, eius filia, ut Tacitus clare Annal. 12, 27. scripsit. Itaque dubitavi, num *conditoris suae* legerem: neque novum, eius flexus verba in femineum etiam genus usurpari, Virgilius de Iunone 12, 159. *Auctor ego audendi*. Ovidius de Venere Heroid. 16, 114. *Sponsor coniugii stat Dea picta sui*. Et plura sunt eiusmodi. Lips. Mox MS. Turic. *custodirent*. Ern. De Colonia Agrippina v. et H. 4, 28.

Ant. soc. insigne. Apud Grut. p. 73, 9. CIV. BATAVI. FRATRES. ET. AMICI. P. R.

Nec tributis contemnuntur. Sive *continentur*. In promptu erat, *conteruntur*: sed parum elegans, quum idem verbi statim sequatur, *nec publicanus atterit*. Ferri et vulgata potest. Nam, quibus tributa imponuntur, hoc ipso, ut victi, pro contemptis habentur et despretis. Steph. Pighius in Hercule Prodicio (p. m. 13.) mal-

tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens: protulit enim magnitudo populi romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum, agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo

let *contenuantur.* Lips. Post omnes *τὸ ἐπὶ φακῇ μύρον.* Lud. Aurelius, *consternantur.* Recte Colerus, (qui vulgatum eleganter dictum putat) et *δεύτεραι φροντίδες* Lipsii. Placuit antiquis verba *λόγον τόν τε φερόμενον καὶ ἔνδον ἐπιστρεφόμενον καὶ τὸν προφερόμενόν τε καὶ ἀκουόμενον*, oris puta vocem, aut animi sensum significantia, ita transferre interdum, ut facta demonstrent. Ut *obiurgare ferula*, *colapho*, *flagris*, *laudare armis* supra hoc libro, *increpare saltu* apud Florum lib. 1, c. 1; *petauroque iubente modo superior* (ubi male coniiciunt *iuvante*) apud Petronium (fragm. p. 674, ed. Burm.); *iussum aes spirare caminis* Statio et similia. *Laudare armis* est in honorem alicuius collisis armis sonitum edere, quod valet, atque est pro laude. *Increpare saltu*, transilire, quod signum est arguentis atque improbantis et opus et vetitum. *Obiurgare flagro*, severe atque aspere accipere verbere, ut verbis et vultu sit in iurgio. Sic *tributis contemnere* est tributa imponere, quod est insultantium victis et pro vilibus, ignavis, obnoxiis eos tractantium et contemnentium. Velleius 2, 39. de Galliis: *quippe eius ductu auspiciisque infractae paene idem, quod totus terrarum orbis, ignavum conferunt stipendium:* quod etiam frustra tentatur. Ignavum stipendium, quod argumentum est, in bello segnes, minusque fortes constantesque fuisse atque esse, quod non facerent, si viri essent. Ipsum verbum etiam sic Cicero 4, ad Attic. 16: *In monumentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, ut forum laxaremus, et usque ad atrium Libertatis explicaremus, contempsimus sexcenties sextertium:* id est, vile habuimus, et libenter erogavimus, impendimus, unde apparet, tantum pecuniae prae istius monumenti adiectione ad aream fori Caesariani vile nobis et contemptum fuisse. Simillimum Claudian. de bello Get. 178. *fictili contemptum Strymona saltu.* Gron. Alterum, *nec publicanus atterit*, pertinet ad vectigalia, quae publicanis locantur: Sensus ergo est, a tributis et vectigalibus liberi sunt. MS. tamen Turic. *conteruntur.* Ern. Lips. in marg. ed. quintae habet *contunduntur.* Crusius volebat *consumuntur*, Rhen. *condemnantur.* *Conteruntur* placebat Ursino.

Mattiacorum. Leibnitio videbatur legendum *Marsaciorum* vel *Marsacorum*, de quibus supra H. 4, 56.

Ultra Rhenum. Ergo non sunt *Mattiaci* (ut doctis viris visum) qui nunc Zelandi appellantur; etsi *Mattiorum vox*, familiari appellatione, inter eos duret. Taciti haec lustra: abnuet, atque ultra Rhenum propinqui Batavis, an ubi pars *Northollandias* nunc est et vicini sinus? Lips. Cf. Cluver. Germ. vet. 3, 7.

acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos, qui Decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopia audax, dubiae possessionis solum occupavere. Mox limite acto, promotisque praesidiis, sinus imperii et pars provinciae habentur.

Acrius animantur. Quia mari et frigori propiores. Neque opinor equidem, vel ex hoc Taciti loco, Zelandos esse, sed *ultra Rhenum*, Septemtrionem versus populos: qui nunc in Frisiis, aut *Northollandis* censentur. At mare multa abrasit. Lips. *Acrius anim.* id est animosiores ferocioresque sunt. Ern.

Non numeraverim. Edd. Spir. et seqq. ante Rhen. *numeramus*, is *numeraverim* e cod. Kapp. edidit. Ern. Sive ed. Nor. Sic et ed. Rom. et MS. Long. Rhenanus in marg. ed. 1519, « alias *connumeraverim:* » vitio typographi, puto, ni fugientes literae in margine deceperint istum.

Qui Decumates agros. Errare censeo, qui proprium hic gentis aut loci nomen quaerunt. Quomodo vero iidem populi, sive agri, trans Rhenum et Danubium simul sint? quod tamen ponit noster. Ego communiter decumates agros interpreter, qui decumas solvunt. Cicero decumanos dixit Verr. 3, 6, *Omnis*, inquit, *ager Siciliae decumanus est.* Nam hi agri non aliud sunt, quam trans limitem capti ab hoste, et militibus dati, si qui ex iis fructus. Qui haud multi aut uberes, quoniam hostibus expositi, et, ut ipse ait, dubiae possessionis id solum. Tacitum de his ipsis loqui ego sentio A. 13, 54: *Frisii imbellem aetatem admovere ripae, agrosque vacuos et militum usui sepositos insedere.* Hos ipsos agros non fructu tantum, sed mancipio militum esse iussit imp. Alexander, de quo Lampridius c. 58: *Sola, quae de hostibus capta sunt, limitaneis ducibus et militibus donavit, ita ut heredum essent, si heredes militarent; nec unquam ad privatos pertinerent. Addidit sane his animalia et servos, ut possent colere quod acceperant.* Videntur autem id securitatis caussa fecisse Romani, et ne hostes aut suspecti prope colerent. Itaque vacua loca, ad multa milliaria, saepe relinquebant. In Fragm. Dionis LXXIV. (72, 3.) Commodus imp. Buris populis Germaniae ea lege, inter alias, pacem dat: Ὥστε μὴ ἐνοικήσειν ποτὲ, μήτε ἐννέμειν τεσσαράκοντα στάδια τῆς χώρας σφῶν, τῆς πρὸς τῇ Δακίᾳ οὔσης. De Germanis priscis Caesar simile 6, 23. Lips.

Mox limite acto, promotisque praesidiis. Certe *promotis praesidiis* dixit Tacitus, et tamen *limite acto*, non *aucto.* Proprium enim id verbum, et non potest sine culpa mutari. Agrimensores p. 3, *Sabinorum ager, qui dicitur quaestorius cum limitibus actis diviserunt.* Pag. 19. *Itaque limitibus actis quum centuriae eximerentur.* Pag. 162, habes *limites actuarios et lineares.* Et, *hi qui sunt per viam publicam militarem acti.* Pag. 187. *Multi perpetuos limites egerunt.* Et sequenti: *plurimum enim agentibus praestat acti limitis perpetua rectura.* Pag. 263, *quem actis*

30. Ultra hos, Catti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceterae civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paullatimque rarescunt; et Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul, atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus et maior animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac sollertiae: praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam

limitibus quibusque laterculis quinquagena iugera incluserunt. Frontinus 1, Stratag. 3, 10, *limitibus per 120000 passuum actis*: et cap. 5, 10. *ab altera limitem agere coepit, tamquam per eum erupturus.* Sic utrobique recte P. Scriverius. Alludunt Virgilius 10, 513. *latumque per agmen Ardens limitem agit ferro.* Ovidius de arte 3, 558, *idem limes agendus erit.* Et imitati Silius 9, 379. ac Statius. Quid autem hic proprie sit Tacito *limes*, cognosces ex dictis ad Annal. 1, 50. Hoc ergo significat, extra praesidia romana, quippe trans Rhenum Danubiumque iacuisse spatium campi diu incultum, dum et Romani omittunt, neque barbari, quippe nimis vicinum castellis et praesidiis ripensibus, vindicare audent: donec ab hominibus quibusdam temerariis, et inopia audacibus, occuparetur concessu quodam et conniventia hinc Romanorum, inde Germanorum: tandem transgressos utrumque amnem Romanos, nec contentos naturalibus terminis, vindicasse alteram ripam, et, quatenus ipsis visum fuit, limitem egisse manu, qui barbaricum a Romano discerneret, ac promovisse praesidia; quem intra limitem, quaeque intra praesidia recepti decumates isti agri, cultoresque, pars provinciae Germaniae Romanis et *sinus imperii*, hoc est, extremum et quasi reconditum aliquid habeantur. Gron. De *sinu* add. Obs. 1, 4. *Aucto* Lipsius tantum pro coniectura in margine posuit: male recepit Pichena. Ne latine quidem dici puto, *limitem augere*, sed *proferre*, *promovere*. Ern. * Secundum hanc sententiam Brot. et D. de Lam. locum explicant.

Durant siquidem etc. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. ceteraeque ante Rhen. ed. 1533, interpungunt post *durant*, idque ad praecedentis referunt: quomodo et Alb. Krantzium (in praef. ad Saxon.) laudasse hunc locum monet Colerus: et deinde exhibent *paullatim* sine *que*. Rhenanum sic ex ingenio edidisse patet. Ceterum, etsi illa quoque vetus interpunctio et lectio bonum sensum facit; tamen ei recentiorem praefero, quod in illa deberet esse copula ante *non*. Ern. Ed. Rom. quoque post *durant* punctum maius locat. *Paullatim* sine *que* Rhenanus ex Beroaldina ed. dedit; sic et Put. item ed. Rom. et Norimb.

Disponere diem. Persius sat. 5, 43, *Una opus et requiem pariter*

inter dubia, virtutem inter certa numerare; quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinae concessum, plus reponere in duce, quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem, super arma, ferramentis quoque et copiis onerant. Alios ad proelium ire videas, Cattos ad

disponimus ambo. Plinius ep. 9, 36. *Quamvis, quemadmodum in Thuscis diem aestate disponam.* Idem *ordinare diem* Seneca ep. 12. GRON.

Nec nisi ratione disciplinae. Bambergensis, *nec nisi Romanae disciplinae.* Et neutram sane lectionem iure spernas. LIPS. Teneo mordicus, ut olim, Bambergensem. *Concessum* est a fatis datum. Ut 13, 46: *sibi concessum dictitans nobilitatem, pulchritudinem, vota omnium et gaudia felicium.* Silius 1, 15: *propiusque fuere periclum, Queis superare datum.* Nec mirum, Romanos scriptores fatorum erga se indulgentiam praedicare. Livius in persona Asdrubalis 30, 42: *Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum romanum invictum esse, quod in secundis rebus supere ac consulere didicisset.* Tacitus A. 13, 56: *Id Diis, quos implorarent, placitum, ut arbitrium penes Romanos maneret.* Ita ergo, ait, etiam romanae disciplinae a fatis maximum telum ad res gerendas datum, ut scirent plus referre, qui regerent, quam quot regerentur. Livius 2, 39: *Ut facile appareret ducibus validiorem quam exercitu rem romanam esse.* Eodem pertinet Severi dictum in Britannia ap. Spart. 18: *Tandem sentitis caput imperare, non pedes.* Imitatur autem et Livii 24, 37: *vir acer et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide sociorum, reponeret.* GRON. *Romanae* etiam MS. Arundel. idque et ipse verum puto. Vulgati sensus est: nec uiquam nisi per disciplinam contingit: quod quorsum additur, quum per se intelligatur? Schelius emendabat *ratione ac disciplina*; eodem sensu, ad Hygin. p. 110. Infra c. 32. *disciplinae ars.* ERN. *Ratione* ed. Rom. Norimb. Put. quod Longolius verum arbitratur. Bipontini ambigunt. *Romanae* habet quoque MS. Humm. *Dux acer* est ap. Liv. 2, 42.

Copiis oonerant. Certe per *copias* intelligit et ciboria, et quae salubris in castris cura corporis desiderat, et, si necesse sit, vallum. Id onus barbarae nationes detrectabant. Cur enim potissimum Virgilius G. lib. 3, 347: *Non secus ac patriis acer Romanus in armis Iniusto sub fasce viam dum carpit.* Cur potissimum *acer* Romanus sub iniusto fasce, si nihil hoc apud quasvis gentes novi? Eundem in romano milite imputat declamator apud Fabium 3, 16: *Nemo nostrum recusat itinerum laborem, nec iniustum super arma fascem:* ut ibi legendum docebamus. Iam *copidis* (ut corrigit Barthius Adv. 23, 16) quasi a *copida*, quae κοπὶς est, quale? copides vocem veteris linguae Gallorum esse? atque hoc tradere Plutarchum, apud quem hoc tantum est: τοῦ μὲν ἐσθῆτι ἠχρημένου κοπίδα τῷ ξίφει τὴν δεξιὰν ἀποκόψας. GRON. *Cooneront* edd. Spirens. et seqq. omnes ante Lipsium, qui tacite edidit *onerant*: cui vetus statim substituit Pichena, a quo ad sequentes propagatum est. Quia cod.

bellum: rari excursus et fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est.

31. Et aliis Germanorum populis usurpatum, rara et privata cuiusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec, nisi hoste caeso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum prelia nascendi retulisse, dignosque patria ac parentibus ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut

Kapp. (s. ed. Nor.) habet *onerant;* deinde *coonerare* nullo eaemplo dicitur; denique frigidus pleonasmus assat, quum iam *quoque* abundet (non tamen contra morem Taciti elegantiorumque *onerant* restitui, ut supra H. 1, 5. *adspernantes* pro *coadspernari*, ad quod frustra Pichena provocat). Syllaba *co* nata est e voce praecedente. Ern. *Cibi*: alibi dictum. Vid. H. 2, 59: male mutant: *ferramenta* et in Suetonii Tito c. 9, in MSS. pro *ornamentis*. Heins. In simplici *onerant* consentiunt MS. Loug. et Humm. item ed. Rom. Barthii *copulis* nihili est.

Cito cedere. Intell. *victoriam*, non hosti: ne tirones errent: mox *velocitas iuxta formidinem*, est, similis formidini; ut alibi *iuxta libertatem* esse diait imperium romanum. Ern.

Rara . . . . aud. MS. Turic. *raro*. Ern. Sic et ed. Rom. Contra ed. Nor. Put. Rhen. *rara*.

In consensum vertit. Groslotius e vetere cod. laudat *conventum*. Ern. Ed. Rom. Norimb. Put. *consensum*.

Nec, nisi hoste caeso. Hoc teneo, prae eo quod scriptis, *necnon hoste*. At de more ipso, supra dixi. Lips. Ad H. 4, 61. ubi exemplum Cl. Civilis.

Frontem. Sic ed. Rom. et Nor. Contra Put. Rhen. 1519, *frontes*, sed in marg. al. *frontem*.

Ferreum insuper annulum. An *catulum?* quod vinculi genus est, *canem* alii vocant: vel *ferream catenulam*, *catellam* Gronov. ad Plin. 33, 14 (54). Livius 39, 31. *catellum* Plauto Curc. 5, 3, 13. Horat. Epist. 2, 17, 55. *Nota refert meretricis acumina, saepe catellam*: ubi vide Turrent. vel forte *ferream numellam*. Vide Festum in *Numella* et Nonium. Heins.

Ignominiosum. *Sit ominosum* mallet Herelius. *Uber einige Stellen* in Tac. de M. Germ., in-4. Erfurt, 1796. Placeret id Antonio in notis ad vers. Germ. si, quae sequuntur de servato habitu, etiam ad ferreum annulum pertinerent. Verum haec oris habitum modo respiciunt, ut et Ernestio visum. Contra Bip. *insignes* maxime anulo isto votivo fuisse putant. Sic iam Dithmarus senserat.

vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus; iamque canent insignes, et hostibus simul suisque monstrati: omnium penes hos initia pugnarum: haec prima semper acies, visu

Vulgatum bene se habet. Cf. Goett. Anz. 1795, n.o 206.

Plurimis hic placet habitus. I. c. conservant hunc habitum oris atque squalorem, velut perpetuo voto obligati et in omnem vitam, non in unam pugnam. Vid. not. seq. Ern.

Iamque canent insignes. Coniiciebam: *Iamque canent insignibus his hostibus simul suisque monstrati.* Et sunt, inquit, iam cruda senectute quidam canescentes, *his insignibus,* nempe squalore crinium et annulo ferreo ex voto tali sumptis, conspecti ac notabiles tam suis quam hostibus. Non enim tantum eam adolescentium disciplinam esse significat, sed et provectioris aetatis, quoties scilicet hostis exoriri visus, et bellum exspectatur; aut etiam quoties libuit sumere superbiam meritis quaesitam, aut fiduciam ostentare. Gron. Sensum commodum Gronoviana emendatio facit: sed auribus meis durum est *insignibus his hostibus.* Vide an mollius sit: *Itaque canent insignes et host.* i. e. et ita, hoc squalore, hoc oris habitu, insignes ad canitiem manent, etiam canentes videre licet. Sequentia explicant τὸ *insignes.* Possis etiam insuper coniicere *manent:* quod tamen necessarium non puto. *Itaque* et *iamque* confundi in libris docet Drakenb. ad Livium 7,40. Heinsii coni. *Iamque cani* (i. e. canuntur) *ut insignes, et monstrari,* probat Graevius, p. 170: non ego. Ern. Locus vexatissimus. Scribo: *Iamque cani ut insignes, et hostibus simul suisque monstrari. Insignis hostis* H. 3, 17. Sic *ut insignes,* Ann. 4, 34. de T. Livio: *Scipionem, Afranium, Cassium, Brutum, nusquam latrones et parricidas, saepe, ut insignes viros, nominat.* P. 70, *complexus, ut praescius periculorum,* sic ibi lego. Cantabant autem proelium ineuntes Germani: supra c. 2, ubi plura ad rem: de Batavis H. 4, 18; add. H. 5, 15; Ann. 1, 65; Ann. 2, 88, de Arminio: *proeliis ambiguus, bello non victus:... caniturque adhuc barbaras apud gentes:* sic illa capienda sunt ex hoc locu. Cf. Ann. 4, 47; H. 2, 22; Liv. 5, 37. etc. Heins. Bip. coniiciunt *iamque calent.... monstrari:* i. e. vehementer optant: ut ap. Stat. Theb. 4, 261. *tubas audire calens.* Ed. Rhag. habet *cavent.... monstrari.* Medicinam loco depravato iam Lipsius optabat in notis ad ed. pr.

Visu nova. Ratio adiecta videtur poscere, *visu non nova.* Quare? quia eodem cultu habituque, barbis puta ac crinibus submissis, annulisque ferreis virtutem promittentes et ante bellum visi sunt, neque alio vitae genere, quam armis tractandis, se mitiores mansuetioresque praestiterunt. Gron. Eadem mens Freinshemii, qui corrigit *nota.* Ern. — *Haec prima semper acies usu nova.* Nihili haec sunt. *Visu obvia* scribo, hosti nimirum videnda, oculis hostium obvia. *Visu* pro *visui,* ut fere semper Tacitus. *Visu ovia* vel *ovvia* scriptum fuit: hinc factum *nova.* Aliter Gronovius et interpretes. Mox et *cultu mitiore* malo quam *cultu,* quicquid disseutit idem Gronovius: non enim ad tonsus capillos refero,

torva; nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura; prout ad quemque venere, aluntur; prodigi alieni, contemptores sui; donec exsanguis senectus tam durae virtuti impares faciat.

32. Proximi Cattis certum iam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri, colunt. Tencteri, super solitum bellorum decus, equestris disciplinae arte praecellunt: nec maior apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum. Sic instituere maiores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio, perseverant senes: inter familiam et penates et iura successionum, equi traduntur; excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

33. Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu

sed ad *catulum ferreum*. Heins. Hiller. Racem. 4, *saeva* volebat, Bernegg. *torva*: hoc recepere Bip.: bene, sequor. Sic Curt. 3, 2. *Macedonum acies torva*. Conringio *nova* erat *mira*. Sed *torvo* melius respondet *vultus mitior*.

Vultu mitiore mansuescunt. MS. Arund. *cultu*, ut placebat Pichenae. Quia tamen sermo de habitu oris, quod efferebatur submittenda barba, et *mitior* aptius verbum vultui, quam cultui, vulgatum servandum puto, cui et alibi *cultum* in libris substitui vidimus. Illud forte probabilius coniicias: *in vultum mitiorem mansuescunt*: saltem Tacito non indignum sit. Ceterum et vulgatum ferri potest. Ern.

Aut aliqua cura. Heins. volebat *aut alia;* Herelius *aut thalami*: eos quippe annuligerulos caelibes fuisse verosimile putat.

Certum iam alveo Rhenum. *Alvei* malo. Heins.

Non, ut cetera. MS. Turic. *non ut extat*: quod vulgato praefero; et saepe observavi in verbis ab istis syllabis incipientibus confusionem in libris antiquis: ut in *ceteri*, *exteri*. Ed. Spir. quoque hic habet *extera*. Ern. Ed. Rhag. *extra*. Sed ed. Rom. et Norib. item MS. Long. et Hunm. *cetera*. — *Ferox bello et melior*. Acidalius bene, *ferox et bello melior*. Ern. Heinsius *eo melior*. Emendatione non opus: *bello* ad utrumque pertinet *ferox* et *melior*. Sic recte Longol. Cf. et Curt. ad Sall. Iug. 13.

Penitus excisis. Hoc falsum. Occurrunt Bructeri sequentibus saecu-

nationum; seu superbiae odio, seu praedae dulcedine, seu favore quodam erga nos Deorum, nam ne spectaculo quidem proelii invidere: super LX. millia, non armis telisque romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui; quando, urgentibus imperii fatis, nihil iam praestare fortuna maius potest, quam hostium discordiam.

34. Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuari cludunt, aliaeque gentes, haud perinde memoratae. A fronte Frisii excipiunt: maioribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium: utraeque

lis, ut apud Claudianum de IV. Cons. Honorii, v. 452. Cf. Cluver. G. Ant. 3, 13.

Nam ne spectaculo quidem proelii invidere. Int. *Dii.* Sensus est: Dii non modo hoc nobis dedere, ut Germanos vinceremus ipsi, sed etiam hoc nobis voluptatis concessere, ut spectatores otiosi esse potuerimus proelii, in quo LX. amplius millia hostium suis armis cecidere; ut eo spectaculo possemus oculos pascere, sicut, quum gladiatorum pugnas in amphitheatro delectationis caussa videmus. De forma loquendi *invidere spectaculo* ad Annales dictum. Ern.

Urgentibus imperii fatis. Scriptus liber non male *vergentibus.* Lips. MS. Arund. *quando in vergentibus:* MS. Turic. ed. Spir. cum seqq. ante Rhen. *quando in urgentibus.* I. Gronovius e vet. ed. citat *quando iam urgentibus:* putatque legendum, *qu. iam vergentibus*, ut A. 12, 44: *vergentibus iam annis.* Vulgatum est a Rhen. qui e vetere ed. (nos vocamus cod. Kapp.) duxit. Nec, quid in eo displiceat, video. V. ad A. 5, 3. ubi similiter Lipsius *vergens* praefert τῷ *urgens.* Sed tamen *urgens fatum* etiam Livius dixit 5, 36: *iam urgentibus Rom. urbem fatis.* Vid. Duker. ad 22, 43; et similiter centies alii. Itaque nihil mutandum puto. Ern. Alii *vergentibus.* An *urgentibus imperium?* Velleius 2, 12: *At Caius Marius L. Sullam, ut praecaventibus fatis, copulatum sibi quaestorem habuit*: ubi lego, *ut Reip.* (vel *Pop. R.*) *acuentibus se fatis.* Heins. *Urgentibus* ed. Rom. et Nor. item MS. Long. et Humm. Huetius coniiciebat *vigentibus*, quod expressit in versione gallica *La Bletterie*, quia, quum ea scriberet Tacitus, vigebat imperium Rom. Sed votum ipsum auctoris sollicitudinem prodit, ex urgentium imperii fatorum contemplatione prognatam.

Dulgibini et Chasuari. Istos Ptol. 2, 11. *Dulgumnios* vocat, hos *Casuarios*; Strabo l. 7, p. 291. *Chattuarios*; Vell. 2, 105. *Attuarios*; Ammian. Marc. 20, 10. *Attuarios Francos.*

Utraeque nationes. MS. Turic. *iureque nationis.* Ern.

nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus, et romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illa tentavimus: et super esse adhuc Herculis columnas fama vulgavit; sive adiit Hercules, seu, quidquid ubique magnificnm est, in claritatem eius referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico; sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit; sanctiusque ac reverentius visum, de actis Deorum credere, quam scire.

35. Hactenus in occidentem Germaniam novimus: in septemtrionem ingenti flexu redit: ac primo statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, qnas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent

Rom. classibus etc. Respicit ad expeditionem Germaoici, de qua A. 2. ioitio tradidit, et Drusi patris. Mox MS. Turic. *illac*. Ern. Ed. Nor. et Rom. et Put. *illa*.

Herculis columnas. Ad instar earum, quas ad fretum Gaditanum finxere veteres, in Septemtrione etiam quaerebant. Eo referunt quidam montem *Sevo* Norvagiae, memoratum Plinio H. N. 4, 13 (27). cui respondeat alius in Cimbria.

Referre consensimus. Scriptus liber, *referre consuevimus.* Lips. Recepit Pichena. At ceteri libri vetl. mei omnes *consensimus*: qoos non deseraio: quum etiam *consensimus* commode dicatur, faciliusque librarius e *consensimus* fecerit *consuevimus*, quam ex hoc illud. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) aute etiam habet *magnum*, non *magnificum*. Ern. *Consensimus* ed. Rom. et Nor. item MS. Long. Contra MS. Humm. et ed. vetus apud Groslot. *consuevimus*, quod recepere Bip. com Berneggero. *Magnum* habet et ed. Rom. et alia vetus ap. Groslot. item MS. Longolii. Idque forsan verius.

Druso Germanico. Freinshemius coniicit *Druso et Germanico.* (*V. Burm. ad Anthol. 2, 83. p. 230). At Germanicus Oceanum tantum tentavit, ut per eum ingrederetur hostium fines, non ut inquireret de famae veritate. *Obstitit inquiri* fortasse defendi aliquo alterius scriptoris loco poterit, dicique potest eadem aoalogia, qua *impedit inquiri*: pro *quo minus inq.* Sed tamen valde pronus sum in hanc partem, ut Tacitum dedisse putem *inquirenti*, et illud e compendio scribendi natum esse. Ern.

Ac primo. MS. Long. *A primo*: quod Long. probat. De *Chaucis* seu *Caucis* ex professo egit Ioh. Schild. 8. Auricae 1742.

tantum Chauci, sed et implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri: sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus, aut latrociniis populantur. Idque praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias adsequuntur. Prompta tamen omnibus arma, ac, si res poscat, exercitus; plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama.

36. In latere Chaucorum Cattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt: idque iucundius, quam tutius, fuit: quia inter impotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita, qui olim

Exercitus; plurimum virorum. MS. Turic. *exercitus plurimus vir. e.* Oratio sane durior est, et abruptior, etsi ea non est insolens Tacito. An *plurimum* factum est e *plurium*: *exercitus plurium virorum equ.* Ens.

Inter impotentes. Id est, vicinos quum habeas, qui propter indomitam imperandi cupiditatem non vident, quid aequum iustumque sit, neque dubitant, minus validum per iniuriam opprimere. Sic supra de Cattis: *sine cupiditate, sine impotentia.* MS. Turic. habet *impetentes*: quod fortasse nonnullis placeat. Sed inferioris aetatis verbum hoc puto. Laudari quidem etiamnum video in lexicis auctores eius verbi Varr. R. R. 3, 16; sed ibi recte editur hodie *insectantes*; et Senec. Hippol. 255. ubi verum est *impotens*, quod. a Gronovio editum, ego quoque in Iuntina aliisque vett. edd. reperi. Librarii medii aevi, quo in usu erat *impetere* (v. Cangii Gloss. Lat. med. in *impechi.re*) libenter hoc verbum, ut alia sibi trita, auctoribus priscis obtrusere. Ens. Ed. Rom. et Nor. *inter impotentis.*

Modestia ac probitas nomina superioris sunt. I. Fr. Gronovius in nota proxima haec verba sic παρεξηγεῖται: quum res vi agitur, non ii modesti et probi censentur, qui nihil agunt, sed qui sibi temperant tum, quum plus valent et superiores sunt. Quae sententia est commoda et contextui apta: sed ea desiderat, ut verba *ubi m. agitur*, ad antecedentia referantur, et post ea interpungatur. Alii ad sequentia referunt, et sic fere accipiunt: tum, quum vi opus est (ut adversus hostem, in bello) stultum est nihil agere, sub specie modestiae et probitatis, quae ab illo tempore est aliena. Sed ei sententiae sane non convenit *superioris.* Unde Tan. Faber P. 1, ep. 22, p. 74. ingeniose *sequioris*, si modo id verbum ita diceretur. Ceterum cod. Kapp. ed. Spir. *nomine sup.* MS. Turic. *nomine superiores sunt:* si corrigas

boni aequique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur; Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti

nomine, sensus commodus exoritur. Ern. Locus et hic vexatissimus. Scribe minima mutatione *superiori*. Illi, qui superior evadit in bello, probitas et modestia sunt inane nomen. Ovid. Am. 3, 3, 23: *Aut sine re Deus est nomen. Nomen inane* passim apud poëtas. Vid. supra H. 1, 55. In Catalectis Petronianis epigramma c. 80, quod sic castigandum: *Nomen amicitiae, sibi quatenus expedit, haeret; calculus ut tabula mobile ducit opus:* vel *Nomen amicitia est, sibi quatenus expedit, haerens*; sed alterum verius. Vide Casaubon. et Graevium ad Suetonii Caes. 77: *Nihil esse remp. appellationem modo sine corpore ac specie*, ubi Casaub. *ac re*. Salmasius legit *ac speciem*; bene. Histor. 1, 30: *si resp. et senatus et pop. R. vana nomina sunt*: ubi libri scripti *vacua nomina*. H. 4, 15: *Signa vexillaque congregantur, exercitus magis nomen, quam robur*. Ann. 4, 48: *neque penes Arsaciden imperium, sed inane nomen*; et sexcenties alii. Heins. Ed. Rom. et Nor. *nomine superioris*. Crebius Animadv. P. IX, p. 230, improbat expositionem Fabri, et locum ita explicat, ubi vi agitur, quiescentes a superioribus modestos vocari ac probos; sed a fine suo potitis inertes et stultos. Mihi videtur sensus hic esse: victoribus laus modestiae et probitatis tribuitur; victis contraria vitia imputantur.

Inertes ac stulti. Cheruscos ait pace longa et a nemine turbata in torporem segnitiamque solutos, armorum curam intermisisse, imprudenter et maiore cum sua voluptate ad tempus, quam in perpetuum securitate. Nam, qui circumdatus hominibus ad iniuriam promptis et robustis marcet, nec se parat adversus ea, quae nec opinanti possunt ingruere, non tam quietus est quam obnoxius. Igitur in his quoque tum bonitas videbatur et modestia, contentos suis et nemini graves esse. Et mansisset illis ea existimatio, si post diuturnum illud otium tandem lacessiti fortiter restitissent, et statum tenuissent. Postquam vero succubuerunt, ne prius quidem bene considerata ratione ac tranquillitate insita, sed pravitate consilii et taedio belli laborum quiesse feruntur. Etenim, ubi maiorem partem res vi tractantur (ut inter bellicosos Germaniae populos) non qui sedent, incerto possintne an nequeant μέγα τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι patrare, probi et modesti censentur, sed qui, quum plus valeant et superiores sint, sibi temperant. *Ita* factum, ut *qui olim boni aequique Cherusci* (dum rebus secundis in alta pace fruuntur et ferociam dediscunt) vocabantur, *nunc* (postquam prosperis corrupti et emolliti atque ad vim sustinendam imparati Cattis cesserunt) *inertes ac stulti vocentur*. Gron.

Tacti ruina. Sic in omnibus libris reperi: nisi quod MS. Turic. habet *Chatti*. At mihi nullum dubium est, legendum *tracti*, ut placuit etiam Burmanno ad Lucan. 7. 655. Nam legitima formula est *tracti ruina*; ut etiam ex h. l. video laudari in Ind. Bernec. Noster H. 3, 29. *ruina traxit pinnas*. Ern. *Tracti* voluit et Pichena et recepere

ruina Cheruscorum et Fosi, contermina gens, adversarum rerum ex aequo socii, cum in secundis minores fuissent.

37. Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens; veterisque famae lata vestigia manent; utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu, nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone coss. Ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum compute-

Lall. Brot. Bip. Cf. quoque A. 6, 26. H. 3, 29.

Fosi. Leibuitius ad Fusam amnem locatos putat. Cluverius 3, 21. credit, *Saxones* intelligendos, quos hoc loco Ptolemaeus habet 2, 11. quum *Fosi* nusquam praeterea compareant. Kirchmaierus librariorum mendo irrepsisse iudicat *Fosos* pro *Sasis*. Cf. Cellar. G. A. 2, 5, §. 59.

Eundem Germaniae sinum. Vellem, quorum in manu MSS. librorum copia, attentiores hic fuissent. Nam, quin *eundem Germaniae sinum* bene dicatur, nemo ambigit: sed, si calamo exarati et fide digni codices *eundem Germaniae situm* habuere, male omnino mutatum est, nec translaticiae propinationis sermo est. Vide quae notavimus ad Plinii Hist. nat. 21, 13. Gron. *Situm* habent MS. Vat. Arundel. et codex ap. Rhen. h. e. Kapp. noster (s. ed. Nor.), alia vetus ed. ap. I. Gronov. Nullius sinus ante facta mentio: nec ille sinus Germaniae, quem descripsit. Eundem situm dicit habere, h. e. versus septemtrionem. Itaque sic rescripsi. Mox *lata vestigia* MS. Vat. et edd. vett. quod praefert Brotier. Ern. *Situm* quoque ed. Rom. et MS. Long. *Sinum* Puteol. et sequentes. Hoc praeferunt, praeter Lallem. Brot. fere omnes inde a Rhenano, quia et verbum ei est aptius, et *sinum Germaniae* dicere noster commode potest *Germaniam in Septemtrionem ingenti flexu redeuntem*, ut habet c. 35. His motus *sinum* reposui. Dein et *lata vestigia*, ob consensum MS. Vatic. Long. Humm. et ed. Nor. Rom. Put. etsi non inficier, mihi *late* elegantius multo videri.

Tam magni exercitus fidem. A coniectura reposui: quum in libris sit *magni exitus*. Lips. *Exitus* constanter MS. et ed. vet. Restituo cum Longolio et Bip. Sed cave, intelligas casum, quem tandem habuere Cimbri. *Exitus* est migratio, quae magna, prodigiosa, fuit. Sic apud Cic. Parad. 4, *exitus calamitosus* opponitur *reditui glorioso.* Sic et *exitum sibi parere* Caesar B. C. 3, 69. Bene Anton. in vers. Germ. reddidit *grosse Wanderung*

mus, ducenti ferme et decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur! medio tam longi aevi spatio, multa invicem damna: non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere: quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam caedem Crassi, amisso et ipso Pacoro, infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? At Germani Carbone, et Cassio, et Scauro Au-

Non Samnis. MS. Turic. *Samnites.* Ern. Hae de re iam dictum est, Annal. 11, 24; et 15, 13.

Saepius admonuere. Recta, immo et sapiens scriptura est. Admonemur in felicitate sortis humanae per adversa: hoc, inquit, Parthi nobis fecere, ne invictos nos putaremus; neque tamen saepius quam Germani. Lips. MS. Turic. *admuvere*, plane ut Rhenanus coniiciebat, intellecto *exercitum.* Certe in vulgato interpretando est aliquid contorti et nimis acuti. Ern. *Admovere* Rhenanus. Opinor ego voculam *sui* excidisse: *ne Parthi quidem saepius sui admonuere:* de qua locutione nos ad Nasonis ep. 3, 132. Sed et potest ferri vulgatum. Pro *saepius* forte etiam legendum *saevius.* Heins. *Admonuere* ed. Rom. Norimb. Put. etc. intellige cladibus, ut alias verberibus, flagro. — Sic et A. 5, 9; Virgil. Aen. 10, 586; Colum. 2, 2; Curt. 4, 14, 20; Liv. 2, 36; Sen. de Clem. 14.

Regno Arsacis acrior est G. l. I. e. Germani multo acrius pugnant, quia pro libertate sua pugnant, cuius acerrimi sunt stimuli, quam Parthi, qui pro regno Arsacidarum arma gerunt. Mox cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. Put. Ber. *amisso et ipso et ipsa.* Prius *et ipso* delevit Rhenanus. Apparet duplicem lectionem in libris fuisse, quae a librariis coniuncta est: cuius generis iam aliquot exempla vidimus. MS. Turic. quidem habet *amisso et ipso Pacoro:* quod coniecturae Rhenani praetuli: non quo *ipse* me offenderet, quod elegantius puto; sed quod *et* in illa lectione nimis friget, non in nostra. Ern. Cum ed. Nor. conspirat et ed. Rom. Lall. et Brot. ut Gron. *amisso et ipse Pacoro.* Bip. *amisso ipso Pacoro et ipse i. V. d. O. obi.* De Ventidio vide Gell. 15, 4.

Cassio et Scauro Aurelio etc. Duplex difficultas ex h. l. nectitur. Prima (quam movet Freinsh. ad Florum 3, 3), e dissensu Caesaris B. G. 1, 7, 12, qui Cassium ab Helvetiis, nominatim Tigurinis, pulsum et sub iugum missum tradit. Ei occurrit Pighius in Annal. ad a. U. 646. Add. Oudendorp. ad Caes. 1, 12. qui bene docet, Gallos sub Germanorum nomine contineri. Altera est e temporis ratione. Nam, quum Scaurus ante Cassium consul fuerit, e Fastis Cassiodori, Scauri clades Cassiana prior videtur Sigonio in Fastis. Contra quem disputat diligenter Cellarius in Diss. de Cimbris et Teut. §. 17, seqq. qui cladem Aurelii Scauri acceptam putat, Scauro legato, non consule, adstipulante epit. Liv. 67,

relio, et Servilio Caepione, Cn. quoque Manlio fusis, vel captis, quinque simul consulares exercitus populo romano, Varum tresque cum eo legiones, etiam Caesari abstulerunt: nec impune C. Marius in Italia, D. Iulius in Gallia, Drusus, ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Caesaris minae in ludibrium versae. Inde otium, donec occasione discordiae nostrae et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias adfectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

38. Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: maiorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in comune *Suevi*

et post Cassii consulatum. Ern.

M. Manlio. Freinshemius corrigebat *C.* e Liv. epit. 67; male. Verum praenomen est *Cn.* quod ei tribuitur ap. Ciceronem, consentientibus bonis libris (loca vid. in Clave Cicer. inscr. antiqu. ap. Grut. p. 207). In epitome Liviana libri modo *M.* modo *C.* habent, quidam tamen *Cn.*; idque recte ibi restituit Drakenb. qui bene monet, huic praenomini saepe *M.* et *C.* substitui. Consentiunt alii viri docti, ut Cort. ad Sall. Iug. 114, qui tamen *M.* servavit; non bene, quum etiam cod. scr. haberet, in quo *Cn.* esset. Ego verum et minime dubium praenomen, quod Tacitus ignorare nullo modo potuit (ut nec illud ignoravit, Manlios praenomine *M.* plane abstinuisse), reponere non dubitavi. Secutus exemplum nostrum est Brotier. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Mallio*: quod saepe est in libris scr. et edd. pro *Manlio.* Idem mox *populi Romani*; male. Ern. Forte tamen nihil mutandum monet Conring., quod talia ἁμαρτήματα μνημονικὰ etiam optimis auctoribus interdum obrepant. MS. Long. expressis literis, *Marco Manlio.* Ed. Rom. *Marco Mallio*, forma graeca; dein et *populi Romani.* Ceterum de praenomine isto v. Cic. Phil. 1, 13. Cf. et interpr. ad Vell. 2, 12. de nomine ipso.

Proximis temporibus. Referendum ad Domitiani tempora, qui de *Cattis* triumphum duxit, sed vanum et irrisum. Suetonius c. 6, et noster Tacitus in Agricola 39: *Inerat conscientia, derisui nuper fuisse falsum e Germania triumphum.* Lips.

Quamquam in commune Suevi vocentur. In commune supra c. 27: *Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus.* Infra. c. 40: *nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune Herthum, id est Terram*

vocentur. Insigne gentis obliquare crinem, nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis, separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod saepe accidit) imitatione, rarum et intra iuventae spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro

matrem colunt. Orat. c. 2, MSS. *Aper cum eruditione*, pro *communi*, nisi sit legendum illic *comi eruditione*, et c. 26; H. 4, 74; Ann. 1, 28. Heins.

Obliquare crinem. Obliquare crinem, quin significare possit *crispare*, non dubito. Sed id non est h. l., ut sequentia verba indicant, quibus haec explicantur. Obliquantur crines, quum ex ipsis fit nodus, ut bene Salmasius ad Solin. p. 535. Ern. MS. Humm. *obligare.*

Nodoque substringere. Quod Suevis proprie tribuit noster, alii Germanis vulgo. Seneca de Ira 3, 26: *Non est Aethiopis insignitus inter suos color, nec crinis rufus et in nodum coactus apud Germanos virum dedecet.* Idem ep. 124: *Quid capillum ingenti diligentia comis? quum illum vel effuderis more Parthorum, vel nodo Germanorum vinxeris, vel, ut Scytae solent, sparseris.* Martialis etiam Sigambris de Spectac. 3. *Crinibus in nodum tortis venere Sigambri.* Idem universe alibi 5, 38. *Rhenique nodos.* Tertullianus cirros in Germanis agnoscit; fortasse ab hac crinium obliquatione et flexu. De virginibus velandis c. 10: *Debebant et ipsi aliqua insignia sibi defendere, aut pennas Garamantum, aut crobylos barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum*: ideo quia, ut hic scriptum, crinem obliquabant. Iuvenalis 13, 164: *Caerula quis stupuit Germani lumina, flavam Caesariem et madido torquentem cornua cirro?* Taciti tamen locum huncce de obliquando crine, fateor, ita etiam capi posse, ut crinem non in rectum passi sint descendere, sed reduxerint in posteriorem verticem et obliquarint. Lips. Mox male et per vitium operarum *sic* repetitur post *separantur* in edd. Rhen. 1519, sequentibus omnibus ante Pichenam: unde nota nata Acidalio. Nam ab antiquioribus et MS. Turic. abest. Ern. Abest et ab ed. Rom. Nor. Put. Acidalius legendum putabat *si in aliis g.*

Quod accidit. MS. Arund. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. ceteraeque veteres (etiam Rom.) addunt *saepe*: quod casu omissum restitui. Ern.

Retro sequuntur. Si quid video, discrimen non est in numero nodorum, (ut placet Conringio) sed in loco, ubi firmantur nodi: nempe aliis *retrorsum*: sive circa occiput, aliis *in vertice ipso*. Et in vertice autem et retrorsum collecti et renodati vel religati capilli, *cirri*; non posterius tantum modo genus. *Cornua* autem nihil aliud sunt, quam *nodi* capillorum et implicationes. Vide Salmasium ad Solinum pag. 762 (535). Gron. Nempe idem Conringius putabat, plures nodos capillorum esse *cirros* et

sequuntur, ac saepe in solo vertice religant. Principes et ornatiorem habent: ea cura formae, sed innoxia; neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quandam et terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

cornua Germanorum priscis scriptoribus memoratos. *Retrosecus* est ex emendatione Ios. Scaligeri (ad Martial.) quae et Freinshemio et Conringio placebat. Sed libri veteres in h. l. non consentiunt. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) interpungit post *sequuntur*, et mox habet: *ac saepe in solo vertice religatur*. (Sic et ed. Rom.) Unde confirmatur suspicio, alterutrum e verbis *ipso solo* esse spurium. Et apparet, *ipso* nasci potuisse facile inter *in* et *solo*. Forte etiam variarunt codd. inter has duas voces, et dein utraque in textu est coniuncta: quod iam aliquoties accidisse in Tacito vidimus. Sed utrumque verbum iam reperitur in ed. Spir., sed eadem cum edd. Put. Ber. (Rhag.) habet *ligant*. Primus Rhenanus edidit tacite *religant* a. 1533, quum a. 1519. *ligant* edidisset, et in margine pro var. lect. notasset *religant*, nescio unde sumptum. Iam locus varie tentatus est. Scaligeri emendationem vidimus. Marcilius sic corrigebat: *retrorsum, ac saepe in solo vertice ligant*. Ern. *Ipso* deest in ed. Rom. Nor. et MS. Long. Omnino tollendum videtur. Heinsius expungebat *solo*. Groslotius volebat *summo*. Cum Marcilio facit Colerus. Bip. mallent *retrorsum comantur*. Rhenanus ex ed. Nor. in margine libri sui notarat *religatur*, hinc sumpsit suum *religant*. Ritus ipsius documenta extant in capitibus aeneis antiquis apud Smetium in antiquit. Neomag. ad p. 70.

Religant. Principes. Colerus ornatum principum de cirris explicat, eoque refert verba Iuven. 13, 164. modo citata. Ante *principes* interpungunt editiones veteres. Freinshemius punctum tollit, legitque *religant principes et ornatiorem habent*. Id cum prisca simplicitate non convenire iudicat Conringius. Ast *ornatores et ornatrices* ipsis Romanis fuisse in usu, monumenta antiqua loquuntur. Cf. *Bianchini Camera ed inscriz. sepulc. de' liberti, servi ed ufficiali della casa di Augusto, in fol. in Roma* 1727, n. 60. Persarum aliorumque barbarorum reges cinciunatos numi et alia monumenta sistunt; iis ergo ornatoribus fuit opus. De Germanis idem sequentia apud nostrum suadent.

Sed innoxiae. Muretus et Acidalius corrigunt *innoxia*; recte, ut facile patet e sequentibus: idque et probasse I. Fr. Gronovium, eius paraphrasis nota proxima docet. Cura noxia esse, malo consilio suscepta esse potest; formae illud attributum non convenit: saepeque apud poetas querelae de mala formae cura. Saepe iam vidimus, librarios terminationes adiectivorum temere conformasse substantivo proximo. Ern. Reposui cum Bip. *innoxia*.

Compti, ut hostium oculis, ornantur. Placet Bambergensis *armentur*. Lips. Possis suspicari *comati*: sed haec sententia est: hoc unum formae adhibent lenocinium,

39. Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum et prisca formidine sacram, omnes eiusdem sanguinis populi

sed innocens: handquaquam enim, ut vel suam eo pudicitiam prostituant, vel alienae insidias struant: sed ut staturae aliqoid adiiciant et terrorem sui augeant, hostiumque oculis formidabiliores occurrant, tum maxime comuntur et ornantur, quum in aciem ituri sunt. *Ut hostium oculis ornantur*, id est tamquam hostibus approbaturi terrificam speciem. GRON. *Armontur* etiam cod. Kapp. (s. ed. Nor.) Ceteri libri mei omnes *ornontur*, quod verum puto. Mihi autem *compti* pro spurio suspectum est: redundat enim: et si illam redundantiam concoquamus maxime: nimis tamen duram orationem facit: quae mollissima fiet, si legas: *in alt. q. et terrorem: adituri bello, veluti hostium oculis, ornantur*. Probat Brotier. ERN. Ed. Rom. etiam *armantur*. Bip. ita locum refingunt: *ea cura formae (sed innoxio: neque enim, ut ament amenturve, sed adituri bello) in alt. q. et t. comti, ut hostium oculis ornentur*. Colerus quoque *adituri bello* eo loco locabat.

Semnones. Recte: etsi in Velleio 2, 106. *Senones* scriptum legas, qui eos cum Hermunduris coniungit. In Dionis Fragmentis Electo LXXI. (71, 20.) probissime scriptum erat: Πρὸς Σέμνονας ἐπεχηρῆσαι: de Antonini bello in Quados et Marcomannos. Item Electo XLIX. (67, 5), Μάσυος ὁ Σεμνόνων βασιλεύς. Late errat vir doctus (Ursinus), qui utrobique Nasamones substituit et edidit, Africae nimirum gentem. At isti Semnones ad Albim sunt; et manifesto illa Dionis spectant ad germanica bella. LIPS. Hodie et ap. Velleium *Semnones* eduntur. An etiam Floro 4, 12, 4. haec scriptura debeatur, ut placet viris doctis, dubium est. V. Duker. ad illum locum. Ptolemaeus 2, 11. vocat Σέμνωνας. ERN.

Fides antiq. rel. firmatur. I. e. ut credamus gentem antiquam esse, etiam religionis ratio suadet. *Stato* cod. Kapp. (s. ed. Nor.) Rhen. seqq. Mediac, *statuto*. ERN. ed. Rom. *stoto*.

Auguriis patrum et prisca formidine sacram. Legitimus versus longus est (monuit me G. Falkenburgius) sponte effusus, an a veteri poëta. LIPS. Fortuitus videtur Colero. Et sunt sane et alii tales hexametri in libris Taciti, ut notavimus ad Annal. 1, 1. sed hunc credo esse e poëta, adscriptumque in margine in textum venisse, ut supra verba Lucretii et versus e Senecae Octavia. Scriptores prosaici neque *augurio* pro consecratione dicunt, ut h. l. dicuntur, neque *patres* de maioribus, nec denique *formidinem*, praesertim absolute, pro religione. Ceterum versus poëtae cuiuscunque ductus est e Virgilii locis, Aen. 7, 172, 608. Locum autem interpolationi dedit forte imperitis librariis, quod existimabant, *silvam* aliquo epitheto egere nescii id verbum et similia, *lucum*, *nemus*, simpliciter saepe dici: sanctitatem e ceteris, quae tradantur, intelligi. Ap. Virgil. Aen. 8, 104,

legationibus coëunt, caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, et potestatem Numinis prae se ferens: si forte prolapsus est, adtolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur; eoque omnis superstitio respicit, tanquam inde initia gentis, ibi regnator omnium Deus, cetera subiecta atque parentia. Adiicit auctoritatem fortuna Semnonum, centum pagis habitantium; magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

40. Contra Langobardos paucitas nobilitat: pluri-

solennem rex Arcas honorem Amphitryoniadae magno Divisque ferebat Ante urbem in luco. Sic noster *silvas* et *lucos* simpliciter dixit supra c. 7, 10. Hist. 4, 22. Sed forte illa tantum verba insititia *religione patrum et prisca formidine.* Ceterum cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *patrium*, et deinde *sacrum*. Post MS. Arund. *nominis eiusdemque s.* Copula etiam est in cod. Kapp. Edd. Spir. seqq. *omnis eiusdem s. p. l. cohaerent.* Rhenanus 1533, edidit *coeunt* e cod. Kapp. (s. ed. Nor.) Ern. Ed. Rom. ubivis cum Norib. conspirat. Lucanus, lib. 3, 11. egregie: *Arboribus suus horror inest.* Cf. et supra c. 9.

Horrenda primordia. Primordia dixit, ut *initia*, μυστήρια. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *horrentia.* Mox post *prolapsus* in MS. Turic. non reperitur *est*: infra idem habet *adducit* pro *adicit*. Ern. MS. Long. *horrentia*. Ed. Rom. vitiose *brotentia*. Eadem *adiciit.* Nor. *adicit.*

Ut m. et potestatem. Crus. prob. Crit. p. 33, legit *ut timorem ex potestate n. prae se f.*

Centum pagis habitantur. Habitantur veteres ante Rhenanum, qui ex ingenio *habitatur* dedit. Vetus restituit Pichena. Aut *habitatur* verum est, aut *habitant* potius. Nam *habitantur* nominativum loci desiderat. Livius 2, 62, *vicis frequenter habitabatur*; 9, 28. *frequenter ibi habitabatur*: ubi v. Drakenb. Brotier coniicit *pagi iis habitantur*: quod est durius: malim *c. pagi habitantur*, si tamen *habitantur* servandum sit. Ern. Bip. ingeniose et vere, puto, *habitantium*, sequor. Sic c. 46. *viventibus*. Immo sic Agr. 11.

Magnoque corpore efficitur. Mihi hoc durius, et nequaquam Tacito dignum videtur, qui dixisset potius *tantoque*, vel *et magnitudine corporis.* Sed, quo modo corrigendum sit, nondum reperire potui. MSS. duo Vatic. habent *tempore*. Ern. Ed. Rom. et Nor. *corpore*. MS. Humm. *numero*, glossema.

Paucitas nobilitat quod. Ita Farnesianus. Vulgo erat *paucitas nobilitasque*. Lips. MS. Turic. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. Rhen. 1519, *paucitas nobilitas : plurimis* etc. Post Puteol. Ber. edidere *p. nobilitasque : plurimus* etc. Rhenanus deinde edidit

mis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Angli et Varini et Eudoses et Suardones et Nuithones, fluminibus aut silvis muniuntur: nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Hertham, id est, Terram matrem,

paucitas nobilitasque, quod pl. ex ingenio. *Nobilitas* verum. *Quod* ob consensum librorum vett. delavimus: et haud dubie elegantius abest. Ern. Ed. Rom. et Nor. *Longobardos paucitas nobilitas.* Put. *Longobardis paucitas nobilitasque*, id posse admitti indicat Longolius. Sic et ed. Rhag. *Quod* a Rhen. intrusum servat Lall. cum Lipsio, qui bene dedit *nobilitat.* Habet tamen *quod* et Farnes. De Langobardis, vid. Strabo VII, p. 290; et Sueton. August. XXI.

Reudigni etc. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Vendigni....Anglii...Suarines.* *Anglii* etiam Spir. Put. Ber. Pro *Nuithones* Anchersen in Origg. Danic. p. 152, corrigit *Tuithones*, quos Teutonas accipit: quem bene refellit Elsnerus in Comment. Acad. Berolin. a. 1748, p. 459, ipse non magis certa coniectura *Gutthones:* qui et Giothoues, Iutones. Ern. Male Rhen. lectionem ed. Nur. s. cod. Artolphi in exemplari suo notarat, fugientibus scil. literis. Patet ex eius his verbis: « Pro *Reudigni* videbatur esse *Vendigni.* » Verum ista editio, ut MS. Long. clare habet *Veudigni.* Contra Rom. *Reudigni.* Cluver. *Deuringos* s. *Thoringos* intelligebat, ut pro *Avionibus* malebat *Caviones.* V. Germ. Ant. Utrumque probat Lacarius. Porro ed. Rom. et Nor. et ed. vet. Groslotii *Anglii* item *Suarines.* Dein *Varinos* Procop. B. Goth. 3, 35; 4, 20. *Varnos*, Ptolem. 2, 11. *Varunos*, lex vetus ap. Lindenbrog. *Werinos* dicit. Pro *Nuithones* MS. Humm. habet *Vuithones.*

Nec quidquam etc. De situ horum septem populorum foederatorum v. Speneri not. G. A. 5, 4.

In commune Hertham. Libri alii *Nerthum*, aut *Verthum*: ego veram vocem censeo, *Aerthum.* Ita enim nostratem eam vocem efferimus scribimusque. Cum adspiratione, focum nobis signet, non terram. Martianus Capella an huc adspexerit, dum Heroës ab Hera derivat, id est terra, nescio. Verba eius libro 2: *A medietate aëris usque in montium terraeque confinia Hemithei Heroesque versantur, qui ex eo, quod Heram Terram veteres dixerunt, Heroes nuncupati.* Nam alias certe a crasso errore eum non excuses. Lips. *Nerthum* cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. Put. Ber. *Herthum* Rhen. a. 1519, in margine pro coniectura, mox in textu edidit. Alii volunt *Hertam* vel *Hertham*, feminino genere, quo post de hoc Numine loquitur Tacitus, Deam clare faciens: quod verum puto. Elsnerus autem in Comment. cit. a. 1747, probans hanc formam, negat pro terminatione accusativi habendam ultimam syllabam, sed esse verbum germanicum indeclinabile *Erdamm* id est *Erdamme*, ex *Erd*, terra, et *Amme* mater, nutrix, (Hesch. ἄμμα, μήτηρ, τροφός, ubi v. intt. et in ἄμμας,) quia Tacitus interpretatur *terra mater.* Mirum est, viro ele-

colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum: adtingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali Deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur: laeti tunc dies, festa loca, quaecunque adventu hospitioque dignatur. Non bella

gantis doctrinae hoc inventum adeo placuisse. Nam primo, Tacitus semper verbis barbaris latinam formam induit, ut omnes scriptores elegantes fecere: deinde *Erdamm* ex analogia linguae germ. non esset *terra mater*, sed *terrae mater*: denique Tacitus *terram matrem* interpretatur, more loquens romano, non subtilitate grammatica usus et etymologiam secutus. Ern. *Nerthum* habent et cod. MS. Humm. et ed. Rom. Tacitum scripsisse *Hertham* vel *Aertham*, admodum est verisimile. Terram matrem certe feminini generis admittebat terminatione congrua. Nec dubito sic reponere, consentiunt *la Bletterie*, Lacarius, alii. Gebauerus l. c. p. 899, probat Coleri coniecturam, qui ad priscae linguae teutonicae terminationem scribendum putat *Erthun*. Bip. coniiciunt *Aerthcunne* a *cunne*, mater, scilicet, genetrix.

In insula Oceani. Krans in Orig. Mansfeld. selectis capit. p. 16, vel delendam vocem *Oceani* praecipit, vel legendum *in silva Baceni*. Huius silvae meminit Caesar *B. G.* 6, 10. crediturque pars fuisse Hercyniae. Alii insulam Rugiam hic intelligunt.

Castum nemus. Tentant viri docti *sacrum* vel *vastum*. Senserunt scil. *castum* non satis commodum epitheton esse. Nam *cestus* dicitur illud quidem de sanctitate, sed non ea, quae est a consecratione aliqua, sed quae ab animo et vita hominis venit: unde *casti* opponuntur sceleratis, culpa aliqua sua aliorumve pollutis, qui et incesti dicuntur, et *casta* sunt pura, nulla re polluta aut corrupta. Igitur, ut silva, non consecrata Diis, non statim incesta, sic nec ea, quae consecrata sit, proprie *casta* dicitur: et *aqua casta* non est sacra, sed pura, quae sacris adhiberi possit, ut *incesta* contra, quae non possit, impura. Potuit tamen fieri, ut, quia sacra debent caste coli, casta servari, id verbum etiam cum altero illo permutaretur. Si quid tamen tentandum, pronior sim ad credendum, hanc quoque vocem e margine in textum venisse: nam profecto commode abfuerit. Quid occasionem interpolationi dare potuerit, dictum ad c. 39. Ern. Ed. Rom. habet *castum* sine *nemus*. Nor. *castum nemus*. Cluv. vult *sacrum*. Freinsh. et Cour. *vastum*. Albinus in Meissn. Laud. Chronick *varstum*, unde *forst*, satis inepte. Copulam in *dicatumque*, omissam a Lipsio, restituit Pichena. Habent eam ed. Rom. Nor. Put.

Adesse penetrali. Per penetrale ipsum vehiculum veste contectum intelligi, facile liquet attendenti. Mox MS. Tur. *multa veneratione*. Ern.

Quaecunque adventu etc. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *quemcunque*: quod non spernam. Pro *adventu* Rhe-

ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum: pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium Deam templo reddat: mox vehiculum et vestes, et, si credere velis, Numen ipsum secreto lacu abluitur: servi ministrant; quos statim idem lacus haurit: arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident.

41. Et haec quidem pars Suevorum in secretiora Germaniae porrigitur. Propior (ut, quo modo paullo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar,) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus, atque in splendidissima Raetiae provinciae colonia: passim et sine custode transeunt; et, cum ceteris gentibus arma

naum coniiciebat *advectu*: male. V. ad H. 4, 84. De ἐπιδημίᾳ Deae h. l. sermo, qui est *adventus*. Ern. *Quemcunque* MS. Longol. et ed. Rom.

Templo reddat. I. e. sacro nemori. Latinis *templum* omnis locus sacer. V. dicta in Clave Cicer. in h.v. Sic et Graecis ἱερόν. Aliud *aedes*, ναός. Ern.

Numen ipsum. Frustra Elsnerus de simulacro Deae hic cogitare nos iubet, idque credere *lapidem nigrum*, quale signum Deae Pessinuntiae fuit. Quorsum Tacitus addidisset, *si credere velis?* nam signa Deorum ablui, notissimum. Putabant Germani ipsam Deam, quae accessisset mortales, velut sordibus inde susceptis, purgari. Infra pro *quid sit illud*, MS. Turic. *quid sit id*. Placet Broterio, qui et in textum recepit. (Sic et Bip.) Sed auribus meis durius est *quid sit id, quod*, malim *illud* deleri. Et aliis quoque veterum scriptorum locis reperi pronomina haec inculcata esse. Ern.

Servi ministrant. Ed. Nor. male *Suevi*. Nam hi *servi* in lacum detrudebantur, ne vana revelarent sacra.

Hermundurorum civitas. Fuse de his in notitia Hermundurorum, 8. Norimb. 1793.

Eoque solis Germ. MS. Turic. *eaque sola G.* Ern.

Colonia: passim sine custode. Distingue, *colonia: passim sine custode transeunt*. Quod ait, *sine custode*, morem ingerit rarum et notabilem. Romani enim in limite imperii hoc servabant, ut externum hominem admitterent acciperentve, nisi custode dato et arbitro actionum. Discis ex hoc loco, et H. 4, 64, ubi acris querela de hac re Germanorum, ad Ubios: *Nam ad hunc diem flumina ac terras et quodammodo caelum ipsum clauserant Romani, ut colloquia congressusque nostros arcerent: vel, quod contumeliosius est viris ad*

modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclytum et notum olim; nunc tantum auditur.

42. Iuxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomanni et Quadi agunt. Praecipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant; eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danubio protegitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile

arma natis, inermes ac prope nudi sub custode et pretio coiremus. Et in responso Agrippinensium 65. *Sint transitus incustoditi, sed diurni et inermes:* fuit alioqui et alia Romanorum cautio in hac re, ne conventus haberent suspecti populi, nisi certo loco et numero: idque coram aliquo Romano. Fragmentum Dionis LXXIII. (72, 2.) Commodus pacem Marcomannis et Quadis dedit, sed cum lege, *Ne saepe aut pluribus locis conventus haberent:* ἀλλ' ἅπαξ ἐν ἑκάστῳ μηνί, καὶ ἐς τόπον ἕνα, ἑκατοντάρχου τινὸς Ῥωμαίου παρόντος: Sed semel in mense dumtaxat et in uno certo loco, idque centurione aliquu romauo praesente. LIPS. Copula *et* a Pichena e vett. libris addita, est et in Turic. MS. Mox idem liber c. *nostra commendamus his* etc. Colonia Rhaetiae prov. putatur esse *Augusta*, quam vulgo *Vindelicorum* appellant. ERN. Copula *et* deest in ed. Rom. Norib. Rhen.

Non concupiscentibus. Refernd id, quod dixerat: fidos Romanis essa Hermunduros. Scimus eos, etiamsi viderint nostra, tamen fideles mansuros, nec ea, quae viderint, cupituros. ERN.

Notum olim. Quod Romani ipsi vidissent, cognovissent, quum expeditiones in eas regiones susceptae essent sub Druso et aliis. MS. Turic. *novum.* ERN.

Narisci. Ita in Capitolini M. Antonio c. 22, dicuutur: Ptolemaeo 2, 11, Οὐαρισταί. LIPS. In cod. Augustano Capitolini *Varistae* dicuntur. Apud Dionem in excerptis (71, 21.) Ναρισταί.

Danubio praetexitur. Scriptus liber *peragitur.* Male. Quidam *pergitur:* nec id tam probe. LIPS. *Peragitur* etiam MSS. Bamberg. Turic. cod. Kapp. ed. Spir. At *pergitur* Puteol. seqq. ante Lipsium; qui nude hauserit *praetexitur*, nescio. *Pergitur* restituit Pichena. Quid! si *pergitur* est natum e *porgitur*, quod per compendium poeticum erat pro *porrigitur.* Id magis convenit lectioni veteri *peragitur.* Mox *Quadisque* cod. Kapp. (s. ed. Nor.) ut correxit Pichena: ceteri *Quadisve.* ERN. *Perrigatur* vel *tergitur* putabam olim: nunc magis arridet, quod e MSS. proferunt, *Danubio peragitur:* de quo verbo copiose in Adversariis. HEINS. *Praetexitur* recepit et Cluver. *Peragitur* ed. Rom. et Nor. Bip. verosimili coniectura *protegitur*, ut

Marobodui et Tudri genus: iam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus ex auctoritate romana: raro armis nostris, saepius pecunia, iuvantur.

43. Nec minus valent retro Marsigni, Gothini, Osi, Burii; terga Marcomannorum Quadorumque claudunt: e quibus Marsigni et Burii sermone cultuque Suevos referunt. Gothinos gallica, Osos pannonica lingua, coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur; partem tributorum Sarmatae, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt: omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque, insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt: ex quibus latissime patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios, Helveconas, Manimos, Ely-

A. 15, 43. *porticibus, quae frontem insularum protegerent.* Ed. Rom. *Quadisque.*

Tudri. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Trudi:* quod non displicebat Rhenano. Ern. Ed. Rom. quoque *Trudi.* Sic et MS. Long. Hoc rectius esse videtur. Saltem *trut* germanicum nomen, fidum signans. De eo genere altum ubivis silentium. De Maroboduo A. 2, 44. seq.; 62. seq. Vell. 2, 108. De Vannio Quadorum rege A. 2, 63; 12, 29.

Nec minus. Nec deleodom putabat Lallem. et in vers. gall. omisit *la Bletterie.*

Gothini. Gothuni semper Claudiano. Lips. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Gotini.* Mox Gronlotius corrigit, *Buri: ii terga M. Q. c.* quod non probo, quia mox sequitur: *e quibus.* Sed *Buri* tamen bis cod. K. (s. ed. Nor.) Ex quo punctum post *Burii* feci: ut est etiam in edd. Spir. Puteol. Ern. Ed. Rom. *Gotini.... Buri.* De *Osis* c. 28. *Buriorum* nomen plurimis Bavariae ac Sueviae locis hodieque adhaeret.

Quo magis pudeat. Sc. tributa pati, nec armis se in libertatem vindicare. Ern.

Vertices montium iugumque. MS. Arund. *iugaque.* Acidalius *iugumque* insititium putat, male huc relatum e sequentibus. Sed tamen et in Agric. c. 10, *iuga et montes* iunguntur. An fuit *iugorumque?* A MS. Turic. abest *montium.* Ern.

Lygiorum nomen. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Legiorum:* sed mox *Lygios* habet. Eadem varietas in edit. Spirens. Ern. Ed. Rom. *legiorum.*

Arios etc. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Harios, Helvetonas, Mannos, He-*

sios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquae religionis lucus ostenditur. Praesidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos, interpretatione romana, Castorem Pollucemque memorant; ea vis Numini; nomen *Alcis*; nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium; ut fratres tamen, ut iuvenes, venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paullo ante populos antecedunt, truces, insitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta; tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt: ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus, terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum adspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gotones regnantur, paullo iam adductius, quam

lisios, Nahanarvalos. Post tamen *Naharvalos.* In ultimo similiter variant ed. Spir. Puteol. At MS. Turic. constanter *Nahanarvalos* vocat. Ern. Ed. Rom. *Harios... Manimos.* MS. Humm. *Harios.... Lanimos.*

Interpretatione romana. Ita MS. Turic. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) edd. Spir. Bonon. Puteol. Beroald. *Romani* primum editum a Rhen. 1519. quod ab omnibus ante Pichenam servatum. Ern. Ed. Rom. *romana.*

Eius numinis nomen A. Cod. K. (s. ed. Nor.) sic habet: *ea vis numini: nomen Alcis.* Quod nescio cur spretum Rhenano, qui illo libro usus est. Reddit rationem, quare Castorem et Pollucem interpretetur: quia ea vis illius numinis apud Naharvalos, quae Castorum apud Romanos: sed aliud apud illos nomen. Corruptelae locum fecit, quod scriptum foit *ea ius n.* inversis literis in *vis*, ut saepe. Inde factum *eius.* Non dubitavi ita in textu corrigere. Usitatissimum est apud Latinos *vim* et *nomen* coniungi. Grusiotius verba *eius n. n. Alcis* poni volebat post *ornatu.* Ea res ipsi non venisset in mentem, si priscam illam lectionem cognitam habuisset. Ceterum *Alcis* est dativus numeri pluralis. Ern. Ed. Rom. *ea vis numini.* Sic et MS. Humm. Nomen *Alcis* e slavonica lingua exponit Anton., ubi *holcz*, puer; *holczy*, pueri.

Nigra scuta, tincta corpora. Post *corpora* punctum feci, ut est in edd. vett. Ern. Scribe, *nigro scuta tincta ac corpora* sc. colore. *Sparsis pellibus albo* apud Maronem Ecl. 2, 41: nos plura ad Metam. Nasonis 3, fab. Actaeonis. Heins.

Regnant, paullo iam addictius. Bambergens. et Rom. *adductius:* etiam recte: et dixi de eo verbo supra ad H. 3, 7. Lips. Male Colerus interpretatur, quasi esset *addictius regnant*, quod aliqua ex parte subierint iugum Rom.: nam *regnantur* (inquit, non *regnant*) *adductius*, i. e. adductioribus habenis, minori specie libertatis, et maiore solutioreque potestate regia. Gron. *Addu-*

ceterae Germanorum gentes; nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

44. Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros armaque classibus valent: forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper adpulsui frontem agit: nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt; solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos: eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi: nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo,

ductius eod. etiam Kapp. (sc. edit. Nor.) edd. Bonon. Puteol. Beroald. Rhen. 1519. *Addictius* primum reperi in ed. Rhen. 1533, in quam vitio operarum irrepsisse puto. Vetus restituit Pichena. Ego vero etiam restitui *regnant*, quod in iisdem libris omnibus et MS. Arund. duobusque Vatic. reperitur. Primus Rhenanus eodem libro tacite edidit *regnantur* ex II. 1, 16. ut opinor, ubi est *gentes regnantur. Regnare* etiam populi dicuntur, ni fallor, apud quos regium imperium est. Mox MS. Turic. *exterae*. V. ad c. 5. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *protenus*. Ern. Ed. Rom. *regnant..... adductius*: sed mox *protinus*. Rhen. 1519, *regnant*; 1533, *regnantur*, quod rectius: restituo cum Bip. qui et *Gotones* malunt sine adspiratione, ut A. 2, 62; et Plin. 4, 14 (28) *Guttones*. Ptol. 3, 5. Γύθωνες.

Ipso in Oceano. Ita primus tacite et ex ingenio edidit Rhenanus a. 1533, ante omnes et MS. Arund. *ipsae*. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) etiam *in Oceanum*. Ern. Ed. Rom. Nor. Put. Rhen. 1519, *ipse*, *ipsae*. In ed. Rhen. 1533, *ipso* forsan per vitium typographi irrepsit. Rhen. coniiciebat *sitae in Oceano*. Ed. Rom. *in Oceanum*.

Utrimque prora. Huius generis navium A. 2, 6; H. 3, 47. iam facta mentio. Hyginus fab. 168, *biproras* vocat: de quibus alibi dictum a nobis. Schefferus et Munkerus ad Hyginum negabant, se earum navium rationem intelligere. Ern.

Nec velis ministrantur. Melius *ministrant*. Virgilianum est ex Aen. 6, 302: .... *velisque ministrant*. Lips. Add. Broukhus. ad Propert. 3, 14, 15. ubi hunc Taciti locum non praeterit. Mox cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *hinc vel hinc*. Ern. Ed. Rom. Put. Rhen. *hinc vel illinc*. Bip. recepere *ministrant*, ut et ap. Lucan. 3, 691. Edd. veteres *ministrantur*. Alterum rectius.

Est ap. illos et op. h. La Bletterie mavult *Est et apud illos op. h.*

In promiscuo. MS. Turic. *neq...*

quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus; otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt; enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem, armis praeponere, regia utilitas est.

45. Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum, quo cingi claudique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper

promiscuo. Ern. Sic et ed. Rhagii.

Oceanus. Sic Bip. non male; quia sequitur altera ratio, cur clausa arma.

Regia utilitas est. Malim *regiae utilitatis.* Heins.

Extremus cadentis iam solis fulgor. Sic omnes edd. praeter cod. K. (s. ed. Nor.) in quo corrupte *extranius catientis.* Is. Vossius ad Melam 3, 3. p. m. 534, e vetere libro (non nominat) profert: *extremum radens .... adeo clare:* idque probat: quod in istis regionibus sol non cadit, ut in sphaera recta, aut non admodum obliqus, sed tantum circuit horizontem et lambit: id est verum, ad subtilitatem mathematicam. Nec ignoravit Tacitus, ut patet ex Agric. c. 12. Sed vulgarem consuetudinem loquendi secutus est, neglecta subtili astronomiae ratione, ut solent scriptores populares. Ac mirum, quem *cadens sol* offenderit, eum non offendisse *ortum solis.* Nam, ad veram rationem, sol ibi non magis oritur, quam occidit. Nec credam, Tacitum loqui de populis sub ipso caeli axe: nam illa loca non habitantur: sed de propinquis, in quibus sane solis species aufertur oculis, sed ad breve tempus, et residua multa luce. V. Agricol. l. c. Ern. Ed. Rom. *cadentis.* — *In ortus edurat.* Pichena, quem sequitur Kiehmaier. malebat *ortum.* Sed intelligendi sunt ortus diurni, scilicet dierum initia.

Ut sidera hebetet. Id non mirum, iudice Kirchm. ubi, quum vix infra horizontem mersus sol est, iam mox adfuturus iterum, relictis, queis sidera stringit, radiis, caliginem facile omnem arcet fugatque.

Sonum insuper emergentis. Malim *se mergentis.* Nam haec persuasio rudis et caseae plebis fuit, solem, dum in Oceanum cadit, stridorem edere, non aliter quam si ignitum ferrum condatur in aquam. Posidonius apud Strabonem, lib. 3, p. 138: *Λέγειν, φησὶ Ποσειδώνιος, τοὺς πολλούς, μείζω δύνειν τὸν ἥλιον ἐν τῇ παρωκεανίτιδι μετὰ ψόφου παραπλησίως, ὡσανεὶ σίζοντος τοῦ πελάγους κατὰ σβέσιν αὐτοῦ, διὰ τὸ ἐμπίπτειν εἰς τὸν βυθόν.* Florus de Decimo Bruto in Hispaniis bellante, 2, 17: *Non prius signa convertit, quam cadentem in maria solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore, deprehendit.* Iuvenalis ab illo aevo, sat. 14, 280: *Audiet Herculeo stridentem gurgite solem.* Quid D. Hieronymus, nonne in eodem errore, aut sermone? In Eccles. c. 1: *Sol ipse, postquam ardentem rotam Oceano tinxerit, per incognitas nobis vias, ad locum unde exierat regreditur.* Lips. *Emergentis* abest ab MS. Turic. edd. Bonon. Spir. Puteol.

audiri, formasque Deorum, et radios capitis adspici, persuasio adiicit. Illuc usque (et fama vera) tantum

Beroald. (Rhag.) Sed Rhenanus iam s. 1519, edidit e cod. quem nos Kapp. ille Artolphi vocat (s. ed. Nor.) Atque, secundum illam opinionem, strepitus solis non minus emergentis, quam occidentis, intelligi potest. Si de occidente tantum loquitur, intelligi cadens sol ex antecedentibus potest. Itaque tanto facilius credo spuriam vocem esse. Ern. *Se mergentis.* Haec enim de occasu solis valuit apud quosdam opinio: et sic Lipsius. De Hispania Statius Genethliaco Lucani v. 27: *Stridoremque rotae cadentis audis.* Deinde scribe *formae decorem*, pro *formasque deorum*: apud Nasonem Met. lib. 1, 73. stellae sunt, sed hic de sole sermo est tantum. Heins. Gruterus etiam vocem hanc delet, inepte a sciolo quodam intrusam. Ipse quoque deleo eum Bip., et aptius ante *sonum* interpungo. *Sonus* is refertur ad *solem cadentem*, qui praecedit. Colerus volebat *immergentis*; plures *se mergentis*. Brotier redundare vocem sentiebat. In ed. Rom. comparet *emergentis*.

Formasque Deorum. Colerus *formasque equorum*: (*sic D. de Lamalle.) T. Faber, *formas equorum* quod melius. Etiam MS. Turiceus. *formas* sine copula. At Heinsius ad Vellei. 1, 17. init., *formaeque decorum*, s. *decorem*: ubi et Lipsii correctionem *se mergentis* proba t. Vulgatum quidem vitiosum est. Ern. Heinsii coniectura stare nequit, quia nil ibi superstitiosi foret. Eandem tamen profert et Schefferus in Misc. Obs. t. 8, p. 292, ubi vitiose legitur, *formaeque Deorum* pro *decorum*, ut ex toto nexu patet. Brotier probat *formasque equorum*, ni forte *formas Deorum* accipias de Neptuno, aliisque Diis marinis solem excipientibus. Bipontini tuentur vulgatum, quod et veteres editiones habent, existimantque, effigies animalium impressas soli, unde deciduis seminibus, praecipue in mari, monstrificae gignantur effigies, ut est apud Plin. H. N. 2, 3. credidisse et illas gentes. Forsan et ad auroram borealem haec referenda putant, cuius miri lusus et luminis vibrationes, et apud alios barbaros, et apud ipsos Graecos, Deorum formas, radiantemque Superorum coetum repraesentare sint visae. Coniecturam hanc egregio loco ex *de Pauw*, *Rech. sur les Américains*, *t.* 1. sect. 2. repetito, firmant. Kirchmaierus intelligebat spectra et daemonum apparitiones tributas credulitati plebeiae. Cf. A. 2, 24. Longolius referebat ad astra, duce Ovidio, Met. 1, 73.

Illuc usque (et fama vera) tantum natura. Aiunt corruptum locum, si quem alium in his libris. At ego silentio transieram, ut purum et liquentem. Et sane est. Loquitur ut physicus, sed illius aevi: qui censebant, Oceanum finem rerum, neque ultra naturam (hanc inferam) esse. Avitus declamator (apud Senecam Suas. 1): *Ita est rerum natura: post omnia Oceanus, post Oceanum nihil.* Albutius Alexandrum Magnum compellans: *Eundem fortuna victoriae tuae, quem natura, finem facit:* de hoc ipso Oceano. Fabianus ad eundem, dissuadens tentare Oceanum: *Siue potius rerum naturam, quam fortunam tuam, deficere.* Pedo Albinovanus carmine, quo Germa-

natura. Ergo iam dextro Suevici maris litore Aestyorum gentes adluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum; lingua Britannicae propior. Matrem Deum venerantur: insigne superstitionis, formas aprorum gestant: id pro armis omnique tutela: securum Deae cultorem etiam inter hostes praestat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius, quam pro solita Germanorum inertia, laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi *Glesum* vocant, inter vada atque in

nicum revocat ab Oceano v. 20: *Dii revocant, rerumque vetant cognoscere finem.* Crassuli fuerunt, nec orbem hunc vere orbem esse satis sciverunt. Facit, quod iam nunc de sole in Oceanum lapso dixit. Lips. Varie locum tentant. Vossius e libro vetere, l. c. profert probatque: *'illuc usque, ut fama, non tamen natura:* quod esse dicit: ibi terminari famam, non rerum naturam. Sensus bonus, sed non ex verbis istis. Grotius: *i. u. si fama vera, t. n.* Sed vix attinet ceteras coniecturas referre. Ern. Hic quoque locus coniecturis variis vexatur. Puto, *illuc usque it fama vera tantum naturae.* Sic restitui A. 13, 55. *famam intra hominum.* Possis etiam, *illuc usque se fama vera intendit naturae.* Vide iudicem in *Fama*, et Senecae Suasor. 1. aut *sinus famae*, ut Agric. 30; vel *it fama veri*, vel *vera et intima naturae*: aut *Illuc usque vera fama in tantum naturae*: ut *in quantum* de Orat. c. 2. MS. ubi vide Pichen. An *vera tantum naturae*, ut *vera potentiae* emendavi supra; vel forte, *Illuc usque fert fama, et rerum in tantum natura.* Seneca l. c.: *Ita est, Alexander, rerum natura: post omnia Oceanus, post Oceanum nihil.* Vide illic Schulting. aut, *Illuc usque fama, et vera* (vel verax) *tantum natura. Vera fama*, ut Livius 25, 16; contra *vana fama*, Curt. 10, 10, 5. Vid. Freinsh. ad Curt. 9, 9, 4. et 7, 8, 12. Heins. Lipsii interpretationem sequuntur vernaculi interpretes. Bipontini paullo aliter ac Heinsius, *Illuc usque it fama: vera tantum natura;* i. e. vera sunt quae de cadentis et orientis solis confini fulgore dicta, et naturae sive rei ipsi conveniunt; longe alia, quae fama addidit credentium. Ego haesito. — *Aestyorum.* Sic bene Rhen. ex ed. Nor. Sic et ed. Rom. Prius erat apud Put., *Esfluorum.* Apud Eginhardum c. 12, dicuntur *Aisti.*

Matrem Deum. Sic bene ed. Rom. et Nor. Contra Put. et Rhag. *m. Deam.*

Omniumque tutela. Fortasse melius *omnique tutela.* Lips. Sed maior interpunctio esse debet post *tutela*, sic: *id pro armis omnique tutela: securum Deae c.* etc. Et, quia MS. Turic. plane exhibet *omnique tutela*, ita rescripsi. Secuti sunt Lallemand et Brotier. Ern.

Succinum legunt. Hic locus est, quem Cassiodorus indicatum voluit

ipso litore legunt: nec, quae natura, quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve: diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen: ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore, mox, durescente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse, crediderim; quae vicini solis radiis expressa, atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedae accenditur, alitque flammam pinguem et olentem: mox ut in picem

5, epist. 2: *Hoc succinum, quodam Cornelio scribente, legitur in interioribus insulis Oceani, ex arboris succo defluens, unde et succinum dicitur, paullatim solis ardore coalescens.* Sed ita ne contemptim ille de nostro, *quodam Cornelio?* non scripsit, sed *quondam.* Quod autem inscriptione eius epistolae est, *Haestis Theodericus rex*: e Tacito esset, *Aestyis*, qui appellat *Aestyorum gentes*, succinum hoc legentes. Lips.

Quod ipsi Glesum vocant. Salmasius ad Solin. p. 165, scribendum putat *Glaesum*, atque etiam *Glaesarias insulas*, quas inde dictas Plinius 4, 16 (30) arguit, et sic scriptas in libris Solini se reperisse testatur: ducto nomine a germanico *glas*, vitro, quia pellucet succinum illud. Ern.

In nullo usu: rude etc. Sic interpunximus e cod. Kapp. (s. ed. Nor.) aliisque vett. edd. recentiores cum sequentibus iungunt, sicut ed. Spirens. Mox frustra Groslotius (e vet. cod.) *profertur.* Immo intellige, *Romam s. ad nos.* Ern. *Profertur* etiam ed. Rom. et Norib.

Succum tamen arborum. Haec vulgaris opinio in dubium adducitur a Wigando in vera succini historia, et aliis, qui de succino scripsere. Succinorum, quibus insecta aliaque animalia interlucent, dives thesaurus ostenditur Dresdae inter ceteras naturae, congestas in Regiae porticus, opes. Eorum exquisitior pars edita est Lipsiae 1742: quae utinam elegantiorem et disertiorem interpretem nacta fuisset. Ern. Cf. Plin. 37, 3. (11), et inter recentiores Schloëzer in *Nord. Gesch.*

Crediderim, quae.... labuntur.... exundant. Haec non credo bene latina esse, et Tacito digna. Ratio latinitatis postulat certe *labantur*, et *exundent.* Ern.

resinamve lentescit. Suionibus Sitonum gentes continuantur; cetera similes, uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviae finis.

46. Peucinorum, Venedorumque, et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam, dubito: quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis, ut Germani agunt: sordes omnium ac torpor procerum: connubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant: hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt et scuta gestant et

Non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Degenerant a libertate, quia ceteri Germani fere omnes liberi, hi servi. Degenerant a servitute, quia servientes populi, Regibus, ideoque hominibus, servire solent, hi feminis. Sic Pichena. Fortasse recte. Ego tamen ambigebam mecum, an non scripsisset Tacitus: *non modo a libertate, sed etiam in servitute, degenerant.* Gron. Sufficit Pichenae expositio. Ita et ap. Vell. 2, 83. *infra servos cliens.* Quae hic narrantur de *Sitonibus*, rectius omnino ad finem capitis praecedentis referenda videntur, ut bene Bip. monent.

Hic Sueviae finis. MS. Turic. cod. Kapp. (s. ed. Nor.) ed. Spir. *fines*: quod ipsum quoque ferri posset: sed illud usitatius ac melius. Gryph. vitio operarum *hinc.* Ern. Ed. Rom. quoque *fines.*

Et Fennorum nationes. Sic e cod. Artolph. (s. ed. Nor.) edidit Rhenanus: sic constanter MS. Turic. Ed. Spir. *Femiorum*, ceteraeque ante Rhen. Ille tamen mox *Fennosque* et *Fennis*, ut ed. Puteol. *Fennis* etiam Beroaldi. At Rhag. constanter *Femios* habet. Ern. Ed. Rom. etiam *Fennorum.*

Procerum: connubiis mixtis. Rhenanus coniicit sic fuisse scriptum, *Caeterum connubiis mixtis* etc., consentientibus Althamero, Mureto. Quod et mihi placet. Quare enim inter proceres tantum connubia fingamus? *Connubia mixta* forent promiscua. Sed quis ita locutus est? legendum potius *mixti*, ut Colerus voluit. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *mistos*, et ante *omniumque.* Ern. *Mistos* etiam ed. Rom., sed *omnium* absque copula. *Procerum* tuentur Pichena et Conring., sed male seiungunt a praecedentibus. Restituo locum fere ut Bip.: *torpor procerum* opponitur *sordibus omnium.* Ita iam Acidalius. Ut legas *mixti* cum Colero (D. de Lamalle) et aliis, non opus; sensus idem. Crusius in Prob. crit., p. 33, perperam *foederantur*, scil. per ipsa connubia.

Domos figunt. Sic ex meis libris

pedum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus: sola in sagittis spes, quas, inopia ferri, ossibus asperant; idemque venatus viros pariter ac feminas alit; passim enim comitantur, partemque praedae petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur; huc redeunt iuvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quam ingemere agris, inlaborare

primae Lipsii edd. Sed id est vitium operarum, quod fuit in editione iguobili, cuius *exemplum* Lipsius accommodavit praelis typographorum: et tamen id ab omnibus seqq. editoribus Taciti servatum est: Colerus etiam explicavit. Edd. veteres (in his Rom. et Nor.) et bonae ante Lipsium omnes, quibus usus sum, habent *fingunt*, quod restitui. *Fingunt aedes* hi populi, e luto scilicet, ut rustici nostri; quum Sarmatae in plaustris figant vehantque, a quibus illos populos boc nomine diserte distinguit. Sic ap. Ovid. Fast. 1, 158. hirundo sub trabe celsa *luteum fingit opus*, omninoque aves *fingere nidos* apud Ciceronem dicuntur; de Or. 2, 6. Ern. *Fingunt* recepere Lall. Brot. Bip.

Peditum usu etc. *Peditum* omnes edd. vett. *Pedum* in Lipsianis primum reperi: quod, e correctione nescio cuius, natum alibi, in has venit. Nec dubito, veram esse correctionem: sed, quia tamen et altera utcunque ferri et explicari potest, eam potius adhibendam, alteram recentiorem, et e Lipsianis ad omnes recentiores propagatam pro coniectura, sed bona et vera, apponendam censui. Ern. *Pedum* omnino rectius. Restituo cum Lall. Brot. Bip.

Quae omnia diversa Sarmatis. Vid. H. 1, 79.

Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Apud Ovidium Met. 13, 53, quoque forte legendum, *Venatuque aliturque avibus.* Silius de Hirpinis 8, v. 573. *Hos venatus alit.* Valerius Flacc. 6, 146. *Exomatas venatus alit.* Heins.

In aliquo ramorum nexu contegantur. In obliquo ramorum nexu, opinor. Vide Colerum. Livius 40, 22: *iter opacum, ut prae densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum perspici caelum vix posset.* Apud Petronium quoque restituimus, ubi legendum *obliqui viarum flexus*, h. e. curvi. *Obliquo dente timendus aper.* Nasoni ep. 4, 104. *Obliquare crinem* supra c. 38. Heins.

Huc redeunt. Cod. Kapp. (s. ed. Nor.) *Nunc*, ut supra *Nerthum* pro *Herthum.* Post *sed* vett. edd. Rhenanus, a. 1533, ex ingenio correxit *id:* bene fortasse: sed illud quoque bonum, nec de coniectura tollendum. Forte fuit a Tacito *sed id.* Sed τὸ *id* commode intelligi potest. Ern. Ed. Rom. *huc.* Eadem cum Nor. *sed.*

domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus Deos, rem difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. Cetera iam fabulosa: « Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum, gerere: » quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

Securi adversus Deos. Non quo nullos credant, sed quod nihil habentibus adimere Dii nihil possunt. Sed est, vel *sic*, parum decora maiestati Deorum sententia. ERN.

Ut illis n. v. q. op. esset. Sic omnes edd. ante Rhenanum, qui, indicium suum secutus, edidit *opus sit;* quasi non et illud rectum esset. Si potuit dicere *assecuti sunt* pro *assequuntur,* cur non et *opus esset?* Atque secundum ἀκρίβειαν grammaticam, perfectum excipere debebat imperfectum, non praesens. Et sunt multa talia apud veteres, in quibus, si rem vernaculo nostro loquendi modo, aut hodierna latine scribentium consuetudine iudices, praesens imperfecto substituendum sit. Itaque vetus iure restituimus. ERN. Rhen. coniicit: *ut illis ne voto quidem opus. Sed....*

Hellusios et Oxonias. Turnebus Adv. 6, 19. coniicit *Panotios* vel *Hollotios et Oobios.* Schlozer. in *Anm. zu Schonings alt. Nord. Gesch.* p. 127, intelligi putat *Oaeonas, Hippopodas, Ponotos.* Provocant ad Melam 3, 6; Plin. H. N. 4, 13 (27); Isid. Etym. 11, 3.

IVLII AGRICOLAE

VITA.

BREVIARIVM.

Cap. 1. *Scribendi clarorum virorum vitam mos antiquus,* 2. *sub malis principibus periculosus,* 3. *sub Traiano in honorem Agricolae repetitus a Tacito, qui non eloquentiam, at pietatem, pollicetur.* 4. *Agricolae stirps, educatio, studia.* 5. *Positis in Britannia primis castrorum rudimentis,* 6. *uxorem ducit: fit quaestor, tribunus, praetor; recognoscendis templorum donis praefectus.* 7. *Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit.* 8. *In Vespasiani partes transgressus, legioni XX. in Britannia praepositus, alienae famae cura promovet suam.* 9. *Redux inter patricios adscitus Aquitaniam regit. Consul factus Tacito filiam despondet. Britanniae praeficitur.*

10. *Britanniae descriptio. Thule cognita: mare pigrum.* 11. *Britannorum origo, habitus, sacra, sermo, mores,* 12. *militia, regimen, rarus conventus: caelum, solum, metalla, margarita.* 13. *Victae gentis ingenium. Caesarum in Britanniam expeditiones.* 14. *Consularium legatorum res gestae.* 15. *Britanniae rebellio,* 16. *Boadicea duce coepta, a Suet. Paullino compressa. Huic succedunt ignavi.* 17. *Rem restituunt Petilius Cerialis et Iulius Frontinus; hic Silures, ille Brigantes vincit;* 18. *Agricola Ordovices et Monam. Totam provinciam pacat, et* 19, 20. *moderatione, prudentia, abstinentia, aequitate in obsequio retinet,* 21. *animosque artibus et voluptatibus mollit.*

22, 23. *Nova expeditio novas gentes aperit, quae praesidio firmantur. Agricolae candor in communicanda gloria.* 24. *Consilium de occupanda Hibernia.* 25–27. *Civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Caledonii, Romanos aggressi, consilio ductuque Agricolae pulsi, sacrificiis conspirationem*

civitatum sanciunt. 28. *Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. Agricolae filius obit.* 29. *Bellum Britanni reparant Calgaco duce, cuius* 30–32, *oratio ad suos.* 33, 34. *Romanos quoque hortatur Agricola.* 35–37. *Atrox et cruentum proelium.* 38. *Penes Romanos victoria. Agricola Britanniam circumvehi praecipit.*

39. *Domitianus, fronte laetus, pectore anxius, nuncium victoriae excipit.* 40. *Honores tamen Agricolae decerni iubet, condito odio, donec provincia decedat Agricola. Is redux modeste agit.* 41. *Periculum ab accusatoribus et laudatoribus.* 42. *Excusat se, ne provinciam sortiatur proconsul.* 43. *Obit non sine veneni suspicione, a Domitiano dati.* 44. *Eius aetas, habitus, honores, opes.* 45. *Mortis opportunitas ante Domitiani atrocitates.* 46. *Questus auctoris, et ex virtute solatia. Fama Agricolae ad posteros transmissa.*

1. Clarorum virorum facta moresque posteris tradere antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit, ac supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti, et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum, magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio ducebatur. Ac plerique,

COMMENTARIVS.

Libellus hic, si quis alius, vere disertus, vere prudens, scriptus videtur sub idem tempus cum illo de Germania: vel certe haud longe secus. Nam quadriennio post mortem Agricolae hunc contexuisse videtur, ipso quidem iudice c. 45: *Nobis tam longa absentiae conditione, ante quadriennium amissus es.* Atque obiit Agricola Pompeio collega et Corn. Prisco coss. Uti hac ratione, scriptum syntagma hoc esse, oporteat, sub ipsum initium imperii Traiani. Lips. Locus ille aliter accipiendus, sic, ut ibi diximus post alios. Ern. Rhenano defuit exemplar vetus, ad quod conferret libellum. Volgatam, Beroaldi scilicet, expressit, suo Marte quaedam emendavit, alia monuit.

Incuriosa suorum aetas. Idem queritur A. 2, 88. Cf. et Horat. ode 3, 24, 31. Vellei. 2, 92.

suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit: adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi, nunc narraturo vitam defuncti hominis, venia opus fuit; quam non petissem, ni incusaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora.

2. Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea,

Rutilio. Rutilium Rufum intelligit, qui et Historias scripsit, et Orationes, et de vita sua. Citant eum Latini Graecique scriptores passim et nominatim Charisius haec de vita. Etiam Isidorus, sed corruptus Orig. 20, 11: *Lecticae sive plutei lecti, de quibus Satilius Rufus de vita suo: Primum, inquit, consuetudine imperatorum ipse pro lecticis utebatur:* emenda, *Rutilius Rufus.* LIPS. Cf. Vell. 2, 7 et 13.

Scauro. De quo Cicero in Bruto 29: *Huius et orationes sunt, et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius octa, sane utiles.* Plinius 33, 6: *L. Fufidium illum, ad quem Scaurus de vita sua scripsit.* Valerius Max. 4, 11. *M. Scaurus quontulam a potre hereditatem acceperit, in primo libro eorum, quos de vita suo scripsit, refert.* LIPS.

Ni incusaturus. Ed. Veneta *ni cursaturus.* Forte, *ni incusaturus.* LIPS. Hanc notam, in sequentibus editionibus male omissam, ex edit. Antw. 1574. restituo.

Ni cursaturus tam saeva. Sic edd. Puteol. Beroald. Alc. At Rhenanus e coniectura dedit *ni incursaturus.* Antiquum restituit Pichena: quod verum puto. *Cursore* dixit amans frequentativa et simplicia verba scriptor pro *decurrere;* ut etiam poëtae *currere* dicunt pro *decurrere.* Virgil. Aen. 3, 191. *vostumque cava trabe currimus aequor.* V. Heins. ad Ovid. Tr. 5, 7, 36. Atque, ut Ovidius saepe de scribente dicit *currere,* ingeniumque scribentis *navem* appellat allegorice, ut in Fastis 1, 4; 4, 18. sic Tacitus dicit se *cursare, decurrere tempora,* quum scribit res talibus temporibus gestas. Sic Cicero *decursum temporibus,* quamquam alio sensu, dixit ad fam. 3, 2. Atque etiam *decurrere* de scribente et explicante aliquid Or. 1, 32. ERN. *Ni incusoturus* forte: quae hoc ipso incusantur quod petenda est venia rei laudabilis, vel ob indigne habitum a Domitiano Agricolam. Ann. 5, 7. *cum in Blaesum multa foedaque incusavisset.* Ann. 1, 35. *oc propriis nominibus incusant:* et sic passim. Olim succurrebat *illastrotus,* ut c. 28, *indicium tonti casus illustravit.* HEINS. — Sequitur Ern. D. de Lamalle. — At bene Acidalius monet, sequentia esse incusationem et insectationem superiorum temporum, quod et auctor ipse indicat in fine praefationis. Probat proinde coniecturam Lipsii: consentit Pichena: recipio cum Bip. Non admittenda explicatio Grodlotii, quae et Pichenae venerat in mentem, *incursare* hic dictum metaphorice pro *impetere,* boum vel arietum more.

Legimus, cum. Hanc *legimus?* im-

Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur: scilicet, illo igne vocem populi romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiae documentum: et, sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio: memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

3. Nunc demum redit animus: et quamquam primo statim beatissimi saeculi ortu, Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Traianus,

mo *vidimus*: nam haec sub Domitiano gesta, ut in extremo libello c. 45. indicas, te vivo, atque adeo praesente. Lips. Quasi de se modo loqueretur, et non ad lectores suos oratio pertineret. Ern. De re ipsa v. Suet. Dom. 10. Dio 67, 13. Vide et A. 16, 21. seq. item Plin. Ep. 1, 5; 3, 11; 7, 19.

Delegato triumviris ministerio. Triumviris capitalibus, quibus talia mandari solita, ut et aedilibus, interdum utrisque, ut docet Savilius ad h. l. Ern.

Aboleri arbitrabantur. Barclaius rescribit *arbitrabatur* scil. Domitianus. Verum et alii intelligi possunt, qui suasere Domitiano, probavere etc. Ern. Cf. A. 4, 35.

Expulsis insuper sapientiae professoribus. Add. Sueton. Domitian. c. 10. Ern.

Et, sicut. Put. Alc. Rhen. *ut, sicut.* Emendavit Lipsius.

Quid ultimum in libertate. H. e. quid summum. Ut maiorum aetate tanta libertas fuit, ut modus excederetur: sic nunc tanta servitus est, ut maior vix intelligi possit. Ern.

Et loquendi commercio. Malo, *etiam loquendi.* Lips. Sed et eodem sensu dicitur. Ern. Heins. *eloquendi.*

Animus: et. Bip. emendant: *animus. Sed.....* Verum *et* saepe apud nostrum idem valet. Cf. notata ad A. 5, 3. Vide et indicem.

Facilitatem imperii. Anne *felicitatem imperii?* tametsi vulgatum

nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur adsumpserit; natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia, quam mala; et, ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo; et invisa primo desidia postremo amatur. Quid? si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis interciderunt? Pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus; exemptis

quoque aptum ad scriptoris mentem. Lips. Vide, si lubet, quae notavimus ad Liv. 23, 11. Gron. Nempe improbat Pichenae factum, qui *felicitatem* recepit: quod omnes deinceps sunt secuti. Abusus est Pichena ed. Veneta Puteolani, quasi in ea sit *felicitatem*: quod non est: sed *falicitatem* perturbatione syllabarum, pro *facilitatem*: quod restituimus. *Facilitas imperii* est [illegible], lenitas, clementia. V. Gronov. l. c. de qua hic sermo: non de universis boni imperii bonis. Add. ad Ann. 6, 15. Ern. *Facilitatem* Beroaldus, Alc. Rhen. Ortum id ex Put. *falicitatem*, quod perperam negant Bip. nisi scil. exemplo, quod vita Agricolae carebat. Mihi sequentia potius *felicitatem* videntur requirere, quam *facilitatem*, ut proinde apud Puteolanum vitium typographi in vocali prima haerere putem.

Nec spem modo ac votum securitas publica. Respicit ad inscriptiones et numos, in quibus et sub Domitiano securitas, et vota pro securitate frustra expressa. Ern. Mich. Engel ad versionem suam germanicam verba *ipsius voti* pro glossemate habet.

Ut corpora. Lips. in edit. 1. notat in Veneto addi *nostra*. Is Venetus non est Put. in hoc quippe deest.

Subit quippe ipsius inertiae dulcedo. Est sententia, quam in me aliquoties experior: et consonat Ausonius ad Paulinum v. 29: .... *agnosco pudorem, Quod vitium fovet ipsa suum cessatio iugis: Dumque pudet tacuisse diu, placet officiorum, Non servare vices, et amant longa otia culpam.* Apuleii hoc etiam simile Flor. post med. *desuetudo omnibus pigritiam, pigritia veternum parit.* Lips. *Subit pigritia quippe clam.* vel *et clam* puto: hoc alii per verbum *subrepere* vel *abrepere* expresserunt: et pro etiam. Heins.

Per quindecim annos. Quibus imperavit Domitianus. Mox *promptissimus*, virtute.

Multi fortuitis casibus. Vulgati hic confusi, nec sani: nos ab ingenio restituimus: ut pleraque alia in hoc libello; quem non invenimus in illis manuscriptis, etsi germanissimum Taciti foetum. Lips. Nempe edd. vett. vitiose habent *multis*. Ern.

Pauci, et ut ita dixerim. Edd. vett. *et uti dixerim.* Rhenanus correxit, ut nunc est, ex ingenio. Ern. Copulam recte sustulere Bip.

e media vita tot annis, quibus iuvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos, per silentium venimus: non tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium praesentium bonorum composuisse. Hic interim liber honori Agricolae, soceri mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

4. Cnaeus Iulius Agricola, veteri et illustri Foroiuliensium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum habuit: quae equestris nobilitas est. Pater Iulius Graecinus, senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque virtutibus iram Caii Caesaris meritus: namque M. Silanum accusare iussus, et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis: in huius sinu indulgentiaque edu-

Memoriam prioris servitutis. Correximus vere: quum in libris esset *prioribus senectutis:* nisi quod Venetus (et Ursini V. C.) *prioris.* At non de senectute sua Tacitus, sed de priorum temporum servitute clare loquitur, et praesentium sub Nerva felicitate. Lips. *Prioris* etiam (Put.) Beroaldus, Alc. Rhen. *Prioribus* operarum vitio irrepsit, quod est iam in ed. Gryphii 1542. Ern.

Cnaeus Iulius Agricola. Ad quem pertinere videri Epigramma quoddam Antiphili, probabiliter observavit Io. Brodaeus l. 37. Ἀνθολ. εἰς Σέξτον. Lips. Emendatius dedit Brunck. in Anal. vet. poët. gr. t. 2. p. 180.

Quae equestris nobilitas est. Quo honore equites ita splendidi nobilesque fiunt, ut senatorii ordinis homines magistratibus maioribus gerendis. Ern.

Iulius Graecinus. De quo Seneca de Benefic. 2, 21: *Si exemplo magni animi opus est, utemur Graecini Iulii viri egregii, quem C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir esset, quam esse quemquam tyranno expediret.* Et ep. 29. *Iulius Graecinus vir egregius.* Scripsit de re rustica, aut certe de vineis, ex Columella 1, 1: *Iulii Attici velut discipulus, duo volumina similium praeceptorum de vineis, Iulius Graecinus composita facetius et eruditius posteritati tradenda curavit.* Citat et Plinius eundem inter scriptores, Indice libri 14 et 15. Lips. Ante Lipsium legebatur *pater Iulii Iulius.* De *Silano* v. H. 4, 48.

Et quia abn. Acidalius *et* deleri vult: foret elegantior oratio. Sed et in aliis locis sic Tacitus, ut c. 7. *nuntio adfectati a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim transgressus in partes est.* Ern.

In huius sinu indulgentiaque educatus. Immo contrarium videtur velle, non educatum indulgenter:

catus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerit, locum graeca comitate et provinciali parcimonia mistum, ac bene compositum. Memoria teneo, solitum ipsum narrare, « se in prima iuventa studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset. » Scilicet, sublime et erectum ingenium, pulchritudinem ac speciem excelsae magnaeque gloriae vehementius, quam caute, adpetebat: mox miti-

deinde constructio non cohaeret, in *sinu et indulgentia*. Opinor pro *aque* prius scriptum fuisse *qura:* hoc est, *cura*. *In cuius sinu diligenti cura educatus*. Vide de hoc loco Schelium p. 870, vel sine *indulgentia*. Plin. ep. 7, 24: *Vixit in contubernio aviae delicatae severissime et tamen obsequentissime.* Sic lego: nam cod. Med. *avia Elicu severissime:* ib. 8, 11. *quum affectum tuum erga fratris filium cogito etiam materna indulgentia molliorem.* Possis etiam, *indulgentia absque*. Heins.

Massiliam habuerit. Sic omnes edd. vett. quod restituit Pichena. *Habuerat* Lipsius primus edidit, nescio unde. Id non magis verum, quam *habuerit*. Scripsisse Tacitum opinor *haberet:* sermo est enim de temporibus pueritiae et adolescentiae: ea aetate, quae est prona ad peccandum, arcebatur ab illecebris, quod Massiliae vivebat etc. Ern.

Prov. parcimonia. Cf. A. 3, 55.

Acrius ultra quam. Nihil verius, quam legi, *ultraque*, cum copula. Lips. Haudquaquam arguerim τὸ *acrius*, aut mutaverim: est enim *studium acrius*, interius, subtilius, vehementius: et vocabolum ea in re amatum antiquis. Cicero 2, 3. de Orat. *Quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci, ac percipi potuisse arbitraretur.* Trogus de Alexandro 12, 16; *Puer acerrimis literarum studiis eruditus fuit.* Auctor dialogi c. 33. *acerrima et fecundissima eorum studia.* Vita Persii: *doctissimorum et sanctissimorum virorum, acriter tum philosophantium.* Gron. Rectissime. Itaque, quum omnes edd. vett. *acrius* teneant, *ac iuris* sola Pichenae coniectura nitatur, illud restitui. Totus contextus indicat, de sola philosophia esse sermonem. Nec Massiliae, civitate graeca, iuris studia viguisse credam: idque saltem debebat docere Pichena. Nec propterea Lipsii correctionem repudiem. Nam *acrius*, *ultra quam* habet aliquid offensionis. *Hausisse* est pro *hausurum fuisse*. Ern. Bip. recepere *ultraque* ex coniectura Lipsii. Parum refert.

gavit ratio et aetas; retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

5. Prima castrorum rudimenta in Britannia, Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, adprobavit, electus, quem contubernio aestimaret. Nec Agricola licenter, more iuvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter, ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam retulit; sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil adpetere iactatione, nihil ob formidinem recusare, simulque anxius et intentus agere. Non sane alias exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit:

Ex sapientiae modum. Immo hoc docet et praeit sapientia, servare modum. Fortasse *et sapientiae modum.* Difficile omnibus studiis temperare, sed huic utique. LIPS. Probo. Sententia ceterum nota est, etiam a Cicerone, cuius loca e Tusc. 2, 1. et de Fin. 1, 1. iam attulit Virdungus. ERN.

Suet. Paullino. De hoc A. 14, 19. seq. H. 2, 25. et 31. et Plin. H. N. 5, 1.

Quem contubernio aestimaret. Aestimaret non satis videtur convenire verbo antecedenti *electus.* An legendum *adhiberet?* (Vulgatum sic interpretare: quem in contubernium assumptum exploraret; cui satis respondet praecedens *approbavit.* Add. Plin. ep. 10, 65. ERN. Bip. vellent *admovaret.* Credo, subaudiri *dignum.* Amat noster ellipses.

Et commeatus. Ieiune et imperite Boxhornius explicat, per excursiones militum promiscuas, et non necessarias: nam *commeatus* nihil est aliud, quam venia et ius absentiae a signis concessae ducum, per caussam quamcunque. Sic et H. 1, 46. *Para manipuli sparsa per commeatus.* Donato ad Hecyram Terentii 1, 2, 100. *Commeatus est ex aliqua commoratione temporalis abscessus.* Cicero in Verrem 5, 43. *qui propter gravem morbum oculorum tum non navigarit, at iussu eius, qui potestatem habuit, cum commeatu Syracusis remanserit.* Vegetius, et leges constitutionesque romanae passim. GRON.

Ob iactationem. Ita Rhenanus. Venetus (et V. C. Ursini) *in iactationem*: alii libri particula utraque vacui. Scribo, *appetere iactatione.* LIPS. Sic et Rhenano placebat, ediditque Pichena. Librarii videntur sequentibus conformare voluisse. Mox MS. Vat. *s. et anxius et i.* quod recepit Brotier. ERN. Put. *iactationem* omisso *in.* Hinc pateret, ni error subsit, Venetum Lipsii diversum esse a Puteolano. Acidalius praefert *in iactationem*, quia sic et c. 24, *in spem magis quam ob formidinem.*

Alias exercitatior. Acidalius corrigebat *exercitior*: sane *exercitus* hoc sensu est legitimum verbum: quamquam et *exercitatus* prope simili sensu interdum dicitur. Horat. epod. 9, 31: *exercitatae Syr-*

trucidati veterani, incensae coloniae, intercepti exercitus: tum de salute, mox de victoria, certavere. Quae cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et reciperatae provinciae gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidere iuveni; intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

6. Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi iunxit; idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo: nisi quod in bona uxore tanto maior laus, quanto in mala

tes Noto. Cicer. ep. 4, 5: *in illis rebus* (malis) *exercitatus animus.* Ern.

Incensae coloniae. Coloniam unicam deletam reperio Camalodunum. Tacito ipsi id crede 14, 31, atque hoc ipso libello, infra c. 16. Magis ergo ex rei fide scribes, *incensa colonia.* Lips. Vulgatum quoque defendi potest, si non historice, at a consuetodine loquendi in talibus, quae pluralem pro singulari non refugit; eiusque consuetudinis exempla aliquot in superioribus libris vidimus. Ern. Sed et Londinium captum et direptum, A. 14, 33, item Verulamium municipium, ib.

Intercepti exercitus. Freinshemius corrigit *intersepti*: non male. Non enim *intercepti* sunt i. e. oppressi, concisi, sed interclusi, ut patet ex A. 14, 32, quamquam et legio fusa. Ern. — *Intersepti exercitus.* Sic legunt, non *intercepti.* Hist. 3, 53, *intersepta Germanorum Rhaetorumque auxilia*: Ita illic et MS. Spinae. Heins.

Artem et usum et stimulos. Commodius, ni fallor: *attamen et usum.* Lips. Vulgatum defendit Schefferus. Nam et artem militarem et imperatoriam disci a bono imperatore. *Tamen* omitti, etiam aliis locis Taciti observatom. Ern. Lipsii *attamen* probant Bip. Aptius respondet τῷ *etsi.*

Domitiam Decidianam. Rupertoa ep. 34. ad Reines. p. 215. producit lapidem, in quo sit DOMITIO. T. F. VOL. DECIDIO, quem Claudii temporibus clarum et patrem huius Domitiae fuisse putat; nec opus esse, adoptiooem cum Virdongo statuere. Consuetudo nominum imponendorum liberis, quae illis temporibus fuit, suadeat potius credere matrem eius *Decidiam* fuisse, unde *Decidiana* dicta sit: ut e cognominibus Vespasiani et Domitiani, aliisque constat: nisi duas ille filias habuit, quarum maiorem pater Domitius a se, Decidianam alteram a matre, appellavit: ut Flavius Sabinus apud Suetonium, et imp. Vespasianus in duobus filiis fecere. Ern.

Tanto maior laus. Assentior vero

plus culpae est. Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum, dedit: quorum neutro corruptus est; quamquam et provincia dives, ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem

Pichenae', *tanto minor laus*, ingeniose adstruenti. Quod ego tamen aliter ab illo explico. Non est maxima laus in femina bonam esse, et mariti sequentem, quid ita? quia sic facta a natura est, mitis, mollis, imbecilla, ad parendum. Si ergo non facit; tanto plus culpanda, quia et in naturam pugnat. At ille vult, vitiis carere, laudem non esse: quod ita est; sed nihil ad istam feminam quam non dicit non malam, sed bonam fuisse. Lips. Admirabile illud invicem se anteponere, non coniugalis modo societatis, sed et omnium amicitiarum verique amoris unicum glutinum et coagulum: quod, quoniam, quo magis aetate procedo, eo minus terrarum aut gentium usquam reperio, propemodum in eam desperationem venio, ut neminem cuiquam et neminі quemquam, ut nunc vivitur, amicum esse censeam. Graecis eleganter, ut omnia, ἀνθυπείκων, divino Apostolo ad Rom. 12, 10: τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. Quod sequitur, ex iudicio vulgi accipio, nam apud sanos sapientesque dubium non est laudem mereri quemvis, qui est, qualis, quum optimo more modoque est, esse debet. Vulgus neque intelligit bona, quibus fruitur, neque grates habet pro illis, quae interpretatur deberi. Quem sensum praeclare exprimit Herodianus ore Pertinacis 2, 11: Ἐπεὶ μὴ ὁμοίως εὐφραίνει ἐλευθερία, ὡς λυπεῖ δουλεία· οὐδέ τις ἀδεῶς τὰ ἑαυτοῦ ἔχων, ἐν χάριτος μοίρᾳ τίθεται, τὰ ἴδια καρποῦσθαι νομίζων. Ὁ δὲ τῶν οἰκείων στερηθείς, αἰώνιον ἔχει τὴν μνήμην τοῦ λελυπηκότος. Eodem pertinet Livii 30, 21: *segnius homines bona quam mala sentire* etc. Ceterum brevitas Taciti sic supplenda est: *invicem se anteponendo*, *quod utrique honestum*, *nisi quod vulgo bonae uxoris multo dilutior habetur gloria*, *quam malae culpa*. Gron. Sequitur ergo Pichenam, qui legendum censet *minor* pro *maior*, quod aliis quoque placuit. At vulgatum defendit Schefferus, et sic explicat: tanto maior laus est, si maritus bonam uxorem colit, sibi anteponit, quanto turpius est, id facere in mala, quum hominem mulierosum indicet et imperiosam mulierem. Ita res omnis refertur ad officium mariti. Cur vero non etiam sic: tanto plus laudis debetur feminae tali, quanto plus reprehenditur, quae secus facit. Sed utraque explicatio non satis convenit verbis *nisi quod*, quae correctionem sententiae praecedentis in contrarium indicant. Unde viris doctis *minor laus* corrigere visum. Sed est haec sententia ex eo genere, quod facile in varias partes trahi interpretando potest, ut difficile sit, aliquid certi reperire. Ern. Concordia coniugalis inter bonos laudem, inter malos crimen habet. — Idque in uxore magis quam in marito. Wahl eo sensu male putat locum ab aliena manu profectum. Sallust. Iug. 31: *Haec inter bonos amicitia, inter malos factio est.* Et noster A. 3, 34. *Viri in eo culpa, si femina modum excedat.* Sic Bip. * Vid. nost. Sall. p. 197.

Ac parata peccantibus. H. e. magnam facultatem et materiam pec-

pronus, quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium et solatium simul; nam filium ante sublatum brevi amisit. Mox inter quaesturam ac tribunatum plebis, atque etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transiit, guarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem praeturae tenor et silentium: nec enim iurisdictio obvenerat. Ludos et inania honoris, moderationis, atque abundantiae duxit,

candi praebens, propter abundantiam divitiarum et voluptatum, iis qui ad vitia sunt proui. Ern.

Annum.... transit. Verbum *annum* etiam ad illa *inter qu. et tr. plebis* referendum. Pro *transit* Rhenanus malebat *transiit.* Probo: de verbo ipso supra dietum. Ern. Recte. Bip. recepere *transiit.*

Inertia pro sap. Cf. H. 1, 49.

Nec enim iurisdictio obvenerat. Quae est praetorum urbani et peregriui, eaque valde negotiosa, ut patet e Verrina prima. Hoc loco usi sumus in disputatione de vi iurisdictianis vetere republica, in Clave Cic. in v. *Iurisdictio.* Ern.

Modo rationis atque abundantiae. Id esset, modo quodam et temperie inter rationem et abundantiam. Rationem, quae dissuadet in talibus effundere. Subiit aliquando legere: *moderationis suae atque*, vel potius *moderationi, satisque abundantiae.* Utrique satisfecit, et moderationi, et abundantiae; medius igitur. Lips. Etiam alii locum tentarunt varie, qui sanua est, nec male a Lipsio explicatur. Est autem modus loquendi abruptior et concisior: quales plures in Tacito. Plene esset: Ludis edendis et insnibus honoris ita se gessit, ut non minus rationem duceret honestatis et famae, cuius studium ratio ipsa et sapientia suadet, quam rei familiaris et opum: ut scilicet laudaretur quidem liberalitas, sed ea tamen nou exeederet modum rei familiaris, nec esset profusio potius, quam libaralitas, e praeceptis Ciceronis in epistolis ad Curionem et de Officiis 2, 15. seqq. quem posteriorem locum iam laudavit Pichena. Verbum *duxit* enim nullo modo coniungi potest eum *ludis:* non dicimus *ludos ducere*, sed *edere. Duxit* est verbum rationum, et dicimus *rationem ducere alicuius*, ut Sueton. Aug. 42. Rationem deinde subiicit: nam ut louge aberat a profusiune, ita tamen non minus studiosus erat famae, quae a liberalitate venit. Ern. *Ludos et inania honaris modo rationis atque abundantiae duxit.* Puto, *Ludos, ut inania honoris, medios moderationis et abundantiae duxit.* Hist. 3, 19. *inania clementiae et gloriae* restituimus: ib. 2, 79. *inter inania belli assumptus.* Ann. 2, 76. *neque suspiciones imbecillas aut inania famae pertimescenda. Moderatio* ut c. 7. *rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.* Possis et, ut *inania honoris et modum.* Heins. *Duxit* hic significat ratus est, putavit. Recte se habet coniectura Lipsii, quam recipio cum Bip. subaudiendo *rem* vel *res.* Colerus quo-

uti longe a luxuria, ita famae propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium respublica, quam Neronis sensisset.

7. Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius adflixit: nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praesidiis suis interfecit: praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae caussa caedis fuerat. Igitur ad solennia pietatis profectus Agricola, nuntio adfectati a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatus, ac statum urbis Mucianus regebat, admodum iuvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimae legioni, tarde ad sacramentum transgressae, praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum, suo an militum ingenio: ita successor

que sic sensit, sed male τὸ *atque* vertit in *neque*.

Ad dona templorum. Sic Rhenanus edidit. Ante vitiose edebatur *temporum*: de re adde Sueton. Ner. 32. Ern.

Diligentissima conquisitione fecit. Effecit. Heins.

Dum in templo. Audio Savilium (videre nondum contigit, etsi valde optanti) correxisse: *Dum Intemelio:* certe acute et sagaciter, quantum potest, Fulvius tamen in veteri codice reperisse ait: *Dum Intemelium, Liguriae urbs est.* In re consentio, in verbo mutem: *Dum Intemelios*; nam populi sunt hoc nomine: et pro urbe, aut singulari si legas, vix phrasis et textus admittit. Lips. *Intemelios* ante Savilium coniecit H. Surita ad Antonini Itinerar. (Ed. Wessel. p. 296.) *Intemelios* placuit et Colero et Scheffero: idque et ipse verum puto. De re v. Hist. 2, 13, ubi diserta Intemelii mentio. Recepimus cum Broterio. Ern. *Intemelii*, populus Liguriae. Strabo l. 4, p. 202. Cf. et H. 2, 13.

Nuntio... deprehensus. Bip. coniiciunt *reprehensus* pro retractus, revocatus.

Vicesimae legioni etc. Erat legio Britannica. Decessor Agricolae

simul et ultor electus, rarissima moderatione, maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.

8. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius, quam feroci provincia dignum est; temperavit Agricola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret, peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit: habuerunt virtutes spatium exemplo-

Roscius Celer. Hist. 1, 60. Ern.

Vettius. Ita, non *Vectius.* Cf. dicta ad H. 2, 65. Loco illustrando exhibet Brotier seriem praesidum Britanniae.

Placidius, quam feroci. Placidius, est, non tam alacris arrectusque et intentus ad bellandum, quam oportebat esse ducem, ubi quotidie hostis ante oculos exsultabat et lacessebat. Ab hoc torpore longissime remotus Agricola, ardebat ille quidem cupidine rei gerendae, non tamen eam sic praetulit, ut legatum consularem offenderet, et vel audendo, vel censendo fortia et ferocia, segnitiem ei suam exprobraret. Gron. Interpretatur, velut legeretur *esset*, ut volebat Acidalius. Sed, si e persona Taciti dictum accipimus, *est* ferri potest. Si quid corrigendum esset, mallem *erat.* Ern.

Provincia dignum est. Dignum: sed temperavit. Heins.

Ne incresceret. Scil. vis, ardor. Sed redundare verba ista, meliusque abfore, quamvis videre arbitrabar. Brotier putat, inesse iis acumen, ne Bolano maior videretur: quod sequentibus non consentire videtur. Nolebat adversari praesidi in disciplina exercenda. Cf. in fin. cap. Ern. Bene habet Brotierii explicatio.

Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Ego sic lego: *Habuerunt virtutes spatium et exemplum. Sed primo Cerialis modo labores,* etc. Hac sententia: Cerialis et spatium campumque exercendis virtutibus dedit et exemplum: ipse enim bonus strenuusque dux; sed tamen initio labores dumtaxat et pericula cum Agricola partiebatur; mox, virtute eius clara cognita, etiam laudem. Pichena autem retinet vulgatam, et capit de utriusque virtutibus, Cerialis et Agricolae, quae spatium habuerint exempla prodendi. Lips. Quid vero impedit, quo minus de unius Agricolae virtutibus capiamus, quae sub bono consulari campum nactae sunt, in quem excurrerent, et exempla ederent fortitudinis etc.? Ern. Opinor scribendum esse, *addiderunt virtutes spatio exemplorum* (de quo ad H. 2, 2,) a Circensibus locutione sumpta, de qua nos ad Virgilium. Plinius Epist. 1, 10, *ut ille multum virtutibus suis addidit. Addere flagitiis* idem Ep. 6, 22; *addere gradum* Lucanus 4. Vel lege *Rapuerunt*: idque vere *rapere viam, rapere iter* et similia: *campum rapit sonipes* Stat. Theb. 5, 3. *corripere spatium* Virg. Aen. 6, 643. *Spatium* et *curriculum* Cicero coniungit: ut in Lael. c. 12, *Deflexit enim iam aliquantulum de*

rum. Sed primo Cerialis modo labores et discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exercitus, in experimentum, aliquando maioribus copiis, ex eventu, praefecit: nec Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando, extra invidiam, nec extra gloriam, erat.

9. Revertentem ab legatione legionis D. Vespasianus inter patricios adscivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praeposuit, splendidae in primis dignitatis, administratione ac spe consulatus, cui destinarat. Credunt plerique, militaribus ingeniis subtilitatem deesse; quia castrensis iurisdictio secura et obtusior ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat. Iam vero tempora curarum remissionumque divisa: ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis, in-

spatio curriculoque consuetudo maiorum: pro Rabirio: *Meque ex spatio defensionis in semihorae curriculum redegisti.* Huc et Ovidius respexit Trist. 2, 531: *arcto spatio coërcere. Spatium decurrere amoris* Lucretius 4, 1190. Possis et *aperuerunt spatium*: sic *aperire novas gentes*, infra c. 22: vid. ad c. 2, de Mor. Germ. Forte et legendum *spatium ex templo honorum.* Olim coniiciebam, *acuerunt se virtutes auspicio exemplorum.* Heins.

Administratione ac spe consul. Sensus: ea provincia magnam dignitatem affert: primo, propter magnitudinem rerum ibi gerendarum, omninoque provinciae; deinde, quia spem affert consulatus. Ern.

Castrensis iurisdictio secura et obtusior. Secura et minus anxia, sollicita, μικρολογοῦσα, in apicibus, nodisque, et aenigmatibus commenticii iuris. Gron. Atque illud ipsum est *obtusior*, pinguior, crassa Minerva. Ern. An *secors?* nam sic scribitur in veteri codice passim, non *socors.* Heins.

Quamvis inter togatos. Miror, quomodo magno Grotio in mentem venerit *sagatos* vel *non inter togatos*, quum totus contextus clamet, Taciti mentem esse, Agricolam, etsi militarem virum, et calliditati fori non adsuetum, tamen naturali sollertia consecutum esse, ut iurisdictionem in conventibus, per provinciam pacatam habendis, bene exerceret. *Facile* dictum est exquisite, ut apud Cicer. de Off. 2, 19, *facile laborare* etc. Nempe ei iu-

tentus, severus et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona: tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem, deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, iniuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam saepe boni indulgent, ostentanda virtute, aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium, et atteri sordidum, arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante

risdictio nullam molestiam afferebat: facile se expediebat e caussarum tricis etc. Ern.

Nulla ultra potestatis persona. Sic bene correxit Rhenanus, quum ante esset *nullam personam.* Item mox *ostentando* pro *ostentandam virtutem*, quod iterum natum est, dum librarius casus sequentibus accommodat. Ern.

Avaritiam exuerat. Non convenire huic loco *avaritiam*, sentit Acidalius. Idem et *Tan. Le Febv.* ep. 2, 18. Verum verbum *exuerat* non proprie accipiendum. Significat, ista vitia ab eo abfuisse.

Adversus collegas. Magistratus provincialis proprie collegas non habet. Ergo improprie collegas Agricolae vocat praepositos reliquarum provinciarum Gallicarum. Quia parti quisque Galliae praeerant, quodam modo collegae poterant dici. Porro unus tantum in ista provincia procurator, ut in aliis. V. ad Hist. 4, 50. Clare de Britannia patet ex Ann. 14, 39, init. et infra c. c. 15. Itaque aut per triennium illud plures procuratores habuit, aut pluralis pro singulari positus. Potest etiam universe accipi: contentionem adversus procuratores, qua sc. plerumque praepositi provinciarum utantur, ab eo abfuisse. Ern.

Procul a contentione adv. procuratores. Exemplum talis contentionis A. 14, 38. Cf. et infra c. 15.

Atteri sordidum. Atteri est vinci, quia victus a procuratore iacturam dignitatis facit. Id sordidum putabat et indignum, quia procuratores fere libertini. Ern.

Comitante opinione. Facile tolero, et recte dictum credo. Plinius quidem in H. N. passim hoc verbo in hunc fere modum utitur, 37, 2: *comitante fabula vanitatem eius* 9. 35 (58), *comitatur fama*, i. e. adiuncta est, fertur insuper, etc. Sic infra c. 40: *additque opinionem*, *Syriam provinciam Agricolae destinari.* Sed aliquando suspicatus sum Tacitum dedisse, *constante opinione.* Sueton. Tib. 39: *Secessum Campaniae petit, constanti opinione et sermone poene omnium, quasi neque rediturus unquam* etc. *Constans rumor* est etiam infra c. 43. Ern.

opinione, Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et elegit. Consul egregiae tum spei filiam iuveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

10. Britanniae situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curae ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est: itaque, quae priores nondum comperta, eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac caelo

Nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Opinor, *nullis in hoc usus prensationibus*, h. e. non, quod ipse ambiret. Cicero ad Att. 1, 1: *Fuit haec illius praepropera prensatio. Prensare* quid sit, vid. Voss. de Analog. 3, 44. Plinius ep. 2, 9. pro Sextio Erucio candidato: *Itaque prendo amicos, supplico, ambio* etc. ubi V. C. Medic. *prenso.* Sic *apprehendere.* Idem 1, 5, *apprehendit Caecilium Celerem*; 7, 31: *Hunc hominem, appetentissimum tui (mihi crede) complectere, apprehende, immo et invita:* et alibi. Post et *Britanniam ei provinciam destinari*, quam *dari* malim: sed nihil muta; sic *Syria destinata* c. 40: *Syriam provinciam Agricolae destinari.* HEINS.

Aliquando et elegit. Sic libri ante Rhen. Is ex ingenio edidit *elegit.* Sed illud quoque rectum, atque etiam exquisitius. Itaque restitui. Et similia veterum loca, in primis Plinii iunioris, me legere memini. Ceterum *elegit* exquisite dixit, pro vere iudicat et opinatur, quia de electione sermo. ERN.

Consul egregiae tum spei fil. Frustra haeret Acidalius: *filiam egregiae tum spei* vocat, quod tum sperabant tantum, eam bonam coniugem et matremfamilias fore. Mox libri ante Rhen. vitiose *collavit* pro *collocavit.* ERN. Illud *tum* prorsus redundat. Opinor *egregia aetate ac specie filiam*, vel *egregiam aetate tum specie.* Sic infra c. 25: *egregia specie classis.* Ann. 2, 41; *eximia Germanici species. Thraseae venerabilis species.* Ann. 16, 29. 4, 68. HEINS.

Non in compar. curae ingeniive. H. e. non ea de caussa, ut quum superioribus scriptoribus comparer, laudemque maioris diligentiae et eloquentiae feram: non quo consequar, ut de his rebus accuratius et disertius scripsisse puter. ERN.

Quae priores etc. Sensus: in quibus rebus tradendis superiores scriptores eloquentiam tantum suam exprompserunt, eiusque lenociniis commendarunt lectoribus, quum essent ipsae incertae, nondum cognitae nostris: in iis nihil aliud sequar nisi veritatem. ERN.

Spatio ac caelo. Quid sibi velint haec verba, quaerunt: nec immerito. Ajo distinctione illustranda:

in orientem Germaniae, in occidentem Hispaniae, obtenditur; Gallis in meridiem etiam inspicitur; septemtrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae, Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongae scutulae, vel bipenni adsimulavere: et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa; sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo iam litore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam adfirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque:

maxima spatio, ac caelo in Orientem. Est maxima spatio: si caelum intueare, et ab eo situm, in Orientem Germaniae obiacet. Lips. Is. Vossios ad Melam defendit vulgatum loco Melae 2, 2, *divisas spatio pelagoque terras.* Ern. *Spatioso solo* opinor, vel *spatio soli.* Tum mox pro *Gallis in meridiem etiam inspicitur*, lego *a Gallis in meridiem etiam dispescitur*, vel *fretum dispescit*, aut *freto dispescitur.* Vide Vossium ad Melam 2, 2. Nostra Hist. 2, 58: *Hispaniae ab Africa angusta freto diremptae imminebat. Breve fretum.* Hist. 3, 2: *Britanniam freta dirimi:* ubi malim, *brevi Britanniam freto dirimi.* Infra c. 23: *Glota et Bodotria angusto terrarum spatio dirimuntur.* Heins. Admodum verosimili coniectura, Bip. suadent legendum *spatiosa intervallo in Or.*, et provocant ad Plin. H. N. 4, 16.

Vasto atque aperta mari. Lege *inaperto.* Vide ad Germ. c. 2. Heins.

Oblongae scutulae v. b. adsimulavere. *Scutulas* accipia sensu Geometrarum Latinorum, qui ita appellant, quae vulgo *trapezia* vocantur in elementis. Deinde *adsimulavere* edidi, quod reperi in edd. Poteol. Beroald. ceterisque omnibus meis ante Lipsium. Mirandum, Gronavios etiam *adsimilavere* servasse, quum pater is fuerit, qui illud verbi nihili esse vel maxime docuerit ad Statium, ut ad A. 4, 8, dixi. Ern. Bip. *adsimilavere* restituunt, quod *adsimulare* cum quarto casu notionem inferat imitandi. Mihi discrimen id vanum videtur. *Simul* et *similis* certe ex eodem fonte procedunt.

Unde et in universum fama est transgressa. Scripsisse auctorem censeo: *unde ea in universum fama est transgressa.* Gron.

Incognitas ad id tempus insulas. Si nunc demum inventae, falsum quod Eusebius Chronico tradidit: *Claudius de Britannis triumphavit, et Orcadas insulas Romano adiecit imperio:* quem tamen plerique epitomarii scriptores secuti sunt. Lips. Mentio quidem Orcadum iam

dispecta est et Thule quadamtenus: nix et hiems adpetebat; sed mare pigrum et grave remigantibus: perhibent, ne ventis quidem perinde adtolli: credo, quod rariores terrae montesque, caussa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus, neque quaerere huius operis est, ac multi retulere: unum addiderim, nusquam latius dominari mare, multúm fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus adcrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam atque montibus inseri, velut in suo.

11. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii; atque ex eo argumenta: namque rutilae Caledoniam habitantium co-

apud Melam 3, 6, qui sub Claudio vixit. Ern. Orosius etiam 7, 5, Claudium Orcadas Romano imperio adiecisse tradit.

Dispecta est et Thule. Bene delectum verbum *dispicere*: quod dicitur de iis, qui a caecitate, vel sublatis tenebris vident. V. dicta in Clav. Cicer. Ern.

Nix et hiems abdebat. Abdebat est e correctione Rhenani. Libri ante Rhen. editi *appetebat.* Ego potius rescripserim *abdiderat*: quod latinitas postulat potius, et vestigiis corruptae lectionis similius est. Ern. Verbum *appetebat* hoc sensu et positu solemne est. Melim proinde cum Bip. mutare *quam hactenus* in *quadamtenus*, et distinctione lectionem iuvare. Est omnino ingeniosa coniectura. — * Crus. Prob. Crit. p. 34, legit, *quam aestate tunc nix et hiems opplebat.*

Ne ventis quidem proinde adtolli. Correxi *perinde*, ut latinitas postulat, et aliis locis Rhenanus aliique fecere, vid. v. c. H. 2, 97, extr., ubi omnes Rhenanum recte secuti. Centies in Tacito *proinde* pro *perinde* in priscis edd. reperi. Ern.

Multum fluminum huc atque illuc ferre. Hinc atque illinc inferri, rectius puto. Heins.

Influere penitus atque ambire. An *ambedere?* Heins.

Velut in suo. Picheus coniicit legendum *insulis*: frustra. Iuga et montes non sunt in dominio maris. Ea ubi opplet mare, eleganter dicitur ibi dominari tanquam in suo. Sed tamen forte melius: *veluti suo.* Ante MS. Vat. *et iugis etiam*, quod praetulit Brotier. Ern. Bene. Sequor. — An *in solum?* nam *solum* proprie *planum.* Heins.

Rutilae Caledoniam habitantium. Adspexit, immo transcripsit in parte hunc locum Iornandes de Origine Gothorum c. 2: *Silurum* (male in eo, *sylorum*) *colorati vultus, torto plerique crine et nigro nascuntur. Calidoniam vero incolentibus rutilae*

mae, magni artus, germanicam originem adseverant. Silurum colorati vultus, et torti plerumque crines, et posita contra Hispania, Iberos veteres traiecisse, easque sedes occupasse, fidem faciunt: proximi Gallis et similes sunt; seu durante originis vi, seu procurrentibus in diversa terris, positio caeli corporibus habitum dedit: in universum tamen aestimanti, Gallos vicinum solum occupasse, credibile est. Eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione: sermo haud multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia; et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit,

comae, corpora magna sed fluida, qui Gallis sive Hispanis a quibusque attenduntur adsimiles. Lips. Add. German. c. 4. MSS. Vat. et edd. veteres, *namque r.*; quod, quia Tacito usitatum, recepi. Ern.

Posita contra Hispaniam. Haec est lectio vetus. Rhenanus coniecit *positu c. H.* (ut A. 1.) Id tacite recepit Lipsius (nisi ante fuit in ed. ea, ex qua Lipsiana fluxit), unde in omnes sequentes edd. venit. Inde Pichena, Acidalius, Schefferus faciebant *positus* (id est positio). Vera lectio est, quam nos in textu posuimus probata Mureto et viro docto in marg. Gryph. Librarii *contra* praepositionem esse putarunt, (quamquam subinde *contra*, etiam ubi e regione significat, casum regit. V. Heins. et Burm. ad Vell. 2, 76), eoque *Hispaniam* fecerunt. Certe multo maiori iure hoc recepimus, quam superiores correctionem Rhenani, quam constructio loci non patitur. Nominativus desideratur. Ern. Probant Mureti lectionem Lall. Brot. Bip.

Procurrentibus in diversa. Procurrentes in diversa terrae non sunt disiunctae ac divisae (ut Boxhornio placet), sed id ipsum, quod procurrentes inter se terrae: nam a Britannia procurrunt terrae in *diversam*, hoc est, adversam Galliam; et vicissim e Gallia procurrunt terrae in *diversam*, hoc est, adversam Britanniam. Frequens autem veteribus *diversum* pro adverso ponere. Gron. Vidit verum sensum Gronovius. Sed nescio, quomodo mihi in sequentibus aliquid deesse videtur. Possis legere: *positio caeli corporibus habitum eundem dedit.* Nam *eundem* inter ista verba excidere vel absorberi potuisse, in promptu est. Sed nil definiam. Mox nec abnuam, pro *eorum* legendum *eadem*, quod iam in mentem venit Grutotio. Ern. *Eundem* subauditur, quia de similitudine iam dictum; nec necesse est ponere *eadem*. *Eorum* refertur ad

amissa virtute pariter ac libertate; quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

12. In pedite robur; quaedam nationes et curru proeliantur: honestior auriga, clientes propugnant: olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum

Gallos, quod proxime praecedit, ut bene mouet Soërgel.

Nunc per principes factionibus et studiis trahuntur. Quicquid dicat Boxhornius, non efficiet, ut hic Tacito idem siut *reges*, qui *principes*: nam *princeps* pro *rege*, aut eo, qui unus summum imperium quocumque nomine obtinet, tum extra Romam nemo dicebatur; sed in Graecis Barbarisque gentibus *princeps* apud veteres Latinos nihil aliud est, quam aliquis procerum, optimatinm, nobilium: nt Ismenias *Thebanorum prineeps*, Aristotimus etiam (ante tyrannidem occupatam, Hellanicusque *principes Eliensium*, Miltiades ceterique *principes Atheniensium*, et *principes civitatis Argorum*: in regnis satrapes, praetor, praefectus, purpuratus, amicus regius. Olim, inquit, in certis personis familiisque fundabautur regna, gentes complurium populorum complexa: dein, ut et nunc, fato illis aut destitutione sublatis, dissiluit validorum illorum corporum unitas, et distrahuntur, prout aliquis procerum et quondam regibus proximorum vi et artibus ad homines adiuugendos clientesque parandos et retineudos evaluit. Sic Alexandro et maioribus eius regibus parebant Macedones: et eo mortuo factionibus et studiis distrahebantur, donec panci oppressis aliis nova regna firmarent. Talis erat status Galliae quum *a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occuparentur*, verbis Caesaris 2, 1. GRON. *Distrahuntur* lege: *distrahere domum* in partes Ann. 4, 40. HEINS.

Rarus duabus tribusve etc. *conventus.* Omnes aute Piehenam *tribusque.* Is ex ingenio correxit. Post haereo in *conventus.* Scio κοινὸν ἰώνων et similia, coueilium s. conventum Amphictyonum et alia, quae huc trahi possunt. Sed hic non de foederibus, conventibus ex foedere, sermo? non communiter bella gerere dicit. Igitur legam *consensus.* Id commode cum *ad* construitur, ut *consentire.* Sueton. Calig. 5: *barbaros ferunt consensisse ad inducias*: ubi v. Burm. Add. German. c. 33, extr. ERN. *Consensus* Lipsius coniecerat, sed post omisit. Nec opus. Cic. pro Caecina c. 8. *ex conventu vim fieri oportebat.* Caesar B. G. 2, 18, *tempus inter eos committendi proelii convenerat.* Dein in loco nostro *non consulunt in commune*, *quia raro conveniunt*, vel vice versa.

Ita, dum singuli pugnant. Dictum, quod aetas nostra et alia comprobavit. Iustinus eleganter 8, 1: *Graeciae civitates, dum imperare singulae cu-*

singuli pugnant, universi vincuntur. Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum abest: dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara, et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quod si nubes non officiant, adspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire adfirmant: scilicet extrema et plana terrarum, humili umbra, non erigunt tenebras, infraque caelum et sidera nox cadit. Solum, praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum: tarde mitescunt, cito proveniunt; eadem utriusque rei caussa, multus humor terrarum caelique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae: gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia.

piunt, imperium omnes perdiderunt. Quippe in mutuum exitium sine modo ruentes, omnibus perire, quod singulae amitterent, non nisi oppressoe senserunt. Lips.

Dierum spatio. Res hodie testis; atque etiam viri ab illo aevo. Scriptor panegyricus (Eumenius) ad Constantinum, de Britannia, c. 9: *Longissimae dies, et nullae sine aliqua luce noctes: dum illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam caeli et siderum transit adspectus:* caussa tamen futili et a solo petita, quae revera a sole. Sed nimirum orator ille palam argutiolam a nostro hic sumpsit. Plinius de longissimis diebus H. N. 2, 75 (77): *In Italia horarum quindecim: in Britannia septemdecim, ubi aestote lucidae noctes haud dubie repromittunt id, quod ratio cogit credi, solstitii diebus accedente sole propius verticem mundi, angusto lucis ambitu, subiecta terrae continuos dies habere senis mensibus, noctesque e diverso ad brumam remoto.* Quem corrigo transiens, *haud dubie repromunt.* Lips.

Nec occidere. Sic legitur e correctione Rhenani. Edd. ante Rhen. *concidere.* Ern.

Infraque caelum et sidera. Id est (pro Taciti sensu) nox ibi humilis, quia ab umbris est; umbrae autem non illic eriguntur: ergo longi dies, et serenae noctes, ac sidera lucem suam spargunt sine obstaculo. Nos alias caussas scimus, et a solis cursu. Lips. Aliis verbis Taciti mentem expressit Eumenius orator l. c. Ern.

Patiens frugum, fecundum. Schefferus (in ep. ad N. Heins. Syll. Burm. t. 5, p. 5) pro glossa repudiat *fecundum*. Frustra. Non modo accipit cultum Britannia, sed etiam copiosas fruges effert: unde Britannia cella penaria occidentalis imperii, ut bene e Zosimo 3, 5, docet Virdungus. Ern.

Quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi: ego facilius crediderim, naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.

13. Ipsi Britanni delectum ac tributa et iniuncta imperii munera impigre obeunt, si iniuriae absint; has aegre tolerant, iam domiti, ut pareant; nondum, ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum D. Iulius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas, ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rempublicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace: *consilium* id D. Augustus vocabat, Tiberius *praeceptum*. Agitasse

In rubro mari. Caveant tirones, ne sinum Arabicum, quem consuetudo vulgaris hodie Rubrum mare appellat, intelligant. Oceanum Indicum vetus consuetudo sic vocat. Mox *expulsa sint*, intellige, *fluctibus*. Ern.

Naturam margaritis deesse. Vellem, ut vult à κάνῳ (Boxhornius, qui *naturam* interpretatur vim insitam, se absque arte aut industria humana expellendi in litus): sed haec quoque venustius quam verius. Quosdam scribit auctor putare, non omnia margarita, quae gignit Oceanus Britannicus, esse naturaliter subfusca et liventia: sed ea, quae vulgo legantur, quia non legantur arte, atque ita, ut in Rubro mari ea piscari consueiunt, ubi viva et spirantia saxis avellantur: quod si etiam apud Britones fieret, futurum, ut illa quoque candore commendarentur: sed hos tantum ἐκβρασθέντα in litus colligere. Sic censere istos. At, si nihil obstaret aliud, haud dubie nostri (inquit Tacitus) iamdudum eandem rationem, quia in Rubro mari utuntur, in Britannico salo tentassent. Quod quia non fecerunt, certum habeo, nihil in eo ad hanc rem esse emolumenti, et potius rerum naturam non dedisse Britannico litori nitores Indicis aequales, quam nostram avaritiam cessaturam fuisse, in illis vivis et spirantibus avellendis, si dedisset. Gron.

Tiberius praecipue. Valde blanditur mihi correctio, *Tiberius praeceptum.* Hoc sensu: abstinere a Britannia Augustus consilio visus; Tiberius praecepto; atque id uterque prae se ferebat. Respicit in Augusto illud, quod A. 1, 11, de eo scriptum: *Addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum metu an per invidiam.* At hoc Augustaeum consilium Tiberius, *qui omnia dicta factaque eius vice legis observabat*, (ipse ita apud Tac. loquitur A. 4, 37,) habebat ut praeceptum, sive interdictum. Caussae porro ipsae huius consilii in Strabone sunt, lib. 4, p. 200, iustae, et ex mente, nisi fallor, Augusti.

C. Caesarem de intranda Britannia, satis constat, ni velox ingenio, mobilis poenitentia, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque, et adsumpto in partem rerum Vespasiano: quod initium venturae mox fortunae fuit: domitae gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

14. Consularium primus Aulus Plautius praepositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius; redactaque paullatim in formam provinciae proxima pars Britanniae: addita insuper veteranorum colonia: quaedam civitates Cogiduno regi donatae, (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit,) vetere ac iam pridem recepta populi romani consuetudine, ut

Ait enim, principem contentum fuisse, amicitiam cum Britannis colere, et tributi loco nescio quid minutarum rerum accipere: Ὥστε, addit, μηδὲν δεῖν φρουρᾶς τῆς νήσου. Τοὐλάχιστον γὰρ ἑνὸς τάγματος χρῄζοι ἄν, καὶ ἱππικοῦ τινος, ὥστε καὶ φόρους ἀπάγεσθαι παρ' αὐτῶν· εἰς ἴσον δὲ καθίστατο ἂν τὸ ἀνάλωμα τῇ στρατιᾷ τοῖς προσφερομένοις χρήμασιν· ἀνάγκη γὰρ μειοῦσθαι τὰ τέλη φόρων ἐπιβαλλομένων, ἅμα δὲ καὶ κινδύνους ἀπαντᾶν τινας, βίας ἐπαγομένης. Lips. Ursinus *praeceptum* in vet. cod. se reperissa testabatur. Primus in textum recepit Berneccerus, cuius exemplum omnes secuti sunt. Frustra obloquitur Salinerius more suo: de consilio illo Augusti adde Strabon. 2. p. 115, 116. Ern.

Ingentes adv. G. La Bletterie coniicit, ut *adv. G.* eleganter. Ern. Immu male. *Conatus adv. Germaniam* non permisere, ut quid conaretur adv. Britannos: hic verus loci sensus.

Divus Claudius. V. Dio 40,19 seqq.

Monstratus fatis Vespasianus. Acute. Ea expeditio prima fundamenta iecit futurae felicitatis, primus tum gradus factus: et ita Vespasianus quasi commendatus est fatis ac fortunae; ut qui se iam tum dignum imperatorio fastigio praebuisset. Ern.

Aulus Plautius. Cf. dicta ad H. 4,53.

Ostorius Scapula. De hoc A. 12, 31 seq. Eius memoriam superare in castro Romano, dicto *Oyster-hill* putat Camdenus.

Veteranorum colonia. Camulodunum. A. 12, 32. Ern. Add. 14, 31.

Vetere ac i. p. Haec subiicienda verbis: *quaedam civitates Cogiduno regi donatae.* Itaque videntur transponenda. Sed verba, *is ad n. u. m. f. m.* ut in parenthesi dicta accipi debent. In eo ne quis erret, aut haereat, signis solitis indicavi. Ern. Put. Alc. *ut vetere.* Recte Rhen. omisit hoc *ut*, ex sequenti linea huc intrusum. *Cogidunus* forsan idem cum Dionis 60, 21, *Togodumno.* Schefferus non de caeso, sed clade affecto intelligendum τὸ φθαρέντος apud Dionem arbitratur.

haberet instrumenta servitutis et reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paullinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque praesidiis: quorum fiducia, Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, adgressus, terga occasioni patefecit.

15. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre iniurias, et interpretando accendere: « nihil profici patientia, nisi ut graviora, tanquam ex facili tolerantibus, imperentur: singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi; e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret: aeque discordiam praepositorum, aeque concordiam, subiectis exitiosam: alterius manus, centu-

Didius Gallus. V. A. 12, 40; 14, 29, ubi et de successoribus.

Monam. V. ad A. 14, 29. Edd. ante Rhen. *viros.* Ern.

E quibus legatus in sanguinem. Non volunt, eo consilio sibi duos imponi, ut in sanguinem et bona sua saevirent. Itaque putem verum esse; *e quibus legatum* (s. legatos) *in sanguinem, procuratorem* (s. procuratores) *in bona saevire.* Nam, si nominativi veri, deberet esse *soeviat,* non *saeviret.* In his accusativis cum infinitivo post verba relativa saepe turbarunt librarii. Ern.

Aeque discordiam p. aeque concordiam. Dubitanter alicubi tentavi *atque concordiam.* Nam τὸ *aeque* comparat duo inter se, h. l. discordiam et concordiam, inter quae semel tantum locum habet, ut *perinde.* Schwartzius tamen ad Tursellini librum de particulis, rarissimum hoc esse dicebat, sed conferebat locum alium Taciti H. 1, 7, *eademque novae aulae mala, aeque gravia, non aeque excusata*; qui est plane dissimilis, ut iam alibi dixi. Nam cuivis apparet, hic mala novae aulae comparari malis veteris aulae: illa dicit fuisse aeque gravia atque veteris aulae mala, sed non aeque excusata atque illa. Similior, et ad locum praesentem tuendum accommodatior, locus Horatii Epist. 1, 1, 25. *aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque*; quem mihi suggessit Gesnerus. Ern.

Alterius manus centuriones; alterius v. et c. m. Corrigo, *alterum manus, centuriones; alterum, vim et contumelias miscere.* Legatus quidem, inquiunt, manus militum et centuriones immittit; procurator vim et contumelias infert. Fortasse etiam melius: *Alternis manus, cen-*

riones alterius, vim et contumelias miscere: nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum: in proelio fortiorem esse, qui spoliet; nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, iniungi delectus, tanquam mori tantum pro patria nescientibus: quantum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse iugum; et flumine, non Ocea-

turiones; *alternis, vim et contumelias miscere*; ut velit, eos alternis et vicissitudine quadam saevisse. Immo, forte etiam, *alterius munus, centuriones*. Alter velut pro munere et ordinaria opera habet, immittere centuriones et milites, alter, etc. Lips. Legendum, ut monuimus olim (Diatr. in Stat. c. 40, p. 264.) et in commentario suo laudavit Boxhornius, huius academiae celebris doctor, *alterius manus, centuriones alterius vim et contumelias miscere*. Nempe vim et contumelias miscebant et sine discrimine ingerebant utrumque genus, et *munus* procuratoris, et *centuriones* legati. Per *manus* intelliguntur et servi procuratoris, et alia cohors eius, qui circa erant. Cicero in Verrem 2, 10: *Comites illi tui delecti munus erant tuae; praefecti, scribae, medici, accensi, haruspices, praecones, manus erant tuae; quo quisque te maxime cognatione, affinitate, necessitudine aliqua attingebat, ita maxime manus tua putabatur; cohors tota illa tua, quae plus mali Siciliae dedit, quam si centum cohortes fugitivorum fuissent, tua manus sine controversia fuit*. Centuriones autem non intelligimus sine militibus, quae formidabiliores etiam legati manus. Adde nostrum A. 4, 15. et 14, 31. Gron. *Alternis manus, alternis vim*. Sed vide Gronovium. Pro *eripi domos* legendum *diripi* puto, vel *erui*. Heins. Verum vidit Gronovius; qui quum nihil nisi interpunctionem mutet, quae in vett. edd. vitiosissima est, ad eius rationem textum interpunxi. Ceterorum coniecturas referre nihil attinet; quas qui cognoscere velit, Gronovianas edd. adeat. Edd. ante Rhco. habent *centurionis*. Ern. Gronovium sequuntur Lall. Brot. Bip. etc. Vaon variorum opera.

Nihil libidini exceptum. Exemptum malim. *Exemptum discrimini* H. 3, 4. Heins.

Tanquam mori t. p. p. nescientibus. Sensus; tanquam pro Romanis tantum pugnare possent, nec auderent libertatem patriae cum vitae periculo defendere. Ern.

Quantum transisse militum. Sc. Romanorum, a quibus sub imperio tenerentur. *Quantum* est quantillum, quam parum; nec cum Boxhornio opus est corrigere *quantillum*, ut recte monet Burmann. ad Lucan. 3, 392, ubi plura exempla vide, si lubet. Similiter ap. Liv. 3, 20. *non ita aegram civitatem esse*, pro *non tam parum aegram*. Ern.

Sic Germanias exc. iugum. Intellige de Varo caeso. Sed punctum feci post *iugum*. Nam in seqq. est argumentatio e dictis. *Et* pro *atqui*, Gr. ἀλλὰ. Iterum deinde *τελεία στιγμὴ* debet esse post *defendi*, sequitur

no, defendi: sibi patriam, coniuges, parentes: illis avaritiam et luxuriam caussas belli esse: recessuros, ut D. Iulius recessisset, modo virtutes maiorum suorum aemularentur; neve proelii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetus, maiorem constantiam penes miseros esse: iam Britannorum etiam deos misereri, qui romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent: iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare; porro in eiusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quam audere.»

16. His atque talibus invicem instincti, Boadicea, generis regii femina, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere universi bellum: ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis praesidiis, ipsam coloniam invasere, ut sedem servitutis: nec ullum in barbaris saevitiae genus omisit ira et victoria. Quod nisi Paullinus, cognito provinciae motu, propere

enim novum argumentum, nihil pertinens ad Germanias, idque valde usitatum in talibus, et supra iam obvium in cohortatione Civilis. Denique etiam post *aemularentur. Neve proelii unius* etc. Quod si tamen semel iterumque, quamvis fortiter pugnantes, vincerentur, non statim abiicerent animos. Ern.

Plus impetus, maiorem constantiam penes miseros esse. Utrumque verum: in miseris plus impetus est, propter desperationem, sed et plus constantiae. Verum tamen, non omnino spernendam esse Acidalii coniecturam, post *impetus* omissum esse *integris*, aut simile quid, quod ad Romanos pertineat opponaturque *miseris*, facile concedat, opinor, qui contextum satis perpenderit. Non agitur de *impetu*, sed de *constantia*, etiam ubi adversa fortuna sit. Ern.

Qui relegatum. Placet: nec male tamen *religatum.* Lips. Immo vulgatum elegantius multo. Per contemptum, amandatos aut missos aliquo, relegatos aut exsules vocant; eiusque rei exempla et alibi. Ern.

Voadica. Ann. 14, 31. etc. *Boudicea*, quod et hic reponendum puto. Non enim, ut opinor, Tacitus duobus modis idem nomen scripsit. Mox *coloniam* intelligit Camulodunum. Ern. *Boadicea* iam supra recepi.

Omisit ira et victoria. Omisit est e correctione Rhenani pro *amisit*, quod est h. l. alienum. Mox dedi *cognito pr. motu*, deleto *eo*, quod e prima syllaba verbi sequentis natum est. Sic ed. Puteol. et MS. Vat. Ceterum non sum ignarus, apud Tacitum subinde id pronomen redundare, ut ad A. 14, 51. docui. Ern. An *ira victoris?* Heins.

subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius proelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex legato timor agitabat. Hic cum, egregius cetera, arroganter in deditos, et, ut suae quoque iniuriae ultor, durius consuleret, missus Petronius Turpilianus, tanquam exorabilior: et delictis hostium novus, eoque poenitentiae mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. Didicere iam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus: et interventus civilium armorum praebuit iustam segnitiae excusationem: sed discordia laboratum, cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox praefuit; ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem: haec seditio sine sanguine stetit: nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis,

Et propius ex legato timor agitabat. Propius h. e. magis, maiori sollicitudine. Plus timebant legatum ipsum, cuius acerbitatem et arrogantiam sciebant. *Propiora* exquisite dicuntur, quae magis ad nos pertinent, adeoque magis nos sollicitant: ut *propior cura* apud Ovid. Met. 13, 578. Rhenani ed. autem exhibet *proprius*, vitio operarum (nam nihil hic tacite immutavit:) ut saepe etiam in scriptis ista verba permutantur. Id omnes ante nos mira negligentia retinuerunt, quum paullulum attendendo animadvertere potuissent vitium; quando *proprius timor* hic sensum nullum habere potest commodum. Ern. Bene Lall. et Brot. *propius* servant. Bipontinis arridet Rhenani *proprius*, sed id omnino errori typographico debetur.

Petron. Turpilianus. De hoc v. A. 14, 39. de *Trebellio Maximo* H. 1, 60. de *Vettio Bolano* H. 2, 65, 79. et A. 15, 3.

Tanquam exorabilior et delictis. Pichena corrigebat: *Qui delictis.* Bene. Possis etiam, *is.* Interea, dum nil libri iuvant, interpunctionem maiorem adhibui ex ed. Puteol. Ern.

Nullis castrorum exp. Vitiose edd. Gronov. *nullas.* Ern.

Sed discordia laboratum. Sic et mox forte, *sine sanguine stitit* pro *stetit*: vel *sistit* pro *sistitur.* Heins.

Indecorus. MS. Vat. *indecoris* verbo poëtico. Ern.

agitavit Britanniam disciplina: eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum; nisi quod innocens Bolanus et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

17. Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes: et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, aggressus: multa proelia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus, aut bello: et, cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Iulius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem

Agitavit Britanniam disciplina. Forte *Britannicam disciplinam*, ut agitare consilia, cogitationes, res novas: *plus quam civilia agitare*, Ann. 1, 12; et c. 18. ut *tres legiones miscere in unam agitaverint.* Heins.

Eadem inertia. Poëtae ergo illi non fides, qui Bolanum hunc magnum bellatorem facit apud filium et tropaea eius Britannica ostendit. Statium dico, in Silvis 5, 148. ad Crispinum: *Cernis adhuc titulos, hunc ipse vacantibus armis Induit, hunc regi rapuit thoraca Britanno:* quaeque alia in eodem protreptico vatum more inflat. Lips.

Minuta hostium spes. Imminuta malim. Vide ad c. 19. Heins.

Brigantum civitatem. Perperam quosdam intelligere *Iturium*, docet Surita ad Anton. itiner. p. 466, quippe civitas totam gentem denotet.

Cum Cerialis quidem alterius s. etc. Friget *vi quidem*, nisi *alter successor* diversus a Iulio Frontino. Id ni sit, putem verum esse *cuiusvis* vel *cuiusque alt. s.* Ita praeclaras res gesserat, ut cuiusvis successoris cura parva, et gloria obscura futura esset prae cura gloriaque ipsius: sed tamen et Frontinus se parem ei bello praestitit. Ern. *Idem* vel *pridem:* deinde *sustinuit quoquo* pro *quoque* h. e. aliquo modo. Heins.

Vir magnus, quantum licebat. Gruterus, Vindingus, Bernecerus, Gronovius referunt ad tempora, quibus periculosa erat magnae virtutis opinio, quibus et ego accedo. Boxhornius autem refert ad praecedentia: *sustinuit belli molem.* Mox edd. ante Rhen. *locorumque diffic.* Ern. Explicationi Gruteri favet c. 5. in fine. Sed monent Schefferus et Brotier, sub Vespasiano non amplius invidiam fuisse metuendam. Respiciunt ergo ad antecessorem Cerialem, et reddunt, quantum licebat ob huius virtutem et gloriam.

hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

18. Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media iam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem, verterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum eius, alam, in finibus suis agentem, prope universam obtriverat: eoque initio erecta provincia; et, quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum incohaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum de-

Ut quibus bellum volentibus erat. Vellem, ut *quibusque*. Lips. Formula *quibus b. volentibus erat*, alio loco illustrata est. (V. A. 1, 59. H. 3, 43, 52.) MS. Vat. *et qu.* quod recepit Brotier. Bene. Mox edd. ante Rhenan. *transvecta aestas*. Ern.

Sparsi per provinciam numeri. Int. cohortes: quas *numeros* sc. legionum dici, hodie satis notum est. Frustra igitur Ursinus tentat *innumeri*. Ern. Cf. H. 1, 6.

Et plerisque custodiri suspecta potius videbatur. I. e. plerique legati, tribuni, censebant melius fore, si suspectae provinciae partes praesidiis imponendis custodirentur, caverenturque, ne quid movere possent, ut recte capit Pichena. Ern.

Legionum vexillis. Veteranos intelligit Virdungus. Nisi tamen ista *vexilla legionum* significant, nullam eum integram legionem duxisse, sed de singulis idoneam et sufficientem manum, ut, licet tot numeris absentibus, per castra et praesidia eadem summa legionum constaret, atque ipso nomine relecta in fide retineret, neque occasioni terga patefacta, ut a Suetonio, Britanni cogitarent. Quo consilio ad Rhenum et Vitellianos usos legimus, quum in Italiam proficiscerentur. Nam et hoc genus *vexillarii* dicebantur, qui expeditionis caussa delecti ab legionum suarum corpore ad tempus discesserant, et sub vexillis habebantur. Similiter *modicam auxiliorum manum* appellat, ut indicet maiorem partem ad stativa mansisse. Gron. *Vexillationes* in monumentis Britannicis saepe memorantur. V. Gordon. in Itiner. Septemtr. tab. 9. et 12.

In aequum degredi Ordovices non audebant. Recte *degredi*. Sed *erigere aciem* est in arduum versus montem ducere, ut apud Livium 1, 27: *Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem.* Lib. 3, 18: *Hanc ducem secuti nequicquam reclamantibus tri-*

gredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: caesaque prope universa gente, non ignarus, instandum famae, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cuius possessione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum, transigunt,

bunis in clivum capitolinum erigunt aciem. Sed et saepius sic Tacitus. Gron. *Digredi* male edd. ante Pich. Mox pro *fore universa* MS. Vat. ap. Broterium, *terrorem ceteris fore.* Ern.

Cuius possessione. I. e. a qua sub potestatem redigenda, occupanda. V. Gronov. ad Ann. 2, 5. Adde ad H. 3, 59. Ern.

Supra memoravi. Cap. 14. et 16.

Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant, ratio et constantia. Videtur scripsisse auctor: *Sed, ut in subitis consiliis, naves deerant.* Gron. Rectissime. Frustra alii de transpositione vel supplemento cogitavere. Ern. Bene quoque se habet vulgatum. De supplemento cogitarat Pichena, de transpositione more suo Acidalius.

Obstupefacti hostes. Credo, in animo habuisse locum Livii 2, 10: *ipso miraculo audaciae obstupefecit hostes.* Adde infra c. 25. Ern.

Qui mare exspectabant. Ludit Tacitus ut solet, uno verbo duabus significationibus respondente nominibus diversis. *Qui classem, qui naves exspectabant*, est, qui putabant nunquam fore, ut Romani possent eos aggredi sine classe, aut qualibuscumque navibus. *Qui mare exspectabant:* qui sibi persuaserant, ipsum mare pro muro ipsis fore, atque accessu prohibiturum Romanos. Gron.

Nihil arduum aut invictum. Invium melius videatur. *Invia virtuti nulla est via:* sic infra c. 27. *nihil virtuti suae invium:* sed ideo hic malo vulgatum, ne bis eadem utatur locutione: pro *ad bellum venientibus*, forte *ingruentibus* vel *ruentibus.* Heins.

labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsa dissimulatione famae famam auxit; aestimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset.

19. Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si iniuriae sequerentur, caussas bellorum statuit excidere: a se suisque orsus, primam domum suam coërcuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Agere nihil per libertos servosque publicae rei: non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites

Ne laureatis quidem gesta secutus est. Intell. *literis*, quas Romam ad imperatorem senatumque de more mitteret. *Gesta laur. prosequi*, est ornare, ut *triumpho prosequi*, et similia. Mox bene punctum a Pichena factum post *est*. Ern. De *laureatis* v. et H. 3, 77, et Liv. 5, 28; 45, 1.

Caussas bellorum st. excidere. Excidere habent edd. vett. nisi quod Aldus *exscindere* dedit, temere haud dubie et operarum errore; nam Rhen. editionem expressit. At inde a Lipsio omnes habent *exscindere*: quod unde ductum sit, nescio. Quia tropus ductus est a *radicibus*: hae autem, ut et arbores, *excidi* potius dicuntur, quam *exscindi*, quantum observavi; veterem lectionem praetuli; quae et praeferenda erat, si in hac quoque forma promiscue utrumque verbum diceretur. Add. ad H. 5, 16. Ceterum veteres libri inde a Rhen. male interpungunt post *orsus*. Mox *coercuit* est ab Rhenani correctione. Ed. Puteol. habet *coërant*, Ber. (et Alc.) *coërceant*. Omnes autem veteres *primam*, quod ut elegantius merito reduxi. *Primum* reperi demum in ed. Gronov. patris. Ern. Notant Bip. in ed. Frf. 1642, ad exemplar Rhenani recusa, reperiri; sed Rhen. *primam* habet. Ibi ergo vitium operarum extat, in Frf. scilicet.

Nihil per lib. s. publicae rei. Intelligi volunt *agere*; cuius ellipseos exempla requiro. Groslotius corrigebat, *publice geri*; quod non placet: activum requiritur. *Agere* excidisse putes, quod mox praecedit *regere*. Ern. Cum Bip. lacunam explevi ex mente Rhenani.

Centurionum milites. Sic edd. omnes. Quod, ut haud dubie corruptum, varie tentant viri docti. Boxhornio, neganti ad locum inter milites obtinendum precibus aut commendatione opus fuisse, I. Fr. Gronovius opponit verba Varronis L. 3, de vita Pop. Rom. apud Nonium: *Referentibus centurionibus adoptati in cohortes subibant, ut semper plenae essent legiones: a quo optiones in turmis decurio-*

accire, sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi: parvis peccatis veniam,

num; et in cohortibus centurionum appellati. Bene, si sermo esset de re militari; at de disciplina domestica sermo est. Nec milites *fideles* dicuntur; ministrorum, domesticorum, et amicorum illud epitheton est. Igitur credo, Tacitum scripsisse *expeditionum comites*, intelligoque eos, de quibus Cicero ad Qu. Fr. 1, 1, 4. (quam partem epistolae hic aute oculos habuisse Tacitus videtur) *quos vero ex domesticis convictionibus, aut ex necessariis apparitionibus tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte praetoris appellari solent, quorum non modo facta, sed etiam dicta omnia praestanda nobis sunt.* Idem Verr. 2, 10. *Comites illi tui delecti manus erant tuae; praefecti, scribae, medici* etc. Sueton. Tib. 46, plane *comites expeditionum* vocat. Hi tales comites, quorum opera praesides utebantur in proviuciae admioistratione, sive, ut Tacitus iufra, officiis et admiuistrationibus praeponebant, et salaria publice coustituta habebant, assumebantur saepe vel propter gratiam, quae *studia privata* Tacitus vocat, vel commendatione aliorum, vel precibus suis, ut legati fere. Unde Verris allegationes amicorum ad Dolabellam Ciliciae praesidem, ut sibi legationem impetrarent apud Cicer. Verr. 1, 16. et preces eius, qui praefecturam ab Africano frustra petebat apud eundem Verr. 2, 11. Neque mirum est, *expeditiones* et *centuriones* coufusos a librariis. Initium corruptelae natum io prima syllaba *ex*, qui centies *ce* substituta, unde *ceteri* et *exteri* confusi, ut supra notavimus, H. 5, 12. Germ. c. 32. ext. Ern. Non tot verbis erat opus. Vide adiecta ad notam seq.

Adscire. Pronum est rescribere *adsciscere*, ut volebat Danesius; quod est proprium in ea re verbum, ut *adsumere.* Neque ego dubito, quin ita rescribendum sit h. l. aliis, ubi eadem forma verbi iu libris occurrit, vel eodem modo, vel *adcire* aut *accire*, prout sensus cuiusque loci postulet. Velut H. 4, 24. *adciri in societatem Germanos*; c. 80. *Antonium Primum adscisci inter comites*; apud Virgil. Aen. 12, 38. ubi Heinsius e MSS. edidit *adscire*, legendum *adcire* vel *accire*, etc. Nam nondum demonstrari potuit, hanc formam latinam esse; meritaque putatur a librariis invecta in libros a vitio pronuntiationis. Ceterum haec Taciti loca latebant Heinsium ad Virgil. l. c. aliosque, qui locum Virgilianum laudavere. *Conscisse* pro *concisse* MSS. ap. Liv. 3, 53. Ern. Boxhornius dabat *centuriones militum.* Refellit hoc Schefferus, quia hic de iis agitur militibus, quos, ut c. 5. dicitur, *praesides contubernio suo aestimabant.* Bip. quoque tales putant fuisse duci quasi accensos, quos Varro L. L. 5, 9. ab *acciendo* ducit, leguntque *accire*, quod et mihi probatur, quia τὸ *adscire* dubiae auctoritatis est.

Non omnia exsequi. Notabis *exsequi* hic valere, *punire*, *ulcisci*: quod in Suetonii Iulio cap. 67; Vespas. cap. 14. Caligula, cap. 12. in Seneca, et alibi observatum. Lips. Sic etiam Livius v. c. 3, 13. Ern. Schefferus *exsequi* reddit examinare, quid delinquens mereatur. Sensus: dissimulando transmittebat.

magnis sevēritatem commodare: nec poena semper, sed saepius poenitentia contentus esse: officiis et administrationibus potius non peccaturos praeponere, quam damnare, cum peccassent. Frumenti et tributorum exactio-

Nec poena semper. Int. *uti*, quod iu altero membro quodammodo latet. Ern.

Officiis et admin. potius non peccaturos. Fulvii V. C. toties venditans, quod certum est nullo in MS. repertum, sed coniecturae doctorum hominum deberi, iamdudum apud me tesseram confregit. Verbum autem, quod desideratur, censeo latere sub τῷ *potius*, quod, ut et τὸ *magis* intelligere saepe Tacitum, Livium, Plautum, alios ante τὸ *quam* in confesso est; adeoque auctorem edidisse *officiis et administrationibus imponere non peccaturos, quam damnare quum peccassent.* Est autem etiam Taciti *imponere legionibus*, *cohortibus*, *custodiae*, *summae rei*. Gron. Desiderari verbum, id quidem perspicuum est. Ursinus *praeponere* addebat velut e vet. cod. ut solet; quia sic est in MSS. Vatic. duobus apud Broterium, cum eo recepi. Ern. An *potiri*? vel *officii et administrationis potiri*: ut *rerum potiri*. Heins. Vaticani codices fidem codicis Ursini stabiliunt. Pichena volebat *praeficere*.

Tributorum auctionem aequalitate munerum mollire. Legam, *exactionem*: nisi tamen tributa aucta recenter intelligit; quod Vespasianus fecerat, ut in Suetonio legas c. 16. Lips. Sic ante iam tentarat Rhenanus; idemque placebat Mureto. Brotier *exactionem* reperit in Vatic. uno in textu; in altero, in margine. Mox *munera* sunt ipsa vectigalia et tributa, quae praestantur. Ern. Lege, *aequa* (vel *aequabili*) *vilitate imminuere et mollire*: vel *imminutam mollire*: sic *censurae legem mollire* apud Propert. 4. ult. 41. *Vilitas*, ut Ann. 6, 17. *copiam vendendi secuta vilitate.* Suetonius Caes. 50. *plerisque vilitatem praediorum mirantibus*: ubi de praediis emptis agitur: sic et *annonae vilitas* opponitur caritati. Livius 30, 26. *annonae vilitas fuit*: et c. 38: *per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt.* De vilitate frumenti loca similia habes Ann. 2, 59 et 87. Plinius Ep. 4, 6. *Thusci grandine excussi*; *in regione Transpadana summa abundantia, sed par vilitas nuntiatur*: ubi malo alii codices, *sed parum utilitatis.* Arnobius sic quoque *abundantiam* et *vilitatem* coniunxit, lib. 1. pag. 9. Ed. Salmas. *Num quid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit?* Et mox: *saepenumero maximos annonae fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commercia stuperent universa, pretiorum auctoritate prostrata*: ubi cod. Reg. *annorum proventus*; et recte, ut puto: sic recte Excerpta Salmas. D. Ambrosius altero libello contra Symmachum s. ep. 18. *Virentibus segetibus subito spes anni adulta moritur.* Frumenta vectigalia Romanis fuisse, vide Ann. 4, 6. Pro *auctionem* alii *exactionem*, ut Hist. 1, 20. *Exactioni equites romani praepositi, novum officii genus, et ambitu ac numero onerosum*; *ubique hasta et*

nem aequalitate munerum mollire, circumcisis, quae, in quaestum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur: namque per ludibrium adsidere clausis horreis, et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur:

sector et inquieta urbs auctionibus. Sed *auctionem* posuit pro veuditione; *exactioni* hic locum non esse patet ex sequentibus. Hine *auctionari* pro emere Asconio ad Cic. Verr. 1, 23. *Sectores, qui spem lucri sui secuti bona condemnatorum semel* (*simul* puto) *auctionabantur*: sic Tacitus Ann. 2, 59. *Germanicum, apertis horreis, pretia frugum levasse* refert. Heins. Bip. recepere *exactionem*: bene, credo. Suadent, quae sequuntur de *circumcisis*. Dein Acidalius malebat *aequitate*. Non opus.

Circumcisis, quae in quaestum reperta, ipso trib. Transposuit Rhenanus relativum *quae*. Nam veteres libri babent, *circumcisis in quaestum reperta, quae* etc. Pichena putabat etiam corrigi potuisse *repertis*. Rhenani ratio magis placet. Ern.

Namque p. lud. clausis horreis. An publicis borreis, in quae publicani frumenta decumarum condiderant? et, quamquam haberent fortasse domi frumenta, cogebantur ab istis emere. Talia sane borrea in provinciis, et de iis Tacitus in Aegypto A. 2, 59. *Germanicum apertis horreis pretia frugum levasse*, inter popularia eius facta. An *ludibrium* boc (ea voce utitur) spectat propria horrea, quae claudebant publicani, neque aperiri volebant, nisi pecti arbitrio suo super decumis essent? Tale sana Cicero Verri obiicit, in libro tertio; atque edictum etiam vulgasse in aratores, *Ne tollas ex area, nisi pactus eris.* Itaque pecisci pro libidine publicanorum debebant, qui, ut idem ait, *dimidias partes* pro decumis auferebant. Quid deinde? *emere ultro cogebantur*, inquit. Cum videlicet tantum frumenti attributum iam publicanis esset, ii rursum vendebant aratoribus, iubebantque emere. Satis? immo amplius, etiam *vendere*. Quomodo? quum grandi pecunia suum vendidissent, redibant, et quasi in usum militum eorumque annonas emebant: sed vili pretio scilicet, et quod praeses aut potius procurator principis, ex eius re, dixisset. Id quoque a Verrinis factum: ubi omnes hae fraudes relatae et revelatae ab illustri Oratore. Lips. Omnino aratorum horrea proprie intelliguntur, pro lubitu praefectorum vel publicanorum clausa. Quid in eo ludibrii, recte Lipsius explicat. Aliter Schefferus, quem sis vide.

Vendere pretio. Suspicor, *ac vendere parvo cogebantur.* Gron. Res videtur postulare. Male huc trahit Brotier, *frumentum aestimatum.* Ern. Forte, *emere iterato frumenta, ac vendere praestinata cogebantur.* Non satis erat, semel a publicanis emisse frumenti, quantum usibus suis satia esset, sed altero plus emere cogebantur, quod cogerent vendere postea; forsan et scriptum fuerit *pretio haud aeco*, id est *aequo*, vel *pretio perinico*, id est *periniquo.* Possis et *praeter rem cogebantur*; nisi praestiterit *tertio quoque* vel *tertioque cogebantur*: *iterato et tertio* emere ac vendere: idque verum opinor. Heins. *Pretio*, imperato, praescripto, quod sane eestimationem supponit. D. de Lamalle preefert *parvo.*

devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia referrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.

20. Haec primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quae vel incuria, vel tolerantia priorum, haud minus quam bellum timebatur. Sed, ubi aestas advenit, contracto exercitu, militum in agmine laudare modestiam, disiectos coërcere; loca

Devortia itinerum. Iterum ex Cicerone (nam quis fraudes melius retegat?) lux esto. Frumenti aestimatio introducta fuit, sed primo, inquit in Verr. 3, 82. in commodum aratoris, *quum in eum locum, quo imperabatur, frumentum portare nollet.* Quid fecerunt boni praesides? *Instituerunt semper ad ultima ac difficillima loca adportandum frumentum imperare, ut vecturae difficultate ad quam vellent aestimationem pervenirent.* Et id vulgo factum ostendit, non solum a Verre aliquo. At Agricola emendavit, itemque postea Valerianus mandavit: *Ne praeses provincialem, aut possessorem cogat frumenta illic, ubi non habet, dare; equum, ubi non potest, pascere. Quia*, inquit, *non est ulla provisio melior, quam ut in locis suis erogentur, quae nascuntur, ne aut vehiculis, aut sumptibus remp. gravent.* Lips.

Donec, quod omnibus in pr. etc. Aut non assequor acumen sententiae, aut merus lusus est in *omnibus* et *paucis.* Nam sensus, ut opinor, hic est, donec pauci illi, praeses, legati, quaestor, publicani, lucrum magnum caperent, etiam si tanta copia frumenti esset, ut quivis salubri pretio emere ubivis posset, nec ipsi aratores multum lucrarentur. Nisi aliud quid in verbis *in promptu* latet, quod non assequor. Ern. Nulla hic dubitandi caussa. *In promptu* erat frumentum ibi, ubi messes, ubi horrea aratorum, unde vero per ludibrium in remota transferre iubebantur suo damno, praefectorum aut publicanorum lucro.

Vel tolerantia. Sic emendavit Rhen. Prius erat *intolerantia.*

Militum in a. modestiam. I. e. si ita iter facerent, ut in devia non degrederentur, nec vicinis quicquam per vim eriperent. *Disiecti* sunt, qui aliter facerent, ab agmine discedendo rapiendi caussa. Ceterum *militum* est a Rhen. coniectura, primum recepta in Rhen. sec; in edd. ante omnibus *multum.* MS. Vat. (et V. C. Ursini) apud Broterium *multus*, quod ille et in textum recepit. Sed sensit ita non expleri sensum. Itaque addit *militum* ante *laudare. In agmine* manifeste coniungitur cum *modestiam* et *disiectos.* Quum milites iter facerent, hoc est, *in agmine*, laudabat modestiam sc. eorum, qui in agmine manebant; qui deserebant praedandi caussa, eos coercebat. Mihi *multum* tamen suspectum est, malimque deleri: ita omnia plana. Ern. *Militum* bene habet, nec delendum. *Multus* Vaticani probat la Bletterie.

castris ipse capere; aestuaria ac silvas ipse praetentare; et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur: atque, ubi satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus, iram posuere, et praesidiis castellisque circumdatae, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniae nova pars illacessita transierit.

Loca castris ipse capere. Magno numero Romanorum castra supersunt per Britanuiam, de quibus vid. Gordon in itinerario septemtr.

Irritamenta pacis ostentare. Acidalius tentat *invitamenta*, quod Lipsio quoque placebat, sive etiam *imitamenta.* Iugeuiose utrumqoe. *Invitamenta* quidem et *irrit.* facile confunduotur, ut *invitare* et *irritare* saepe confusa scimus iu libris. Et *imitamenta pacis* bene opponerentur *terroribus.* Sed et *irritamenta pacis* recte dicuntur, ut opinor. Nam *irritare* etiam iu bonam partem dicitur, et facilius ac saepios ex *irritare* factum est *invitare*, qoam contra. V. Drakenb. ad Liv. 1, 15. et quos ibi laudat. *Irritamenta pacis* sont res, quibus homincs ad pacem alliciuntur. Sic *irritamenta malorum* sunt illecebrae malorum, *delinimenta.* Ern.

Ex aequo egerant. I. e. nondum in potestate Rom. fuerant, sed sui iuris, liberae. Sed fatendum est, id lenius esse, quam pro eo, quod opponitur, *iram posuere.* Ern.

Ut nulla ante Britanniae nova pars illacessita transierit. Scribendum videtur: *nulla ante Britanniae nota:* et prospicit, quod mox dicturus est cap. 22: *Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit.* Ante hunc igitur tentatae parles uon crant novae, sed nutae. Gron. Bonus sensus, sed, ut opinor, non aptus antecedentibus. Non enim, si urbes deditae bene muniuntur, propterea omnes notae Britanniae partes bello tentatae. Suspicor excidisse *sic* vel *ita* post *pars.* Ita bene munita oppida, ut nunquam ab hostibus lacessita siut bello, quom alias novae partes provinciae Rom. adiectae crebro a barbaris tentarentur, si forte recipere possent. Ern. — *Sic D. de Lamalle. — Puto, *ut ulla arte Britanniae, iam* (vel *tunc*) *bona pars illacessita transierit* vel *manserit:* sed et tollendum τὸ *et* ante *praesidia*: *nova* et *bona* promiscue confondi in vetustis exemplaribus, adeo in comperto est, ut exemplis haud quaquam videatur indigere: forte et scripserit *nobis pars illacessita*, vel *invia pars*: *novae gentes* infra c. 38. Cogitabam aliquando, *ut nulla tantae Britanniae nova pars*, *tantae Britanniae*, ut apud Ciceronem Ep. 7, 10: *Quod si in Britanniam quoque profectus esses, profecto nemo in tanta illa insula te peritior fuisset:* de Euboea Livius 35, extr. quod *tanta insula et tot opportunae urbes in suam ditionem venissent.* Propertius 2, 51. *Foedavitque comas et tanti corpus Achillis, Maximaque in parva sustulit ossa manu.* Curtius in lib. 3, 6. *tantam vim morbi.* Heins. Bipontini coniiciunt *nulla arte.* Freinshemius dabat *paullo ante*

21. Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta: namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque in bello faciles, quieti et otio per voluptates adsuescerent, hortari privatim, adiuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, et castigando segnes: ita honoris aemulatio pro necessitate erat. Iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modo linguam romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent: inde etiam habitus nostri honor, et frequens toga: paullatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos *humanitas* vocabatur, cum pars servitutis esset.

22. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est)

Br. nova pax. Mihi N. L. placet tamen Boxh. coniectura; *nulla inde* (abhinc, exinde) *Britannorum pars illacessita transierit.* Malim tamen servare *Britanniae nova pars.*

Bello faciles. Edd. ante Rhen. *in bello*; unde magis probem alteram Rhenani coniecturam *in bellum*, sive *in bella*; quod non minus recte dicitur. Ern. Restituo lectionem pristinam. Sic et Bip. qui *faciles* recte reddunt *facile parabiles*, *prompti.*

Linguam R. abnuebant, eloq. concupiscerent. Non recte olim putabam, pro *abnuebant* legendum *abnuerent.* Si in hoc verbo aliquid tentandum esset, coniicerem *abnuerant.* Sed et illud rectum est. Ern.

Paullatimque discessum. Pichena suspicatur legendum, *paullatimque descensum.* Eleganter. *Delinimenta vitiorum* Graevius ep. ad Heins. in Coll. Burm. t. 4, p. 706, interpretatur vitia, quibus homines deliniuntur et alienantur a severiore vita. *Delinimenta* esse philtra, laudatis locis Livii 30, 13; 39, 11; item notis Afranii versiculis: *si possent homines delinimentis capi, omnes haberent nunc amatores anus.* Pro philtris loco Livii posteriori capiebat et Broukh. ad Tibull. 1, 6, 7. Sed bene refellit hanc vocis interpretationem Dukerus ad Liv. l. c. ubi copiose de hoc verbo. *Delinimenta vitiorum* sunt res, quibus animi hominum blande paullatim capiuntur, ut vitia non amplius abhorreant, sed pro felicitate amplectantur. Porticus, balneae, convivia lauta sunt illa delinimenta, quibus facile homines adsuefiunt, iisque capti ad omne genus vitiorum proni et faciles fiunt. Ern.

Usque ad Taum. Aestuarium et ostium fluminis Tai, in latere orientali Britanniae, hodie *Twede*, Scotiam ab Anglia separans. Ern.

nationibus: qua formidine territi hostes, quamquam conflictatum saevis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi; ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum castellum, aut vi hostium expugnatum, aut pactione, aut fuga desertum. Crebrae eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, irritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare, tum aestate atque hieme iuxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio, seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur, ut bonis comis, ita adversus malos iniucundus: ceterum ex iracundia nihil supererat: secretum et silentium eius non timeres: honestius putabat offendere, quam odisse.

23. Quarta aestas obtinendis, quae percurrerat, in-

Crebrae eruptiones. Nempe per aestatem, adversus Britannos. Mox *tum aestate atque hieme iuxta pellebantur.* Sequentia referuntur ad superiora: nullum castellum pactione desertum, quam exprimere solet fames in obsidione. *Nam* transitioni servit. Ern.

Avidus intercepit. Πλεονεκτικώτερον additum est *avidus*, i. e. per aviditatem laudis et gloriae. — Mox edd. vett. ut *erat bonis c.* quod restituit Brotier; non bene, ut opinor: nec enim aptum est Taciti in talibus consuetudini illud *erat.* Ern.

Adversus malos iniucundus. Posuit pro iracundus, asper, molliendi caussa, ut Cicer. ad Att. 1, 20. coniunxit *asperius atque iniucundius.* Ern.

Quarta aestas obtinendis, quae percurrerat, insumpta. Barclaius, Berneccerus, et Boxhornius habent hic aliquid boni et veri, sed nemo se satis explicat. Omnino enim iam redegerat sub ditionem, quum percurrerat: sed *obtinuit* est, quae celeri quodam virtutis ac victoriae cursu obiecrat, subegerat, occuparat, eorum annuae morae continua possessione, administratione, usurpatione ius populi romani fundavit: in eis tenendis obduravit obfirmavitque sese, atque ostendit, non se, ut praedam aut gloriolam peteret, sed ea possessurum venisse, ac nec relinquere, neque eripi sibi velle. Quod quin et praesidiis castellisque firmandis, ut Berneggero placet, consecutus fuerit, mihi dubium non est. Idem τὸ per-

sumpta: ac, si virtus exercituum et romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota et Bodotria, diversi maris aestibus per immensum revectae, angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum praesidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

24. Quinto expeditionum anno, nave prima transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac

currit explicat, continuit, haud male; sed vulgata verhi significatione, non ea, qua Tacitus utitur, quum τῷ *percurrere* aliud facit, aliud *obtinere*. Huic euim ohtinere est perseverare in tenendo, quod Galli dicunt *maintenir*; providere, ne qua vis possessionem interrumpat, et, si qua tentetur, eam fortiter feliciterque repellere. Vide, quae notamus ad Livium 3, 36. GRON. Edd. ante Rhen. habent *praecucurrerat* vel *praecurrerat*, nt ed. Put. et Alc. quod Rhenanus tacite mutavit in *percurrerat*, nisi librariorum aberratio est. Ego nec *praecucurrerat* spernam, pro *praetercucurrerat*, nt *praevehi* pro *praetervehi* habuimus H. 5, 23. ERN. Rectius omnino *percurrerat*.

Britannia. Scheffer Britannia in Ep. ad N. Heins. Syll. Burm. t. 5, p. 5.

Nam Glota et Bodotria diversi maris aestu per immensum revecti. Qui *dirimuntur?* haud dubie *Glotta* et *Bodotria* fluvii. Quomodo? angusto terrarum spatiu. Quare? quia *diversi maris aestu per immensum revecti*: hoc est, binc atque inde occurrentis impetu et affluxu maris detenti, et velut repulsi ac retroacti. Atque eo intervallo non longo castellis septo, quicquid interius terrarum erat, parebat Rumanis. GRON. Primum edd. pr. *Clota*, nt MSS. Vat. habent duo et Ptolemaeus: quod recepi. Deinde edd. ante Rhen. omues *diversi maris aestibus per immensam revectae*. Rhenanus tacite edidit: *d. m. aestus p. i. revecti*, quod servatum ab omuibus usque ad Lipsium, qui *aestu* edidit, iterum tacite ex ed. nescio qua. Atque haec iam Gronovius explicat, securus, quid Tacitus scripserit: quum verisimile sit, et *aestus* et *aestu* esse vitia operarum, illud in ed. Rhen. hoc in ea, unde textus Lipsianus fluxit. Nam in *aestibus* nihil est, quod vitii suspicionem habeat. *Revecti* videtur edidisse Rhenanus, quod *Clotta* et *Bodotria*, fluminum nomina, masculinum genus desiderare putaret: quasi non, per terminationem, feminini generis esse possint, atque adeo propria esse debeant, ut Allia, Alhula, Mosella. V. Voss. de Analog. 1, 10. Itaque veterem lectionem, quae haud dubie e MS. libro fluxit, reduxi, sine duhio praeferendam alteri, quae partim a coniectura, partim ah errore operarum nata est. Sensus est: aestus contrarii maris vi sua fecere, ut aestuaria Clota et Bodotria quam longissime se insinuaverint in continentem, et vix angustum isthmum reliquerint. ERN.

Nave prima. Quae oras istas scrutari ausa.

prosperis proeliis domuit: eamque partem Britanniae, quae Hiberniam adspicit, copiis instruxit, in spem magis, quam ob formidinem: siquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium eius, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum caelumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt, nec in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiae in occasionem retinebat. Saepe ex eo audivi, legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam profuturum, si romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

25. Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium et infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: quae, ab Agricola primum assumpta in partem

In spem magis, quam ob formidinem. Vel potius, *in speciem magis.* LIPS. Sed sequentia videntur *spem* magis desiderare. Ea non erant per punctum ab his dirimenda, ut in vulgatis factum. ERN.

Medio inter Britanniam atque Hispaniam sita. Bene monet Pichena, *medio sitam* non esse aequo distantem a Britannia et Hispania. *Media* sunt interiecta quaevis. Omninoque hic *medio* per pleonasmum additum est. ERN.

Nostri maris insulas. Int. maris Mediterranei insulas. ERN.

Differunt: melius aditus p. Edd. ante Rhen. *differt. in melius a. p.* Lectio, quae nunc est in textu, ex ingenio est Rhenani. Sed idem pro *melius* malebat *eius*, sc. insulae. Alii aliter tentant, sed nihil expediunt sine libris. ERN. Arripio cum Bip. emendationem Acidalii, absque qua vox *melius* plane friget.

Audivi. Forsan *audivit*, Bip.

Amplas civitates trans Bodotriam sitas. Venit ecce sub acumen stili: *amplae civitatis trans Bodotriam sitae, quia m.* etc. *timebantur, portus classe exploravit.* Et *portus*, non

virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac saepe iisdem castris pedes equesque et nauticus miles, mixti copiis et laetitia, sua quisque facta, suos casus adtollerent: ac modo silvarum et montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus militari iactantia compararentur. Bri-

portum, quia civitatem ponit non pro oppido, sed pro gente vel regione, aliquot populos complexa et late per tractum litoris patente, ad quam erat verisimile naturam ab Oceano complures aditus portusque patefecisse. Ut civitas Helvetiorum Caesari, civitas Hyrcanorum Trogo Pompeio. GRON. *Portus* sane est in omnibus ante Pichenam, qui e coniectura Rhenani edidit *prius*. Sed in Gronoviana ratione displicet, quod substantivum *portus* a suo genitivo nimis longe et aspere, contra consuetudinem elegantium scriptorum, interposita duorum membrorum, divellitur. Ed. Puteol. sic locum exhibet: *Amplas c. t. B. sitas: quia motus.... et infesta hostilis exercitus itinera timebantur. Portus classe exploravit.* In ed. Ber. nil praeter interpunctionem mutatum est, delecto puncto ante *portus*. Rhenanus novam interpunctionem secutus, correxit modo *hostili exercitu*, quod latinitas postulabat. Lipsius porro tacite edidit *ampla civitate tr. B. sita*, quod ex eodem, quo cetera tacite mutata, fonte fluxit. Ceteri Pichenam secuti sunt. Ego post *sitas* aut ante *amplas* aliquid excidisse putavi de exercitu terrestri, cuius mos mentio, aut expeditione universa, velut *aggressurus*: nisi id in ipsum verbum *amplas* corruptum est, quod non desideraremus, si abesset. Voluit dicere, novam expeditionem ab Agricola in populos ultra Bodotriam susceptam. Neque modo terrestribus copiis, sed etiam classe assumpta, quibus urbes et portus exploraret illarum regionum. Ceterum MS. Vat. ap. Broterium habet *amplexus* pro *amplas*, quod ille recepit; comparato *amplectitur* remp. A. 15, 59: sed ea sententia nimis lenis in hac re. ERN. Sit suus honos Vaticano. Recipio cum Bip. lectionem Broterii. *Amplexus civitates*, i. e. ambiens, undique urgens, fere, ut apud Cic. pro Mil. 27, *nimis amplecti plebem*, ambire, ut in se traheret, sibi conciliaret.

Bellum impelleretur. Formaloquendi mihi non cognita, nec ab ullo interpretum illustrata. Puto *inferretur*, *impingeretur*. ERN. Secus Bip. sentiunt. Docent ex Lucano 5, 330, *impellere bellum* esse committere, ut supra H. 3, 2. *impellere res*, movere.

Hinc auctus Oceanus. Putabam, *victus*: sed quid si *auctus*, quia incognitum mare iam navigatum, et reliquo Oceano quasi adiectum? LIPS. Non profecto inepte *auctus* editur, ut Pichena putat, sed magnifice: ab his addita provinciae regio ampla terrarum, novusque quaesitus ac domitus hostis; ab illis, quod Oceanus romanum agno-

tannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tanquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant; cum interim cognoscit, hostes pluribus agminibus irrupturos. Ac, ne superante numero et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

26. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte adgressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus, irrupere. Iamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus

scebat imperium, promotum auctumque et ei accessio facta. GRON. *Victus* primus recepit Pichena, idque exemplum omnes imitati sunt. Vellem Gronovius non modo utcunque explicasset *auctum Oceanum*, sed etiam, ita latioe dici posse, aut consuesse, docuisset. Mihi *victus* placet. Sic *domitus Oceanus* est apud Sueton. Claud. 17; et *spolia Oceani*, Calig. 46; *victa maria et flumina*, apud poëtas. ERN. A prisca lectione nolim recedere. Auxere milites iactabundi terras, hostem, Oceanum, ut A. 2, 82. *cuncta in deterius aucta adferebantur.* Cf. et c. 39, ab initio. Sic Brotier, Bip.

* *Maiore fama.* Claudicare locum indicat *D. de Lamalle.*

Oppugnasse ultro, castella adorti. Fortasse, *oppugnare ultro, castella adoriri.* LIPS. Nec dura expositione et constructione opus est, nec mutatione temporum. Sed rectissime Pichena τὸ *oppugnasse* regi a τῷ *fama:* ut *fama oppugnasse* sit, rumor, quod oppugnarint. Castella, inquit, adorti, et apparatu magno et maiore fama, vel ex eo, quod sponte oppugnatum venissent, metum addiderunt. GRON. Nempe Pichena per parenthesin accipi posse aiebat a *maiore.... ultro*, nec tamen satis probabat. ERN. Bip. reponunt *oppugnare*, quia sic V. C. Ursini. Parum refert.

Excedendum potius, quam pellerentur. Nec male foret: *excedendum priusquam pellerentur.* GRON. Mox edd. ante Rhen. prave, *specie ignavi prudentium.* Item post edd. Lipsii *circumirentur.* Singularem omnes veteres habent, quem restituit Pichena. ERN.

et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque adsultare tergis pugnantium iubet, mox ab universis adiici clamorem: et propinqua luce fulsere signa: ita ancipiti malo territi Britanni; et Romanis redit animus, ac, securi de salute, pro gloria certabant: ultro quin etiam erupere; et fuit atrox in ipsis portarum angustiis proelium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur: quod nisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret.

27. Cuius constantia ac fama ferox exercitus, nihil

Securi pro salute, de gloria certabant, ... irrupere. Recte Acidalius monuit, *pro* et *de* permutari debere. Si Rhenanus transposuisset, ut alia, iam pro bona et recepta lectione teneremus. Nunc mutare nemo ausus est. Post idem *erupere*, sc. e castris, quod in MS. Vat. repertum recepit Brotier. Recte. Paullo ante *irrupere* errori locum fecit. Ern. *Irrupere* veteres editiones habent. Utrumque bonum sensum facit.

Cuius constantia ac fama. Fallor, aut *conscientia* legendum. Conscius sibi exercitus egregiae victoriae, et ex ea famae, maiora volvebat. Video et Pichenae hoc placuisse. Lips. Quod viris optimis fastidio, nobis aureum et gemmeum est. *Constantia* aliquando opponitur non tam levitati aut infirmitati eius, qui varius et mutabilis semper, quam timori seu levitati ex timore, atque est imperterritus et immobilis animus iis, quae terrere possunt, et infirmiores inducere vel vi, vel ambitione, ad mutanda coepta, et ad aliter et minus honeste fere consulendum. Sic *constantiam* Cyri pueri in Astyagis aula praedicat Iustinus 1, 5. et *constantiam* Alexandri rapientis ad supplicium de tumultuantibus armatis: cui convenit apud nostrum Voculae *constantia* H. 4, 25; item Perdiccae ultro accedentis et increpantis pedestrem exercitum, qui percussorem ad eum miserat, Iustin. 13, 3. Talis *constantia* Germanici reiicientis imperium cum maximis minis delatum Suetonio Calig. 1, et Titi conspiratis adversum se assidere sibi iubentis, et gladiatorum arma explorare apud Aurelium Victorem. Non aliter Pius apud Capitolinum c. 5: *Fuitque ea constantia, ut septenis et novenis annis in provinciis bonos praesides detineret.* Quod recte cepit Casaubonus; eoque minus ferendum, quod ei obloquitur Salmasius. Cavillator scilicet *bonos* tantum detinuisse, et ab his nihil periculi aut metus. Parum πολιτικῶς: immo legibus boni quam mali suspectiores sunt: et saepe non iniuria. Non enim ἠθικῶς ad legem philosophorum intelligimus, sed iuste ac fortiter et cum gratia provincialium rempublicam gerentes: qualibus profecto gloriae et imperii cupido non segniter innascitur. Noster de Tiberio, A, 1,

*

virtuti suae invium; penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo

80: *neque enim eminentes virtutes sectabatur, et rursum vitia oderat. Ex optimis periculum, a pessimis dedecus publicum metuebat.* Non aliter Capitolinus Salmasio in subsidium vocatus de Marco cap. 12: *Quamvis esset constans, erat etiam verecundus.* His enim locum dederunt haec superiora: *Fisco in causis compendii nunquam iudicans favit.* Decebat *constantiam* principis, nihil decidere de republica, nihil pati publico detrahi, etsi hominum odia et famae invidia foret subeunda. Talis *constantia* fuit M. Catonis omni opum vi repugnantis, ne Asianorum locatio induceretur, apud Ciceronem in primo ad Atticum. At Marcus quamvis *constans*, quamvis *Fabianae constantiae* in spernendis rumoribus et simultatibus, modo recte ageret, quamvis salubris, nec largitor, aut iactura reipublicae ambitiosus, tamen pudoris sui putabat, non nimium pro fisco tendere. Opportunum est etiam, quod adhibet Salmasius ex eodem Marco Capitolini cap. 4, *verecundus sine ignavia.* Hoc prorsus est illud inversum: *quamvis esset verecundus, erat etiam constans.* Nam huic significationi *constantiae* adversatur *ignavia*, si memineris *ignaviam* et *segnitiem* optimis auctoribus interdum esse timorem, formidinem, quod Galli dicunt *poltronnerie* et *manque de courage.* Sic Tacitus H. 2, 94: *Nec coërcebat istas voces Vitellius; super insitam inerti animo ignaviam, conscius sibi instare donativum.* Hoc est, praeterquam quod natura nihil habebat constantiae, et horrebat vanos strepitus, nec audebat militaris turbae insolentiam imperatoria severitate compescere. Hinc et intelligendum illud Velleii 2, 125. in seditione Germanici Pannonicique exercituum post excessum Augusti: *Quo quidem tempore ut pleraque ignave Germanicus, ita Drusus...prisca antiquaque severitate*, etc. Hoc est, parum constanter, parum severe. Nam hoc quoque constantiae est, tumultuantibus non cedere, atque etiam obviam ire, ut Suetonius loquitur Iulio c. 69. Nec dubium, quin turpiter et mendaciter aduletur patri et filio, factumque constantissimi, qua licuit, exempli, ut agnoscit Suetonius, ignaviae crimine traducat. Sic igitur eam vocem et hic accipimus, ut *cuius victoriae constantia et fama ferox exercitus* sit. Cuius praesentissimis interritisque tanto periculo animis partae tantaque fama passim celebratae memor atque inde inflatus miles. A. 22, 33: *At Suetonius mira constantia medios inter hostes Londinium perrexit.* His omnibus in locis *constantia* non quaevis perseverantia et propositi pertinacia, sed κατ' ἐξοχὴν permansio in sententia, et instituto, atque habitu mentis contra graviter obstantem urgentemque vel metum, vel gratiam, vel subrusticum pudorem. Gron. Bene ista de *constantia* disputantur, nec quisquam de hac significatione dubitat. At *victoriae constantia* an dicatur, et quo sensu, praesertim ubi adiungitur *ferox*, id mihi dici velim. Clarum est, quod alias dicitur simpliciter *victoria ferox miles*, aut *recenti v. f.*, id hic cum duplici additamento dici. Victoriam miles et ipse credebat amplam, et

proeliorum cursu, fremebant: atque illi modo cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant: iniquissima haec bellorum conditio est, prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute, sed occasione et arte usos rati, nihil ex arrogantia remittere, quo minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent: atque ita irritatis utrimque animis discessum.

28. Eadem aestate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac mili-

fama ferebat; hoc est conscientia et fama victoriae. Ern. Dolendum omnino, eruditionem sic temere profusam. Non hic sermo de constantia ducis, sed victoriae. Haec autem constans est, quum nulla clade polluta. Quid autem ea victoriae constantis et virtutis suae fama ferox exercitus? Bene hoc sensere Bip. Sensit et Bahrdt, et *la Bletterie*, et nuperus quoque interpres Gallus (* Cf. *D. de Lamalle*).

Adversa uni imputantur. Sic recte Rhenanus: ante erat prave *adversa cum imp.* Ern.

Arte ducis rati. Haeret sententia. Putabam olim, et explebam: *arte ducis victos rati* (* Sic *D. de Lamalle*). Nunc magis et propius verbis: *non ut virtute, sed occasione et arte ducis superati.* Nam illud, *super*, compendio saepe scriptum, et unica litera: quae et in fine antecuntis verbi est. *Occasione* autem victos se volunt, quia superventu subito Agricolae (prius proelium vide) oppressi. Lips. Alii tentant verbum *rati*, idque varie: frustra. Melius Lipsius. Forte tamen nec displiceat *arte vicisse* sc. Romanos. Ad meum quidem sensum id mollius est, et ad vulgatam lectionem propius accedit. Ern. Laude digna haec coniectura, nec minus illa Broterii: *arte se victos rati.* Praeferam tamen, quam arripio, Bipont. *arte usos*, scil. Romanos: ni malis *arte ducis usos*. Ingeniose quoque Freinsh. *non virtutem, sed occasionem et artem ducis rati.*

Magnum ac memorabile facinus. Hodie rideamus: at olim hoc tanti fuit, quanti nunc penetrasse Magellani sinum, et orbem hunc circumdedisse. Ambrosius Hexaën. 3, 3: *Illud magnum et inausum navigantibus, atque intentatum nautis mare, quod Britannias frementi includit aequore, atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit.* Hac autem circumvectione retecta Britannia, et insula bona fide approbata. Dionem in Tito vide. Lips. Vir eruditissimus (Virdungus) et haud quaquam τῶν τυχόντων, (qui longe maior apparuisset, nisi vix notum suis morbi et paupertas depressissent) mihi etiam inter primos adolescentiae meae fautores venerabilis, nimis

tibus, qui, ad tradendam disciplinam immixti manipulis, exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendere: et uno remigante, suspectis duobus, eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum praevehebantur: mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, proelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos, vescerentur: atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuere, quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustravit. Initio aestatis Agricola, dome-

anguste modum huius facinoris metitur (de circumvectione sola Britanniae capiens). Magnitudinis eius, quam Tacitus intelligit, pars exigua et fortuita est, quam praecipuam putat Virdungus Magnum erat et memorabile tali tempore ac loco tales rebellionem moliri, et tali modo tantisque casibus ac periculis propositis exsequi, dein per omnia extrema tam diu aerumnosam vitam trahere ac durare. Incepto, profligato, exitu magnum hoc et memorabile facinus; non cursu tantum. quem ne cogitarunt quidem, quum rem ingentis ausi susciperent; quamquam et huius fortuna ipsis miseris magna et memorabilis. GRON.

Uno remigrante. Clam se subducente, et in patriam remeante, ut capit Pichena. MS. Vat. *remigante*; male. Mox MS. Vat. *praevehebantur*; quod placet Broterio. Sententia loci non videtur pati, successum navigationis mirabantur homines in omnibus rei nauticae rudibus. ERN. A Vaticano discedere et hoc loco, nefas duco. *Uno remigante* usi, quem secuti *praevehebantur*, i. e. praetervehebantur litori. Sic bene Bip.

In nostram ripam. Sc. Rheni fluminis, cuius altera ripa sinistra provinciae gallicae terminus erat, altera a Germanis tenebatur. ERN.

Initio aestatis. Alia haec aestas ab ea, quae c. 25, incipitur. Nam, quae illa aestate gesta sunt, clare ab Agricola c. 34, init. superiori anno tribuuntur. Itaque hic vel numerus aestatis excidit, vel *sequentis*, *proximae*, quia paullo ante praecedit *eadem aestate*. Ad aestatem septimam haec pertinere, etiam Virdungus vidit. Si fuit *septimae initio aestatis*, quod mihi maxime placet, primum verbum, per notas scriptum, facillime potuit absorberi a terminatione praecedentis verbi VIT. Numerum VII excidisse putat etiam Brotier. ERN.

slico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac moerorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat.

29. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem iam hostes insederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti, commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. Iamque super triginta millia armatorum adspiciebantur, et adhuc affluebat omnis iuventus, et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes; cum inter plures duces virtute et genere praestans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, proelium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

30. « Quotiens caussas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumque vestrum, initium libertatis totius Britanniae fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae, ac ne mare quidem securum, im-

Ut plerique fortium virorum, ambitiose. Viri fortes sunt militares: hi fere ambitiose in talibus rebus; h. e. ostentant patientiam, et nimis volunt constanter ferre incommoda videri, contra humanitatis communis rationem. Ern. Vide exemplum Tiberii A. 4, 8.

Grampium. Hodie vocatur *Grantzbaine.* Ern.

Commune periculum concordia. O verba aurea! utinam imbibamus! Nempe hoc est, quod Hermocrates ille Syracusanus pulcherrime monuit, apud Thucyd. 4, 64: Τοὺς δὲ ἀλλοφύλους ἐπελθόντας ἀθρόοι, ἢν σωφρονῶμεν, ἀμυνούμεθα. Εἴπερ καὶ καθ' ἑκάστους βλαπτόμενοι, ξύμπαντες κινδυνεύομεν. Lips.

Sua quisque decora. Praemia ob virtutem bellicam accepta intelligo. Mox *Calgacus* pro *Galgacus* edidimus ex edd. pr. quibus consentiunt MSS. ap. Broterium. Ern. —* Cambdenus hominem dictum putat *Galancum.*

minente nobis classe romana: ita proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsis penetralibus siti, nec servientium litora adspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famae in hunc diem de-

Priores pugnae. Pugnae delet Freinshemius; probatque Boxbornius. Ego vulgatum fero. Nec ratio viri docti ullo modo vera; quod homines pugnent, non pugnae certentur. Centies et *pugnis certari* dicitur; et *pugnae pugnari*. Sensus: in prioribus pugnis aliquod perfugium reliquum erat in nostra virtute; ea spes restabat. Ern.

Quia nobilissimi t. Brit. eoque in ipsis penetralibus siti. Haec quomodo cohaereant, non video: cur nobilissimi in penetralibus, h. e. in recessu ultimo, habitent. An *novissimi*, ultimi? Id sequentibus bene convenit. Nam eosdem mox dicit *extremos*. *Ipsa penetralia* sunt intimi et ultimi recessus Britanniae, ut mox vocat. Mirifice hic obloquitur Brotier. Ern. Noli mutare. Iactantia est hominum, qui, quod nobilissimi sint, in penetralibus insulae se sitos perhibent, quasi κατ-μυχίων gentis.

A contactu dominationis. Edd. ante Rhen. male *contractu*. Ern.

Nos terrarum ac libertatis. Animosa et alta haec oratio Galgaci: in qua, quod suos maxime hortatur ad robur,* quoniam ultimi Britannorum sint, nec ulla gens ultra, facit, quod Homericus ille Aiax, Iliad. o. 734:

* Ἀνέρες ἐστέ, φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς.
Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω;
Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον, ὅ κ' ἀνδράσι λοιγὸν ἀμύναι; Lips.

Recessus ipse ac sinus famae. Mirifice dictum. Defendit nos, inquit, quod longinqui, occulti et vix fama noti fuimus, (in sinu famae conditi,) nunc omnia aperta. Lips. I. e. sinus ac recessus orae habitabilis. Perperam sollicitant; *sinus* est pars secreta, et locus maxime remotus. Ut in libro de Mor. G. 29. Gallos, qui decumates agros in limite romani iuris colebant, designans: *mox limite acto, promotisque praesidiis, sinus imperii et pars provinciae habentur*, i. e. pars ultima, et extrema velut lacinia. Ubi homines nulli, ibi nec fama, quae hominum ore seritur. Gron. Obs. 1, 4. — Brotier mox permutat haec duo: *atque omne i. p. m. est*, et *nunc terminus Br. patet*; quasi melius sic cohaereat oratio; mihi *sed* obstare videtur, quod illi *atque o.* etc. videtur respondere; id si corrigas *et*, offendet alterum *et*, quod mox sequitur. Ern. Rhen. volebat *atqui*. —* Pro Broterio pugnat *D. de Lamalle*.

fendit: nunc terminus Britanniae patet: atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa; et infestiores Romani; quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris: raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur: si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens, satiaverit, soli omnium opes atque inopiam pari adfectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium; atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant.»

31. «Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus, alibi servituri, auferuntur: coniuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum: corpora ipsa ac manus, silvis ac

Et interiores Romani. Vett. editiones, *inferiores:* e quo Rhenanus, *infestiores.* Ego divisim, *et iis feriores*; magis feri at duri, quam fluctus et saxa. LIPS. Scribe mecum: *Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus, et saxa, et infestiora Romanis.* Contra hus enim virtus potest valere; contra ista, nulla. Huc igitur incumbendum significat, et in hos impetum faciendum. GRON. Mihi Rhenani correctio magis placet, quod sententiam efficit melius cum sequentibus coëuntem. Non, quid Romanis infestum ac timendum sit, sed quid victis illa die Britannis, hoc quaeritur. Itaque, quia sic Brotier in MS. Vat. reperit, cum ipso in textum recepi. Ceterum, *interiores*, quod Lipsius cum sequentibus omnibus edidit, natum est e vitio operarum pro *inferiores:* unde vetus restituimus. Mox edd. ante Rhen. male *cunctis.* ERN. at *terram.*

Bona fortunasque in tributum egerunt. Hic locus sic est correctus a Rhenano. Ante erat in edd. *bona fortuna quae in tributum egerat annus, in frumentum. corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus verbera emuniendis inter a. e. c.:* corruptissime. Nec minus vitiosi sunt libri scripti. An sic dederit Tacitus, ut nunc editur, nemo dicat. *Annonam* Rhenanus sine dubio cepit de annona militari, quae est pars stipendii. Sed *annonam* Taciti tempore iam sic dictam, non potest, ut opinor, doceri. ERN. Immo vero sic supra A. 15, 72. et apud Livium 26, 20.

Silvis ac p. emuniendis. l. e. viis

paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur; Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit: ac, sicut in familia recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est; sic, in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis, aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subiectorum ingrata imperantibus; et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita, sublata spe veniae, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria, carissima est. Trinobantes, femina duce, exurere coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas

per silvas et paludes muniendis. Verbum Livianum. Ern.

Mancipia semel veneunt. Egregium vero membrum, et qualia multa in pulcherrimo corpore huius orationis: quo, moriar, si quid meo sensu prudentius, disertius, argutius est in omni romana lingua. Ceterum huic sententiae plane compar, et velut hinc hausta, illa Salviani lib. 6, extremo, ubi queritur Romanos tributa barbaris pendere, quae munera vocabant: *Dicimus donum esse, quod pretium est, et quidem pretium conditionis durissimae ac miserrimae. Omnes quippe captivi, quum semel redempti fuerint, libertate potiuntur; nos semper redimimur, et nunquam liberi sumus.* Lips.

Quotidie emit, q. pascit. Emit, tributis pendendis; pascit, frumento praebendo. Ern.

Recentissimus quisque servorum. Itaque servi recentiores non in magno pretio. Suetonius aliter praefert in Iulio c. 47. *Servitia recentiora politioraque immenso pretio comparasse dicitur:* sed ipsum emendo, et interpretes aestu libero, scriboque, *servitia decentiora.* Firmat Plinius epist. 1, 21: *Credo decentes esse servos, qui mihi sunt empti consilio tuo.* Lips.

Arva, aut metalla. Quid? nonne ante dictum, *aurum et argentum in Britannia esse?* dictum; sed hic de sese Caledonii loquuntur et sentiunt, ubi tunc nihil horum. Arva autem non esse, cape illa fertilia et gleba ubere. Lips. Edd. ante Rhen. arma. *Exercere* verbum proprium est in hac re. Ern.

* *Portus.* *Pastus* Scheffer in ep. ad N. Heins. in Syll. Burm. t. 5, p. 5.

Brigantes femina duce. Camdenus corrigebat *Trinobantes* ex Annal. 14, 31. recte. Coloniam intellige Camulodunum, ex eodem loco. Res ita evidens est, ut ita rescribere non dubitarim. Ern.

in socordiam vertisset, exuere iugum potuere; nos integri et indomiti et libertatem non in praesentia laturi, primo statim congressu nonne ostendemus, quos sibi Caledonia viros seposuerit?»

Libertatem non in praesentia laturi. Romana editio (Pot. Alc.) et *in Libertatem non in praesentiam laturi*, ex quo M. Antonius Muretus Var. Lect. 15, 3. ingeniose, diductis vocibus literisque, *in libertatem, non in p. r. servitium nati*, id est populi romani. Ambigo tamen, et malim, *libertatem non in praesenti ablaturi*, vel *illaturi*. In hoc enim sententiae huius penetrantis vis et velut acies est, integros adhuc Caledonios esse, et libertatem sine ulla iuga illibatam habere: irent igitur pugnaretque, non ut amissam iterum inferrent, sed tot saeculis retentam, ut ne quis auferret. Lips. Vereor, ut excogitem, quod iudicium cuiusquam mereatur. Tentabam tamen aliquando: *et libertatem nunc demum periclitaturi*. Aut etiam: *et libertatem omnem in procinctu laturi*. Quemadmodum Seneca 1, 1, de Clementia: *Severitatem abditam, clementiam in procinctu habeo*. Gron. Schelius vulgatum sic explicat: qui non libertatem in rerum nostrarum conditionem infercmus demum, ut ille, sed tantum tuebimur, ad Hygin. p. 141. Temerarium videtur, in hoc loco aliquid tentare. Dicam tamen, quid mihi in mentem venerit. Est argumentatio a minori ad maius, cuius ratio maxime usitata est, ut posterius membrum per interrogationem exprimatur forma negativa, ut voluit hic et Picheoa: sed *non* in lectione hodie vulgata est alieno loco, debetque esse ante *primo*. Putem igitur, non locum mutasse, ut alias tales in hoc libello particulas, quas passim restituit Rhenanus, et locum sic corrigendum esse: *nos integri et indomiti, et libertatem in praemium (s. in praemio) laturi, non primo statim congressu ostendamus* etc. Libertatem in praemium ferunt, tam qui conservant, quam qui recoperant; ut pro libertate pugnant, tam qui defendunt, quam qui amissam repetunt. Brotier sic locum constituit: *et in libertatem non in praedam certaturi, primo statim congressu vivide ostendamus*. Ultimum *vivide* e lectione librorum, qui habent *unde*, eruit Ias. Scaliger. (sic et Rutgers. Lect. Venus., p. 415.) Sed in hac forma orationis perit argumentatio a minori ad maius, quae manifesta est. Propter eam etiam corrigam *ostendemus*; quod tempus semper est in altera talis argumentationis parte. Ern. Vulgatum ex mente Schelii sat bene reddidere interpretes vernaculi. Bip. ita locum refingunt: *et si libertatem non in praesens tantum laturi*. Recte *laturi* reddunt reportaturi, quasi nunc demum. — Sic et *D. de Lamalle*. Scheffer ep. ad Heins. Syll. Burm. t. 5, p. 6, et *in libertatem, non in praesentia mala duri*. Al. Sic et nugatur Wahl, quum emendare vult *vindicaturi* non *laturi*. Nam *laturi* plane sic capiendum. Vana hic exsultant Goettingenses.

Prima statim congressu unde est. Corriga vere, *prima statim congressione ostendamus*. Vel, *congressu nonne*, interrogando. Lips. Subscri-

32. « An eandem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam, adesse creditis? Nostris illi discessionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent; nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et adfectu teneri putatis: metus et terror est, infirma vincula caritatis; quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt: nullae Romanos coniuges accendunt; nulli parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria, aut alia, est: paucos numero, trepidos

bo Lipsiano, *prima statim congressione ostendamus*. Gron. In omnibus ante Pichenam est *unde ostendamus*. Ern. —* *Prima st. congressione* placet et Mureto. Salinerius confidenter ita, *libertatem non in praesentia laturi primo statim congressu? unde ostendamus*. Trillerus observat. crit. 4, 12, *et lib. non in praesenti lucraturi*, vel *libertatem non in praes. viam straturi*, vel *structuri*. Gron. ad Statii Silv. c. 3 et 26 volebat *inde ostendamus*. Recipio Lipsianum *nonne* cum Bip. qui bene sequentem interrogationem ad idem caput referunt.

Nostris dissensionibus. Sic e iudicio Rhenani edidit Pichena. Superiores omnes *discessionibus*. Ern. Temere mutata vetus lectio. In diversitate sententiarum solebant isti populi, infectis rebus, *discedere*. Mox pro *hostium* Muretus volebat *nostra*.

Pudet dictu. Usitatius foret *pudet dicere*; hoc accipe ut, *pudet, dum dico*. Non admodum dissimile illud Valer. M. 9, 13, 2. *quia dictu fastidienda sunt*. Ern. Plaut. Bacchid. 3, 1, 12. *puditum est factis*.

Licet dom. al. s. commodent. Sic ex ed. pr. restitui. Etiam Beroaldus (Put. Alc.) habet *commodent*, sed omisso temere *licet*. Consentit MS. Val. ap. Broterium, nisi quod habet *commendent*. Vulgatum, *dom. al. s. commodantes* e Beroaldina lectione factum est. Ern.

Qui timere desierint. Nec male *quos timere desierint*. Lips.

Coniuges accendunt. Edd. ante Rhen. male *accedunt*. Ern.

Aut nulla plerisque patria, aut alia, est. Quibus *nulla patria*, sunt Britanni, romanis partibus addicti. Ern.

Paucos numero. Lego *numeros*; et accipio cohortes, ut notavi ad H. 1, 6. Lips. Recepit Pichena. Sed *circum* quo pertinet, aut quam vim habet? An scripsit Tacitus *civium*? Nam intelliguntur sane in primis

ignorantia, caelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodam modo ac vinctos Dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus adspectus, et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam caussam; recordabuntur Galli priorem libertatem; deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt: nec quidquam ultra formidinis; vacua castella, senum coloniae, inter male parentes et iniuste imperantes, aegra municipia et discordantia: hic dux, hic exercitus; ibi tributa et metalla et ceterae servientium poenae; quas in aeternum perferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde, ituri in aciem, et maiores vestros et posteros cogitate.»

33. Excepere orationem alacres, et barbari moris cantu, et fremitu clamoribusque dissonis. Iamque agmina et armorum fulgores, audentissimi cuiusque procursu; simul instruebantur acies; cum Agricola, quamquam laetum et vix munimentis coërcitum,

cohortes legionum, quae sunt e civibus romanis. Ern. Mutandi pruritus doctos in hoc Taciti libello vexat. Recte Brot. Lall. Bip. priscam lectionem tenent sano acusu. *Circum* ante *trepidos* delevi; ex sequenti linea huc irrepsit.

Alii nobis tradiderunt. Qui alii? immo vero, *Dii*, repone, mea fida et iussu. Lips. Recepit Pichena. Ern.

Senum coloniae. Senes per contemptum vocat veteranos et emeritos, qui fere in coloniis collocati. *Aegra* porro *municipia* vocat, ambiguam fidem habentium. Ern. Cic. pro Mil. 25, iungit *Reip. partes aegras et labantes.*

Quas in aeternum proferre. De Romanis intell. *proferre*, ut Rhenanus monuit: nisi malis *perferre*, ut habet MS. Vat. Ern. Quidni audiamus Vaticanum? Reposui cum Bip.

Iamque agmina et armorum fulgores. Fulgores armorum capio de vibratione armorum in principio pugnae. Liv. 1, 25; *ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii.* Nam ita capi postulant verba subiecta, *audentissimi cuiusque procursu.* Alias fulgor armorum etiam dici solet de galeis clypeisque splendentibus extra concursum, ut ad h. l. notavit Barclaius. Mox *instruebatur* MSS. Vat. Ern.

militem adhortatus, ita disseruit: «Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii romani, fide atque opera vestra, Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore, paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit: neque me militum, neque vos ducis poenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae, non fama nec rumore, sed castris et armis, tenemus. Inventa Britannia, et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque voces audiebam: *Quando dabitur hostis, quando acies?* Veniunt, e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam, ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria, pulchrum ac decorum in frontem;

Militem adhuc ratus. Vox planissime excidit, *militem acuendum adhuc ratus*, aut *incitandum*; sive aliud tale. LIPS. Tentabam, *quamquam laetum et vix munimentis coërcitum militem adhortaturus, ita disseruit.* GRON. In superioribus edd. Gronov. editur *quemquam.... militum militem*; quod intelligi non potest. Arbitror me recte correxisse. Gronovii mens fuit; non opus esse videbatur adhortari militem, qui prae aviditate pugnandi castris vix coërceri posset; quod convenit iis, quae dicta sunt c. 27, init. *Munimentis* est in MS. Vatic. ERN. Et V. C. Ursini: hic quoque inserit *accendendum*, quod Brot. expressit (* et secutus est *D. de Lamalle.*) *Adhortatus* a Grotio est, receptum et a Bip. *Adhuc ratus* friget. —* Scheffer in ep. ad N. Heins. in Syll. Burm. t. 5, p. 5, ita leg. putat: *et vix m. exercitum militem adhortatus.* Consentit cum Grotio et Trill. Obs. misc. p. 133. Huic placebat etiam *adhuc ratus.*

Octavus annus est. Unde numerat? ab introitu suo in provinciam, et ad res suas aptat. LIPS. Acid. vult *Septimus.* Schefferus in notis numeralibus peccatum putat.

Equidem saepe in agmine. Addidi *saepe* cum Broterio e MS. Vat. Mox idem habet *voces*, quod pariter recepimus, quia est *quando dabitur hostis? quando acies?* Mox dedi *e latebris* ex edd. pr. Vulgg. *a lat.* ERN. *Acies* a Rhenano est; prius legebatur *animus.* Dein Barclaius vult *montesque.*

Vota virtusque in aperto. Quod Polybius dixit 6, 12, et 34, ἐν ἐναιθρίοις. LIPS.

Pulchrum ac decorum in frontem. I. e. in speciem, specie: ut

ita fugientibus periculosissima, quae hodie prosperrima sunt: neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia; sed manus et arma; et in his omnia. Quod ad me adtinet, iam pridem mihi decretum est, neque exercitus, neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior; et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse.»

34. «Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis adgressos, clamore debellastis; ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo, silvas saltusque penetrantibus, fortissimum quodque animal contra ruere; pavida et inertia ipso agminis sono, pelluntur; sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt; reliquus est numerus ignavorum et metuentium: quos, quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt: novissime res et extremo metu

recte explicat Lipsius ad Senec. Cons. ad Helviam c. 5. Sic *prima frons* apud Phaedrum 4, 1, 6. Mox pro *superasse* edd. ante Rhen. male *superesse*. Ern.

Ita fugientibus etc. Edd. ante Rhen. *item*, male. Sed illud *hodie* non satis concoquo; valdeque vereor, ne verum sit *hostibus*; quod et sequentia desiderare videntur: *neque enim nobis aut locorum, eadem notitia* etc. Nam *eadem*, quo referatur, alias non habebit. Ern.

Robore. Edd. ante Rhen. *ruere*; MS. Vat. *contra ruere*; quod recepit Brotier. Vulgata melius sequenti membro, et universae sententiae consentit. Mox *agmen* intellige venantium, equorum, canum. Ern. Vat. sequor cum Brot. et Bip. subaudio *solet*. Cf. et c. 37, ubi *ultro ruere*. Cf. et Burm. ad Phaedr. 5, 1.

Sed deprehensi sunt novissimi etc. Vetus lectio est: *sed d. s. novissime, id et extremo metu corpora, defixere aciem in his vestigiis*. Eam Rhenanus sic correxit: *d. s. novissimi, et extremo metu corpora defixere in his vestigiis*; quod omnes secuti sunt ante Pichenam, qui induxit *ideo*. Sed nondum persanatus est locus, nec sine libris facile sanari potest. Interim et mihi licebit apponere, quod in mentem venit: *sed deprehensi sunt ignavissimi*,

corpora defixere in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus; imponite quinquaginta annis magnum diem; adprobate reipublicae nunquam exercitui imputari potuisse, aut moras belli, aut caussas rebellandi.»

35. Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quae octo millia

et extremo metu torpidi defixere aciem in his vestigiis. Ita servatur *vi aciem*, quod habent vett. edd. et per coniecturam sublatum est a Rhenano. *Novissime* servarem, si diceretur pro *tandem, aliquando*: quod non est. Nam est ultimo loco, ut *novissimi*, qui sunt ultimo loco: quod utrumque est ab h. l. alienum. Nec ullo modo video, quem commodum sensum alterutrum verbum hic habere possit. E *gnavus* s. *navus* in MSS. fieri solere *novus* constat, eaque varietas est in MSS. Liv. 3, 41. extr. *Metu* porro, aut *stupore, torpidi, torpentes* saepe occurrunt, ut ap. Liv. 22, 53: *cum stupore ac miraculo torpidos defixisset. Torpere* et *corpore* confundi vidimus etiam H. 4, 24. Brotier e MS. Vat. dedit *res et ext. m. corpora defixere.* Sed *res* commodum sensum hic habere non potest. Ern. Vaticano duce cum Brot. locum refingo, adhibita distinctione Bip. Sanum tamen non arbitror. Ceterum a Vaticano parum abludunt Put. et Alc. *Res* sunt fortunae, facultates.

Transigite cum expeditionibus. Id est, finite expeditiones. Sumptum e re pecuniaria et forensi. Finita est controversia, ubi cum litigatore, debitore, creditore transegimus. Ern.

Magnum diem. Ita vocant Latini diem, quo res in ultimum discrimen adducitur, res maxime clara patratur. V. Burm. ad Ovid. Amor. 3, 9, 27. et Lucan. 7, 90. Duker. ad Flor. 2, 6, 58. Ern. *Quinquaginta annis*, numero rotundo, aliquot enim desunt.

Caussas debellandi. Quaerenti apud me Guil. Barclayo erudito et sagaci viro, ex tempore emendabam, *caussas rebellandi.* Sententia proba, ista: per vos aut ignaviam vestram minus debellatum, nec per proterviam rebellatum. Sive etiam, per eandem ignaviam, quae visa hostes animavit et excitavit. Lips. *Rebellandi* iam edd. vett. ante Rhen. in cuius ed. irrepsit operarum errore *debellandi*, nam in notis *rebellandi* explicat. Is error servatus a seqq. et notam Lipsii peperit. Vetus restituit Pichena. Ern. —* Consentit Gron. ad Stat. Silv. c. 52, p. 347.

Instinctos ruentesque ita disposuit. Lipsius mallet, *instructos*, quod auctoris sententiae non congruens, recte videtur Pichenae, qui et verbum *instincti* in hac re solenne Tacito docet; ut supra c. 26. Ern. Et A. 2, 46. Cf. et H. 1, 70.

erant, mediam aciem firmarent; equitum tria millia cornibus adfunderentur: legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen aequo, ceteri per acclive iugum connexi velut insurgerent; media campi covinarius et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, et *arcessendas* plerique *legiones* admonebant, promptior in spem, et firmus adversis, dimisso equo, pedes ante vexilla constitit.

36. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantia, simul arte Britanni, ingentibus gladiis, et brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere; donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis, vetustate militiae, exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios

Citra romanum sanguinem bellanti. Edd. ante Rhen. *bellandi*; male. Rhenanus bene correxit; et sic habet MS. Vat. Mox ex eodem dedimus cum Broterio *aciem*, quia sequitur *primum agmen.* Nam *acies* in plurali recte dicitur; sed ut deinde sit *prima acies*, non *primum agmen* ut pars aciei. Ern.

Constiterat. Sic Ern. Brot. Bip. vulgo *constiterant.*

Covinarius et eques. Covinarii sunt *essedarii* Ciceronis et Caesaris. Nam *covini* sunt vehicula, ut e Mela 3, 6; Silio 17, 418, aliisque dudum docuere viri docti, et ad h. l. et in lexicis; maximeque Schefferus de Re Vehic. 2, 22. Itaque *et* male abest edd. vett. Ern.

Promptior in spem. Quamquam non omnino damnem hanc formam, tamen non dubito, verum esse *pronior in spem.* Ei verbo iam saepe *promptior* substitutum a librariis vidimus in Ann. et H. libris. Sueton. Ner. 40, *Cui spei pronior.* Ern. Cf. H. 4, 60.

Cetris. Liv. 31, 36, *cetratos*, ait, *quos peltastas vocant.*

Tungrorum. Horum monumenta in Britannia exhibet Gordon tab. 35.

gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum, et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis qui in aequo obstiterant, erigere in colles aciem coepere, ceterae cohortes, aemulatione et impetu commistae, proximos quosque caedere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriae, relinquebantur. Interim equitum turmae fugere, covinarii peditum se proelio miscuere: et,

Complexum armorum. I. e. pugnam, quae fit cominus, conserendis manibus. Ern.

In aperto pugnam. Quid ais? immo vel maxime optent, adeo non refutent. Faciebam, *in operto*. Qui sub armis scotisque pugnant, et statim invadunt, spernunt hos praelongos gladios; hodieque res dicit. Tamen placet etiam Francisci Medicis coniectatio, *in arcto pugnam*; et quis stirpem e patronis illis Musarum non amet? Hodie verum gloriam ipsi sic ament. Lips. *In arcto* verum puto; quod etiam non improbat, atque adeo e Livio 28, 33, illustrat Schelius ad Hygin. p. 140. Ipse malit *in aperta*, i. e. corporis loca nuda. Sed quis dixit *pugnam in aperta corporis loca?* Et num alii hoc magis ferunt Britannis? Immo Britanni pugnam, quae fit cominus, non ferebant, quae est *pugna in arcto*, ut et Livius vocat 28, 33, *quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur.* Ern. *In arcto* probant Grut. Lall. recepit Brot. Verum non video, qui potuerit librarius venire in mentem τῷ *arcto* substituere *aperto*. Hoc proinde a Tacito esse puto, et respondere τῷ *arcuum* quod sequitur, ut Bip. monent. Schefferus in ep. ad N. Heins. volebat *in aperta*, ut alias *in frontem*, *in latera*.

Et tractis. Muretus corrigebat *fractis*. Vulgatum quidem vitiosum esse non ambigo. Sed malim *stratis*; uam in MSS. fere est *tratis*, unde *tractis* factum. Mox pro *obstiterant* MS. Vat. *adstiterant*, quod non displicet. Ern. Sequor Ernestium cum Bip. Brot. volebat *prostratis*, sed simplex idem notat. Sic H. 3, 77, *sternunt inermes.* Mox Vat. *adstiterant*, vulgatum aptius.

Interim equitum turmae fugere. Alii in sequentibus, ego hic offendo. Nam unde haec fuga, quum nec de pugna ulla praecesserit? mira vel ipsorum ignavia, vel scriptoris nostri incogitantia. At vitium hic esse palam odoror. Ecce antea, pro more gentis, instruxit et iunxit: *media*, inquit, *campi covinarius et eques discursu ac strepitu complebant.* Itaque isti, ut apparet, aciei intericcti; sed Agricola neglexit, et parte alia invasit Britannos pedites, quod robur censebat. Coepta autem pugna, iam equites et covinarii miscentur, sed verbis corrigendis. Quid dicam, critica? suavis et molesta es: rem video, verba requiro. Puto, *Interim equitum turmas effudere, et covinarii peditum se praelio miscuere.* Aut po-

quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant; minimeque equestris ea pugnae facies erat, cum aegre diu stantes, simul equorum corporibus impellerentur, ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant.

tius, *turmae effusae et covinarii.* Profecto iam pugnarunt, et sequens narratio tota dicit: attende. LIPS. Non male. Ego tamen malim *erupere*, sc. ad impetum faciendum, quod esse verbum usitatum in hac re, H. 2, 26. vidimus: corruptela orta est, quod prima litera absorpta fuerat a finali praecedentis verbi. *Fugere* defendit Brotier, sed eius rationes mihi non satis faciunt. ERN. Hoc quoque tuentur Bip. item Schefferus. — Tò *erupere* expressit *D. de Lamalle*, ut et mox *nostrorum* aut *cohortium.*

Densis tamen hostium agminibus. Non placet, ipsum Romanos hic *hostes* appellare, quasi respectu ad Britannos habito. Multo commodius videtur, ut legamus cum Mureto *nostrorum.* GRON. Probo et ipse. Licet tamen etiam coniicere *cohortium.* ERN. Alterutrum probat Brot. Contra Acidalius intelligit agmina Britannorum, quod et Scheffero placet et Bipontinis, sed sic nexus verborum requireret *suorum.*

Minimeque equestris ea pugnae facies. Vides *equestre* proelium? nondum ergo fugerunt, ut vulgata lectio volebat. LIPS. Vetus lectio: *minimeque equestres: ea enim pugnae facies erat, quum aegrn diu aut stante* etc. Quod nunc legitur, est ab ingenio Rhenani: non magis illud intelligendum, quam prius. Bene Pichena monet, Tacitum potius debuisse dicere, minime *pedestris* pugnae faciem fuisse. Docet enim mos, pedites impeditos esse ab equis et essedis, ut pugnare suo more non possent. Post Trillerus Obs. crit. 4, 19, p. 424, coniicit: *m. q. eq. ea interim p. f. quum aegre clive stantes*, sc. pedites Romani. Brotier recepit lectionem MS. Vat. *quum aegre diu stantes*: quod veteri lectioni bene convenit. ERN. Pro vulgato pugnant Bip. coniiciunt tamen *aequalis* loco pedestris. Perperam. *Minime equestris* pugna fuit, equites fugerant, covinarii solebant desilire de curru et pedibus pugnare: hinc *vagi currus* et *equi sine rectoribus.* Ex *ea enim* lectionis priscae Bip. faciunt *ea tum.* Dein bene cum Brot. recepere Vaticani *aegre diu stantes*, nec inscita tamen Trilleri coniectura.

In gradu stantes. Haerebant enim locis iniquis, ut dixit, tum et conferta romana, vel sociali acie. LIPS. Vid. not. proxime superiorem. ERN.

Simul equorum corporibus. Quid clarius, quam haec ad singulares equites referenda: qui stantes haerentesque, sine suo impetu, facile cum ipsis equis pellebantur a pedite, vi ingruente? LIPS.

Transversos aut obvios. Quos? Romanos? non; sed ipsos suos equites, quos turbabant, aut evertebant. LIPS. Immo Romanos, ut

37. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium insederant, et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paullatim, et circumire terga vincentium coeperant; ni idipsum veritus Agricola, quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius adcurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disiecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum; transvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae, aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum; sequi, vulnerare, capere, atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Iam hostium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira virtusque: postquam silvis adpropinquarunt, collecti, primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes, indaginis modo, et sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere: finis sequendi nox et satietas fuit; caesa

opinor. Mox *degredi* edidit Pichena. Superiores male *digredi*. Ern.

Sequi, vulnerare, capere. E Sallustio sumpta haec scio, qui in Iugurt. 101: *tum spectaculum horribile in campis patentibus, sequi, fugere, occidi, capi, equi atque viri afflicti.* Lips.

Victi. ira virtusque. E Virg. Aen. 2, 367: *Quondam etiam victis redit in praecordia virtus:* ut bene Pichena monuit. Ern.

Equitem persultare. Sic Rhen.: prius erat *equite persultari.*

Nec alius alium respectantes. Acidalius *sed alius* legebat. Ern. Bip. mox *sed rari*. saltem subauditur.

hostium ad decem millia; nostrorum trecenti sexaginta cecidere; in quis Aulus Atticus, praefectus cohortis, iuvenili ardore et ferocia equi hostibus inlatus.

38. Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus; Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos; vocare integros; deserere domos ac per iram ultro incendere; eligere latebras et statim relinquere; miscere invicem consilia aliqua, dein separare; aliquando frangi adspectu pignorum suorum, saepius concitari: satisque constabat, saevisse quosdam in coniuges ac liberos, tanquam misererentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti calles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugae vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, et exacta iam aestate spargi bellum nequibat; in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit: datae ad id vires, et praecesserat terror: ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda

Trecenti quadraginta. MS. Vat. *sexaginta*, quod praetulit Brotier. Ern. Sequor. Vaticano habenda fides.

Miscere invicem. Tota hac periodo ornatum ex oppositis quaesivit: ideoque hic legam, *dein separare*. Aliquando inquit cum aliis, aliquando rursus secum deliberabant. Lips. Probat et Pichena. Quia sic habet MS. Vat. cum Broterio recepi. Accurate apponuntur *miscere consilia* et *separare*. Primum communiter consilia capiebant, post suum quisque consilium, sibi quisque consulebat. Ern. Grotius malebat *desperare*, sed is Vaticanum nondum norat.

Saevisse quosdam. Similia de Germanis Flor. 3, 3, 17.

Secreti colles. Secreti colles sunt remotiores: quod ab h. l. alienum. Legendum puto *deserti*, qui ante habitati, et ab hominibus frequentati. Ern. Egregie Bip. *calles*, ut apud Virg. Aen. 6, 443; et 9, 383, ubi *obscuri*.

In fines Horestorum. Hos Camdenus locat in Escia (*Eskdale*) supra Ituuam fl. in cuius aestuario tum classis, ut ex seq. patet.

tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britanniae lecto omni, redierat.

39. Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum iactantia epistolis Agricolae auctum, ut Domitianus erat, fronte laetus, pectore anxius, excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium caesis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis adtolli: frustra studia fori, et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: et

Trutulensem portum. Ignotus est: itaque alii volunt *Rutupensem.* Lips. Is hodie dicitur *Sondwich* Ern.

Unde proximo latere Britanniae lecto omni, redierat. Exierat malebat Rhenanus. *Unde proximo litore Britanniae lecto, omnis redierat*, Pichena. Recte. Sic ergo edidimus. *Unde* refer ad *lecto*, unde egressa legerat proximum latus Britanniae. Ern. Bip. servant *omni*, bono sensu: nec absque necessitate ab antiqua lectione recedendum.

Epistolis Agricolae actum. Haesi olim: nunc levi emendatione me expedio, *auctum* pro *actum* rescribens. Lips. Recepit Pichena. *Auctum* est verbum proprium in hac re, idque saepe cum *actum* confundi, iam supra vidimus. Mox MS. Vat. *ut erat Domitianus:* alios idem habet in margine. Nominativus quidem placet. Ern.

Ut Domitianus erat. Sic MS. Vat. et alius in margine: unde bene restituere Bip. Glossam sapit *ut Domitiano moris erat.*

Falsum e G. triumphum. De quo Dio 67, 4. Similia de Caligula Suet. c. 47.

At nunc. Edd. ante Rhen. *ac*: et mox *millium.* Ern.

Similitorem gloriam alius occuparet. Putabam, *oltius*, vel *artius*, sive *arctius.* De Agricola Domitianus ratiocinatur, et sese exstimulat: frustra silentio transitas civiles artes, si in militari praepolleret. Quod si vulgata placet, de ipso Domitiano accipies, querente, frustra se *liberalia studia initio principatus neglexisse* (ita Suetonius cap. 20), ut ad militaria et imperatoria se daret scilicet, si ecce alius eam gloriam occuparet. Atque hanc veram sententiam puto. Videbatur enim sibi in studiis et eloquentia potuisse excellere, si perseverasset. Lips. Pichena recepit *oltius.* Sed id posteri editores non sunt ita imitati, ut alia fere. Consilio, an casu, nescio. Nec ego necessarium puto, hic aliquid mutari. Ern. Omnia plana. Sensus: Domitianum queri, frustra se oppressisse et eiecisse eos, qui (v. c. 2,) sapientia et civilibus artibus com-

cetera utcunque facilius* dissimulari; ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit, reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40. Igitur triumphalia ornamenta, et illustris statuae honorem, et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu iubet: additque insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi consularis, et maioribus reservatam. Credidere plerique, libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum praecepto, ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeasse; sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac, ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in pa-

parare sibi favorem vulgi possent, si existat nooc, qui militaris virtutis gloria vulgi studia captet. Sic puto; bene Schefferus.

Utcunque facilius tolerari. Facilius glossam sapit interpretanti τὸ *utcunque*, quod solum sufficiebat huic sententiae exprimendae, eleganterque sic dicitur: ceteras laudes etsi non aequo satis animo, tamen tolerari. Infra leg. *etiamnum* pro *etiam tum*. Ern.

Secreto suo satiatus. Depingunt hoc secretum Suet. c. 3; Plin. Paneg. c. 48; Dio 66, 9.

Triumphalia ornamenta. Palam est, haec a Domitiano tributa: quod Tacitus de socero non potuit, credo, ignorare. Tamen Dio vult a Tito 66, 20: Ἐσφάγη διὰ ταῦτα ὑπὸ Δομιτιανοῦ, καίπερ τὰς ἐπινικίους τιμὰς παρὰ τοῦ Τίτου λαβών. Lips. Mox *statua illustris* est triumphalis, laureata. V. A. 4, 23; H. 1, 79. Ern.

Addique. Additque Muretus. Bene: nam opinio non in SC. inferri iussa; sed eam ipse sparsit. Potest tamen vulgatum intelligi: iussit insuper spargi opinionem. Ern. Recepi *additque*.

latium, ita ut praeceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbae servientium immixtus est. Ceterum, ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus; adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso adspectoque Agricola, quaererent famam, pauci interpretarentur.

41. Crebro per cos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est: caussa periculi non crimen ullum, aut querela laesi cuiusquam, sed infensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque, et Germania Pannoniaque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti:

Per ambitionem aestimare. H. e. e specie externa, splendore vitae, frequentia deducentium etc. Ern.

Quaererent famam, pauci interpretarentur. I. e. plerique desiderarent in eo splendorem, quem tanta fama postularet, vix crederent, hunc esse illum tantum tamque celebratum virum, pauci caussas requirerent, propter quas ita se demiserit, et ad illas angustias se redegerit, aut intelligerent, id invidiae effugiendae caussa factum. Rhenanus frustra pro *famam* legi volebat *tamen*. Ern. Quinctil. 12, 11, 2: *Ne se quaerat priorem.*

Absens absolutus est. Ant. Augustinus hic malebat *praesens.*

Pessimum inimicorum genus, laudantes. Gnome ex ipsis adytis humanae vitae, cui Mamertinus interpres, Panegyrico ad Iulianum c. 4: *Quum*, inquit, *sancti principis merces* (legimus *mores*) *atque instituta falsarum vituperationum licentiam submoverent, callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis quasi per benivolentiam illa iactantes, Iulianus Alemanniam domuit, Iulianus urbes Galliae.... excitavit, etc.* Statimque c. 5: *Hae voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores: hi enim comminisci aliqua flagitia tentassent, facile ipso splendore laudis et gloriae refutarentur; invenerunt accusandi genus, quod nullus refelleret.* Lips.

Tot militares viri. Ego dubito an non, *tot militares numeri.* At-

nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita, cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola; comparantibus cunctis vigorem, constantiam et expertum bellis animum, cum inertia et formidine ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam praeceps agebatur.

42. Aderat iam annus, quo proconsulatum Asiae et Africae sortiretur, et occiso Civica nuper, nec Agri-

qui de *cohortibus* iungit. Ita, sed illos Romanos intelligit: has sociales. Lips. Legendum videtur *vici*. Supra A. 12, 38: *Ac, ni cito vicis et castellis proximis subventum foret, copiae tum occidione occubuissent.* A. 14, 30: *Praesidium posthac impositum vicis, excisique luci, saevis superstitionibus sacri.* H. 5, 20: *Tantumque belli superfuit, ut praesidia cohortium, alarum, legionum modicis vicis quadripartita Civilis invaserit.* Gron. Hoc melius. Sed tamen exempla desidero epitheti huius loco tributi, in quo praesidia posita. Quid impedit, quo minus militares viri sint duces? Sic c. 40. *militare nomen*, est ducis bello clari. A. 15, 26. Corbulo dicitur *vir militaris*. Et infra *funera* ad duces, ut *clades* ad exercitus pertinent. Ern. *Vici* placebat et Heinsio ad Vell. 2, 115.

Cum inertia et formidine eorum. Grotius corrigebat *ceterorum*. Possis etiam coniicere *caesorum:* non enim de vivis adhuc videtur dicere, sed de interfectis. Grotianum tamen melius. Ern. Mihi quoque arridet. Ex eo facile potuit oriri *eorum*. Bip. dedere *aliorum*.

Dum... exstimulabant. Tacito alias solenne, praesens isti particulae iungere, ut supra ad H. notavimus. Ern.

In ipsam gloriam praeceps agebatur. Mirum loquendi genus, ut monet Virdungus: quod peperit acuminis captatio. Alii praecipites aguntur in perniciem, ipse in gloriam. Quum se ipse ad otium et silentium redigeret omni modo, invitus adtollebatur, cum summo periculo. Ern.

Asiae et Africae. Non potest, ut sortitus fuerit utrumque simul, nec ferunt Romani mores. Scribo, *Asiae aut Africae.* Lips. Sic et Danesio visum. Sed et vulgatum rectum, ut monet Mercerus ad A. 3, 32. Utraque provincia in sortem coniecta. Ern. Vulgatum V. C. Ursini habet.

Occiso Civica. Cereale. Suet. Domit. c. 10.

Nec Agricolae consilium deerat,

colae consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti, qui, iturusne esset in provinciam, ultro Agricolam interrogarent: ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre; postremo non iam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum: qui paratus simulationi, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum adnuisset, agi sibi gratias passus est; nec erubuit beneficii invidia: salarium tamen, proconsulari solitum offerri, et quibusdam a seipso concessum, Agricolae non dedit; sive offensus non petitum,

nec Domit. exemplum. I. e. nec A. nesciebat, quomodo periculum effugeret, nec Domitianus, quomodo eum forte depelleret, quum exemplum ante oculos haberet, quod ipse edidisset in Civica. Paullo post edd. ante Rhen. vitiose *tum obscuri*. Ern.

Qui paratus simulatione, in arrog. c. Haesit hic Boxhornius, qui se expediit interpungendo post *paratus*; quo difficultas non tollitur. Si lectio incorrupta, copula esse debet ante *in*. Sed vereor, ne Tacitus scripserit, *qui parata simulatione*: simulatione, quam in potestate haberet, qua facile quavis in re et quovis tempore uteretur. Sic *parata* dici hodie notissimum est, post crebras virorum doctorum admonitiones: v. Cort. ad Plin. ep. 3, 5, 8. Ern. Sic et Scheffer in ep. ad N. Heins. Syll. Burm., t. 5, p. 6. Cum Bip. pono *simulationi*, ut A. 12, 47. *paratus sceleribus*; et Ovid. ex Ponto 2, 2, 117. *veniae*.

Nec erubuit beneficii invidia. I. e. invidiosis sermonibus, quos tale beneficium concitaturum esset. Nam *invidia* dicitur et de re invidiosa. Nisi Tacitus scripsit *iniuria*, ut ὀξύμωρον esset. Et Pichena vulgatum ita interpretatur, ac si ita scriptum esset. Ern. Id est beneficio invidioso. Simile A. 6, 23. *non erubuit permittere*. Cf. et Senecam de benef. 4, 17.

Salarium tamen proconsulari. Nihil magis ad huius loci lucem (ut ne ab alto aut longinque petam) quam quae Dio Cassius in Fragmento rerum Macrini conscripsit 78, 22: ait, *Aufidium Frontonem, neque Africae proconsulatu donatum a Macrino, etsi sortitus eam esset, neque item Asiae:* et addit: Τό γε μὴν ἐκνεύμενον γέρας, καὶ οἴκοι μένοντι αὐτῷ, τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας, δοθῆναι εἰσηγήσατο. Οὐ μέντοι καὶ ἐκεῖνος αὐτὰς ἔλαβεν, εἰπὼν, οὐκ ἀργυρίου, ἀλλ' ἡγεμονίας, δεῖσθαι. Vides retineri solitos; vides salarium tamen accipere; vides et ipsam summam, serio notandam. Ea est *decies* HS. sive 25 millia Philippicum. Lips. Vir doctus *De la Bletterie* apud Broterium malebat, *salarium tamen proconsulare solitum offerri*; quod mihi placet. Ern.

sive ex conscientia, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est odisse, quem laeseris; Domitiani vero natura praeceps in iram, et, quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur; quia non contumacia, neque inani iactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse; obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

43. Finis vitae eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque, et hic aliud agens populus, et ventitavere ad domum, et per fora et circulos locuti sunt; nec quis-

Odisse quem laeseris. Seneca de Ira 2, 33: *Hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes, quos laeserunt, et oderunt.* Lips.

Quo obscurior, eo irrevocabilior. I. e. implacabilior; hoc minus revocari ab ira et proposito perdendi poterat. Ern.

Eo laudis excedere. Malo *accedere*, vel potius *escendere*. Sequentia huius comprehensionis parum integra censeo. Lips.

In nullum rei post usum. Non displicet iunctim et quasi composite, *post...usum.* Id est, morte ea nec in posterum aliquid consuluisse, vel utiliter praestitisse. Mercero placebat: *in nullum reipublicae usum:* ingeniose, et fortasse vere. Lips. Alii (in his Acid.) *rei post usum.* Mercerus et Pichena *reipub. usum.* Male: *rei post*; id est, accusati post et damnati: nec enim quaerebatur de exitu reorum, quum unus esset. Gron. Non animadvertit vir magnus, haec verba *sed in nullum* etc. pertinere ad effectum ambitiosae mortis, et gloriae per talem mortem quaesitae. Post mortem autem rei non fiunt. Mercerus verum vidit, cuius correctionem recepit Pichena, quem omnes secuti sunt. Eadem sententia et alibi, et apud nostrum in Annalibus. Ern. Mercero hic omnes iure adsurgunt. Ursinus idem in V. C. suo se invenisse perhibet.

Aliud agens populus I. e. publicas res nihil curans, sed suis negotiis intentus, ut bene Pichena. Edd. ante Rhen. male *alius.* Mox alterutrum *est* delendum esse Muretus monuit. Ern. Restituunt Bip. lectionem *alius agens*, sed nescio, an quis unquam ita locutus. Altera dicendi forma ex more romano desumpta. Posterius *est* delet Acidalius. Sequor.

quam, audita morte Agricolae, aut laetatus est, aut statim oblitus. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti adfirmare ausim; ceterum per omnem valetudinem eius, crebrius quam ex more principatus, per nuntios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venere; sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit, securus iam odii, et qui facilius dissimularet

Rumor, veneno interceptum. Hunc rumorem secuti sunt, e quibus Dio Cassius 66, 20. tradit, Agricolam ab Domitiano interfectum esse. Ern.

Nobis nihil comperti adfirmare ausim. Nobis pro *vobis* bene Rhenanus correxit. Ceterum non opus, de sententia Acidalii inserere *quod* ante *affirmare*. Ordo est, *nihil comperti nobis a. a.* alias etiam *nec* inseri posset; *nec affirmare ausim.* Sed non esse necessarium puto. Sallust. B. Iug. 17, *de iis haud facile compertum narraverim:* ubi v. Cortius. Favet tamen Acidalio, alterique correctioni locus τοῦ *nobis*, qui in vulgari lectione est alienus. Omnino durior est oratio, etiam hac de caussa, quod in eadem sententia et pluralis *nobis* et singularis *ausim* est. Ern. *Nobis* non de se solo dicit Tacitus; sic recte se locus habet. Cf. Schefferus.

Principatus. Urs. Mur. Acid. legunt *principis.* Sic et Bip. Sed *principatus* exprimit morem consuetum principum, non Domitiani modo. Hoc et Scheffero visum.

Libertorum primi et medicorum intimi. Videtur epithetorum permutatio facta esse. *Libertorum intimi* noti sunt, et sic Ammian. 15, 35. Tum *medicorum primi* aptius quam *intimi* dicuntur. Ern.

Nuntiata constabat. Edd. ante Rhen. *constabant.* Ern.

Animo vultuque prae se tulit. Forte *mimo.* Gron. Sane animo praeferri dolor internus non potest; ut aut *mimo* legendum videatur, quod pro eadem voce reponi in Suetonii Tib., 24. et Flor. 2, 14. voluere magni viri, idem Gronovius, Dukerus, Graevius, quibus nos plane assentimur; vel *habitu*, qui cum *vultu* saepe coniungitur, etiam apud nostrum aliquoties. Idque forte et hac de caussa melius, quod, si *mimo* scripsisset Tacitus, non addidisset *vultuque*, in cuius simulatione vel maxime mimus ille inest. Ern. Apage coniecturas. Sensus: vultum ita composuit, quasi animo quoque infandum dolorem concepisset. Iam sic noster H. 1, 85. erat locutus, *animum vultumque conversis.* Recte sic Acid. Scheff. Boxh. Male ergo Acid. *omnino:* peius Freinsh. *amictu.* —* V. ad SS. Eccles. p. 233. Burm. ad Anthol. 1, 70.

gaudium, quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum, velut honore iudicioque: tam caeca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret, a bono patre non scribi heredem, nisi malum principem.

44. Natus erat Agricola, Caio Caesare tertium consule, Idib. Iuniis; excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kal. Septemb. Collega Priscoque coss. Quod si habitum quoque eius posteri noscere velint; decentior quam sublimior fuit: nihil metus in vultu; gratia oris supererat: bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit. Quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat; et consularibus ac triumphalibus ornamentis praedito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; specio-

Securus iam odii. Id est, qui odium non curaret, facile iam deponeret, ut in mortuum; ideoque et doloris affectum facile induit. Lips.

Testamento. Sic Rhen. prius erat *testimonio.* Cf. et P. Faber Sem. 1, 14, p. 80.

Honore iudicioque. I. e. iudicio honorifico. De iudiciis testamentorum, et honore inde redundante nota res et Ciceronis Philippica 2, 42, et Suetonii Augusto c. 101. Ern.

Tertium Cons. Edd. vett. omnes meae ante Lips. *ter.* male. *Tertium* iam corrigebat Ursinus. Ern. Mox pro *LVI. anno*, Brot. vult *LIV.* ni prius legas *Caio Caes. primum consule.* Sed familiarem Tacito, ut aliis historicis, esse talem errorem calculi Savilius observat.

Nihil metus in vultu. MS. Vat. alter *nihil impetus:* alter in textu utramque lectionem coniungit. Sane *metus* in descriptione tali vix locum habere videatur, sed expressit, ut opinor, ἀταραξίαν, perpetuam tranquillitatem vultus. *Impetus* de vultu vix dicitur aut commode intelligi potest. Ern. Interpretes reddunt ita; nihil in vultu, quod metum inculcere possit. Sic fere Ovid. Met. 2, 857: *Nullae in fronte minae, nec formidabile lumen; Pacem vultus habet.* Tacite Domitianum a nostro tangi Virdungus suspicatur, cui *superbia in vultu, ira in oculis.* Plin. Pan. 48. Cui haec non placent, poterit cum Bip. legere, *nihil ineptum in vultu;* quod scite firmant ex Cic. Orat. 18.

Speciosae contigerant. Si audia-

sae contigerant: filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus; incolumi dignitate, florente fama, salvis adfinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam, siculi durare in hac beatissimi saeculi luce, ac principem Traianum videre, quodam augurio votisque apud nostras aures ominabatur; ita festinatae mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, rempublicam exhausit.

45. Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur; et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat; et

mus Dionem 66, 20. Agricola, ex Britannia redux, reliquum vitae in ignominia et paupertate transegit.

Nam sicut durare etc. Excidisse hic aliquid, non dubito, simile illi quod Ursinus affert, e V. C. more suo, *magnae cuiusdam felicitatis est.* Nam *quod* ante *augurio* est in libris ante Rhen., idque nos reposuimus; neque eo deleto satis loco consulitur. *In hanc lucem* corrigit Acidalius. Bene. Ern. Vide mox notata.

Videre ominabatur. Mirum si tot annos ante praesagiit? nec de Traiano ulla spes aut suspicio; nisi si Deus mentem illi movit, aut nostro scriptori Blanditia; quod non solet. Lips. Hanc notam peperit omissum a Rhenano *quod*, unde *ominabatur* cum *videre* coniungit Lipsius. Ominatus tantum est, fore, ut meliora tempora venirent non ita multo post, in quibus optabilis foret longissima vita; quod, post eventum, ad Traianum refert Tacitus. Sed Rhenanus videtur delevisse *quod*, ut infinitivi *durare*, *videre*, haberent verbum, e quo pendeant; vix dubito, aut excidisse hic aliquid, nempe, cui respondeat, *ita g. solatium tulit*, aut scripsisse Tacitum: *Nam sicut beatissimum, durare in hanc saeculi lucem* etc. Ern. Egregiam medicinam loco male affecto fecere Bip. mutato *quod* in *quodam.*

Velut uno ictu. Sic de Caligula Seneca de Ira 3, 19.

Tot consul. caedes. V. Plin. ep. 3, 11. Suet. c. 10.

* *Feminarum.* Burm. ad Anthol. vol. 2, in Emend. p. 693.

Carus Metius censebatur. Edd. ante Rhen. male *charus nuntius.* Sensus est: Carus Metius una tantum victoria, uno tantum viro claro per accusationem everso, inclaruerat inter oratores, sive potius accusatores. Ern. Cf. de *Metio* Plin. ep. 1, 5; 7, 19 et 27.

Intra Albanam villam. Veteres

Massa Bebius iam tum reus erat. Mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus; nos Maurici Rusticique

editiones, *intra Albanam arcem vilam:* opinor *villam* glossematium esse, et germanum *Albanam arcem.* Certe Domitiauus delectatus eo loco, eumque habuit velut arcem. Dion. compendium (67, 1.) Τοῦτο τὸ χωρίον ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀλβανὸν, ἀφ' οὗπερ οὕτως ὠνομάσθη, ὃν ὥσπερ τινὰ ἀκρόπολιν, ἐξείλετο. Pichena vellet: *intra Albanam arcem nulla sententia;* quasi dicat, nondum tunc auditum ibi Messalinum. Ego putarem dicere, quod adhue intra Albanam arcem, non in senatu et publico, calumniator ille audiretur. At pestes illas hominum, et districtos eius aevi accusatores, Plinius passim nominat: etiam Sidonius ep. 5, 7: *Hi sunt, quorum comparatione digitum tollerent Narcissus, Asiaticus, Massa, Marcellus, Carus, Parthenius, Licinius.* Iuvenalis 1, 35..... *quem Massa timet, quem munere palpat Carus.* Lips. Puto et hic duas diversas lectiones esse coniunctas, ut aliis locis factum notavimus. Forte et fuit tantum *Albanum*, quod alii in margine *arcem*, alii *villam* interpretati sunt, idque utrumque postee in textum illatum. *Albanum* quidem ea villa vocatur ap. Sueton. Domit. 4. Ern. Verum vidit Lipsius. Bip. ex *vilam* fecere *solam*, quod sane superfluum. De *Messalino* v. Pliu. 4, 22. et Iuven. 4, 113. ubi vocatur *Catullus.* Idem v. 145. *arcem Albanam* vocet.

Massa Bebius. Qui damnatus quidem postea est eccusantibus Baeticis, ut disces ex Plinii epist. ult. lib. 7. Lips. V. et H. 4, 50.

Iam tum. Forte *etiam.* Gron.

Mox nostrae duxere. Nam in senatu accusatus, et manus ibi ei iniectae sunt, maxime et primum a quodam Certo. Plinii epistola legetur 9, 13. Haec autem referenda, ne quis erret, *ad Helvidium filium*, quem Domitianus occidit, (Suetonius cap. 10,) quum patrem eius ipse Vespasianus: idem Sueton. Vesp. cap. 15. Sed Helvidius hic filius qua matre natus? Habuit sane Helvidius pater *Fanniam* uxorem, filiam *Thraseae Paeti*; quod in ep. 7, 19. epud Plinium clare scriptum. Non tamen haec mater, sed noverca, et ita idem Plinius appellat ep. 9, 13: *Fuerat cum Arria et Fannia, quarum altera Helvidio noverca, altera mater novercae.* Nam Fannia haec uxor Helvidii Prisci; ut Arria uxor Thraseae; et ergo Fanniae meter. Ex his liquet *Helvidium patrem* aliam uxorem ante Fanniam habuisse, et ex ea prolem; etsi *quaestorius adhuc a Thrasea gener sit electus*, ut H. 4, 5. scriptum. Lips.

Maurici Rusticique visus. Scriptura epud me fidei fluxae. Quo enim illud *visus*? Nec melius tamen video; aut potius in sententiola hac nihil video. Viri ipsi mihi notiores: e quibus Mauricus, Iunius est Mauricus, *quo viro nihil firmius, nihil melius*, ait Plinius ep. 4, 22. Eum a Domitiano in exsilium pulsum, rediisse principatu primo Nervee, docebit te idem ep. 1, 5. At Rusticum hunc, Iunium Rusticum nominat Suetonius in Domitiano 10: *Occidit Iunium Rusticum, quod Paeti Thraseae et Helvidii Prisci laudes edidisset.* Etiam

divisus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, iussitque scelera, non spectavit; praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et adspici; cum suspiria nostra subscriberentur; cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat.

lapis vetus, sive inscriptio basis (ap. Grut. p. 426, 10): L. IVNII. RVSTICI PHILOSOPHI STOICI L. IVNIVS. L. L. MYRINVS. S. P. P. At noster Arulenum Rusticum appellat, initio huius libelli; et Plinius ep. 1, 5. de Regulo: *Rustici Aruleni periculum foverat, exultaverat morte, adeo ut librum recitaret publicaretque, in quo Rusticum insectatur, atque etiam Stoicorum simiam appellat.* Ut omnino nomina illi fuerint, L. Iunius Arulenus Rusticus. Plinius ipse hunc velut doctorem monitoremque habuit, et in laudes eius erumpit ep. 1, 14. Etiam Plutarchus, extremo libello de Curiositate p. 522, factum eius plenum constantiae recensuit. Et Antoninus epistolam inseruit 1. de sua vita. At Senecio, Herennius Senecio est, Plinio non semel item nominatus. Reus et interfectus fuit, quod de vita Helvidii libros composuisset, ait Plinius ep. 7, 19. Sed vos magnae animae mihi salvete; quos iure miramur, colimus, factis dictisque sapientes, et legitimos robustae porticus alumnus. LIPS. Ceterum, quod laborant viri docti, quo *visus* referant, idque ipsum verbum varie tentant, puto per σύλληψιν referri posse ad *perfudit*, cuius exempla multa exstant apud veteres. Nos adspectus abeuntis in exilium Maurici Rusticique excruciavit, nos cruor innocenter occisi Senecionis. Hoc mihi certe melius videtur, quam cum Ursino et Brotierio legere *nos Mauricum Rusticumque divisimus*, i. e. alterum exsulare, alterum interfici iussimus; quod est utique valde durum. ERN. *Divisimus* e V. C. suo Ursinus, e Vatic. Brotier. Aptius multo Bip. *divisus*, quo substantivo Livius 33, 46. et alibi et Gell. 20, 1. utuntur. Verum aut hic supplendum, aut saltem subaudiendum *horrore*, vel verbum aliquod, ut *excruciavit*. Huetii coniecturam Brotier adfert. De *Helvidio Prisco* cf. et Dio 67, 11. —* Livius 33, 46. *vectigalia praedae ac divisui principum erant:* et 45. 30. *Macedonia quam divisui facilis esset.*

Quum suspiria n. subscriberentur. Intelligunt, accusarentur; quod quidem et ipsum factum; sed de eo hic nondum sermo. Cape: exciperentur, notarentur a male curiosis et speculantibus. Sueton. Aug. 27: *Pinarium equitem R. quum concionante se, admissa turba paganorum, apud milites subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit.* ERN.

Rubor, a quo se contra. Particulam superesse puto, et lego, *rubor quo se.* Porro de hoc Domitiani fallaci habitu, Plinius in Paneg. c. 48: *Ira in oculis, femineus pallor in corpore, in ore impuden-*

Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis (ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis), constans et libens fatum excepisti; tanquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque, praeter acerbitatem parentis erepti, auget moestitiam, quod adsidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit: excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus; nobis tam longae absentiae conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore, superfuere honori tuo; paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

tia multo rubore suffusa. Item Suet. 18. Et communiter, Seneca epist. 11: *Quidam nunquam magis, quam quum erubuerint, timendi sunt, quasi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentissimus, quum faciem eius sanguis invaserat.* Lips. Res est ita evidens, ut Lipsio parere non dubitaverim. Imitatus est Brotier. Ern. Bip. suspicantur, illud *a* superesse e voce *oris*, quae post *rubor* interciderit.

Opport. mortis. Bene haec cum seq. iungunt Bip.

Tanquam pro v. p. innocentiam principi donares. I. e. veluti hoc ageres, ut, quantum in te esset, innocentiam Domitiani ostenderes. Nempe, quum libenter mori se ostenderet, apparebat, nullam ei vim adhibitam per venenum. Ern.

Mihi filiaeque. Sic Rhenanus edidit e coniectura; quum ante esset male *filioque eius*. Nam filium amiserat, c. 28. Sed addendum etiam erat *tuae*, ut bene monet Pichena; alias ambiguum est, nirum suam, an Agricolae filiam intelligat. Ern. Sufficit intelligi *tuae*. Schefferus mavult *eius*; non scilicet adtendit, continuari oratinnem ad Agricolam, ut patet ex seq.

Excepissem certe mandata. Plane Homericum est. Ita enim apud eum Andromache lugens Hectorem Iliad. ω. 744:

Οὐδέ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὗ τέ κεν αἰεὶ
Μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἤματα δάκρυχέουσα.

Lips. Pichena bene correxit *excepissemus*. Sequitur enim *figeremus*. Ern. * Ita quoque Brotier et *D. de Lam.*

Nobis tam longae nbsentiae etc. I. e. nobis quidem iam quadriennio ante mortnus es, quum nempe una cum uxore quatuor annis ante mortem tuam Roma abiimus. Ern.

Optime parentum. Sic ed. Puteol. unde restituit Pichena: intermediae *optima*. Ern. Scil. Alc. Rhen. etc.

46. Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae; placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est; admiratione te potius, quam temporalibus laudibus, et, si natura suppeditet, aemulatione decoremus: is verus honos, ea coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore aut aere finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt; forma mentis aeterna; quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus,

Nosque, domum tuam. Copula casu cacidit in Rhen. sec. restituta est a Pichena. Ern.

Admiratione te potius... militum decoramus. Caenum et lutum quod non purgo. Priora tentem: *admiratione te potius, te immortalibus laudibus.* Lips. Bene Lipsius. Nihil certi sine melioribus libris extricari potest. Heinsius ep. ad Graev. p. 173, posteriora corrigenda censebat *aemulatu decoremus*; quod placebat Graevio. In prima parte *quam* aut addendum, aut intelligendum. Ita sensus erit; potius te ornabimus admiratione, quae perpetua erit, quam laudibus brevibus verborum, cito transituris. Sic *temporalia* diei, dubio caret. In altera parte pro *militum* bene Grotius, *similitudine decoremus*, corrigit, quod et recepit Brotier. *Similitudine* verum est, idque et ipsi recepimus, sed e *decoramus* fecimus *decorabimus*; eo quo genere futuri, sicut ex imperfecto, saepe factum est praesens. Ern. *Immortalibus laudibus* placuit multis, Acidalio, Boxhornio, Grotio, Trillero, Hillero etiam Rac. 1 et 2. Praeferunt Bip. iure meritoque ab Ursino suppeditatum *quam.* Sic servari potest *temporalibus*, quod Muretus delebat, nec Ursini V. C. servarat: tum vero, missis, quae apud Ursinum abundare videntur, recepere ab ipso *aemulatione decoremus.* Haec proxime ad lectionem veterum editionum accedunt, mihique prorsus arrident.

Famamque ac figuram animi. *Formamque* scribendum, non *famamque*, pridem monuere Muretus et Acidalius. Ern.

possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obruet: Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

DE ORATORIBVS

SIVE

DE CAVSSIS CORRVPTAE ELOQVENTIAE

DIALOGVS.

BREVIARIVM.

Cap. 1. *Dialogi occasio.* 2, 3. *Confabulationis argumentum. Curiatium Maternum, ex oratore poëtam, M. Aper orator, iudice Iulio Secundo, a poëticis studiis avocare tentat.* 4. *Maternus sanctiorem se eloquentiam sectari profitetur.* 5–7. *Instat Aper, et oratoriae artis utilitatem, voluptatem, dignitatem celebrat, idque* 8, *Marcelli Eprii et Crispi Vibii exemplis comprobat;* 9, *contra carmina dignitate et utilitate destitui, nec nisi laudem inanem dare, et gaudium volucre; laude dignam esse Vespasiani liberalitatem in vatem Saleium Bassum; pulchrius tamen esse, sibi ipsi prospicere, et suum genium propitiare; nec voluptatis quidquam praebere poëticam, quippe vatibus in solitudinem sit secedendum;* 10, *tum poëtas esse offensis obnoxios: Maternum proinde rectius acturum, si ab auditoriis et theatris in forum et ad caussas redeat.*

11–13. *Maternus contra poëticae studium securitatem praestare et innocentiam, maiorem quoque gloriam, quam forensis labor concedat, quod aurei saeculi exemplo constet. Voluptatem porro puriorem adferre secessum in nemora et lucos, quam sanguinantem eloquentiam. Dulces Musas revocare suos cultores a sollicitudinibus et curis.*

14. *Supervenit Vipstanus Messala. Is, antiquorum admirator, Aprum a novorum rhetorum more ad veterem formam trahere nititur.* 15–18. *Aper repugnans movet quaestionem, quinam oratores vocandi sint antiqui. Hos venerantur Messala, Secundus, Maternus. Aper saeculi sui partes tuetur, nec veteres esse dicendos iudicat, quos eorumdem hominum aures agnoscere potuerint. Ciceronem et coaetaneos, fere in medio positos, ab antiquorum adseclis istis accenseri. In iis, qui

vocentur antiqui, plures deprehendi species, nec unum esse eloquentiae vultum. Malignitate humana vetera in laude, praesentia in fastidio esse. 19. *Cassium Severum, quem terminum antiquitatis constituant, a vetere flexisse via, non inscitia, sed iudicio et intellectu; cum conditione temporum ac diversitate aurium formam quoque orationis fuisse mutandam.* 20. *Variis scatuisse veterem eloquentiam vitiis. Auditorum coronam exigere iam laetiorem et pulchriorem orationem, et poëticum decorem.* 21, 22. *Diiudicat dein Aper Calvi, Caelii, Caesaris, Bruti, Asinii, Corvini orationes et carmina, et praecipue Ciceronis, cuius laudes canit, et vitia reprehendit, quae sola perversis imitatoribus placeant.* 23. *Veram esse eloquentiae artem, antiquorum laetissima quaeque imitari, et a recentibus feliciter reperta miscere.*

24. *Iam Maternus hortatur Messalam, ut, missa laudatione antiquorum, qui illa non indigeant, caussas expromat, cur in tantum ab eorum eloquentia recesserit recentior aetas.* 25. *Messala monet, quinam antiqui dicendi; plures fuisse dicendi formas iisdem saeculis; docet, quid sentiendum de eloquentia Calvi, et ceterorum, de quibus mox dictum: addit, quod se obtrectarint invicem, vitium esse non oratorum, sed hominum.* 26. *C. Gracchi impetum, et L. Crassi maturitatem praeferendam esse calamistris Maecenatis, aut tinnitibus Gallionis. Cassium Severum parum habere sanguinis, et rixare magis, quam pugnare, nec attulisse Aprum, quem Ciceroni, vel Caesari opponeret.* 27–29. *Petente Materno, ad explicandas caussas transit Messala, cur eloquentia, ceteraeque artes a vetere gloria desciverint, desidiam iuventutis, negligentiam parentum, inscientiam praecipientium, et oblivionem moris antiqui. Ostendit, apud antiquos severam et sanctam fuisse liberorum educationem; apud recentiores ad histrionalem favorem deflexisse et rhetores.* 30–32. *Ex ingenuarum artium scientia, et varia eruditione exundasse antiquam eloquentiam, quod Ciceronis exemplo pateat; illarum contemptum primam esse corruptae eloquentiae caussam.* 33–35. *Tum iuvenes olim, domestica disciplina imbutos, deductos esse ad oratores principes, quos sectati pugnare quasi in proelio didicerint: postea in scholas rhetorum transisse, ubi nihil discatur, nisi quod usum non habeat.*

(*Hic mutilus est Messalae sermo, forsan et periit Iulii Secundi; sequitur Materni oratio, capite trunca. Lacunam hanc*

complere nisus est Brotier.) 36. In his quae supersunt, *tradit Maternus, perturbatione olim et licentia, factionibus procerum et assiduis senatus adversus plebem certaminibus, eloquentiam viguisse;* 37, *neque quemquam magnam potentiam sine eloquentia consecutum; Demosthenis hoc et Ciceronis exemplo comprobari.* 38. *Primum Cn. Pompeium eloquentiae adstringendo nocuisse, eique veluti frenos imposuisse;* tum 39, *paenulas, quibus adstricti et quasi inclusi cum iudicibus fabulentur oratores, itemque impedimenta a iudicibus orta, debilitare eloquentiam: praeterea res velut in solitudine agi, cum oratori olim clamor plaususque addiderint animum.* 40. *Eloquentiam esse alumnam licentiae, contumacem, temerariam, arrogantem, nec in civitatibus bene constitutis oriri posse, quod exempla variarum gentium ostendant;* 41, *minorem esse obscurioremque gloriam inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos; bono sui saeculi cuique fruendum.* 42. *Disceditur. Habitus est dialogus hic,*

FLAVIO VESPASIANO AVG. VI; TITO VESPASIANO CAES. IV COSS.

NOTA.

Superioribus libris lucem aliquam industria nostra attulit: huic, vere possum dicere, salutem. Nam, quum depravatissimus vulgo circumferretur, nulla pagina sine vulnere et vibice, admirabile est, quantum a Farnesiano codice (nam Vaticanis aberat) in eo sanando simus adiuti. Multi hiatus expleti, verba et lineae integrae insertae, centeni aliquot loci (latine non oratorie loquor) emendati; quorum omnium numerum inire, aut longum, aut supervacuum: moderabor, et in his notis ea saltem tangam, quorum vel insignis correctio est, vel ambigua. Reliqua recepta in contextum, satis sit verbo iam nunc praedixisse, e Farnesiani libri fide esse. At de scripto, et scriptore ipso, pauca etiam hic libanda sunt. Scriptum sane optimum, stilo, inventione, iudicio; et quod in hoc genere (integrum esset modo) conferre nihil verear cum iis, quae optimi saeculi, et optimae notae. Scriptor tamen ipse incertus. Ita olim iudicavi; neque etiam muto. Nam Tacitum fuisse qui credam? Stilus valide abnuit, non fallax in hoc genere argumentum: qui in nostro constrictus ubique, teres, acutus; et severus magis, quam lepidus; hic omnia contra. At mutari is in aetate, aut argumento potest, inquiunt. Non nego: sed nunquam ita, ut abeat prorsus a sese. Quidquid Cicero scripsit, senex, iuvenis, philologum, philosophum; in iis tamen lineamenta quaedam apparent eiusdem viri, et vultus. Nec aliter fit in omnibus nobis. Aetatem etiam vide, si non pugnat. Hic scriptor sermonem hunc habitum inducit sexto Flaviani imperii anno; eique interfuisse se *admodum iuvenem.* Quomodo vero tunc admodum iuvenis Tacitus, si honores etiam cepit sub Vespasiano? Id enim de se fa-

tetur, et *dignitatem* suam *a Vespasiano inchoatam* ait Historiarum primo. Sed exemplaria omnia Tacito adserunt. Quae illa; vix bina, aut terna credo ea esse in omni Europa: quae tam facile et pronum est, hic mentiri, quam in aliis libris saepe. Sed etiam Pomponius Sabinus. Ita enim politissimus doctissimusque Pithoeus nos docuit, notis ad hunc libellum. Is igitur Sabinus, mediae aetatis grammaticus, in Carmen de obitu Maecenatis: *Cornelius*, inquit, *Tacitus appellat scripta Maecenatis calamistros.* Nec negare certe possumus, quin is locus hodieque in hoc libello exstet (c. 26.) Quid dicam? serio et ingenue: nihil me credere huic ignobili Sabino, qui, ex veteri verbo, somniavit fortasse, quod voluit. Dico me; nam aliis nihil praeeo, quid sequantur. Incommodi quid erit, sive Tacito tribuamus, sive M. Fabio Quinctiliano, ut mihi olim visum? Nam et stilus ipse plane geminus; et ille, se *de Caussis corruptae eloquentiae* scripsisse, plus uno loco fatetur; quem titulum valde appositum scio huic argumento. Praecipuam enim materiem, et velut fundum scripti, hoc fuisse, evincunt illa, quae superant, et magis evincerent, quae a fine desunt. Ipse Maternus hic ad Messalam: *Exprime nobis non laudationem antiquorum, sed caussas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus.* Aetas tamen Quinctiliani paullo grandior fuisse videtur, quam ut hic sermo illo iuvene. Itaque ambigo: et quum multa dixerim, claudo tamen omnia et signo hoc responso, *mihi non liquere* Lips. Argumenta, in utramque partem prolata, studiose discussit nuperus editor elegantis libelli Ioh. H. Aug. Schulze, qui egregiam ei illustrando operam impendit 8. Lips. 1788. Mihi, re probe pensitata, cum Brotcrio aliisque probabile admodum videtur, Tacito deberi: nec obstat stili differentia. In hoc opusculo iuvenilis vigor spirat; reliqua provectae actatis constrictum, acutum, et severum dicandi genus habent. Accedit, quod profecto aliud sit historiam scribere, aliud dialogum, in quo, ut auctor profitetur, colloquentium cuique *sua forma et animi et ingenii iisdem numeris, iisdemque rationibus redditur.* Ceterum in hoc excudendo libello, nullo vetustiori exemplari se usum Rhenanus testatur; multa satis feliciter ex ingenio emendavit. Ad titulum quod adtinet, in MSS. Vaticanis *Brotier* hunc reperit: *C. Corn. Taciti dialogus de Oratoribus.* Ed. princeps ita: *Cornelii Taciti equitis Romani dialogus de Oratoribus claris.* Puteol. et Ber. *Cornelii Taciti equitis Romani dialogus, an sui saeculi oratores antiquioribus, at quare concedant.*

1. Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque

COMMENTARIVS.

Iuste Fabi. Hunc Fabium Iustum amicum etiam minoris Plinii fuisse ex epist. 1, 11, et 7, 2, intelligimus. Gron.

effloruerint, nostra potissimum aetas deserta et laude orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat: neque enim ita appellamus, nisi antiquos; horum autem temporum diserti, caussidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores, vocantur. Cui percontationi tuae respondere, et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum sit, si idem adsequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes, iuvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione, opus est, ut, quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas, vel easdem, sed probabiles caussas adferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdem rationibus persequar, ser-

Deserta et laude orbata. Forte, *defecta ea laude et orbata.* Gron. Alii aliter. MS. Vatic. addit *eloquentiae*, quod recepimus cum Broterio; qui praeterea corrigit, *diserti, at l. eloq. orbata.* Bene. Nam mox in hoc ipso capite sunt, *horum temporum diserti.* Ern. Quod recepisse se dicit, non recepit: nec erat opus: nam *deserta* bene habet, aubaudito e praecedentibus *ab oratorum ingeniis gloriaque.* Τὸ *eloquentiae* glossema sapere videtur. C. S. Schurzfleisch. in animadv. ad h. dial. (in actis litt. a fratre editis Vitemb. 1714) volebat *diserta ut laude orbata.* Heumann. nimis audacter: *aetas pristina laude orbata.*

Percontationi. Sic ed. princeps.

Male existimandum sit. Ita Farnes. at in Rom. cod. *existimandum habeam.* Lips. *Sit* abest ab omnibus ante Lipsium, item mox *ut* ante *nostris t.* Ern. Illud *sit* a sequenti *si* absorptum esse patet. Particulam *ac* ante *non disertissimorum* Heumannus delet: parum refert. Porro ed. pr. it. Put. et Ber. *si mihi mea sententia,* recte: restituo. Rhenanus omisit, quem reliqui seculi sunt.

Diversas, vel easdem, sed probabiles. Id vero non probabile, ut in uno sermone easdem caussas repetiverint. Ego verba ea superesse censeo, *vel easdem.* Lips. Idem placebat Mureto. Acidalius tamen tentat *sed eosdem* (vel *eas*) *valde probabiles.* Ern. Heum. temere, *nec eas improbabiles.* Cave, quidquam mutes. Maternus et Messala saepe *easdem caussas* adferunt. Sic Schulzius.

Iisdem rationibus. Olim legebatur

vato ordine disputationis: neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac, multum vexata et irrisa vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2. Nam postero die, quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tanquam in eo tragoediae argumento, sui oblitus, tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper, et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri; quos ego in iudiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar, mira studiorum cupiditate, et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem: quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturae, quam institutione et literis, famam eloquentiae consecutum. Nam et Secundo purus et pressus, et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit; et Aper, communi eruditione imbutus, contemnebat*

orationibus, primus Lipsius in postremis suis emendavit.

Accurntius Maternus. Farnes. *Curiatius Maternus*. Putabam *Curatius*: sed sententiam attendenti magis placet *Curiatius*; quod proprium nomen Materni poëtae fuerit. Lips. Quia sic est in MSS. Vat. recepi. Nam *accuratius* nihili est. Ern.

Maternus Catonem. Dio 67, 12, in Domitiano: Ματερνὸν δὲ σοφιστὴν, ὅτι κατὰ τυράννων εἶπέ τι ἀσκῶν, ἀπέκτεινε. Gron.

M. Aper et Iul. Sec. Iste forte pater M. Flav. Apri, Cons. a. U. 383. Huius Secundi, laudes canit Quint. 10, 1, 120, et 12, 10, 11; quem adi, si placet et vacat.

In quantum. Vett. edd. male *in quem*. Ern. Rhen. correxit. Sic noster Germ. 45 habet *in tantum*, et A. 15, 25. plene *in tantum modum*. Cf. et Ruhnken. ad Velleium, lib. 1, 9; et Liv. lib. 22, 27.

Aper communi eruditione imbutus. Male vulgo *cum eruditione*. Lips. Communis eruditio dicitur de disciplinis, quibus liberales homines vulgo imbuebantur. Ern. Sic Schulzius. *Communi* a Rhenano est. Heins. coniiciebat *comi*. Acid. *omni*.

* *Comtemnebat potius*. Cf. Cic. de Orat. l. 2, de Crasso et Antonio.

potius literas, quam nesciebat, tanquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. Igitur, ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum, et, quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

3. Tum Secundus: Nilne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et, sublatis, si quae pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem?

Tum ille: Leges tu, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces, quae audisti: quod, si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragoediam disposui iam, et intra me ipse formavi: atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut, dimissa

Sedentem ipsum, quem. Roman. copulam addit *et quem.* Recte. Lips. Recepit Pichena. Ern.

Offensas Catonis tui ames? Perspicue verum. Vulgo, *aures.* Lips. Egregie. Antehac Rhen. coniiciebat *offendas* vel *offenses C. tui aures.* — *Aures* MS. Lege *averseris* vel *aversere.* Heins.

Librum istum apprehendisti. Alii libri (veteres scil.) *deprehendisti.* Ego *reprehendisti* propria significatione huius verbi. Lips. *Apprehendisti* est a Rhenano. Ern. Schulze recepit *reprehendisti.*

Leges tu quidem, si volueris. Scriptus liber longe aliter, *Leges, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces* etc. Lips. Sic et MSS. Vat. duo: alius, *quod Maternus.* Ern. Ed. pr. Spir., *leges: tu quidem Maternus sibi debueris, et agnosces.* Puteol. inde fecit: *leges tu quidem, si volueris.* Secutus est Beroaldus: Lipsius quoque, qui tamen in ed. 1674 hanc lectionem spuriam iudicat. Commode succurrunt Vaticani et Farnesianus a Lipsio inspectus: horum ego lectionem restituo. Nuperum etiam interpretem Gallum Taciti *D. de Lamalle* praetulisse eandem video, et in versione sua eleganter expressisse.

Sequenti tractatione. Fortasse *recitatione.* Ipse Maternus infra: *Recitatione tragoediarum famam sa auspicatum* ait. Lips. Quia sic est in MSS. Vat. cum Broterio recepi. Ern.

Festino. Forte *gestio.* Gronov. Heins. levi mutatione legit *destino*, quo nil verius. Sic Ovid. Met. 8, 157, *destinat removere*; Pliu. ep. 5, 8, *destino retractare.* Recepit et Schulze.

priore cura, novae cogitationi toto pectore incumbam. Adeo te tragoediae istae non satiant, inquit Aper, quo minus, omissis orationum et caussarum studiis, omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten, consumas? cum tot amicorum caussae, tot coloniarum et municipiorum clientelae, in forum vocent, quibus vix sufficeres, etiamsi non novum tibi ipse negotium importasses, Domitium et Catonem, id est, nostras quoque historias et romana nomina, Graecorum fabulis adgregare.

4. Et Maternus: perturbarer hac tua severitate, nisi frequens ac assidua nobis contentio iam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poëtas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum obiicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adversus te poëticae exerceo. Quo laetor magis, oblatum nobis iudicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium caussarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est,

Omissis orationum et curarum studiis. Omnino scribendum coniicio, *caussarum studiis.* LIPS. Lipsii coniecturam recepit Pichena. ERN. Monumenta et opera ingenii non raro, et quidvis aliud, in quod intenditur animus, *curas* appellant, hic noster Tacitus, aliique eius aevi scriptores; peculiariter autem si quarum rerum tractatio molestiarum et sollicitudinis multum habet. *Curarum* tamen *studia* durum ac insolens pro studiis. Legerem *rerum*, vel cum Lipsio, *caussarum studiis.* GRON.

Clientelae. Quae patronum cooptarent Maternum. Notae sunt tesserae hospitalitatis, de quibus Tomasinus 12; Amst. 1670. Cf. et Gori Inscr. ant. t. 1, p. 65.

Negotium importasses. Acid. temere, *imposuisses*, vel *imperasses.* Vulg. bene habet. Cf. Gron.

Domitium. Videtur fuisse is, qui, Iulio Caesari infensissimus, Pharsalica acie occubuit: de quo Sueton. Ner. 2.

Adgregare. Sic pro vulg. *adgregares*, Pith. et Mur. referendo ad *negotium.* Schulze quoque recepit.

Frequens ac assidua. Corr. *f. atque assidua.* ERN.

Cui desidiam advocationum. Praeclare meus liber. Ante corrupte et mutilate, *cui desidiam advocamur.* LIPS.

Defendendae adversus te poëticae. Bene liber meus. Alii, *defendens adversus te poëtice.* LIPS.

Musarum angustiis. Si *Musas fo-*

sanctiorem istam et augustiorem eloquentiam colam.

5. Ego vero, inquit Secundus, antequam me iudicem Aper recuset, faciam quod probi et modesti iudices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est, alteram apud eos partem gratia praevalere. Quis enim nescit, neminem mihi coniunctiorem esse, et usu amicitiae et assiduitate contubernii, quam Saleium Bassum, tum optimum virum, tum absolutissimum poëtam? porro, si poëtica accusatur, non alium video reum locupletiorem. Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus, et quisquis alius studium poëticae et carminum gloriam fovet, cum caussas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar, Maternum societate plurium defendi; sed

renses dici posse, concedamus; quod negat Burmann. ad Petron. c. 5; tamen *angustiae musarum* non placent. Itaque cum Burmanno l. c. valde probo Schelii coniecturam *caussarum:* quem etiam, quia sic habent MSS. Vat., cum Broterio recepi. Heinsio placebat *curarum* vel *tricarum*. Ern. Schelius comparabat scite *agrestiores Musas*, *quibus forenses caussas relinquebant philosophi*, ut Cic. refert Orat. c. 3. Iis opponuntur *Musae mansuetiores* apud eundem, ep. ad fam. 1, 9. Sed MSS. suus sit honos.

In his cognitionibus excusent. Intell. *se*: nisi id ipsum excidit, ante *excusent*, quod facile fieri potuit ab omissa literarum duplicatione, ut saepe in libris veteribus factum sciunt omnes, qui veteres libros tractarunt, et centies a criticis observatum est. *Brotier* recepit. Ern. Sequor cum Bip. et Schulzio.

Partem gratia praevalere. Ita Lipsius in margine correxit, pro vulgato, *partem gratiae.* Pichena recepit. Ern.

Ego enim etc. Recta omnino lectio Pithoei iis, quibus mens non curva. Farnes. *societate plurium.* Lips. Pithoeus sic locum constituebat: *Ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar, Maternum societate plurium defendi:* eamque correctionem recepit Pichena, (cuius nota in Gronovianis edd. casu omissa est) nisi quod *et* ab initio servavit, quod nescio, consulto factum, nec ne. Hoc videtur potius. Ante legebatur: *et ego enim, quatenus arbitrium litis huius inveniri non patiar, Maternum sollicite plurimum defendi. Quatenus* est quando, quoniam: quo sensu haec aetas saepe dixit; sic infra c. 19, init. (et A. 3, 16). Eius rei immemor Muretus, tentabat *quando.* Mox Rhenanus corrigebat *sed id ipsum*; Muretus *sed ipsum*, quod probo. Ern. Lege, *etenim et ego;* vel, *te ego enim.* Heins. Recipio *sed ipsum.* Ti *et* ante *ego enim* Bip.

ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parare simul et tueri amicitias, adsciscere nationes, complecti provincias possit, amittit studium, quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius, vel ad dignitatem amplius, vel ad urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. Nam, si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid erit tutius, quam eam exercere artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus, et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? cuius vis et utilitas, rebus prospere fluentibus, aliorum praesidio et tutela intelligitur; sin proprium periculum increpuit, non Hercule lorica aut

mutant in *at.* Nescio, an satis ex usu.

Apud vos arguam. Ita malo, quam *apud eos.* Lips. Muret. *apud te eo:* probat Acid.

Amittit studium. Rhenanus malebat *omittit:* sed eodem sensu *amittit* dici, alio loco iam notavimus. Ern. Cf. A. 14, 26.

Ad utilit. fructuosius. Schulting. inserendum putat, *vel ad voluptatem honestius*, quia c. seq. de voluptate eloquentiae agitur, inter honestas voluptates relata.

Factaque nostra. Ita Rom. liber. Alii, *facta nostra.* Lips.

Quid erit tutius. Acidalius legendum putat *utilius:* bene, ut opinor. Securitas pars utilitatis est, ex eloquentia forensi capiendae, cuius mox mentio. Sic mox, quum proposuisset de voluptate oratoriae eloquentiae, subiicit: *quid enim dulcius.* Ern. Ingrata me iudice foret repetitio vocis *ad utilitatem.... utilius.* Cum sequentibus magis etiam concordat *tutius.* Utilitas residet in securitate.

Rebus probe fluentibus. Recte Pithoeus legit et distinguit, *rebus probe* (nec male, *si prospere*) *fluentibus, aliorum pr. et tutela* etc. Lips. *Prospere fluere* etiam Tacitus dixit, A. 15, 5, et Cic. Off. 1, 26: *rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus.* Lectionem et distinctionem Pithoei recepit Berneccerus. Ante erat: *rebus prope fluentibus aliorum, pr.* Ego *prospere* scripsi. Nam *prospere, propere*, et *prope* solent in libris antiquis confundi. Et sic in MSS. Vat. reperit *Brotier.* Mox *perfugio* pro *praesidio* MSS. Vat. Ern.

Proprium periculum increpuit. Alii libri *irrepat.* Sed hoc Farnesianum planissime verum est. Cicero in Catil. 1, 7: *quicquid increpuerit, Catilinam timeri.* Livius 4, 43: *unde si quid increpet terroris.* Lips.

Non Hercule loricae gladius. Sic

gladius in acie firmius munimentum, quam reo et periclitanti eloquentia, praesidium simul et telum, quo propugnare pariter et incessere, vel in iudicio, sive in senatu, sive apud principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam suam, opposuit? qua accinctus et minax, disertam quidem, sed inexercitatam et eiusmodi certaminum rudem, Helvidii sapientiam elusit? Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitror.

Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus et prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum concursu splendidissimorum hominum? idque scire, non pecuniae, non orbitati, neque

ante Rhen. legebatur: a quo est, quod nunc editur. Mox Acidalius malebat *eloquentia*. Et sic est in edd. pr. non ....*tiae:* unde restitui. Ern.

Reo et periclitanti. Acid. delet copulam, quod Heum. Schulzio placet.

Praesidium simul et telum. Cf. Cic. Or. c. 20.

Vel in iudicio. Muretus malebat: *sive in iudicio.* Mox Ursinus, Acidalius: *qua accinctus*: recte. Ern. Probo quoque et recipio. Sic paullo ante, *artem, qua armatus.*

Helvidii sapientiam elusit. Cf. H. 4, 6. Gron.

Cui parti minime contradicturum. Ita vetus. Non tamen male vulgati, *quum praesertim minime*, etc. Lips. Praeceps Acidalius, male fecisse Lipsium, ait, quom veterem lectionem praeposuit vulgatae. Quod nos ei credimus haudquaquam, et multo suavius exquisitiusque censemus: *cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitrer.* Infra c. 25: *Ne illi quidem parti sermonis eius repugno.* Gron. Recte Gronovius. Itaque lectionem a Lipsio indoctam, mox a Pichena et sequentibus omnibus repudiatam, revocavi. Ern. Ed. pr. *quum partim.* Puteol. et seq. *quum praesertim.* Lipsii emendationem bene Bip. admittunt, sic et Schulze, qui mox recte reposuit *arbitror*. Subiunctivus e vulgari lectione remanserat. Immo edit. vet. ante Rhen. habent *arbitror.*

Uno aliove momento. Forte, *alterove*. Infra c. 9: *omnis illa laus intra unum aut alterum diem* etc. Gron. MSS. Vat. *aliquo:* quod recepi. Post verbo *domum* MSS. Vat. addunt *suam.* Ern. Pro *et prope* Schurzfl. et Heum. volebant *sed prope*. Probat Schulzius.

Orbitati. Cf. dicta ad A. 3, 25.

officii alicuius administrationi, sed sibi ipsi, dari? illos quinimo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas, quam spectare homines veteres et senes et totius urbis gratia subnixos, in summa omnium rerum abundantia confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Iam vero, qui togatorum comitatus et egressus! quae in publico species, quae in iudiciis veneratio! quod gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes, in unum conversos; coire populum, et circumfundi coronam, et accipere adfectum, quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, et imperitorum quoque oculis exposita, per-

Sed sibi ipsi dari. Malim, *tibi ipsi.* GRON. Paullo ante erat ante Lipsium *officiis alic. administrandis.* ERN.

Orbos et locupletes et potentes. Auxi e libro scripto. LIPS. Addito *et potentes.* ERN.

Spectare homines veteres et senes. Putabam aliquando, *homines victos*: etiam in Tibulli et Plauti locis ab Acidalio productis, vel homines *divites*, aut *locupletes*, vel *locupletiores*: nunc malo *homines coelibes*: sic supra *orbos, et locupletes, et potentes*: sed nondum mihi satisfacio. HEINS.

Et totius orbis gratia. Pithoeus *totius urbis*: probe. LIPS. Recepit Pichena. Antea *veteres* delendum censet Acidalius. ERN. Sed solet noster iunctis synonymis uti: v. c. 8.

Confitentes, id quod optimum sit, se non habere. Videtur dedisse auctor: *id quod apud te sit, se non habere.* GRON. Improbat Schulzius.

Adsistendique inter tacentes. Vereor ne verum sit *dicendique*, quod τῷ *tacentes* opponatur. Post copulam addi vult Acidalius: *et in un. c.* et deinde idem Scheliusque *circumfundi coronam*, pro *coram*: quod ita evidens est, ut recipere non dubitarim. ERN. Lege *consurgenti adsistentique*, vel *adsilientique*: deinde *circumfundi corona* ex Silio, non *coronam.* Et sic fere iam alii: sic c. 19, *vix in corona quisquam adsistat* ubi v. notas. Deinde malim, *in unum converso ore coire populum*: denique in praecedentibus, *Iam qui togatorum comitatus est egresso*: non *et egressus*: sed vide tamen c. 11: *nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco.* HEINS. Idem *corona*, ablativo casu, ut apud Lucanum 3, 374: *moenia... densa iuvenum vallata corona.*

Quemcunque orator induerit. Ante Lipsium edd. *quacunque or. induxerit.* ERN.

Exposita, percenseo. Bene ita liber. Antea, *parva censeo*, cum pernicie totius sententiae. LIPS. Ed.

censeo. Illa secretiora, et tantum ipsis orantibus nota, maiora sunt. Sive adcuratam meditatamque adfert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi adtulerit; ipsa sollicitudo commendat eventum, et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciae, atque ipsius temeritatis, vel praecipua iucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen, quae sua sponte nascuntur.

7. Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem laetiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus, et in civitate minime favorabili natus, quaesturam, aut tribunatum, aut praeturam accepi; quam eos, quibus mihi, pro mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros caussam aliquam feliciter orare, aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consula-

pr. *percenseo*, sic et Put.; sed Ber. *parva censeo*.

Sive novam et recentem curam. *Curam* frustra suspectam habet Acidalius. V. notam Gronov. ad c. 3. Sed *nova et recens cura* non satis accurate opponitur *accuratae et meditatae orationi*. Nec sic dici posse arbitror extemporalem orationem, de qua sermo est. Puto scripturam veram esse *repentem*, i. e. repentinam: quo sensu dicta vox saepe cum *recens* confunditur, ut ad A. 6, 7; 11, 24. vidimus. *Nova et repens* cura est oratio subita, de re nondum nec meditando nec dicendo nobis tractata et cognita. Mox *animi* edidit Pichena. Ante erat male *animus*. Ern. *Nova et recens cura* parum meditationis habet. Nil ergo mutandum; oppositio satis patet. Eadem synonymia occurrit et c. 8.

Nam ingenio quoque etc. *In ingenio* Acidalius: bene. Sed nec illa sana puto: *quamquam alia diu serantur*, non enim satis respondent sequentibus: *gratiora tamen*. An fuit *quamquam utilia* vel *utiliora*, *quae serantur* etc. Ern.

Ut de me ipse fatear. Sic edit. priscae. Rhen. dedit *ipso*.

In civitate min. fav. Maternus, Secundus, Aper fuere Galli. Vid.

tus ascendere videor; tum habere, quod in se, non in alio, oritur, nec codicillis datur, nec cum gratia venit. Quae fama et laus cuiusvis artis cum oratorum gloria comparanda est, qui non illustres in urbe solum, apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes et adolescentes, quibus modo recta et indoles est, et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? Quos saepius vulgus imperitum, et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat, et digito demonstrat? Advenae quoque peregrini, iam in

c. 10, favor penes Romanos. Ammian. 14, 5. Cf. notata ad c. 17.

Tum abire quod si non. Corruptio clara, nec medicina hic a libro. Pithoeus tentat, *Tum habere, quod non in alvo oritur*, quod capio haud satis. Anne *in albo* voluit dicere? et praetorum ius formulasque intellexit? Fortasse etiam, *quod scilicet* (ita enim illud, *si*, diducam et extendam) *non in atrio oritur.* Praecesserat enim de plena et splendenti domo, concursu salutantium. Rodolphi lectionem, sive coniectura est, non omitto, qui in prioribus verbis legit, *tum supra me abire.* LIPS. Simile est, quod Dousa ad Petron. 1, 16, *tum in caelum abire.* Melius Muretus: *tum habere, quod:* si modo et cetera ad hanc rationem perpurgasset: nam verba *si non in alio* haud dubia corrupta sunt. Huetius corrigebat: *tum habere, quod in se, non in alio, oritur:* id recepit Brotier, estque sensu optimum. Conieci: *habere, quod, si non in ipso oritur* etc. Nam *se* in hac forma latinum non est. *In* ante *codicillis* recte abest MSS. Vatic. apud Broterium. ERN. Locus conclamatus. Lege, *tum in caelum abire*; et sic Dousa. Forte etiam, *quod fiduciae non in alio oritur.* HEINS. Verissima coniectura Freinshemii, quam recepi. Ex *aio* (sic scribi solebat *animo*) factum *est alio.* Bip. dabant *in suo.* Nodellus in Obs. crit. 8, Campis 1781, *in aula.* Schulze verba *si non in alio oritur* delet. Reliqua doctorum commenta hic, cui lubet, dabit excursu nun 11, p. 168. Mihi sic otium fecit.

Adolescentes, quibus morum indoles est. Romana editio, *quibus maior indoles.* LIPS. Acidalius, *quibus et maiorum indoles.* Nihil patior mutari. Plautus Trinummo 2, 2, 42: *Qui ipsus se contemnit, in eo est indoles industriae.* Corn. Nepos in Eumene 1: *Fulgebat iam in adolescentulo indoles virtutis.* Iustinus 29, 1: *in suorum quibusque maiorum vestigia nitentibus magna indoles virtutis enituit.* Nam *mores* κατ' ἐξοχὴν boni mores. Ut apud Senecam, *periere mores.* Diximus in Observ. 1, 24. Itaque *morum indoles* et *indoles virtutis* et *indoles industriae* hic eadem res est. GAUN. Brotier e MSS. Vat. dedit, *quibus modo recta et ind. est.* ERN. Clara haec lectio est, quam recipio et ipse. Nec tamen aliis arridet. Nam Bip. dant *quibus modo rectior.* Schulze, *quibus maior:* quasi MSS. nulla habenda ratio.

municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem adtigerunt, requirunt, ac vultus agnoscere concupiscunt.

8. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium, (libentius enim novis et recentibus, quam remotis et obliteratis exemplis utor) non minus nosci in extremis partibus terrarum, quam Capuae, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illis saltem ter millies sestertium praestat (quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse) ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed haec, ut supra dixi,

Crispum Vibium. De hoc v. A. 14, 28, et Quint. 10, 1, 119.

Novis et recentibus. In margine scripsi *notis*. Lips. Sed eadem vide c. 6.

Non minus esse. Vox deest; quam a me repono: *non minus esse notos in extremis*. Lips. Barthius aliique legunt, *non minoris esse*. Recepere Bip. Ego Schelii coniecturam sequor.

Nec hoc illis alterius ter millies sestertium. In morbo locus et defectu. Scribas et distinguas: *nec hoc illis alterius ter millies, alterius bis millies HS. praestat (quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio pervenisse) sed ipsa eloquentia, cuius numen* etc. Quae addidi, satis mihi certa sunt, numero tantum excepto. Nam certe utriusque opes exprimere propositum habuit. Rodolphus scribebat: *nec hoc illis utriusque ter millies HS.*: quod amplectar, si a libris. Lips. Huetius *illi alterive*, quod Brotier recepit. Sermo autem est de duobus. Rectius sit *illis alterive*, vel *alterisve*: alii aliter locum expedire tentant. Ceterum bene Freinshemius monuit, orationem non esse absolutam, ni mox legas: *venisse: sed ipsa eloquentia*. Tò *sed* absorbuit finalis praecedentis verbi. Sed et infra c. 9, similis locus ἀνακόλουθος est. Ern. Lectio vulgata sic habet: *nec hoc illis alterius ter millies sestertium praestat, quamquam.... venisse. Ipsa eloquentia* etc. Loco desperato aliqua medela adfertur a Bip. vulgata lectione leviter mutata eo modo, quem expressi. Sensus iste: ne hoc ter millies sestertium (pondo scil.) illis (Eprio et Crispo) potius est quam ipsa eloquentia. Aliorum coniecturas, quibus *hoc.... praestat* est, hoc hanc celebritatem conciliat, exhibet Schulze.

Ut supra dixi. Totam periodum scripsi, uti in Farnesiano concepta. Non displiceat tamen e vulgatis libris, *propria*, pro *proxima*. Lips. Immo *propria* magis aptum, tum

propria, et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda habemus: nam, quo sordidius et abiectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum, nascentes eos circumsteterunt; eo clariora, et, ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem, illustriora exempla sunt; quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur; quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus vir, bene

et in fine *habemus*. Dein ut *supra dixi*, c. 6.

Angustio rerum. Rom. editio, *angustia ereptum*: ex quo Rodolphus, *angustia parentum*: ego *angustiae rerum*. Lips.

Eos circumsteterunt. Minus latine dictum, ut et mox illud, *substantia facultatum*. Ern. At Cic. ipse Plal. 10, 10. *omnia nos fata circumstant*; et Plin. Paneg. c. 3, *Haec me cura, haec difficultas sola circumstat*. V. et supra H. 4, 79.

Potentissimi sunt civitatis. Rodolphus, *potentissimi in iudiciis*. Lips. In edd. est lacuna inter *potentissimi* et *ac*: eam explevit sic Lipsius. Ern. An *centumviratu* vel *centumvirali*: sic c. 7, *apud centumviros caussam feliciter orare*; c. 38, *caussae centumvirales splendore aliorum iudiciorum obruebantur*. Heins.

Agunt feruntque cuncta. Valde hoc alieno loco, in laude hominum: nec verum est. Aut scriptor libelli alio, quam Latini solent, sensu dixit, aut vitiosum est. Ern.

Venerabilis senex et patientissimus veri. Acidalius quaerit, quare hic *patientia veri* laudetur, corrigitque *sapientissimus vir*. *Vir* reperi in cdd. omnibus ante Lipsium. Pari iure quaeras, quare hic *venerabilis senex* dicatur. Ern. *Vir* MSS. An forte *poci intentissimus vir*; vel *attentissimus iuri*. Lego, *attentissimus p. rei*, vel *patriae attentissimus rei*, i. e. *publ. rei attentus*; *ad rem* passim apud alios: *intentus in res urbis*, H. 4, 51. Sed propius vulgatae vestigiis insistit, si legamus: *p. h. e. publicae attentissimus rei*. Sic fere semper in MSS. contracte: in ep. Plinii cod. Med. sic saepe inveni: sobiude et *respu.* et *resp.* Similis locus, longe mendosissimus, in eodem Plinio restituendus, 10, 33. Traiani imp. verba sunt, in quibus, ut nunc circumferuntur, nihil sani. *Et mihi scripsit Gabius Bassus, non sufficere sibi eum militum numerum, qui ut daretur illi, mandatis meis complexus sum. Quid vero rescripserim*, (Ed. Aldin. *quot quaeris scri-*

intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quae ab ipso acceperint, quaeque ipsi adcumulare et in alios congerere promptum est; Marcellum autem et Crispum adtulisse ad amicitiam suam, quod non a principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur, tam hercule, quam divitiae et opes, quas facilius invenies, qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se, ab ineunte adolescentia, caussis forensibus et oratorio studio dederunt.

9. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat, (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt; voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet haec ipsa, et quae deinde dicturus sum, aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon, aut Iason diserte loquitur? Quis ideo domum defensus, tibi obligatus, redit? Quis Saleium nostrum, egregium poëtam, vel, si hoc honorificentius est, prae-

psisse me?) ut notum haberes, his literis subiici iussi. Multum interest reip. poscat, anne omnino nomine id suae utilitatis velit. Nobis autem reip. utilitas demum spectanda est, et, quantum fieri potest, curandum, ne milites a signis absint. Sic legendum, vel *e re publica poscat.* Heins. Cur *patientissimus*, mox patet, ubi refertur de bonis, non ab ipso profectis, quod iniquus princeps aegre ferret. *Veri* praeferrem, esset a libris. —* Exhibuit Schulze.

Niti iis, quae. Iis deest in edd. priscis. Lipsio debetur.

Imagines ac tituli et statuae. Praeclare liber. Vulgo erat, *imagines Attali et statuae.* Quis ingenio suo duce reperisset? Lips. *Qui* addidi ex edd. vett. post *quam.* Ita et MSS. Vat. Ern.

Utilitates alunt. Barth. *utilitate se alunt.*

Cui bono est, si apud te. Optime quoque liber. Antea, *crebro est si apud te.* Lips. Sic ed. pr. et seq. ad Rhen. qui dedit *etsi.*

Quis Saleium nostrum. Schulze *nostrorum.*

clarissimum vatem deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, non ad te, Materne, quia poëta es, neque ut pro eo versus facias: hi etiam Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi; quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire; et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur, et auditorium extruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit; et, ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem; nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansu-

Si amicus eius. Eius a Lipsio est; prius aberat.

Ad hunc secundum recurret. Puto, *decurret.* Iustinus 16, 3. *iterato ad oraculum decurrunt.* Et c. 4. *Ad Clearchum, quem ipsi in exsilium egerant, decurrunt.* GRON.

Non quia poëta es. Hic quoque est ἀνακόλουθον, sequi enim debebat haec sententia: *sed ut pro eo dicas.* ERN. Potior mihi visa lectio Puteolani, quam Beroaldus, Alc. Rhen. servarant, dignaque quam restituerem: Aptior sic sane orationis nexus. Lipsius reduxerat antiquam edit. pr. Spirensis, quae sic habet: *aut ad te, Materne, non quia* etc. in qua verum est ἀνακόλουθον.

Hi enim Basso. Nimis abrupte ad Bassum transit Aper. Lego *hi etiam Basso*, ut saltem huius laus poetica cum laude Materni iungatur. *Τὸ enim* plane absonum erat. Ceterum locum laborare concedo et sentio.

Extudit. Sic Virg. *extundere artes* Georg. 1, 133; 4, 315. Non ergo opus Heumanni *excudit.* In edd. vett. est *extulit.* Lipsius correxit.

Rogare ultro et. Videsis Plin. ep. 1, 13; 2, 14.

Auditorium exstruit. Sic iam ed. pr. In seqq. ante Rhen. irrepserat *adiutorium*, ut et in ed. I. F. Gron. ERN. Sic volebat Nic. Loensis in Epiphyll. l. 9, c. 5.

Recitationem. Ita scribe. Antea *recitationum.* LIPS. *Recitatione* ed. pr. omissa scil. lineola accusativi indice.

Praecepta. Sic bene Lipsius. Prius legebatur *percepto.* Schelius volebat *praecerpta.* Sed *praecepta* sunt ante (festinantius) capta.

rum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri; quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adiice, quod poëtis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum, et iucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est, in solitudinem secedendum est.

10. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, aeque poëtas quam oratores sequitur; quoniam mediocres poëtas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania, vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquamur, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? Atque adeo si quis requirit, ut semel vidit,

Se ipsum colere, suum genium propitiare. Auxi a libro, et partim correxi: nam in illo erat, *suum ingenium propitiare*: pro quo sensus ipse facile suggessit *genium*. Lips. Sed in hac lectione intelligendum e praecedentibus *ipsum*, aut addendum. Brotier putat forte melius haec deleri, quia a MSS. quibusdam et edd. vett. absint, et per glossam addita esse in nonnullis libris; sed *propitiare g. vel i.* non simile est glossae. Ern. In MSS. Vat. 4498, est *sive ingenium propitiare.* Rectius in Lipsii libro lectum.

In nemora et lucos, id est solitudinem, recedendum. Secedendum corrigit Schelius: recte. Ern. Repono. Sic et c. 12: *Secedit animus in loca pura*: et 15, 44. *longinqui ruris secessum.*

Recitationem. Ed. pr. Spir. et Put. habent *narrationum*; emendavit Beroaldus.

In totam urbem penetrat? nedum. Restitui, cum in scripto esset, *penetrat medium*; in vulgatis, *metrum.* Lips.

Ne quid de Gallis. Schulting mavult *Galliis*: perperam: homines Galli advenae intelliguntur. Mox Acid. *ut semel vidit* pro *et*, egregie. Recepit Heum. it. Schulze. Sequor. Dein *oratorium ingenium*

transit et contentus est; ut si picturam aliquam, vel statuam vidisset: neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tanquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famae; ego vero omnem eloquentiam omnesque eius partes sacras et venerabiles puto, nec solum cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo: sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae te ferat, errare mavis, et summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut, si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires Dii dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos, lacertos levitate iaculi, aut iactu disci vanescere; sic nunc te ab auditoriis et theatris, in fo-

quoque *est* ab Acidalio, prius *erat oratorum.*

Et epigrammatum lusus. Copulam praemisit Acid. bene.

In ipsam arcem eloq. Sic bene Rhen. Antea legebatur *artem.*

Te ferat. Recte quoque Acid. pronomen supplevit: haustum fuerat ab ultima syllaba vocis praecedentis. Mox idem vult *adepturus*, quod forsan rectius, bonus tamen sensus in vulgato. Pro *errare*, *mavis* Schelius coniectat *haerere*, Schurzfleisch. *terram*, Schulze *repere*; mihi vulgatum sat commodum esse videtur: *errare*, sive vagari infra arcem, in humilioribus.

Nicostrati robur. De quo Quintil. 2, 8 (9): *At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur, efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quo utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum.* Quod ipsum suadet de Quintiliano libelli huius auctore. Ac de Nicostrato palaestrita etiam Pausanias 5, 21. Lips. —* V. et Nic. Loensis Epiphyll. l. 9, c. 5, et Salmasianas obs. ad Chron. Hieron, in Schurzfl. iunioris Notitia Biblioth. Vinar. p. 67, seq.

Et ad pugnam natos. Copulam a Rhenano et seq. neglectam ex antiquioribus restituit Pichena.

Ab auditoriis. Sc. ubi recitatio-

rum et ad caussas et ad vera proelia voco; cum praesertim ne ad id quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tanquam minus obnoxium sit offensae, poëtarum quam oratorum studium. Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae; nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis: nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitae et subitae dictionis impetu; at tu meditatus videris elegisse personam notabilem, et cum auctoritate dicturam. Sentio, quid responderi possit: hinc ingentes exsistere adsensus, hinc in ipsis auditoriis praecipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem; nobis satis sit, privatas et nostri saeculi controversias tueri, in quibus expressis, si quando necesse

nes habilae, item ubi declamari solebat. Auditoria etiam ap. Plinium et Quintilianum foro et veris caussis opponuntur; quae loca collegit Perizonius de Praetorio, p. 202. Ern.

Obnoxium sit offendere. Acidalius corrigit *offensae.* Recte. Ern. Recipio: facilis inde librerii lapsus fuit in *offendere.* Editio Pithoei habet *offensis.* Bip. legunt *offendini*, h. e. offensioni, ut apud Nonium est. Sed *offensa* mox apud ipsum nostrum occurrit, neque usquam cum Evandri matre loquitur. Paullo post *nec excusatur* est a Rhen. Prius erat *accusatur.*

At tu meditatus. Ita Put. Ber. seq. Lipsius particulas neglexit. (Secutus est Schulze.) Restituere Bip.

Hinc ingentis. Defectum odoror et asteriscum poni velim ante verbum *hinc.* Lips. Placet Acidalii *existere*, pro *ex his.* Sed quod sequitur, mirum est, neminem notasse scribendum; *haec in ipsis auditoriis praecipue laudari.* Gron. MSS. Vat. *hic... hic.* Bene, ut opinor: nam in primo membro *hinc* et *ex his* eadem sunt. Ern. Acidalii emendationem, quae et Mureti fuerat, recipio cum Schurzfl. Bip. et Schulzio. Schelius dabat *excitari*, Schulting. *esse his* scil. tragoediis. Gesnerus tolli volebat *ex his* tamquam glossema τοῦ *hinc.* Brol. locum ita constituendum putabat: *Sentio q. r. possit; placere haec argumenta; hinc* etc. Verum ista languida forent et superflua. Gronovii *haec* iam Heumannus suum fecit. Sed in vulg. intelligitur vates ipse, non opus.

Advers. superiorem. Potentiorem, scil. principem, quem Catone tuo offendes.

In quibus expressis, si quando necesse sit. Pro his verbis fortasse; *in quibus expressit si quando ne-*

sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.

11. Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, « paravi, inquit, me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudavit. Fore enim arbitrabar, ut a laudatione eorum digressus, detrectaret poëtas, atque carminum studium prosterneret; arte quadam mitigavit, concedendo his, qui caussas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem, sicut in caussis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbatam et studiorum quoque sa-

cessitas. Lips. Sudant interpretes. Acid. fatetur se non capere, quid sit *expressis*. Schulting. coniicit *in quibus et professis*, quod multo obscurius. Schelius Lipsii coniecturam probat. Schulzius cum Heumanno delet τὸ *expressis*, quasi glossema. Mihi *expressis* idem est ac expositis. Sic Cic. pro Archia c. 9, hac voce utitur: *Mithridaticum bellum... totum ab hoc expressum est.*

Intento ore. Acidalius *intentior.* Mox edit. veteres vitiose, *parat. Quid enim me.* Emendavit Rhen. Pro *laudat* Lips. et Brot. malint *laudare*. Acid. *laudavit*. Recipio cum Heum. et Schulzio.

Detrectaret. V. Nic. Loensis l. c.

Prosterneret; arte quadam. Non satis cohaerere orationem observavit Acidalius, addique vult *id* ante *arte*. Verum ita initium periodi esse debebat; *quod enim fore*. Malim *sed*. Ern. Ego malim subaudire. Heum. citra necessitatem ab initio periodi addit *Quod enim....* tum hic id.

Ingredi famam auspicatus sum. Ingredi mihi glossam olet. *Famam auspicari* est *ingredi famam*. Ern. Similis pleonasmus apud Suet. Cal. 54, *ut initium.... auspicaretur*: et apud Iustin. 26, 2. *Auspicia belli a parricidio incipientes.* Ceterum totus hic locus est a Lipsii libro, ut profitetur in ed. 1574. Prius legebatur sic: *sicut in caussis agendis niti fortasse possum, ita recit. trag. et ingredi et efficere famam ausp. sum.* Vide et notata ad c. 16.

Improbam et studiorum quoque sacra profanantem vaticinii. Scribendum, *cum in Nerone improbatam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi*, diximus Observ. 3, 4. Gron. Sermonem esse de homine, manifestum est. Itaque *Vatinii* recepi. Sic et Brotier fecit. Ern. Quaeritur, quomodo Maternus *improbatam* (hoc enim recipio) *in Nerone et Musarum sacra profanantem Vatinii potentiam frangere potuerit.* Gronovius l. c. coniicit, Va-

cra profanantem Vatinii potentiam fregi; et hodie, si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum gloria partum: ac iam me seiungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos et egressus, aut frequentiam salutationum concupisco; non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente, in domum meam irruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor, quam eloquentia: nec vereor, ne mihi unquam verba in senatu, nisi pro alterius discrimine, facienda sint.

12. Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod

tinium in Neroniis (de quibus Suet. c. 12) agone Musico Musas polluisse tragoedia quadam composita, sed Maternum contra ipsum fuisse coronatum. Citius haeć dicuntur, quam probantur. *In Nerone improbata Vatinii potentia* i. e. in eo principe ab omnibus bonis reprehensa, de qua supra A. 15, 34. Heumannus, quem sequitur Schulzius, legit *ipsi Neroni improbatam*, nec ita male. Est et, qui *vaticinii* vocem servet. Barthius quippe legit: *in Nerone improbam..... vaticiniis potentiam fregi*, putatque, Maternum ad loca quaedam tragoediarum suarum adludere, quibus populus adversus Neronem magnopere plauserit. Sic quoque *Dureau de Lamalle*, Sigrasium secutus, retinet *vaticinia* et poësin denotare statuit, sicque locum interpretatur: *lorsque dans mon Néron j'humiliai ce tyran, profanateur d'un art sacré, qui avait besoin de soutenir ses vers de tout l'appareil de son pouvoir.* Denique Schultingius suo modo verba refingit, sed ita temere, ut pudeat referre. Cf. Schulze. Equidem hic haereo dubius.

Hodie si quid. Rom. addit copulam *et hodie*, recte. Lips. Mox Schelius malebat *salutantium*. Ern. Ea copula deest in edd. primis.

Ac iam me seiungere. Edit. veteres *ac me deiungere.* Gronovius emendavit. Mox *comitatus et egressus* ex more romano. Cic. in Pison. c. 13, *si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando.* Cf. et supra c. 6. Nil ergo moror Schurzfl. commentum; de quo Schulze.

Non magis quam aera. Acid. *quam illa aera.* Cuiacius *quam ceras et imagines* i. e. imagines cereas maiorum scil. de quibus Iuven. 8, 19. Broterio *aera*, sunt statuae aeneae et tabulae hospitalitatis, quorum mentio facta ad c. 3. Mox edd. veteres *etiam iam me nolente.*

Statum cuiusque ac securitatem. Malo, *statum hucusque.* De se loquitur; et respondet illi parti Aprinae orationis, quae eloquentiam telum esse voluit ad pericula omnia propulsanda. Lips. Recepi. Schultingius malit *quoque.* Ern. Pichena servat *cuiusque* et legit *tuetur*, ut innocentia et eloquentia sint primo casu. Cum Lipsio faciunt Brot. et Bip.

Aper increpabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur; sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Haec eloquentiae primordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus, in illa casta et nullis contacta vitiis, pectora influxit; sic oracula loquebantur. Nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae usus, recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud, et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops, poëtis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria maior, aut augustior honor; primum apud

Fruiturque sedibus sacris. I. e. ubi musae et nymphae habitant. Ern.

Hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus. *Commodata* vel *comta.* Lips. Melius Muretus *commendata*, ut opinor, quod et Schelio placuit. Ern. *Commoda* est utilis, opportuna, ut Bip. bene monent. Broterio et Schulzio placet Acidalii et Mureti *commendata*; Freinshemio *commodata*.

Et sanguinantis eloquentiae. Fortasse, et *saginantis*, uti ad commodum lucrumve haec tantum referat. Nam *sanguinare* probum quidem verbum, sed non aliud quam sanguinem emittere. *Artus sanguinantes*, *vulnera sanguinantia*, in Quinctiliani declam. 10, 9 et 18, mihi lecta. Quae significatio parum hic apta, si ad accusationes et sanguisugam illam eloquentiam respexit. Lips. At *sanguinare* est etiam sanguineum colorem prae se ferre, item animum. Sic Solinus in Pontico de nativ. Veneris: *Spumea purpureis dum sanguinat unda profundis*, *nasceris e pelago*, et Appul. Met. 5, *serpentem veneno noxio colla sanguinantem.* Eloquentia *sanguinans* delatorum est, *qui sanguine aliorum et pernicie delectantur*, qualis Eprii, de qua A. 16, 22, 33: opponitur *innocentia.* Ceterum Bip. malint *sanguinariae.* Mox *Ut tu dicebas* c. 5.

Poëtis et vatibus abundat. Muretus et Acidalius bene corrigunt *abundabat*; quod ita evidens est, ut dudum recipi debuerit. Reperit post sic in MSS. Vat. Brotier. Ern. Prius edit. vet. habent *eriminum impos.* Lipsius correxit.

Aut gloria maior. E vestigiis scripturae priscae restitui. Nam Farnesianus; *aut gloria more.* Vulgati plane turbant. Lips. Brot. lacunam, quae in veteribus libris est, ita ex-

Deos, quorum proferre responsa, et interesse epulis ferebantur; deinde apud illos Diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem caussidicorum, sed Orphea ac Linum, ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus; vel, si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros; nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis, quam Lysiae aut Hyperidis, includi: plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii, detrectent. Nec ullus Asinii, aut Messalae liber tam illustris est, quam Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

13. Ac ne fortunam quidem vatum, et illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita: licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint; malo securum et secretum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque apud populum romanum notitia. Testes Augusti epistolae, testis ipse

plendam censet; *aut gloria maior unquam contigit.*

Interesse epulis ferebantur. Heum. mallet *dignarentur*, passive. Mox idem cum Acid. *concedes.*

Quam qui Virgilii. Addidi *qui* e MSS. Vat. cum Broterio, ut supra c. 8. Ern. Dein edit. veteres *detractent.* Sic et c. 11, *detractaret.*

Medea Ovidii, aut Varii. Deest antiquo (MS. Farn.) illud *aut Varii.* Lips. De *Varii Thyeste* Quinct. 10, 1, 98, quem *cuilibet Graecorum comparari posse* testatur. De *Messala* Quinct. 12, 10, 11.

Et illud felix contubernium. Aut vitium hic aut lacuna. Cogitabam, *et illum secum contubernium.* Ex Persio 4, 52. *Tecum habita.* Explicat mox *securum et secretum secessum* Cicero ad Curionem 2, 7, *tecum loquere; te adhibe in consilium; te audi, tibi obtempero.* Gron. *Felix contubernium* recte Bip. intelligunt de nemoribus, lucis, et secreto, in quo vates secum, et cum Diis, et heroibus vivant. Sic non opus cum Barthio reponere *Elysii*, vel cum Schullingio *sedens* pro otioso.

Licet illos etc. Locum hunc Lipsius e suo codice sanavit. Prius legebatur sic: *licet illos agitent certamina, et pericula suo, et controversiae.* Mox *in quo tamen* est a Rhen. Prius erat *in quo tum.*

populus, qui, auditis in theatro versibus Virgilii, surrexit universus, et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est, sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio, vel dignitate vitae, vel perpetuitate famae, cesserit. Nam Crispus et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? quod timent? an quod timentur? quod, cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus praestant, indignantur? quod adligati adulatione, nec imperantibus unquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quae haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero *dulces*, ut Virgilius ait, *Musae*,

Virgilium veneratus est. Frigide Virgilii nomen hic repetitur, meliusque abfuerit. Sed similia in Tacito vidimus. Mox pro *in hac praesenti f.* MSS. Vat. *in hac sua f.* quod Brotier melius iudicat. Ego vero et recepi. Nam *praesenti* est nil aliud quam *hac*. Porro Brotier delevit primum *an*, quod a MSS. Vat. abest. Forte rectius alterum deleatur. Ern. Malim prius: delevi.

Sec. Pomponius. Scriptor tragicus, de quo A. 11, 13. De *Afro Domitio* A. 4, 52; 14, 19, et Quinct. 12, 10, 11.

Hi, quibus praestant, indignantur. Inepte et falso. Negationem adde, *hi, quibus non praestant.* Etsi abesse alterum membrum sentio periodo plenae. Lips. Fallitur Lipsius. Significat enim quod Florus de Caesare 4, 2, 92. *Clementiam principis vicit invidia, gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia.* Cicero pro Sulla 26, *quam multi sunt summi homines et ornatissimi, et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! Quos ego nominarem; neque enim ipsi nolunt, et huic animo gratissimo adsunt; sed, quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut, quod potuit, tempori tribuatis; quod fecit, ipsi.* Cato apud Plutarchum: Οὐ βούλομαι τῷ τυράννῳ χάριν ἔχειν, ὑπὲρ ὧν παρανομεῖ· παρανομεῖ δὲ σώζων, ὡς κύριος, ὧν αὐτῷ δεσπόζειν οὐδὲν προσῆκεν. Gron. Intelligo, *quibus praestant officio.* Sic et Schult. qui putat addendum *minus.* Bip. reddunt, *quos antecellunt.* Schelius volebat, *his, quibus praestant.*

Adligati cum adulatione. Terent. Ad. 5, 3, 58. *Eo pacto prorsum illic adligaris filium.* Cic. ad Att. 8, 16. *Ne forte qua re impediar atque adliger.* Praepositio adiecta est insolens: hinc Schulting. mutat in *omnium* vel *humili*, Heumann. in *cautissima*, Schulze in *comi* vel *Caesarum.* Equidem delendam censeo.

Summa eorum potentia. Sic bene Lipsius. Prius erat *rerum.* Mox veteres edit. *remotae*: emendavit Rhen.

remotum a sollicitudinibus et curis, et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant; nec insanum ultra et lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar: non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet; nec, incertus futuri, testamentum pro pignore scribam; nec plus habeam, quam quod possim, cui velim, relinquere, quandocunque fatalis et meus dies veniet; statuarque tumulo, non moestus et atrox, sed hilaris et coronatus; et pro memoria mei nec consulat quisquam, nec roget.

14. Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum eius

Famamque pallentem trepidus exp. Egregia dictio, a qua manum critici, me iudice, abstineant. Sensus satis patet. Temere Schurzfl. substituit *fallentem:* Schulzius, Heumannum secutus, famae non hic esse locum autumat, legitque *lubricum forum pallens ac trepidus experior.* Mihi secus videtur. Quo enim *pallens* referatur, nisi ad *famam lubricam fori*? pallet orator, quum populo displicet, quum male rem egisse videtur. *Fama pallens*, metonymica dictio.

Testamentum pro pignore scribam. I. e. securitatis caussa: se heredes adscribendo meis eos, quorum potentia mihi pignori sit, fore, ut ratum sit, meique partem saltem bonorum meorum ferant. Ern. Cf. Agr. 34.

Fatalis et meus dies veniet. Addidisse *meus dies* videtur, ut mortem naturalem sibi eventuram ominaretur. Dein legitima ratio scribendi postulabat *venerit.* Ern.

Hilaris et coronatus. Ex usu apud Romanos antiquo. Cic. de Leg. 2, 24: *Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam, et ei, qui peperisset, et eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet.* Cf. et Plin. 21, 3.

Nec consulat quisquam, nec roget. Consulat vates, roget principem. Quid ita? quia crebrum, ut memoria damnaretur defunctorum, id est, tituli, imagines, honores. Lips. Malim *consulat*, id est, referat ad senatum, quem his rebus interponebant ipsi principes. §. 4, Inst. de ind.: *Cuius poena animae amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur.* Lapis. M. ANNAEO. LVCANO. CORDVBENSI. BENEFICIO. NERONIS. FAMA. SERVATA. Artemidorus Oneirocrit. 1, 5: *ὡς μηδὲ ἀποθανὼν ἔχειν ὄνομα· τούτους γὰρ μόνους ἐν νεκρῶν δείπνοις οὐ καλοῦσιν οἱ προσήκοντες.* Gron. Lapis apud Gruterum exstat p. 354, cui suspectus est.

Quum Vipstanus M. Legebatur antea, *Urbanus Messala.* At vetus, *Vibanius:* e quo pronum reddere

ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem: Num parum tempestivus, inquit, interveni, secretum consilium et caussae alicuius meditationem tractantibus? Minime, minime, inquit Secundus, atque adeo vellem maturius intervenisses: delectasset enim te, et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad caussas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poëtas defendi decebat, audentior, et poëtarum quam oratorum similior, oratio. Me vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate adfecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eiusmodi etiam disputationes adiungitis, quae et ingenium alunt, et eruditionis et literarum iucundissimum oblectamentum, cum vobis, qui illa disputatis, adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minus probari video in te, Secunde, quod, Iulii Asiatici vitam componendo, spem hominibus fecisti plurium eiusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum a scholasticis controversiis recessit, et otium

viro celebri gentile nomen, *Vipsanius Messala.* Lips. Immo *Vipstanus:* ut aliis locis. Post *eius* videtur additum a manu glossatoris. Ern.

Poetarum quam oratorum. Scribo, *audentior*, *poëtarumque quam oratorum similior oratio.* Gron. Recte iudicavit excidisse copulam. Addidi *et* ex edd. vett. quod et in MSS. Vat. reperit Brolier. Ern.

Viri optimi et t. n. o. Languere sensum iudicant Urs. Muret. Acid. roborantque repetito *optimi* adiecto ad *oratores.* Immo Schurzfl. mutat legitque *vos vere optimi t. n. o.* Parum tanto molimine opus esse puto. Vulgatum sat bene procedit, * et nos recepimus, quamvis illud ab editione sua Schulzius reiecerit.

Ingenium alunt et eruditionem. Placet cum Rodolpho, *ingenium alunt et eruditionis et literarum.* Lips. Recepit Pichena. *Eruditionem* est a Rhenano: ante quem erat *eruditiones.* Ern.

Plurium eiusm. libr. Ita Rhen. prius erat *plurimum.* Mox, *quam in Apro*, ironice dictum.

suum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum, consumere.

15. Tum Aper: Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem saepe excepi, cum, oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes; atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares. Neque illius, inquit, sermonis mei poenitentiam ago; neque aut Secundum, aut Maternum, aut teipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo; ac velim impetratum ab aliquo vestrum, ut caussas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro; et, quod quibusdam solatio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Aeschine et Demosthene sacerdos iste Nicetes, et

Fratris tui eloquentiae. Quis hic Messalae frater? puto Regulum intelligi, illum, qui cum Plinio vixit et floruit, lingua magis quam vita laudatus. Suspicor ex Tacito Hist. 4, 42. *Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipsonius Messala adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari.* Lips. De Regulo v. Plin. Ep. 1, 5; 4, 7.

Oratorem esse contenderes, antiquis eo credo audacius quod malignius his op. Expressi scripturam veterem, quae tamen ipsa fortassis mutila, et scribendum: *contenderes parem antiquis: eo credo audacius.* Aut si inseri vocem displicet: *contenderes: Atque id eo credo audacius.* Lips. Hoc verum puto: nec quicquam deesse. Mox pro *in iis* Acidalius legebat *iudicii.* Ern. Vocem *antiquis* delendam censebat Acidalius. Lipsius bene correxit. Pro *malignius his* vel *maligni in iis* lego cum viro docto *malignitatis*, ut c. 18.

Solatio est. Acidalius corrigebat *solutio*; recepit Brotier. Ern. Nec opus tamen, ut ait Schulzius, qui magis ingeniosum quam verum putat.*

Ut longius absit Aeschines et Demosthenes sacerdos iste enitet. Vere et εὐστόχως emendavi *Sacerdos iste Nicetes.* Nicetes sacerdos declamator nobilis eo aevo. Plinius Ep. 6, 6, audisse eum fatetur. *Erat non studiorum tantum, verum etiam studiosorum amantissimus, ac prope quotidie ad audiendos, quos tunc ego frequentabam, Quintilia-*

si quis alius Ephesum vel Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone, aut Asinio recessistis.

16. Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti: sed quis eam iustius explicaverit, quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit? Et Messala, aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis. Pro duobus, inquit Maternus, promitto: nam et ego, et Secundus, exsequemur partes, quas intellexerimus, te non tam omisisse, quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paullo ante dixisti, et ipse satis manifestus, iamdudum in contrarium accingi, nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam. Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis *antiquos*, quam oratorum aetatem signatione ista determinetis. Ego enim cum audio antiquos, quos-

num et Sacerdotem Nicetem ventitabat. Exstat Philostrati Lemnii de hoc Nicete in Vitis Sophistarum 1, 19, elogium, de quo Pithoeus nos monuit. Nominat et Seneca pater Cont. 9, 2. *Nec Iulio nec alii contigisse suo* (scribam *nec Vibio, nec alii contigisse scio*) *quam apud Graecos Nicetae, apud Romanos Latroni, ut a discipulis non audiri desiderarent.* Et eodem lib. Cont. ult. *Nicetes egregie dixit in eodem loco.* Lips.

Contentis scholasticorum clamoribus. Continuis schol. clam. legit Freinshemius. Lipsius ed. et seqq. *contentus.* Ern. Restituo pristinum *contentus.* Sic et Bip. et Schulzius. *Quatere* de fama blaterante, garrula, poëtis sollenne. V. Valer. Flaccus 2, 122. Transfertur hic ad clamores sophistarum.

Quam Afer aut etc. V. Quint. 10, 1, 118. De *Asinio Pollione* ib. 113, et supra c. 12.

Significatione ista determinetis? Rom. edit. *signatione.* Lips. Restituit Pichena *signatione*, quod omnes veteres editiones meae habent ante Lipsium. Nón bene Brotier restituit *significatione* e MSS. Vat. Nam in verbo *antiqui* non est significatio, sed designatio temporis. Mox MSS. Vat. ccc. annis. Ern. Sic infra c.

dam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum aetas mille fere et CCC. annis saeculum nostrum antecedit; vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat, Philippi et Alexandri temporibus floruisse; ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo adparet non multo plures, quam CCCC. annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem: quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam saeculorum et respectum immensi huius aevi, perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, «is est magnus et verus annus, quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est, rursum exsistet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum 12,954 complectitur;» incipit Demosthenes vester, quem vos

23. *genus hominum signassa contentus.* Bipontini tamen reposuere *significatione.* Schulzius reiecit.

Non multo plures quam trecentos. Omnino legendum: *quam* cccc. *annos.* Anno imperii Vespasiani sexto habitus hic sermo: hoc est, anno U. C. 828. Is incidit in annum quartum Olympiadis 213. At mortuus Demosthenes primo Olympiadis 214. Numerus rotundus a morte Demosthenis quadringenti anni ab aevo quo floruit, *non multo plures*, ut ait Mercerus. In margine addidi cccc; verius. Lips. Recepit hanc correctionem Pichena. Ern. Sequuntur recentiores omnes. Nec audiendus Schurzfl. Cf. Schulzius.

Nam si, sicut C. Sic Puteolanus correxit lectionem ed. pr. *sicut.* Brotier in MSS. Vat. reperit, *si, ut:* quod recepi. Ern. *Cum maxime.* Iac. Nic. Loensis legit *nunc maxime:* sic et Schurzfl. Heum. Schulz.: bene forsan. Vid. Ern. in clave Cic. qui, *cum maxime*, probet valere *nunc.*

Isque annus horum, quos vocamus. Edd. ante Rhen. pro *quos* habent *nos.* Forte melius erat *quos nos.* Ern. Sic MSS. Vat. — 12,954. Variat hic numerus in exemplaribus Servii in illud Aeneid. 1, 273. *Triginta magnos* etc. Aen. 3, 284. *Interea magnum:* itemque apud Censorinum c. 18. de die natali ad Q. Cerellium, Macrob. comment. in Somn. Scipionis, 2, 11: et Iul. Firmicum l. 1. Mathes. ut bene Pithoeus monet. Verus numerus est 12,954, explanate scriptus in fragm. Hortensii Ciceroni, quem et recepimus. Ern. Annus vertens siderum omnium, qui et magnus Platonicus, ex Astronomorum ratione annorum est 25,920. Vide in Suppl. ad notas, Excurs. *de magno anno.* *

Incipit.... exstitisse. Vix credam,

veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno, quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

17. Sed transeo ad latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis; sed Ciceronem et Caesarem et Coelium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam: quos quidem cur antiquis temporibus potius adscribatis, quam nostris, non video: nam, ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa coss. ut Tiro libertus eius scripsit, VII. idus decembris occisus est, quo anno Divus Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium coss. suffecit: statue VI et L annos, quibus mox Divus Augustus rempublicam rexit; adiice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque ipsum Galbae et Othonis et Vitellii unum annum, ac sextam iam felicis huius

hoc recte dictum esse: sed videtur in *Incipit* vitii quid latere. Ern. Sed simile quid habes supra c. 11. Alibi quoque legitur *ingredi iter incipio*. — *Non solum anno quo nos, sed fere eodem mense*. Immo ex analogia, inquit Pithoeus, *non solum quo nos, sed fere eodem die*. Ego non mutem. Lips. Reposui *eodem anno q. n.* ex edd. veteribus, quibus consentiunt MSS. Vat. Excidit temere in editione aliqua *eodem*, nec animadversum est a sequentibus editoribus. Ern. Immo excidit in ed. Put. et Ber. Legitur in ed. Ven. Spir. Mox Schulzius legere non repugnat, *sed eodem mense et die*.

Coelium. M. Coelium Rufum, cuius exstant epistolae inter Ciceronianas. De *C. Lic. Macro Calvo* v. Sen. Contr. 3, 19. Cic. de cl. Or. c. 82. Quint. 12, 10, 11.

VII. idus decemb. In edit. priscis et cod. Farnesiano tantum erat, *septimo idus*, spatio tamen alteri voci relicto, quam non temere ex historia addidi. Lips. Ant. Augustinus male dedit *VII. id. oct.* Mox verba, *quo anno... suffecit*, Schulzio glossema esse videntur.

Vitellii unum annum. Unum pro glossa τοῦ *ipsum* habet Acidalius. Ern. Ed. pr. *atque unum G. et O. et V. longum et unum annum*. Sic et Put. et Ber. omisso *longum et*. Lipsius e suo vetere dedit *ipsum*, quod forte abundat aeque ac prius *unum*. Alias *ipsum unum* foret *praecise unum*. Nihili videtur esse *longum*. Schurzfl. tamen eo dici putat, quod inter Neronis mortem et Vespasiani initium spatium sit annuum cum 22 diebus. Latinus Latinius Bibl. t. 2. p. 37, posterius *unum* eiici iusserat.

Sextam iam felicis. Schel. legit

principatus stationem, qua Vespasianus rempublicam fovet, C et XX anni, ab interitu Ciceronis in hunc diem, colliguntur, unius hominis aetas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnae interfuisse, qua Caesarem, inferentem arma Britannis, arcere litoribus et pellere adgressi sunt. Ita, si eum, qui armatus C. Caesari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui, se a Divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant: ex quo colligi potest, et Corvinum ab illis, et Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extremum, duravit. Nec dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorundem hominum aures agnoscere, ac velut coniungere et copulare potuerunt.

18. Haec ideo praedixi, ut, si qua ex horum orato-

iam tam. Sculting. *secutam iam*, quia sit insolens *stationem* pro anno poni. Pro munere Imperii est et ap. Vell. 2, 131, et Plin. in Pan. c. 7. Mox ed. pr. male *C et X.* Rectius Puteol.

Ipse ego in Britannia. Ex hoc loco coniicit Schulzius in prolegom. p. 38 et cum eo Lud. G. Crome in programm. de Legendo dialogo de Oratoribus, 4. Luneb. 1790, Aprum fuisse Britannum, quod et firmari putant ex c. 7, quo se *in civitate minime favorabili natum* scribit. Obstat quod c. 10, diserte dicit, *ne quid de Gallis nostris loquamur.*

Se fateretur et pugnae interfuise. Et pugnae Muretus: quod et Pithoeo placuit (et Acidalio): idque propter evidentiam rei recepi. Sic et Brotier. Mox aut *agressae sunt* legam, aut *Britanni.* Ern. Bip. *Britannis*: bene. — *Vel voluntas.* Heom. *vel voluptas.* Mox *actionibus* Lips. dedit, prius erat *auctoribus.*

Congiario. Congiariorum historiam ad h. l. egregie exponit Brotier, quam vide in supplemento nostro ad notas huius dialogi. * — Mox Gesnerus mallet *plures senes.* Sed *plerosque* idem valet.

Nec dividatis saeculum. I. e. nec hoc vobis concedi potest, ut dividatis saeculum etc. Nec opus videtur correctione Acidalii: *ne div. s.*

Si qua ex horum. Sic Lipsius: prius legebatur *et horum oratorum fama.... ac laus.*

rum fama gloriaque laus temporibus adquiritur, eandem docerem in medio sitam et propiorem nobis, quam Ser. Galbae, C. Carboni, quosque alios antiquos merito vocaverimus. Sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes, et quos utinam imitatus nulla parte esset Calvus vester, aut Coelius, aut ipse Cicero! Agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior, et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus et dulcior, et in verbis magis elaboratus: nec quaero, quis disertissimus; hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures species deprehendi; nec statim deterius esse, quod diversum est; vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. Num dubitamus, inventos, qui prae Catone Ap-

Ser. Galbae. Schulting. probabili ratione excidisse hic credit *C. Laelio*, qui infra c. 25: simul cum Galba nominatur inter eos, quos Aper agitarit. De *Galba* v. Cic. de cl. Or. 21. Suet. in Galba 3; et supra A. 3, 66. De *C. Carbone* Cic. l. c. 27. — *Merito vocaremus.* Brot. praefert *vocaverimus* in MSS. Vat. Sed *docerem* requirit *vocaremus.* Ern. Perinde est: itaque sit Vaticanis honos.

Et quos utinam etc. Et tales, ut optandum sit, ut ab eorum imitatione se abstinuissent Calvus, Coelius etc. Pro *non* MSS. Vat. *nulli parte.* Mox iidem *formas quoque.* Bene. Ern. Muretus, *utinam ne in ulla parte.*

Sicut Catoni etc. sic. MSS. Vat. *sic Catoni.* Quod verum est. Est particula usitata in exemplis afferendis; nec comparatio hic apta satis. Ern. De *Catone* v. Quint. 12 11, 23. De *C. Graccho* Plut. et Cic. in Bruto 33. De *Crasso* Cic. de Or. 3, 1. et in Verr. 3, 1. item in Bruto 38.

Vetera semper in laude. Plane sic Vell. 2, 92. *Praesentia invidia, praeterita veneratione prosequimur.*

Num dubitamus. Hoc sic a Lipsio. Prius legebatur *Nam non dub.* Mur. volebat *numnam.* Acid. *num dubitabimus... quum satis constet.*

Pro Catone. Groslotius malebat *prae Catone.* Alii (in his Schur.) *magis* deleri volunt: alius *pro delendum* decernit. Ern. Groslotius verum vidit, sequor. Bip. legunt

pium Caecum magis mirarentur? Satis constat, ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens, et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas, ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum; Brutum autem otiosum atque disiunctum; rursumque Ciceronem a Calvo quidem male audivisse, tanquam solutum et enervem; a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tanquam fractum atque elumbem. Si me inter-

Porcio Catone. De *Appio Caeco* v. Cic. de Sen. c. 6. et lapis apud Gorium Ins. t. 2, p. 237.

Nec Ciceroni quidem. Scribe: *Satis constat, ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse.* Gron. *Sed* ante *supra m.* addidi e MSS. Vat. quod et coniectura intelligi poterat. Ern. De Ciceronis obtrectatoribus v. Quint. 12, 10, 12.

Parum antiquus. Legam, *parum Atticus*: quod Ciceroni etiam obiectum vivo: et (cur negemus) in quibusdam eius scriptis vere. Lips. Pichena hoc recepit, recte. Ern.

Legistis u. Calvi et Bruti ad Ciceronem. Ex iisdem Fabius hausit 12, 1. *Neque ipse Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus...; nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem ipsius etiam apud ipsum reprehendunt.* Adde sequentia. Lips. Scripsi autem in principio *Legistis*, ut est in MSS. Vat. nam et supra cap. 17 est *vidistis*, item post Calvus *vester*. Ern.

Calvum quidem Ciceroni etc. Patet idem, de Calvo, ex epistola Ciceronis ad fam. 15, 21. Ern. Vid. Quint. Inst. Or. 12, 1, 22.

Brutum vero otiosum atque disiunctum. Fortasse, *odiosum*: id est affectatione quadam et asperitate dictionis molestum. Nam ex reliquiis epistolae unius aut alterius, nihil minus quam otiosus Brutus, acer ubique, et intentus. *Disiunctum* autem capio, quo sensu Senecam dixere (apud Suet. Cal. 53) arenam sine calce, nec muto. Lips. Pro *otiosum* Schelius malebat *concisum*. Id verbum lenius est, quam pro reprehensione. Ern. Brutus, utpote sententiosus et animosa philosophia plenus, videtur languidus idem in scribendo et supinus fuisse, saltem libris eius *lentitudinem* ac *teporem* tribuit noster c. 21; et Statius Silv. 4, 9, 20. *Bruti senis oscitationes* notat. Ita et Cicero ipse nostro c. 22: *in prioribus orationibus suis visus est lentus in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus.* Sic et Quintiliano teste 10, 2, 17: *otiosi et supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant ita Ciceronem loquuturum fuisse.* Pro *disiunctum* Bip. coniectant *discinctum*, sat probabili ratione, ni malis *disiunctum* eo sensu accipere, quo Lipsius.

roges, omnes mihi videntur verum dixisse: sed mox ad singulos veniam; nunc mihi cum universis negotium est.

19. Nam, quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via; non infirmitate ingenii, nec inscitia literarum transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu: vidit namque, ut paullo ante dicebam, cum conditione temporum ac diversitate aurium, formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia; atque id ipsum

Nec mihi cum universis negotium est. In margine scripsi *nunc.* LIPS. Recepit Pichena: bene, et orationis consecutione postulante. ERN.

Nam quatenus. Schurzfl. dabat *Namque hactenus?* Non opus. *Quatenus* est *quoniam*, *quandoquidem*, ut A. 3, 16.

Ad Cassium Severum faciunt. Probum censeo. Vetus tamen *Cassium quem reum faciunt.* LIPS. Brotier e vestigiis MSS. Vat. et edd. pr. textum sic refingit: *solent usque ad Cassium Severum, quem reum faciunt, quemque primum aff.* etc. Mihi non placet. *Constituere terminum ad aliquem* non dicitur latine. An verum est *faciant?* *hunc ....quem* et pro *ita, ut eum,* quod *faciant* desiderat. ERN. Iam Put. dedit *usque ad Cassium Severum.* De hoc ipso v. A. 4, 21, et Quint. 10, 1. 116, et Sen. Exc. Contr. 3, praef.

Atque dicendi via directa. Muretus transponit: *atque directa dicendi via.* Sic MSS. Vat. ERN.

Sed iudicio et intellectu. Fortassis, *et delectu.* Cicero pro Clu. 46. *Quod idem facere censores in delectu dignitatis et iudicio civium,* etc. Pro Plancio 4. *Populus non delectu aliquo aut sapientia iudicat.* Noster infra c. 22: *nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit, quam iudicio. Primus enim excoluit orationem et verbis delectum adhibuit.* GRON. An haec aetas potius verbum *intelligere* pro deligere et diligere dixit? Plin. ep. 8, 23: *quem legatum tribunus ita intellexit et cepit*, ubi et ego aliquando tentavi *dilexit.* Immo ipse auctor libelli iterum sic dixit c. 31. ERN. A. 6, 36, *intellectus* pro intelligentia. Sic et hic.

Ac diversitate aurium. Sic Lipsius. Prius erat *conditionem temporum et diversitates auctorum.* Mur. et Urs. dabant *ac diversitate auditorum*: non male, puto. Sed v. c. 20.

Imperitissimarum orationum. Muretus *impeditissimarum.* ERN. Quid

laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ista vero longa principiorum praeparatio, et narrationis alte repetita series, et multarum divisionum ostentatio, et mille argumentorum gradus, et quicquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat; et, si quis, odoratus philosophiam, ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. Nec mirum; erant enim haec nova et incognita; et ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. At hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in corona quisquam adsistat, quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator

sit *impedita oratio*, egregie docet Quint. lib. VIII, 6, 42. Mox ed. vet. *laudabat*.

Ista vero. Sic bene Schulting. Legebatur prius *ita*. Acid. dabat *Ium*.

Argumentorum gradus. Rom. editio, *argumentorum genera*. Lips. Sic omnes editiones ante Lipsium, qui unde habeat *gradus*, nescio.

Hermagorae et Apollodori libris. Hermagoras is, qui sub Augusto vixit, intelligendus: non alter, cuius ap. Ciceronem mentio in Brut. 76 et alibi. V. Clav. Cic. Apollodorus Pergamenus Augusti praeceptor fuit. Mox *quod si quis* MSS. Vat. *Atque* abesset melius. Ern. Sustuli. De rhetoribus istis v. Quint. lib. III, c. 1, 18. Strabo 13, p. 625. et Suidas.

Paucissimi praecepta. Ante Rhenanum erat *paucissima*. Ern.

Vix in cortina quisquam adsistat. Alii *corona* legunt: si illud rectum, non aliud ceperim, quam subselliorum iuxta tribunal locum, in quo non advocati solum, sed scribae, praecones atque id genus operae forenses consistebant. Severus in Aet. 295 pro theatri incurva parte dixisse videtur: *magni cortina theatri*. Vide etiam, an non *adsistere* hic proprie de assclis aut fautoribus, qui oratori se adiungebant. Ita statim: *Vulgus quoque adsistentium, et adfluens et vagus auditor*. Distinguit ab auditore fortuito et incerto. Lips. De *corona* nullum mihi dubium. Scaliger tamen ad Varr. L. L. 6, 3, metaphoram hic agnoscit, parum feliciter. Cf. c. 6. *Cortina* servarat Ernestius. Brotier probat, et *Dureau de Lamalle*.

Ac certe imbutus sit. Sententia Pichenae negationem requirere videtur, *imbutus non sit*. Lenius fuerit legere ab initio *quin*. Ern. Ita feci cum Heum. Schurzfl. Schulzio. Probat et Brotier.

Eloquentiae itineribus. Insolens tropus: excusatur tamen altero, *dicendi via*. Mox copulam *et* ante *nec* expungit Heumann.

fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi aut potestate, non iure et legibus, cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent, atque alio transgredientem revocant, et festinare se testantur.

20. Quis nunc ferat oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectaverit? Quis de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina, quae pro M. Tullio, aut A. Caecina legimus? Praecurrit hoc tempore iudex dicentem, et, nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque adsistentium, et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere laetitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem, quam si quis in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Iam vero iuvenes, in ipsa studiorum in-

Exspectaverit. Sic Puteolanus correxit lectionem ed. pr. *exspectavit.* MSS. Vat. *exspectavit.* Sic mox *perpetietur:* idque recepit Brotier. Sed auctor videtur variasse consulto orationem: *ferat, exspectaverit, perpetietur:* nam exspectaverit idem est quod *exspectet.* Ern. Parum refert.

De exceptione. Vide Dig. 44, tit. 1. *Formula* intelligitur singulis actionibus praescripta.

Pro M. Tullio. Eam orationem deperditam laudat Macrobius de diff. et soc. Graeci Latinique verbi, cap. de temp. perfecto. Loensis perperam legebat *M. Coelio.*

Aversatur dicentem. Schelius, inepte repeti *dicentem* ratus, expungit. Schulzius probat.

Nec magis perfert. Sic edidit Rhen. Ante erat *praefert.* Ern.

Turpionis Ambivii. Male disiungunt libri *Turpionis aut Ambivii.* Eundem enim hominem fuisse, Terentianae epigraphae et Cicero de Senectute 14, docent. Simmachus nominat Ep. 1, 25, et 10, 2; *Non idem honor in pronuntiandis fabulis P. Pollioni, quam Bovio, fuit, neque par Aesopo Etrusco fama processit*; quae verba simul ut legi, emendata a me, *qui Ambivio fuit, neque par Aesopo et Ruscio* (sive *Roscio*) *fama.* Fortasse et *Pellioni* hic scribendum, ut sit ille Pellio Plautinus Bacch. 2, 2, 37. Lips.

In ipsa stud. incude positi. Imitatus est Sidonius Apoll. Epp. 4,

cude positi, qui profectus sui caussa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque invicem, ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poëtico cultu enituit. Exigitur enim iam ab oratore etiam poëticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas, pulchrior et ornatior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

21. Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum, tenere: nec unum de populo Canutium,

1, ubi *philosophica incude formatus.* Ceterum *et* commode absit. Ern. Sustuli eum Heum. et aliis.

Sive in suis aliquis arguta. Sive sensus aliquis corrigunt Muretus, Acidalius et Freiusb. *Sensus* est res, quae dicitur, *sententia* oratoria expolitio et acuta enuntiatio. Similiter alibi distinguuntur et infra c. 23 et 32. Ern. Recipio *sensus.* Nam *in suis*, quod Bip. reddunt inter suos, nihil est. Peius est Schurzfl. *insciis*, i. e. imparatis. Lipsius tentarat *in sensibus suis.*

Non Attii aut P. veterno. Sic apud Sidon. Apoll. ep. 1, 1, *veternosum dicendi genus.* Prius ed. veteres habent *Exercetur enim*; Lipsius correxit: male.

Lucani, Statius cum Virgilio praefert; Mart. inferiorem iure censet.*

Horum ig. auribus, et mox *ad aures iudicantium.* Hinc patet, egregie Lipsium emendasse c. 19, ubi legebatur *auctorum.* Cf. et c. 34.

Quid enim si infirmiora. Vitii aliquid his verbis inesse puto. Ern. Forsan leg. *Quid enim, an.* Heum. dedit *Quis enim infirmiora... credat.*

Radiantur. Lat. Latinius bibl. t. 2, p. 37, legit *radiant.* Sic et Schur. Sed et Ovid. de Ponto 3, 4, 103: *Scuta sed et galeae gemmis radientur et auro.* Mox libri veteres *fatcor.*

Somnum tenere. Pro cavere somnum. Id Latinis sic non dicitur; sed in hac coniunctione cum *risum* ferri potest, magisque refertur ad *risum*, quam ad somnum. Ern.

Nec de populo Canuti. Liber ve-

*

aut Arrium, Furniumve nominabo, quique aliis in eodem valetudinario haec ossa et hanc maciem probant. Ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una aut altera oratiuncula satisfacit;

tis: *nec unum de populo Ganuti aut Atti de Furnio et Caranio alios in eodem valetudinario.* Fortasse: *nec unius de populo Arii de F. a. T. quique alii in.* Alias mihi nulla mens aut manus qua medear huic plagae. Lips. Desperatum locum sic iuvare posse videbamur. *Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam vix somnum, tenere. Nec unum de populo Canutium aut Arrium Furniumve nominabo, quosque alios in eodem valetudinario haec ossa et haec macies probant.* Novam periodun facio, *Nec unum.* Est enim, ut Petronii cap. 70 (110). *Nec se tragaedias veteres curare aut nomina saeculis nota; sed rem sua memoria factam expositurum esse, si vellemus audire.* Sic enim resecti alienis legendum. *Unum de populo*, aliquem ex minutis oratoribus, media de plebe oratorum: qui apud vulgus valuerunt, et aliqua monimenta ingenii reliquerunt; non tamen magnis sunt inserti nominibus. Canutium *Publium* vocat Cicero in Bruto 56 et pro Cluentio 18. *Accusabat P. Canutius, homo in primis ingeniosus et in dicendo exercitatus.* At *Titum* Philippicâ 3, 9: *T. Canutius a quo erat honestissimis contentionibus et saepe et iure vexatus. Caium* Suet. de cl. Rhet. c. 6. *Arrium* discimus ex Bruto Cicer. 69. *Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat, multorum obedire tempori, multorumque vel honori, vel pericula servire. His enim rebus, infimo loco natus, et honores et pecuniam et gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, numerum pervenerat. C. Furnium* putamus esse, cuius ad Ciceronem meminit Caesar, lib. 9, post ep. 6 ad Atticum: et cui scribit ipse Cicero ad fam. Epist. 10, 25 et 26. Ubi patronum nobilem et sic disertorum numero fuisse haec verba produnt: *O mi Furni, quam tu caussam tuam non nosti, qui alienas tam facile discas!* Ipso *nominabo* gaudet: ut mox: *neminem nominaba, genus hominum signasse contentus.* Item: *Si testes desiderantur: quos potiores nominabo.* Postremo, *quosque alios:* recte sic etiam Acidalius constituit. Non de audientibus aut populo auditorum alicuius, sed de dicentibus et solitis audire, auctorem agere, liquet ex opposito *Ipse mihi Calvus.* Gron. Frustra hic sine libris melioribus coniecturae exercentur. Mox MSS. Vat. *satisfacit*, quod recepit Brotier. Ern. Mihi lectio a Gronovio praposita et a Schulzio paullulum mutata satis placet, quam proinde expressi. Sic ad antiquam Puteolani propius accedit, quae sic habet: *nec unum de populo. Canuti aut Aride Furnio et Troiano quique alios*, etc. Bipontini ita rem concinnant: *nec unum de populo. Canutii, aut Atii, vel Furnii, vel Curiones aliis in eod. val. haec*

hec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium, aut in Drusum legit? at hercule in hominum studiosorum manibus versantur accusationes, quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex his oratio: est enim verbis ornata et sententiis auribusque iudicum accommodata; ut scias, ipsum quoque Calvum intellexisse, quid melius esset, nec voluntatem, quin sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires, defuisse. Quid? ex Coelianis orationibus? nempe hae placent, si non universae, at partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem verborum, et hians compositio, et inconditi sensus redolent antiquitatem;

ossa et hanc maciem probant: ubi Schulzio minus recte et T. Attius et Curio mediocres inter et vulgares oratores referri videntur. Is porro Excursu suo tertio aliorum quoque in hunc locum coniecturas reponit. Ceterum de *Canutio* vid. et Vell. 2, 64, ubi *continua rabie lacerasse Antonium* refert. *Ossa et macies* est dura et sicca oratio, *in qua quasi ossa numerantur*, ut noster p. p. loquitur. Adposite quoque Quint. prooem. lib. 1. n. 24: *plerumque nudae illae artes, nimia subtilitatis offectatione frangunt atque concidunt quidquid est in oratione generosius, et omnem succum ingenii bibunt, et ossa detegunt*, etc. Vid. et Cic. Fin. 4, 3, et in Bruto 17. Brotier parum probabilem lectionem offert.

Nec dissentire ceteros. Dissentit tamen Quint. 10, 1, 115, et passim. Contra cf. Cic. Bruto 82.

In Asitium. Anne *Asinium?* Lips. Alii aliter. Ern. Mur. *Ascitium* e cod. suo, Schurzfl. *Fuscinium.* Chatisius scil. l. 2, citat Calvi orationem in eum, ambitus reum. Mox Acid. malit *at hercule omnium stud. man. vers.* Recepere Heum. et Schulzius.

In Vatinium conscribuntur. In margine scripsi, *inscribuntur.* Lips. Recepit Pichena. Ern. Sic et infra c. 38; quod est conferendum

Et sententiis auribusque. Copulam adieci cum Heum. et Schulzio. Mox Acid. *nec ei voluntatem.*

Sive in universa parte jactum. Mendosa ista. Liber scriptus, *sive universa parte serum.* Valde placet lectio, quam Fr. Modius mihi adnotavit, *hae placent, si non universae, per partes attamen.* Lips. Repono cum Acid. et Heum. *si non universae, at partes earum.* Bip. sic: *si non universae, partim earum*; ubi *partim* substantive occipitur. Alii, quos citat Schulzius, parum a nostro abludunt. Ipse ex Pithoeo, *sive universae, sive.* De Coelio vid. Quint. 10, 1, 115; 10, 2, 25. Mox *hians compositio* est a Rhen. prius erat *hiatus.*

Propter magnitud. cogitat. Videsis Quintil. 10, 1, 114. Vell. 2, 41. Edit. veteres habent *cognitionis.* Lipsius emendavit,

nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Coelium ex ea parte laudet, qua antiquus est. Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum, minus in eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat: tam hercule, quam Brutum philosophiae suae relinquamus: nam, in orationibus minorem esse fama sua, etiam admiratores eius fatentur. Nec forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur: fecerunt enim et carmina, et in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Attium non solum tragoediis, sed etiam orationibus suis expressit; adeo durus et siccus est! Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis

Brutum phil. suae rel. Cf. Quint. 10, 1, 123. Prius *in eloquentia* ed. veteres, quos sequor.

Nisi forte quisquam aut Caesaris. Acidalius laborat in eo quod sequitur, et scribit: *nisique et carmina.* Sed vitium hic erat. Edidit enim auctor: *nec fere* (vel *ferme*) *quisquam.* Gron. Schurzfl. *nec forte quisq.* Recepit Schulzius. Sequor.

Eiusdem lentitudinis ac teporis. Vera nostra coniectura quum esset *ac temporis*, nisi placeat magis *ac tenoris.* De tepore affirmat, quod pari metaphora de Cicerone mox scribit, *tarde commovetur, raro incalescit.* Agnosco idem vitii in Plinii loco Ep. 5, 6: *Caelum est hieme frigidum et gelidum, myrtos, oleas, quaeque alia aestivo tempore laetantur, aspernatur ac respuit.* Scribo, *aestivo tepore.* Lips. Sic placebat et Pithoeo. Schelius mallet *torporis.* Ern. Maius ulcus hic sanavit. E libro vetere dedit *lentitudinis*, ed. pr. et Pot. habent *cuiusdam Lentidius temporis*, Ber. *lenti luminis.*

Nisi qui et. Schurzfl. *Sunt qui .... mirentur.* Sed bene habet vulg.

At felicius. Ciceronis carmina riserunt veteres, inter quos Iuvenalis.*

Inter Men. et Appios. Quint. 10, 1, 113. *Asinius Pollio a nitore et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo prior*

implet membra et exsurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetisse, quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, videmus, in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecit.

22. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur; ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit, quam iudicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem; locos quoque laetiores adtentavit,

Et exsurgit toris. Possis malle: *et exauget toris, ipsos quoque nervos rubore tingit et decore commendat.* Omnia enim de sanguine dicuntur. Sed tamen et belle *exsurgit:* ipse enim sanguis, quantum satis ac salubre est, se accumulans exsurgit toris factis. Rigaltius ad Minucium 3. *Venarum toros*, inquit, medici dixere, et *iubarum toros* Poëtae. Prius ei concedo. Celsus 7, 18: *Praeterquam quod et tumoris aliquid est pro venarum magnitudine et modo, et id prementi magis renititur, ac per ipsos venarum toros inaequale est.* Atqui *iubarum toros* dixerit, praeter ipsum, neminem novi. Decepit eum, opinor, Virgilii 12, 6: *movet arma leo, gaudetque comantes Excutiens cervice toros.* Sed ibi *tori* cervicis sunt, non iubarum: habent autem *tori* iubas, non iubae toros. Gron. Similiter *pectus exuberat toris* apud poëtam. Ac nescio an legendum sit *pectus exs. t.* nam sanguis certe non exsurgit toris, sed pectus, et id in oratione, aut oratio ipsa. Mox *ipsosque nervos* melius MSS. Vat. Ern. Recipio: prius erat *ipsos quoque.* Locis citatis addo Plin. ep. 5, 8: *Hanc* (historiam) *saepius osso, musculi, nervi; illam* (orationem) *tori quidam et quasi iubae decent.*

Rubor tegit et decor commendat. Ante Pichenam erat *rubore* et *decore* in Lips. Vett. edd. *robur et decor.* Ern. Non video cur ab ista vett. editt. lectione hic recedam: blanditur tamen illud *tingit*, quod coniectat Gronovius, et Schulzius recepit.

Viderimus inquam, iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit. Lego, *viderimus inquam, an iudicio eius vis animi aut ingenii suffecerit.* Lips. Mihi vitium in *viderimus* latere videtur. Ern. Sic est. Emendavit optime Freinsh. cuius coniecturam recepi, idem Schulzius, qui aliorum commenta exhibet Excursu IV. In iis Acid. et *videmus in quantum.* Ita fere et Schulting. Ursinus volebat: *viderimus, an iudicium eius vis animi aut ingenii defecerit.* Brot.: *utinam iudicio eius vis aut animi, aut ingenii sufficeret.*

Locosque laetiores. Edd. ante Rh.

et quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus esset. Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus, tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre possis; et, velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patremfamiliae, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile, quae necessariis usibus sufficiat; sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere

latiores. Ipse edidit, nescio an dedita opera, *altiores. Laetiores* e correctione Mureti edidit iam Lipsius; idque verum est. Laetiores loci sunt, qui capiunt ornatum verborum et sententiarum. MSS. Vatic. *locos quoque:* non male. Ern. Recipio. *Laetiores loci* firmantur ex cap. praeced. *laetitia temporum*, sic et c. seq. *laetissima quaeque.* Mox pro *invenit* Heum. ex c. 19, dabat *inseruit.*

Quod optimum dicendi genus est. Ursinus rectissime *discendi.* Si vulgata vera esset, scribi deberet *esset*, non *est;* itaque recepimus. Haec duo verba saepe in libris oratoriis Ciceronis confusa sunt. Ern. Cum Ursino facit Acidalius; sequuntur Bipontini; mihi frigere sententia videtur. Pronum est mutare *est* in *esset:* sic omnia plana.

Pauci sensus opt. et cum quodam lumine terminantur. Vetus: *Sensus opt. et cum.* Rom. editio, *sensus opacus.* Forte *opacius et cum q. l. terminantur;* ut ad picturam respectus sit, in qua lumen nos delectat, sed cum umbra quadam. Lips. Melius Acidalius et Freinsh. *apte.* Ciceronianum est in orat. 64, *clausulae apte numeroseque cadentes.* Idque reposuimus in texto. Ern. *Cum lumine* quid sit, patet ex c. 20: *Ubi sensus arguta et brevi sententia effulsit.* Quintil. Inst. Orat. lib. 8, 5, 2: *Consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus vocaremus; lumina autem, praecipue in clausulis posita, sententias.*

Nihil excerpere. Perspicua libri bonitas. Alias, *nihil ex tempore referre possis.* Lips.

Ac laudatum patremfamiliae. Ego non dubitem scribere, *ac lautum.* Lips. Recte. Ern. Sic Nepos in Attico c. 13.

in manus, et adspicere saepius libeat; quaedam vero procul arceantur, ut iam obliterata et olentia; nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura, in morem annalium, componantur; fugiat foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.

23. Nolo irridere *rotam fortunae*, et *ius Verrinum*, et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum, *esse videatur*. Nam et hoc invitus retuli, et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant: neminem nominabo, genus hominum signasse contentus; sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio, legunt; quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennae aut Varronis, sordet;

Liceat. Rodolphus bene, *libeat.* Lips. Recepere Bip., placet et mihi.

Et olentia. Obsoleta ob vetustatem. Acid. volebat *exoleta.*

Vel rubigine infestum. Scripsit *velut rub. infectum* Rhen. Ern.

In morem annalium componantur. Videtur innuere vetustissimos annalium romanorom scriptores, quos absque ullo ornatu, sicco atque ieiuno stilo, concinnarant. Schurzfl. putat excidisse nomen alicuius iguobilis annalium fabri, Tanusii forsan vel Volusii. Lepidus est Schulting, qui ducta metaphora a re architectonica legi iubet *in morem antarum interponantur.*

Rotnm fortunae. Ridet Ciceronem in Pisonem c. 10; eiusdemque *ius Verrinum* e Divin. in Verrem c. 46. Sed ipse Cicero ista non probat ab aliis dicta. Cf. Quintil. 6, 3, 55.

In omnibus. MSS. Vat. et edd. vett. addunt *orationibus*, unde reposuit Brot. Ern. Omiserat Rhen. quem alii secuti. Restituere Mur. et Acidalius.

Nam et hoc invitus retuli. Rom. codex (et ed. pr.) *invitatus*, non male, quia lacessitum significat sese, ad haec promenda, ab Messala. Lips. *Invitus* melius: item *haec*, ut Acidalio placet. Ern.

Qui se antiquns oratores vocabant. Scribe *vocant.* Lips. *Antiquos*, id est, antiquorum aemulatores; antiq. eloq. exprimentes. Mox *signasse* est notasse, nec opus corrigere *significasse*, ut est in MS. Vat. Ern.

Qui Lucilium pro Horatio. Vide Quintil. Institut. Orat. 10, 1, 93.

Tui Aufidii. Acid. expungit *tui.* Schurzfl. mutat in *Titi.* De *Aufidio Basso* et *Servilio Noniano* vid. Quintil. 10, 1, 102, 103. De hoc etiam supra Annal. 14, 19.

Sisennae aut Varronis. De iste Cic. in Bruto 64.

qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur; quos, more prisco apud iudicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo moesti et inculti illam ipsam, quam iactant, sanitatem, non firmitate, sed ieiunio, consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quae a nimia anxietate contingat: parum est, aegrum non esse; fortem et laetum et alacrem volo: prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate saeculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video laetissima quaeque antiquorum imitantem; et vos, Materne ac Secunde, ita gravitate sensuum nitorem et cultum verborum miscetis; ea electio inventionis, is ordo rerum, et, quotiens caussa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor,

Fastidiunt, oderunt. Schulzius cum Heum. posterius delet tamquam glossema. Sed noster synonyma haud raro adhibet.

Illam ipsam, quam iactant, sanitatem, infirmitate et ieiunio consequuntur: Rodolphus haec legit, *inculti, ut illam ipsam, quam iactant sanitatem, non infirmitate, sed ieiunio consequantur.* Lips. Edd. Puteol. seqq. *sanitatem sed ieiunio consequuntur.* Al ed. pr. addit *infirmitatem.* Inde factum *infirmitate et ieiunio:* quod primum in ed. Lips. reperi. Schelius corrigebat, *non firmitate, sed ieiunio:* id recepit Brotier. Ern. Emendatio haec debetur Acidalio.

Quae animi anxietate contingat. H. e. quam teneas, dum perpetua quadam sollicitudine te abstineas ab omnibus, in quibus etiam falso, suspicere, obesse aliquid valetudini posse. Bona et vera sententia, quam non cepere, qui hunc locum tentavere. Groslotius tamen non male: *a nimia anxietate.* Infra c. 30. *stili anxietas.* Ceterum MSS. Vat. *contingit.* Vulgatum latinius est. Ern. Groslotium sequor; is meo arbitratu verum vidit. Fere sic et Schulzius. Edit. veteres *animi anxietati confixit:* unde Schurzfl. *animi anxietate confit.* Codex Pithoei *animi anfixietati connis est.* Acid. dabat, *quae tantum sine anxietate contingat.* Brot. et Bip. *quae animi anx. contingit.* Mox Put. *proprie abest.* Cod. Ven. *haud prope.*

Vos vero dis. Ed. vel. *Vos ergo.* Tum Acid. *dis. viri.* Mox Rhen. *lectissima quaeque.*

Summum nitorem. Bene, ut opinor, Acidalius *sensuum nitorem.* Id quia est in MSS. Vat. recepi. Item pro *gravitate* alii habent *gravitati.* Ern.

ea sententiarum plenitas, sic exprimitis adfectus, sic libertatem temperatis, ut etiam, si nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.»

24. Quae cum Aper dixisset: «adgnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quae mox ipsos incesseret! Tuum tamen Messala promissum immutasse non debes: neque enim defensores antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus, his, quos insectatus est Aper, comparamus; ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri, et alias vestris philosophis saepe celebrato, sumpsit sibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum, satis enim illos fama sua laudat, sed caussas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus; cum praesertim centum

Sententiarum planitas. Nescio an *sanitas.* Lips. Addidi *ea* ex edd. vett. et MSS. Vat. qui et addunt *est.* Lipsii coniecturam veram puto. Ern. *Planitas* e Quintil. firmari potest. Is 8, 5, 29, ita: *Quae crebris parvisque canatibus se attollunt, inaequalia tantum et velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, et planorum gratiam perdunt.* Schulting. malit *gravitas;* quod placet, quia c. 26, est *levitas* sententiarum: Bip. *plenitas*, ut plena sit sententia perfecta et gravis, et opponatur curtae. Favent Bip. quod c. 25. *pleniar* dicitur esse Cicero: idemque recipiendum puto. Mox ed. vet. *daturi:* correxit Lips.

Promissum immutasse. Vereor ne verum sit, *mutasse.* Ter. Andr. 1, 1, 13. *haud muta f.* prima syllaba adhaesit e terminatione praecedentis verbi. Ern. Sed edd. vett. habent *ita mutasse.* Lipsius mutavit. Mox Acidal. bene *nostrum.* Legebatur *nastrorum.*

Et aliis vestris. Ex veteri legn, *alias a vestris.* Lips. Recepit Pichena, sed sine praepositione. Idem placuerat Pithoeo. MSS. Vat. habent *et a vestris.* Ern.

Exprime nobis. Exprome Acidalius malebat; quod placet. Sic MSS. Vat. Ed. pr. *exprimo.* Caussae non exprimuntur, sed expromuntur. Ern.

Quum praesertim. Frigida ratio haec. Sed excidisse videtur *tantum.* Centum et XX. modo anni sunt, et tamen tantopere immutata est

et XX. annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.»

25. Tum Messala: «sequar a te praescriptam formam, Materne: neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tanquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est; sive illos antiquos, sive maiores, sive quo alio mavult nomine, appellet; dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis eius repugno sic, quo minus fatear, plures formas dicendi, etiam iisdem saeculis, nedum diversis, exstitisse. Sed quo modo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem consensu haec oratorum aetas maxime probatur; sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit; Calvus autem et Asinius et Caesar et Coelius et Brutus iure suo, et prioribus et sequentibus, anteponuntur: nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Adstrictior

dicendi ratio. Nec valde placet *ratio temporum collegerit.* An *ratione temporum collegerit*, scilicet Aper. Sic et alios coniecisse, Brotier tradit. ERN. Abstractum pro concreto i. e. Aper ope rationis temporum: bene sic Bipontini. Respice ad *c.* 17.

Nominis controversiam movit, etc. Haec stigmate vulgo iuncta: nos dempsimus et eluimus, adiuti a libro. LIPS. In vet. edit. legitur *non movit*, lacuna intermedia. Paullo ante Heum. dedit *primus*. Mox Mur. *intra centum annos.*

Si cominus fatetur. Vett. edd. omnes *si quo minus*: quod restitui: etsi id ipsum, ut et verbum *fatetur*, vitiosum est. Sed nec hoc sensum commodum habet. Acidalius *quin omnes fatemur*: bene. ERN. Bene Bip. *repugno sic, quo minus fatear*: recipio. Ingeniose quoque Schulzius sic, *qua omnino fatetur*, ubi *omnino* pro nimirum. Heum. *quatenus fatetur.* Alia dabit Schulzius De re v. c. 18. *Huet*, ait, *quominus fateamur.*

Sic iure. Lego, *suo iure.* Liber tamen scriptus, *sic vere.* LIPS. Pichena hoc quoque recepit. ERN.

At strictior Calvus. Una voce, *adstrictior*, Acidalius volebat; re-

Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt; ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam, quod invicem se obtrectaverunt (et supersunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur) non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis adfici; solum inter hos arbitror Brutum non malignitate, nec invidia, sed simpliciter et ingenue, iudicium animi sui detexisse: an invideret Ciceroni, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Laelium adtinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit; non exigit defensorem, cum fatear, quaedam eloquentiae eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultae, defuisse.

26. Ceterum si, omisso optimo illo et perfectissimo

ete, idque recepimus. Ern. Ed. pr. Spir. *aut strictior*. Put. et Ber. *at tristior*. Emendavit Lips. Sic Cicer. in Brut. cap. 31; *adstrictior oratio stoicorum:* et ap. Plin. 1. Epist. 20, opponuntur *adstrictius* et *effusius dicere*.

Sanitatem eloquentiae ferunt. I. e. prae se ferunt, Tacitus quoque aliquoties dixit *vultu ferre* pro vultu praeferre. Ern. Vet. edit. *sanctitatem*. Correxit Rhen.

In manum sumpserit, quamvis. Monere me in prima editione aliquid de hoc loco fugit: qui non difficilis alias emendatu et expletu ex libro scriplo. Nam is voculam inserit, *sumpseris sciam quamvis*, etc. Legu: *in manus sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem*. Lips. Mox pro *supersunt* MSS. Vat. *sunt*. Ern. Mur. supplebat *sentias*. De aliis v. Schulzius. *Voluntatis* est a Lipsio. Erat olim *voluminis*, unde Rhen. fecerat *luminis*. Dein *cognationem* Ber. dedit, prius legebatur *cogitationem*, inde Schurzfl. faciebat *cogitationum*.

Et invidere et livere. Operam ludit Schulting, cui haec displicent.

Et C. Laelium. Respice ad c. 18. Cf. et Cic. in Brutu c. 21. Mox Heum. *exigo*.

Non destitit. Beroaldus *desistit*, quod recepit Brotier. Non video quare; quum et supra sit *invidisse*. Ern.

genere eloquentiae, eligenda sit forma dicendi, malim hercule C. Gracchi impetum, aut L. Crassi maturitatem, quam calamistros Maecenatis, aut tinnitus Gallionis: adeo melius est, oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo hercule ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriae et ingenii loco plerique iactant, *cantari saltarique* commentarios suos. Unde oritur illa foeda et praepostera, sed tamen frequens, quibusdam exclamatio, ut oratores nostri *tenere dicere*, histriones *diserte saltare*, dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore

Calamistros Maecenatis. De his Suet. Aug. 86. Quintil. 9, 4, 28. Sen. ep. 114. Macrob. Saturn. 2, 4.

Tinnitus Gallionis. Sic *tinnulos oratores* ridet Quint. 2, 3. *Gallionis* patris oratoria scripta memorat idem 3, 1. Forsan is fuit, de quo A. 15, 73. *Tinnitus* ille Sidonio Apoll. Ep. 5, 10. *gravitas* audit, pro saeculi more iudicanti.

Adeo malim oratorem. *Malim* est e correctione Picheonae; ante erat *melius*: quod et ipsum tolerabile. MSS. Vat. etiam addunt *est*. Ern. *Melius* edd. veteres. Recipio.

Plerique temporum nostrorum. Optime vetus. Erat antea, *plerique ipsorum nostrorum*. Lips. Mox Schulz. legit *rhetores*.

Fas esse debeat. Muretus *debebat*. Bene. Ern. Probat Acid.

Tenere dicere. Audacter reposui, etsi a coniectora. Nam libris omnibus est, *temere*. Plinius illustrat correctionem hanc satis et firmat, ep. 2, 14: *pudet referre, quae, quam fracta pronuntiatione, dicantur: quibus quam teneris clamoribus excipiantur. Plausus tantum ac potius sola cymbala et tympana illis cantibus desunt.* Lips. Cic. in Pis. 36. *saltatores teneri.* Prius *quibusdam* est a Rhenano, legebatur antea *sicut his clam et.*

Plus vis, quam sanguinis. Etiamsi sensui satisfieret, vox tamen placere non posset. Lege: *plus irae habeat, quam sanguinis.* Tacitus A.

verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, et studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum ceteros superat; quorum neminem Aper nominare, et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut incusato Asinio et Coelio et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis demum singulos, opponeremus. Nunc, detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune; veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset: quotus enim quisque scholasticorum non hac

1, 72. *Cassii Severi libidine, qua viros feminasque illustres procacibus scriptis diffamaverat*; et 4, 21. *Relutum et de Cassio Severo exsule, qui sordidae originis, maleficae vitae, sed orandi validus per immodicas inimicitias, ut iudicio iurati senatus Cretam amoveretur, effecerat, atque illic, eadem actitando, recentia veteraque odia advertit.* GRON. At *ira* (quae alioqui bene convenit Severo) non bene convenit *sanguini.* Mox *ipsarum virium robore* de eodem hoc. *Vim* affuisse dicit, suavitatem et pulchritudinem defuisse. ERN. *Vis* male opponitur *sanguini*: rectius iunguntur apud Quintil. 10, 2, 12. Schurzfl. coniicit *plus puris* i. e. sanguinis corrupti et putris: quo utitur Horat. Sat. 1, 7, ab initio. Probant Bip. recepit Schulzius. Mox *utitur* Rhen: editiones veteres habent *utimur.*

Deiectus. Rom. cod. *detectus*: optime. LIPS. In meo exemplo est *deiectus.* Aliud quid hic latere puto: non *detegebatur* studio feriendi, h. e. nudabatur, sed in turpitudinem aliquam incidebat, quum rixaretur, quod sordidum ac plebeium est, non pugnaret. Itaque vetus servavi. *Detectus* recepit, ut alia Lipsiana, Pichena. ERN. Ed. pr. item Put. et Ber. *studiis f. pl. deiectus.* Est e re gladiatoria ductum, *deiectus de statu vel gradu*: si legas *detectus*, subaudies latus, quoad latus, latere aperto, nudato. Bip. coniectant *defectus.* Mox ed. vet. *ex varietate.*

Aliud novum agmen. Rom. codex, *aliud nobis agmen.* LIPS. Recepit Pichena. ERN.

Si paucos excerpsisset. Pithoeus *excepisset.* Mox Schurzfl. τὸ *sua* deleri vult, vel legi *suavi.* Tum recte idem, credo, sic sequentia constituit: *ut, si se non ante C. numeret, at. pl. p. G.* Sufficit tamen inserere *non*, quod excidisse manifestum est, vel *non quidem.* Legabatur sic: *ut se ante Cic.*

sua persuasione fruitur, ut se non quidem ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

27. At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia. » — « Adpropera, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed caussas exquirimus, quas te solitum tractare, paullo ante dixisti, plane mitior, et eloquentiae temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet, maiores tuos lacessendo. » — « Non sum, inquit, offensus Apri nostri disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet; cum sciatis, hanc esse eiusmodi sermonum legem, iudicium animi, citra damnum

Post Gabinianum. Rhetor fuit Vespasiani aevo, de quo Eusebii Chronicon ad Vesp. an. 8. *Gabinianus celeberrimi nominis rhetor in Gallia docuit.* Ita liber, qui apud me manuscriptus, probus vetusque. Vulgo, *Gabinius.* Nominaut et Hieronymus, et Suet. index de claris rhetoribus, quod doctissimus et optimus Nic. Faber adnotavit. LIPS.

Potius exsolve. Acidalius mavult *ocyus*, sed vulgatum rectius; monet Maternus, ne Messala iterum mutet promissum.

Apud me equidem. Correxi *quidem*, ut latinitas postulat. Litera *e* adhaesit ex ultima in *me*. ERN.

Quas te solitum tractare paullo ante plane mitiore eloquentia et temporum nostrorum miratus, iratus. Quidam liber, *paullo ante dixisti, plane mitiore.* Sed haec et sequentia tamen in mendo. LIPS. Lipsius ex quodam libro interponit *dixisti.* Sed huius verbi vis latet in τῷ *miratus:* pro quo reponebam *narrabas.* GRON. Cum Bip. Heum. et Schulzio recipio emendationem Schelii, qui recte τὸ *miratus* delet; sequens *iratus* delebat Rhen. Acidalius dabat *temp. nostr.*(eloquentiam) *imitatus.* Schurzfl. et Schultingii coniecturae a vestigiis vett. editionum nimium recedunt. V. Schulzius. Mox Heum. malebat *incessendo.*

Aprina disputatione. Commode videmur ita fecisse, quum libri praeferrent *a prima disputatione.* LIPS. Lipsii inventum ex libro, in quo *a prima. disp.*; nec repugno: malim tamen, *Apri nostri disputatione.* nam, *nri* facile degeneravit in *ma.* GRON. Recepere Bip. et Schulzius, sequor. Brotier servat *Aprina.* Τὸ *a prima* ed. princeps, item Put. et Ber. habent.

Citra damnum adfectus proferre. Id est, sine amissione benevolentiae diversa sentientium. ERN. Pithoeus in suo libro legit *citra demum affectus*, inde dabat *citra dementiam* et provocabat ad Cic. Tusc. 3, 5.

adfectus, proferre. » — « Perge, inquit Maternus, et, cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus, quam ab eloquentia. »

28. Et Messala: « Non reconditas, Materne, caussas requiris; nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes adsignatis proferendi in medium, quae omnes sentimus. Quis enim ignorat, et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab ista vetere gloria, non inopia hominum, sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? Quae mala, primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant; quamquam nostra nobis notiora sunt. Ergo de urbe, et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt, et per singulos aetatis gradus cumulantur; si prius de severitate ac disciplina maiorum, circa educandos formandosque liberos, pauca praedixero. Iam primum, suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur; cuius praecipua laus erat, tueri domum, et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua maior natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis cuiuspiam familiae soboles committeretur, coram qua, neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhone-

Perge, inquit Maternus, de antiquis lòquaris. Scribe e scripto: *inquit Maternus, et, quum de antiquis loquaris, utere.* Lips. Editt. véteres *utere.* In Gryphii irrepsit *vertere*, inde Schurzfl. volebat *loquere vetere et antiqua libertate.*

Qua vel magis. Sic editio vetus Freinsh. praepositionem praemisit, quod et Lat. Latinius suasit Bibl. l. 2, p. 37.

Etiamsi mihi. Ed. veteres *et iam mihi.* Hoc Pithoeus retinet. In alio scripto erat *etenim iam si*, unde Pichena emendavit.

Quae omnes sentimus. Sic ed. pr. In Put. et Ber. *sentimus* omissum est. Lipsius restituit. Mox Muretus malit *ab illa.*

Ego de urbe. Sic vulg. Acidal. *Ergo.* Recepit Heum. et Schulzius, et nos quoque praetulimus.

Cuiuspiam familiae. Sic Rhen. prius erat *cuiusdam.*

stum factu videretur. Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti matrem praefuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus: quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta, uniuscuiusque natura toto statim pectore adriperet artes honestas, et, sive ad rem militarem, sive ad iuris scientiam, sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

29. At nunc natus infans delegatur graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat, aut faciat; quando etiam ipsi parentes nec probitati, neque modestiae, parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati; per quae paullatim impudentia irrepit, et sui alienique contemptus. Iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor, et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus

Ac non studia solum moresque. Vetus Farnes. *studia modo curasque*; aptius ad sequentia. Lips. Pro *ac* Mur. *haec*, quod recepit Heumannus.

Corneliam. De hac, v. Cic. in Bruto 27. et Plin. 34. 6. (13.) De *Aurelia* Plut. in Caes. c. 9, p. 711. *De Atia* Suet. Aug. 4. Atii Balbi et Iuliae haec fuit filia.

Graeculae ancillae. Sic in Plinii paneg. 13, *Graeculus magister.* Mox Ber *utilissimus:* male.

Serio ministerio. Vet. edit. *minister.* Lipsius emendavit. Mox Schurzfl. volebat *terroribus.*

Sed lasciviae et libertati. Vetus: *lasciviae et bibacitati.* Lips. Vide Obs. 3. 4. Gron. Rurg. coniicit *vivacitati.* Bip. egregie *dicacitati.* Recipio cum Schulzio: sic apud Quintil. 6, 3, 41, *lascivi et dicaces.* Cf. Plin. Ep. 4, 25. Mox Heum. *aliorumque contemptus*, in ed. vet. hic lacuna est.

Histrionalis favor etc. Qui Romae vigebat maxime. Vid. A. 1, 77; 13, 25. Ed. pr. lepide *histo-*

animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotumquemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos, non severitate disciplinae, nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et illecebris adulationis. Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur; nec in auctoribus cognoscendis, nec evolvenda antiquitate, nec in notitia vel rerum, vel hominum, vel temporum satis operae insumitur; sed expetuntur, quos *rhetoras* vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit, quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim docuero.

30. Referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui *Brutus* in-

rialis. Paullo ante *iam vero* est a Lipsio. Edd. vett. habent *ideo vero.*

Nec praeceptores quidem ullas. Lege et hic: *Ne praeceptores quidem ullas.* Gron.

Ambitione salutantium. Acidalius et Schelius malunt *salutationum.* Recte; h. e., per salutationes parentum gratiam captando. Ern. Tum edit. veteres *sed illecebris.* Lipsius mutavit.

In notitia. Sic Pichena, prius erat *in notitiam.* Mox *expetuntur* est a Pithoeo, prius legebatur *exspectantur.* Tum erat *ut quorum.* Rhen. emendavit.

Statim de curiis.* Ita et vetus (immo veteres omnes.) Suspicabar, *statim decursus his:* ὑλικτικῶς, dicam videlicet, aut promam. Sed placet magis Rodolphi scriptio, *statim docuero.* Pithoeus edidit, *statim audietis.* Nescio an e libro. Lips. Scribendum esse, *habuerit*, *statim dicturus*, *referam necesse est animum ad eam disciplinam*, monuimus, Observat. 3, 4. Gron. *Habuerit* quidem certissimum est. Itaque recepi. Ern. Sequor Gronovium cum Bip. Schulzius Acidalii coniecturam exprimit sic; *statim dicam: prius referam.* V. c. 35. * Rodolphi opinionem Brot. admisit, et nos recepimus.

Vobis. MSS. Vat. et edd. vett. *nobis.* Sed non est moris ita dicere in tali re et demonstratione. Mox pro *omnis* MSS. Vat. *omnes.* Est tantum varietas scripturae in eodem verbo. *Omnis* ad partes refertur non

scribitur; in cuius extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert; se apud Q. Mucium ius civile didicisse; apud Philonem academicum, apud Diodotum stoïcum, omnis philosophiae partes penitus hausisse; neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae, non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus caussasque cognovit. Ita enim est, optimi viri; ita ex multa eruditione, ex pluribus artibus et omnium rerum scientia exundat, et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustiis et brevibus terminis cluditur; sed is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

31. Haec sibi illi veteres persuadebant. Ad haec efficienda intelligebant opus esse, non ut rhetorum in scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis, linguam modo

ad *philosophiae*. Ern. *Vobis* Rhen. dedit. *Omnis* est pro *omnes*. De *Q. Mucio* v. Cic. in Bruto c. 89, ubi et de *Philone*, et c. seq. de *Diodoto*: sic enim nominandus, non *Diodorus*. Tum de peregrinatione c. 91.

Moralis partis utilitatem. Acid. h. l. *utilitas* displicet. Schurzfl. vocem delet, et *moralis artis* accusandi casu poni arbitratur.

Ille rerum motus. Pithoeus *mille*; perperam. Sigrasius coniicit *siderum* motus. Mox alterum *ita* delet Heumannus.

Ex pl. artibus. Ita Rhen. prius erat *et pluribus partibus*. Mox Heum. mavult *includitur*: sed simplex iterum c. 35, occurrit. Habet et Curt. 6, 5. prius ed. pr. *angustiis*. Put. emendavit.

Non ut rhet. in scholis. *Ut* a Ber. omissum addidit Rhen. sed legitur iam in ed. pr. Spir. et Put. Tò *in* est ab Acid.

et vocem exercerent; sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de iusto et iniusto disputatur. Haec enim est oratori subiecta ad dicendum materia. Nam in iudiciis fere de aequitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque haec ipsa invicem misceantur; de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognorit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum, et intellectum eorum, quae nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget, vel leniat, qui scit quid ira; promptius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum; et, prout cuiusque natura postulabit, adhibebit manum, et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. Sunt, apud quos adstrictum et collectum et singula statim argumenta concludens, dicendi genus plus fidei meretur; apud hos dedisse operam dialecticae proficiet. Alios fusa et aequalis, et ex communibus ducta sensibus, oratio magis delectat; ad hos permovendos mutuabimur aliquid a Peripateticis: hi aptos et in o-

Oratori subiecta. Sic Lipsius, prius erat *oratoris.*

De honestate. Urs. et Mur. intrudunt *in delib. de utilitate, in laudationibus de hon.* Sed incassum. Vide c. 35. ubi *duo genera* ponuntur.

Intellectum eorum. Schelius *delectum*, quod recepit Heum. Prius legendum puto *cognorit.*

Qui scit, quid ira; promptius. Ita scripsi et distinxi, turbantibus libris. Lips. Paullo post pro *habenas anim.* ed. pr. et MSS. Vat. *venas anim.* Male. Ern. In ed. vet. erat, *quid irae promptius et miserationem.*

Ex comm. ducta sensibus. Edd. veteres *ex omnibus ducta sermonibus.* Lipsius emendavit.

A Peripateticis, hi aptos et in omnem. Valde mihi placeat cum

mnem disputationem paratos iam locos dabunt; Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon iucunditatem; ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes adsumere, hisque prout res poscit uti, alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes haurire, sed omnes liberaliter, debet. Ideoque et iuris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica, musica et geometria imbuebantur. Incidunt enim caussae, plurimae quidem, ac paene omnes, quibus iuris notitia de-

Rodolpho Agricola haec omnia scribi et distingui: *a Peripateticis: optos et in omnem disciplinam paratos iam locos dabunt Academici, Stoici pugnacitatem.* Lips. At illi vehementer falluntur: nam *loci* nulla ratione auferuntur Peripateticis vel propter topica, quibus *disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam rationem via perveniremus ab Aristotele inventa, contineri*, tradit Cicero, in libro quem sic ipse inscripsit c. 1. Idem in Oratore 14: *In hac Aristoteles adolescentes, non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in utramque partem, ut ornatius et uberius dici possit, exercuit; idemque locos (sic enim appellat), quasi argumentorum notas, tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio.* Plutar. in 1. Συμποσ., pag. 616, ἀλλὰ δεῖ, καθάπερ ἐπίδειξιν μελετῶντα ἐγκωμιαστικὴν, τοὺς Ἀριστοτέλους τόπους ἢ τοὺς Θρασυμάχου ὑπερβάλλοντας ἔχειν προχείρους. Nec pugnacitatem involari sibi aequo animo ferunt Academici. Fabius 12, 2: *Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium caussarum proxime accedat.* Cic. 1, de Oratore, 18: *Carneades vero multo uberius de iisdem rebus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam, (his enim mos erat patrius Academiae, adversari semper omnibus in disputando) sed tum maxime tamen hoc significabat*, etc. *neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.* Gron. *Mutuabimur* est a Rhen. Legebatur *mutuabimus*.

Plato altitudinem. Plin. ep. 1, 10 *sublimitatem et latitudinem* ei tribuit.

Prout res poscit. Brotier sine libris corrigit *poscet*: melius videtur; et haec confusio horum temporum in praeceptis etiam apud Ciceronem in Rhetoricis frequens est. Ern.

Stoicorum civitatem. Schurzfl. et Heum. somnia dabit Schulzius.

Qui non quasdam artes audire, sed omnes liberaliter debet. Malo *adire*, vel *haurire*; et *liberales*. Lips. Etiam *liberaliter* commodum sensum habet, estque exquisitius. Ern. Brot. malit *adire*. Schulzius recepit *haurire*. Schurzfl. *adire, sed omnes liberaliter audire*. Schult. *au-*

sideratur; pleraeque autem, in quibus hae quoque scientiae requiruntur.

32. Nec quisquam respondeat: *sufficit, ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur.* Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis; longeque interesse manifestum est, possideat quis, quae profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque, ubi minime credas, eminet et excellit; idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intelligit, ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem etiam fateatur; quem non posse aliter exsistere, nec exstitisse unquam confirmo, nisi eum, qui tanquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus, exierit: quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani sermonis, foeda ac pudenda vitia, deprehendantur; ut ignorent leges; non teneant senatusconsulta; ius civitatis ultro derideant; sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident;

dire, sed per omnes liberales ire, ut mox e. seq. Ego *haurire* verum credo.

Pleraeque. Sic Rhen. prius erat *plerisque*. Idem *hae quoque scientiae:* olim *haec quoque scientia.* Idem *primum enim:* legebatur *autem.* Mox Pithoeus *mutuemur*, male.

Nec quisquam respondeat; sufficit, ut ad tempus. Nec male fore; *respondeat, sufficere.* GRON. Sic et cod. Pithoei. Ed. pr. *sufficeret*. Put. *sufficit.*

Ut ad tempus simplex etc. Sensus est, ut e sequentibus patet, ut, si caussa tempusque inciderit, in quibus opus sit aliqua particula acris, eam tum partem cognoscere studeamus, et e libris, vel ab iis, qui iuris scientiam profitentur, petamus. ERN. — *Simplex et uniforme*, etc. Una arte, nempe rhetorica, non variis disciplinis instituamur.

Ut legitime etc. Egregia in his est Rhenani opera. Vet. edit. omnia turbant. ibi legitur *aut legit.....* *et ut denique.....instructus sit; in forum....ab horum ipsorum disertis.... vix q. quot. serm.* Hoc *vix* tamen tuetur Lat. Latinius. Schulzius cum Heumanno expungit, et hic *foeda*, ille *vitia* transponit. Acidalius *fex* retinet, sed legit *foedo ac pudendo vitio deprehenduntur:* vel *vix* aut *fex* in *fere* mutari iubet. Paullo ante Schulzius legit cum Schurzfl. *oratorem esse eum fateatur.* Infra pro *domina* in ed. pr. est *dicunt.*

in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo, ut, quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis, discatur. Ergo hanc primam et praecipuam caussam arbitror, cur tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo, quam apud Graecos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse, memoriae proditum est? et Cicero his, ut opinor, refert verbis: *Quidquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum, sed Academiae spatiis consecutum.* Sunt aliae caussae, magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniam quidem ego iam meum munus explevi, et, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi; qui si forte hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum iuris et philosophiae scientiam, tanquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.»

33. Et Maternus: «Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse, videaris. Nam, quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostrae desidiae et inscientiae adversus acerrima et fecundissima eorum

Ergo hanc etc. Brotier e MS. Vat. dedit *Ego*. Non bene. Est enim clausula disputationis ac demonstrationis. Ern. Bip. praeferunt *Ego*.

Et Cicero his, ut opinor, verbis. Intell. testatur, profitetur. Ursinus tamen et Muretus malebant *ait se* pro *id se*; Acidalius insuper *non in rh. s.* Sed Brotier in MSS. Vat. reperit *refert*, idque recepit: non est necesse. Ern. Immo vero sequendi codices. Schulzius recepit *ait se*. Pichena volebat *et Ciceronem*, ut penderet a *nominabo*. De Ciceronis verbis v. ipse in Orat. 3. et Quintil. 12, 2, 23. *Spatiis* est a Lipsio: prius legebatur *spatia*. Ber. *spatio*.

Si forte hoc audirent. Brot. *audierint*. Heum. *audient*. Prius *quod mihi in c. est*, Lipsius dedit. Vet. ed. omittunt *mihi*. Mox Ber. *plausisse*: ante legebatur *placuisse*.

Inchoasse. Schurzfl. cum Edit. Venet. scribit, *incohasse*. V. Schulz.

studia demonstrasti; cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes, iam forum ingressuri, confirmare et alere ingenia sua soliti sint: neque enim arte et scientia, sed longe magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur.» Deinde, cum Aper et Secundus idem adnuissent, Messala, quasi rursus incipiens: « Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum: quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas, aut tam varias res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiae accedat: per quae colligitur, eandem esse rationem et percipiendi quae proferas, et proferendi quae perceperis. Sed, si cui obscuriora haec videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae curae oratorum videntur.

Aut nos nesciamus. Structura orationis postulat, *nesciremus.* Nec male Schurzfl. ante *scierint.* Nam et post est *soliti sint.* Mox *forum ingressuri* MS. Vat. rectius sane, ut res ipsa docet, pro *ingressi.* Sed malim etiam *iam* transponi, *et iam f. i.* nam in illo loco friget. Ern. Bip. *iam et forum ing.* Mihi *et* delendum videtur. Sic et Schulzius.

Facultate et eloquentia contineri. Rodolphus apposite inserit; *facultate et meditatione eloquentiam.* Lips. Vulgata est a Rhenano. Post *exercitationes eorum* MSS. Vat. non est necesse; nam et singularis sequitur. Ceterum est usitatior pluralis, qui et in fine capitis est. Ern. Vaticanum sequor. Quid sit *facultas dicendi*, docet Quintil. 2, 2, et 2, 4.

Nisi ut scientiae meditatio. Acid. *ut* deleri volebat, et mox *usus* pro *vis* legi. Ern. Heum. paullo ante *ac tam varias.* Tum Huetius volebat *nisi et.* Schulzius τὸ *ut* expungit.

Longe paratiorem. Sic Lipsius: prius erat *longe paratum.* Mox *parabatur* est a Put. Edit. princeps habet *probatur.*

Quae propriae circa oratoriam videntur. Rodolphus, *propriae esse oratorum videntur.* Sed ab ingenio, ut solet, non a libris. Ego insigui me-

34. Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat: hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse, sive in iudiciis, sive in concionibus, adsuescebat ita, ut altercationes quoque excipere, et iurgiis interesse, utque sic dixerim, pugnare in proelio disceret: magnus ex hoc usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid, aut contrarie dicit, quo minus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi denique advocati adspernentur. Igitur vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur; et quamquam unum sequerentur, tamen omnes eiusdem aetatis patronos in plurimis et caussis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent quid in quoque vel probaretur, vel displiceret. Ita nec praeceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui

taphora locum ornem: *propriae circo oratorio videntur.* Quia de exercitationibus loquitur, eleganter circum adiungit, qui pugnis et exercitiis destinatus. LIPS. Probat Schelius, sed *oratorum* mavult, quam *oratorio.* Et io ed. pr est *oratorium.* Possis etiam corrigere *curae oratorum.* Brotier deleri *circa* et legi iubet *propriae oratorum.* ERN. Retinet tamen vulg. Ego *curae orat.* recepi cum Bip. et Schulzio.

Huius omnibus dictionibus. Versus hic aliquot inserui a Farnesiano libro, magno libelli huius bono. Alii enim omnes hic mutili. LIPS. Ante MSS. Vat. *principem in civitate locum obtinebat*; eleganter; ita et clausula hexametri vitatur. ERN. Sequor cum Brot. et Bip. Quae desunt in ed. vet. procedunt ab *interesse* ad *interesse.*

Quo minus et iudex. Ita iam ed. pr. sed Pot. et Rhen. *quod et iudex.* Prius restituit Lipsius.

Populi diversissimarum aurium. Rodolphus copula adiecta, *populi et diversissimarum.* Credo fuisse, *populi i. diversissimarum*: quae nota significat, id est. LIPS. Lectio *deprehendebatur* est a Pot. ante erat *deprehendentur.* MSS. Vat. *deprehenderent:* quod recepi cum Brot. ERN. Sic Bip. Schulz. Populus constat hominibus diversi sensus et iudicii.

Ita nec. Acidalius *iam vero nec*

faciem eloquentiae, non imaginem praestaret; nec adversarii et aemuli, ferro, non rudibus; dimicantes, sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim, magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis parari, quam suis; quinimmo constantius surgere ibi, fidelius corroborari. Atque hercule sub eiusmodi praeceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et adsuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notae leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus cuicumque caussae par erat. Nonodecimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

35. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in sce-

Non sudibus dimicantes. Manifesto, *rudibus.* Nam haec a gladiatoribus sumpta. LIPS.

Sed auditorium. Schulze mavult *et aud.* Verum adversativa bene respondet τῷ *nec deerant adversarii et aemuli*, quia *auditorium plenum erat invidis et faventibus.*

Ut nec bene dicta. Rodolphus auctius; *nec male nec bene*; sententia quidem valde favente. LIPS. Verum sententia non favet: nam id agit noster, ut doceat, famam eloquentiae etiam ab adversariorum et invidorum subselliis surgere, ut Schulzius recte monet.

Sub eiusmodi praeceptionibus. Forte *praeceptoribus.* GRON. Sic MSS. Vat. Rectissime. ERN.

Solus statim et unus cuicumque caussae. Ita vetus (veteres). Non male etiam vulgo, *statim unicuique caussae.* LIPS.

Nonodecim. aet. anno. Apud Cic. de Orat. dicit L. Crassus, se tum unum et viginti annos natum fuisse.

Uno et vicesimo anno Caesar Dolabellam. Sueton. in Iul. 4. accusationem hanc confert in tempus compositi belli Lepidiani, id est, M. Ae. Lepido, D. Iunio Bruto coss. Atqui Caesar tunc 24. annum egerit, ex fastis et anno eius natali. Corrigimus igitur; an, ut saepe, dissensus est? ego hoc malo. LIPS.

Aetate antecedens. Sic Rhenanus; prius erat *aetatem.* De re v. Quintil. Instit. Orat. 12, 6.

In scenas scholasticorum. Divi-

nas scholasticorum, qui *rhetores* vocantur; quos paullo ante Ciceronis tempora exstitisse, nec placuisse maioribus nostris, ex eo manifestum est, quod L. Crasso et Domitio censoribus, cludere, ut ait Cicero, *ludum impudentiae* iussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, in quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiae, sed in quem nemo, nisi aeque imperitus intrat: in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate, et dicant, et audiantur. Ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae: nempe enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur; *suasoriae* et *controversiae*. Ex iis, suasoriae quidem, tanquam plane leviores et minus prudentiae exigentes, pueris delegantur; controversiae robustioribus adsignantur,

nabam olim, *scholas*, male. Nam apposite *scenas* appellat loca, in quibus fucata illa et personata eloquentia exerceretur, velut per lusum. Lips. Item sicut in scena fictae personae, fictae res, sic in scholis rhetorum fictae caussae tractabantur. Ern. Ed. veteres *in scena.* Rhen. emendavit. *Scenam* eo sensu usurpat et Plin. Ep. 7, 17.

Ut Cicero ait. Or. 3, 24. unde patet, sicut ex aliis locis veterum, *L. Crassum* censorem hoc edictum fecisse. Itaque non dubitavi *L.* pro *M.* reponere. At vereor, ut Tacitus praenomen addiderit, quum et in Domitio nullum sit. Ern. Iam a. 592 et 632, S. C. et edictum censorium contra rhetores factum, docent Suet. de cl. Rh. c. 1, et Quint. 15, 11.

Deducimur in scholas. Non hoc convenit superioribus: *adolescentuli n. deducuntur in schol.* Itaque quum MSS. Vat. ap. Broterium habeant hic quoque *deducuntur*, id recepi. Mox in *sed in quem*, mallem deleri *sed.* Item *et dicant et aud.* dedi e MSS. Vat. Vulgo primum *et* abest. Ern. Mihi *sed* non abundare videtur, nec mutandum in *est.* Prius *in quibus* bene dedit Schulzius. Tum *aeque imperitus* bene Ern. et Brot. legebatur antea *imperitus aeque.*

Ex iis suasoriae quidem etsi tanquam. Hic quoque lineas quasdam adtexui, bonam copiam mihi faciente libro. Nam alias turpiter haec hiabant. Lips. Mox *etsi* delendum recte monuit Freinshemius. Deerant omnia a *controversiae* ad vocem eandem in ed. pr. et seq. *Tò etsi* delebat et Acid. nec in Mureti libro aderat. Pithoeus post eam particulam asteriscum locabat. Schurzfl. more suo in alia omnia abit; expuncto *tanquam* legit *ac si plane.*

quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum praemia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiae remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in schola quotidie agitur, in foro, vel raro, vel nunquam, ingentibus verbis persequantur; cum ad veros iudices ventum est*** rem cogitare, nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat.

36. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur, et motibus excitatur, et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea

Per fidem. Pro formula indignandi accipio, ut *proh fidem!* nisi hoc ipsum reponendum. Groslotius corrigebat *super fidem.* Ern. Lipsius suspicatus erat leg. *per fidium*: dedit tamen *per fidem.* Prius legebatur *perfidiae.* Bip. coniectant *praeter fidem*, synonymice.

Declamatio quoque adhibeatur. Deesse vox videtur; *declamatio quoque par*, vel *similis* vel *talis adhibeatur*, ut Acidalius monuit. Ern. Schurzfl. supplebat *aequa*, unde ortum sit *quoque.* Locus medicina non eget.

Vitiatarum electiones. Respicit ad legem scholasticam, quae raptarum dicitur, *Rapta raptoris mortem vel nuptias optet*, ut Pithoeus iam observavit. Ern. ineptiarum istarum exempla apud Senecam, Calpurnium Flaccum et Libanium obvia, immo et apud Quintilianum, etsi ipse Inst. 2, 10. reprehendat. De remedio pestilentiae, qualis hic memoratur, v. Anton. Lib. c. 25.

Pestilentiae remedia. Petronius haec talia in Satyrico exagitat, et diserte, *responsa in pestilentiam data.* Locum totum, sis vide. Lips.

Cum ad veros iudices ventum est. Magna vero hic lacuna, de qua vulgo nec suspicantur. At liber vetus praefert, et spatio grandi interposito usque ad ea verba *rem cogitare*, adiicit: *Hic multum deficit.* Et clarum; quia sermo sequens non Messalae amplius sed Materni. Lips. Lacuna magna hic est in MS. Vat. relicta, et alius notat sex pagellas deesse. Ern. Deesse quid editor ed. pr. non senserat, nam nulla ibi lacuna, nec in Puteolani, sed Beroaldus animadvertit. Extrema sermonis Messalae, integra Iulii Secundi oratio et initium sermonis Materni desiderari videntur Brotierio, qui ex ingenio supplere tentavit. Schollingius paucula deesse putat, quae quo modo contexat, videre licet in ed. Gronoviana.

Oratores. Schurzfl. *rhetores*, et provocat ad initium dialogi et ad c. 14. Paullo ante vet. edit. *pervexit* et mox *imbui.* Lipsius correxit. Tum Schulting. iubet legi *fas non erat.* Istos enim oratores sub Caesaribus eminuisse supra cunctos, quod libera republica fieri

consecuti sunt, quae, composita et quieta et beata republica tribui fas erat, tamen ista perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduae et populare nomen; hinc conciones magistratuum, paene pernoctantium in rostris; hinc accusationes potentium reorum et adsignatae etiam domibus inimicitiae; hinc procerum factiones, et assidua senatus adversus plebem certamina: quae singula etsi distrahebant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, et magnis cumulare praemiis videbantur; quia, quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur; tanto magis, in ipsis honoribus, collegas suos anteibat; tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat: hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant; hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant; hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur; hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent: quin immo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentia, aut adsequi posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum: nec mirum,

non poteril. Mox ed. vet. *pleraque*. Lipsius *plura* dedit. Denique Heum, mavolt *persuadere*.

Et pap. nomen. Sic ed. pr. et seq. Rhen. copulam omisit: secuti alii. Restituere Ern. et Brot. Ex ingenio Heum. *leges agrariae* posuit. Mox *factiones* deest in ed. vet. Lipsius emendavit. Rhenanus *Senatus* dedit ubi legebatur *senectutis*. Dein *magnis cum. pr.* Lipsius legit: ibi erat *magis*.

Conciones magistratuum. A libro est; quam ridicule autem alii; *conciones migrantium*? quod a concisa illa ratione scribendi natum. Lips.

Paene pernoctantium. Eodem modo Cicero pro Mur. 9. *habitare in foro* dicit assiduos caussidicos. Ern.

Apud principes. Put. et Ber. *aut Pr.* Rhen. emendavit, et ita iam ed. pr. *Principes* dicuntur eo sensu quo c. 40, Scipio, Sylla, Pompeios.

Probabat. Melius *parabat*. Lips.

Hos reversi colebant. Sic Lipsius:

çum etiam inviti ad populum producerentur; cum parum esset, in senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur; çum, in aliquam invidiam aut crimen vocati, sua voce respondendum haberent; cum testimonia quoque in iudiciis non absentes, nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. Ita, ad summa eloquentiae praemia, magna etiam necessitas accedebat; et quomodo disertum haberi, pulchrum et gloriosum; sic contra mutum et elinguem videri, deforme habebatur. Ergo non minus rubore, quam praemiis stimulabantur; ne clientelarum loco potius, quam patronorum, numerarentur; ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent; ne tanquam inertes et non suffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos male tuerentur.

prius erat *reversuri*. Idem et sequentia emendavit, ubi legebatur *hi et P. et consulatui vacare.*

Ad populum producerentur. Velut a tribunis, ut dicerent de re, quae ageretur, ad populum; ut Apuleius produxit Ciceronem, consule Antonio: quo tempore Philippicam VI dixit. Mox arbitror esse legendum, deleto *qui*: *nisi ing. et el. s. s. tuerentur*: pluralem antecedentia et sequentia postulant. Ern. Lips. *nisi quis*: probat Brot. et Heum. placet et mihi. Schulzius coniecturam Ernesti in textum recepit.

In publicis non absentes. Rodolphus *in publicis iudiciis non absentes*, insitione valde apta. Lips. Suffecerit fortasse pro *publicis* legere *iudiciis*. Ern. Bip. *in publicis caussis*. Recepit Schulze. Mihi *publicis* videtur ortum ex *iudiciis*: hoc repono.

Et commoda. Redundare haec, planum est. Sunt qui transposita putent (Mur. etc.) ac post *praemia* collocent. Schelius autem corrigit *et non modo dis.* Favet ed. pr. in qua ante *et commoda* interpungitur. Ern. Brot. coniicit *nec modo*. Mihi Acidalius rem acu tetigisse videtur, quem cum Bip. et Schulzio sequor. *Commoda* ex *comodo* pro *quomodo* ortum, tum pro *sed* leg. *sic*. *Dureau de Lamalle* legit non modo *disertum* etc.

Stimulabantur. Reposuit Rhenanus: ante erat *stipulabantur*; quod nescio quo consilio postliminio revocatum in ed. I. F. Gron. Mox edd. pr. *clientularum*, unde post factum *clientulorum*. Sed ea est vox Latinis ignota, scribendumque *clientelarum* videtur. Ern. Quum apud Plautum Mil. glor. 3, 1, 194. et Hor. Ode 2, 18, 8, occurrat *clienta*, habeatque Asconius in Verr. de praet. urb. p. 102: *plebeiam clientulam Verris*, nil obstat, quo minus et hic *clientulos* admittamus. Servant et Bip. at Brot. et Schulzius *clientelarum* recepere. Paullo ante *ergo*, quod ed. pr. habet, Put. Ber. Rhen. omisere, restituit Li-

37. Nescio, an venerint in manus vestras haec vetera, quae in antiquorum bibliothecis adhuc manent, et cum maxime a Muciano contrahuntur; ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus Epistolarum composita et edita sunt. Ex his intelligi potest, Cn. Pompeium et M. Crassum, non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione, valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum, multum in his studiis operae curaeque posuisse; nec quemquam illis temporibus magnam potentiam, sine eloquentia, consecutum. His accedebat splendor rerum et magnitudo caussarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. Nam multum interest, utrumne de furto, aut formula, et interdicto, dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis: quae mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale patimur; ita, cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest, nisi qui caussam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant, quas adversus tutores suos com-

psius, e codice suo, ut videtur. Mox ed. vet. *transissent*, mutavit Lipsius. *In manus vestras* a Rhenano est, prius legebatur *nostras*.

Haec vetera. Quaerit Schurzfl. quae illa sint *vetera* et qui illi *antiqui*? legitque *haec adversaria, quae et antiquariorum b. a. m.* Bip. omisso *haec*, ac *et* mutato in *in*, recepere hanc lectionem. Vix audeo sequi. Mox Heum. legit *protrahuntur*. De *Muciano* v. H. 2, 5.

Et nunc maxime. Leg. *quum maxime*: ut alibi in Tacito saepe correctum, et sic plane in ed. pr. unde et hic recepi. Prius *in* MSS. Vat. ante *antiquorum* habent: bene, ut opinor. Ern. De formula *quum maxime* vid. Zinzer. Crit. iuv. promuls. c. 22. Bip. recepere *et nunc maxime*.

Cn. Pompeium etc. Cf. Cic. de cl. Orat. 66, 68. seq.

De furto, out formula etc. De *furto* et *interdictis* Dig. 43 tit. 1 et 47. tit. 2. De *formula* supra c. 20. Heum. et Schult. volebant *aut formula interdicti*. Mox pro *et civibus* ed. pr. habet *et comitibus*.

Adv. tutores suos. Extant adhuc tres eius orationes contra Aphobum.

posuit; nec Ciceronem magnum oratorem P. Quinctius defensus, aut Licinius Archias, faciunt; Catilina et Milo et Verres et Antonius, hanc illi famam circumdederunt; non, quia tanti fuit, rempublicam malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent; sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus, sciamusque, nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. Quis ignorat utilius ac melius esse, frui pace, quam bello vexari? Plures tamen bonos proeliatores bella, quam pax, ferunt: similis eloquentiae conditio. Nam, quo saepius steterit tanquam in acie, quoque plures et intulerit ictus, et exceperit, quo maior adversarius et acrior, quicum pugnas sibi asperas desumpserit, tanto altior et excelsior, et illis nobilitatus discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura nolint.

38. Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum; quae etsi nunc aptior est civitati, eloquen-

Demosthenes anno aetatis septimo decimo tutores suos reos peregit.

Hanc illi famam circumdederunt. Sic in vita Agric. c. 20. *Egregiam famam paci circumdedit.* Cf. et H. 4, 11. Mox Heum. dedit *tanti fuit reipublicae.* Scribebatur olim per compendium *R. P.* Mox pro *exstitit* Lipsius volebat *exstitit.*

Similis eloquentiae conditio. Schelius: forsan *eloquentis.*

Eo acrior qui pugnas etc. Vetus *acrior per pugnas.* Aliquid hic ulceris. Fortasse: *maior adversarius et acrior, quo plures.* Et statim, *illis nobilitatus discriminibus.* Lips. Latinum Latinium Bibl. t. 2, p. 37. sequor eum Bip. levi correctione loco corrupto medentem, sed in fine periodi cum Lipsio recipio *illis nobilitatus discriminibus.* Ita fere et Schulzius qui alias aliorum coniectoras exponit. Bip. cum Heum. et Latinio legunt *nobilitata*, ut referatur ad *eloquentiam.*

In ore hominum agit. Emendavi etiam in Historiis 3, 36. et produxi hanc dictionem. Vulgo *more.* Lips.

Ut secura velint. Clausula addita Rodolphus: *ut dubia laudent, secura nolint*; quod qui neget aptum ad sensum esse, ipse sine sensu. Lips. Nec tamen recepit Lipsius, nisi *ut secura nolint.* Acid. dabat *ut dubia laudent, secura malint.* Receptam lectionem bene exponit Schulzius: non placet spectanti et audienti alea secura discriminis.

Quae et si nunc aptior est, * *ita erit eloquentia, tanto.* Nobis corrupta haec videbantur, aut mutila. Rodolphus autem concinnat:

tia tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberae comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum, neque patronorum finiebatur. Primus, tertio consulatu, Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur; apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est, quam quod caussae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Caesaris, neque Bruti, neque Coelii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber, apud centumviros dictus, legatur, exceptis orationibus Asinii, quae *pro heredibus Urbiniae*

etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen, acute si ab ingenio, feliciter si a libro, Lips. Acidalius non potest amplecti *τὸ veritati.* Sed vide nostra ad L. Senecam de Ira 2, 29. Gron. Brot. recepit *veritati*, sed id iure suo iam reiecit Acidalius: falsum enim est aptiorem veritati et iustitiae esse formam iudiciorum, in qua nimis arctis limitibus circumscripta est orandi facultas. Bip. malunt *civitati*, cui aptior illa tranquillitas recentioris formae. Satis accedit ad vestigia veteris scripturae, convenit etiam iis, quae c. 40 et 41 docentur. Proinde recepi. Cui id minus arrideat, legat cum Acid. *existimetur, eloquentia tamen*: nominandi casu, hoc bene; sic et Bip. Rhen. mutarat *aptior* in *arctior.* Inde Lat. Latinius concinnabat: *quae uti nunc arctior est, ita erit eloquentia. Antea illud.* Alii magis abludunt, de quibus v. Schulzius.

Intra paucissimas horas. Plin. Ep. 4, 9; 6, 2. Pro *finiebatur* ed. pr. habet *favebantur*, vitiose. Unde Put. *cavebatur*, quod Schurzfleischio mire placet. Mutavit Lipsius.

Primus tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit. Addit etiam Rodolphus; *Primus huius rei spatia tertio*, etc. Nec haec talia sane ab ingenii fonte videntur. Ego ex eo scribam: *Primus huiusce spatia.* Sane etiam post in hac translatione persistit: *Quomodo nobiles equos cursus et spatia probant: sic est aliquis oratorum campus* etc. Lips. Mox *in* ante *legibus* delebant Groslotius et Acidalius. Si *ex* esset, ferretur. Quia abesse MSS. Vat. notat Brotier, delevi. Ern. Ed. pr. at Put. *primus huius* sequente lacuna. Rhen. omisit *huius* et lacunam. Sic et Lips. Mox *solita sint* Acid. bene: prius erat *sunt.*

Caussae centumvirales. Vid. Cic. de Orat. 1, 38. De iudiciis centumviralibus, vide Plin. Epist. 2, 14; 5, 21; 6, 33.

Pro heredibus Urbiniae. Quinti-

inscribuntur, ab ipso tamen Pollione, mediis divi Augusti temporibus, habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

39. Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum; dicam tamen, vel ideo ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae adtulisse paenulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimae caussae explicantur? Nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur; quia saepe

lianus me duxit ad emendationem, quem vide 4, 1, 11, et 7. 2, 5 et 26: nam Asinium disertim pro heredibus Urbiniae laudat. In tritis libris erat *Ironiae*: in veteri *Uriniae*. Lips.

Et ridiculum fortasse videtur. Magis placet, *videbitur*, Ursino, Mureto et Aeidaljo. Recte. Sic et res et latinitas postulat. Ern.

Paenulas, quibus adstricti et velut inclusi. De paenulae angustiis notus est etiam locus Ciceronis pro Milon. c. 20; adde Ruben, de Lat. Clav. p. 18: ubi et hunc locum laudare non neglexit. Ceterum ex h. l. intelligi fere tempus scripti Dialogi potest. Nam paenularum usus in publico, praesertim in iudiciis, a Domitiani temporibus demum invaluisse videtur, ut placet et Magio de utraque paenula, p. 318, ad calcem libri Ruben. Ern. De his vid. I. B. Donius.

Auditoria et tabularia. De hoc loco late egit Periz. de Praetorio, p. 203, seqq. docens, eum non obstare sententiae suae, primo Caesarum saeculo caussas non in statis auditoriis, sed in foro actas. Nam primo tantum de iudicibus sermonem esse, qui leviores et privatas caussas iudicarent, non de principe aut magistratu, aut caussis gravioribus: deinde auctorem c. 10, auditoria clare opposuisse foro et veris caussis: tertio poni auditoria pro quocunque loco clauso, non peculiari et reipublicae destinato. Quia dicit auctor plurimas caussas in auditoriis agi, fortasse expeditius sit existimare, hinc quoque intelligi, serius, quam videri scriptor velit, hunc librum, et secundo demum saeculo scriptum. Ern.

Et spatia probant. Non nemo apud Schurzfl. *et stadia.* Mox *sic est aliquis or. c.* est a Lipsio. Ed. pr. *sic alius.* Put. Alc. Rhen. *sic latus or. c.*

Diligentis stili anxietatem. Sic

interrogat iudex, quando incipias? et ex interrogatione eius incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium patronis indicit: unus inter haec dicenti ac alter adsistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, et velut quodam theatro; qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent, cum clientelae quoque, et tribus et municipiorum legationes, ac partes Italiae periclitantibus adsisterent; cum in plerisque iudiciis crederet populus romanus sua interesse, quid iudicaretur. Satis constat, C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium, concursu totius civitatis et accusatos et defensos; ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque hercule eiusmodi libri exstant, ut ipsi quoque qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

40. Iam vero conciones assiduae, et datum ius potentissimum quemque vexandi, atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum, ne a P. quidem Scipione aut Sulla aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad in-

corrigenda crat lect. ed. pr. *diligens*, non *diligentem*, ut factum a Puteolano. MSS. Vatic. plane *diligentis*. Vide Quintil. Instit. Or. 11, 2, 48. Post *unus.... ac alter*. Cor. *atque alter*. Ern. Brotier malit *aut alter*. Ita ium Ber.; sed Alciat. Rhen. et seq. *ac*.

Patronus indicit. Morabin in vers. Gall. legit *patrono indicit*; De la Monnoye, *patronis*. Reiicit Brotier coniecturam, putatque patronum, quasi caussa satis cognita, iudicibus non refragantibus, silentium indixisse probationibus ac testibus. Verum auctor mihi videtur id agere, ut ostendat, quo modo actionis cura porro turbaretur a iudice. Fiebat hoc, dum probationes et testes afferri peteret, priusquam pergerent patroni. Lego itaque *patronus*, et verbum refero ad *iudicem*. Schulzius consentit, sed legit *patrono indicitur*.

Et munic. legationes. Sic Rhen. deleta copula ante *legationes*. Idem *adsisterent*; prius erat *adsisteret*.

C. Cornelium etc. Orationum pro Cornelio et M. Scauro non nisi tenues reliquias servavit Asconius Pedianus. Oratio pro L. Bestia periit. Mentionem facit Cic. ad Q. Fr. 2, 3.

Et datum ius quoque potentissimum. Malim *cuique*. Gron. Immo delendum *quoque*; abest MSS. Vat. Ern. Brotier et Schulzius delent.

Cn. Pompeio abstinuerint. Sic

eessendos principes viros, ut est natura invidiae, populi quoque adrectioribus auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosa et quieta re loquimur, et quae probitate et modestia gaudeat; sed est magna ista et notabilis eloquentia, alumna licentiae, quam stulti *libertatem* vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum, aut ullius gentis, quae certo imperio

scripsit Rhenanus, pro vetere *abstinuerunt*: at Acidalius malebat, *abstinerent*, quia sequitur *uterentur*. Recte: assentiuntur MSS. Vat. Ern.

Ad incessendos principes. Bene sic Lipsius: ed. vet. *ad incendendos.*

Populi q. histriones aur. ut. Sic edit. veteres. Acid. legit *histriones quoque pop. aur. ut.* Schurzfl. *populi ceu histriones.* Bip. coniectant *histricis auribus.* Heum. recte sensit, histrionibus non esse hic locum, deditque *adrectioribus*, quod recipiendum censeo. Sic Virg. Aen. 1, 156. *adrectisque auribus adstant.* Recepit et Schulzius, cui in mentem venerat *intentioribus.*

Non de otiosa. Mur. malit *non enim de*, et mox delet *sed.* Heum. lacunam hic suspicatur, et legit *Nos de otioso*; putat autem, hic excidisse finem orationis Messalae et exordium orationis Materni. Sed bene monet Schulze, sermonem Materni hunc esse et continuari, et defectum supra c. 35, esse quaerendum.

Vocabant. Heum. *vocant.* Mox Acid. mavult *fomes*, ut respondeat τῷ *incitamentum*; sed si ad *alumnam* respicias, bene habere *comes*, idem notat: nil igitur est mutandum.

Sine servitute. Sic editi veteres et recte quidem. Male alii dabant *sine severitate.* Male Heum. etiam ea verba delet et iungit *sine obsequio contumax.* Mox Lipsius bene *accepimus*: prius erat *occipimus.* Tum Schelius mallet *sanctissimae leges.*

Quem enim oratorem Lacedaemonium. Miratur hoc idem Velleius 1, 18, nec caussam dat, quam verum hic habes. Lips. Cicero Bruto 13: *Hoc autem studium non erat commune Graeciae, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Argivum oratorem, aut Corinthium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda, docto homine, suspicari libet. Lacedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem.* Quintil. 3, 7. *Minus Lacedaemone studia literarum, quam Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo.* Gron.

Nec Maced. quidem. Scripsi *ne M. quidem*; et mox legendum *aut ullius g.* quod nunc, quia est in MSS. Vat. pariter recepi. Ern.

contenta fuerit, eloquentiam novimus; Rhodii quidam, Athenienses plurimi, oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit; donec se partibus et dissentionibus et discordiis confecit; donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus; tulit sine dubio valentiorem eloquentiam: sicuti indomitus ager habet quasdam herbas laetiores. Sed nec tanti reipublicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges; nec bonae formam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit.

41. Sic quoque, quod superest antiqui oratoribus, forum non emendatae, nec usque ad votum compositae,

Donec erravit. Nulla certo imperio usa, ut ante dixit. Ern. Rhen. coniiciebat *certavit.* Malui prius.

Nulla in senatu concordia. Sequentia verba pluscula addidimus a libro. Lips. Scilicet ista ipsa, tum sequentia, *nulla in iudiciis moderatio.*

Sed nec tanti R. P. Sic Rhen. prius erat *sed nec tuta respublica.*

Bonae formam eloquentiae. Muretus, *famam*, non subscribente Acidalio, qui sine sententia esse putat: *Cicero tali exitu pensavit*; et mirifice transponendis verbis locum conturbat. Ego nihil hic agnosco vitii. *Bonam eloquentiam* dicit salubrem et publice utilem, qualem fuisse Ciceroni notum est; et adstipulatur Cremutius Cordus apud M. Senecam Suas. 7, qui rostra eum ait *coluisse piis concionibus. Pensare exitu eloquentiam* est parem eloquentiae exitum nancisci; ut Iustino 5, 2, *pensare parta cum amissis*, de quo Obs. 4. 13. Potuisset igitur dicere: nec respublica eloquentiam Gracchorum legibus eorundem pensavit; nec Ciceroni tanti fuit salubrior eloquentia, ut ob eam talem exitum faceret. Sane τὸ *famam* adderet aliquid sententiae, ut non modo utilitatibus, sed etiam gloria et magnitudine eius praeferretur Gracchis. Potest tamen retineri *formam*, ut sit idem, quod genus. Melius fuisset reipublicae, Gracchos non fuisse disertos, quam facundia ad seditiosas leges ferendas uti; melius Ciceroni, quamvis salubris eloquentiae genere vel fama caruisse, quam propter illam sic perire. Gron. Pro *tali* melius foret *pari*; sed hoc ipsum potuit auctor illo verbo exprimere voluisse. Pro *bonae* Brot. coniicit legendum *bene*, quod in MS. Vat. suprascriptum reperit. Ern. Edd. vett. vulgatum habent. Schurzfl. tamen ex ed. quadam Veneta profert *nec bonam famam*. Heum. sic: *nec bonae fama eloquentiae Ciceronem.* Schulz. adripit τὸ *bene*, et ita locum exhibet, *nec bene famam eloq.* Quod satis placet. Ad rem cf. Vell. 2, 66.

Non emendare, nec usquam ad votum. Si nihil hic deest, scribam:

civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens aut miser? Quod municipium in civitatem nostram venit, nisi quod, aut vicinus populus aut domestica discordia, agitat? Quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri, quam vindicari. Quod si inveniretur aliqua civitas in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quo modo tamen minimum usus, minimumque profectus ars medentis habet

non emendatae, *nec usque ad*. Sequentia etiam in libro Farnes. *argumentum est. Quis enim nos*. LIPS. Recte Lipsius, *non emendatae*, *neque usque ad*. Sed, quae sententia in illis, *superest antiquis oratoribus*, clamat Acidalius, qui solus haec ansas post Lipsium tentare. Et tamen una litera expuncta nos expediet. Scribe: *Sic quoque*, *quod superest antiqui oratoribus*, *forum*, *non emendatae*, *nec usque ad vatum compositae civitatis argumentum est*. Nempe conciones sustulerunt Caesares. Una ratio ex tot apud antiquos occasionibus ostendandi ingenii et eloquentiae exercendae relicta erat, forum et caussarum patrocinia. Hoc antiqui solum oratoribus supererat. Livius 34, *Quod maturi erat circa*, *demessum et convectum est*. Quod sequitur, accipiendum ex codice Farnesiano: *Quis enim nos advocat*, *nisi aut nocens*, *aut miser*? De verbo *advocare* diximus ad Senec. de Clement. 1, 9. GRON. Ego malim excidisse *ex* per finalem syllabam praecedentis verbi. Idque etiam in textu dedit Brot. ERN. Ed. veteres. *Quod superest antiquis oratoribus*. Hac servant Heum. et Bip. Et illi quidem *superest* significat *superstes est*; hi per *superest* intelligunt *in cumulum abundat*, ut apud Ter. Pharm. 1, 2, 19, *Cui tanta res erat et supererat*; siquidem praeter veteris civitatis libertatem s. certamina in republica, etiam opportunias erat antiquis oratoribus forum, eo quod apud populum crimina iudicabantur. Verum bene monet Schulzius, sic legendum esse *supererat* vel *superfuit*: ipse Gronovii coniecturam sanam facit; quae et mihi potior est. Tum Farnesianum librum sequor cum Gron. Heum. Bip.

Quod municip. in civit. nostram. *In clientelam nostram* edidit Pithoeus; idque rectius videtur Schel.; merito. ERN. Recepere Bip. et Schulzius. Sed municipia integra *in civitatem romanam venisse*, i. e. ius civitatis accepisse Festus docet. Exemplum dat Cic. pro Corn. Balbo 24. Cf. Sigon. de ant. Iure Italiae 2, 6.

Non queri quam iudicari. Lego *vindicari*. LIPS. Acidalius ait, bene Lipsium legere *vindicari*; sed non id satis; Muretum optime totum locum emendasse: *Atqui melius fuisset non fieri*, *quam vindicari* immo peius. *Non queri*, est, illos non fuisse iniuria affectos, eoque nec querelarum caussam habuisse. GRON. *Non fieri* volebat et Schelius: frustra.

Quo modo tamen. Heumannus rescribit: *quomodo enim*, etc.

in his gentibus, quae firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi, et in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac Deus aliquis vitas vestras, vestra tempora, repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia, neque illis modus et temperamentum defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur.

42. Finierat Maternus. Tum Messala: erant, quibus contradicerem; erant, de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus. Fiet, inquit Maternus, postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul adsurgens, et Aprum complexus: Ego, inquit, te poëtis; Messala, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, inquit.

Cum adrisissent, discessimus.

Sic minor oratorum. Vet. edit. addunt *horum.* Rhen. bene sustulit.

Cum optimi cito consentiant? Lego *cum optimis.* Rodolphus autem, *cum optima cito censeantur?* A fine autem libelli, ut cuivis videre est, multa desunt, atque adeo praecipua dissertationis pars. Sed mihi, cum Deo, pausa hic et finis; cui gratia et gloria in aeternum. Lips. Rhen. bene monet, legi posse *optimi.* Probat Acid. Recentiores certatim recepere. Non integrum esse hac parte dialogum, frustra queritur Lipsius, ut bene monet Brot. Similis finis est apud Cic. de Natura Deorum.

Sed sapientissimus et unus. Vespasianus. Cf. Plin. 2, 7 (5).

Vitas vestras. Vestras deest in ed. vet. Rhenanus adiecit. Idem dedit *neque illis:* prius erat *neque illos.* Mox ad *temperamentum* addit Acid. *in turbis vel certaminibus.*

Bonis saeculi sui quisque. MSS. Vat. *bono s. s.* quod melius videtur. Ern. Recipio cum Bip.

Antiquarius. Vetus liber Pithoei *cum antiquariis.*

At ego. Schurzfl. *At Aper,* vel *At ille, Ego.* Non opus.

FINIS.

PRAEFATIVNCVLA

EDITORIS NOVI

DE NOTARVM ADDITAMENTO

IN DIALOGVM DE ORATORIBVS.

Vidimus in praecedente pagina, quomodo clariss. vir Oberlinus suas coucluserit adnotationes in omnia, quae de Tacito supersunt, opera: verum quidquid ille nobis visus fuerit omisisse, nos utcumque supplere promisimus; et primum, antequam ad lucidam et elegantem Schulzii de hoc dialogo veniamus dissertationem, cum magno Lipsio fatebimur, in huius libelli fine plurima, et forsitan praecipuam partem deesse; aut potius ex ultimo capite repetantes, tum haec verba Messalae; *erant quibus contradicerem, de quibus plura dici vellem;* tum Materni responsionem; *fiet arbitratu tuo, et..... de his rursus conferemus;* noluimus non referre, quae sagaci, ut solet, iudicio, et mente eaudida sic in hoc loco censuit, vir de Tacito optime meritus, Nostras Brotier: « Inde quidam opinantur alterum habitum fuisse dialogum, qui periit. At in his disputationibus, quum et modestiae sit, ut nemo se victorem arrogantius praedicet, et humanitatis, ut nemo se victum fateatur, sic saepe concluduntur, quasi adhuc anceps sit quaestio, et enucleatius explicanda. Nec aliter apud Ciceronem de Natura deorum, III, 40, Balbus, Cotta et Velleius discedunt. Integer ergo est ex hac parte dialogus. Utinam alia multa, quae notavimus supra c. 35, non periissent! Ut in Annalium Historiarumque libris absolutissimum habemus politicae artis monumentum, in libro de Moribus Germanorum egregium humanitatis rudimentum, nostrarumque legum fundamentum, in vita Cn. Iulii Agricolae splendidum cultissimae virtutis exemplum, ita quoque in Dialogo de Oratoribus haberemus optimum literarum documentum, validissimumque ingeniorum incitamentum. Ut ut est, manet adhuc in hoc Dialogo uberrima praeceptorum seges, quibus literae ad meliora promoveantur. Sic in uno Tacito reperimus quomodo regantur imperia, formentur homines, instituantur leges, alantur virtutes, vigeant literae. Quae, quum sint in vitae utilitates voluptatesque fecundissima, si hac nostra opella inclaruere, magisque invalescuut, nec nos, nec posteros laboris nostri paenitebit. Supremum id nobis votum. »

Ea vota audivere posteri, non solum in Gallia literata, cuius insigne decus semper erit doctissimus ille *Gabriel* Brotier; sed etiam in totis ubi literae vigent regionibus, quae iam dudum tantas elucubrationes potius omni laude extollendas declaravere, quam *poenitendas*, ut ipse aiebat modestus. Nemo autem inter tales praeconiorum concentus, exquisitam hanc

Nostratis eruditionem, et sedulitatem indefessam, tropaeo insigniore consecravit, quam Londinenses viri, tum doctrina omnigena illustres, ut Ricardus Porson, tum elegantia typorum clari, ut Abraham Ioan. Valpy, qui, dum inter nos et Angliam atrocia saevirent bella, dum ipsis ad continentem omnis intercluderetur accessus, novam Broteriani Taciti editionem ad suae gentis usum magno typorum apparatu et feliciter pertinaci diligentia excusam emissamque curaverunt, atque calcato discordiarum gentilium cacodaemone, melius sine contactu cladium triumphari, et sanctam pacem in literarum republica nunquam esse turbandam probavere: quorum ad exempla nobis hic referre liceat nonnulla, quibus Brotier grandem hanc lacunam capitis XXXV. supplevit, ne hiulca maneret dialogi pars utilissima, quae sermonem Messalae extremum, integram Iulii Secundi orationem, et initia Materni disserentis amiserat. Eo libentius illud praestamus, quod Oberlinus in suo ad dialogum breviario *nisum* huius complementi simpliciter indicaverit, et quod Schulzius ne nominare quidem fuerit dignatus. Viderit lector utrius nomini nocuerit hoc silentium.

SVPPLEMENTVM

DIALOGI DE ORATORIBVS,

AVCTORE GABRIEL BROTIER.

ARGVMENTVM.

CAP. 1. Retectis pravae institutionis vitiis, Messala iuvenum inscitiam, quum ad veros iudices ventum est, explodit, eosque, sine ulla publici privatique iuris experientia, exili tantum elegantia, turgidave granditate ridiculos, scenicisque praeceptorum suorum artibus instructos prodire ostendit. 2. Histrionica hac institutione perditam esse eloquentiam concludit. 3. Maternum et Secundum hortatur; ut altiores alias, si quae sint, caussas aperiant. 4. Iulius Secundus non tam novas corruptae eloquentiae caussas expromit, quam a Messala allatas explicat, earumque originem demonstrat. 5. Mutata nempe republica, mutata sunt ingenia; et sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curae fuit. In Annaeo Seneca coepit illa ingenii prurigo. 6. Eius exemplo et fortuna fuit incitata; 7. Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa: immo in dies audacior forum irrupit. 8. Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio. 9. Fessam tantis propudiis eloquentiam cessasse ait Iulius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum. 10. Fatetur Maternus se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen natura, ad Musarum castra transfugisse. 11. Mox ut motam quaestionem dirimat, eloquentiae disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat; 12. Nec miratur eloquentiam desiisse, quae Ciceroni superstes esse non valuit. 13. Neque Principum arbitriis erat accommodata. Nusquam enim eloquentiam esse, nisi ubi sit libertas. 14. Inde tantam eloquentiae vim fuisse in Demosthene.

1. Quum *ad veros iudices ventum est*, iuvenes, puerilibus institutis sine ulla privati publicique iuris experientia per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. At vitia, quae umbratici doctores iis infudere, irreverenter et temere explicant. Hinc, si praece-

ptorem audacia turgidum fuerint nacti, hos videas alta cervice, torvis oculis, plenis buccis, superboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contra si iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatae artis lenociniis ingenii famam aucupantur, crispantes cernas adolescentulos, qui renidenti vultu, fracta pronuntiatione, gestu supplici verba suspendant, sententias intricent, argutias agglomerent, seque ad omnes scenicas artes vertant, quibus fucum faciant, atque sui admirationem moveant.

2. Histrionica hac institutione eloquentiam perdidimus, quae non venalibus praeceptis, sed egregia natura in libertatem prona et ad quosvis motus parata, bona mente recti verique studiosa, magnis exemplis, plurima legum scientia, fervida civium patriaeque caritate, longa ac severa tum cogitandi, tum scribendi ac dicendi exercitatione formatur et perficitur. Haec dum apud nos viguere, floruit simul eloquentia. Ubi senescere coepere, paullatim quoque eloquentia relanguit; adventitiisque vitiis obruta, iacet consepulta, nec unquam (utinam me mea fallat opinio!) resurget. Constat enim aetatum artiumque omnium experientia a modicis et rudibus initiis ad summum perfectumque evectas fuisse bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice si semel exciderint, humanarum virium humanaeve sortis non esse, unde descensum est, regredi.

3. Messala, quum haec acri intentione dixisset, ad Maternum et Secundum conversus, vestrum est, inquit, altiores illas rerum vices, aut, si qua alia est caussa cur ab eloquentia deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poëtico tuo iure, credita deum arcana. Te, Secunde, quidquid in foro reconditum, docuere longa experientia ingensque gloria. Tum subridens Maternus; a te, Messala, impositas, a nobis susceptas partes exsequemur. At, licet me deum interpretem dixeris, prior tamen Secundus sententiam suam aperiat. In his enim, quas tractamus, quaestionibus explicandis, plus valet usus et meditatio, quam vel divinus numinum afflatus.

4. Obsequar, inquit Secundus; idque tanto libentius praestitero, quod Messala sententiam potius sum confirmaturus, quam novam meamque inducturus. Semper enim existimavi, ut pictores a pictoribus, poëtas a poëtis, sic oratores ab oratoribus esse instituendos; multumque vitii esse in scholis rhetorum, qui se doctores eloquentiae profitentur, quam nunquam novere, aut, si novere, nunquam discipulis sunt tradituri, quum scho-

larum taediis vel decora praeceptorum ingenia deterantur, discipulorum obruantur. Lentius tamen mutata fuisset veteris eloquentiae forma, si sola ingruisseut scholarum vitia. At ubi supervenere pessima exempla, iuvenum licentia, popularisque assentatio, tum eloquentia praecipiti casu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapsa est; nosque ad eas, quibus nunc coarctamur, diserti sermonis angustias fuimus detrusi. Quam autem pessimis exemplis id fuerit factum ipsi vidistis.

5. Illorum enim temporum meministis, quibus haec civitas famae, quam armis literiaque paraverat, pertaesa, intentatas iniit vias, ut non maiorum, sed suis, laudibus celebraretur. Reipublicae libertas in principum dominationem cesserat, eorumque artibus cavebatur, ut fastidita externa vetereque gloria toti ad domesticas novasque delicias converteremur. Dum in haec otia resolvimur, et suum quisque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annaei Senecae facilitas. Absit a me inhonesta haec malignitas, ut veras viri laudes deteram. Egregia in eo sapientiae studia, nec fractum malorum principum odiis animum ipse suspexi semperque suspiciam. At neque veritas patitur ut, quam perniciem eloquentiae intulerit, dissimulem.

6. Ceterum natura fortunaque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem iuveheret. Copiosum enim illi erat ingenium, molle, amoenum, eruditio multiplex, maiorque commendatio ex sapientiae studiis, quae nunquam plus laudis obtinent, quam quum mores periere. Usus et saeculi sui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, sermoni proximum, verbis circumcisum, sententiis frequens, et iugi vitiorum insectatione ad admirationem compositum. Mirum ut placuit nova haec orationis species, in qua cuivis obvia semperque expedita ingenii ac virtutis ostentatio. Forum Senecae laudibus statim personuit. Incensa ad imitandum omnium studia. Super haec adfuit fortuna, quae eum aulae deliciis, forte et libidinibus, immiscuit. Subsecuta mox Caii Caesaris invidia, deinde pericula, quibus aeque inclaruit. Novissimum tandem ac maximum celebritatis adiumentum Nero princeps discipulus, post interfector, ingenii famae pondus et splendorem addidere. Tum puduit eloquentiae, quae apud animos novitatis furore circumactos non modo nihil pristinae dignitatis retinebat, sed cuius etiam ars cultusque in ludibria verterant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, sceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentis,

quae huic lentior, illi invalidior videbatur. Iuvit ergo in hac temporum acerbitate verbis parcere, praecipitare sensus, momento exitium inferre aut avertere, et, si esset pereundum, insigni dicto notescere. His dulcibus Senecae vitiis tantisque fortunae varietatibus victa est eloquentia, et diserti sermonis invecta necessitas.

7. Mutatis tamen postea temporibus, quum vigilantissimus Vespasianus, priscae virtutis, qua sese romana res in summum laudis fastigium olim extulit, observantissimus, publicam tranquillitatem simul et libertatem restituit, studiis addidit decus et emolumentum, illuxit spes emendari posse fori ingenia. Conspirabat non modo voluntas principis, qui optima quaeque laudibus et praemiis promovebat, aderant quoque eius filiorum exempla, dum literarum monumentis generis sui nobilitatem, partamque bellis gloriam amplificant. At praeterquam quod vitiata semel ingenia, plerumque sunt inemendabilia, quominus emendarentur obstitit iuvenilis licentia et popularis favor. Vobis enim compertum est, quam audacter, post prostratam forensem eloquentiam, eruperit iuvenum licentia. Nihil modesti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Ante ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo consulari producente, qui eos ostenderet foro, adsignaret famae. Ubi autem exarsit licentia, refractis pudoris et reverentiae claustris, omnia omnibus patuere. Iuvenes sine fautore, sine commendatore, sola sua audacia confisi, non inducuntur, sed irrumpunt. Non eos moratur loci maiestas, legum sanctitas, officii dignitas: ne eos quidem movet novitatis et tenuitatis suae conscientia. Quanto quis obscurior, tanto est arrogantior.

8. In hac mali summa unicum supererat subsidium, famae periculum. Leve illud et extremum praesidium infregit Largius Licinius. Is enim, ne fama foret in ancipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit subsellia, ingenti corona se accinxit, infinitos clamores conduxit. Quos quum audiisset Domitius Afer, forense artificium periisse exclamavit. Perire quidem coeperat, nunc vero prope funditus exstinctum et eversum est. Nam si paucos exceperis, quos excelsa mens a liberalibus honestisque studiis nondum retraxit, ceteros omnes sequuntur auditores, actoribus similes, conducti et redempti mancipes. Convenitur in media basilica, ubi tam palam sportulae, quam in triclinio dantur. Ex iudicio in iudicium pari mercede transitur. Graeca quidem Latinaque lingua tantam foeditatem notavimus;

et, ob novam infamiam, novis excogitatis nominibns, σοφοκλεῖς illos et *laudicenos* irrisimus. Quibus tameu iocularibus dicteriis vitium non sustulimus; sed, quod vulgo contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

9. Inde crescit in dies indignitas; nec tantum ingenui, sed et servi, vix pueritiam egressi, ad laudaudum trahuntur: nec intelligentes, aut intelligentibus similes, sed ne audientes quidem, maxime si quis imperitissimus, ideoque laudum avidissimus iuvenis ad dicendum accesserit, basilicas implent clamoribus, aut potius ululatibus. Neque enim alio vocabulo potest exprimi theatris quoque indecora laudatio. Quae quum reputo fori oostri propudia, haud miror, Materne, te iam dudum receptui cecinisse, et, quum perierit forensis gloria, te Musis totum te addixisse. Id unum oro, quoniam nostrae disputationi, de caussis corruptae apud nos eloquentiae finem impositurus es, addas velim utrum tibi sit meliorum temporum spes, et quae possit esse emendationis ratio doceas.

10. Fateor, iuqnit Maternus, me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuisse commotum. Magis adhuc me offendebat, quod in dies invalesceret ferox scelus, pudendum quum defenderetur, exitiabile si impugnaretur. Nondum tamen a forensi studio fuissem retractus, ni imperiosior natura me Musis devovisset. Certum enim ac deliberatum mihi erat, quod in foro nobilissimum et incorruptum supererat sequi, veterum oratorum exempla, non eadem eloquentiae vi, quam nostra non ferunt tempora, sed pari constantia aemulari; pro virili parte adversus imminentia mala me accingere, et civium fortunas, dignitatem, salutem tueri. At, ut modo dixi, naturae alio trahenti parere iussus, ad tranquilliora et securiora Musarum castra transfugi: animo tamen haeret semper fori amor et cura.

11. Saepe etiam, quum meditabundus solusque obambulo, in forenses revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiae casum, diserti nostri sermonis originem, utriusque caussas et utilitates. Quid hac super re mihi visum explicabo, non contradicendi studio, neque ut sensus meos persuadeam; sed ut in hac disputatione partes meas impleam, nostrisque vel discordibus sententiis magis elucescat veritas. Ignoscat itaque Aper, si huius temporis ingenia maiorum ingeniis non anteferam, licet nostra minime deprimam. Ne succenseat Messala, quem tu quoque, Secunde, adsectatus es. Vitia, quae acerrime, ut integerrimos decebat viros, exagitastis, ego pariter odi. Vos

tamen rhetoribus haud ita infensos voluissem, non quod eos renovandae eloquentiae habiles existimem, sed quod multos noverim morum integritate, severitate disciplinae, literarum cultu formandae iuventuti utilissimos. Hos etiam inter unus eminere coepit, qui quantum hac in re consequi valet humana industria, tantum praestabit. Illum prior aetas laudasset, mirabitur postera. At ne tibi, Secunde, vana spes illudat: neque huius, neque alius cuiusve artificio reviviscet eloquentia, quam, quum nondum pullulassent nostrae aetatis vitia, rerum et temporum necessitate amisimus.

12. Nihil enim hinc constans et aeternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale est summum claritatis incrementum. Ubi primum crescere non possunt, statim decrescunt, et semper in deterius vergunt. Ea est humanarum rerum suprema lex, cui omnis aetas, gentes omnes, quae sui memoriam reliquere, ante nos paruerunt. Insuper viget egregia quidem, dura tamen, naturae necessitas, nunquam magis quam in literis potens. Una enim et simplex unicum tantum modo patitur exemplar, ad quod, si semel emicuit, accedere arduum est, quod superare velle vanum est et absurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipsa Graecia, fecundissima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unicus Plato, unicus Demosthenes. Pari lege premimur; nec vereor superba futurae aetatis iudicia: ut apud nos unicus est Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per septingentos ferme annos de hac exemplari gloria oratoribus nostris certare licuit. Postquam intonuit sublime et eloquentissimum Ciceronis os, desiit certamen. Occupata eloquentiae gloria, nova laus per disertum dicendi genus fuit quaerenda, quod ipsa invexisset mutata reipublicae forma.

13. Temporibus enim et fortunae semper attemperata est oratio. Apud agrestes ferosque homines, pauca sunt verba, dura, ac vix iuncta, quae necessitati tantum sufficiant. Contra iis, qui principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati et opibus insuevere, elegans copiosusque sermo, ad assentationem compositus, qui otio et luxui abunde suppetat. Gentibus autem, quae communi societatis legumque vinculo continentur, at primaevum libertatis ius retinuere, quod singuli vel capitis periculo defendere teneantur, et a nemine sine scelere violari valeat, prompta, acris, vivida pugnaxque oratio. Et, si forte interna oriantur dissidia, aut si externa vis servitium minitans ingruat,

statim in eloquentiae fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia seditionum flammas exsuscitent, aut egregii cives publicos hostes arceant, et commune libertatis bonum tueantur, eloquentia sua haud minus, quam armis, terribiles.

14. Inde liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum summus, Demosthenes, ad summum eloquentiae gloriaeque fastigium evectus est. Vidit patriam, deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec iam servitium paventem. Vidit patriae inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copia superbum, dolo, virtute potentem, omnia ausurum, dum modo invisam sibi libertatem exscinderet. Unus Demosthenes, solaque sua eloquentia armatus, adversus domesticos externosque hostes stat interritus; patriam a veterno revocat, et novo libertatis amore succendit; Philippum eludit, artes eius retegit, ei conflat odia Quantis opus fuit eloquentiae fulguribus, ut animos perstringeret? Quanta orationis vi, ut parata tot machinamenta subverteret? Quot illi subeunda pericula! At iis valescebat discriminibus. Patriae caritate, servitii odio, libertatis aestu instinctus, certaque immortalitatis spe, quam iam praesentiscebat, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatae utilitatis studio, ob patriam tantum et publicam *rem cogitare, nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat.*

NOTAE IN SVPPLEMENTVM DIALOGI,

AVCTORE EODEM G. BROTIER.

Cap. I. *Iuvenes puerilibus institutis.* Haec prima sunt Supplementi nostri verba, quae satis indicat ipsa dialogi series.

Umbratici doctores. Umbraticos illos doctores eorumque vitia irrident Petronius initio Satyrici, et Plinius Ep. 2, 14.

2. *Longa ac severa.* Haec vitia arguit Petronius, loc. cit. «Parentes obiurgatione digni sunt, qui nolunt liberos suos severa lege proficere. Primum enim sicut omnia, spes quoque suas ambitione donant: deinde quum ad vota properant, cruda adhuc studia in forum propellunt, et eloquentiam, qua nihil esse maius confitentur, pueris induunt adhuc nascentibus. Quod si paterentur laborum gradus fieri, ut studiosi iuvenes lectione severa mitigarentur, ut sapientiae praeceptis animos componerent, ut verba atroci stylo effoderent, ut quod vellent imitari diu audirent, sibi nihil esset magnificum quod pueris placeret.»

3. *Ad Maternum et Secundum conversus.* Id postulat superior dialogi pars.

4. *In scholis rhetorum.* Inde Petronius loc. cit. «Pace vestra liceat dixisse, primi omnem eloquentiam perdidistis. Levibus enim atque inanibus sonis ludibria quaedam excitando effecistis, ut corpus orationis enervaretur et caderet.... Grandis, et, ut ita dicam, pudica oratio non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit. Nuper ventosa ista et enormis loquacitas Athenas ex Asia commigravit, etc.»

5. *L. Annaei Senecae.* Eius virtutes vitiaque diligenter notavit Quintilianus, Institut. Orat. 10, 1.

6. *Nova haec orationis species.* Ita placuit Senecae ingenium, ut postea ii ipsi qui Ciceronem laudabant, et eloquentiae laudem affectabant, in Senecae imitationem semper reciderent, eiusque flosculos sectarentur. Nec umquam, dum adhuc stetit Romanum imperium, revixit eloquentia.

7. *Eius filiorum.* Titi et Domitiani. Uterque literarum studiis *inclaruit.*

Aliquo consulori producente. Haec quidem fuse explicat Plinius, Ep. 2, 14. Eumdem ea de re adhuc vide Ep. 8, 14.

8. *Largius Licinius.* Plinius, Ep. 2, 14. «Primus hunc audiendi morem induxit Largius Licinius: hactenus tamen, ut auditores corrogaret. Ita certe ex Quintiliano, praeceptore meo, audisse memini.»

Domitius Afer. Iam saepe laudatus. Vide et supra Annal. 4, 52, et 14, 19.

Conducti et redempti. Nomenclatores suos ternis denariis, *Gallicae monetae libris 2 cum assibus ferme 7,* ad laudandum tractos memorat Plinius, Ep. 2, 14. Tam exigua mercede parabatur apud imperitos disertissimi fama. Penes autem peritos tanto maior erat contemptus. Unde Plinius, ibid. *Scito eum pessime dicere, qui laudabitur maxime.*

Laudicenos. Plinius, ibid. « Inde iam non inurbane σοφοκλεῖς vocantur: iisdem latinum nomen impositum est laudiceni: et tamen crescit in dies foeditas utraque lingua notata. » Inter acclamationes praecipua erat σοφῶς. Inde Martialis, Epigramm. 1, 50:

Mercetur alius grande et insanum sophos:

Ideoque dicebantur σοφοκλεῖς.

9. *Haud miror, Materne.* Maternum dialogo finem imposuisse videre est, ex iis quae sequuntur.

10. *Ut modo dixi.* Vide supra cap. XI. et XII. Dialogi.

11. *Unus eminere coepit.* Quintilianus tum Romae profitebatur rhetoricam artem: exstant adhuc eius Institutiones oratoriae, optimum praestantissimumque artis monumentum.

12. *Patitur exemplar.* Ea lex apud Graecos, apud Romanos viguit. Viget et apud nos: utinam non vigeat semper; deturque nobis vincere egregia, quae tulimus, exemplaria.

13. *Eloquentia sua.* In acerrimis tantum ingeniis, et ex acerrimis causis, nascitur eloquentia. Nihil autem libertate acrius.

14. *Ob patriam tantum et publicam.* Haec sunt suprema Supplementi nostri verba ab iis ipsis, quae mox sequuntur, satis indicata.

Rem cogitare, nihil humile. Hactenus Dialogum supplevi. Ea autem verba Taciti sunt.

Hic etiam subiungemus duos insignes locos, in quibus idem ille Nostras Brotier, 1.° *de Magno anno* ad caput XVI., et 2.° *de Congiariis* ad caput XVII. huius dialogi feliciter excurrit, et eorum *historiam egregie exponit*, ut fatetur Oberlinus, dum eam Schulzius obstinato praeterit silentio.

1.° DE MAGNO ANNO.

(Cap. xvi.)

Magni anni originem explicat Servius ad hunc Virgilii versum, Aeneid. lib. iii, 284,

Interea magnum sol circumvolvitur annum.

« *Magnum* », *ne putaremus lunarem esse, propterea dixit. Antiqui enim tempora sideribus computabant, et dixerunt primo lunarem annum triginta dierum: unde invenitur in aliquibus ...tia nongentorum annorum, scilicet lunarium. Postea solstitialis annus repertus est, qui duodecim continet menses. Mox maiore cura magnum annum esse voluerunt, omnibus planetis in eundem recurrentibus locum; et hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor, solstitiales scilicet. Bene ergo nunc* « *magnum* » *addidit, ne lunarem intelligeremus. Bene* « *solis* » *nomen, ne, quia dixerat* « *magnum* », *illum septem planetarum acciperemus et Platonicum; de quo varia et a Metone, et ab Eudoxo, et a Ptolemaeo, et ab ipso Tullio. Nam, in libris de deorum Natura, tria millia annorum dicit magnum annum tenere.* In numero duodecim millium nongentorum quinquaginta quatuor annorum concordat vetustissimus Servii Ms. codex, qui fuit olim in bibliotheca collegii Ludovici Magni. Inde erroris arguas, et facile emendes alterum Servii locum, in numeris omnino corruptum. Sic enim ibi Servius, ad Aeneid. i, 273: *Secundum Tullium magnus* annus, *qui tenet* $\overline{\text{XII}}$ DLIV *annos: ut in Hortensio,* « *Et horum annorum, quos in fastis habemus, magnus* $\overline{\text{XII}}$ DLIV *annos amplectitur.* » Certissime, emendandum $\overline{\text{XII}}$ DCCCCLIV, ut patet tum e Tacito, tum ex ipsis, priore loco allatis, Servii verbis: *hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor.* Idem suadet Solinus, c. 33. Sic enim ibi de phoenice:

Quum huius vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores, licet plurimi eorum magnum annum non quingentis et quadraginta, sed duodecim millibus nongentis quinquaginta quatuor annis constare dicant.

Rudi autem adhuc astronomia, varia fuere iuxta varios scriptores magni anni spatia, quae vide apud *Riccioli*, Almagest. III, 13, tom. I, pag. 130, et apud Marshamum, Canon Aegypt. pag. 9. In hac maiore astronomiae luce nondum consentiunt astronomi. Magnum enim annum *Riccioli* definit annis 25920; *Tycho Brahé* annis 25816; *Cassini* annis 24800.

Huic magnae annorum conversioni, Platonicorum commentis celebratissimae, famam addidit inquies mortalium animus, dum praeterita laudat tempora, praesentia fastidit, futura optat, speratque semper meliora. De magno anno plura non addiderim, maxime quum hanc materiam erudite tractaverit *Cl. de la Nause*, *Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, tom. XXII, pag. 82 et seqq. Id unum memoraverim, quod non ita compertum. Magnum quoque annum habent Sinenses, quum coniunguntur planetae. Recens inventum, nec usurpatum ante dynastiam principum *Han*, quae imperare coepit anno 205 ante Iesum Christum: nec constantem apud eos esse magni illius anni durationem, hoc saeculo certissime compertum habuimus. Nempe, uti accepimus ex literis Mss. Patris *Gaubil*, Soc. Iesu, ab urbe *Peking*, die 25 Octobris, anno 1725, ad Patrem *Souciet* scriptis, quum Iupiter, Mars, Venus, Mercurius mense Martio, anno 1725, proximassent, Sinenses mathematici enim confinxere quamdam Saturni appropinquationem, eorumque cum Sole Lunaque coniunctionem. Mox imperatori *Yong-tching* libellos obtulere, et hanc renovationem saeculorum ei gratulati sunt. Hac de re publicas quoque magnatum gratulationes excepit imperator. Ipse illam coniunctionem suis in edictis saepissime publicavit; et tribunal mathematicum in memorialibus suis historiarum libris scripsit: « Anno tertio imperatoris *Yong-tching*, secunda Luna, fuit septem planetarum coniunctio. » Pater *Kelger*, societatis Iesu mathematicus, pro virili parte enixus est, ut id commentitium et falsum esse imperatori persuaderet. Praevaluit Sinensis adulatio. Inde manifestum est, quam levissime adversus sacros Hebraicae Scripturae libros a nonnullis obiiciatur similis coniunctio, quae fertur contigisse sub principe *Tchouen-Hiu*. Huius imperatoris initia ad annum 2510, mortem ad annum 2433, ante Iesum Christum

referunt. Mense autem Martio Lunam secundam numerant Sinenses, quod ab ingressu Solis in Pisces, non vero, ut nos, ab ingressu in Arietem, annum incipiunt. Inde quoque, quum Iudaei Sinenses Scenopegiam, seu festum Tabernaculorum, septima Luna celebrarent, ut diximus in priore Taciti editione, tom. III, p. 575, eadem more Sinico Luna octava numerabatur, ut habet epistola Patris *Domenge*.

Fere eodem mense. Redundare videtur *fere*, et additum a sciolo aliquo, qui non attenderet in magno anno, si 12954 per 12 diviseris, singulos menses esse ferme 1080 annorum. Unde in magno anno, non *fere*, sed revera eodem mense Demosthenes et Aper extitere. Hi sunt menses, de quibus Virgilius, Eclog. IV, 12:

... Incipient magni procedere menses.

2.° DE CONGIARIIS ROMANIS.

(CAP. XVII.)

Quum vix quidquam in imperio Romano CONGIARIIS *fuerit illustrius, argumentum in historia praecipuum, fere tamen intentatum, nunc quoniam se dat occasio et opportunitas, tractare operae pretium videtur.*

Quum adhuc tenuissima foret res Romana, congiis frumenti, vini, olei, aliarumque id genus rerum, quae populo dividebantur, publicam gratiam reges quaesiere, nomenque fecere congiariis. Ancus Marcius rex instituto saluberrimo usus est, ut tributis auctoritatem conciliaret: atque, quum salinas instituerat, *salis modios sex mille in congiario dedit populo*: Plin. XXXI, 7.

Publicae laetitiae pars maxima semper fuere congiaria. L. Lucullus, *quum rediit ex Asia, millia cadum* vini graeci *in congiarium divisit amplius centum*: Plin. XIV, 14. Veterem morem secutus Iulius Caesar, dictator, triumphi sui cena singulas Falerni amphoras, singulos Chii cados, in singula convivia distribuit. Chium adhuc et Falernum in Hispaniensi triumpho dedit: Plin. ibid. Quanta tunc laetitia, quum populus Romanus, per convivia divisus, inter patriae triumphantiumque laudes suam ipse fortunam felicitatemque celebrabat! At plerumque,

perfida donorum natura. Et Iulius Caesar, qui vitia virtutesque in dominandi artes verterat, congiariis quoque usus est. Nec iam gulae deliciis, sed, quibus vis acrior, auro argentoque publicam libertatem fregit. Eandem viam iniit felicior Augustus. Ne eam quidem adspernatus est Tiberius, parcior tamen, quia aliis regnandi artibus validior. Ceteri deinde principes hac via iere; alii liberalitate, alii consuetudine et prodigentia; alii avaritia, quum darent, ut audacius auferrent; alii necessitate: plebs enim, largitionibus inescata, insolescebat, avida semper, semper egens.

Quanta autem impendia in congiariis Romani imperatores fecerint explicaturus, praemonuerim, congiaria data fuisse plebi Romanae, eiusque pueris ab undecimo aetatis anno, saepe etiam minoribus: Augusto principe, congiaria pervenisse ad civium millia nunquam minus quinquaginta et ducenta. Immo ipse anno tribunitiae suae potestatis duodevicesimo, consul XII, trecentis et viginti millibus plebei Urbanae dedit. Porro quum, ab Augusti principatu, novi cives in tribus semper adlegerentur, semper ampliatus sit civium numerus, nullum erit amplificationis periculum, si a Iulio Caesare ad Traianum congiaria ducentis et quinquaginta hominum millibus, a Traiano ad M. Aurelium Antoninum, quum Roma fuit frequentissima et magna principum liberalitas, trecentis millibus pervenisse computaveris. Postea, vel imminuta urbis frequentia, vel adstricta principum liberalitas, ut mox in Septimio Severo videbimus. At certe tum etiam congiaria centum quinquaginta millibus hominum pervenere. Immo his rationibus plurimum minuentur congiariorum impensae. Verum minuere potius, quam augere expedit. Immensa adhuc exsurget pecuniarum summa in congiariis expensa. Adde, ut imperatoriarum largitionum vim intelligas, quemadmodum populo congiaria, sic militibus donativa fuisse proposita, ac maiores plerumque in donativis, quam in congiariis impensas fuisse. His praemonitis, scriptores veteres, nummos, inscriptiones, ac maxime Ms. codicem Caesareae bibliothecae Vindobonensis, quem in priore Taciti editione tom. IV, pag. 234 et seqq. publicavi, secutus, imperatorum congiaria exponam.

C. Iulius Caesar *congiarium dedit denarios centenos*, Gallicae monetae libras 77: Ms. Vindobon. De pecuniae summa consentit Suetonius; at frumentum oleumque data insuper docet:

Populo praeter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit : et hoc amplius, centenos pro mora. Suet. in Iul. 38.

AVGVSTVS *congiarium ter* A CCCLXII S. At hic latet librariorum erratum. Forte scriptum fuit olim X CCCLXII S, id est, *denarios trecenos sexagenos binos cum semisse*, Gallicae monetae libras 282. Ut ut est, aliunde comperta nobis Augusti congiaria. Nam, praeterquam quod Augustus, post mortem Iulii Caesaris, ex eius testamento plebi Romanae viritim numeravit sestertios trecenos, Gallicae monetae libras 58, ipse consul V, anno U. C. DCCXXV, nomine suo congiarium dedit sestertios quadringenos, Gallicae monetae libras 77. Deinde consul X, altero congiario itidem sestertios quadringenos ex patrimonio suo pernumeravit. Tertium congiarium quadringenos adhuc nummos dedit anno tribunitiae suae potestatis duodecimo. Singula haec congiaria pervenerunt ad civium millia nunquam minus quinquaginta et ducenta. Singula ergo fuere millies sestertium, seu Gallicae monetae librae 19,455,025. Hisce congiariis alias largitiones addidit Augustus. Consul XII, anno tribunitiae suae potestatis duodevicesimo, sexagenos denarios, Gallicae monetae libras 46, trecentis viginti millibus plebei Urbanae dedit. Tantus autem fuit, ut opinor, plebis Urbanae numerus, quod *ne minores quidem pueros praeteriit, quamvis nonnisi ab undecimo aetatis anno accipere consuessent* : Suet. in Aug. 41. Consul XIII, sexagenos adhuc denarios dedit plebi, quae frumentum publicum accipiebat. Ea tunc erant millia hominum paulio plura, quam ducenta. Hactenus Marmor Ancyranum, quod vide in priore Taciti editione, tom. 1. pag. 345. Praeterea Augustus testamento legavit populo et plebi nummos quadringenties tricies quinquies, Gallicae monetae libras 8,463,059, ut dictum est supra Annal. I, 8.

TIBERIVS, Augusto principe, quum Germanicum triumphum ageret anno Urbis conditae DCCLXV, *prandium populo mille mensis, et congiarium trecenos nummos*, Gallicae monetae lib. 58, *viritim dedit* : Sueton. in Tiber. 20. Deinde ipse princeps congiarium dedit, quum Neronem et Drusum patribus commendaret : Sueton. in Tiber. 54, et Tacit. Annal. III, 29. Idem sane est de quo Ms. Vindobon. *congiarium dedit denarios* LXXII, Gallicae monetae libras 56. Moriens Tiberius legavit populo

quadringenties quinquagies sestertium, Gallicae monetae lib. 8,754,856: Dio LIX, pag. 640.

CAIVS CALIGVLA *congiarium populo bis dedit trecenos sestertios*, Gallicae monetae libras 58: Sueton. in Caio 17. Legendum in Ms. Vindobonensi *congiaria dedit denarios septuagenos binos cum semisse*, Gallicae monetae libras 56. Praeterea de basilica Iulia sparsit Caligula aureos et argenteos; in qua rapina perierunt homines XXXII CCXLVII. At, ut puto, numeros turbarunt librarii. Emendandum mihi videtur: sparsit aureos et argenteos XXXII, id est, aureorum et argenteorum triginta duo millia; in qua rapina perierunt homines CCXLVII.

CLAVDIVS, anno Urbis conditae DCCXCVIII, *congiarum dedit denarios quinos et septuagenos*, Gallicae monetae libras 58: Ms. Vindobon. Ita quoque Dio LX, p. 682, qui addit, in hac largitione fuisse, qui plus acciperent, nonnullis etiam datos mille ducentos quinquagiuta nummos, Gallicae monetae libras 243. Postea anno Urbis conditae DCCCIV, quum Nero *Princeps Iuventutis* appellaretur, additum est nomine eius congiarium: Tacit. Annal. XII, 41.

NERO, Augusti magnificentiam aemulatus, *congiarium dedit quadringenos nummos*, Gallicae monetae libras 77: Ms. Vindobon. et Tacit. Annal. XIII, 31. Haec principis liberalitas nummis celebrari coepit: NERO CLAVD. CAES. AVG. GERM. P. M. TR. P. IMP. P. P. capite laureato. Ex adversa nummi parte, CONGIAR. DAT. POP. id est, *congiarium datum populo*, Nero togatus dat congiarium. In aliis duobus eius nummis CONGIAR. II. et CONGIAR. III. id est, *congiarium secundum*, *congiarium tertium*. Unde manifestum est plura fuisse eius congiaria. Utrum iis annumeretur congiarium eius nomine a Claudio datum haud dixerim. Nummos vide apud Harduinum, Selecta opera, pag. 721 et 722. Vide et *Cl. Vaillant*, *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions*, tom. 1, pag. 245.

GALBA, senili avaritia, congiarium promisit, non dedit.

OTHO VITELLIVSque nec spatium, nec facultatem dandi congiarium habuere, praecipitibus fatis, bellisque civilibus publicas fortunas haurientibus.

Vespasianus, pacato terrarum orbe, *congiarium dedit denarios quinos et septuagenos*, Gallicae monetae libras 58, Ms. Vindobon. Et, quum filios suos sibi in omnibus aequaret, ut populus Romanus regnatrici domui assuesceret, a Tito Domitianoque congiaria dari curavit. Ex nummis, Titus, consul secundum, anno Urbis conditae DCCCXXV, congiarium primum dedit: T. CAES. VESPASIAN. IMP. PONT. TR. POT. COS. II. capite laureato. In adversa parte, CONGIAR. PRIMVM. P. R. DAT. Secundum congiarium dedit anno sequenti Domitianus consul quoque secundum. Sic enim in eius nummo, CONG. II. COS. II. Tertium eodem anno dedit Titus, atque quidem impensis maximis, quod natu maior, triumphator, et imperii heres. Eius nummi pars prior, ut supra. In altera parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. SC. id est, *congiarium tertium populo Romano impensis maximis datum, senatusconsulto*. Hoc memorat Tacitus, Dialog. de Orat. cap. 17. Nummos vero vide apud Mediobarbum, p. 121; Harduinum, loc. cit. pag. 733. Vide et *Cl. Vaillant*, loc. cit.

Titus, deliciae generis humani, principatum adeptus, at praepropera morte raptus, *congiarium promisit, et non dedit*: Ms. Vindobon. Habetur quidem inter Arschotanos nummos, tab. XXIX, num. 20, nummus unus Titi, iam principis, et consulis octavum, IMP. T. CAESAR. VESP. AVG. P. M. TR P. P. P. COS. VIII. In adversa parte, CONGIAR. TER. P. R. IMP. DAT. Verum nummus iste suspectae est fidei, et, ut videtur, ad exemplum nummi supra laudati expressus.

Domitianus *congiarium ter dedit denarios quinos et septuagenos*, Gallicae monetae libras 58: Ms. Vindobon. Idem habet Sueton. in Domit. 4. In eius nummis memorantur congiaria data sub eius consulatu II, de quo modo dictum est, et sub eius consulatu XI. Tertium congiarium in eius nummis nondum repertum. Nec congiariorum numerus in his nummis signatur. Vide *Cl. Vaillant*, loc. cit.

Nerva *congiarium* quoque *dedit denarios quinos et septuagenos*: Ms. Vindobon. Alia daturus, si diutius vixisset. Fidem facit eius nummus, IMP. NERVA CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. II. P. P. In adversa parte, CONGIARIVM PR. SC. id est, *congiarium primum, senatusconsulto*. Vel moriens, egregiam voluntatem testatus est: *et funeraticum plebi Urbanae instituit denarios*

sexagenos binos cum semisse, Gallicae monetae libras 48, cum assibus aliquot. Haec autem in eius funere fuisse data, non vero singulis annis e mortuali die solvenda, crediderim.

Traianvs, ex Hispania oriundus, primus exterorum, imperio Romano potitus est. Ne Romanorum principum maneret desiderium, priores dominos vicit donorum magnitudine; *congiariaque dedit denarios sexagenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 505: Ms. Vindobon. Noli tamen existimare haec data fuisse unicô congiario. Nimia foret summa. Praeterea in eius nummis tria memorantur congiaria. Primum, primo eius imperii anno, Urbis conditae DCCCLI, datum: IMP. CAES. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. P. M. TR. P. capite laureato. In postica parte, COS. II. P. P. CONG. PR. id est, *consul secundum*, *pater patriae*. *congiarium primum*. Infra SC. id est, *senatusconsulto*. Istud est congiarium, quod maximis laudibus extulit Plinius in Panegyric. cap. 25, 26, 27 et 28; hac de re omnino legendus, ut et congiariorum ratio cognoscatur, et intelligatur quantum caverit princeps optimus, ne quis liberalitatis suae expers fieret. Postea, quum consul fuisset quintum, duo alia dedit congiaria. In eius nummis, COS. V. CONGIARIVM SECVND. et COS. V. CONGIARIVM TERTIVM. Ne tamen existimes eodem anno data. Nam inter quintum et sextum Traiani consulatum novem anni intercessere. Nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 747 et seqq. Ad primum Traiani congiarium pertinere mihi videtur elegantissima inscriptio, quae adservatur Romae in Museo collegii Romani, quamque Philippus *Bonanni* exhibet in *Museo Kircheriano*, pag. 103.

D. M.
EVTYCHETI FILIO
QVI VIXIT ANN. VI
DIEBVS VI. INCISVS
INGENVVSQVE ACCEPIT
CONGIARIVM XC.
FECIT PATER BE
NE MERENTI.

Nempe Eutyches, ingenuus quidem, sed infans parvulus, in liberalitatis tesseras incisus est, et congiarium accepit denarios centum, Gallicae monetae libras 77.

Hadrianvs, in quo magis fuere virtutum imagines, quam ipsae virtutes, Traiani liberalitatem aemulatus est. Nondum in Urbem venerat, iam ternos aureos, Gallicae monetae libras 63, populo viritim dari absens curaverat Deinde in Urbe duplex congiarium praesens dedit: et, ut maximam liberalitatis famam pararet, *infinitam pecuniam, quae fisco debebatur, privatis debitoribus in Urbe atque in Italia, in provinciis vero etiam ex reliquis ingentes summas remisit, syngraphis in foro divi Traiani, quo magis securitas omnibus roboraretur, incensis:* Spart. in Hadrian. cap. 7. Quae debebantur a sedecim annis, nempe ab anno U. C. DCCCLV ad annum DCCCLXXI, fuisse remissa docet Dio LXIX. pag. 791. Summa autem reliquorum, quae remissa sunt, fuit novies millies sestertium, Gallicae monetae librae 175,095,225, ut iam memoravimus supra tom. V, pag. 398. Ob tantas autem largitiones dictus est Hadrianus LOCVPLETATOR ORBIS TERRARVM. Toto principatu septem congiaria dedit. Tunc primum obsolescere coepit congiarii nomen, liberalitatis usurpatum. Inde in Hadriani nummis LIBERALITAS AVG. LIBERALITAS AVG. III. LIBERALITAS AVG. IV. id est, *liberalitas Augusti, tertia, quarta.* Nummos vide apud Harduinum loc. cit. pag. 756 et seqq. Vide et *Cl. Vaillant,* loc. cit. pag. 246. Congiarii secundi, CONG. II. nummum habet Occo pag. 224. His autem congiariis, liberalitatibusve, ab Hadriano datos fuisse denarios mille, Gallicae monetae libras 778, docet Ms. Vindobon.

Antoninvs Pivs, quo principe prosperrima fuit res Romana, benevolentiam populi romani fovit continuis liberalitatibus. Novem numerantur in eius nummis, quarum ultima aeque inscribitur LIBERALITAS AVG. VIIII. COS. IIII. et CONG. AVG. VIIII. COS. IIII. id est, *congiarium Augusti nonum, consulis quartum.* In his congiariis dati denarii octingeni, Gallicae monetae librae 622: Ms. Vindobon.

Lvcivs VerVS, quem M. Aurelius Antoninus, egregio magis, quam laudabili exemplo, imperii socium fecerat, congiaria dedit denarios quadringenos, Gallicae monetae libras 311: Ms. Vindobon. In nummis quatuor congiaria a Lucio Vero data memorantur. Lucium vero ea dedisse cum M. Aurelio Antonino testantur utriusque imperatoris nummi. In nummo enim Lucii Veri, cuso Urbis conditae anno DCCCCXIV, LIB. AVGVSTORVM, id est *liberalitas Augustorum.* Nummus quoque M. Aurelii Antonini

cusus est anno Urbis conditae DCCCCXXI, CONG. AVG. IIII. in cuius postica parte duo imperatores e suggesto congiarium dant populo. Vide *Cl. Vaillant*, loc. cit. pag. 246; et Harduinum, ibid. pag. 777 et 781.

M. AVRELIVS ANTONINVS, ut omnes principes sapientia, sic liberalitate vicit Hanc egregio dono testatus est anno U. C. DCCCXVII, tribunitiae suae potestatis octavodecimo; sic enim explicandus mihi videtur Eusebius in Chronic. ad annum XVIII: *Imperatores multis multa largiti sunt, et pecuniam, quae fisco debebatur, provinciis concedentes, tabulas debitorum in medio Romanae urbis foro incendi fecerunt.* Tunc M. Antoninus omnia, quae ab annis quadraginta sex, nempe ab anno Urbis conditae DCCCLXXI, fisco et aerario debebantur, remisit, L. Vero imperii et liberalitatis socio. Quod perperam Dio LXXI, p. 814, ad annum DCCCCXXIX retulit, quum solus imperaret Antoninus. Quanta autem pecuniae vis tuuc remissa fuerit, aestimari potest ex iis, quae supra in Hadriano retulimus. Praeterea Antoninus *congiaria dedit denarios octingenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 651: Ms. Vindobon. Haec data septem liberalitatibus, in quarum ultima largitus est octonos aureos, Gallicae monetae libras 168. Nunquam antea tanta liberalitate donatus fuerat populus romanus, teste Dione, loc. cit. Qua eius observatione demonstratur, quod ante monuimus, numeros codicis Ms. Vindobonensis de multis congiariis, non de unico, esse accipiendos. Septimae autem huius liberalitatis memoria exstat in nummo Mediceo apud eminentissimum *Noris*, *Epist. Consular.* pag. 119. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIX. capite laureato. In adversa parte LIBERALITAS AVG. VII: Postea quum M. Antoninus filium suum L. Aurelium Commodum imperii consortem fecisset, novam addidit liberalitatem, sed filii sui nomine, ut eius favor cresceret. Inde in nummo Commodi cos. II. TR. P. V. LIB. AVG. id est, *liberalitas Augusti.*

M. AVRELIVS COMMODVS *congiaria dedit populo denarios octingenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 651: Ms. Vindobon. Octo eius liberalitates in nummis memorantur; quarum multae fuere *denariorum centenorum quadragenorum*, Gallicae monetae librarum 108: Dio LXXII, p. 825. Inde explices emendesque Lampridium in Commodo, cap. 16: *Congiarium dedit populo, singulis denarios septingenos vicenos quinos*, Gallicae

monetae libras 564. Congiarium generatim universimque dicitur, nec unicum est intelligendum, quod non advertit eruditus Reimarus in Notis ad Dionem. Praeterea quum octo liberalitates dederit Commodus, earumque multas denariorum CXL, numeros codicis Ms. Vidobonensis, quam Lampridii, probabiliores crediderim. Illarum autem octo liberalitatum nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 793. Septem tantum liberalitates numerabat *Cl. Vaillant*, loc. cit. pag. 246.

P. HELVIVS PERTINAX *congiaria dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 116: Ms. Vindobon. Aliter quidem Dio LXXIII, pag. 832, et Capitolinus in Pertinace, cap. XV, *congiarium dedit populo denarios centenos*. Non ita tamen a Ms. Vindobonensi dissentiunt, si attenderis, Capitolinum prius dixisse, cap. VII, *donativa et congiaria, quae Commodus promiserat, solvit*. Nempe Pertinax congiarium dedit denarios centenos. Exstat haec liberalitas in nummo Pertinacis, LIB. AVG. TR. P. COS. II. Quinquageni autem ceteri denarii in solvendis congiariorum a Commodo promissorum reliquiis expensi.

SALVIVS IVLIANVS brevitate imperii congiarium non dedit: ne promissum quidem militibus donativum repraesentavit; ideoque interfectus.

SEPTIMIVS SEVERVS *congiaria dedit denarios mille centenos*, Gallicae monetae libras 855: Ms. Vindobon. Octo Septimii Severi liberalitates in nummis memorantur, teste *Cl. Vaillant*, loc. cit. pag. 246. Insignis maxime tertia, quum imperii decennalia celebraret anno Urbis conditae DCCCCLV. Plebi enim, quae frumentum publicum accipiebat, et praetorianis, denos aureos, Gallicae monetae libras 210, divisit. Sic datum bis millies sestertium, Gallicae monetae librae 38,910,050. Nunquam antea tantum populus viritim acceperat: Dio LXXVI, p. 859. Inde autem patet, quod observatu dignum, numerum plebis, quae frumentum publicum accipiebat, imminutum esse ab Augusti temporibus. Tunc enim fuere, ut supra diximus ex Marmore Ancyrano, paullo plura, quam hominum ducenta millia. Nunc fuere tantum paullo plura, quam centum nonaginta millia.

SEPTIMIVS GETA, quum princeps fuit, congiarium non dedit, a fratre suo Antonino Caracalla brevi interemptus. Dede-

rat ante, vivo patre Septimio Severo, a quo cum fratre suo in imperii societatem assumptus fuerat. Testes sunt nummi tum Getae, tum Caracallae, inscripti LIBERALITAS AVGG. VI ET V. id est, *liberalitas Augustorum sexta et quinta*: sexta Caracallae, ut ex alio eius nummo constat, quinta Getae. Nummos vide apud Harduinum, ibid. p. 807 et seqq. et *Cl. de Boze*, qui supplevit Dissertationem *Cl. Vaillant*, loc. cit. pag. 247.

ANTONINVS CARACALLA *congiaria dedit denarios quadringenos*, Gallicae monetae libras 311: Ms. Viudobon. In nummis nona Caracallae liberalitas memoratur, teste *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 247. Non quod novem liberalitates dederit princeps Caracalla, sed quod nona sit a prima, quam dederat pater eius Septimius Severus anno Urbis conditae DCCCCXLVIII. Sic enim explicandi mihi videntur nummi tum Severi, tum filiorum eius Caracallae et Getae, quos vide apud Harduinum loc. cit.

MACRINVS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 116: Ms Vindobon. et Dio LXXVIII, pag. 902. Congiarium illud habent quoque nummi, teste *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 247.

ANTONINVS ELAGABALVS *congiaria dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 194: Ms. Vindob. In nummis tres celebrantur eius liberalitates. Vide nummos apud Harduinum, ibid. pag. 814, et *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 247.

SEVERVS ALEXANDER *congiaria dedit denarios sexcenos*, Gallicae monetae libras 466: Ms. Vindobon. Quinque eius liberalitates numerantur in nummis, quos vide apud Harduinum, ibid. p. 819 et seqq. et *Cl. de Boze*, loc. cit. p. 247.

MAXIMINVS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 116: Ms. Vindobon. Exstat quoque in nummis illud congiarium, teste *Cl. de Boze*, loc. cit. p. 247.

GORDIANI duo, nempe Gordianus senior eiusque filius, in quadam principatus imagine exstincti sunt: Herodian. VII, 9.

PVPIENVS et BALBINVS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 194: Ms. Vindobon.

Inde in nummis tum Pupieni, tum Balbini, LIBERALITAS AVGVSTORVM. Vide et *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 247. Immo quum Gordianus, de quo mox dicetur, fuisset quoque appellatus Augustus, in uno e Pupieni nummis non modo legitur LIBERALITAS AVGVSTORVM SC. sed ibi quoque tres sedent Augusti, Pupienus scilicet, Balbinus et Gordianus.

GORDIANVS, Gordiani nepos, *congiaria dedit denarios trecenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 272: Ms. Vindobon. In eius nummis liberalitates quinque reperit *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 247. Prima sane fuit, de qua supra dictum est sub Pupieno. Patet ex Ms. Vindobonensi has Gordiani largitiones historicis non fuisse ignotas, ut existimavit Harduinus, loc. cit. pag. 829.

PHILIPPI duo, Philippus pater et filius, *congiaria dederunt denarios trecenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 272: Ms. Vindobon. Tres sunt in eorum nummis liberalitates.

TRAIANVS DECIVS *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 194: Ms. Vindobon. Cuius liberalitatis exstat nummus.

TREBONIANVS GALLVS et VOLVSIANVS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*; Ms. Vindobon. In utrinsque nummis habetur haec liberalitas AVGG. id est, *Augustorum*.

AEMILIANVS *obscurissime natus, obscurius imperavit, ac tertio mense exstinctus est*: Eutrop.

VALERIANVS et GALLIENVS. Gallienus *congiaria dedit denarios mille ducenos et quinquagenos*, Gallicae monetae libras 972, *et binionem aureum*, id est et viritim divisit nummum duos aureos valentem, seu Gallicae monetae lib. 42: Ms. Vindobon. Ex his vero congiariis tria dedit Gallienus cum Valeriano, ut constat ex multis tum Gallieni tum Valeriani nummis, in quibus CONCORDIA AVGVSTOR. Capita adversa Valeriani et Gallieni. Ex adversa parte, LIBERALITAS AVGG. In aliis LIBERALITAS AVGG. III. id est, *liberalitas Augustorum tertia*. Quartam addidit solus Gallienus, cuius nummus exstat apud *Cl. Banduri*, *Numismata*

Imperatorum Romanorum. Tom. 1, pag. 133, LIBERALITAS AVG. IIII.

POSTVMVS, qui purpuram ceteraque imperatorum Romanorum sumpsit, congiarium quoque dedit, ut patet ex eius nummis, POSTVMVS PIVS AVG. In adversa parte, LIBERALITAS AVG.

CLAVDIVS GOTHICVS *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 194: Ms. Vindobon. In eius nummis, IMP. C. CLAVDIVS AVG. Ex adversa parte, LIBERALITAS AVG.

QVINTILLVS *congiarium promisit, sed non dedit:* Ms. Vindobon. Inde forte suspectus videbitur nummus, cuius meminit *Cl. Banduri*, ibid. tom. II, pag. 361, IMP. C. M. AVR. CL. QVINTILLVS AVG. In adversa parte, LIBERALITAS AVG. Adde nummum illum esse incerti moduli, et in cuius cimelio reperiatur ignorari. Illum tamen nummum memorat quoque *Cl. de Boze*, loc. cit. pag. 248. At erravit vir in re nummaria peritissimus, quum existimavit aut nulla ab imperatoribus Romanis postea data fuisse congiaria, aut eorum nummos non exstare.

AVRELIANVS *congiarium dedit denarios quingenos*, Gallicae monetae libras 389: Ms. Vindobon. Nulla exstat in nummis memoria.

TACITVS, FLORIANVS, PROBVS, CARVS congiaria non dedere: Ms. Vindobon. Multi tamen exstant nummi imperatoris Cari cum inscriptione ABVNDANTIA AVG. Sed forte nec viritim, nec plebi has largitiones divisit.

CARINVS et NVMERIANVS *congiaria dederunt nummos quingenos*, Gallicae monetae libras 389: Ms. Vindobon. Tunc congiaria dici coepere *abundantia*. Inde in nummis tum Carini, tum Numeriani, ABVNDANTIA AVGG. Abundantia e cornu copiae effundit nummos.

DIOCLETIANVS et MAXIMIANVS HERCVLIVS *congiarium dederunt nummos mille quingenos quinquagenos*, Gallicae monetae libras 1206; praeterea *sparserunt in Circo aureos et argenteos*: Ms. Vindob. Apud *Cl. Banduri*, ibid. tom. II, pag. 25 et 67,

exhibentur eorum nummi inscripti ABVNDANTIA AVGG. A. B. Γ., id est, ut videtur, *abundantia Augustorum prima, secunda, tertia.*

CONSTANTIVS et GALERIVS MAXIMIANVS Diocletiani et Maximiani Herculii liberalitatem aemulati sunt. Datum bis congiarium *nummos mille quingenos,* Gallicae monetae libras 1167: testatur Ms. Vindobon. Ad has liberalitates forte pertinet rarissimus Maximiani Herculii nummus, quem memorat Harduinus, *Selecta Opera*, pag. 450: MAXIMIANVS P. F. AVG. capite radiato. In postica parte, ABVNDANTIA AVGG. ET CAESS. NN. Dea effundit pecuniam, excipiente eam ante pedes homine supplice. Post Constantium et Maximianum nulla memorantur congiaria. Nusquam in nummis apparent nomina, CONGIARIVM, LIBERALITAS, ABVNDANTIA. Divisum enim imperium nihil ferme veteris magnificentiae retinuit.

Nunc audiamus Io. Henric. Aug. SCHVLZIVM de Dialogi argumento et auctore, de Iusto Fabio collocutoribusque disserentem.

IO. HENR. AVG. SCHVLZII
EXCVRSVS
AD DIALOGVM DE ORATORIBVS.

EXCVRSVS I.

Argumentum Dialogi.

Quaerenti Iusto Fabio, cur iam veluti deferbuerit eloquentia, quae quondam ingenti studio colebatur, et eminentium oratorum gloria efflorebat, auctor conscripto isthoc dialogo sermonem enarrat hominum disertissimorum, quos eandem quaestionem pertractantes admodum iuvenis audiverit.

Nempe Curiatius Maternus, fastiditis caussis forensibus, in quibus non sine laude versatus erat, totus iam erat in carminibus fabulisque componendis. Qui quum recitato *Catone* (id erat tragoediae nuper ab ipso elaboratae nomen) potentium animos offendisse diceretur, venerunt ad eum M. Aper et Iul. Secundus, celeberrimi tum caussarum patroni, quos auctor studiose adsectabatur. Et quum obiurgarent amicum, quod omissis caussarum studiis, omne tempus circa tragoedias offensae plenas consumeret, oritur inde disceptatio, *utra ars sit potior, oratoria an poetica?* Et primum quidem Aper disserit *de eloquentiae utilitate ac voluptate.* In eloquentia esse praesidium et tutelam sui aliorumque contra invidos et inimicos; oratores coli, ambiri ab omnibus; hos fama ubivis illustrari; hos potentissimos esse civitatis, neque honorum, opum et imaginum quidem ornamentis carere. Nullam contra esse poëtarum dignitatem et utilitatem; voluptatem vero et laudem, quam recitationum molestiis et sumptibus captent, inanem esse, volucrem et infructuosam. Relicta urbis iucunditate, in solitudinem iis recedendum esse, si dignum aliquid elaborare velint, nihiloque minus eos innotescere paucissimis. Relinquendum igitur esse carminum studium iis, quibus natura oratorium ingenium denegaverit; Maternum vero, ad altiorem eloquentiam natum, male subsistere in arte leviori, neque defendi quidem posse securitatis excusatione, quum excusatius sit, ob fidem advocationis offendere pro amico periclitanti, quam carminibus lacessere ultro superiorem.

Quae quum Aper acrius dixisset, leniori et solutem quemdam poëticum trahente sermone Maternus respondet: se quidem famam nominis carminum magis, quam orationum gloriae debere, neque concupiscere molesta patronorum praemia, nec morum suorum innocentiam indigere eloquentiae telo: sese trahi oblectarique potius secreto, sedibusque Musarum a litigantium strepitu remotis: eloquentiam forensem saeculo malis

hominum moribus inquinato demum repertam esse et in usum vocatam. Aureum vero illud saeculum iam floruisse vatum laudibus, ita ut vel Deorum epulis coetuique adiungere eos non dubitaverit antiquitas: nec minori frui honore et gratia poëtas recentiores, exemplo Virgilii probat: oratorum contra vitam noxiam esse et timoris plenam, a qua sese quam maxime abhorrere fatetur.

Intervenit iam sermoni Vipstanus Messala, qui, quum Secundus disputationis in qua versarentur argumentum paucis aperuisset, non displicere sibi haec ingenii velut exercitia ait; at Aprum, licet a veterum oratorum more recedat, e scholasticis controversiis mereri multorum laudem concedit. Et quum Aper taxari inde magis, quam laudari suorum temporum studia suspicaretur, Messala, non dissimulans sententiam de corrupta a recentioribus eloquentia, novam quaestionem movet, *quibus scilicet de caussis hoc saeculum ab antiquorum bona eloquentia degeneraverit*, quas nosse et scrutari eo magis interesse, quum eadem differentia in Graecis iam observetur.

Huius quaestionis explicationem imponi sibi patitur tandem Messala, ita tamen ut, sicubi quid omiserit, reliqui adiuvent sermonem. Quod quum ceteri de se polliceantur, Aper, solus suorum temporum patronus relictus, ante omnia monet, distinctius definiendum esse, quinam oratores merito *antiqui* vocentur. Vulgo quidem Ulyssem et Nestore, et, quum de Latinis sermo sit, Menenium Agrippam, antiquos dici posse. Illos vero, recentium oratorum contemptores, Ciceronem et eo iuniores in antiquis adeo numerare, quos, quum partim Augusti principatum attigerint, vixque unius hominis aetate sint priores, recentiori aetati adcensere aequius sit. Si quid igitur laudis ex horum fama temporibus istis adquiratur, id propius abesse ab hac aetate, quam ab iis, qui merito vocentur antiqui, rudibus sane et impolitis.

Deinde monet Aper, mutari saepe cum temporibus formas et genera dicendi, neque fieri posse, ut idem maneat eloquentiae vultus; vitio autem malignitatis humanae praesentia fastidiri solere. Idem olim iam evenisse, nec defuisse Ciceroni vivo obtrectatores. Quod vero mutanda sit cum conditione temporum orationis quoque species, hoc iam vidisse Cassium Severum, qui primus, non infirmitate ingenii, sed iudicio, deflexerit a veteri illa dicendi via. Olim enim rudi et imperito populo gratam fuisse oratorum ambagem et ostentationem. Iam mutata iudiciorum forma, delicatioribus iudicum atque adeo vulgi auribus, exigi laetiorem orationis cultum, eoque vim eloquentiae minime imminui.

Tunc vero acriter perstringit Aper priorum, ut Calvi, Coelii, Caesaris, Asinii, Corvini, vitia et antiquas sordes. Ciceronem ipsum, cui enim aequalibus suis eadem pugna de nimia antiquiorum admiratione fuerit, laude quidem excultae ab ipso et emendatae orationis non esse defraudandum, naevis tamen antiquitatis non penitus caruisse, praesertim in prioribus orationibus: iniquos igitur esse, quibus recentiorum studia prae veteribus sordeant. Denique illorum ipsorum, cum quibus disputat, Messalae, Materni et Secundi virtutes in dicendo collaudat, eosque ad illustrandum saeculum suum adhortatur.

Ubi vero Maternus admonuerat, ne in defendendis antiquis, quos iam

Aper, contradicendi magis studio quam ex animi sententia, sit insectatus, moretur Messala, neve deserat quaestionem ipsam de caussis discriminis inter veterem et recentiorem eloquentiam: Messala, omissa nominis controversia, concedit, diversas semper exstitisse dicendi formas. Mutuam vero illorum antiquiorum inter se obtrectationem non esse oratorum, sed hominum commune vitium; et ut sane eloquentiae maiorum, nascenti adhuc, quaedam defuerint, impetum tamen eius et gravitatem longe praeferendam esse recentiorum in dicendo mollitiei et levitati. Praeter Cassium Severum, sequentium tamen neminem nominari, ut hi antiquis, singuli singulis opponantur.

Sed quum longius ab instituto evagari velle videretur Messalae oratio, Maternus iterum admonebat, ne promissi oblivisceretur, et ut potius caussas ipsas corruptae huius eloquentiae in medium proferret. Nunc igitur omnis illuc revertitur disputatio.

Et primam quidem Messala reperisse sibi videtur caussam in neglecta severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos. Graviter hic atque egregie describit sanctiorem maiorum circa sobolem curam, et perversam saeculi sui παιδαγωγίαν, perversa adolescentium studia, eorumque desidiam. Tunc percenset veterum in omni fere genere studiorum exercitationes: nullius ingenuae artis scientiam e. c. Ciceroni defuisse; ita ex multae et insignis doctrinae copia exundasse illam admirabilem eloquentiam. Praecipue autem illos probe informatos fuisse liberali philosophiae, et ad eloquendum et ad persuadendum utilissimae, cognitione. Iam vero horum temporum disertos, aridis rhetorum praeceptis contentos, ignaros esse grammaticae, legum et philosophiae; et quae olim omnium artium fuerit domina, iam quasi unam e sordidissimis artificiis addisci.

Hortante tunc Materno, pergit Messala ad alteram caussam, quam sitam esse in eximia veterum oratorum exercitatione docet. Iuvenes ibi, studiis honestis refertos et bene praeparatos, deductos esse ad celeberrima fori ingenia, et statim in ipsa veluti arena et acie, ex usu et auscultatione optimorum patronorum, vera et solida eloquentia fuisse imbutos, forique litibus et certaminibus adsuetos. Sed nunc adolescentulos rhetorum scholis includi, ubi inter pueros, nulla meliorum aemulatione secura blaterent de caussis levioribus puerilibusque, a veritate et a fori usu maxime alienis.

Dolendum sane est, hoc loco interrumpi dialogi seriem insigni lacuna, in qua plerisque ultima orationis Messalae cum initio sequentis excidisse videntur; nobis non item. — Et iam, ubi pergit sermonis interrupti contextus, tertiam florentioris apud veteres eloquentiae caussam in assiduis libera republica contentionibus deprehendimus. Nimirum omnem apud patres et plebem auctoritatem tum temporis pependisse ab eloquentia, neque quemquam sine ea honores aut magnam potentiam assequi et tueri potuisse. Porro, agitatas plerumque esse inquietis illis temporibus non controversias privatas, sed caussas graviores asperaeque periclitationis: ipsam veterum iudiciorum formam indulsisse eloquentiae laxiorem campum, quum patroni se neque horarum spatiis, iudicumve fastidioso arbitrio adstrictos, nec, sicuti nunc quidem et in parvis peccetur, populae

tabulariumque angustiis se tanquam inclusos senserint. Antiquis oratoribus contigisse praeterea amplum fori theatrum, plausuque et studio populi, tanquam de sua re curiosi et solliciti, magnum ardorem accessisse ingeniis, praesertim accusatis potentioribus.

Et hic quidem denuo abruptum esse, si quid video, dialogi filum conieceriın, quamquam omnes criticos praeter Heumannum effugerit exstantis h. l. lacunae suspicio. — Nunc demum continuari disputatio videtur Materni oratione (cuius ab initio plura fortasse desunt), qui, ut Messalae sermonem quodam modo adiuvet, eloquentiam quidem vere ali et foveri turbidis reipublicae temporibus ordinumque discordiis, neque eam emergere in civitate severius instituta, adserit: nunc vero, moribus emendatis et delato ad unius principatum imperio, mirum non esse, quod quies publica civiumque securitas haud parum virium eloquentiae Romanae detraxerit; neque tamen poenitendam esse eius modi vicissitudinem, sed potius utendum bonis huius saeculi, citra priorum obtrectationem. Denique dissolvitur colloquium reliquorum discessu.

EXCVRSVS II.

De auctore Dialogi.

Qvod ad auctorem huius lectu iucundissimi Dialogi attinet, de eo grammatici certant, neque lis mea quidem dirimetur auctoritate. Id tamen non alienum fuerit ab instituto, referre varias variorum de auctore opiniones, earumque rationes et caussas aequa veluti lance pond ıre. Et ut timidiusculi iudicemur in decernendo, quid nobis verius aut certe similius vero videatur: praestat tamen, nullis addictum partibus, in re adeo dubia et incerta suspendere iudicium, ignorantiamque fateri ingenue, quam temere et sine gravi argumentorum pondere arrogare nobis controversiae, de qua non penitus liquet, arbitrium. Habemus vero in hac opinionum de auctore recensione praeeuntem Henr. Leonh. Schurzfleischium, in προπαρασκευῇ ad fratris, Conradi Samuelis, Animadversiones in hunc Dialogum, in Actis literariis, Viteb. 1714 editas.

I. Et primo quidem loco statuenda videtur eorum sententia, qui C. Cornelio Tacito libellum tribuunt, quum haec sit maxime trita et vulgaris. Nituntur autem his fere argumentis, quorum cuique, quid obiici vel possit vel soleat, addere statim lubet, ne nimium diffundatur dissertationis nostrae series.

1. Codices manuscripti, qui quidem extant, nomen Taciti prae se ferunt, quorum consensu alioquin quaestio eius modi tota fere conficitur. Hanc certe ob caussam omnibus operum Taciti editionibus adiungi hunc Dialogum videmus, adeo ut mancam neque integram prorsus eam editionem censerent homines, quae careret isto munusculo.

Contra ea Lipsius adserit, vix bina aut terna exemplaria manu scripta esse in omni Europa, quorum fide nihil decerni, quum saepius in au-

aliorum nominibus falsum pro vero posuerint. Et certe praeter codicem Farnesianum, quo unico Lipsius in sanando hoc Dialogo usus est, nullos equidem nisi Vaticanos aliquot, eosque a recentiori manu exaratos collatosque a Brotlerio video commemorari.

Adderem, mihi nondum liquere, utrum hi pauciores codices nomen Taciti in Dialogo addito clare exprimant, an potius ad calcem operum Taciti et in extrema tantum pagina libellus adsuatur. Neque enim ignotum neque innsitatum est, librarios aliquando ad calcem scriptorum brevem aliquem libellum adiecisse, vel ut explerent vacuum chartae spatium, vel ut scripto, suspicione clarioris auctoris, maiorem pararent dignitatem. Quod si in hoc libello factum esse ponamus, fieri potuit, ut e tali codice, quem Dialogo nostro auxerit librariorum sedulitas, descenderent deinceps ea, quae supersunt, exemplaria scripta. Sed haec, ut iterum moneam, eo consilio dicta velim, ut non sat certis vestigiis hic ingredi crisin appareat.

2. Secundum argumentum petitur e verbis grammatici medii aevi, Pomponii Sabini, qui ad carmen de obitu Maecenatis haec adnotat: *C. Tacitus appellat scripta Maecenatis calamistros.* Iam quum in scriptis Taciti, quotquot exstant, nullibi occurrat dictio aut iudicium eius tenoris, nisi in Dialogo nostro, ubi cap. 26 non quidem e Taciti sed e Messalae persona *calamistri Maecenatis* obiter carpuntur: uti possis hoc antiquiori, ut nostris temporibus, grammatici testimonio, ad libellum Tacito vindicandum.

Sed Lipsius nihil dari vult ignobilis huius grammatici auctoritati: eum fortasse somniasse quicquid voluerit. Hoc certe est, ut videtur, nodum dissecare, et lubitu magis arbitrioque quam rationibus refutare. Et nescio an speciosius dici potuerit: non esse plane integrum iudicium, quum plura fortasse scripta Taciti, insignes certe Annalium et Historiarum partes, temporum iniuria interciderint.

3. Aetas certe in Tacitum conveuit opportune. Auctor nempe Dialogi clare designat tempus et ipsum annum, quo habitum hunc sermonem exceperit (c. 17), *annum nimirum sextum principatus Vespasiani*, qui est annus aerae nostrae Christianae septuagesimus quintus, testaturque (c. 1.) *se tunc admodum iuvenem fuisse*. Iam Tacitus, ex Henr. Dodwelli (in Annalibus Quintilianis, §. 28) itemque Lipsii ratione, natus est circa a. Christi 59 sive 60. Constat enim e Plinii, quo familiarissime utebatur, epistolis (l. 7, ep. 20), Plinium fuisse propemodum aetate aequalem nostro, paullo tamen minorem natu. At Plinius, quum ipse dicat (l. 6, ep. 20), se incendio Vesuvini montis flagrante, quod accidit a. Chr. 80, egisse duodevicesimum annum, natus est sine dubio a. Chr. 63. Tacitus igitur, ut hanc computationem sequamur, tempore illo quo habitus esse sermo dicitur, circiter decimum sextum annum agebat, potuitque vere appellari *admodum iuvenis*, quum adhuc in primo iuventutis quasi limine haereret. Tillemont. autem et Brot. Tacitus tunc iam undeviginti annos natus fuisse videtur. Neque sollicitos nos habeat eorum sententia, qui, ut Salinerius refert, Tacitum extremo Claudii Caesaris anno, i. e. a. Chr. 54, iam natum esse, adeoque tunc vicesimum secundum annum egisse volunt. Nam ut hoc sit, quum cives Romani ab

anno aetatis decimo septimo usque ad quadragesimum sextum iunioribus adscriberentur, (vid. Gellii Noct. Att. 10, 28) nihilo secius homo 22 annorum dici poterat *admodum iuvenis* prae longiori, quod adhuc restabat, iuventutis spatio.

Ceterum quis non videt, hoc totum argumentum non eo valere, ut efficiatur, Tacitum *esse* auctorem libri, sed ut constet, eum per aetatem *esse posse*, et ut occurratur eorum dubitationi, qui ab aetate pugnant? Et nescio fere quid dicam de inconstantia Lipsii, qui, ut Tacito eripiat hunc foetum et incerti potius scriptoris esse suffulciat, aetatis repugnantiam in subsidium vocat. « Quomodo, inquit, tunc (nempe sexto imperii Flaviani anno) admodum iuvenis dicatur Tacitus, si honores etiam cepit sub Vespasiano? Id enim de se fatetur, et dignitatem suam a Vespasiano incohatam ait lib. 1 Histor. » Quidni? Num prorsus incredibile est, et a more Romanorum alienum, iuvenem viginti annorum (nam hos certe, ut minimum ponamus, natus erat sub finem imperii Flaviani), solerti ingenio et praecoci, ut videtur, doctrina praestantem, levinsculo quodam honore esse ornatum, quo dignitas eius certe *inchoaretur?*

4. Anceps vero et lubricum videtur argumentum a stili convenientia desumptum, quum in utramque partem diripi soleat. Nam nonnulli stilum Dialogi valde abhorrere a scriptione Taciti censent, qualem in Annalibus Historiisque cognoscimus; ibi esse constrictum ubique, acutum, et severum magis quam lepidum dicendi genus. Et memini, me ipsum moveri, quum primum legerem, hac stili differentia, quam ipse deprehendisse mihi videbar, neque concisam brevemque dictionem, qualis ceteroquin in Tacito est, in hoc Dialogo me agnoscere.

Varie vero excusant hanc diversitatem ii, qui Tacito favent. Nempe, 1.° aetate mutari dicendi genus, et existere in sene maturius graviusque: Tacitum autem Dialogum hunc aetate florente et provectiori quidem conscripsisse: ad scribendos Annales Historiasque vero senem demum, post Nervae obitum, appulisse animum. In quo tamen Lipsius non acquiescit, qui quidem mutari stilum concedit, non tamen ita, ut abeat prorsus a sese; sic in Ciceronis, cum iuvenis tum senis, scriptis apparere eiusdem viri et vultus lineamenta. 2.° Aliud dicendi genus in historia requiri, aliud in dialogis, vel orationibus: de quo Plinius (lib. 6. ep. 16) iam monet, aliud esse epistolam, aliud historiam, aliud amico, aliud omnibus scribere. 3.° Speciose etiam contra observatur, auctorem nostrum hic *alios* facere loquentes, et ex eorum persona orationem struere, quum ipse in exordio se eorum sermonem iisdem numeris, iisdem rationibus repetere, atque adeo data opera eorum verba et stili colorem sequi velle profiteatur, quo forma animi et ingenii cuiusque reddatur. 4.° Neque abesse quidem prorsus vestigia dictionum a Tacito usurpatarum. Sic, ut exempla quaque adferam, Eprium Marcellum in Dialog. c. 5, *accinctum et minacem* dici, eundemque, sub finem lib. 16. Annalium mutilati, nuncupari *torvum et minacem*. Porro, usitatum est maxime nostro, iungere saepius duo vocabula eiusdem vel similis fere significatus, ut *memoria ac recordatione*, c. 1: — *veteres et senes*, c. 6: — *vetera et antiqua*, c. 15, 16. 17: — *nova et recentia*, c. 6, 8: — *coniungere et copulare*, c. 17: — *plenior et uberior*, *inflatus et tumens*, etc., c. 18: — *invidere et livere*, c. 25:

— *modestia ac pudore*, *in publicum et in commune*; c. 26: — et passim plura, quae singula referre non est opus. Idem vero nec Tacito infrequens est, v. c. Hist. l. 3, *nova et recentia iura*; et de Morib. Germ., non procul ab initio, *vetera et antiqua nomina*; et in Vit. Agric. c. 4. in eodem fere versu occurrit *incensus ac flagrans animus*; *sublime et erectum ingenium*; *pulchritudo ac species gloriae*, ut alia taceam. Sed haec fortasse plerisque leviuscula videbuntur, quamquam id ipsum, ut opinor, inde efficitur, non sat caute certoque denegari Tacito libellum ob stili dissensum.

5. Ad haec illud accedit, quod a Taciti studiis non aliena videatur tractatio de caussis corruptae eloquentiae, quum etiam eundem, tanquam huius disceptationis in primis gnarum, *in diiudicando optimo dicendi genere* Plinius minor consultaverit, lib. 1. ep. 20.

Denique nominandi sunt ii, qui, quod sciam, Tacito libellum vindicant, hunc certe auctorem esse probabilius habent. Huc referendi sunt priores editores omnes, de auctore nempe ob codicum praeiudicium plane securi, usque ad Beatum Rhenanum, qui primus de Tacito auctore dubitavit, remque in controversiam adduxit; Petrus Pithoeus, qui certe opinionem de Fabio auctore, cui favarat olim, repudiavit, et ad Taciti partes transiit; Salinerius; Henr. Dodwell in Annalibus Quintilianeis; Schurzfleischius, loc. laud.; Brotier *in praefatione sua*, *et in principio notarum ad hunc Dialogum*: et nuperrima editores Bipontini.

II. Iam vero, quibus Tacitus cadere caussa videbatur, eruditi circumspiciebant de alio auctore haud obscuri nominis, quem veluti in vacuam possessionem immittere possent. Neque erat quod diu quaererent, quum unus ex paucis illis, quorum docta monumenta superesse voluit aetas, suo se ipse iudicio prodidisse videretur. Hunc igitur quasi postliminio in fundum merito restituendum censuit frequens criticorum sententia. Est autem ille M. Fabius Quintilianus, quem primum, publico auctoratum stipendio, rhetorices magistrum Roma habuit. Age vero iam videamus, qua veri specie quibusve rationibus hunc Dialogi nostri auctorem esse voluerint nonnulli.

1. Et primarium quidem argumentum nititur locis aliquot Quintiliani, ubi ille se eandem quaestionem libro singulari tractasse commemurat. Atque operae videtur pretium, excutere hic ante omnia ipsa Fabii verba. Nam quum, in Prooemio libri sexti de Institut. Orat., de praematuro filii natu maioris obitu repetitoque vulnere orbitatis acerbe queratur, tristissima subit eius mentem recordatio filii minoris, qui prior iam, quintum vix annum egressus, de vita decesserat. Et quum iam dolor luctusque vix cederet eius curae et labori in elaborando perficiendoque opere, quod instituerat et quod optimam veluti partem hereditatis filio superstiti relicturus videbatur, infaustam sibi fere scribendi operam evenire suspicatur. «Nam, inquit, ita forte accidit, ut eum quoque librum, quem *de caussis corruptae eloquentiae* emisi, iam scribere aggressus, simili ictu ferirer.» — Habemus igitur illum ipsum titulum a Quintiliano expressum, quem praefigere libello nostro vulgaris nunc tenuit consuetudo. Habemus ipsum Fabium fatentem et declarantem, se librum huius argumenti edidisse. Quo accedit, quod praeterea nemo veterum peculiari scripto de ea re egisse

legitur, nisi quod Seneca ep. 114. disquirit, quare quibusdam temporibus proveoerit corrupti generis oratio.

Alter locus exstat lib. 8. cap. 6. sub finem, ubi, quum quaedam de recto hyperboles usu monuisset, baec addit: «Sed de hoc satis, quia eundem locum plenius *in eo libro*, quo *caussas corruptae eloquentiae* reddebamus, tractavimus.» — Repetitur hic eadem libri inscriptio, et quamvis in Dialogo eo, quem manu versamus, de hyperbole ne vestigium quidem aut verbulum occurrat, provide observatur, locum istum excidere potuisse, praesertim quum lacunis aliquot scateat libellus, quibus fortasse absorpta sit plenior de hyperbole tractatio.

Restant loca quaedam, in quibus titulus quidem libri non exprimitur, ubi tamen alius operis fit mentio, qua nullum aliud nisi Dialogum hunc innui conicitur. Nam qunm lib. 5. c. 12. Quintilianus indignetur, quod declamationes olim iam ab illa vera imagine orandi recesserint, atque ad solam compositae voluptatem, nervis careant, baec tandem addit: «Igitur et ille quem instituimus adolescens, quam maxime potest, componat se ad imitationem veritatis, initurusque frequenter forensium certaminum pugnam, iam in schola victoriam spectet, et ferire vitalia ac tueri sciat; et praeceptor id maxime exigat, et inventum praecipue probet. Nam, ut ad peiora iuvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt, nec in dicendo videtur inter bona utilitas. Sed haec et *in alio* nobis tractata sunt *opere*, et in hoc saepe repetenda.» — Haec vero tractata esse in libro de caussis corruptae eloquentiae quem alibi laudaverat, facile concedas. Et quum ea, quae Fabius sentit de declamationum, in rebus fictis et ad puerilem ostentationem, non ad forensium caussarum imitationem compositis versantium, abusu, admodum conspirent cum iis, quae in Dial. c. 35. de scholarum rhetoricarum ineptiis et nugis dicuntur, facili negotio adstrui possit suspicio, Dialogum nostrum Quintiliano deberi.

Eodem fere modo l. 8. c. 3. ubi a κακοζήλου vitio cavendum esse monuerat, ad idem opus lectores ablegare videtur: «Totidem autem, ait, generibns corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte et *in alio* a nobis *opere* plenius dictum est, et in hoc saepe tractabitur.»

His vero locis inspectis iam agite cognoscamus, quid desideretur ad plenum probandi robur.

Et primam quidem obiectionem leviorem neque satis dignam esse docta disputatione fateor. Urgent nempe oonuulli partium adversarum *libri* vocabulum a Quiutiliano usurpatum. *Librum* laudari aiunt, non *Dialogum*, ut hocce opusculum in MSS. exemplaribus inscribatur: libro igitur continuo hanc rem a Quintiliano esse tractatam. Sed quis adeo iniquus sit et antiquae linguae ignarus, ut praefracte contendat, dialogum, orationem vel quidvis aliud scriptum, quacunque forma orationis indutum sit, recte et ex veterum more *librum* vocari posse? Nonne, ut his tantum utamur, Materni tragoedia, cui a Catone nomen erat, in prooemio Dialogi nostri (cap. 3) appellatur? Singulas orationes *libros* recte et usitate vocari, patet ex cap. 21. n. 3. et 11. et cap. 38. n. 3. scriptoris nostri. Quid? Platonis, Ciceronis aliorumque scripta, quibus philosophiae placita more Socratico et forma dialogorum expenduntur, nonne librorum nomine

veniunt? — « At istbaec scripta, inquiunt, in Codd. carent dialogorum inscriptione, quod secus est in nostro. » Sed quis hoc praestet, dialogi nomen in paucis istis libelli nostri Codd. manu scriptis esse ab ipsa auctoris manu?

Ceterum ex ista argumenti notatione *de Caussis corruptae eloquentiae* nihil in hac re effici censeo, quoniam Lipsius eam primus, simili Fabiani libri titulo et argumento motus, tanquam idoneam inscriptionem huic opusculo aptavit. Variant enim editiones principes, et vel uno verbo *Dialogum de Oratoribus* inscribunt, vel, ut v. c. in editione Veneta a. 1512 excusa legitur, ampliant sic: *Corn. Taciti, equitis Romani, dialogus, an sui saeculi oratores et quare concedant.* Itaque hos diversos libelli indices a librariorum vel editorum ingenio proficisci probabile est.

Altera vero exceptione rem multo magis impediri, et probationis, qua pro Quintiliano auctore utuntur, vim et pondus fortius imminui sentio. Nempe quum Quintilianus in Institutione oratoria lectores bis amandet ad librum de Caussis corr. eloqu., ut praecepta rhetorica de hyperbole et de κακοζηλία plenius exhausta ibi legant, et quum in Dialogo nostro ne levissima quidem vola tractationis eiusmodi appareat, sane non sufficit obtendere mutilati libelli sortem. Nam ut concedamus, quod negari non potest, hiare illum bis, vel adeo ter, lacunis: eae tamen, quamquam de earum ambitu faciles simus, non adeo amplae et insignes sunt, ut uberior tractatio de hyperbole, de κακοζηλία, reliquisque orationis vel vitiis vel ornamentis sine ullo connexionis vestigio excidere potuisse videatur. Nec probabile est, Quintilianum ibi de hyperbole sola, sed etiam de ceteris tropis figurisque egisse. Ita vero vel maiorem partem libri, eiusque dotem forte praecipuam periisse existimandum esset. Sed tam laxae descriptionis ampliique propositi modum in libellum nostrum prorsus non cadere, manifestum est, in quo praeterea nihil theenicum, nihil specialium de arte rhetorica praeceptionum reperitur, sed in universum caussae indicantur, cur Vespasiani aevo multum iam defecerint oratores a Tullianae aetatis praestantia.

2. Iam ad stabiliendam hanc de Fabio auctore opinionem in subsidium arcessuntur quaedam minora et leviora probationis genera, neque haec tamen, ut deinceps videbimus, dubiis carentia. Laudant nempe manifestum quemdam consensum iudicii et sensuum in hoc Dialogo dispersorum cum locis Quintiliani, eandem plane mentem idemque ingenium spirantibus, et proferemus ultro in animadversionum serie, ubi dabitur opportunitas, loca ista, quae vocant παράλληλα.

Sed eodem facili negotio congeri et cumulari possent loca similia e Ciceronis scriptis rhetoricis, maxime e libris de Oratore, quibus insit haud obscura iudicii sententiaeque affinitas; neque ideo quisquam, ut per reliqua licuerit, temere de Cicerone auctore somniaverit. Quare hac vel amicissima, quam iactat Heumannus, opinionum conspiratione nihil prorsus effici arbitror.

Nolim immorari iis, e quibus quidam potius dissensus suboleat. Talia sunt, quod noster de immutato dicentium amictu et de usu poenularum in iudiciis (cap. 39) queratur, quarum contra immemor Fabius, solum de togae usu cultuque (lib. 11. cap. 13) praecipit: et quod iudicia de orato-

ribus saeculi Tulliani apud nostrum passim obvia, subinde acerbiora sunt, quam ea quae Fabius de illis tulit (Confer. e. c. Dial. c. xi. quae de Coelio et Calvo dicuntur, cum iis quae leguntur Inst. Orator. l. 10. c. 1. n. 115). Nam hoc posterius facile dilui possit, quum auctor Dialogi non ubique suam ipsius sententiam proferat, sed ex aliena persona loquatur talia.

Neque hoc praetermittendum, quod nonnullis persuasum non sit, Quintilianum, istius saeculi ingeniorum praeceptorem laudatoremque, ex persona Messalae et Materni ea scripsisse, quae graviora et veriora videntur, quam quae Aper pro aequalibus dixit. Quintilianum certe scribere (lib. 10. c. 1. n. 122): «Habebunt, qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia, etc.» Talia non praefari nostrum. His equidem non valde permovear. Quamvis enim Fabius sui saeculi ingenia magnis praedicet laudibus, quas etiam a collocutoribus nostris non plane ignorari et sileri animadvertimus, serio tamen antiquis palmam prae recentioribus concedere videtur. Nam quum ipse de Caussis corrup. eloquentiae scripserit, fassus est sane, ut vel ex aliis de Institut. Orator. locis constat, depravatam esse eloquentiae formam, et in antiquis adeo meliorem exstitisse. Ideoque vel absque hoc Dialogo, obtrectationis aequalium suorum culpam vix effugeret, et in hocce libello, dum aliorum sermonem repetere tantum velle videtur, certe excusatius anteferret antiquorum eloquentiam.

3. Iam quid de stilo dicam? Nonne iam dudum suspiceris, etiam huic pro Quintiliano pugnandum esse? Et ita est quidem, quum verba hic occurrunt Fabio familiaria, vel, si placet, propria adeo (ut *stilus otiosus*, *tinnitus oratoris*, etc.). — Sed vereor, ne parum tribuant alii huic commento, quum facile sit eadem ratione vel Plinio vel cuilibet fere ob communem vocum nonnullarum usum adiudicare libellum. — Tum totus orationis habitus et color plane geminus esse dicitur stilo Quintiliani, ita (addit aliquis) ut nec ovum ovo magis respondeat, adeoque non fallax esse id generis argumentum, ut cuivis statim de probationis nervo constet, qui perlecto hoc libello vel tria capita e Fabii libris attentius perlustraverit.

Neque tamen idcirco diversa subsellia vacua et deserta reperias, et quum iam in Tacito eandem de stili congruentia litem moveri cognoverimus, hic quoque non mirum est, rem in utramque partem trahi, adeoque ambiguum omnino et versatile id genus probationis in hac re opinor. Nam sunt, quibus contra genus dicendi, quod in Dialogo usurpatur, a stilo Fabii dissentire potius et abhorrere videatur, quorumque iudicio stilus Dialogi altius invehatur, neque placiditatem illam Fabii peculiarem servet. Sunt, qui Quintilianum a nostro, quicunque demum sit, et facilitate orationis et elegantia antecelli existiment.

4. Ad aliam progrediamur disceptationem, quae hic merito quoque in censum venit. Disquiritur nempe, an per aetatem liceat tribuere hunc quasi ingenii foetum Quintiliano. Et aetatis quidem ratio (dicam enim quod ipse sentio) Fabio videtur obstare. Nam sexto Flaviani imperii anno, quo Dialogi auctor *admodum iuvenis* sermoni colloquentium interfuisse claris verbis dicitur, Quintilianus iam tricesimum tertium annum ex Henr.

Dodwelli rationibus, vel ex aliorum computatione tricesimum sextum sonum egit, adeoque *iuvenis* quidem, sed non sat commode *admodum iuvenis* dici potuit. Parum me moveri hic fateor Heumanni responsionibus: « Fingi pleraque solere in tali dialogo, neque adeo firmum peti argumentum posse ex huius modi (ut ipsius verbo utar) circumstantia. » Nam si ficta esse quaecunque obstent contendas, facile quidem effugias omnem adversarii ictum, et eadem opera omnis eludatur controversia. Deinde: « *admodum iuvenem* hic opponi non homini virilis aetatis, sed admodum seni. » Quod valde contortum esse quivis sentiet, cui religio non est, [illegible] crimen, quod Heumannus impingit Schurzfleischio, declinare.

5. Aliud argumentationis adminiculum a longinquo petit Heumannus. Nam quum Iustus Fabius, ad quem scriptus est hic Dialogus, aequalis fuerit et amicus Plinii iunioris, et quum Plinius Quintiliano esse usum fuisse magistro ipse prodiderit, idem quoque Iustus Heumanno discipulus Quintiliani fuisse videtur: hoc non obscure indicari primis Dialogi verbis, « saepe ex me requiris, Iuste Fabi, etc. » Solere enim discipulos potissimum ex magistris quaerere. — Sed talibus nihil promovetur quaestio, nisi de primariis argumentis certius liqueat.

Et iam, ne quidquam, quod ad huius materiae discussionem dictum sit ab aliis, intactum relinquatur, lubet adnectere duas praeterea obiectiones, quarum prior in eo versatur, quod auctor Dialogi (cap. 2) ait, se domi et in publico adsectatum esse Iulium Secundum et Aprum studiorum cupiditate, adeoque eos, ut maiores natu et dicendi magistros, fere veneratus fuisse videtur, quum tamen Quintilianus (lib. 10. c. 3) illum vocet aequalem suum, Aprum vero et Maternum ne nominet quidem. Et hoc quidem sane mirum videri possit, eum plane tacuisse de Apro, si verum sit, ex Apri quoque ore Quintilianum ardore iuvenili pependisse. Illud vero facile condonem, quum non possit negari, *aequales* non solum Latinis dici annis pares, sed interdum etiam συγχρόνους, eodemque aevo utentes, ut vel ex Dialogo, c. 22. apparet.

Alterum, quod obiicitur a Vossio et fortasse aliis, ignoscendum potius est humanae incuriae quam refutandum. Altiores nempe scriptoris nostri honores et magnam eius in civitate dignationem e cap. 7. Dialogi adseverant, idque Fabio opponunt, cuius conditio fere intra privatam fortunam et ingenuorum adolescentium institutionem constiterit. Sed hi, viri ceteroquin doctissimi, tum parum erant memores, verba capitis septimi, quae innuunt, ab Apro proferri; hunc ibi, non auctorem Dialogi, de magistratibus a se gestis loqui.

Reliquum est, ut nomina eorum adponam, qui Quintiliano adserunt hunc libellum vel auctoritate iudicii sui, vel iis de rationibus, quas hactenus expendimus. Sunt autem hi fere: Graevius (in Lectionibus Hesiodeis et in Adnott. ad Cic. de Off. 2. 13); Boeclerus (in Bibliogr. crit.); Heumannus, acerrimus huius opinionis defensor; Franc. Modius (in Novantiq. Lect. Epist. 15). Praeter hos Boxhornium, Ianum Dousam, Berneggerum, Henr. Stephanum, Freinshemium, Buchnerum, Cellarium, aliosque nominari reperio. Quorum verba ipsa inspicere penitus quum haud vacaverit, nescio quidem an in quibusdam eodem modo festinatum sit, quo Schurzfleischius Lipsium in istorum sectam retulit, quamquam

hic, in Quintiliani partes certe pronior, tandem nondum liquere sibi de auctore fatetur.

N. B. *Iulianus Pichon qui Tacitum integrum accurata interpretatione et notis illustravit omnimodis, in usum* Serenissimi Delphini, *plurima congerit argumenta, ex quibus constare putat hunc Dialogum esse verum, genuinum, et germanum opus Fabii Quintiliani. Vid. vol. 4. p. 323—329, et 410—421; et ita concludit locos ad confirmandam sententiam allatos. Igitur eundem ordinem Fabius, eandem rationem, eundemque modum tenuit in Institutionibus Oratoriis, quem iam praelibaverat et velut ostenderat in hocce Dialogo. Nam eadem praescribit ibi et cavet: sed quae breviter iam in Dialogo arguerat ac damnarat inter Caussas corruptae eloquentiae, et quod quasi praecerpserat sub aliena persona, iam fusius in Instit. Orat. exsequitur. Haud dubie iuvenis quum scripsit Dial. quasi fundamenta iaciebat magni illius operis quod in senectutem, ut magis naturam et dicendo expertam remittebat atque destinabat. Quod si haberemus Fabii continuas orationes, si Dialogum saltem integrum, quam longe res facilior, clarior et expeditior foret! Obiectant tamen a Fabio compositum esse librum quidem de Caussis corruptae eloquentiae, sed continuum et in sua persona, non vero Dialogum. Sed dicunt haec, non probant, neque probabunt. Quid clarius? quid apertius? Ipse Fabius testatur se composuisse talem librum multis locis; qualem vero, aut quali ordine, aut in qua persona non explicat, nec alius rem magis expediet. Sufficiunt ad rei veritatem ea quae attulimus, et alia similia sibi quisque facile reperire possit.*

III. Nisi me plenioris variarum de auctore opinionum recensionis proposito obligatum crederem, praeterirem plane duo commenta, nemini fere probata, quae e H. L. Schurzfleischii [illegible] didici, et de quibus iam ad lectores quam brevissime potero referam. Nimirum Prosper Mandosius, Biblioth. Rom. Centur. 1. n. 85. p. 60. commemorat, Italos quosdam M. Valerio Messalae tribuere hunc Dialogum, non illi Vipstano, quem colloquentem in libello legimus; sed illi antiquiori, qui Ciceronis aetate vixit, et qui auctore Eusebio valde senex diem iam imperante Augusto obiit: quae opinio, quam inepta sit, et quantae oscitantiae arguat auctores, non est quod moneam.

Nec saniorem eorum esse dicas coniecturam, qui apud Baluzium in Miscellaneis, C. Suetonio Tranquillo hunc libellum adserere conantur. Nam ut taceamus, Suidam, qui Tranquilli libros fideliter recensuit, huius scripti ne verbo quidem meminisse, rationem certe temporum prorsus repugnare videmus. Quum enim e loco, qui exstat in vita Neronis (c. 57) appareat, natalem Suetonii in priores Vespasiani imperantis annos incidere, certe non longe inde abesse: sequeretur, Suetonium, quinque, vel sex annorum puerum aut infantem potius, disputationibus disertissimorum hominum dedisse operam, et oratores eius aevi summos iam studiorum formandorum consilio adsectatum esse, quod quidem nemini persuadebitur.

Sunt denique, qui vel rixae pertaesi, vel dubiis utrimque motis impediti, de auctore satis certo constare omnino negent, remque in medio

relinquendam censeant. Cuius sententiae caussas et rationes, quum iam iis obiectionibus, quas in superiorum partium argumentis percensendis adiecimus, contineantur, iterum delineare supersedeo. Ex horum igitur numero, qui neque Taciti, neque Quintiliani, quod quidem constet, sed incerti plane auctoris libellum esse hunc opinantur, sunt Beatus Rhenanus, Seth. Calvisius in Opere chronologico, Iustus Lipsius, Curtius Pichena, Gasp. Barthius, Vossius, et fortasse alii.

Ego vero, ut ne prorsus ἄθραυστος communi Marte defungi velle videar, fateor, me, immutato parumper dum haec scriberem consilio, magis ad partes Taciti tuendas inclinatum, earumque arma, me quidem augure, propius abesse a victoria. Si quis tamen sit paullo difficilior aut morosior, quam ut his, quibus vel meo vel aliorum nomine pro Tacito propugnaverim, acquiescere velit, me statim ad tutiora eorum castra haud invitus recipiam, qui patientia vincunt.

EXCVRSVS III.

De Iusto Fabio et collocutoribus.

Nonnulla iam libet addere et de Iusto Fabio, ad quem scriptus est Dialogus, et de ipsis collocutoribus. Ut enim e scriptorum veterum quae supersunt monumentis parum innotuerint nostrae aetati, haud ingratum tamen lectoribus fuerit, haec pauca saltem nosse, quibus eorum ingenium moresve censeantur, et contrahere quemdam cum iis veluti usum et consuetudinem, ante quam ad lectionem libelli ipsam accedant lecturi.

Et primum quidem Iusti Fabii, cuius desiderio et quaestioni auctor exarato hoc Dialogo satisfacere velle videtur, nullibi mentionem iniici reperio, nisi quod in epistolarum Plinii minoris volumine duae exstant epistolae ad eundem, ut videtur, scriptae; tenuioris argumenti, quarum priori (lib. 1. ep. 11) eum de infrequentia epistolarum obiurgat Plinius; ex altera (lib. 7. ep. 2) eum desiderare Plinii scripta, assiduisque distineri occupationibus, apparet. Prior inscripta est Fabio Iusto, usitato nempe ordine, quo gentis nomen praeponi solet cognomini. Quod vero noster in Dialogi exordio locum cognominis variavit, haud raro obvium est in veteribus. Posterior inscribitur Iusto, omisso gentilitio nomine, quod familiaritate sane excusatum erat. Itaque id certe constat, eo familiarissime usum esse Plinium. Ceterum occurrit quoque nomen eius in ep. 5. libri primi, ubi Plinius, malignis M. Reguli moribus descriptis, obiter narrat, Regulum de placando Plinii animo sollicitum, praeter alios, Fabii Iusti quoque opera ad gratiam ipsius reconciliandam, uti voluisse.

Nunc in scenam ipsi prodeant collocutores, Curiatius Maternus, in cuius cubiculum convenerant ceteri, M. Aper, Iulius Secundus, et qui serius intervenit, M. Vipstanus Messala. Et quod ad Curiatium Maternum attinet, cui nomen alterum a codice Farnesiano Lipsius feliciter re-

stituit, adquiescendum fere est in illis, quae ex ipso Dialogo colliguntur. Fuit nimirum vividioris ingenii, cui per eloquentiam in principibus fori splendere licuisset, iuvenisque in caussis agendis non sine laude versatus erat, sed mox pertaesus forensis molestiae, repudiato omni caussarum patrocinio, totus se dedit poëticae studio Musaeque inprimis tragicae, famamque aliquam iam Nerone imperante auspicatus est recitatione tragoediarum. Sed quum interdum argumenta fabularum ab extremis liberae reipublicae temporibus repeteret, non satis sibi cavit ab offendendis potentiorum animis, et abreptus παῤῥησίᾳ animoque liberius sentiante, saepius ea per os personae in antiquiori historia notabilis dixit, quae mutato iam imperii statu odiosa erant et suspecta. Morum innocentia fretus, parum fortasse curandas duxit malignorum interpretationes, sed tandem importunae istius in sugillanda principum tyrannide libertatis poenas capite dedit, iubente Domitiano. Cuius supplicii testimonium Dio Cassius, lib. 67, exhibet his verbis: Μάτερνον δὲ σοφιστὴν, ὅτι κατὰ τυράννων εἶπέ τι ἀσκῶν, ἀπέκτεινε. Adeoque Apri admonitio de liberiorum sensuum periculo, potentiorumque odio vitando, eventu infausto probata est. Huius vero Apri consuetudine familiari usus asse videtur, et frequens inter eos orta altercatio de praestantia poëticae, cuius defendendae patrocinium in hoc Dialogo eservet Maternus. Tragoediarum aliquot, ab ipso editarum, quarum ne fragmentum quidem hodie superest, nomina in Dialogo nostro occurrunt, videlicet *Cato*, *Thyestes*, *Medea*. — Alius nostroque absimilis videtur esse Maternus ille iuris peritus, ad quem scriptum est epigramma Martialis (lib. X, epigram. 37).

Nec multa de M. Apro hic enarrare licet, quum eius nomen ex hoc potissimum libello sit notum, neque alibi, quod equidem meminerim, eius occurrat mentio. Famam eloquentiae haud mediocrem consecutus erat, quamquam, ut nonnulli maligne opinabantur, ingenio potius et vi naturae, quam institutione et literis. Sed (liceat hic auctoris nostri iudicium et verba pressius sequi) « communi eruditione imbutus, contemnebat potius literas quam nesciebat, tanquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. » — Obiter hic monere sufficit, videri eum iam diem obiisse tunc temporis, quum auctor ad conscribendum hunc Dialogum appulerit animum. Loquitur enim noster de eo Inlioque Secundo, de quo eadem valet coniectura, verbis praeteritum plane tempus significantibus. Patrocinio et eloquentia eius saepe ipsos principum libertos et procuratores, homines alioquin valde gratiosos, adiutos et defensos esse e capite septimo apparet. Et quum esset in civitate peregrina (fortasse Britannica; nam in Britannia certe iuvenem aliquamdiu moratum esse e cap. 17 colligitur), et, ut ipse dicit, minime favorabili natus; tamen Romae eo fortunae evectus est, ut, in senatorum numerum relatus, licet homo novus, quaestura, tribunatu, praetura identidem ornaretur. Erat vero acrioris in dicendo impetus, et in familiarium consessu nihil iucundius, quam scholasticorum more disputabat de rebus controversis, ut ingenium contra dicendi industria et ostenderetur et exerceretur. Quare et hic tam eloquentiae praestantiam prae carminum laude defendit, quam genus dicendi a recentioribus usurpatum, contra vitupera-

tiones eorum qui antiqois solis palmam eloquentiae tribuebant, studioso tuatur.

Venio nunc ad Iulium Secundum, cuius exiguae fera vel potios nullae partes sunt in hoc Dialogo. Nam praeter pauca illa verba, quibus capito quinto oblatum sibi controversiae inter Maternum et Aprum detrectat arbitrium, et quibus capite 14 Messalam advenientem excipit, ceterum tacendo fere favet amicis. Fuit hic in disertissimis, qnibus forum saeculi sui illustrabatur, ingeniis. Mirae facundiae virum, infinitae tamen curae appellat eum Qointilianus (de Instit. orat. l. X, c. 3, n. 12), cuius aequalis et a quo familiariter amatus fuit. Patruus ei erat Iulius Florus, in eloquentia Galliarum ubi exercuit eam princeps, et inter paucos disertus. Secundum nostrum esse usum contubernio et amicitia Saleii Bassi, poëtae tum absolutissimi, ex ipsius ore discimus (Dial. cap. 5). Teste Messala (cap. 14) vitam Iulii Asiatici ita composuit, ut plurium eiusmodi librorum desiderium excitaret. Praematura morte ereptum esse eum amicis, Quintilianus innuit. Nam « si longior ipsi contigisset aetas (verbia mihi Fabius praeeat, de Inst. Orat. lib. X, c. 1, n. 120), clarissimum profecto nomen oratoria apud posteros foret. Adiecisset enim, atque adiiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari poterat. Id erat autem, ut esset multo magis pugnax, et saepius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Ceterum, interceptus quoque, magnum sibi vindicat locum. Ea erat facundia, tanta in explicando quod vellet gratia, tam candidum et lene et speciosum dicendi genus; tanta verborum, etiam quae adsumpta erant, proprietas; tanta in quibusdam e periculo (id est, ut equidem intelligo, extemporali quadam audacia) petitis significantia. » Unde Fabius, dum claris suorum et praecedentium temporum oratoribus proprium cuique virtutem et quasi characters adsignat, huic Secundo tribuit elegantiam (lib. XII, cap. 10), cuius vocis vis et significatio non ex temerario aridorum quae vocant stili compendiorum usu, qui universae fere pulchritudinis potestatem ei subiicit, sed ex veterum auctoritate metienda est, ut nempe iis inesse elegantiam statuamus, quae cum iudicio ac delectu, et ad rem quamlibet accommodate, vel fiunt, vel dicuntur. — Haud mirum vero, unde fluxerit plerorumque opinio, qui promtum illi esse sermonem negarent (Dial. cap. 2), quum, Fabio ipso non diffitente, nimia quaedam diligentia stili anxietas et cura in eo observaretur. Quod commode illustratur exemplo iuvenili, quod idem (Inst. Orat. lib. X, c. 3) refert. Nam « quum Iulius Florus, Secundi nostri patruus, hunc, scholae adhuc operantem, tristem forte vidisset, interrogavit, quae caussa frontis tam obductae. Nec dissimulavit adolescens, tertium iam diem esse, ex quo omni labore materiae ad scribendum destinatae non inveniret exordium, quo sibi non praesens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens, numquid tu, inquit, melius dicere vis, quam potes? »

Denique ad Messalam accedamus, qui, dum pro iure familiaritatis Maternum vult visere, disceptationi reliquorum serius quidem, nec tamen moleste intervenit, et cuius interpellatione sermo tandem eo devertitur, ut de caussis insignis istius inter oratores antiquos et recentiores differentiae prolixius disseratur, quarum ipsa praecipuas, iubentibus et hor-

tantibus ceteris, proponit; adeoque primarias fere colloquii partes sustinet. Et plura quidem de hoc Vipstano, sive ut alii malunt, Vipsanio Messala commemorari sinit eius apud veteres celebritas. Sed ut de nomine constet primum, Lipsius e vitiata Dialogi scriptura (Urbanus, Vibanius, vid. V. L.) eruerat gentile nomen *Vipsanius*, et ita scripserat nomen in editione Taciti omnibus istis locis, ubi mentio fiebat Messalae, aut gentis huius, quum ante eum vulgo ederetur *Vipsanus*. Lipsii auctoritatem sequebatur I. F. Gronovius. Etsi vero nomen *Vipsanii* a more gentium Romanarum, quarum tantum non omnium nomina in *ius* desini nutum est, non sit absonum; obstat tamen lapidum veterum, quorum inscriptiones in Ursini, Sponii et Gruteri collectionibus exstant, auctoritas, ubi nempe constanti scriptura *Vipstani* nomen incisum legitur. Conferantur, si lubet, de hac gente Vipstana, epistolae Ruperti et Reinesii alternae, ep. 48 et 53. Hanc igitur nominis formam Lipsianae scripturae praeferendam duxerunt Ryckius, Iac. Gronovius, Ernesti, qui etiam in Guelpherb. Taciti codice a prima manu sic scriptam deprehendit.

Iam a nomine devertamur, et ad ea respiciamus, quae de vita ipsius Messalae cognosci possunt ex Taciti libris historicis. Nimirum eo tempore, quo Vespasianus cum Vitellio de imperio certabat, ducumque animi in diversas partes trahebantur, praeerat noster legioni septimae Claudianae tribunus, quam Aponius Saturninus legatus in subsidium partium Vespasiani adduxerat. Nec sine honore et laude Tacitus hanc praeterire sinit huius Messalae mentionem. Praedicat enim, hunc, claris maioribus ortum, egregium ipsum, solum ad id bellum artes bonas adtulisse (Hist. lib. III, cap. 9). Apparet inde, quam honorifice de eo senserit Tacitus, coaevus eius, et ipse prudens harum laudum arbiter. Frater ei, uterinus sine dubio, fuit M. Aquilius Regulus, decantatus ille Plinio minori in epistolis (lib. I, ep. 5; II, 20, IV, 2, 7; VI, 2), qui molestis cavillationibus delationibusque bonorum fere omnium invidiam meruerat. In quum in insigni illa senatus contentione, qua Vespasiano Caesare poenas delatorum posecbantur, in discrimen adduceretur: « magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipstanus noster adeptus est (teste Tacito, Hist. libro IV, cap. 42) nondum senatoria aetate, ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. » Hoc ipsum innuere videtur Aper (Dial. c. 15) qui et Messalae ipsius et fratris eloquentiam laudat. Bis quoque in enarranda historia auctoritatem Messalae interponit Tacitus (Histor. lib. III, cap. 25 et 28), unde vel Tacitus usu amicitiae didicisse quaedam singularia ex illo, vel, quod similius est vero, ipse Messala in historia temporum suorum conscribenda edendaque posuisse operam videtur. Praeterea Theod. Ryckius (in Animadversionibus ad Tacitum, Lugd. B. 1685, p. 393) e lapidibus antiquis apud Gruterum et Reinesium colligit, hunc Messalam Traiano imperante consulem fuisse cum M. Pedone Virgiliano, quod affirmare equidem non ausim. Incideret vero hic consulatus in annum aerae Christianae 115, anno Urb. c. 868, ubi consulum nomina apud Petavium (in Rationaria temporum; nam locupletiora documenta consulere iam non contingit) haec leguntur: *M. Valerius* Messala, et C. Popilius Carus Pedo. Et tum certe fuerit noster septuagenario maior, quum iam anno Ch. septuagesimo in exercitu gesserit tribunatum.

Ceterum monendum est, alium plane et a nostro diversum esse Messalam istum, cuius frequens apud Quintilianum fit mentio, ne tirones laudes eius et eloquentiae testimonia temere huc trahant, nominis nude positi fraude subinde decepti. Fuit enim is Messala Corvinus, aequalis Asinii Pollionis, qui, iam Cicerone arcem eloquentiae tenente, agere et in disertis haberi coepit, vir non mediocris apud posteros gloriae, Augusti aevo florens, quem senem adolescens Tiberius observavit, et in oratione latina magistrum secutus est. Huius quoque in Dialogo nostro aliquoties incidit mentio, ut capp. 17, 18, 20 et 21.

N. B. Hic terminantur ea, quibus Dialogum de Oratoribus distinxerunt et illustraverunt Nostras Broterius, Schulzius et et recenter vir errori *timendus*, quamvis non *unius libri*, Godofredus *Seebode*, in celeberrima Gottingae Universitate Doctor celeberrimus. Nunc ad variorum selectos Excursus, Dissertationes, Stemmata, et nova additamenta erudito Lectori promissa transeamus.

EXCVRSVS

M. A. MVRETI, IVSTI LIPSII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER PRIMVS.

N.° 1. Cap. I. Neqve *decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit.*

Anno ab Urbe condita, ut Livius numerat, 301, ut alii, 302, quum iam consularis imperii, quo plerique superbius et immoderatius utebantur, plebem pertaesum esset, creati sunt ex senatusconsulto decemviri legibus ferendis, consulari imperio sine provocatione, qui tum ex patriis institutis ac legibus, tum ex moribus ac legibus Atheniensium ceterarumque Graeciae civitatum, quas legati ob eam rem triennio ante in Graeciam missi, tum primum attulerant, iura describerent, quibus postea in perpetuum senatus populusque romanus uteretur. Editae tum ab iis decem tabulae, quibus quum duas adhuc deesse percrebuisset, creati in annum quoque sequentem decemviri, qui illud quasi corpus iuris absolverent. Grata, ut solet, ea mutatio plebi fuit, quamdiu se decemviri comiter modesteque gesserunt. Sed ubi dulcedine dominationis abrepti, superbiam ac libidinem, prope perpetuas immodicae potentiae comites, non exercere tantum, sed et ostentare coeperunt, iamque eos in perpetuum sibi imperium continuare velle constabat, commota plebs non prius tumultuari desiit, quam, reiecto decemviratu, respublica in pristinum statum restitueretur. Praecipua tumultus caussa, Appii Claudii libido, qui, quum Virginiae ingenuae ac pudicae virginis insano amore correptus, nihil precibus, nihil pretio, nihil minis perficere potuisset, allegato M. Claudio, cliente suo, qui eam in servitutem postularet, ausus etiam adversus omne fas, contraque legem a se latam, vindicias in servitutem dare, patrem virum fortem eo necessitatis adduxit, ut medio foro, in ipsius Claudii et universi populi oculis, filiam unice caram iugulare ipse manibus suis maluerit, quam pati ut ipsius pudicitia a quoquam minueretur. Ut igitur regibus Tarquinii, sic decemviris Appii vesana cupiditas e manibus imperium extorsit. Quod autem Tacitus negat decemviralem potestatem ultra biennium valuisse, quum tamen decemviri etiam ex tertio anno aliquid delibaverint, recte facit. Etenim quum illud tempus, in quod eis mandatus populi suffragiis erat decemviratus, abiisset, pri-

vati iam erant, etiam si per vim magistratuum nomen et insignia retinebant. Livius quoque ait eam primam evenisse in reipublicae romanae forma mutationem, sed eo minus insignem, quod diuturna non fuerit: *Neque tribunorum militum consulare ius diu valuit.*

Ab anno Urbis 308, usque ad annum 386, summa inconstantia creati sunt modo consules, modo, eorum loco, seni plerumque tribuni militum consulari potestate. Caussa tumultuandi, quod plebs consulatum, ad quem usque ad id tempus soli nobilitati aditus patuerat, secum quoque communicari volebat, tribuni autem militum terni ex patriciis sive nobilibus, terni ex plebe creabantur: neque quievit, donec quod volebat obtinuit, creato primo plebeio consule L. Sextio. Tribunorum igitur militarium consulare ius neque diu valuit, et saepe interruptum est.

MVRET.

(Mureti hanc sententiam confirmat Alex. Ruperti.)

N.° 2. CAP. *idem.* AVGVSTVS *cuncta, discordiis civilibus fessa, nomine* PRINCIPIS *sub imperium accepit.*

Quo magis fessa sunt omnia discordiis, eo ad domandum faciliora, fraenique patientiora.

PRINCIPIS nomen multo levius est ac mollius, quam aut regis, aut dictatoris, aut imperatoris. Nam si vim vocabuli spectes, nulla eo significatur potestas in alios: princeps enim nihil aliud est quam primus. Lucretius:

Quod patrio princeps donarat nomine regem. (Lib. I, v. 95).

Et princeps senatus non plus potestatis habebat quam ceteri senatores, sed tantum primus sententiam dicebat. Principio igitur Augustus non illo odiosiori et invidiosiori nomine imperatoris utebatur, quo tum summa omnium rerum potestas indicabatur; quum tamen, ex senatusconsultu quod Caesare dictatore factum erat, eo, tanquam Caesaris filius, uti posset; sed illi immodicae nullisque circumscriptae finibus potestati principis nomen obtendebat. Ita saepe quae aspera et intoleranda sunt, mitioribus vocabulis molliuntur. Suetonius in Augusto: *Domini appellationem semper exhorruit. Quum spectante eo ludos pronunciatum esset a mimo*, o Dominum aequum et bonum, *et universi quasi de ipso dictum exsultantes comprobassent; statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, et insequenti die gravissime corripuit edicto; dominumque se posthac appellari, ne a liberis quidem, aut nepotibus suis, vel serio, vel ioco passus est; atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit.* Sic postea Tiberius cuidam se *dominum* vocanti succensuit, vetuitque ne se amplius contumeliae caussa appellaret, quum diceret, se servorum tantum dominum, militum imperatorem, ceterorum civium principem esse. Tanta plerumque vulgi vecordia est, ut quae maxime aversari et horrere se dicit, ea sibi sub aliis nominibus patiatur obtrudi. Sed imperatorum romanorum aures (tanta est vis consuetudinis!) paullatim factae sunt talium contumeliarum patientiores: ut se iam non modo dominos, sed et deos vocari aequissimo animo sinerent, quid dixi? sinerent, nonnulli etiam iuberent.

Puto in iis quae hucusque ex Tacito recitata sunt, nihil superesse obscuritatis. Nunc, ut instituimus, ea, denuo relegentes, quae ad sermonis elegantiam pertinent, adnotemus. Ac primum illud *urbem Romam*, quod principio positum est, habet aliquid granditatis; imitatumque fortassis est ex illo Sallustii: *Urbem Romam*, *sicuti* ego *accepi*, *condidere atque habuere initio Troiani.* Sed et illud *habuere* ita proprie eleganterque positum est, ut nihil supra. *Habere* enim tenere, possidere dicebant eos qui dominarentur; ut et apud iuris conditores, is demum proprie possidere dicitur, qui animo domini possidet. Virgilius, Aeneid. lib. I., v. 621:

. . . . Genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.

Horatius, lib. III. ode 26. v. 9:

O quae beatam diva tenes Cyprum.

Et potentes dicebant *τοὺς κρατοῦντας*... Idem, lib. I. ode 3:

Sic te diva potens Cypri.

Id est, Κύπρου *κρατοῦσα*, Κύπρου *μεδέουσα*, *καὶ κρατοῦσα*, atque inde, ut opinor, non a pedibus, neque a sedibus, ductum est verbum possidendi, ut cuius quis rei potens est, eam possidere dicatur. Eodem igitur modo et hic accipitur verbum *habuere.* Sic in illo dicto Aristippi, cui cum obiectum esset quod haberet Laidem: *Habeo*, inquit, *sed non habeor*: ita enim vertit Cicero in epistolis, Ἔχω, ἀλλ' *οὐκ ἔχομαι*. Sapho:

Κύπρου Πάφου τ' ἔχουσα πάντα κλῆρον.

Sic alicubi Seneca avaros ait non divitias habere, sed a divitiis haberi; id est, non ipsos pecuniae, sed ipsis pecuniam imperare. *Habere* est regere, *haberi* regi. Sic vir uxorem habere dicitur, uxor a viro haberi. Nunc considerate mihi orationem singulari artificio conformatam. *Dictaturae*, inquit, *ad tempus sumebantur.* Hoc seorsum; deinde, quia inter decemviros et tribunos militum consulari utrosque potestate magna similitudo erat, utrosque eodem verbo devinxit. *Neque decemviralis*, inquit, *potestas ultra biennium*, *neque tribunorum militum consulare ius diu valuit.* Eademque caussa fuit cur Cinnam Sullamque coniungeret: *Non Cinnae*, inquit, *non Sullae longa dominatio.* Illa quoque plane gemina, triumviratus; ita enim vocari potest, Pompeii, Crassi, Caesaris, qui Caesari; et triumviratus Antonii, Lepidi, Augusti, qui Augusto gradus ad opprimendam rempublicam fuit: coniicienda igitur et haec fuerunt. Quumque illos plurimum dominatus caesim membratimque dixisset, simplicem et absolutam unius dominationem, simplici et absoluta verborum comprehensione conclusit: *Qui cuncta*, *discordiis civilibus fessa*, *nomine principis sub imperium accepit.*

Hic vero, benigne lector, licet mihi cum Virg. dicere, Aen. l. VII., v. 44:

. . . . Maior rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moveo.

Sequitur enim quod tertio loco me facturum esse dixi, ut ex his Taciti verbis, ea quae ad civilem prudentiam pertinent colligam, qui maximus historiae fructus est. Hoc igitur dum facio, quaeso, diligenter attendite. In primis diligenter animadvertendum censeo luculentum exemplum ea-

rum, quae de rerumpublicarum conversionibus ac mutationibus, deque earum caussis homines sapientissimi tradiderunt. Iustissimum enim est maximeque naturae consentaneum imperium regium, ut quod plane simile ac geminum sit paterno. Itaque poëtae Iovem eundem patrem atque regem hominum ac deorum vocant; et Homerus Ulixem ait erga populos suos tanquam mitem quemdam patrem fuisse. Sed humani animi vitio regnum in tyrannidem facile degenerat. Magna enim potestas inebriat homines, atque interdum eos perducit, ut unicum potentiae argumentum, contumeliae licentiam putent. Irritantur ergo et exasperantur multitudinis animi, quae, si ducem nacta sit, non conquiescit, donec aut tyrannum cum stirpe exstinxerit, aut, eo pulso, iugum servitutis excusserit. Ita Sexti Tarquinii libido, ut non regnum modo longa iam vetustate confirmatum ac corroboratum, sed ut nomen ipsum regium ex republica Romana in perpetuum tolleretur, effecit. Debent igitur reges eo ipso putare sibi minimum licere, quia plurimum licet; neque posse se populos regere, nisi cupiditates suas rexerint; ac praecipue cavere, ne in se viros fortes ac magno animo praeditos provocent. Humiles enim et abiecti, quamquam eis quoque abstinendum est, plerumque tamen accepta iniuria aut mussant, aut, si quid moliri voluerint, non magno negotio comprimuntur; at provocata virtus acres sub pectore stimulos subiicit; neque facile restinguitur ardor vindictae, quem in viri fortis animo indignitas contumeliae accenderit. Minore periculo in vili aliqua et abiecta mulierecula peccasset Tarquinius; at quod in ea peccatum foret, cui pater Spurius Lucretius, vir Collatinus esset, sola regni eversione poterat expiari. Simile quiddam et postea decemviris accidit: quorum potestatem, quasi incendium aliquod, in civitate grassantem, Virginiae sanguis exstinxit. Expulsis igitur tyrannis, servitutem consecuta libertas; isque, qui antea minimum poterat populus, plurimum posse coepit. Neque tamen ἄκρατος illa libertas fuit, qualis Athenis erat, ubi Plato ait, non hominibus modo, qua servis, qua liberis, sed mulis etiam et asinis summam licentiam fuisse: immo vero rudis ille et expers Graecarum artium populus, qui usque ad id tempus nihil praeter ligones et arma tractaverat, ita rempublicam suam temperavit, ut non Solon, non Lycurgus melius id ac sapientius praestare potuisse videatur. Nam quum tria sint recta reipublicae genera, regnum, potestas optimatum, et potestas populi, eaque omnium optima ac firmissima sit, quae non simplex omnino, atque unius generis fuerit, sed e singulis quod in quaque optimum videtur excerpserit, qualis antiquitus Lacedaemoniorum fuit; summo consilio videntur veteres Romani suam ex tribus illis generibus permiscuisse ac temperasse. Ac regium quidem nomen aversabantur et oderant: regiam tamen potestatem multas ad res, praecipueque ad bellicas, necessariam intelligebant. Multo enim melius administrantur bella, quum unus summae rerum praeest, quam quum multorum expectanda sententia est; et hoc vel praecipue Demosthenes superiorem Philippum Atheniensibus dicit. Ac videre est hodieque in eis civitatibus, quae a multis reguntur, quum bellum gerendum est, unum deligi, cui potestas in exercitu summa tribuatur. Ut igitur Lacedaemone bini reges erant, quorum unus domi iura civibus redderet, deque iis, quae tempus postulare videretur, ad senatum referret; alter quum e finibus eduxisset exercitum, vitae necisque potestatem in eos

qui militabant obtineret: ita Romani binos consules potestate prope regia creaverunt, qui in urbe quidem civium controversias disceptarent, senatum consulerent, haberent comitia, ad populum quae ex usu erant referrent, milites conscriberent, exercitibus autem summo ac plane regio cum imperio praeessent; ita tamen ut scirent rationem se postea eorum, quae gessissent, exigendos. Hoc Romani sapientius, quod Lacedaemoniorum regnum et perpetuum erat et hereditarium, Romani consules et creabantur suffragiis civium, et annui erant. Hoc igitur temperamento adhibito, quod in regibus odiosum erat, sustulerunt; quod salutare ac necessarium reipublicae, retinuerunt. Iam ut apud Lacedaemonios in senum collegio, sic apud Romanos in senatu optimatum potestas perspici poterat. Ut apud illos in omnibus vitae partibus probatum esse oportebat, qui se in collegium senum admitti postularet: sic apud hos nonnisi spectatae virtutis et prudentiae viri in senatum a censoribus legebantur; et si qui non satis ex illius ordinis dignitate se gererent, movebantur. Senatus de gravioribus criminibus, aut cognoscebat ipse, aut cognitionem mandabat; pecuniam publicam in potestate habebat; legationes mittebat; missas ab aliis audiebat; de publicis omnibus negotiis consulebatur, ac decernebat; sine senatus auctoritate non bellum suscipi, non pax fieri poterat. Summa in illo concilio gravitas, summa dignitas, summa maiestas erat, ut non immerito Cyneas, Pyrrhi legatus, interrogatus, quae sibi Romani senatus visa facies esset, totidem sibi regum consessum visum esse responderit. Ut igitur si quis consulum modo potentiam spectasset, facile putasset Romam regio adhuc imperio subesse; ita qui senatus tantum auctoritatem considerasset, optimatum eam gubernationem esse existimasset. Praecipua tamen potestas penes populum erat. Et hoc significat Tacitus, quum ait, *Libertatem et consulatum L. Brutus instituit.* Libertatem enim quum dicit, democratiam intelligit, cuius praecipuum finem esse Plato et Aristoteles docent, *ἐλευθερίαν, καὶ ἰσηγορίαν, καὶ ἰσονομίαν,* id est, ut omnes in civitate libere vivant, libere loquantur, et aequo iure sint. Itaque antiquitus, qui libertatem, aut potius licentiam amabant, et more ac modo suo vivere volebant, Athenas potissimum confluebant, quod illic maxime omnibus libera omnia essent, et eo respiciens ille ex Adelphis Sannio (vide Terentium; act. II. scen. II. v. 9):

Hiccine, *inquit*, aiunt libertatem aequam esse omnibus!

Sed ne extra septa, quod aiunt, evager, plurimum Romae, ut modo dicebam, populus poterat. Populus leges ferebat, quarum praecipuum in omni civitate robur est, et ex quibus maxime, qualis quaeque respublica sit, iudicatur; populus honores et imperia mandabat; populus solus de capite civium iudicabat. Ita quibus duabus rebus vitam hominum contineri dicebat Democritus, poena et praemio, earum utraque populi potestate continebatur. Admirabili etiam consilio provisum ac prospectum erat, ne harum partium ulla ceterarum utilitatibus careret; neve consules aut senatum aut populum, neu senatus populum, aut populus senatum despiceret, suamque caussam a caussa communi seiungere ac separare posset; sed omnes mutuae indigentiae vinculo, quo nullum firmius est, inter se adstringerentur. Vix itaque videbatur ulla res evenire posse tanta, quae

perturbaret illam harmoniam, quae tam bene fundata labefactaret, tam sapienter colligata dissolveret; si rerum humanarum fragilitas et instabilitas quidquam in eis aeternum esse pateretur. Quidam consulatu insolentius usi, rerum novarum studium in populi animis excitarunt. Creati decemviri, quod sparsa in plures potestas et licentiae et invidiae minus habitura videretur. Indignatur enim fere plebs, aut unum, aut paucos posse omnia; plures dominos aequiori animo ferunt, quum sperent obstituros alios, si quid unus superbe aut improbe moliatur. His quoque potestate abutentibus, ob idque deiectis, varie creati modo consules, modo tribuni militares, ut male affectis ac laborantibus iucunda, etiam interdum in deterius, crebra mutatio est; sed res ipsa docuit verissimum esse quod scripsit Plato, nihil tam cavendum esse civitatum fundatoribus, quam ne pro una duas faciant civitates. Sunt autem duae pro una civitates, quoties pars altera civium dominatur ac floret, alteri ad honores et imperia ita praeclusus aditus est, ut eum recludere ne virtus quidem, quae sola veri honoris mater est, possit. Hoc inter cives perpetui cuiusdam odii atque invidiae seminarium est: neque potest quisquam ex animo eam rempublicam amare, in qua se laboris ac periculi participem, honoris ac dignitatis exsortem videat fore. Quo magis amanda et admiranda ecclesiastica respublica est: in qua, ut alia, sic hoc quoque divinitus institutum ac receptum est, ut neque paupertas, neque generis obscuritas aditum ad summas dignitates cuiquam, qui modo virtute ac meritis nitatur, occludat. Huic incommodo Romani de principio non satis prospexerant, qui soli nobilitati, id est patriciis (illi enim tunc soli nobiles erant) consulatum et ordinem senatorium patere voluerant; plebeios, maximam, ut in omni civitate, multitudinem, excluserant. Neque hoc satis, inter patres et plebem ne connubii quidem ius erat. Ea seges ac materia tumultuum; is fons, haec origo seditionum fuit. Hinc illae veteres secessiones; hinc, etiam his rebus utcumque compositis, Gracchanae, Marianae, ac Sullanae tempestates exstiterunt, quae utrisque partibus suae ambitioni aut plebem aut Senatum praetendentibus, huic urbi excidium prope ac vastitatem attulerunt. Nam hoc quoque non immerito aegre ferebat plebs, nobiles divitiis affluere, egestate se et aere alieno premi; agros suis periculis, suo sudore ac sanguine comparatus, ab aliis ignavia torpentibus, luxuria diffluentibus possideri. Magna hinc paupertas, magnae illinc divitiae, periculosa res civitatibus: mediocritate servantur. Iam illa Pompeii primum et Crassi et Caesaris; deinde, Caesare exstincto, Antonii, Lepidi, et Octaviani coniuratio aperte confirmat id, quod ab iisdem, quos ante nominavi, philosophis traditum est, non esse patiendum, ut in libera civitate privatorum potentia supra modum augeatur. Facile enim hoc modo popularis status in paucorum imperium vertitur: quorum qui primus alios aut vi opprimere, aut dolo circumvenire, aut casu aliquo amovere potuit, is unus, nemine iam adversari audente, dominatur.

MURET.

N.º 3. Cap. II. *Posito Triumviri nomine, Consulem se ferens*, etc....

Quorsum enim se amplius triumvirum diceret, quum ex collegis Antonium ad mortem compulisset, Lepidum omni dignitate detracta, infra mor-

tuos amandasse videretur? Non iam igitur amplius triumvirum, sed *consulem se ferens*, ut, praetexto legitimi et usitati imperii nomine, facilius quo volebat perveniret. Fuit autem hic quintus Augusti consulatus. *Et*, verbo quidem *ad tuendam plebem*, re autem ipsa ad confirmandam potentiam suam, *tribunitio iure contentum*. Non poterat per leges eodem tempore plures magistratus gerere, et tamen omnium magistratuum vim ac potestatem in se unum transferre cupiebat. Ergo, qui summus erat in urbe magistratus, consulatum dico, eum, quum visum est, et quamdiu ac quoties visum est, occupavit. Quum autem tribunorum plebis maxima etiam esset auctoritas, ut qui aliis omnibus magistratibus intercedere, eorumque conatus impedire possent (nam si unus tribunus dixerat *veto*, irritum erat quicquid agebatur); quum ipsos quoque consules nonnunquam obtorto collo in carcerem traherent; quum senatusconsulta arbitratu suo rescinderent; quum, quod caput est, sacrosancti essent, ita ut eos violare aut invitos attingere piaculum haberetur; noluit quidem Augustus tribunus plebis esse, quum iam consul esset, praetereaque iam patricius effectus, adoptione in gentem Iuliam, tribunatum plebis capere non posse videretur; sed tribunitiam potestatem a senatu petiit, obtinuitque (quid enim tunc petenti Augusto negari poterat?) ut esset, non una et consul et tribunus plebis, sed, inverso loquendi genere, *consul tribunitiae potestatis*. Hoc autem se facere simulabat, ut plebem tueretur, quoniam ea tribunorum creandi caussa principio fuerat: speciosa nomina; res capitales, et ad reipublicae exitium pertinentes. Ac videte, quemadmodum posterior quisque tyrannus priori cautior esse soleat. Sulla dictaturam in perpetuum acceptam deposuerat, seque in apertum capitis discrimen abiecerat. Caesar, quod ipse quoque Sulla iam privatus eventurum quandoque praedixerat, semel acceptam mordicus retinuit, secutus Dionysii dictum, qui non, nisi pedibus tracto, tyrannidem relinquendam esse dicebat; sed dum vel lenitatis ac clementiae famam aucupatur, vel, quod magis credo, naturae suae in conservanda etiam inimicissimorum salute obsequitur, in custodienda sua parum cautus ac diligens fuit: ita ut ab iis perierit, quos ipse servarat. Exitus Caesaris Augustum docuit, quid facto opus foret. Itaque, quum maxima pars fortissimorum civium in tanta longitudine bellorum civilium exstincta esset, quod reliquum erat, sustulit proscriptio; ut ne Ciceroni quidem ipsi, qui Augustum ad illam potentiam magna ex parte perduxerat, quemque Augustus in omni sermone *patrem suum* vocare consuerat, parceretur. Quod si hoc Caesari dictatori in mentem venire potuisset, ut potestatem tribunitiam assumeret, fortasse religio illa, qua tribunos violare nefas putabant, et nonnullorum animos ab ipso violando retardasset, et alios ad opem ferendam excitasset. Ea igitur se muniit et armavit Augustus, ne quid omitteret, quod aut ad constabiliendam potentiam, aut ad salutem in tuto collocandam utile videretur. Sed, ut medici prius praeparant eos quibus valentiora pharmaca praebituri sunt; sic Augustus mollibus quibusdam et lenibus προθεραπείαις permulcendos esse homines duxit, quo facilius illud amarissimum poculum servitutis obbiberet. Consul igitur, et illa quasi lorica tribunitiae potestatis armatus, non tamen confestim summam sibi rerum omnium potestatem aperte vindicavit.

Ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paullatim, munia senatus, magistratuum, legum in se trahere.

Sic locutus est et lib. II.: *Nam cuncta legum et magistratuum munia in se trahens princeps, materiam praedandi patefecerat.* Videte autem quo artificio sibi Augustus omnium conciliarit animos, quamque callide intellexerit, quo maxime quisque caperetur: *Militem*, inquit, *donis*. Milites enim animi toti ad lucrum intenti sunt: neque ulla re magis, quam donis permoventur. Est quidem verum illud Homericum (*seu potius Hesiodeum*):

Δῶρα θεοὺς πείθει, δῶρ' αἰδοίους βασιλῆας.

Sed multo verius in iis, qui, exigua pecuniola adducti, vitam suam quotidie in omne discrimen exponunt. Quando enim pecuniam negligent, qui vitam ipsam prae pecunia negligunt? Itaque quantum apud milites dona possint, magis etiam posterioribus saeculis intellectum est, quum, ut quisque amplissimum donativum obtulerat, ita ad eum imperium deferebant, non diutius imperare passuri, quam dum reperiretur, qui amplius polliceretur. Et erant, qui, tanquam in auctione, licitarentur, non quanti imperarent, sed quanti paullo post morerentur imperatores. Pellexit igitur Augustus militem donis, *populum annona*. Nihil est enim quod populum magis torquest, aut facilius ad seditionem populares animos concitet, quam annonae difficultas. Urget enim fames, qua, ut ait Homericus Ulixes, mori molestissimum est, neque sui oblivisci patitur; *Venterque*, ut proverbio dicunt, *aures non habet*. Neque vulgo odiosiores ulli sunt, quam qui annonam incendunt, et exeandefaciunt; neque ulli magis quam qui eam sublevant, populum demerentur. Reditum Ciceronis ab exsilio iucundiorem populo fuisse aiunt, quod summam quae antea fuerat annonae caritatem summa vilitas consecuta est. Sapienter, ut solet, Tacitus noster libro quarto Annalium ab excessu Neronis ait, vulgo alimenta in dies mercari solito unam esse ex republica annonae curam. Auri, purpurae, honorum plus apud illos esse plebs aequo animo fert; quiescere esuriens non potest. Quum igitur Siculo adversus Sextum Pompeium bello caritas effecta esset, vilitatem reduxit Augustus; *et gratuitum etiam frumentum largitus est*: ita populum pellexit annona. *Cunctos dulcedine otii*. Nihil enim fatigatis dulcius est quiete, et populum Romanum multorum annorum continentia bella ita lassaverant, ut otium qualibet mercede redimendum putaret.

His igitur illecebris quum sibi omnium voluntates devinxisset Augustus, tum demum *insurgere*, non ὀξέως tamen, ut Hesiodi verbo utar, sed *paullatim*, seseque ultra civilem modum attollere; *Munia senatus, magistratuum, legum in se trahere*, quasi ceteros labore exsolveret, ipse omnem molestiam reipublicae caussa in se transferre aut suscipere vellet. Legationes antea in senatu audiri solebant. Hac molestia senatum liberavit Augustus. Audiri quidem eas voluit et in senatu nonnunquam, ut senatus aliquid tamen agere videretur; sed plerasque domi, paucis adhibitis, ipse, quum videbatur, audiebat. Senatus de pace, de bello, de provinciis deliberabat. Quid opus erat tam multos senes tantum laborum capere tam mane con-

venire in curiam, tam multa ibi audire, tam multa dicere, tam vesperi domum fessos et viribus exhaustos redire? Valetudini ac quieti eorum prospexit Augustus. Domi haec cum paucis tractare coepit. Magistratuum varia ac multiplex procuratio erat. Augustus consulatum quidem, qui praecipuus erat magistratus, sumpsit sibi, quum voluit, quamdiu voluit et quoties voluit; nam ut nos vestem, sic ille consulatum, quum voluerat, capiebat, deponebat, resumebat; neu populus de duodo ei collega sollicitus foret, ipse sibi collegam, quem libuerat, non qui una imperaret, sed qui imperata faceret, cooptabat. Magnum in republica onus tribuni plebis sustinebant. Ipse tribunatum quidem non cepit; sed, ut eos onere levaret, potestatem tribunitiam accepit. Censorium munus quam molestum, quam grave! locare publica, senatum legere, populum censere, inquirere in omnium mores, alios senatu movere, aliis equum publicum adimere, alios in Caeritum tabulas referre, multos notare, in multorum odia incurrere: odiosa res, et negotiis plena. Igitur censuram quidem non sumpsit Augustus; sed, alio vocabulo, *morum regimen* sumpsit. O hominem laboriosissimum, et alienae quietis studiosissimum! Magno tumultu, magno molimine, magno concursu civitatis leges antea rogabantur. Tollatur illa quoque tumultuandi materia. Quod Augusto placuerit, pro lege habetor.

Sed, quum haec omnia in se traheret Augustus, nemone illius conatibus obviam ire ausus est? Immo vero quicquid concupiverat, assecutus est *nullo*, ait Tacitus, *adversante*. Quonam igitur romana virtus prolapsa erat? Quo vetus ille vitae potius quam libertatis amittendae ardor abierat? Nullane scintilla virtutis antiquae relicta erat, quae in posterorum pectoribus viveret? Catonem ferunt, quum, quatuordecim fere annos natus, crebro in aedes Sullae a paedagogo duceretur, videretque illic multos torqueri, multos duci, multorum nobilium civium oblita cruore capita adferri, quaesiisse ex magistro, cur nemo reperiretur, qui Sullam interficeret; quumque is respondisset, eum ab omnibus metui: *Cur tu ergo*, inquit, *venienti huc mihi gladium non dedisti, ut patriam liberarem?* Nemone igitur vir erat, qui Catonis vix dum puberis animum indueret; Vere vetus ille Rhintonis versus de Romanis tunc dici potuit:

Οἱ *μὲν παρ' οὐδὲν εἰσιν, οἷς δ' οὐδὲν μέλει.*

Alii quidem tanti non erant, ut quidquam magnum ac memorabile susciperent, alii autem negligebant. *Quum ferocissimi*, minimeque patientes servitutis, *per acies*, ubi Mars fortissimum quemque pignoratur, *aut proscriptione cecidissent.* Nam ii potissimum proscripti sunt, quos triumviri conatibus suis obstare posse credebant. Multos ignaviae simulatio texit, *ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior*, et ad omnia aequa, iniqua, accipienda ac perferenda paratior, *opibus et honoribus extollerentur.* Ita et avaris et ambitiosis explebatur animus; maxima autem pars hominum, aut altero eorum vitiorum laborat, aut utroque. *Novisque ex rebus*, id est, ex illa commutatione reipublicae *aucti*, et divitiis et dignitate cumulati, *tuta et praesentia, quam vetera et periculosa mallent.* Ita, dum sibi consulerent, quomodo in publicum consuleretur, non laborabant; rebusque suis intentus, alienarum facile capiebat oblivio.

Ergo, in urbe quidem, tuta et composita omnia; nemo erat, qui adversus

Augusti voluntatem hiscere auderet. Quid in provinciis? *Neque provinciae,* inquit, *illum rerum statum abnuebant, suspecto S. P. Q. imperio, ob certamina potentium et avaritiam magistratuum invalido legum auxilio. Quae vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.* Admirabilem scriptorem et prudentiae plenum! Non nude ac simpliciter ea de quibus agit exponit; sed caussam, cur ita fuerit, ubicunque opus est, subiicit. Neminem in urbe Augusti coeptis adversatum esse, et cur nemo adversatus sit, docuit: nunc ne provincias quidem illius imperium detrectasse, et cur non detrectaverint, docet. Cur ne provinciae quidem illum rerum statum abnuebant? Quia suspectum eis erat senatus populique imperium. Cur suspectum? Duas ob caussas, certamina potentium, et avaritiam magistratuum. Certamina potentium eo provincias adducebant, ut nullum salutare consilium capere possent. Dissidebant Sulla et Marius? Qui Sullae partes sequebantur, diripiebantur a Marianis; qui Marii, a Sullanis. Quid hic miserae provinciae consilii caperent? quomodo anceps et utrimque imminens exitium effugerent? Vix illa tam atrox tempestas sedata erat, quum alia multo atrocior exorta est, bello civili inter Pompeium et Caesarem excitato. Ab utris haec aut illa provincia diriperetur, incertum erat: ab alterutris quidem prope omnes diripi, necesse erat, et interdum plus incommodorum accipiebant ab iis quorum partes vovebant, quam ab iis a quibus abhorrebant. Ne quiescere quidem et exspectare certaminis eventum licebat. Ut Solon, ita Pompeius, neminem in seditione civili otiosum esse patiebatur; qui quievissent, eos se pro hostibus habiturum esse dicebat. O miseram illorum temporum conditionem! quum furiosae duorum hominum ambitioni tam multorum fortium virorum sanguini litabatur. Heu, Patria, quanto eum dolore hac in parte tui recordor! Quo, quo te miseram potentium certamina redegerunt! Omnia veteris crudelitatis exempla in calamitatibus tuis renovata sunt. Intestinae potentium dissensiones, te, cui prius, etiam qui non te oderant, invidebant, nunc etiam invidis et hostibus miserandam reddiderunt. Sed omittamus haec, quorum acerbissima cogitatio est, et animum ad vetera referamus.

Certamina igitur potentium suspectum provinciis senatus populique imperium fecerant. At illa certe continentia non erant; interquiescebant aliquando, et provincialibus reficiendi ac recreandi sui spatium dabant. Immo vero plerumque quamlibet atroci bello gravior et exitiosior pax erat. Mittebantur in provincias, non pro praetoribus, sed pro praedonibus, homines exhausti, famelici, egeni, aut, quod pro eodem est, divites quidem et abundantes, sed avidi atque inexplebiles, quorum insatiabilem cupiditatem ipsa copia incenderet, qui sacra, profana, publica, privata omnia diriperent; qui tantum habere quemque in provincia fas putarent quantum sibi superfuisset; qui non hostium aut latronum, sed harpyiarum in morem omnia depraedarentur: neque domos modo provincialium exinanirent, sed eorum ipsum sanguinem, ipsam medullam exsorberent, et exsugerent. Nulli enim saeviores latrones sunt, quam qui praetextu iuris latrocinantur. Hoc vocabant purgare provincias. Et plane ita purgabant et abstergebant, ut post eorum ambitum, nullis ad eas verrendas scopis, nullis spongiis, aut peniculis opus foret. Pura omnia

impuri homines relinquebant. At, dicet aliquis, erant repetundarum iudicia, quan noo in ipsos modo magistratus, aed in ipsorum quoque heredes, in quanto locuplatiores facti essent, redderentur. Ludibria illa, non iudicia erant. Turbabantur vi; quum interdum minae intentarentur iudicibus, interdum etiam sicae. Turbabantur ambitu, qui saepe et accusatores praevaricari ac colludere, et in iudices peierare cogebat. Turbabantur ea, quae semper plurimam apud plurimos, prope dixi omnia apud omnes, potuit pecunia. His fiebat ut omnis rerum commutatio provincialibus optabilis videretur. Quare Augusto ad se unum omnia trahenti facile acquieverunt. Quod documento principibus esse debet, ne evaris hominibus gubernandas provincias mandent. Diu enim compressa populorum odia aliquando tamen erumpunt, ut aut rebellionem faciant ipsi, aut aliis novas res molientibus adiungant se potius ad illos, quam eorum conatibus obstare nitantur. Atque huius rei exempla quaedam fortasse etiam nostris quoque temporibus exstiterunt.

MVRET.

(Huius notae succum expressit sagaci iudicio Ruperti.)

N. 4. CAP. III. *Nam senem Augustum devinxerat adeo, uti nepotem unicum, Agrippam Postumum, in insulam Planasiam proiiceret, rudem sane bonarum artium et robore corporis stolide ferocem, nullius tamen flagitii compertum.*

Natura comparatum est, ut, cum corpore, senum animus quoque relanguescat ac molliatur. Itaque, si senex improbam uxorem nactus est, facile se illius blanditiis irretiri et illaqueari sinit. Vix enim est, ut resistere possit incautus et incustoditus attentae semper et subdolae, apertus ac simplex duplici et tectae, inermis armatae. Senes autem etiam, propria ipsorum arma, consilium et prudentia saepe deficiunt; at eiusmodi mulier quando dolis armata non est? Hoc et in privatis domibus, quarum tamen damna minus late patent, periculosum est; et in principibus eo periculosius, quo maiorem secum ruinam trahunt. Impotentes enim fere sunt aut in magna potentia educatae, aut ad eam evectae mulieres, novarum rerum amantes, ambitiosae, imperandi cupidae; et dum, quod facere imbiberunt, efficiant, fas nefasque pro eodem putant: quo minus omnia turbentur ac ruant; quo minus caelum terrae misceatur, dum potiantur eo quod cupiunt, non recusant. Metum, pudorem, religionem, caritatem, etiam coniunctissimorum exuunt; ut ad honesta pavidae, sic ad illicita audaces. Quum autem per se feminae parere miserum sit, tum longe infelicissima gens, cuius ipse princeps feminae paret. Minus interdum malorum efficiunt solae. Quamquam enim omnia prae sua libidine nihili faciunt, interdum tamen, si solae sint, naturali actus sui timiditate refraenantur: non ut virtute vitium, sed ut vitium contrario vitio paullum reprimatur ac retundatur. At, si cupiditatem suam virorum vel auctoritate velari, vel nomine ipso firmari posse videant; nihil tam periculosum, quod aggredi, nihil tam munitum, quod labefactare; nihil tam sanctum, quod violare non audeant. Magna populi calamitas est uxorius princeps. Ter quaterque, ut poëtae loquuntur,

miserae gentes, quarum principes uxoribus suis nubunt. Nam ut cicuta, si sola bibatur, meri potione, ne exitio sit, impediri potest; sin permista cum vino hausta sit, nullus iam superest remedio locus; ita muliebris impotentia, si sola bacchetur, imperio viri fraenari ac coerceri potest; sin virili auctoritate vallata, et illo quasi vehiculo adiuta, ad reipublicae vitalia penetrarit, vix ab imminenti exitio populum Salus, ut aiunt, ipsa servaverit. Desperata et profligata res est, ubi se cum venenis remedia miscuerunt. Hoc malum populo Romano in Augusto et Livia evenerat. Miti et placido erat ingenio Augustus, praesertim senex; sed Livia, dum filio, qui iam ipsi unicus reliquus erat, quo iure quaque iniuria imperium parare vult, senem per se lenissimum in eos, qui obstare posse videbantur, efferabat. Iam duos Agrippae filios, pridem imperio destinatos, mors sive naturalis, sive in alteru Liviae venenis properata, sustulerat, et vulgo nota Liviae improbitas ipsi Augusto aliquid sinistrae suspicionis asperserat. Restabat unus M. Agrippa Postumus. Moriens enim, ut ante dixi, praegnantem uxorem reliquerat Agrippa. Tollendus erat hic quoque, praesertim quum eum eodem quo Tiberium die, adoptasset Augustus, et iuvenem paternae virtutis memoria multorum conciliatura animos videretur. Numquid igitur hunc quoque venenis aggressa est? Eadem saepe tentare, suspectum est; et fortasse fraterna nex Postumum adversus tales insidias reddiderat cautiorem. Grassemur calumniis. Haec quoque non inusitata novercis tela sunt. Insimulatus est, quasi Liviam novercam probris incesseret, ipsi Augusto parum aequus foret, de ipsius morte consilia inisset; neque tamen damnatus capitis: quum rei tam atrocis nulla satis firma indicia proferrentur; sed relegatus, et amotus e conspectu, ut et deleretur ex avi animo, et quum commodum foret, minore negotio e medio tolleretur. Ita Augustus nepoti, ut in vita esset, ipsius innocentiae; ut in urbe ne esset, uxoris improbitati, dedit.

Ac Postumum Tacitus fuisse ait *rudem sane bonarum artium*: quod mirum non est, nam neque patrem habuerat, a quo educaretur, et a matre nihil didicisse poterat, nisi quod non didicisse praestaret; *et robore corporis stolide ferocem*: quod Plato evenire ait omnibus generosis ingeniis, quoties non ita, ut oportet, educantur: et alioqui patrem habuerat rusticanum ac militarem, et duritiae, non deliciis assuetum. Addit Tacitus: *Nullius tamen flagitii compertum.* Hoc avo ad conservandum ac fovendum nepotem satis esse debebat. Sed videte, quam propriis et significantibus verbis utatur Tacitus, quem isti inepte fastidiosi, quia, quid bene loqui sit, nesciunt, ut male lucutum notant. *Nam senem*, inquit, *Augustum*, ob idque languidiorem et captu faciliorem, *devinxerat* et in potestatem suam redegerat, sibique obnoxium reddiderat *adeo, uti* non cetera modo ex eius arbitratu gereret, sed *nepotem*; et solent nepotes avis cariores etiam esse quam filii, quod se in eis diutius victuros ac memoriam sui propagaturos esse confidunt; neque tantum nepotem, sed nepotem *unicum*. Quis autem nescit, quae unica sunt, quanto cariora esse soleant? Oculum ipsum (et nihil est oculis carius) magis amant, qui unicum habent. *Agrippam*, ut vel ipsum Agrippae nomen renovare deberet in Augusti animo memoriam illius Agrippae, quo potissimum adiutore ad imperium pervenerat. *Agrippam* igitur *Postumum*,

ob idque τηλυγέτην, quo caritas intendi solet, et ita natum, ut spes nulla superesset, fore ut ex patre ipsius quisquam amplius nasceretur: non blande ac leniter amandaret, non secedere iuberet, non honoris specie in provinciam aliquam mitteret, sed *proiiceret*: quo in verbo summa inest odii et aversi animi significatio. Quae enim proiicimus, ab iis abhorremus; ea ne aspicere quidem volumus. At quo proiiceret? Tarentum forte, aut Mitylenen, aut Miletum, aut in aliquem eiusmodi locum, in quo inglorius, praecisa imperandi spe, delicate tamen ac molliter viveret: immo vero *in insulam Planasiam*, Corsicae proximam, ob insalubre caelum prope desertam, et quidem addito ad custodiam tribuno militum. Videte quantum in' seuum animis, adversus privignos, novercales blanditiae possint!

Mvret.

N.° 5. Cap. VI. *Monuit Liviam, « ne arcana domus, ne consilia amicorum, ministeria militum vulgarentur.»*

Tria prudentissima praecepta.

Arcana domus.....

Nihil est enim quod principum auctoritatem magis imminuat, quam si domestica ipsorum arcana vulgentur: multa privatim faciunt, quae publice nesciri interest: non semper eadem est interius et exterius illorum facies: non toti intus aeque ac foris nitent. Itaque, plerosque eorum nemo minoris pendit, quam qui ad secretissima maxime admittitur: pauci admodum sunt, qui nihil habeant quod tegi satius sit; ignotis maior veneratio est; contrectata sordescunt. Vix effugere possunt, quibus quicquid libet, licet, quin libeat interdum aliquid, quod non licet: eo pluribus venerabilis est princeps, quo paucioribus familiaris.

Consilia amicorum......

Multa enim consilia clam dantur, quae in propatulo non darentur: quae publice dantur, ad honestatem omnia; quae secreto, ad utilitatem pleraque diriguntur. At si exigantur haec, ut par est, ad regulas philosophorum, nihil utile, nisi quod honestum.

Ministeria militum.

Multa enim principes, ubi manu et ferro opus est, per milites exsequuntur, ad quae non tam promptos ac paratos eos invenirent, si reddenda singulorum ratio esset. Qui principi paruit, non sententia, sed silentio absolvendus est.

Neve Tiberius vim principatus resolveret, cuncta ad senatum vocando.

Principatum intelligit monarchiam, quae, ut eo magis intenditur, quo magis ad unum omnia revocantur, ita eo mollior et laxior fit, quo pluribus datur iudicandi potestas.

Eam conditionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet, quam si uni reddatur.

Frustra tentatur a quibusdam vetus scriptura, qui putant melius legi posse, *ut non aliter ratio constet*: hoc enim dicit Tacitus, rationem cuiusque facti constare non posse, si pluribus, ut senatui, reddenda sit; semper enim idem factum alios probaturos, alios improbaturos: unum esse oportere, cui reddatur ratio, et cuius iudicio stetur; si aliter fiat, imperii vim resolvi, et pro monarchia aristocratiam quandam, aut oligarchiam constitui.

Mvret.

N.° 6. Cap. VII. *Inter principatus insignia numeratur ignis.*

Ignis originem nescio: nisi quod antiquum video et a temporibus Antoninorum. Herodianus sane in Commodo statim meminit, ut rei vulgatae, ubi de Lucilla, sorore eius, I, 20: Οὐδὲν ἧττον μέντοι καὶ ὁ Κόμμοδος ἐφύλαττε τιμὰς τῇ ἀδελφῇ. Καὶ γὰρ ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου καθῆστο ἐν τοῖς θεάτροις, καὶ τὸ πῦρ προεπόμπευεν αὐτῆς. Idem, de Marcia, Commodi concubina, c. 40: Ἡ οὐδὲν, inquit, ἀπεῖχε γαμετῆς γυναικὸς, ἀλλὰ πάντα ὑπῆρχεν, ὅσα Σεβαστῇ, πλὴν τοῦ πυρός. Et de Pertinace, II, 9: Κατῆλθεν ἐπὶ τὸ συνέδριον τῆς βουλῆς, οὔτε τὸ πῦρ ἐάσας ἑαυτοῦ προπομπεῦσαι, οὔτε τι ἄλλο τῶν βασιλικῶν συμβόλων εἰς ὕψος ἀρθῆναι. Nec ambigimus de more. Illud tamen mirum, bis mirum, non alium e Graecis Latinisque exprimere tam insignitam rem, praeter Herodianum. Non Dionem, non Capitolinum, non Spartianum, non Lampridium, qui eadem scripserunt illi; nec enim, quod sciam, meminerunt verbo. Quis tamen iste ignis? non e carbonibus aut ligno, nec qualis ille apud Horatium, Sat. lib. I, 5, 36, prunae batillus; lampas tantum fuit. Rem adhuc ignotam doceo, firmoque ex M. Antonino, in libris suae vitae, I, 77: Ὅτι δυνατόν ἐστι, inquit, ἐν αὐλῇ βιοῦντα μήτε δορυφορήσεως χρῄζειν, μήτε ἐσθήτων σημειωτῶν, μήτε λαμπάδων καὶ ἀνδριάντων, τοιῶν δέ τινων, καὶ τοῦ ὁμοίου κόμπου. Describit recensetque insignia omnia principatus. Ut ergo in Deorum cultu adhibitae lucernae facesque, ut docui in Electis, I, 3, sic imperatorum. Opinor autem Romam traductum morem e Persis: illorum enim regi praelatus ignis. Xenophon, Παιδείας, VIII, 3: Καὶ πῦρ ὄπισθεν τοῦ ἅρματος ἐπ' ἐσχάρας μεγάλης ἄνδρες εἵποντο φέροντες, et post ignem illum secutus Cyrus. Immo et Asiaticis, si recte capio Ammian. XXIII, 6: *Feruntque etiam (si iustum est credi) ignem caelitus lapsum apud se sempiternis foculis custodiri: cuius portionem exiguam, ut faustam, praeisse quondam Asiaticis regibus dicunt.* Diadema autem primus Romanorum principum usurpavit Aurelianus, uti in vita eius Victor; etsi alibi male id refert ad Caligulam. Purpuram quis primus sumpserit, adhuc quaero.

Ivsti Lipsii Excurs. A.

N.° 7. Cap. VIII. *Legata non ultra civilem modum.....*

De testamento Augusti dixit, id est, de heredum institutione: nunc de accessionibus testamenti, id est, de legatis, et ait, *legata non fuisse*

ultra civilem modum. Hoc quidem ita interpretantur; hereditotem Augusti non fuisse ab eo gravatam legatis ultra modum iure civili, id est, lege Falcidia praescriptum: id est, non tam multa fuisse legata, ut quarta pars hereditatis penes heredes permansura non esset. Ponamus nunc quidem hoc verum esse: nam postea spero me planum facturum esse, hanc interpretationem a vero abhorrere; sed tamen quasi ea vera sit, cetera persequamur. Sequitur,

Nisi quod populo et plebi.....

Illud *nisi* significat, hanc exceptionem quandam esse ab eo, quod antecessit. Servavit igitur modum legis Falcidiae, nisi in iis quae sequuntur. Quaenam autem illa sunt? Pauca videlicet quaedam. *Populo*, inquit, *et plebi*. Cur, quum populum dixisset, plebem addidit? Nonne *populi* nomine etiam plebs continetur? Coniungebantur haec interdum ad maiorem quandam expressionem. Sic lib. X Epistolarum Ciceronis: *M. Lepidus Imp. it. Pont. Max. Senatui, Populo Plebique Rom.*; et l. XII: *P. Lentulus P. F. pro Quaest. pro Praet. S. D. Coss. Praett. Tribb. P. L. Senatui, Populo Plebique Rom.* Quantulum igitur populo et plebi legavit? In libris Taciti, praeterquam in iis, qui a me emendati sunt, legitur CCCCXXXV, superducta linea transversa in iis, quorum editioni Beroaldus iunior, homo eruditissimus, praefuit, ut significentur millia: quam qui postea detraxerunt, legatum fecerunt nongentis nonaginta novem partibus minus; sed illam scripturam depravatam esse constat e Suetonio, scribendumque, ut ego edendum curavi, *populo et plebi quadringenties, tribubus tricies quinquies*; error ex eo natus, quod quid interesset inter *decem* et *decies*, *centum* et *centies*, et similia, ante Budaeum, non multi sciebant. Interest autem immane quantum! id est, quantum inter unum nummum, et inter centum millia nummum. Videamus igitur, quantula haec summa sit, quod, ut omnes facilius consequamini, paullatim, quasi per gradus progrediar. Principio positum sit 24 sestertios illorum temporum, si ad monetam nostram revocentur, efficere scutatum unum decem iuliorum. Progrediamur per decem, quae multiplicandi ratio omnium facillima est: si 25 sestertii efficiunt scutatum unum, ergo 250 sestertii, scutatos decem; 2500 sestertii, scutatos centum; 25000 sestertium, scutatos mille; 100000 sestertium, quatuor millia scutatorum, 500000 sestertium, viginti millia scutatorum; mille millia sestertium, quadraginta millia scutatorum: sed non numerabant hoc modo, ut dicerent mille millia; dicebant, decies centena millia, aut decies centena. Horat. lib. I, Sat. 3, v. 15:

> . . . . . decies centena dedisses
> Huic parco paucis contento, quinque diebus
> Nil erat in loculis.

Aut simpliciter, *decies*. Martialis:

> Bis totum decies, non totum tabuit anno.

Decies igitur efficit quadraginta millia scutatorum. Ergo *centies* efficit quadringenta millia. Quantum igitur efficit monetae nostrae illud *quadringenties* quod populo et plebi legatum dicitur? Mille sexcenta millia scu-

tatorum, seu, ut planius dicam, unum millionem et sexcenta millia. Quid illud *tricies et quinquies* quod tribubus? Centum quadraginta millia scutatorum. Summa millio unus, et septingenta quadraginta millia scutatorum (1,740,000). Exigua pecunia; nihilne amplius? Immo etiam.

Praetoriarum cohortium militibus singula nummum millia.

Id est, in singula capita quadragenos scutatos. Unaquaeque legio decem cohortes habebat, quarum in prima, quae et *milliaria* dicebatur, pedites erant mille centum quinque, equites loricati centum triginta duo; in ceteris, pedites in singulis quingenti quinquaginta quinque, equites loricati sexaginta sex. Auctor Vegetius libro secundo. Augustus autem assidua in urbe tres cohortes habebat ad custodiam urbis et sui. Eae partim *praetoriae*, partim *urbanae* dicebantur, et Tacitus quidem hoc loco *urbanarum* non meminit, tantum enim *praetorias* et *legionarias* nominat; at Suetonius aperte distinguit, cuius haec verba sunt: *Praetorianis militibus singula millia nummorum, cohortibus urbanis quingenos, legionariis trecenos nummos: quam summam repraesentari iussit; nam et confiscatam semper repositamque habuerat.* Sed existimo has cohortes inter se ita munia partiri solitas, ut singulis noctibus una in palatio excubias ageret, duae obirent urbem, ductu praefecti vigilum, ad impediendos grassatores, et ad prohibenda incendia. Cui rei argumento est, quod, cum de excubitoribus palatinis agitur, una tantum cohors nominatur. Suetonius in Othone: *Quoties coena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat.* Tacitus in eadem re explicanda: *Eo paullatim progressus est, ut per speciem convivii, quoties Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret.* Suetonius in Othone: *Obstitit respectus cohortis, quae tunc excubabat.* Sequitur,

Legionariis autem cohortibus civium Romanorum trecentos nummos viritim dedit.

Trecenti nummi efficiunt duodecim scutatos. Haec vero immensa quaedam et infinita vis pecuniae est: nam post exutum Lepidum quadraginta quatuor legiones habuit Augustus, quas ad tutamen orbis terrarum distribuit. Quanquam igitur rationem huius pecuniae accurate inire ac subducere non possumus, facile tamen intelligimus, hoc uno legato plus quam tribus superioribus contineri; ideo autem dixit *civium Romanorum*, quia erant et in exercitu cohortes auxiliarium, a populis, sociis, et amicis, ac foederatis. Haec igitur legata ait fuisse Tacitus *ultra civilem modum*; sed *civilem modum* non accipio *modum* Falcidia lege praescriptum. Certe enim Falcidiae, ne in militari quidem testamento, locus est, ut norunt, qui vel primoribus labris Ius civile attigerunt, ne dum in testamento imperatoris locum habeat, quem huiusmodi legibus solutum esse constat. Hoc igitur ita intelligo, legata ab eo fuisse modica, et modesta, neque excedentia usitatum locupletibus et copiosis civibus in condendis testamentis modum. Certe enim *civile* etiam in libris Iuris saepe dicitur, quod mo-

deratum est, et usitatum, et ordinarium. Et ita dixit Cicero *odium civile* in Miloniana, non alia propria ac privata de caussa susceptum, sed usitatum bonis omnibus adversus improbos: *Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus?* Peccat enim Victorius, qui *commune* eo loco, non *civile*, adversus omnium librorum fidem, scribendum putat. Sic Ovidius, Metam. lib. XII, v. 583:

Exercet memores plus quam civiliter iras.

Augustus igitur legata non reliquit ultra civilem modum, nisi ea quae modo exposuimus: nam haec quidem magna plane et ampla sunt, ultra civilem modum, et imperatoria potius, quam civilia. Restat adhuc scrupulus unus, qui eximendus est. Quomodo enim dicitur Augustus legasse *populo et plebi quadringenties, tribubus tricies quinquies?* Annon et populus et plebs triginta quinque tribubus continebatur? Nonne igitur idem prorsus est legare *populo plebique*, et legare *tribubus?* Cicero quidem ita argumentatur lib. VI Philipp.: *Num quisnam est vestrum qui tribum non habeat? certe nemo, atqui illum quinque et triginta tribus patronum adoptarunt.* Sed tamen intelligendum est, eius, quod populo plebique legatum erat, tantundem pertinuisse ad unumquemque civium; eius quod singulis tribubus, non item; in alia enim tribu plures, in alia pauciores erant. Legavit igitur universo populo quadringenties; ac praeterea in singulas tribus centena millia, id est, quaterna millia scutatorum.

MVRET.

N.° 8. CAP. idem. *Interrogatusque a Tiberio, num se mandante eam sententiam prompsisset?* (illam enim suspicionem, et facile in se cadere, et procul a se amotam volebat) *Sponte dixisse, respondit: « neque in iis, quae ad rempublicam pertinerent, consilio, nisi suo, usurum, vel cum periculo offensionis. » Ea sola species adulandi supererat.*

Thetis apud Homerum Achilli ob Patrocli mortem irato, et neganti se conquieturum, donec interfecisset Hectorem,

Ὠκύμορος δή μοι, inquit, *τέκος, ἔσσεαι, οἷ' ἀγορεύεις.*

Et eo versu Aristoteles reprimere conabatur libertatem Callisthenis, apud Alexandrum liberius, quam par erat, loquentis. Eodem versu quispiam ad Messalam uti poterat. Valde metuendum erat, ne illa loquendi libertas ipsi periculum crearet. Notate autem callidissimum adulatorum genus, qui libertatis specie adulantur. Extat quiddam valde simile apud Plutarchum, in commentariolo, quo docet, *quomodo adulator ab amico internosci queat.* Senatorem narrat quemdam fuisse, qui olim, quum Tiberius in senatu praesens adesset, surrexit ad dicendum, et composito ad severitatem vultu, *Enimvero*, inquit, *liberos homines libere loqui oportet, neque quidquam reticere eorum, quae ad rempublicam pertinere iudicant, vel cum periculo offensionis.* Adstitere erectis animis omnes, et taciti quid hic, tam libere loquax, dicturus esset, expectabant. Desitam iam pridem orationis genus ipsum quoque Tiberium adverterat. Tum ille, *Audi*, inquit, *Caesar, quid sit, quod omnes nos tibi succensemus, ne-*

que tamen quisquam libere dicere audet. Cohorruerant omnes dubitantes quo tandem evasurus esset. At ille, *Negligis*, inquit, *temetipsum* (*dicendum enim libere est*), *neque corporis tui curam ullam geris*; *maceras te assidue curis ac laboribus caussa nostra susceptis; neque interdiu, neque noctu conquiescis.* Talia multa continuante ac contexente illo, Cassius Severus, ad eos qui sibi adsidebant conversus: *Quam metuo*, inquit, *ne illa libertas huic homini exitiosa sit!* Sed ego saepe notavi talem libertatem in multis principum virorum familiaribus, neque tamen (quae principum lenitas est!) eam unquam cuiquam exitiosam fuisse cognovi. E multis autem adulationis generibus, nullum puto esse, quod aut facilius fallat, aut altius penetret. Hic vero non unus aut alter e patribus, sed (quasi turpe esset relinqui, et quasi convenisset inter illos id quod ludentes pueri dicunt: *Occupat extremum scabies*), facto agmine, universi *conclamant patres*, *corpus ad rogum humeris senatorum ferendum*; digniores ipsi, enim illa sua tam foeda tamque servili adulatione, qui omnes, in idem plaustrum coniecti, ad eundem afferrentur rogum. Conclamatio enim illa plane conclamatam esse senatus auctoritatem indicabat. Quid Tiberius? Non imperavit quidem, ut id facerent quod faciendum esse clamarant, neque tamen vetuit: utrumque arrogantiae videri poterat; neque eos monuit, ut retinerent dignitatem ordinis sui, neque vespillonibus ac sandapilariis munus suum praeriperent; satis multa honorifice decerni posse in Augustum, quibus senatus maiestas nihil imminueretur; ne ipsum quidem, si quis earum rerum sensus ad mortuos pertineret, velle honorem suum cum senatus contumelia coniungi; qua in oratione aliqua modestiae ac moderationis significatio, sine ulla arrogantia, fuisset: sed, quasi medium secans, *remisit*, id est, rem totam eorum arbitrio permisit; neque iussit, neque vetuit. Caes. l. VII de Bello Gall.: *Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Arroganti*, ait Tacitus, *moderatione.* Nam si autem imperasset, aut prohibuisset, mera arrogantia fuisset, sine ulla admistione ac temperamento moderationis; si blande recusasset, ac dissuasisset, mera modestia; quod remisit, arrogantia fuit sub moderationis velamento delitescens. Est autem *Remittere quippiam alii*, non prohibere quidem ne faciat, sed non imponere ei eius faciendi necessitatem. Itaque senatores hac Tiberii remissione usi non sunt; sed magno animo subierunt feretrum, et corpus Augusti ad rogum humeris suis pertulerunt. Ex cubiculo in quo mortuus erat, quadraginta illum praetoriani milites in publicum extulerant. Inde decuriones municipiorum et coloniarum Bovillas usque deportaverunt. Ibi eum equester ordo susceptum in urbem intulerat, et in vestibulo domus collocarat. Unde acceptum senatores in campum Martium intulerunt. Ita, qui vivus omnium libertatem oppresserat, mortuus omnium humeros pressit.

Muret.

N.° 9. Cap. X. *Antonium nuptiis sororis illectum.*

Seneca, Suas. 1: *Quum Antonius vellet se Liberum patrem dici et hoc nomen statuis subscribi.....*, *occurrerunt venienti ei Athenienses*

cum coniugibus ac liberis, et Dionysium salutaverunt. Bene illis cesserat, si nasus Atticus ibi substitisset. Dixerunt, despondere ipsos (malim *ipsi*) *in matrimonium Minervam Musam suam, et rogaverunt ut duceret; et Antonius ait ducturum, sed dotis nomine imperare se illis mille talenta. Tum ex Graeculis quidam ait.....* [1]. *Huic quidem impune fuit, sed Atheniensium sponsalia mille talentis aestimata sunt; quae quum exigerentur, multi contumeliosi libelli propositi sunt, sicut ille, qui subscriptus est statuae eius, quem eodem tempore Octaviam uxorem haberet et Cleopatram: Hoc tu evita, restituas, tibi habe.* Primum offendimus in Minerva Musa: quoniam neque Dio, XLVIII, 39, nominat in hac historia, Ἀθηνᾶν dixisse contentus, nec cognomen nostrarum Dearum scio alias adhaesisse Minervae. Itaque, inducta ea voce, scribo, *Minervam suam* [2]; nata fuit ex confusa repetitione literae vocisque sequentis. In summa discrepat idem Dio, qui ἑκατὸν μυριάδας imperatas pro dote ait, id est, romano ritu HS. quadragies. Mille autem talenta Senecae paullo minus faciunt ducenties quadragies; sexto tanto immaniore summa: tamen non muto. Graeculi iocum, cui spatium vacuum, doleo abesse; et latinum commode restituo: *Octavia, res tua tibi habe.* Quicumque ille, comiter iocatus est ex divortii romani forma. Quum enim Cleopatram amaret haberetque Antonius, ecce subscripsit iste, quasi nomine Antonii Octaviam repudiantis: *Octavia, res tuas tibi habe* [3]. Quae solennia in libello repudii verba fuisse, iam notum. Appuleius, Met. 5, post med.: *Tu quidem ob istud* (ita emendo) *tam dirum facinus confestim thoro meo divorte, tibique res tuas habeto.*

In Senecae loco, de Minerva Musa, mente nunc et manu amplector sententiam Iani mei Grotii, amoenissimi et acutissimi viri, reponentis *Minervam Musicam.* Inter nobiles Athenis statuas fuit Minerva hoc cognomento; sic dicta, *quoniam dracones in Gorgone eius ad ictus citharae tinnitu resonant:* Plinius XXXIV, 8, (19, 15).

[1] Graeculi iocum, quem abesse dolebat Lipsius, e vetere libro dedit Covarruvias, teste Andrea Schotto. Is ita habet: Κύρει, ὁ Ζεὺς τὴν ματέρα τὰν Σεμέλην ἄκρισιν εἶχε. Sic bene lacuna completa. Vide edit. Senecae Gronovianam.

[2] P. Faber, Semest. II, 15, itidem τὸ *Musam* expunxit. Idem sic visum Harduino ad Plinii locum; Lipsius ipse in editione Senecae eam vocem omisit.

[3] P. Ciacconius ita legit: Ὀκταβία καὶ Ἀθηνᾶ τῷ Ἀντωνίῳ, *Res tuas tibi habe.*

Ivsti Lipsii Excurs. B.

N.° 10. Cap. idem. *Templis et effigie numinum.*

Nec viri solum ad sacerdotium adscripti magni huius Divi, sed, quod rideamus, feminae: adeo proiecti in adulationem tunc mores. Marmor (apud Grut. pag. 320, 10): P. POSTVMIAE. P. F. PAVLLAE. SACERD. F. IVLI. AVGVST. Item in Hispaniis (ib. p. 101, 3): LVCR. L. F. CAMPANA. FLAM. PERP. DOM. AVG.; id est, *Lucretia L. filia, Flaminica perpetua.* Exemplum

huius rei a Livia, quae, miro exemplo, sacerdos sui viri [1], et quidem ex decreto senatus. Dio, LVI, extremo: *Τότε δὲ ἀθανατίσαντες αὐτόν, καὶ θιασώτας οἱ καὶ ἱερὰ καὶ ἱέρειαν τὴν Λιουίαν ἀπέδειξαν.* Quod eo eo libentius, ut lux inde adfulgeat tenebricoso Ovidii loco, De Ponto IV, 9, 105:

> Nec pietas ignota mea est: videt hospita tellus
> In nostra sacrum Caesaris esse domo.
> Stant pariter natusque pius, coniuxque sacerdos,
> Numina iam facto non leviora Deo.

Natus pius, Tiberius est; *coniux sacerdos*, Livia. Puto ad haec sacerdotia, quae cum ambitu et sumptu adfectabant in provinciis passim, pertinere Arriani locum elegantem, de Sermonibus Epicteti, I, 19, *Σήμερόν τις ὑπὲρ ἱερωσύνης ἔλαλει μοι τοῦ Αὐγούστου. Λέγω αὐτῷ, ἄνθρωπε, ἄφες τὸ πρᾶγμα, δαπανήσεις πολλὰ εἰς οὐδέν. Ἀλλ' οἱ τὰς ξοίας, φησι, γράφοντες [2] γράψουσι τὸ ἐμὸν ὄνομα. Μήτι οὖν σὺ τοῖς ἀναγινώσκουσι λέγεις παρών, Ἐμὲ γεγράφασιν; εἰ δὲ καὶ νῦν δύνασαι παρεῖναι πᾶσιν, ἐὰν ἀποθάνῃς, τί ποιήσεις; Μενεῖ μου τὸ ὄνομα. Γράψον αὐτὸ εἰς λίθον, καὶ μενεῖ. Ἄγε, ἔξω δὲ Νικοπόλεως τίς σου μνεία; ἀλλὰ χρυσοῦν στέφανον φορήσω. Εἰ ἅπαξ ἐπιθυμεῖς στεφάνου, ῥόδινον λαβὼν περίθου, ὄψει γὰρ κομψότερον.* Lepidus et ad Philosophum dialogismus: *Hodie*, inquit, *locutus mecum quidam super sacerdotio Augusti. Dico ei, Mi homo, mitte rem, sumptum multum facies frustra. At scribae publici*, inquit (corrupta hac parte Graeca), *nomen meum adnotabunt. Num tu igitur legentibus omnibus coram dices, Me inscripserunt? et, ut tunc possis adesse omnibus legentibus, mortuus quid facies? Manebit meum nomen: inscribe ipsum lapidi, et manebit. Age, extra Nicopolim autem quae memoria tui? At coronam auream gestabo* (qua scilicet ornati sacerdotes, dum faciunt, ex Livio, Plutarcho, aliis). *Si prorsum appetis coronam, roseam indutus circumi; adspectu enim id iucundius.*

[1] *Adde Velleii locum huic rei, quem correxi ad Annal.* XIII, 2.

[2] Schweighaeuser post Casaubonum emendavit; legit, *τὰ σύμφωνα, φησί, γράφοντες.*

IVSTI LIPSII EXCURS. C.

N.° 11. CAP. XI. *Tiberioque etiam in rebus quas non occuleret, seu natura, sive adsuetudine, suspensa semper et obscura verba.*

Nullum unquam principem fuisse simulandi ac dissimulandi peritiorem, omnes summo consensu historiarum scriptores praedicant, et multi in ea sunt sententia, ut eam unam esse ex praecipuis regum ac principum laudibus putent. De quo tamen varie disputari potest. Nihil enim tam servile videtur quam mentiri: onde et eos qui vere et aperte loquuntur, neque quicquam reticent, *libere loqui* dicimus. Achilles certe, qui ingenio vel maxime regio fuisse perhibetur, et apud Homerum, et apud Euripidem ait, cum sibi morte odiosiorem esse, qui aliud sentiat, aliud loquatur, seque id negat ullo modo aut facere aut alium facientem probare posse. Neque a patre degenerat Neoptolemus ille Sophocleus, qui, quum Ulixis suaso Philocteten fallere coepisset, redit statim ad ingenium, et tegere quae vera erant, non potest. Sed tamen negari non potest,

quin simulatio et dissimulatio saepe principibus necessaria, et in eis summe commendanda sit, ut quum eiusmodi aliquid accidit, quale quum Aeneas Virgilianus (Aeneid. lib. I, 213)

Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.

Etenim si princeps apertus sit, et simulandi ac dissimulandi imperitus, omnia illius consilia patescent: quo nihil perniciosius est, aut maiore ad res gerendas impedimento. Idcirco enim veteres, Consu, quem faciebant consiliorum deum, in locis subterraneis sacra faciebant; ut ostenderent, ea demum consilia utilia esse, quae laterent. Et laudatur dictum Q. Metelli Pii, qui, interrogatus quid postridie facturus esset, *Tunicam*, inquit, *meam comburerem, si putarem ab ea consilium meum detegi posse.* Et Francisco I, Galliarum regi, omnibus prope virtutibus regiis praedito, nihil magis obstitit, quam quod nimis aperte et libere, quid in animo haberet, eloquebatur, ita ut cogitationes ipsius prius interdum ad hostem, quam ad ipsius consiliarios perferrentur. At alius quidam e regibus nostris, quum filios suos, qui in spem regni educabantur, nihil operae ad Latinas literas percipiendas conferre voluisset, hanc unam sententiam ab eis disci voluit: *Qui nescit simulare ac dissimulare, nescit regnare.* Summus philosophorum Plato, quum alioqui mendacium ex omni bene instituta civitate exterminandum censeat, medicis tamen, et magistratibus ac principibus civitatis illud esse necessarium et salutare non diffitetur: eisque permittit, ut eo, quum publice expedit, uti queant. At in Tiberiu perpetua simulatio erat; nunquam ex illius aut vultu, aut sermone, animum quisquam certo perspicere potuit: *Seu natura sive adsuetudine* (quae, ut ait Evenus, in naturam vertitur), *suspensa semper et obscura verba.* Itaque, ut Apollo, sic Tiberius λοξίας merito vocari poterat.

Tunc vero nitenti ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur.

Quid enim deesse poterat, quum ad naturam et ad consuetudinem et conatus accederet?

At patres, quibus unus metus, si intelligere viderentur.

Id est, qui nihil tam male metuebant, quam ne intelligere viderentur simulationem Tiberii. Sic Virgilius (Aeneid. lib. I, v. 552),

Non metus officio nec te certasse priorem.

Id est, non metuimus. *Si intelligere viderentur*: nihil enim molestius Tiberio poterat accidere, quam si astum suum ab aliis agnosci videret. Dio, lib. LVI: Νῦν δὲ ὠργίζετο, εἴ τις αὐτοῦ συνιεὶς φανερὸς ἐγένετο, καὶ πολλοὺς, οὐδὲν ἄλλο σφίσιν ἢ ὅτι συνενόησαν αὐτὸν ἐγκαλέσαι ἔχων, ἀπέκτεινεν, ὥστε χαλεπὸν μὲν ἦν μηδαμίαν αὐτοῦ σύνεσιν ποιεῖσθαι, χαλεπώτερον δὲ συνιέναι.

MVRET.

N.° 12. CAP. idem. *Quum Tiberius proferri libellum recitarique iussit.*

Suetonius una cum testamento Augusti allata in curiam a virginibus Vestalibus esse dicit tria volumina aeque signata, atque ipsas testamenti Tabulas. De quibus uno Augustus mandata de funere suo complexus erat:

altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis quae ante Mausoleum statuerentur; tertio breviarium totius imperii; quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario, et fiscis, et vectigaliorum residuis; adiecerat et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset. Dio quatuor fuisse ait. Tacitus unum modo libellum nominat, quem a Druso recitare Tiberios iusserit. Eorum autem libellorum magna pars reperta est Ancyrae in Gallograecia, et edita Antuerpiae: quam qui primus edidit Andr. Schottus, dici non potest, quantum vel hoc uno nomine studiosi veteris memoriae debeant.

MONVMENTVM ANCYRANVM

SVPPLETVM AB EDM. CHISHVLL IN ANTIQVITATIBVS ASIATICIS.

RERVM. GESTARVM. DIVI. AVGVSTI. QVIBVS. ORBEM. TERRARVM. IMPERIO. POPVLI. ROM. SVBIECIT. ET. IMPENSARVM. QVAS. IN. REMPVBLICAM. POPVLVMQVE. ROMANVM. FECIT. INCISARVM. IN. DVABVS. AHENEIS. PILIS. QVAE. SVNT. ROMAE. POSITAE. EXEMPLAR. SVBIECTVM.

Tabula prima intrantibus a laeva.

ANNOS. VNDEVIGINTI. NATVS. EXERCITVM. PRIVATO. CONSILIO.

Rerum gestarum. Respice ad Taciti Ann. lib. I, c. 8 et 11. Reliquit Augustus, testibus Suetonio c. 101, et Dione LVI, 32, praeter *testamentum volumina quatuor, quorum uno mandata de funere suo complexus erat; altero, indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante mausoleum statuerentur; tertio, breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis; quarto, mandata et consilia Tiberio ac reipublicae data.* Ex his index ille rerum ab Augusto gestarum quod supersit, Ancyranis debetur, qui, ab illo insignibus beneficiis adfecti, templum in eius honorem strui, ludos celebrari, gesta eius tabulis marmoreis insculpi curarunt (V. *les Observations de l'abbé Belley, dans les Mémoires de l'Acad. des Inscript., t.* 37, *p.* 391). *Breviarii* quoque sive *rationarii*, ut Suetonius, c. 28, vocat, *imperii* pars quaedam superest, inserta *Logarico* Alexii Comneni, de quo vid. Montefalcii Analecta Graeca, p. 316. Eius exemplum, manu Salmasii egregie scriptum, nuper inlatum est bibliothecae Nationali Parisinae, teste *Em.-Ios.-W. Sainte-Croix, dans le Magas. Encycl. a. IV, t. IV, p.* 94. Divisio quoque imperii romani ex aevo Augusti servata creditur in Itinerario quod vulgo Antonini dicitur. Cf. Wesseling. in Praefat. ad Itiner. Ceterum res gestae Augusti narrantur annorum 37, ductarum ab inito consulatu eius, primo mense sextili a. U. 711; teste Tacito, Ann. 1, 9, ubi: *Idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus.*

In duabus ahenеis pilis. Minus recte Suetonius *tabulas* vocat.

Annos undeviginti natus, etc. Sic et Tacit. Annal. lib. XIII, c. 6, et Cicero ad Att. XVI, 8.

ET. PRIVATA. IMPENSA. COMPARAVI. PER. QVEM. REMPVBLICAM. *obs*TINATIONE. FACTIONIS. OPPRESSAM. IN. LIBERTATEM. VINDICAVI. *Sen*ATVS. DECRETIS. HONORIFICIS. *ornatus*. IN. *eum*. ORDINEM. SVM. *adlectus*. *a*. CONSVLIBVS. *inter*. *consulares*. *ut*. *sententiam*. *dice*REM. LOCVM*que*. *et*. IMPERIVM. MIHI. DEDIT. RESPVBLICA. V*t*. PRAETORI. SIMVL. CVM. CONSVLIBVS. IR*tio*. *et*. *Pansa*. *Huic*. AVTEM. EODEM. ANNO. ME. *suffectum*. CONSVLEM. *cum*. *edi*DISSET. ET. TRIVMVIRVM. REIPVBLICAE. *constitue*NDAE. QVI. PARENTEM. *co*NIV*rati*. *occidissent*. IN. *exilium*. EXPVLI. IVDICIIS. LEGITIMIS. VLTVS. POSTEA. BELLVM. INFERENTIS. REIPVBLICAE. . . . .
. . . .

ARMA. TERRA. MARIQVE. . . . *sig*NAQVE. TOTO. ORBE. TERRARVM. *circumtuli*. VICTORQVE. OMNIBVS. *supplicibus*. CIVIBVS. PEPERCI. *et*. *in*. EMIL*io*. *sponte*. *sua*. *de*GENTES. QVIBVS. TVTO. *liceret*. SERVARI. QVAM. EXCIDERE. MALVI. . . . . . MILLIA. CIVIVM. ROMA*norum*. *adacta*. SACRAMENTO. MEO. FVERVNT. CIRCITER. *quingen*TA. EX. QVIBVS. DEDV*xi*. *in*. *colonias*. AVT. REMISI. IN. MVNICIPIA. SVA. STIPEN*diis*. *solu*TIS. MILLIA. ALIQVANTO. *plus*. *qua*M. TRECENTA. ET. IIS. OMNIBVS. AGROS. *Adsignavi*. AVT. PECVNIAM. PROP*riam*. *ex*. ME. DEDI. 7 *longas*. NAVES. CEPI. SESCEN*tas*. *praeter*. *ali*AS. SIQVAE. MINORIS. *quam*. *tri*REMES. FVERVNT. 7

BIS. OVANS. TRIVMPHA*vi*. *tris*. *egi*. *cu*RVLIS. TRIVMPHOS. ET. APPELLA*tus*. *sum*. *viciens*. *et*. *se*MEL. IMPERATO*r*. *cumque*. *plu*RIS. TRIVMPHOS. MIHI. SE*natus*. *decrevisset*. *iis*. *tamen*. *agendis*. *su*PERSE-

Senatus decretis honorificis. Cic. Phil. III, 15.

Adlectus a consulibus, etc. Velleius, lib. II, 61; Livius, epit. 118; Cic. Phil. V, 17.

Suffectum consulem. Dialog. de Orator. c. 17. Factum id post pugnam Mutinensem, XIV kal. sept. a. U. 711.

Triumvirum r. c. Anno eodem ante diem quintum kal. dec. Vide fragm. magistratuum Rom. apud. Gruterum, p. 298.

In exilium expuli iud. legit. Lege Pedia. Liv. ep. 120; Vell. lib. II, c. 69.

Bellum inferentis. Sic pro *inferenteis*, *inferentes*. Intelligit Brutum et Cassium.

Victor omn. suppl. peperci. Comprobat Vell. lib. II, c. 86.

Ex me dedi 7. Hoc signo clauduntur periodi in marmore.

Sescentas, ἀρχαϊκῶς. Cf. Dausquei Orthogr. vol. II, p. 288. Sic et apud Virgil. 10, 172, in antiquis codicibus, notante Pierio.

bis ovans triumphavi. Suet. c. 22: *Post Philippense et rursus post Siculum bellum.*

Viciens et semel. Sic Tac. Ann. lib. I, c. 9. Apud Dionem lib. LIII, c. 41, legendum, εἰς καὶ εἰκοσιν, docet Chishull, ut et Reimarus notavit. Taciti verba adversus Norisium ad Cen. Pisana, p. 538, tuetur etiam Eckel. in Doctr. NN. vet. vol. 6, p. 140.

DI. *et. tantummodo. laur*VS. DEPOSVI. IN. CAPITOLIO. *Delmatis. et. Illuriis. q*VOQVE. BELLO. NVNC. *perdomi*TIS. OB. RES. *Aut. ductu. meo. aut. per. lega*TOS. AVSPICIIS. MEIS. TERRA. MARIQVE. PROSPERE. GESTAS. QV*aesitumque. bella. re*QVIEM. DECREVIT. SENATVS. SVPPLICANDVM. ESSE. DIS. IMMORTALIBVS.................. QUO. *ex*. SENATVS. CONSVLTO. SVPPLICATVM. EST. IN. DEORVM..

....

....

Tabula secunda a laeva.

PATRITIORVM. NVMERVM. AVXI. CONSVL. QVINTVM. IVSSV. POPVLI. ET. SENATVS. SENATVM. TER. LEGI. ET. IN. CONSVLATV. SEXTO. CENSVM. POPVLI. CONLEGA. M. AGRIPPA. EGI. LVSTRVM. POST. ANNVM. ALTERVM. ET. QVADRAGENSIMVM, FECI. QVO. LVSTRO. CIVIVM. ROMANORVM. CENSA. SVNT. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. MILLIA. *alteru*M. CONSVLARI. CVM. IMPERIO. LVSTRVM. *censumque*. SOLVS. FECI. CENSORIN*o. et.* ASINIO. COS. QVO. LVSTRO. CENSA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. *capita.* QVADRAGIENS

Delmatis et Illuriis. Ita supplet Chishull ex Appiani Illyricis, versus finem.

In Deorum. Chishull putat addendum, *Dearumque templis circiter trecentis*, ut apud Virg. VIII, 714. Sed hic, poëtico more, rotundo numero utitur, quod Augustum non decebat.

Patritiorum numerum auxi. Vide Ann. lib. XI, c. 25. Agitur de a. U. 725; Dio. lib. XLIX, c. 43, et lib. LII, c. 42.

Iussu populi et senatus. Firmatur hinc Taciti locus cit., ubi lege Saenia sublegisse senatum dicitur. Dio de populo silet LII, 42, ad a. 725; LIV, 13, ad a. 735; et c. 26, ad a. 741. Addit vero hic, et a. 743 lectum esse senatum ab Augusto lib. LIV, c. 35, et quintum a. 756 lib. LV, c. 13.

Censorino et Asinio cos. Sic, *consulibus* aliquotiens; cos. simplici elemento. Ceterum his consulibus mensis Sextilis, dictus est *Augustus.* En SC. quod servavit Macrobius, Saturn. I, 12: CVM. IMPERATOR. CAESAR. AVGVSTVS. MENSE. SEXTILI. ET. PRIMVM. CONSVLATVM. INIERIT. ET. TRIVMPHOS. TRES. IN. VRBEM. INTVLERIT. ET. EX. IANICVLO. LEGIONES. DEDVCTAE. SECVTAEQVE. SINT. EIVS. AVSPICIA. AC. FIDEM. SED. ET. AEGYPTVS. HOC. MENSE. IN. POTESTATEM. POPVLI ROMANI. REDACTA. SIT. FINISQVE. HOC. MENSE. BELLIS. CIVILIBVS. IMPOSITVS. SIT. ATQVE. OB. HAS. CAVSSAS. HIC. MENSIS. HVIC. IMPERIO. FELICISSIMVS. SIT. AC. FVERIT. PLACERE. SENATVI. VT. HIC. MENSIS. AVGVSTVS. ADPELLETVR. Addit Macrobius, *item plebiscitum factum ob eandem rem, Sexto Pacuvio tribuno plebem rogante.* Cf. et Sueton. c. 58.

Quadragiens centum millia et ducenta tria millia. Casaubono displicue-

CENTVM. MILLIA. ET. DVCENTA. TRIGINTA. TRIA. *Millia. tertiu*M. CONSVLARI. CVM. IMPERIO. LVSTRVM. CONLEGA. TIB. CA*esare. feci*. SEX. POMPEIO. ET. SEX. APPVLEIO. COS. QVO. LVSTRO. ET*iam censa. sunt. Ro*MANORVM. CAPITVM. QVADRAGIENS. CENTVM. MI*llia. tr*IGINTA. ET. SEPTEM. MILLIA.

LEGIBVS. NOVI*s. latis. e*XEMPLA. MAIORVM. EXOLESCENTIA. *revocavi. et. fugientia*. IAM. EX. NOS*tra. conspectu*. AVITARVM. RERVM. EXEMPLA. IMITANDA. *proposui*.......................................

....

....

....

.........*pe*R. TOTVM. I*mperium*. POPVLI. ROMANI. *parta. est. terra.*

rat ista repetitio *τοῦ milli'a*. Verum sic aliquotiens in marmore, itemque in sacris literis 1 Chron. XXI, 5; et 2 Chron. II, 17. Numerum ipsum quod attinet, habetur fere sic et apud Eusebium, in Chronico ad n. 1989. Contra, Suidas eum ita edit, *Υἱ μυριάδες καὶ χίλιοι δέκα ἑπτά*; ubi reponendum censet Chishull, *Υἱ μυριάδες καὶ χιλιάδες ἑπτά*. Sic conveniret cum marmore.

Legibus novis latis. Tac. Annal. lib. III, c. 28: lib. IV, c. 16: Suet. c. 31 seq. Praedicat eas egregie Horat. lib. IV, od. 15, et lib. II, ep. 1.

Avitarum rerum exempla. Suet. c. 89.

Imitanda proposui. Post haec sequuntur lineae complures, frequens interruptae et male cohaerentes, ex quibus mentio statim elucet instituti sub Augusto *Actii quinquennalis certaminis* PER QVATTVOR (sic ἀρχαϊκῶς ex Eolico τέτορας). AMPLISSIMA. COLLEGIA. *Pontificum*, scil. *Augurum, VII virorum et XV virorum S. F.*; qua de re Dio, lib. LIII, c. 1.

Tum memoria institutae a. U. 731 *supplicationis* APVD OMNIA PVLVINARIA. PRO. VALE*tudine Augusti*, ubi decantatum SALIARE. CARMEN...... post quod factum collata ei SACROSA*ncta*. TRIBVNITIA. POTESTAS. Cf. Ann. lib. III, c. 56, ubi *id summi fastigii vocabulum Augustus repperisse dicitur, ne regis aut dictatoris nomen adsumeret, ac tamen adpellatione aliqua cetera imperia praemineret*. Vid. et Liv. epit. 134; Dio, lib. LI, c. 19.

Narrat porro Augustus, *se* SACERDOTIVM. DEFERENTE. POPVLO. *suscepisse*; QVOD. PATER. *eius procuravit*, ALIQVOD (sic, ut alibi *adque* pro *atque*) POST. ANNOS. EO. MORTVO. *qui post patrem illud* PROCVRAVERAT, quo Lepidum signat.

Refert dein: *vota facta Romae pro M. Aggrippae vale*TVDINE. QVANTA. ROMAE. NV*nquam antea, cuius post mortem P. Sulp*ICIO. C. VALGIO. CONSVLIBVS..... *a*EDIS. HONORIS. ET. VIRTVTIS. AD. *memo*RIAM *meam*....... *Se*NATVS. CONSACRAVIT. IN. QVA. PON*tifices anniversarium sacrificium facerent*.

Demum addit: *Post res in Hispa*NIA. GAL*liaque*. *pro*VINCIIS. PRO*spere gestis*.... AR*am*....*pro* REDITV. MEO. *consacrari decrevit Senatus*.....*ut* AD. EAM.... MAGISTRATVS ET SAC*erdotes sacrum pereons facerent*.... Bis autem pro reditu et salute Augusti multa honorifica sunt decreta a. U. 729 et 740.

Parta terra marique pax. Numus testatur cuius Augusto VI. consule,

marique. pAX. CVM*quê. a. condita. urbe. Ianum quiRinum.* BIS. OMNINO. CLAVSVM. *fuis*SE. PRODATVR. EVM. *senatus.* PER. ME. PRINCIPEM. TER cLAVDENDVM. ESSE *iussit.* 7
Inter. FILI*os.* MEOS. QVOS. SIN*istra. sors.* MIHI. ERIPVIT. EORVM. CAIVM. ET. LVCIVM. CAESARES..............................
....

Tabula tertia a laeva.

HONORIS. MEI. CAVSA. SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. ANNVM. QVINTVM ET. DECIMVM. AGENTIS. CONSVLES. DESIGNAVIT. VT. EVM. MAGISTRATVM. INIRENT. POST QVINQVENNIVM. ET. EX. EO. DIE, QVO. DEDVCTI. SVNT. IN. FORVM. VT. INTERESSENT. CONSILIIS. PVBLICIS. DECREVIT. SENATVS EQVITES. AVTEM ROMANI. VNIVERSI. PRINCIPEM. IVVENTVTIS. VTR*um*QVE. *eo*RVM. PAR*mis.* *e*T. HASTIS. ARGENTEIS. DONATVM. APPELLAVERVNT. 7
PLEBEI. ROMANAE. VIRITIM. *HS.* TRECENOS. NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI. ET. NOMINE. MEO. QVADRINGENOS. EX. BELLORVM. MANIBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. *Hs.* QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM. PERNVMERAVI. ET. CON-

quod incidit in a. U. 726. Eum more suo scite explicat Eckhel. vol. c. pag. 84.

Ter claudendum esse iussit. Bene sic; nam et Dio, lib. LIV. c. 36. postquam ad a. 725, post pugnam Actiacam, et 729, post victos Cantabros, Ianum clausum esse meminisset, ad a. 744. memorat, decretum esse, claudendum; nec tamen esse clausum, Dacis Istrum transgressis in Pannoniam irruptionem facientibus. In alia abit Orosius VI. 22, abire quoque videtur Suetonius c. 22: de quo dissensu tollendo videsis Chishullium ad h. l. marmoris, itemque Eckhelium ad numum Augusti, cuius, Iani templum exhibentis, epigraphe IAN. CLV. quem is explicat, vol. cit., pag. 89.

Quos sinistra sors mihi eripuit. Augustum, ereptis nepotibus, abstrusisse tristitiam refertur Ann. lib. III. c. 6. Nota sunt cenotaphia Pisana, eorum memoriae dicata, a Norisio docte inlustrata.

Consules designavit. Firmantur haec egregie nummo, in eorum honorem cuso, ubi hastis et parmis donati PRINCIPES IVVENTVTIS sistuntur, velati et togati, additis etiam capeduncula et lituo; quorum hic ad L. Caesarem, augurem, illa, ad C. Caesarem pontificem spectat. Cf. Eckhel. vol. cit. p. 171.

Ex bellorum manibiis. Sic aliquoties marmor. Dixisse quoque Augustum *simus*, pro *sumus*, refert Suet. c. 87. Emendandus hinc Velius Longus, apud Putsch. p. 2228, qui plane contrarium docet.

SVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMENTATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM. COEMPTO. EMENSVS. SVM. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVAE. MEA. CONGIARIA. PERVENERVNT. AD. *sesterti*VM. *millia*. NVNQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA7 TRIBVNITIAE. POTESTATIS. DVODEVICENSIMVM. CONSVL. XII. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBEI. VRBANAE. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI. ET. CVOIVIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANIBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM. IN. CO*loniis*. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA7 CONSVL. TERTIVM. DECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBEI. QVAE. TVM. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCEPERVNT. DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT. PECVNIAM. *pro*. AGRIS. QVOS. IN. CONSVLATV. MEO. QVARTO. ET. POSTEA. CONSVLIBVS. *M. Crasso. et*. CN. LENTVLO. AVGVRE. ADSIGNAVI. MILITIBVS. SOLVI. MVNICIPIS7 EA. SESTERTIVM. CIRCITER. SEXSIENS. MILLIENS. FVIT. QVAM. *ex*. COLLATIONIBVS. *pro*. PRAEDI*is*. NVMERAVI. ET. CIRCITER. BIS. MILLIENS. ET. SESCENTIENS. QVOD. PRO. AGRIS. PROVINCIALIBVS. SOLVI7 ID. PRIMVS. ET. SOLVS. OMNIVM. QVI. DEDVXERVNT. COLONIAS. MILITVM. IN. ITALIA. AVT. IN. PROVINCIIS. AD. MEMORIAM. AETATIS. MEAE. FECI. ET. POSTEA. *Ti*. NERONI. ET. CN. PISONI. CONSVLIBVS. ITEMQVE. C. ANTISTIO. ET. D. LAELIO. COS. ET. C. CALVISIO. ET. L. PASIENO. CONSVLIBVS. ET. LENTVLO. ET. MESSALINO. CONSVLIBVS. ET. L. CANINIO. ET. Q. FABRICIO. CONSVLIBVS. *veteranis*. *qu*OS. EMERITEIS. STIPENDIS. IN. SVA. MVNICIP*ia*. *reduxi*. PRAEM*ia*. *aere*. *num*ERATO. PERSOLVI. QVAM. IN. REM. SES*tertium*. MILL....................
.... IMPENDI. 7

QVATER. PECVNIA. MEA. IVVI. AERARIVM. ITA. VT. SESTERTIVM. MILLIENS. ET. QVINQVIENS. AD. EOS. QVI. PRAEERANT. AERARIO. DETVLERIM. ET. M. *Aemilio*. ET. L. ARVNTIO. COS. IN. AERARIVM. MILITARE. QVOD. EX. CONSILIO.......... CO*nstitu-*

Duodecim frumentationes, id est frumenti largitiones. Hoc sensu quoque ea voce utitur Sueton. 40. et 42.

Quae mea congiaria. Singula quatuor intelligit, pecuniae tria, frumenti unum. (Vide quae retulimus supra. p. 257. de Congiariis.)

Pro praediis. Sic supplet Chishull; Lipsius dederat *praetoribus*; Gronovius, *praediatoribus*.

Ti. Neroni et Cn. Pisoni consulibus. Similia occurrunt alibi, ut *imbri*, sext- ra.u, *oneri* pro *onere*, *parti* pro *parte*, etc. Vid. Voss. de Analogia II. 12; Sanctii Min. II. 7. et Perizon. ib. ad I. 6. p. 36.

Iuvi aerarium. Proprie dictum. Sic et Ann. II. 64.

Ex consilio. *Liviae* supplet Gronovius ex Dione LV. 14. Chishull mavult *senatus*, ex eodem c. 24.

TVM. EST. EX. *quo.* PRAEMIA. DARENTVR. MILITIBVS. QVI. VI-*ginti. stipendia.* EMERVISSENT. HS. MILLIENS. ET. SEPTINGEN-*Tiens. Tib. Caesaris. nomine. et.* mEO. *detuli*........................
....

Tabula prima a dextra.

CVRIAM. ET. CONTINENS. EI. CHALCIDICVM. TEMPLVMQVE. APOLLINIS. IN. PALATIO. CVM. PORTICIBVS. AEDEM. DIVI. IVLI. LVPERCAL. PORTICVM. AD. CIRCVM. FLAMINIVM. QVAM. SVM. APPELLARI. PASSVS. EX. NOMINE. EIVS. QVI. PRIOREM. EODEM. IN. SOLO. FECERAT. OCTAVIAM. PVLVINAR. AD. CIRCVm. MAXIMVM. AEDES. IN. CAPITOLIO. IOVIS. FERETRI. ET. IOVIS. TONANTIS. AEDEM. QVIRINI. AEDES. MINERVAE. ET. IVNONIS. REGINAE. ET. IOVIS. LIBERTATIS. IN. AVENTINO. AEDEM. LARVM. IN. SVMMA. SACRA. VIA. AEDEM. DEVM. PENATIVM. IN. VELIA. AEDEM. IVVENTATIS. AEDEM. MATRIS. MAGNAE. IN. PALATIO. FECI7

CAPITOLIVM. ET. POMPEIVM. THEATRVM. VTRVMQVE. OPVS. IMPENSA. GRANDI. REFECI. SINE. VLLA. INSCRIPTIONE. NOMINIS. MEI7RIVOS. AQVARVM. COMPLVRIBVS. LOCIS. VETVSTATE. LABENTES. REFECI. ET. AQVAM. QVAE. MARCIA. APPELLATVR. DVPLICAVI. FONTE. NOVO. IN. RIVVM. EIVS. IMMISSO7FORVM. IVLIVM. ET. BASILICAM. QVAE. FVIT. INTER. AEDEM. CASTORIS. ET. AEDEM. SATVRNI. COEPTA. PROFLIGATAQVE. OPERA. A. PATRE. MEO. PERFECI. ET. EANDEM. BASILICAM. CONSVMPTAM. INCENDIO. AMPLIATO. EIVS. SOLO. SVB. TITVLO. NOMINIS. FILIORVM. *meorum.* INCOHAVI. ET. SI. VIVVS. NON. PERFECISSEM. PERFICI. AB. HEREDIBVS. *meis. iussi.* DVO. ET. OCTOGINTA. TEMPLA. DEVM. IN. VRBE. CONSVL.................................. REFECI.
....

Chalcidicum. Cf. Dio LI, 22. Forsan *Minervium*, a *Minerva Chalcidica* sive Chalcide Syriae, post devictam Cleopatram, ablata ab. Augusto. Domitianus etiam, tum urbi Chalcidicae gratulatus, tum Minervae alias addictus, Minervia Chalcidica exstruxit. V. Eusebii Chron. ad n. 2105, et ibi Scaliger.

Aedem Larum. Scilicet *publicorum.* Eam ex stipe quam populus ei contulit kal. ian. absenti, struxit Augustus, a. U. 750; teste marmore Farnesiano, apud Grut. p. 106, 4.

Duplicavi fonte novo. Hoc qui factum, docet Frontinus lib. II, de Aquaeduct. Romae.

Rivos aquarum refeci. Trib. pot. XIX, a. U. 750; teste titulo aquae Marciae inscripto, apud Grut. p. 177, 1.

Incohavi. Sic et in optimo Suetonii codice, Aug. c. 97, *Itinere incohato.* Teste Diomede grammatico, l. I, apud Putschium, p. 361, Verrius Flaccus vocem derivabat a *caho*, initio rerum.

Duo et octog. templa refeci Vid. Ovid. Fast. II, 59.

PRIVATO. SOLO. *dedicato.* MARTIS. VLTORIS. TEMPLVM. FORVM-
QVE. AVGVSTVM. ET. THEATRVM. AD. AEDEM. APOLLINIS. IN
SOLO. MAGNA. EX. PARTE. *Ad. id.* ....
EMPTO. FECI. QVOD. SVB. NOMINE. M. MARCELLI. GENERI. NI-
TESCIT 7 DONA. *ex.* MANIBIIS. IN. CAPITOLIO. ET. IN. AEDE.
DIVI. IVLI. ET. IN. AEDE. APOLLINIS. ET. IN. AEDE. VESTAE. ET.
IN. TEMPLO. MARTIS. VLTORIS. CONSACRAVI. QVAE. MIHI. CON-
STITERVNT. HS. CIRCITER. MILLIENS 7 AVRI. CORONARI. PON-
DO. TRIGINTA. ET. QVINQVE. MILLIA. MVNICIPIIS. ET. COLONIS.
ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM.
CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIENSCVMQVE. IMPERATOR.
APPELLATVS. SVM. AVRVM. CORONARIVM. NON. ACCEPI. DE-
CERNENTIBVS. MVNICIPIIS. ET. CON*fere*N*tibus. quae. tunc.* ATQVE.
ANTEA. DECREVERANT 7 .... *mu*NVS. GLADIA-
TORIVM. DEDI. MEO. NOMINE. ET. QVINQVIENS. FILIORVM. MEO-
RVM. AVT. NEPOTVM. NOMINE. QVIBVS. MVNERIBVS. PVGNAVE-
RVNT. H*ominum. circiter.* DECEM. MILLIA. .... BIS
dedi. FERARVM. VNDIQVE. ACCIN*ctorum.* .... *specta*CVLA.
PRO*prio. meo.* NOMINE. ET. TERTIVM. NEPO*tum.* .... *ludos.*
FECI. MEO. NOMINE. QVATER. ALIORVM. AVTEM. *Magistratuu*M.
*absentiu*M. TER. ET. VICIENS. .... *in. colle*GIO. XV. VIRORVM.
MAGI*ster. adlecto. in.* COLLEGIVM. M. AGRIPPA. .... PER.
QV*inde*CI*m. viros.* C. FVRNIO. C. SILANO. COS. *qui*N*tos. feci.* LVDOS.
*saeculares. nulli. virorum. visos. ante. i*D. TEMPVS. DEINDE. ....
.... *Venationes. bestia*RVM. AFRICANA-
RVM. MEO. NOMINE. ET. FILIORVM. MEORVM. ET. NEPOTVM.
IN. CIRCO. AVT. IN. FORO. AVT. IN. AMPHITHEATRIS. POPVLO.
DEDI. SEXIENS. ET. VICIENS. QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BE-
STIARVM. CIRCITER. TRIA. MILLIA. ET. QVINGENTAE 7
NAVALIS. PROELI. SPECTACVLVM. POPVLO. DEDI. TRANS. TIBE-
RIM. IN. QVO. LOCO. NVNC. NEMVS. EST. CAESARVM. CAVA*to. solo.*
in. longitudinem. mille. ET. OCTINGENTOS. PEDES. IN. LATITVDI-
NE. *Mille. erant. et.* DVCENTI. IN. QVO. TRIGINTA. ROSTRATAE.

Martis Ultoris. Ovid. Fast. V, 551, sq.; Dio LIV, 8. Huc numi apud Eckhel. vol. cit. p. 96 sq. et 100, ad a. 734 sq.

Aurum coronarium. Dio vocat χρυσίον ἐς στεφάνους, XLIX, 42. Dein, usu *coronarium* pro gratuito aut honorario acceptum. Suidas στεφανικὸν τέλεσμα Ancyranos dixisse testatur, πᾶν τὸ ἐν χάριτος μέρει διδόμενον. Cf. Lipsius, de Magnit. Rom. II, 9. Non accepisse Augustum eam coronarii grandem summam refert etiam Dio LI, 21, ad a. 725.

Quintos ludos saeculares. A. U. 737, ut ex consulibus patet. Idem plane docet Censorinus, c. 17. Conspirant monumenta fasti Capitolini, apud Grut. p. 295, et numus quem explicat Eckhel, ad annum cit. Apud Zosimum II, 4, error est in designatione consulum.

Navalis proelii spectaculum. Vid. Ann. XII, 56; Suet. c. 43; Velleius II, 100. Spectat ad a. U. 752, cuius gesta apud Dionem sunt in deperditis.

NAVES. TRIREMES. *et. quadriremes*S. PLVRIS. AVTEM. MINORES. INTER. SE. CONFLIXERVNT. *Atticis. et. Persicis.* CLASSIBVS. PVGNAVERVNT. PRAETER. REMIGES. MILLIA. *hominum. trigin*TA. CIRCITER7

IN. TEMPLIS. OMNIVM. CIVITATIVM. *primarum. Europae.* ET. ASIAE. VICTOR. ORNAMENTA. REPOSVI. QVAE. SPOLIATIS. TEMP*Ls. is. eum.* QVO. BELLVM. GESSERAM. PRIVATIM. POSSEDERAT. *Meae.* STATVAE. PEDESTRES. ET. EQVESTRES. ET. IN. QVADRIGEIS. ARGENTEAE. STETERVNT. IN. VRBE. XXC. CIRCITER. QVAS. IPSE. SVSTVLI. EXQVE. EA. PECVNIA. DONA. AVREA. IN. AEDE. APOLLINIS. MEO. NOMINE. ET. ILLORVM. QVI. MIHI. STATVARVM. HONOREM. HABVERVNT. POSVI.

Tabula secunda a dextra.

MARE. PACAVI. A. PRAEDONIBVS. EO. BELLO. SERVORVM. QVI. FVGISSENT. A. DOMINIS. SVIS. ET. ARMA. CONTRA. REMPVBLICAM. TVLERVNT. *trigi*NTA. FERE. MILLIA. CAPTA. DOMINIS. AD. SVPPLICIVM. SVMENDVM. TRADIDI7 IVRAVIT. IN. MEA. VERBA. TOTA. ITALIA. SPONTE. SVA. ET. *Me. prO.* VICT*is. ducibus.* DVCEM. DEPOPOSCIT7 IVRAVERVNT. IN. EADEM. V*erba.* G*al*LIAE. *Hisp*ANIAE. *Afri*CA. SICILIA. SARDINIA. QVI....................
....
OMNIVM. PROVINCIARVM..
.... QVIBVS. FINITIMAE. FVERVNT. GENTES. QVAE. *Nondum. subiectae. erant. pop. Romano.* FINES. AVXI. GALLIAS. ET. HISPANIAS. PROVINCIA*sque*............... *quas. allui*T. OCEANVS. A. GADIBVS. AD. OSTIVM. ALBIS. FLVMINIS...........
..........*ab. usque. regione.* EA. QVAE. PROXIMA. EST. HADRIANO. MARI. *armis. perlustravi.* NVLLI. GENTI. BELLO. PER. INIVRIAM. INLATO7 *classis. Romana*............................... AB. OSTIO. RHENI. AD. SOLIS. ORIENTIS. REGIONEM. VSQVE. AD. *orbis. extrema.* NAVIGAVIT. QVO. NEQVE. TERRA. NEQVE. MARI. QVISQVAM. ROMANORVM. ANTE. ID. TEMPVS. ADIT7 CIMBRIQVE. ET. CHARIDES. ET. SEMNONES. EIVSDEM. TRACTVS. ALII. GERMANORVM. POPVLI. PER. LEGATOS. AMICITIAM. MEAM. ET.

In templis.....monumenta reposui. Declarat haec uberius Strabo, lib. XIII, p. 595, et XIV, p. 637. Adde Plin. XXXIV, 8 (19).

Dominis ad suppl. sum. tradidi. Dio LIX, 12.

Omnium provinciarum, etc. Explicite magis Eutropius VII, 5.

Ad ostium Albis. Cf. Ann. I, 9; Suet., c. 21.

Nulli genti bello per ini. ill. Repetit haec Suet. l. c.

Classis Romana. Plin. II, 67; Vell. II, 106.

Amicitiam meam petierunt. De Cimbris rem firmat Strabo l. VII, p. 293, quos ad Augustum dono misisse lebetem, qui apud ipsos sacerrimus

POPVLI. ROMANI. PETIERVNT7 MEO. IVSSV. ET. AVSPICIO. DVCTI. SVNT. DVO. EXERCITVS. EODEM. FERE. TEMPORE. IN. AETHIOPIAM. ET. IN. *Arab*IAM. QVA. EA. *tempestate* ....
....
....
....
.... *Arme*NIAM. *ma*IOREM. INTERFECTO. REGE. EIVS. ARTAX*ia*. M. POSSE.............................. *in potesta*TEM. TIGRANIS. REGIS. PER. *Ti.* N*e*RO*nem. diademate. eius. capiti. imposito. transtuli. Arme*NIAM. GENTEM. POSTEA. *Inquietam.* GENTEM. ET. REBELLANTEM. *Domitam.* PER. CAIVM. FILIVM. MEVM. REGI ARI*obarzani. gubernandam. et. frenan*DAM. TRADIDI. ET. POST. EI*us. Mort*EM. FILIO. EIVS. ARTAVASDI. QVO*dam. iure. Ariobarza*NE. QVI. ERAT. EX. REGIO. GENERE. ARMENIORVM. ORIVNDVS. IN ID. REG*num. deducto.* PROVINCIAS. OMNIS. QVAE. TRANS. HADRIANVM. MARE. VERGVNT. ET. *Ponticas. Asia*NASQVE. IAM. EX. PARTE. MAGNA. REGIBVS. EAS. POSSIDENTIBVS. *concessi. Siciliam. et.* SARDINIAM. OCCVPATAS. BELLO. SERVILI. RECIPERAVI 7

habebatur, amicitiam illatarumque iniuriarum veniam petentes, tradit.

In Aethiopiam et in Arabiam. In istam a Petronio, Aegypti praeside, a. U. 733, teste Strabone l. XVII, p. 820; in hanc triennio prius, duce Aelio Gallo, teste eodem l. XVI, p. 780.

Artaxia rege interfecto. Commode hanc lacunam Chishull explet ex Tacito Ann. II, 3: *Armenia inter Parthorum et Romanas opes infida ob scelus Antonii, qui Artavasden, regem Armeniorum, specie amicitiae inlectum...... interfecerat. Eius filius Artaxias, memoria patris nobis infensus, Arsacidarum vi seque regnumque tutatus est. Occiso Artaxia per dolum propinquorum, datus a Caesare Armeniis Tigranes, deductusque in regnum a Ti. Nerone*, et quae sequuntur.

Diademate eius capiti imposito. Suet. Tib. 9; Vell. II, 122; idem c. 94. Regem Artavasden dicit, quem alii cum marmore nostro Tigranem Cf. interpretes ad h. l.

Per Caium fil. A. U. 757: teste Cenotaphio Pisano, quod rem fuse narrat.

Possidentibus concessi. Suet. c. 48. Cf. et Nurisius ad Cenot. Pisanum pag. 224. Inter alia Atheniensium populo veterem Deli insulae possessionem permisit, qualem post fugatum Mithridatem populi Rom. beneficio reciperassent. Extat titulus Caesaris Augusti statuae, Atheniensium et Deli incolarum sumtu olim dicatae, quam, grati animi testimonium, exhibet Chishull ad h. l. Templum quoque Romae et Augusto Atheuis est conditum, de quo Sponius et Whelerus in Itinere.

Bello servili. Vulgo *Siculi*, contra Sext. Pompeium. Sed sic data opera Augustus hic et supra, initio huius tabulae, ut speciosum quid opponeret iis, qui, ut Ann. I, 10, dicitur, *Pompeium imagine pacis, Lepidum specie amicitiae deceptos*, aiebant.

COLONIAS. IN. AFRICA. SICILIA. *Macc*DONIA. VTRAQVE. HISPANIA. *in. Gallia. Com*●. *et.* GALLIA. NARBONENSI. PR*aeter. praesi*DIA. MILITVM. DEDVXI. ITALIA. AVT*em. coloni*AS. QVAE. VIVO. ME. CELEBERRIMAE. E*t.* FREQVENTISSIMAE. FVERVNT. *iixxr.* DEDVCTAS. HABET 7.

SIGNA. MILITARIA. COMPLVRA. *per. nostros. du*CES. AMISSA. DEVICTIS. *legionibus. recepi.* EX. HISPANIA. ET. GEN*tibus. Delma*TEIS 7 PARTHOS. TRIVM. EXERCITVVM. ROMANORVM. SPOLIA. ET. SIGNA. *restituere.* MIHI. SVPPLICESQVE. AMICITIAM. POPVLI. ROMANI. PETERE. COEGI. EA. AVTEM. SIGNA. IN. PENETRALI. QVOD. EST. IN. TEMPLO. MARTIS. VLTORIS. REPOSVI 7

PANNONIORVM. GENTES. QVAS. ANTE. ME. PRINCIPEM. PO-

Colonias.... XXIIX. Sic ex Sueton. c. 46, numerum supplet Chishull.

Devictis legionibus. Scil. *Romanis.* Dubitat Chishull, annon potius legendum *devictis iis provinciis.* Et in Hispaniis quidem, aeque ac Dalmatia, multa signa fuisse olim amissa, bellis ultra ducentos annos varia fortuna gestis, patet ex Velleiu II, 90, qui vero etiam addit, istas provincias ab Augusto ad pacem esse perductas; de Dalmatis etiam videndus Dio, lib. XLIX, c. 43, ad a. 721, et Appian. in Illyr. fine. Inter mentionem Hispaniae et Delmatorum aliquid decsse, paullo post docebitur.

Parthos trium exercituum spolia, etc. Scilicet M. Crassi, Statiani, legati Autoniani, et ipsius Antonii. Restituta signa vel numi testantur, de quibus Eckhel vol. cit. pag. 94 seq. Sed conferri debent Suet. c. 21; Iustin. XLII, ult.; Vell. II, 82 et 91; Strabo in calce l. VI.

Supplicesque. Sic numi eos exhibent, genu flexo signa offerentes.

In templo Martis Ultoris. Structo a. U. 734; eo ipso, quo recepta sunt signa Parthica. Cf. Dio LIV, 8. Alterum, de quo supra, annis octodecim post in foro Augusto fecit. De utroque Ovid. Fast. V, 579. Numos supra iam citatos vide.

Pannoniorum gentes, etc. Firmat haec Vell. II, 96. Tiberii victorias celebrant adhucdum arcus triumphalis Carnuntinus, quem exhibet *Pococke* in *Descr. of the East*, vol. II, p. 100; dedit et Kollar. in Anal. Vindobon. tom. I, p. 1019; tum Tiberianus Achates, musei Vindobonensis ocellus, artis et industriae miraculum, quod certatim vulgarunt *Le Roy*, Lambecius, Kollarius, Eckbel; egregie etiam sistit Maffeius in Append. ad Museum Veronense, pag. 245. Loco verborum, *qui tum praeerat exercitibus*, Gronovius dedit, *qui tum erat privignus meus.* Improbat hoc Chishull, et recte quidem, si verba quae salva sunt in marmore et lacunae spatium consideres; at male si rem ipsam; nam in fragmento graeco, quod mox subiicietur, clare πρόγονος sive *privignus* dicitur ab Augusto. Videsis tamen, quae mox ad fragmentum graecum notantur respectu particulae *tum.*

**

PVLI. ROMANI. EXERCITVS. NVNQVAM. ADIT. DEVICTAS. PER.
TI. CAESAREM. QVI. TVM. PRAEERat exercitubVS. IMPERIO. POPV-
LI. ROMANI. SVBIECI. PROTVLIQVE. FINES. *Imperii. ad. Istri.*
FLVMINIS. *ripam*.....................QVOD. A. V..................
VS. EXERCITVS.............EIS...................................
SPRO............A.......................TVSQVE..................

Ad Istri fluminis ripam. Hunc fluvium et Euphratem imperii limites quasi a natura positos statuisse Augustum, Iulianus in Caesar. diserte ipsum profitentem inducit. Eo pertinent quoque, quae Strabo ad calcem l. VI, et Tacitus, Ann. lib. I, 11, et in V. Agric. c. 13, referunt.

Sequuntur lineae aliquot lacerae, quae nonnisi verba quaedam literasque disiunctas offerunt, in quibus de *Dacis in imperium romanum incurrentibus, sed ab Augusto repressis et ultra Istrum reiectis*, sermo erat. Hoc ita esse, fragmentum graecum a Pocockio in Inscript. Antiq. c. 2, art. 1, p. 6 et 7, productum, evincit. Scilicet, non romana tantum lingua Index iste Augusteus tabulis marmoreis insculptus ab Ancyranis ad parietes vestibuli templi adfixus erat; sed graece quoque versus ibidem servabatur. Versionis huius fragmenta duo in exteriore facie templi ad occidentem reperit Pocockius, quorum alterum sic satis sanum publicavit his verbis:

Τ ΗΛΛΙΣ
ΑΠΕΛΑΒΟΝ......ΕΞΙΣΠΑΝΙΑΣΚΑΙΓΑΛΑΤΙΑΣΚ(ΑΙ)
ΔΑΛΜΑΤΩΝΠΑΡΘΟΥΣΤΡΙΩΝΣΤΡΑΤΕΜΑ(Τ)
(Ω)ΝΣΚΥΛΑΚΑΙΣΗΜΕΑΣΑΠΟΔΟΥΝΑΙΕΜΟΙ(ΦΙ)
ΛΙΑΝΔΗΜΟΥΡΩΜΑΙΩΝΑΞΙΩΣΑΙΗΝΑΓΚ(ΑΣΑΤΑΣ)
ΔΕΤΑΣΣΗΜΕΑΣΕΝΤΩΙΑΡΕΩΣΤΟΥΑΜΥΝ(ΤΟΡΟΣΑ)
ΔΕΥΤΕΩΙΑΠΕΘΕΜΑΝ
ΠΑΝΝΟΝΙΩΝΕΘΝΗΟΙΣΠΡΟΕΜΟΥΗΓΕΜΟ
(Ν)ΙΑΡΩΜΑΙΩΝΟΥΚΗΝΤΙΣΕΝΗΣΣΗΘΕΝΤΑ
ΝΕΡΩΝΟΣΤΟΤΕΜΟΥΗΝΠΡΟΓΟΝΟΣΚ(ΑΙ)
ΗΓΕΜΟΝΙΑΔΕΜΟΥΡΩΜΑΙΩΝΥΠΕΤΑΞΑ
ΚΟΥΘΡΙΑΜΕΧΡΙΙΣΤΡ(Ο)ΥΠ(Ο)ΤΑΜ(Ο)ΥΠΡΟ
ΤΗΔΕΔΑΚΩΝΔΙΑΒΑΣΑΠΟΛΛΗΔΥΝΑΜΙΣΕΝ
ΝΟΙΣΚΑΤΕΚΟΠΗΚΑΙΥΣΤΕΡΟΝΜΕΤΑΧΟ...(ΣΤΡΑ)
ΤΕΥΜΑΠΕΡΑΝΙΣΤΡΟΥΤΑΔΑΚΩ
ΔΗΜΩΝΡΩΜΑΙΩΝΥΠΟΜΕΝΕΙΝ

Usus est hoc fragmento ad supplendum marmor Ancyranum vir eximius *Em.-Ios.-W. Sainte-Croix*, simulque ipsum fragmentum explicavit at eius lacunas quasdam sarcivit in *Magasin Encyclop.* l. c.; quumque vidisset, minus adcurate ibi expressa quaedam, secundis curis emendatum fragmentum mecum communicavit, quale nunc hic lectorum oculis subiicio:

POS......................VCIVS..........................
GENTES.....I...

τ......ηλας
ἀπέλαβον ἐξ Ἱσπανίας 1 καὶ Γαλατίας κ(αὶ)
Δαλματῶν. Πάρθους τριῶν στρατευμά(τ)
(ω)ν σκῦλα καὶ 2 σημίας ἀποδοῦναι ἐμοὶ (καὶ ἱκε)
λίαν δήμου Ῥωμαίων ἀξιῶσαι ἠνάγκ(ασα τὰς)
δὲ τὰς σημίας ἐν τῷ Ἄρεως τοῦ Ἀμύν(τορος ἀ) 3
δυτίῳ ἀπεθέμην.
Παννονίων ἔθνη, εἷς πρὸ ἐμοῦ ἡγεμό(νων)
τις Ῥωμαίων οὐκ 4 ἤντεισι, ἡσσηθέντα 5 (διὰ Τι.)
Νέρων', ὃς τότ' ἐμοῦ ἦν πρόγονος κ(αὶ ἡγεμών),
6 ἡγεμονίᾳ δήμου Ῥωμαίων ὑπέταξα
7 καὶ ὅρια μέχρι Ἴστρου ποταμοῦ προ(ῆξα).
8 τῇδε Δάκων διαβᾶσα πολλὴ δύναμις ἐν

1 Observat vir optimus, lin. 1, verba καὶ Γαλατίας non legi in textu latino. Coniicit adfuisse lacunam a descriptoribus neglectam, ita replendam, RECEPI. EX. HISPANIA. ET. GALLIA. ET. GENTIBVS. DELMATEIS. Lacunam post ἀπέλαβον replendam vocula Δ, ut legatur δ' ἐξ Ἱσπανίας, coniicit Schweighaeuserus nostras, vir in graecis literis versatissimus. Idem sex lineas superiores capite truncatas iure meritoque suspicatur: eo scilicet referendam ad singulas lineas literam ultimam, qua praecedentis finem supplevit Pocockius.

2 Τὰς σημίας, l. 3 et 5, pro τὰ σημεῖα ex usu vulgari eius provinciae dictum; (vel potius pro σημαίας: sic semper errant Marmora et MSS.)

3 Idem dicendum de voce ἀδυτίῳ, l. 5, pro ἀδύτῳ.

4 Lin. 7 et 8, recte se habere phrasin graecam, quae latine sic habet: *quibus ante me dux Romanorum non occurrerat*; ubi ἤντεισι vitio sculptoris pro ἤντησεν: (est potius auctoris vitium IOTACISMO studentis) et ab initio lineae legendum τις, forsan enim evanidae literae Σ a descriptore substitutam essa Δ. Dein τὸ ἡσσηθέντα non mutandum.

5 Post hanc vocem addendum esse διὰ Τι., clarum est ex latino textu; sed sequente linea accusandi casum minus sueto more positum, Νέρωνα pro Νέρωνος. Schweighaeuserum hoc loco male habet τὸ ἦν, quo expuncto legere liceret, Νέρωνος τοῦ ἐμοῦ προγόνου καὶ Καίσαρος. Paullo ante enim Tiberius salutatus erat Caesar, et minus apte Augustus dixerit, Tiberium *tum* fuisse suum privignum.

6 Lin. 10, ἡγεμονίᾳ dativum esse. Iota ad latus ponendum omisisse sculptorem. Δήμου pro δήμου vitium esse eiusdem, ut l. 2, στρατευμ pro στρατευμ.

7 Lin. 11, καὶ ὅρια bene cum praecedentibus cohaerere, si in fine lineae subiungas προῆξα, quod respondet lat. *protuli*.

8 Lin. 12, τῇδε, *illa*, non mutandum. Quid sibi mox valit ἐν νεις, non

AD. ME. EX. IND*ia*...
..APVD. QV...................Q....................M. NOSTRAM.
....PER. LEGATOS.
BASTARNARVM....................N.........ET. SAR*mata*RV.I.-
.................................TANAIMQVE. VLTRA. REC.......
......RVMO..................REX. ET. HIBER.....
AD. ME. SVPPLICES. CONFVGE*runt*. REGES. PARTHORVM. TIRIDA-
tes...

Tabula tertia a dextra.

REGIS. PHRATIS. (*sic*)...................MEDORVM.........ARTA.
...................MAELO. MAR...........OMANORVM. SVEBO.
F.............*Rex*. PARTHORVM. PHRATES. (*sic*) ORODIS. FILIVS.
FILIOS. SVOS. NEPO*tesque*. *misit*. IN. ITALIAM. NON. BELLO. SV-

νοις κατικόνη καὶ ὕστερον μεταχ(ωρεῖν στρά)
τευμα πέραν Ἴστρου τὰ Δάκω(ν)
δήμῳ Ῥωμαίων ὑπομένειν.

se expedire. Mihi videtur locus hic latere, quo Daci clade sunt adfecti. Si esset l. 13, ΣΟΙΣ, supplerem iu l. praecedenti ΜΥ, quo facto sensus esset, *in Moesia*. Dio enim LI, 22, refert, Dacos ex utraque Istri parte habitasse, eosque qui citra id flumen fuerint, ad Mysorum praefecturam pertinuisse. Addit a M. Crasso (nepos is Crassi, qui in expeditione Parthica periit) bellum Dacia illatum a. U. 725. *Misso Lentulo, Dacos qui vicina populabantur, ultra ulteriorem ripam repulsos esse ab Augusto*, narrat Florus IV, 12. Atque hoc ipsum est, quod in fine fragmenti refertur, ubi forsan legendum erit sic: μεταχωρεῖν στρατεύματα πέραν Ἴστρου τὰ Δάκων καὶ δήμῳ Ῥωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασα. Mallem tamen, ni τὸ στράτευμα obstaret, legere, τὰ Δάκων ἔθνη, ut responderet voci *gentes*, quae clare extat in latino. Sic ergo lacerus ille locus sensum hunc habuisse videtur: *Ibique Dacorum transgressa vis multa in (Moesis) caesa est, et postea recedere trans Istrum Dacorum gentes et populi romani (imperium) pati coegi.*

Ex India. Duae legationes inde ad Augustum venere, a. U. 729, quum Tarracone ageret; teste Ψευδο-Messala Corvino, in fine: dein a. 734, quum Sami hiemaret; quod refert Strabo, lib. XV, p. 719, item Dio LIV, 9.

Legatos Bastarnarum et Sarmatarum, etc. Haec faciunt ad Dionem l. c. supplendum, ubi frequentes ad Augustum ventitasse Sami legatos narrat.

Tiridates. Cf. Iustinus, lib. XLII, c. 5.

Filios suos nepotesque. Strabo, lib. VI, p. 288.

PERATVS. SED. AMICITIAM. NOSTRAM. PER. *haec.* SVORVM. PIGNORA. PETENS. PLVRIMAEQVE. ALIAE. GENTES. EXPE*rtae. sunt. Romanam.* FIDEM. ME. PRINCIPE. QVIBVS. ANTEA. CVM. POPVLO. ROMANO. *nullum. omnino. fuit.* lEGATIONVM. ET. AMICITIAE. COMMERCIVM7

A. ME. GENTES. PARTHORVM. ET. MEDORVM. *petierunt. per.* PRINCIPES. EARVM. GENTIVM. REGESQVE. PER. EOS. ACCEPERVNT. PA*rthi. Vononem. Regis. Phra*TIS. FILIVM. REGIS. ORODIS. NEPOTEM. MEDI. A*rtabanum*........... REGIS. ARTAVASDIS. FILIVM. REGIS. ARIOBARZANIS. NEP*otem.*

IN. CONSVLATV. SEXTO. ET. SEPTIMO. *postquam. bella. civilia.* EXTINXERAM. PER. CONSENSVM. VNIVERSORVM. *Romanorum. civ*IVM. REMPVBLICAM. EX. MEA. POTESTATE. IN. SENATVS. *et. Populi. Romani. a*RBITRIVM. TRANSTVLI. QVO. PRO. MERITO. MEO. SENA*tus. me. appel*L*avit. Augus*TVM. ET. LAVREIS. POSTES. AEDIVM. MEARVM. V*inxit*..

....

....

....

..........*susceptum. a. me.* TERTIVM. DECIMVM. CONSVLATVS. *magistratum. Senatus. et. Eques*TER. ORDO. POPVLVS*que.* ROMANVS. VNIVERSVS. *prodiderunt. memo*RIAE.IDQVE.IN.VESTIBV*lo. a*EDIVM. MEARVM. INSCRIBEN*dum. curarunt. et.* IN. FORO. AVG*usto. sub.* QVADR*igas.* QVAE. MIHI. EX. S. C. POS*itae. sunt. scrip*SI. HAEC. *cum. an*NVM. AGE*rem.* SEPTVAGEN*simum. sextum*.....................

....

SVMMA. PECVNIAE. QVAM. DEDIT......................... SIS.
MILITIBVS. NECESSARIVM.....................................

OPERA. FECIT. NOVA. AEDEM. MATRIS. *Magnae*...................
DIVI. IVLI. QVIRINI. MINERVAE................................
LARVM. DEVM. PENATIVM. IVV*entatis*..........................
AD. CIRCVM. CVRIAM. CVM. *Chalcidico*.........................
IVLIAM. THEATR. M. MARCELLI................ *basilicam. C. et. L.* CAESARVM...
REFECIT. CAPITO*lium.* VSQVE. A............... *theatrum.* POMPEI.
AQVAM. M*arciam.* LA...
IMPENSIS. R.................... GLADIATORVM........ TERRAE.

Parthorum et Medorum. De Parthis Tacitus, Ann. lib. II, c. 1.

In Cons. VI et VII........ me appellavit Augustum. Dio, lib. LIII, p. 497, 507; Censor. c. 21. Id nominis deinceps ad sequentes imperatores transiit. Cf. Tac. H. lib. II, c. 80.

Cum annum agerem septuagensimum sextum. Sextum recte addiderunt editores. Scripsit enim Augustus S. Pompeio et S. Appuleio coss. post conditum lustrum tertium, i. e. a. U. 767, ut ipse refert supra tab. 2, a laeva. Quae sequuntur, aliena manu fuere adiecta, ut et ipsa dicendi ratio declarat.

MOTV. INCENDIOQVE. CONSVM.............VSQVE. QVORVM. CENSVS. EXPLEVIT..........

Quorum census explevit. Sueton. c. 41.

OBERLIN.

N.° 13. CAP. XIV. *Candidatos praeturae duodecim nominavit, numerum ab Augusto traditum.*

Primus praetor Romae institutus a. U. 388, Furius Camillus: Livius VII, 1; et Suidas in voce Πραίτωρ. Additus alter a. U. 510, cui cognomen datum *Peregrini*, quod plerumque inter cives ius diceret et peregrinos: Epitoma Livii, 19. Additi duo alii a. U. 520, Sicilia et Sardinia in provinciam redactis, qui illuc cum imperio mitterentur: Epitoma 20. Iterum duo, victis Hispaniis, a. 557. Ita in universum ad id tempus praetores sex; e quibus duo iuri dicundo praeerant, reliqui in provincias mittebantur, expertes iudiciorum. Id mansit, donec quaestiones perpetuae constitutae, a. 605, L. Censorino, M. Manilio coss. Patribusque tunc visum, ut in totum magistratus sui annum praetores in urbe manerent, e quibus duo, more prisco, ius dicerent; reliqui quatuor publicis iudiciis praeessent; iidem omnes, exacto anno, sorte in provincias praetorias mitterentur. Cornelius deinde Sulla dictator auxit quaestionum publicarum numerum, pariterque praetorum: non tamen eatenus, ut quot quaestiones essent, totidem praetores (errat largiter Pomponius de Orig. iuris D. 1, tit. 2, qui id sensit; quia plures saepe quaestiones apud eundem praetorem exercitas constat); sed in universum addidit duos. Ita non plures octo praetores ad Ciceronis aevum; idque ex variis eius scriptis clarum; non decem, ut volnit iurisconsultus. Oppressa mox republica, C. Caesar dictator primus instituit decem, quo pluribus bellorum sociis honorem eum gratificaretur. Dio XLII, 51: ἵνα πλείους αὐτῶν (συναγωνιστῶν intelligo) ἀμείψηται· στρατηγούς τε δέκα ἐς τὸ ἐπιὸν ἔτος ἀπέδειξε, καὶ ἱερέας ὑπὲρ τὸ νενομισμένον: qui Pomponium refellit disertim. Sed nec in eo numero stetit Caesar, creavitque biennio post XIV, iterumque anno post XVI: idque, ut Dio idem, XLIII, 49, ait, in multos annos. At Augustus, republica et imperio potitus, pariter varium se in hac creatione gessit. A. U. 731, minuit Caesarianum numerum, retraxitque ad decem. Dio, LIII, 32: Ταῦτά τε οὕτως ὁ Αὔγουστος ἐποίησε, καὶ στρατηγοὺς δέκα, ὡς οὐδὲν ἔτι πλειόνων δεόμενος, ἀπέδειξε. Velleius, II, 89: *Imperium magistratuum ad pristinum redactum modum: tantummodo octo praeturibus adlecti duo.* Anno 764, creavit XVI, propter turbam competitorum; ita tamen ait Dio, LVI, 25, ut posterioribus deinceps multis annis XII dumtaxat crearet. Atque hoc est, quod hic Tacitus de duodenario numero tradito ab Augusto adseverat; vere et recte, si respicias instituta eius extrema. Nam ad prima adiecit oculos Pomponius, qui XVI praetores constituit sub Augusto, et in tempore saltem errat. At, quod Tiberium iurasse Tacitus ait, se numerum XII non excessurum, quis pontifex periurio eum solvet? Nam ego mani-

festo hominem teneo, ex Dionis testimonio, LVIII, 20, qui adfirmat, Tiberium a. U. 736 quindecim praetores creasse, additque : Καὶ τοῦτο ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνέβη, ὥστε ἔστι μὲν ὅτε ἑκκαίδεκα, ἔστι δὲ ὅτε καὶ παρ' ἕνα, ἢ καὶ δύο χειροτονεῖσθαι. Immo Claudius imp. alias XIV, alias XVIII creavit, interdum medio inter hos numero. Vide eundem Graecum, LX, 10.

IVSTI LIPSII EXCURS. D.

N.° 14. CAP. XV. *Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt.*

Iulius Caesar ius creandi magistratus non totum a populo tulit, cruda adhuc servitute, sed cum eo divisit. Suetonius satis clare, cap. 41 [1]: *Comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus, de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur* (iustum comitiorum verbum esset, *renunciarentur*); *pro parte altera, quos ipse dedisset* (scribe, *edidisset*). *Et edebat per libellos, circum tribus missos, scriptura brevi: Caesar dictator illi tribui. Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem teneant* [2]. Ubi vides, consulibus exceptis, in ceterorum suffragia aequale ius principi fuisse cum plebe. Nam consules quidem, summi imperii olim nomen, et ipse et secuti principes seposuerunt senatui sibique. Augustus deinde *comitiorum pristinum ius* (verba Suetonii sunt, cap. 40) *reduxit; ac, multiplici poena coërcito ambitu, die comitiorum tribulibus suis* etc. Quo loco pristinum ius, non vetus illud accipio, quod integra libertate; sed hoc idem, quod a patre eius Iulio institutum: pristinum tamen ideo, quia per bella civilia et impotentem triumviratum abolitus Caesarianus mos, quem reduxit longo intervallo nunc Augustus. Eum Suetonii sensum (nam interpretes silent aut vacillant) adstruo ex Dione, LIII, 21: Ὅτι δῆμος ἐς τὰς ἀρχαιρεσίας καὶ τὸ πλῆθος αὖ συνελέγετο, οὐ μέντοι καὶ ἐπράττετό τι, ὃ μὴ καὶ ἐκείνῳ ἤρεσκε. Τούς γ' οὖν ἄρξοντας, τοὺς μὲν αὐτὸς ἐκλεγόμενος προεβάλλετο, τοὺς δὲ καὶ ἐπὶ τῷ δήμῳ τῷ τε ὁμίλῳ, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ποιούμενος, ἐπεμελεῖτο, ὅπως μήτ' ἀνεπιτήδειοι, μήτ' ἐκ παρακελεύσεως, ἢ καὶ δεκασμοῦ ἀποδεικνύωνται. Aliquid tamen plebi etiam cum consulum comitiis fuisse, videtur colligi ex Dione, LIV, 6, in actis anni 732. Tiberius primus, animis Quiritium fractis iam et ad servitium factis, ius omne sibi et senatui sumpsit, populi nullo loco. Quod Tacitus his verbis voluit, *comitia e campo ad Patres tralata.* Sed in consulibus quid eius aevo fuerit, Tacitus ipse effari non potest, fine huius libri: *De comitiis consularibus, quae tum primum illo principe ac deinceps fuere, vix quidquam firmare ausim; adeo diversa non modo apud auctores, sed in ipsius orationibus, reperiuntur.* Potest Dio, qui videtur omnem consulum renunciationem ad Tiberium referre; aliorum magistratuum ad senatum, commendatione principis interposita: quem l. LVIII vide. Ex eo tempore expers suffragiorum populus, donec Caius *tentavit, comitiorum more revocato, suffragia populo reddere*, ait Sueton. c. 16; scilicet Tiberii instituto omisso, Augusti revocato; sed idem ille

omisit. Tiberianumque mosem apud secntos priocipes valaisse deinceps, clarum ex memoriis rerum.

Ivsti Lipsii Excurs. E.

[1] V. Dion. XLIII, 47; aetis anni 709.

[2] In loco Suetonii Iul. 41, verbum *pronuntiarentur* tnetur Burm. Ernesti item, qui *pronuntiare* conveoire docet magistratui qui comitia habebat, *renuntiare* praeconi.

N. 15. Cap. XVII. *Denis in diem assibus animam et corpus aestimari.*

Originem et progressnm stipendii romani docni nuper in Electis I, 2, et vero. Aureus in mensem fuit: id est deni io diem asses, nt hic milites fatentur. Quomodo ergo iidem milites statim denarium petunt, quasi ad stipendium augendum? *Ut singulos denarios mererent;* et, *Ut denarius diurnum stipendium foret.* Nonne enim, inquiunt, denarius idem quod deni asses? Et Aemilius Ferretus quidem post multum aestnm haesit in hoc vado. Locos eos pugnantes sic coneiliat, qnasi milites petant, inquit, duplicari stipendium; id est, alios denos asses, praeter illos datos. Vir optimus non didicit coneiliaturas. Quod Suetonins dicit, voluisse eos aequari stipendio praetorianis (ii autem binos denarios capiebant), de Germanico milite dixit, non de Pannonio, ut censet ipse, et post eum vir doctus. Dio de hac seditione nimis clare, LVII, 4: *Τό. τε σύμπαν, οὐδ' ὑπὲρ ἑκκαίδεκα ἔτη στρατεύεσθαι, ἤθελον, καὶ δραχμὴν ἡμερησίαν αἰτεῖν, τά τε ἆθλα εὐθὺς αὐτοῦ ἐν τῷ στρατοπέδῳ λαμβάνειν ἠξίουν.* En, petebant, ait, *δραχμὴν ἡμερησίαν.* Non ergo duas, ut volunt illi. Sed quid alludo? res sic se habet. Aliud illo aevo deoarius, aliud deni asses. Per bella videlicet civilia (et sentimus etiam nunc) creverat auri pretium et argenti. Itaque denarius XVI primo assibus (et pro ratione, sestertius item assibus quatuor, quod ex Maeciano et Vitruvio III, 1, disco), tandem aestimari XII coepit: io eoque stetit, Augusti et sequentium aliquot principum aevo. Quo argumento? Claro quidem, e loco Suetonii, ut nos eum emendavimus, orchestrae non dubio consensn, in Domit. c. 7. Ex quo clarum, aureum romani militis stipendium fuisse in menses. At si aureus; ergo non plus XXV denariis. Abi nunc ad mensularios, et reduc denos in diem asses (ita ut mensis dies habeat trigiuta) ad denarios XXV, reperies deoarium ipsum planissime valuisse duodecim asses. Quid ergo miraris, si milites pro deois assibus denarium petant; ut quinque scilicet denarios in mensem faciant lucri? At acriter in hanc sententiam pugnat Plinius lib. XXXIII, c. 3, qui ait, in militari stipendio semper denarium pro decem assibus datum. Pugnet, ego eum tam trauquillum reddam, quam alcedo olim mare. Nam Plinius quidem plane a me est. Ea, inquit, severitas disciplinae militaris fuit, ut, quamquam denarii pretio saepius aucto, miles tameo nihil inde commodi senserit; sed proinde illi in stipendium deoarius processerit, qnasi si esset tantum assium denum. Ea Plinii mens; aut si alia de prisca republica sensit, non de hac Augustaea. Simile prorsus ante annos paucos vidimus in urbe, urbium ocello. Hispani mi-

litis in petulanti illa seditione praecipuum postulatum fuit, ut aureos in solutum acciperet prisca aestimatione, non hac grandi, quae obtinebat. Nec impetravit: fecitque lucri in auri pretio fiscus, quod olim in argenti respublica romana. Porro, quod ad modum hunc stipendii attinet, scire licet eundem propemodum fuisse Graecis. Daricum enim in menses accipiebant, id est, xx drachmas; in expeditione Cyri, sesquidaricum extorserunt, tantum non per seditionem. Xenophon, Περὶ ἀναβάσεως Κύρου, lib. 1, c. 3, 21: Ὁ Κῦρος ὑπισχνεῖται ἡμιόλιον πᾶσι δώσειν, οὗ πρότερον ἔφερον, ἀντὶ Δαρεικοῦ τρία ἡμιδαρεικὰ τοῦ μηνὸς τῷ στρατιώτῃ. Et similis de darico menstruo locus VII, 6, 1. Melior ergo conditio militis romani.

Ivsti Lipsii Excurs. F.

N.° 16. Cap. idem. *Praemium pecunia solveretur.*

Suetonius id quoque ab Augusto esse ostendit, sed obscurius, cap. 49: *Quicquid ubique militum esset, ad certam stipendiorum praemiorumque formulam adstrinxit; definitis, pro gradu cuiusque et temporibus militiae et commodis missionum; ne aut aetate aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent.* Nam commoda missionum, hanc pecuniam accepit. Sed clarissime Dio, LV, 23, summa etiam praemii expressa: Χαλεπῶς δὲ δὴ τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν τῶν ἄθλων σμικρότητα διὰ τοὺς πολέμους τοὺς τότε ἐνεστηκότας οὐχ ἥκιστα ἐχόντων, καὶ μηδενὸς ἔξω τοῦ τεταγμένου τῆς στρατείας σφίσι χρόνου ὅπλα λαβεῖν ἐθέλοντος, ἐψηφίσθη, τοῖς μὲν ἐκ τοῦ δορυφορικοῦ πεντακισχιλίας δραχμὰς, ἐπειδὰν ἑκκαίδεκα ἔτη, τοῖς δὲ ἑτέροις τρισχιλίας, ἐπειδὰν εἴκοσι στρατεύσωνται, δίδοσθαι. Ex quo loco pronum mihi eluere vetustam Suetonii maculam, Cal. 44: *Ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritae militiae ad sexcentorum millium summam recidit.* Haec praemia enim haud dubie intelligit. At, quomodo constat immania illa sexcentorum millium summa, si ex Dione verissimum est, τρισχιλίας δραχμὰς tantum, id est, romano more, duodena millia nummum destinata iis fuisse? Caligula autem de ea ipsa summa aliquid recidit. Scribe igitur, *ad sex millium summam.* Ea enim veritas; et Caligula dimidium imminuisse putandus est praemii militaris. Pretium operae est sane haec loca inter se conferri, et non per caliginem ultra sciri rationem militiae sub Augusto. Haec pecunia alio nomine emeritum dicta, quia scilicet emeritis debebatur. Modestinus, l. III, de Re mil.: *Qui militiae tempus in desertione implevit, emerito privatur*; et, *Ut veteranus restituetur et emerita accipiet.* Menander Arrius ib. l. V: *Et praemia et emeritum capiet.* Sueton., in Augusto, 24: *Alias legiones immodeste missionem postulantes citra commoda emeritorum praemiorum exauctoravit*; ubi malo *emeritorum et praemiorum* *. Commoda iustae militiae idem scriptor dixit Vitellio, c. 15: *Delectum ea conditione in urbe egit, ut voluntariis non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum iustaeque militiae commoda, polliceretur.* Dio, LIV, 25, adscrere videtur, eam pecuniam adtributam pro agris, his verbis: Καὶ διέταξε (Augustus scilicet) τά τε ἔτη ὅσα οἱ πολῖται στρατεύσαιντο, καὶ τὰ χρήματα, ὅσα παυσάμενοι τῆς στρατείας, ἀντὶ

τῆς χώρας, ἣν ἀεὶ κατεξενον, λήψονται. Cui ambigo an adsentiar, quia non semel hic in Tacito et pecuniae mentio et agrorum.

Ivsti Lipsii Excurs. G.

1 Ernesti ad hunc locum verba *emeritorum* et *praemiorum* pro glossa habet.

N.o 17. Cap. XX. *Praefectum castrorum.*

Describit Vegetius II, 10: *Erat enim castrorum praefectus, licet inferior dignitate, tamen occupatus non mediocribus caussis. Ad quem castrorum positio, valli et fossae destinatio* (nescio an *designatio* 1) *pertinebat. Tabernacula vel casae militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur: praeterea aegri contubernales et medici, a quibus curabantur, vehicula, sagmarii nec non ferramenta, quibus materia secatur vel caeditur; item ligna vel stramina, arietes, onagri, balistae, ceteraque genera tormentorum procurabat, aliquando ne deessent. Is post longam probatamque militiam legebatur, ut certe* (potius, *recte*) *doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.* Quae verba ad lucem huius loci pertinent et plurium infra, in quibus de castrorum praefecto. Cuique autem legioni suus castrorum praefectus fuit, si tamen tenderet seorsum. Colligo ex Tacito, XIV, 37: *Poenius Postumus, praefectus castrorum secundae legionis*; et Velleio, II, 119: *At e praefectis castrorum duobus, quam clarum exemplum L. Eggius, tam turpe Ceionius, prodidit.* Supra tribunos militum collocare eos visus noster, H. II, 89, in pompa Vitelliana: *Ante aquilam, praefecti castrorum, tribunique et primi centurionum, candida veste.* Vir egregius, cuius memoriam amo, eolo, in Semestribos suis, 1, 2, censuit hunc eundem esse cum praetorii praefecto, et Vespasiani avum etiam auget hac dignitate, quoniam Suetonius scripserit, Vespas. 1: *Polla patrem habuit Vespasium Pollionem, ter tribunum militum praefectumque castrorum.* Abi, vir maxime, lucrifac, reliquae virtutis tuae caussa, censoriam hanc notam.

1 Stewechius malit *aestimatio.*

Ivsti Lipsii Excurs. H.

N.o 18. Cap. XXIII. *Et centurio Lucillius interficitur, cui, militaribus facetiis, vocabulum* Cedo alteram *indiderant; quia, fracta vite in tergo militis, alteram clara voce ac rursus aliam poscebat.*

Quamvis Lipsius de *vite* centurionum, tanquam de re protrita et conculcata, dicere noluerit, liceat referre sequentia Marcelli Donati:

Veteribus Romanis lege et usu sancitum, ut cives suos non virgis, sed vite verberarent, quod a Lucio Floro et Livio lib. LVII relatum est. Quare milites cives romanos in minoribus criminibus vite corrigebant. Ita Scipio Africanus, Numantiam obsidens, milites extra ordinem quos deprehendisset, si romanos esset, vitibus, si extraneus, fustibus cecidit. Et

Plutarchus in Gracchis auctor est, Livium Drusum et C. Gracchum, tribunos plebis, plebiscito sanxisse, ne liceret quempiam Latini nominis virgis afficere, sed vitibus, in hac re Latinos Romanis adaequantes. Neo obstat, quod Livius, libro quinto, in oratione App. Clandii, scriptum reliquerit: *Fustnarium meretur, qui signo relinquit, out praesidio decedit*; et Cicer. 3. Philipp.: *Fustuarium meruerunt legiones, quae Consulem reliquerunt.* Nam relinquere Consulem et signa, et decedere praesidio, non inter minora delicta enumeranda. Munns autem castigandi milites vite, centurionum erat, testimonio Plutarchi in vita Galbae, ubi de Sempronio Denso, centurione. Unde Macrobius *vitem* appellat *centurialem*; at Marc. D. de Re mil., lib. XXIII, parag. 3, scribit: *Eum qui centurioni eostignre se volenti restiterit, sic veteres notaverunt, si vitem tenuit, militiam mutat, si ex industrio fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur.* Plinius, lib. XIV, c. 1, de vitibus loqnens, ait: *Quid quod insertae eastris, summum rerum, imperiumque continent; centurionum in manu vitis illius virtutis praemium, tardos ordines ad lentas aquilas perducit, et in delictis poenam honorat.* Et Iuvenalis, de Mario verba faciens, satyr. VIII, v. 246, scribit:

> Nodosam post haec frangebat vertice vitam,
> Si lantus pigra muniret castra dolabra.

Et Silius Italicus, lib. XII, v. 393, de Eunio, quem centurionem fuisse dicit:

> Ennius; antiqua Messapi ab origine regis,
> Miscebat primas acies, Latiaeque superbam
> Vitis adornabat dextram decus.

Posteriorum tamen imperatorum tempore hoc immntatum, et in minori etiam delicto, et liberi fustibus etiam verberari eoepti, ex Callistrato, l. 11, parag. 1, D. de poen. et Macer. lib. X eodem habet: *Ex quibus caussis liber fustibus eaeditur, ex his servos flogellis caedi.*

MARCELL. DONAT.

N.° 19. CAP. XXIV. *Neque insignibus fulgentes.*

Rebus laetis et militia prospera, ornari signa mos fuit lauru, floribus, unguentis. Claudianus Carm. X, Nupt. Honor. et Mariae, v. 187:

> Laetaturque tamen: Mavortia signa rubescunt
> Floribus, et subitis animantur frondibus bastae.

Suet. Clandii c. 13. *Verum intro quintum diem oppressus est, legionibus, quae sacramentum mutaverant, in poenitentiam religione eonversis: postquam, denunciato ad novum imperotorem itinere, easu quodom an divinitus, neque oquilae* [1] *ornori, neque signo convelli potuerunt.* Et Orosius, esdem de re, VII, 6: *Die dicto; ut in unum undique ad novum imperatorem convenirent, neque aquilae ornari, neque eonvelli quoquo modo signo moverive potuerunt.* Signa ergo in eiusmodi laetitiis obviamque itionibus ornabantur: eui rei adhibita etiam unguenta. Plinius, lib. XIII, c. 3 (4): *Aquilae eerte oc signa, pulverulento illa oc eustodiis horrida, inunguntur etiam festis diebus: utinamque dicere possemus, quis*

primus instituisset. Ita est: hac mercede corruptae terrarum orbem devicere aquilae. Nec aliud est, quod Noster hic appellat insignium fulgorem. Ita lib. XV, c. 29: *Hinc agmina legionum stetere, fulgentibus aquilis signisque et simulacris Deum in modum templi.* Et Livius etiam lib. XXVIII, c. 14: *Asdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit;* etsi paullo aliter id accipio de fulgore argenti, pulvere deterso, quia nondum illo aevo notus luxuriae mos. Contra, in tristitia et rebus arctis, signa horrida et incompta. Tacitus in funere Germanici, Ann. III, c. 2: *Praecedebant incompta signa, versi fasces.* Lib. H. IV, c. 62: *Revulsae imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis.* Ann. XV, 16, de fuga Paeti: *Corbulo, eum suis copiis apud ripam Euphratis obvius, non eam speciem insignium et armorum praetulit, ut diversitatem exprobraret.* Nec plura mihi notata de hoc parum cognito adhuc militiae ritu. Illud addo, moasse videri a statuis Deorum, quas, melioribus diebus, unguentis perfundebant, quasi in cultum et honorem. Aquilae autem nonne Dii militares? Cic. in Verr. lib IV. c. 35: *Omnes Segestanas matronas et virgines convenisse, eum Diana exportaretur: unxisse unguentis, complesse et coronis et floribus.* Arnobius, 1, p. 22: *Si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine ordinatum* (ubi malim, *odoratum* [2]). Apuleius Flor. 1, init.; *Lapis unguine delibutus.* Seneca, frag. de superstitione, apud August. de Civ. Dei VI, 10: *Alius fictor est, alius unctor.* Lapis vetus Romae (apud Grut. p. 124): DEINDE. CORONIS. INLATIS. SIGNISQVE. VNCTIS. Vide quae notavi Elect. 2, 18.

[1] Male in Sueton. *aquila.* Plures enim legiones.

[2] Forsan *sordidatum.* Cf. Heraldi observ.

IVSTI LIPSII Excurs. L

N. 20. Cap. XXVI. *Ut denarius diurnum stipendium foret.*

(Nolo praeterire quae Marcellus Donatus in suis *Dilucidationibus* annotavit de his verbis. N. E. L.)

Locus iste eruditissimos plerosque viros exercuit; namque si denarius decem assibus permutabatur, et decem asses diurnum stipendium militibus seditionem agitantibus erant, nihil amplius sibi in stipendium dari petere videbantur; secus tamen eos enixe expetere et poscere declarat continua textus lectio: quod vero decem asses stipendium diurnum eisdem esset, ostendunt manifesta verba illa Taciti, paullo supra prolata: *Enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam; denis in diem assibus corpus et animam aestimari.* Denarium autem denis assibus permutatum docent Volusius Metianus libello de Ponderibus, Vitruvius lib. III, et Plinius lib. XXXIII, cap. 3. Testatur Vertranius in annotat. suis, Aemilium Ferretum de hac re ad Turnonium Cardinalem scripsisse plura. Iustus Lipsius in notis ad Tacitum ait: *Scripsi de re hac copiose, com. 6. Antiq. lect.*

Sed quum virorum horum scripta hactenus legere mihi non licuerit; quamvis multam adhibuerim diligentiam, quid de illorum sententia dicam, non habeo. Vertranius ipse rem adeo concise tetigit, ut difficultatem tollere non videatur. Amplius, milites seditiosos stipendii additamentum non obtinuisse affirmat, quod nullibi apud Tacitum legimus; quinimo oppositum potius existimandum, scribente illo in eiusdem lib. c. 52: *Tiberium laetitia curaque adfecere: gaudebat oppressam seditionem; sed, quod largiendis pecuniis et missione festinata favorem militum quaesivisset, bellica quoque Germanici gloria angebatur.* Laevinus Torrentius, in comm. Sueton. in Iul. Caesare, cap. 26, ut difficultatem dilueret, eo est deductus, ut sit ausus proferre, decem asses qui in diem militi erogabantur in stipendium, alios fuisse a decem assibus, quibus denarius permutabatur, quo nil absurdius excogitari potest; siquidem id repugnat omnium de re nummaria scribentium sententiae, et veritati ipsi; namque Plinius libro et capite citato tradit, *semper in militari stipendio denarium pro decem assibus datum:* ergo asses stipendii et aerarii eo tempore eiusdem generis et valoris fuere. F. Hotomanus, l. de Re nummaria, hunc scrupum demere conatus, veritatem assecutus est, ut ego arbitror. Verum quum ille quoque concise admodum rem ita tractet, ut ex brevitate suboriatur obscuritas, nos operae pretium facturos censemus, si fusius de eadem re verba fecerimus, duo prius praefati, ex quibus sensus facillimus Corneliani textus eruitur, ac omnis difficultas tollitur. Primum est, quod denarius, argenteus scilicet nummus, primum decem assibus aereis permutabatur, ut superius comprobavimus: at procedentibus temporibus, variis de caussis, pluribus assibus permutatum, ita ut quandoque sexdecim assibus valuerit; quod praecipue ex Vitruvio colligimus, lib. III, c. 1, ita scribente: *Nostri autem primo in denario denos aereos asses constituerunt*; paullo post subiungens, *ad sexdecim asses eius valorem deductum*; ita ut Augusti tempore denarius sexdecim asses valuerit. Secundo sciendum, antiquitus morem fuisse, ut stipendii militaris rationes, non ad denarios argenteos, sed ad aereos asses computarentur. Unde *aere diruti* dicebantur milites, quibus stipendium quod in nummis aereis erat, subtrahebatur. Ad haec Livius, l. V, c. 7: *Placere*, inquit, *autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam, aera procedere, et equiti certus numerus aeris est assignatus.* Ita Caesar, Civ. bel. III, c. 53: *Scaevam centurionem, ut erat de se meritus, CC. millibus aeris donavit.* His ita constitutis, dicamus, quum milites seditiosi in singulos dies decem asses aereos pro stipendio haberent, exposcebant sibi dari loco illorum denarium argenteum, qui tunc sexdecim assibus permutabatur, ita ut sex assium quotidie lucrum facerent; namque, etsi etiam concedamus argentea moneta stipendium persolutum, denario, inquam, tamen numerabantur secundum currentem valorem, hoc est, sexdecim assium a quaestoribus, ita ut incrementum a decem ad sexdecim assium reipublicae commodo, non militum, cederet. Nec obstat Plinii dictum illud: *In militari stipendio semper denarium pro decem assibus datum;* quae verba pluribus negotium ita fecere, inter quos Budaeus libro de Asse 5, ut se a difficultate extricare nequiverint, et aliorum captu et arbitratu quid statuendum sit, reliquerint. Quod enim Plinius inquit, expositioni nostrae tantum abest ut adversetur, ut eam plane

confirmet. Sensus enim verborum Plinii est: quod, etsi denarius decem assibus primum permutaretur, postea ad sexdecim asses excreverit, Augusti tempore et Tiberii, per initia principatus sui, quo tempore militaris seditio excitata, nihilominus militibus pro decem assibus numeratus: primum iuxta veteris stipendii valorem, postea imperatorum munificentia militum utilitati prospicientium et indulgentium etiam, licet assibus sexdecim valentem denarium solutum. Ex quibus patere potest Vertranium lapsum, ex eisdem Plinii verbis concludentem, militibus nullum commodum accessisse.

MARCELLVS DONATVS.

N.° 21. CAP. XXXI. *Agendo Galliarum censui tum intentum.*

Res initium habuit non a Iulio Caesare, ut famam esse video, sed ab Augusto. Nam Caesar quidem tributi nomine HS. quadringenties imposuit Galliae victae, uti apud Suetonium in Caesare, c. 25. et Eutropium VI, 17, in melioribus libris legi: censendi provincialem rationem non ipse, nam priores instituerunt ante Augustum. Ille auctor rei. Claudius, oratione quam in senatu habuit censor: *Sed districte iam Comatae Galliae caussa agenda est, in qua si quis hoc intuetur, quod bello per decem annos exercuerunt D. Iulium, idem opponat centum annorum immobilem fidem obsequiumque, multis trepidis rebus nostris, plus quam expertum. Illi patri meo Druso, Germaniam subigenti, tutam quiete sua securamque a terga pacem praestiterunt, et quidem quum ad census* (nescio an, *a censu*), *novo tum opere et inadsueto Galliis, ad bellum avocatus esset. Quod opus quam arduum sit, nobis nunc quum maxime, quamvis nihil ultra quam ut publice notae sint facultates nostrae exquiratur, nimis magno experimento cognoscimus.* Ait clare, *novo tum opere et Galliis inadsueto.* Rem insignem epitome Livii non tacuit 134: *Quum Augustus conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus.* Idque accidisse ex Dione disco, septimo Augusti consulatu, LIII. 22: Ἐς δὲ τὰς Γαλατίας ἐλθὼν ἐνταῦθα διέτριψεν. Ἐπειδή τε γὰρ ἐπικηρυκεύσασθαί οἱ ἐδόκουν καὶ τὰ τούτων ἀκατάστατα ἔτι, ἅτε τῶν ἐμφυλίων πολέμων εὐθὺς ἐπὶ τῇ ἁλώσει σφῶν ἐπιγενομένων, ἦν· καὶ αὐτῶν καὶ ἀπογραφὰς ἐποιήσατο, καὶ τὸν βίον τήν τε πολιτείαν διεκόσμησε. Huius autem census duplex modus. Videntur enim tributum et in capita contulisse, et in agros, lucus, pecudes, aliasque facultates. Prius illud eleganter ab Ammiano suggestum, XVI, 5, ubi de Iuliano Caesare verba: *Quam profuerit anhelantibus extrema penuria Gallis, hinc maxime claret; quod, primitus partes eas ingressus, pro capitibus singulis tributi nomine vicenosquinos aureos reperit flagitari, discedens vero septenos tantum munera universa complentes.* — Tertullianus, Apolog. 13: *Sed enim agri tributo onusti, viliores; hominum capita stipendia censa, ignobiliora: nam hae sunt notae captivitatis.* — Panegyr. scriptor in laudibus Constantini, Eumenius, 11: *Septem millia capitum remisisti, quartam amplius partem nostrorum censuum;* et statim: *Remissione ista septem millium capitum, vigintiquinque millibus dedisti vires, dedisti opes, dedisti salutem;* iterumque 12: *Certe et tum liberi parentes suos cariores*

habent, et mariti coniuges non gravate tuentur, et parentes adultorum non poenitet filiorum, quorum onera sibi remissa laetantur; quae postrema non est ut ullo modo transferas ad capita, quae vocabant, agrorum. Alias non sum ignarus, illud ipsum tributum, quod pro modo agrorum penderent, capitationem dictam a iurisconsultis et Salviano Massiliensi V, 8: *Plerique pauperculorum atque miserorum, spoliati resculis suis, et exterminati agellis suis, quum rem amiserint, amissarum tamen rerum tributa patiuntur; quum possessio ab his recesserit, capitatio non recedit;* scilicet a numero iugorum et capitum, quibus agri coluntur. Sed persevero, ut Galli in capita contulerint etiam humana. De agris autem, Iacobus, aliique quae obnoxia tributo, habes apud iurisconsultos de Censibus, et panegyristem illum ipsum c. 5: *Iacebat illa civitas non tam innixa* [2] *Romanis, quam virium defectione prostrata, ex quo eam novi census exanimaverat acerbitas. Nec tamen iuste queri poterat, quum et agros qui descripti fuerant, haberemus, et gallicani census communi formula teneremur, qui fortunis nemini possumus aequari.* Utrique censui olim praepositi ex prima nobilitate viri, ut Drusus ab Augusto, Germanicus hic a Tiberio: videturque ea non exigua dignitas fuisse, ex Tacito, Ann. lib. XIV, c. 46: *Census per Gallias a Q. Volusio, et Sextio Africano, Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano; Trebellium, dum uterque dedignatur, supra tulere.* In lapide (apud Grut. p. 431, VI): Q. MANILIO. C. F. CORDO. T. LEG. XXI. RAPAC. PRAEF. EQVIT. EXACT. TRIBVT. CIVITAT. GALL. FAC. CVR. CERTVS. LIB. Id est, *Exactori tributorum civitatum Galliae.* Hi census in tabulis perscripti. Dio, in vita Caligulae, LIX. 22: Κυβεύων δέ ποτε, καὶ μαθὼν ὅτι οὐκ εἴη τὸ ἀργύριον, ἤτησέ τε τὰς τῶν Γαλατῶν ἀπογραφὰς, καὶ ἐξ αὐτῶν τοὺς πλουσιωτάτους θανατωθῆναι κελεύσας, etc. Unde tabulae censuales in codice Theodosiano, et Iustiniani l. IV, de Agric. et censit. et alibi, paginae censuales; actique videntur singulis lustris, (Panegyricus c. 12: *Quinque annorum nobis reliqua remisisti. O lucrum omnibus lustris felicius* [3] *!*) aut etiam singulis annis; nam ecce in Tacito, anno post, P. Vitellius et C. Antius mittuntur ad census Galliarum, Ann. lib. II, c. 6. Tributum tamen ipsum videtur olim descriptum fuisse in singulos menses. Docet factum Licinii procuratoris, apud Dionem, qui, ut ait, eo malitiae pervenerat, ut, quoniam singulis mensibus tributum erat Gallis pendendum, quatuordecim definiret anni menses. Vide rem non iniucundam apud optimum scriptorem, quod quidem ad ritus priscos attinet, LIV, 21.

[1] *Capita etiam pro pabulis iumentorum:* Ammian. lib. XXII.
[2] Puto legendum *invisa.*
[3] Lege *O lustrum.*

IVSTI LIPSII Excors. K.

N.° 22. CAP. XXXIII. *Odiorum in Germanicum caussae acriores, quia iniquae.*

Qui sine caussa oderunt, eorum acrius odium est, quam eorum qui iustas odii caussas habent: nam quicquid aequum ac iustum est, certis

finibus circumscriptum est, neque eos egreditur; at iniustum et iniquum nullis certis terminis continetur. Nemo vult se iniustum atque iniquum videri: itaque, quanto quisque iniquius alterum odit, tanto maiore studio conatur efficere, ut eum iuste odisse videatur; alioqui enim iniustum se et iniquum esse fateatur, necesse est. Ea res odium intendit.

Praeterea, qui iustam odii caussam habet, si odium aut deponat, aut remittat, lenitatis ac clementiae laudem ex eo se adepturum videt: intelligit etiam, eum quem aut odisse desinit, aut mitius ac moderatius odisse incipit, sibi eo nomine devinctum atque obstrictum fore. Nemo autem est, quin sibi, quum potest, libenter alios obliget: ais enim quisque superior est, quos sibi obligatos et obnoxios habet. At, qui inique odit, si quid remittat ex odio, non ullam sibi laudem ex eo parit, sed potius ipsemet iniquum et iniustum fuisse se confitetur; neque sibi propterea obligat eum cui minus iniquus est, sed ipse potius prioris illius odii ultro petere ab eo veniam debet.

Atque haec, quum in omni hominum genera vera sunt, tum in principibus verissima: nunquam enim videri volunt errasse se. Itaque quos semel iniuste odisse coeperunt, urgent ad extremum, ne principio iniustum in eos odium suscepisse videantur. Qua de re dicam quidquam admirabile, sed longo usu et multis exemplis confirmatum. Facilius impetrant veniam a multis principibus, et facilius cum eis in gratiam redeunt, qui iure eorum iram in se provocarunt, quam si qoos ipsi principes sine ulla iusta caussa odisse coeperunt. Nam si illis ignoscant, vident se mansuetos ac misericordes visum iri: hos si omittant, verentur ne hoc ipso praeteriti temporis iniustitiam et iniquitatem agnoscere videantur: et verissimum est, quod vulgari proverbio dicitur: *Qui iniuria lacsus sit, interdum ignoscere; qui iniuria laeserit, nunquam.*

MVRET.

N.° 23. CAP. XXXVII. *Fisci de imperatore rapti inter signa interque aquilas veherentur.*

Pecuniae publicae *aerarii* et *fisci* nomina comprehenduntur; differunt tamen, ut Budaeus inter recentiores annotavit, eo qood *aerarium* pertinet ad civitatem, *fiscus* vero ad principem, quod a Plinio mutuatus est in Panegyrico ad Traianum, dum ait: *At fortasse non eadem severitate fiscum, qua aerarium cohibes? immo tanto maiore, quanto tibi plus licere de tuo, quam de publico credis.* Idem sentire videtur Dio in Traiani vita, et clarius Spartianus in Adriano, ubi habet: *Damnatorum bona in fiscum privatum redigi vetuit, omni summa in aerario publico recepta.* In eandem sententiam Volcatius Gallicanus in Avidio Cassio: *Bona Avidii Cassii, hostis appellati, proscripta, Antoninus in privatum aerarium congeri noluit; quare senatu praecipiente in aerarium publicum sunt relata.* Fiscum autem privatum aerarium vocari palam est: quod et ex Ulpiani colligimos lib. II, parag. 4, D. *Ne quid in loc. publ.* 2, ubi legimus: *Hoc interdictum ad ea loca, quae sunt in patrimonio fisci, non pertinet; res enim fiscales quasi propriae et privatae principis sunt.* Posterioribus autem temporibus aerarium principis dictum

est propria pro privatis rebus Augusti vel Augustae. Sic terminos istos apud Iuristas confundi observamus. Ita Paulus *ad aerarium deferri*, pro delatione ad fiscum dicit, l. *edicto*, de Iure fisci, libro XL P. tit. 14, Instit. parag. penult. *de Usucap.*, iuncta l. *neque enim*, tit. de Restit. milit. lib. II C. tit. 51. *Fiscus* etiam generaliter acceptus pro *sacris thesauris*, in lib. II et III C. de quadrien. praescript. *Fisci* etiam nomine *Ecclesiam* intelligi notat Innocent. in c. *Quum pro causa*, *de senten. excom.*; unde et ipsa fiscum habet, cap. *Quia diversitatem*, *de conces. praeben.* et ibi glossa. Illud vero non omittendum, duplicis generis esse bona principis, privata quaedam et patrimonialia, de quibus in tit. de Feudis rei priv. et saltib. div. domus, et potissimum in lib. II, et haec nullo modo sub nomine fisci veniunt; alia vero, quae princeps ex vectigalibus, tributis et confiscationibus percipit, et haec proprie *fiscalia* dicta, ad fiscum spectantia. Per initia autem reipubl. Rom. nullis exstantibus principibus, et *aes fisci* publicam pecuniam dictam quandoque, constat ex Plinio lib. VII, c. 28, ubi de L. Siccio Dentato donato ex fisco decem millibus aeris. At quod magis ad praesentem locum spectat, *fisci* ab imperatore appellati *saeculi*, *in quibus principis pecuniae propriae, seu etiam publicae, in stipendia militum erogandae, continebantur*; quas Asconius docet ita dictas a vase rustico, *fiscus*, *fiscina*, *fiscella et spartea* appellato; de quo Iurisconsulti D. *locati*, lib. XIX, parag. 5; et Columella, lib. XII, cap. 47, 49 et 50. Varro, lib. IV, de Lingua latina, sic dicta scribit a *ferendo* huiusmodi vasa, in quibus et olim pecunia portari solebat; et ita accipiendo contentum pro continente, *fiscus* dicitur pecunia fiscalis; sed erant et *fisci*, ut diximus, proprie *loculi* seu *crumenae*, et *marsupia*, in quibus principis pecunia portabatur, quod ex praesente Taciti loco palam fit, et ex Cicer. in Verr. ubi habet: *Reperiebam fiscos complures cum pecunia Siciliensi, a quodam senatore ad equitem romanum translatos.* Idem Isidorus comprobat, et clarius Suetonius in Claudio, cap. 18: *Auxilio plebem per magistratus ex omnibus vicis convocavit, ac positis ante se cum pecunia fiscis, ad subveniendum hortatus est, repraesentaturus per opera dignam cuique pecuniam.* Ab huiuscemodi fiscis et *pecunia confiscata* dicta; Suetonius, in Augusto, cap. 101: *Legionariis trecentos nummos, quam summam repraesentari iussit; nam confiscatam semper repositamque habuerat.* Inde et *confiscare hereditates*; Suetonius, in Domitiano, cap. 12: *Confiscabantur alienissimas hereditates vel uno existente, qui diceret audisse se ex defuncto, quum viveret, heredem sibi Caesarem esse.* Ita et *confiscare personas*; Suet. in Caligula, c. 41: *Quum praetereuntes duos equites romanos locupletes sine mora corripi confiscarique iussisset, exsultans redut, gloriansque nunquam se prosperiore alea usum.* *Confiscare bona* vulgatissimum est. Sic et *fiscarii* dicti a fisco, imperatorum scilicet exactores, et qui annuas fiscariurum praestationes repetunt, et qui discussiones rationales tractare consueverunt, testimonio Vitruvii. Tantae autem sunt pecuniae, quas ex publicis exactionibus seu vectigalibus et aliis pensionibus confiscationibusque principes colligunt, ut iure dictum sit, fiscum semper solvendo esse, lib. II, de *Fund. dotal.*; lib. XXIII P. tit. 5. Non tamen praetermittendum dictum boni imperatoris

Traiani, aureum profecto, quod in Iuliano Sextus Aurelius memoriae prodidit, illum nempe exactiones nimias improbantem dicere solitum: *Fiscum esse veluti lienem, quod, eo excrescente, artus reliqui contabescerent.* Cur autem milites fiscos de imperatore raptos inter signa aquilasque veherent, haud mirum est: ibi enim et proprias pecunias singuli milites deponebant: quod elicimus ex Suet. in Domitiano, cap. 7, et nos alibi fusius docuimus.

MARC. DONATVS.

N.° 24. CAP. XXXVIII. *Praesidium agitantes vexillarii discordium legionum.*

(De vexillariis, audiendus est primum Curtius Pichena, et deinde Io. Aug. Ernestus, qui ad notam huius capitis lib. I Annalium, promisit se de hoc genere militum separatim dicturum esse. N. E. L.)

1.° Quod genus militum essent hi vexillarii, adhuc mihi ignotum. Lipsius, de Militia Romana, lib. I, dial. 8, ac lib. V, dial. 19, eos fuisse tradit exauctoratos milites, et nondum plene missos, qui, dum praemia et agros expectant, velut veterani et evocati quidam, a legionibus discreti, ad vexillum retinebantur, ideoque vexillarii dicti; ac de his capienda sint verba Taciti de exauctoratis, Ann. lib. I, c. 36: *Missionem dari vicena stipendia meritis; exauctorari qui senadena fecissent, ac retineri sub vexillo, ceterorum immunes, nisi propulsandi hostis.* Idem quoque sentit Ioan. Antonius Valtrinus, de Re militari veterum Romanorum, lib VI, cap. 6. Tamen multa sunt, quae vexillarios non fuisse veteranos, mihi persuadent. Nam quum saepe de illis Tacitus mentionem fecerit, nunquam eos veteranos appellavit, aut aliquid dixit, unde id suspicari possis; immo contrarium arguitur lib. II Hist. c. 18: *Nec tres praetorias cohortes et mille vexillarios, cum paucis equitibus, veterano exercitui obiicere....* et c. 66: *Quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantum pulsis, vires legionis non adfuisse.* Praeterea, quum aliquando tantus vexillariorum numerus esset in exercitibus, sicuti Muciano tribuuntur *tredecim vexillariorum millia*, si veterani omnes, quae vires illis resistere potuissent? Ac si tot simul sub vexillo retenti fuissent, dum agros et praemia expectarent, quas turbas ac seditiones suscitavissent, ea efflagitando? corruptissima praesertim disciplina; quum de legionariis ipsis, qui nondum veterani, id saepius audiatur. Censeo igitur, vexillarios fuisse partem legionariorum militum, qui a sua legione aberrant: scilicet a legionibus per longinquas provincias praesidium agitantibus, tanquam in bellis subsidium, accersiti. tot ex unaquaque legione, quot pro ratione praesidii abesse possent; ideoque vexillarii appellarentur, eo quod, ab aquilis separati, sub vexillis propriis militarent. Firmari haec opinio videtur lib. II Hist. c. 66: *Praecipua quartadecimanorum ferocia, qui se victos abnuebant; quippe Bedriacensi acie vexillariis tantum pulsis, vires legionis non adfuisse.* At alibi dixit, e Dalmatia praemissa fuisse Othoni bina millia militum e quatuor legionibus, quarum praecipue erat quartadecima: ergo inter hos praemissos fuerunt illi, quos postea suos vexillarius legio vocat. Quod clarius etiam colligitur mox in ipsa pugna, ubi ait: *Circumventi plurium accursu quar-*

tadecimani, nempe iidem, quos deinde dixit vexillarios pulsos; nam legio ipsa proelio non adfuit, ut patet. Aliquid etiam iuvat locus lib. XIV: *Iam Suetonio quartadecima legio cum vexillariis vicesimariis, et e proximis auxiliares, decem ferme millia armatorum erant.* Paullo post, dum eosdem in aciem componit, ait: *Legionarius frequens ordinibus, levi circum armatura, conglobatus, pro cornibus eques adstitit*; ubi legionariorum appellatione videtur simul comprehendere quartamdecimam legionem, ac vexillarios vicesimae, nam pro levi armatura capiendi sunt auxiliares, ut probat Lipsius de Militia Romana, lib. II, dial. 2; qui etiam addit, ausilia successisse in locum velitum. Item, vexillarios non fuisse equites, alibi Tacitus ostendit, qui quatuor locis separatim, vexillarios et equites nominat. Ait etiam alicubi: *Auxitque copias Caesar, missis e Germania duobus legionariorum millibus, octo auxiliariorum cohortibus, ac mille equitibus.* Unde coniicere possumus, duo illa millia ex pluribus legionibus sumpta, atque idem esse ac si dixisset, *duobus vexillariorum millibus.* Observabis adhuc pro meo sensu, plerumque eos nominari vexillarios alicuius legionis, et tamen eam ipsam legionem nunquam adesse. Colligitur etiam, eos fuisse romanos milites: nam quum lib. II Hist. c. 18 dixerit, Spurinnam, qui Placentiam obtinebat, habuisse tres praetorias cohurtes et mille vexillarios, cum paucis equitibus, infra in c. 21, ait: *Utrinque pudor, utrinque gloria, et diversae exhortationes*; *hinc legionum et Germanici exercitus robur, inde urbanae militiae et praetoriarum cohortium decus attollentium*; *illi ut segnem ac desidem, et circo ac theatris corruptum militem*, etc. Ubi clarum est, urbanos illos milites, et circo ac theatris corruptos, eosdem esse, quos supra nominavit vexillarios. Aliquando Tacitus pro vexillariis, dicere solet, vexillum, ut: *Tertiaedecimae legionis vexillum...* et: *Cum vexillis nonae, secundaeque, et vicesimae Britannicarum legionum.* Nam de his ipsis supra dixit: *Cum vexillariis trium Britannicarum legionum.* Et quod supra dictum est de vexillariis legionum, censeo idem intelligendum esse de vexillariis cohortium, ut scilicet sint milites a cohortibus suis, nempe auxiliariis, separati, ut lib. III Hist.: *Antonio vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti.* Quod autem cohortium nomine simpliciter intelligantur auxiliariae, alibi apparet, praesertim ubi scribit: *Expediri tamen itineri singula millia ex tribus legionibus, et alarios octingentos, parem numerum e cohortibus iussit.*

Curt. Pichena.

2.° *Vexillarii* quod genus militum fuerint, non convenit inter eruditos. Sunt autem tres, quantum scio, opiniones. *Prima* est Lipsii putantis fuisse veteranos; qui, post legitima stipendia, extra legionem, sub vexillo habebantur: de Mil. Rom. 1, 8, et 5, 19; quem sequitur Ferrar. Elect. 1, 3. *Altera* est tum aliorum, tum Pichenae ad Ann. 1, 38, et I. F. Gronovii ad Agric., c. 18; qui legionarios quidem milites faciunt, sed qui seorsim a legione sua aliquo missi essent privis sub vexillis, de quibus illis in locis agi putant. Atque etiam Lipsius hoc genus militum vexillarios a Tacito vocari agnoscit, ad H. lib. II, c. 100. Eademque

est ratio Schelii ad Hyginum, p. 35, duo genera vexillariorum facientis, nempe veteranorum, et legionariorum, e legione, ob necessitatem aliquam aut usum, delectorum, et quasi partis a legione sua, ob talem aliquam caussam, decerptae; Franci vocant *un détachement* [1]. *Tertia* ratio est Salmasii, qui, de Mil. R. c. 19, intelligi putat levis armaturae milites, cuique legioni attributos; nixus inprimis loco Taciti, Hist. II, 66. Has sententias probari non posse, nec convenire locis Taciti, facile docuerim.

Ac veteranos quidem non intelligi apud Tacitum per vexillarios (nam alioqui sic appellari potuisse, non negem; verum consuetudo loquendi in talibus audienda) hinc planissime patet, quod in multis Taciti locis vexillarii certae legioni aut legionibus pluribus tribuuntur, ut *vexillarii quartaedecimae legionis*, *vicesimorii*, *trium Britannicarum legionum*, etc. dicantur. Nun autem credibile est, aut ullo modo demonstrari potest, veteranos e singulis legionibus separatim habitos sub vexillis, et eiusdem legionis vexillarios vocatos. Sed ex omnibus legionibus lecti sub uno pluribusve vexillis habiti sunt. Apud Tacitum quidem, Ann. I, 39, plurium legionum veterani sub uno vexillo habentur, simpliciterque veterani dicuntur. Neque apud Tacit. Ann. I, 38, veterani intelligi ullo modo possunt, quia hi in castris fuerant, at exauctorati sub vexillo ad Ubiorum aram missi, dum vexillarii alio loco tumultuantur. Atque etiam Hist. lib. II, 18, vexillarii opponuntur veteranis; tantum abest, ut ipsi veterani sint: *Certum erat Spurinnae... nec tres cohortes praetorias, et mille vexillarios, cum paucis equitibus, veterano exercitui obiicere.*

Altera sententia, quae decerptos a sua legione milites facit, convenit illa quidem quibusdam locis, veluti Ann. lib. I, c. 38, ubi vexillarii occurrunt in Chaucos, missi ad praesidia agenda; sed non aliis. Ac primo, non est probabile militibus ad certum negotium aliquo missis peculiare nomen attributum esse illis temporibus, quum olim tales legionum partes a numero dicerentur, veluti unius, duorum signorum milites, duo manipuli, duae cohortes, etc.; sed potius planum, certum genus militum gradumve militiae fuisse, cui peculiare nomen repertum, quo ab aliis discernerentur. Deinde nomen a legione certa inditum, et quod omnibus legionibus vexillarii tribuuntur, id indicio est, fuisse certum et perpetuum quoddam corpus militum, certae legioni proprium, quod vexillariorum illius legionis nomine veniret. Quod in sequentibus planius intelligetur [2].

Contra Salmasii sententiam iam disputatum est a Ferrario l. c., et Schelio l. c.; quae hic repetere nihil attinet: unum posuisse sufficiat. Salmasius ipse fatetur, estque notum satis, velitum usum tantum fuisse in acie, et quidem ad irritandam pugnam. Atqui Ann. I, 38, missi sunt ad praesidia in Chaucis agenda, a vicinio hostium infestis. Quis ibi velitum usus, ubi castra vel urbes tuendae erant? Atque etiam multitudo vexillariorum repugnat. H. II, 83, est *sexta legio cum tredecim millibus vexillariorum*. Una legione pugnante, quo tot velites? In magno plurimarum legionum exercitu non tot velites fuisse crediderim. In eodem libro, c. 24, vexillarii legionis XIII cum cohortibus auxiliariorum et equi-

tibus in latere aciei collocantur, ad tegendum latus. An is locus velitum in acie? Nullo modo. Iam his an meliora sint nostra, lector intelligens iudicet.

Dico primum, *vexillarios fuisse peculiare genus militum*, sive *peculiarem militiae gradum*, qui certo numero essent cuique legioni attributi, sed non sub iisdem eum legione sua signis militarent, verum sub propriis vexillis; ut, si vexillum seu vexillarii alicuius legionis desiderarentur, statim, quibus eundum esset, constaret. Clare patet ex A. IV, 73: *Quod ubi L. Apronio, inferioris Germaniae propraetori cognitum, vexilla legionum e superiore provincia, peditumque et equitum auxiliarium delectos, accivit.* Si essent quicunque legionarii, delecti et decerpti e legionibus, non peculiaris ordinis milites, vexillarii, cur non diceret brevitatis amans scriptor, *legionum, peditumque et equitum auxiliariorum delectos.* Accedit nominandi ratio et alia supra dicta.

Secundo, *vexillarii fuere milites legionarii*; ex eodem loco Taciti intelligi potest. Tacitus dicit, Apronium, accitis illis vexillariis et auxiliaribus, proxima aestuaria aggeribus et pontibus firmasse, *traducendo graviori agmini.* Grave ogmen vocari legiones, nemo ignorat aut dubitat. Atqui etiam vexillarii illo graviori agmine intelligendi. Addit enim: *interim, repertis vadis, alam Canninefatem, et quod peditum Germanorum inter nostros merebat, circumgredi terga hostium iubet.* Atqui hi sunt pedites et equites auxiliares, quos acciverat. Ergo etiam illa vexilla legionum per aggeres illos pontesque traducta, et gravioris agminis nomine comprehenduntur. H. lib. II, c. 11, missis ex urbe *quinque cohortibus praetoriis, legione prima et equitum vexillis*, praeficiuntur Annius Gallus et Spurinna, ita ut iis copiae dividantur. Post, c. 18, Spurinna dicitur habuisse tres cohortes, mille vexillarios et paucos equites: c. 23, Annius Gallus auxilium Spurinnae laturus dicitur *primam legionem* in auxilium duxisse. Unde igitur illi mille vexillarii? Non e legione prima? Favet etiam locus ex c. 24 ante allatus, ubi vexillarii legionis XIII cum auxiliaribus latera aciei tegunt, quod non nisi de legionariis intelligi potest. Nam, praeter auxiliares, nulli quibus tale quid mandetur. Planissime autem intelligitur e locis, in quibus de iis ita loquitur Tacitus, ut de parte legionum atque etiam cohortium. Hist. III, 48, *vexillarii e legione* memorantur; et, qui locus valde perspicuus, c. 6, *e cohortibus: Antonio vexillarios e cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti*, etc. Ecce tibi primum milites legionarios, deinde ex ipsis cohortibus somptos, qui ad certas cohortes referrentur, essentque partes cohortium atque adeo legionis. Quibus locis ne utantur, qui delectos et decerptos e legione (*détachemens*) faciunt, videamus tandem, quae ista legionum et cohortium pars, nostra de sententia, fuerit.

Dico igitur tertio, *vexillarios fuisse tirones in legionibus, eosdemque qui olim hastati.* Id, a modis loquendi Cornelianis, eorumque muneribus, demonstrare me posse spero. Ac primum vexillarii opponuntur, non illi quidem legionibus, sed robori legionum; H. II, 66, etiam *viribus legionis: quartadecimani se victos abnuebant, quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantum pulsis* (sc. XIV leg.), *vires legionis non adfuisse.* Adfue-

rat ergo pars legionis, sed non melior: vires abfuerunt. Si vexillarii non pars legionis, *legionem abfuisse* dixissent; si pars quaecunque, potius dixissent: *parte tantum pulsa, totam legionem non adfuisse. Vires* autem et *robur legionum* quid vocant Latini? nempe, *non tirones*; ex veteris militiae more, *principes et triarios*. Ergo vexillarii, tirones, ii qui olim hastati. Auctores mihi, primum Cicero Ep. X, 33, *suboles et robur militum interiit;* subolem vocat tirones, robur ceteros: deinde Livius VIII, 8, ubi hastatos, id est, tirones, vocat *florem iuvenum pubescentium ad militiam*; quae est illa ipsa Ciceronis suboles; *robustiorem aetatem*, principes. Triarii autem non uno loco robur exercitus vocantur.

Iam, quia tirones minus firmi, eorum usus fuit maxime in defendendis oppidis, castris; verbo, praesidiis agendis, ubi vallum et muri addunt animum, defendunt, minuuntque periculum; in tegendis aciei lateribus, in quae non incumbit tota hostilis acies, etc. Atqui eadem munia tributa vexillariis, apud Tacitum, locis iam laudatis, vidimus: A. I, 38, H. II, 24, etc.

Restat, ut videamus, quare vexillarii dicti sint hi potius, quam veterani, auxiliares, etc., qui omnes sub vexillis. Id potuit fieri in honorem militum qui iam plura stipendia fecissent, atque essent gradus militiae plures, honoratiorque militia (euius passim mentio ap. Tacitum) reliquorum legionariorum, honoratior iterum evocatorum veteranorum. Maxime autem id factum puto propterea, quia hoc genus militum frequenter a corpore legionis suae amandabatur, ad praesidia agenda, ad vias muniendas, pontes, aggeres struendos, alias legiones firmandas, exercitusque augendos; ut tamen suas vires legio haberet, et tirones firmarentur usu et exercitatione paullatim ad graviora militiae munera sustinenda. Itaque saepe sub vexillis erant, de more militiae, propter absentiam a legione sua, saepe diuturnam. Unde facillime factum, ut vexillarii simpliciter et proprie dicerentur [2].

[1] Ad eos vexillarios pertinere putat Schelius verba Hygini: *Vexillarii legionum eandem pedaturam accipere debent, quam cohors legionaria, quia ad sexcentos homines computantur; caussa impedimentorum, tendere debent in praetentura vel latere praetorii super cohortes primas.*

[2] Verba Hygini a Schelio adducta potius contra ipsum militare videntur.

Brotier et veteranos, et tirones, et alios quosque militum, qui sine signis, sine aquilis, sed cum vexillis mitterentur, intelligendos censet. *Le Beau* veteranos quoque fuisse statuit et legionarios, ad usum certum delectos, adeoque cum Schelio facit. In alia omnia abit *Dureau de Lamalle*, primasque singularum cohortium centurias, vexilli custodes, vexillarios appellatos arbitratur, quorum fere eadem ratio, quod ad belli prudentiam et robur fuerit, quae apud nos eorum, quos *Grenadiers et Chasseurs* dicimus, quod quidem iam supra ad A. I. 28, indicatum est. Obstare videtur, quod sic in istis vexillis iunctis vires legionis saltem ex parte fuerint, quibus tamen A. II, 66, diserte oppo-

nuntur. Ceterum *vexillationum* frequens mentio apud veteres. Vide Sueton., Galba, 20; Apul. Met. 7, p. 191, ed. Elmenborst. Veget. II, 1; tum et in Not. dignit. imp. et in titulis apud Grut., p. 256, 18; 407, 1; 441, 4; neque vero semper eodem, puto, sensu, quo apud nostrum.

ERNESTVS.

N.º 25. CAP. XLI. *Iam infans in castris genitus.*

Suetonius, in Caligula, 8, non spernit solum sententiam hanc, sed longa et acri disputatione evertit: cui manus ego nundum do. Quid enim? an vulgus eius aevi (nam versiculi illi, Caligula principe, statim divulgati sunt) nesciit imperatoris sui solum genitale? tam impudenti mendacio ludere ius fuit? Non Plinius et Tacitus ea, quae Suetonius, pervide-runt? Scilicet iis cura non fuit inspiciundi Acta? logi; non copia? nugae. At enim, inquit, natus est Caius, patre suo et C. Fonteio coss.: pater autem consulatum eum anno toto gessit, et quidem in urbe. Non igitur nasci potuit in castris: quoniam pater demum exacto consulatu in Germaniam est missus. Primum, Suetoni, quod tu sumis ut datum, fieri potest, ut quis illorum iubeat te reponere; ambigo, inquam, utrum illae meae partes consentiant consciscantque, natum eo anno Caium esse. Video enim dissentire alios in numero annorum, quos dicitur vixisse. Et quid, si paullo ante natus sit, quum pater in Germania esset? quid, si paullo post? Deinde, mi homo, quaeritur quando natus Caligula sit, non quando satus. Nonne ipso patre consule, ut tu vis, nasci potuit in castris? Nec enim opus credo eam ad rem praesentia patris. Num Germanicum constat ex Dione LVII, 18, statim a clade Variana continenter in Germania mansisse ad hunc usque consulatum. Suspicari autem probabiliter possum, uxorem, quae tumida et vicina partui, relictam ab eo in Germania, donec uterum posuisset. Nam circumduci in longo itinere feminas, ut prisci dicebant, incientes, non ex more, non ex usu. Potuit ergo nasci in castris, et tamen in consulatu patris. Sed in Actis reperio, ais, natum eum Antii. Quid, si nomen tibi imposuit, et Acta de alio quopiam Caio, filio pariter Germanici, senserunt? Non enim Caligulae cognomen, discriminis caussa, opinor, apponi potuit Actis: quoniam professio apud Acta nato statim puero fieri solita; cognomen autem illud postea in castris illi datum, a veste. Denique contra tabulas Actorum Plinii pagina est, et hic noster fidelissimus senex: mihi quidem testis ἐκ τῶν Διὸς δέλτων. Addis amplius, ex Augusti epistolis liquere bimulum demum perductum in castra: non ergo ibi natum. Batuis tu, non pugnas: rode, non gladio, feris. Quid enim obstat, Agrippinam peperisse in Germania, rediisse in urbem mariti sui consulatu: deinde ipsam et infantem in Germaniam revertisse? Quod Antium praetulerit omnibus secessibus Caius: quin tu hoc argumento Tiberium Capreis genitum dicis, Tibure aut Lanuvii Augustum? Itaque quidquid Suetonius conetur, me quidem iudice, haec pars adhuc, ut in formula senatoria est, maior esse

videtur, cui, praeter consulares illos, subscribunt pedarii senatores, Sex. Victor, cap. 3, et Athenaeus IV, 12, p. 148.

IVSTI LIPSII Excurs. L.

N.o 26. CAP. LXXVI. *Levari in praesens proconsulari imperio, tradique Caesari placuit.*

Provinciarum divisio a Caesare Augusto in sexto consulatu facta duplex: aliae populo datae; aliae Caesari. In eas quae populi, proprie dicti proconsules mittebantur; in Caesaris, legati aut propraetores, qui interdum tamen et praetores dicti, aut coniunctim legati propraetores, ut in lapidibus plerumque. Rectorum et praesidum nomen generale est; etsi praesides, praesulialesque provincias de Caesarianis reperies etiam significatione arta. Discrimen inter proconsules legatosque multum: 1.o quod ii in populi provincias missi, quae fere inermes; hi in Caesaris, quae copiis instructae; 2.o quod illorum annua tantum administratio; unde, in Tacito, Ann. l. III. c. 58, Flamen ait, *quanto facilius se abfuturum ad unius anni proconsulare imperium?* Et Apuleii Florid. 1. p. 347: *Quid nobis cum istis proconsulum vicibus? quid cum annis brevibus et festinantibus mensibus?* Horum longior contractiorve, ut Caesari visum. 3.o Proconsules sorte missi; eoque Sueton. Aug. c. 47, *ceteras provincias proconsulibus sortito permisit*; et Tacitus, lib. III, c. 32, *eoque etiam Asiae sorte depellendum incusavit*: at legati, Caesaris dilectu, ἀκληρωτί, ut ait Dio, lib. LVIII, c. 25 [1]; Statius Silv. I, 4, 92:

> ... Quem tanti lectus rectoris habenas,
> Gallice, fortuna non admirante subisti.

4.o Proconsules statim egressi urbe insignia imperii sumunt (τὰ τῆς ἀρχῆς ἐπίσημα, ait Dio LIII, 13), puta lictores, fasces; nec deponunt, nisi ingressi iterum urbem: at legati, non antequam provinciam attigerint, et in ipsa provincia deponunt. 5.o Proconsules pacato habitu [2] et gladio non accincti fuerunt (ex instituto quidem Augusti, quod tamen postea mutavit): legati τὴν στρατιωτικὴν στολὴν, id est, paludamentum gestarunt et gladium, ut quibus ius esset militis animadvertendi. 6.o Proconsules sex lictoribus fascibusque usi: quinque dumtaxat legati, qui consulatum nondum gessissent. Dio auctor, lib. LIII, c. 13. Proconsuli tres legati fuere: legato unus. Dio, ibid. c. 14. Atque haec discrimina; sed ex iis nihil eruas, cur provinciarum Caesaris conditio (quod tamen hic ex Tacito clarum) melior pensiorque. Nisi id tamen in bonum provincialium vertit, quod utraque provincia uni credita legato; ideoque minus onerum in alendo ipso et canibus illis, qui tribunal lambunt. Clare Tacitus, V, 10: *Is, Macedoniae tum intentus, Achaiam quoque curabat.*

[1] Coniungit utrosque Tacit. Ann. lib. II, c. 43: *Qui sorte aut missu provincias tenerent.*

[2] Statium hinc intellige, Silv. lib. V. carm. 57. ad Crispinum:

> Mille urbes Asiae sortito rexerit anno,
> Imperium mulcente toga.

IVSTI LIPSII Excurs. M.

De hac provinciarum divisione, ait *Brotier*, quum frequens mentio in historicis occurrat, rem iuvat altius repetere. A. U. c. 727, a. C. 26, Augustus consul VII, cum collega Agrippa II, provincias Caesarem inter et senatum populumque romanum divisit. Obtigere

Senatvi ac Popvlo Romano	Caesari
Africa et Numidia,	Hispania Tarraconensis,
Asia,	Lusitania,
Achaia, seu Graecia,	Gallia,
Epirus,	Germania superior et inferior,
Dalmatia,	Coelesyria,
Macedonia,	Phoenice,
Sicilia,	Cilicia,
Creta et Libya Cyrensica,	Cyprus,
Bithynia et Pontus,	Aegyptus,
Sardinia,	Et ceterae omnes provinciae.
Baetica.	

Vide Dion. lib. LIII, p. 503; Strabon. lib. XVII, p. ult. Postea Augustus Cyprum et Galliam Narbonensem populo reddidit, et mutuo Dalmatiam accepit. Achaiam et Macedoniam ad Tiberium translatas Claudius populo restituit: Suetonius, in Claudio, 25; Dio lib. LX, p. 680. Qui provincias populi administrabant, sive consulatum gessissent, sive non gessissent, proconsules appellabantur. Rectores provinciarum Caesaris, legati, praetores, propraetores dicebantur, etiam si consules fuissent. Proconsules sorte, praetores delectu mittebantur. Togati et sine gladio proconsules, sed tribus legatis et duodecim fascibus insignes. Paludati et cum gladio praetores, sed sex tantum fascibus et uno legato utebantur. Melior Caesarianarum, quam proconsularium provinciarum conditio, quod Caesar tranquillitatem provinciarum, imperii securitatem provideret; proconsules, non laudi atque gloriae, sed libidinibus et divitiis inhiarent. In praetores, si quid peccassent, statim Caesar, ac maxime Tiberius, animadvertebat. Proconsules, vel gravissimorum scelerum rei, a senatu iudicabantur, ipsi senatores, vel senatoribus adfines. Itaque non mirum Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, levari proconsulari imperio, et tradi Caesari. *Vir Cl. de Montesquieu*, *Esprit des Lois*, lib. XIII, c. 19, p. 358, his Taciti verbis utitur, ut probet in imperio damnosam esse publicanorum societatem (*la Ferme*); tributa vero (*la Régie*), populorum felicitati maxime conducere. Longius, nec verius, arcessita auctoritas. De publicanis plura dicemus in notis ad Annal. lib. XIII, c. 50. Interea quibus et quam nefariis artibus provincias diriperent proconsules, quomodo proconsul L. Piso Achaiam exhauserit, Macedoniam barbaris condonaverit, se ipse reipublicae hostibus trecentis talentis (*circiter Gallicae monetae* 1,600,000 *francos*) vendiderit, luculenter docet Tullius in Pisonem, XXXIV. et seqq. De proconsulum et praeturum seu praesidum officio, plura et accurata vide apud eruditum Campianum, de Offic. et Potest. magistrat. Rom. p. 259 et seqq.

Brotier.

N.° 27. CAP. LXXVII. *De modo lucaris.*

Sed quis olim, quaeso, modus lucaris? omnia enim aut pervadit, aut tentat nostra curiositas. Vulgaris actoris videntur fuisse denarii quinque. Seneca Epist. 80 (81): *Ille, qui in scena elatus incedit et haec resupinus dicit*, Imperito Argis, ... *servus est*, *quinque modios accipit et quinque denarios.* Aut certe septem, ut apud Lucianum in Icaromenippo 29, in loco, qui re et verbis Senecae illi par: Ἐοικότες μάλιστα τοῖς τραγικοῖς ἐκείνοις ὑποκριταῖς, ὧν ἢν ἀφέλῃς τὰ προσωπεῖα, καὶ τὴν χρυσόπαστον ἐκείνην στολὴν, τὸ καταλειπόμενόν ἐστι γελοῖον, ἀνθρώπιον, ἑπτὰ δραχμῶν ἐς τὸν ἀγῶνα μεμισθωμένον. Mutata tamen saepius res, quum vulgus editoresque multa adderent histrionibus famosis, praeter morem. Ideo Tiberius, apud Suet. 34, *ludorum ac munerum impensas corripuit*, *mercedibus scenicorum recisis*; et M. Antoninus imp. apud Capitol. 11, *temperavit scenicas donationes*, *iubens*, *ut quinos aureos scenici acciperent; ita tamen*, *ut nullus editor decem aureos egrederetur*: magno tamen corruptis moribus incremento, si pro quinque denariis ventum ad aureos quinque; sed Seneca fortasse et Lucianus, de diurna mercede agunt, Capitolinus de menstrua, aut certe productione tota; aut denique merces tam ampla ad principes scenae pertinet, non ad pueros histrionum. Quod ait de editore, video labi virum doctum: hoc iubet imperator, ut nemo editor, id est, praetor aut magistratus qui ludos praebet, suggerat iis supra decem; estque quasi correctio in capite eiusce legis. Sed, unde haec pecunia? saepe ab editoribus, saepe a fisco. Ideo Glossae: *Lucar*, μισθὸς ἀπὸ φίσκου. Alias, *Lucar*, τὸ θεατρικόν. Plutarchus, τὸ τελούμενον εἰς τὰς θέας.

ADD. Notavi e Capitolino quinque aureos statam mercedem fuisse scenicorum. Adde Scholiastem Iuvenalis in illud Satyr. VII, 243:

...... Victori populus quod postulat aurum.

Ut in theatro, inquit, *solent petere quinque aureos: nam non licebat amplius dare.*

IVSTI LIPSII Excurs. N.

(Sic de *lucaris modo* disseruit Marcell. Donatus. N. E. L.)

Lucar erat pretium quod ex lucis percipiebatur a populo romano; et *lucaris pecunia*, quae in luco dabatur; et *lucaria festa*, quae in luco Romani faciebant, qui permagnus erat, inter viam Salariam et Tiberim, in memoriam quod victi a Gallis fugientes e praelio ibi sese occultaverant; et haec omnia ex Festo Pompeio, lib. X, nec non et ex Plutarcho, in Quaestionibus. *Lucar*, ex lexico antiquo, *vectigal* interpretatus est absolute Turnebus, lib. Advers. XXVIII, c. 6: nos subaudiendum putamus, cum Festo concordantes, *vectigal*, *quod ex luci alicuius proventibus percipiebatur.* Sic sensisse etiam videtur ex recentioribus Lud. Caelius Rhodiginus, lib. VIII, c. 9. M. Vertranius in annot. ad hunc locum, interpretatur, *pecuniam expendi solitam in spectaculis publicis.* Sed etsi exponamus festa ipsa in primis temporibus in lucis fieri solita, et postea ad urbem deducta, non reluctabimur: in lucis enim urbi proximis sacra

et ludos peragi solitos, praeter Festum et Plutarchum, testatur Livius, lib. XXXIX, c. 12, de bacchanalibus quae in luco Similae fiebant verba faciens. Qui mos a Germanis forte deductus, qui nemoribus pro templis usi sunt, ex Tacito in libro de Moribus Germanorum. Hincque illud Plinii, lib. XII, c. 11, de arboribus loquentis: *Haec fuerunt numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc Deo praecellentem arborem dicant; nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra, quam lucos et in iis silentia ipsa, adoramus.* Quod vero ludi in sacris fierent, palam fit ex omnibus propemodum auctorum scriptis; sed praesertim ex Cicerone, in septima in Verrem actione, ubi ait: *Nunc sum designatus aedilis. Scio mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani nominati sunt, maxima cum dignitate ac religione Iovi, Iunoni, Minervae esse faciendos, lucaria scilicet.* Lactantius Firmianus, libro VI, cap. 20, ad finem, inquit: *Et ceteris Diis paullatim idem honos tribui coepit, singulique ludi numinibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinnius Capito in libro spectaculorum docet.* Sive itaque *lucaris modum* impositum interpretamur festis ludisque in lucis fieri solitis, sive pecuniae ex lucis perceptae, et in ludos faciendos expensae, parum refert, et sensus verborum Taciti ex serie ipsa fit clarus.

MARCELL. DONAT.

N.° 28. CAP. LXXXI. *De comitiis consularibus, quae tum primum*, etc.

Comitia consularia hoc loco vocat Tacitus illa, quibus consules creabantur, quod fiebat comitiis centuriatis. Ita Livius de primis consulibus scribit: *Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis, ex commentariis Servii Tulli, creati sunt.* Et Cicero, per initia orationis pro Muraena: *Quae deprecatus a Diis immortalibus sum, Iudices, more institutoque maiorum, illo die, quo auspicato comitiis centuriatis, L. Muraenam consulem renuntiavi.* Et libro Epist. septimo, in epistola cuius initium, *Ego vero iam te nec hortor*, inquit: *Ille autem, qui comitiis tributis est auspicatus, centuriata habuit, consulem hora septima renuntiavit.* Idem docet Gellius, lib. XIII, c. 14. Huiusmodi comitia primo per urbis praefectum habita, ex Livii citato loco patet. Deinde per consules haberi solita, ut plurimum, et ferme perpetuum, apud Livium et alios observamus. Nonnunquam autem habita comitia consularia ab interrege, quum res ad interregem rediisset, patet ex Livio, lib. III, c. 8, in creatione Lucretii Tricipitini et T. Veturii Gemini consulum; et lib. IV, c. 47, in creatione M. Papyrii Mugillani et L. Sempronii Atratini consulum; et iterum, eodem libro, c. 51, in creatione M. Cornelii Cossi et L. Furii Medullini consulum; et lib. VII, c. 17, ubi de creatione C. Sulpicii Petici et M. Valerii Publicolae consulum; et c. 28, rursus in creatione M. Valerii Corvini et A. Cornelii Cossi consulum; et lib. VIII, c. 3, in creatione T. Manlii Torquati et P. Decii Muris consulum; rursumque c. 23, in creatione Caii Petilii et L. Papyrii Mugillani consulum; et alibi etiam non semel. Huiusmodi comitia et aliquando habita per dictatorem, quum per consules haberi non possent, constat ex Livio, lib. VII, ubi habet, *Dictatorem creatum fuisse, aegris consulibus, L. Furium Camillum, et paullo post T. Manlium Torquatum;*

et, lib. XXXII, L. Veturium Philonem, absentibus coosulibus, et lib. XXXVI, ob eandem caussam, Q. Fulvium Flaccum; et, lib. XXXIX, Q. Caecilium Metellum dictatores creatos, comitiorum consularium babendorum caussa. Sic et Claudius Nero M. Livium collegam dictatorem dixit, eadem de caussa, apud Livium, lib. XXXVIII; et, lib. XXXVII, ita scribit: *Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non expectanda comitia consules censerent, sed dictatore comitiorum caussa dicto, extemplo in provinciam redeundum.* Non desunt, qui consularia comitia aliquando per praetores habita affirment, quorum tamen nullum afferunt exemplum; immo Cic. lib. IX, ad Att., in illa epistula quae incipit, *Tres epistolae*, horum sententiam refellit; habet enim: *Iste omnium turpissimus et sordidissimus, qui consularia comitia a praetore ait haberi posse.* Consules denique semel, absque comitiis centuriatis, a patribus clientibusque patrum factos, T. Quinctium et Q. Servilium, quum plebs irata noluisset consularibus comitiis interesse, habemus ex Livio, lib. II, versus finem. Postremo creandorum consulum comitia ad se transtulere imperatores ceteri, exemplo Caesaris, qui, teste Suetonio in illo, c. 4, quamvis comitia cum populo partitus esset, exceptis tamen consulatus competitoribus, *iussit de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus vellet, pronuntiarentur; pro parte altera, quos ipse dedisset.* Pulchre itaque de populo romano Iuvenalis, Sat. X, v. 78:

.... Qui dabat olim
Imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se
Continet, atque duas tantum res anxius optat,
Panem et Circenses........

Modestius quidem Augustus, qui et ipse cum populo munia magistratuum creandorum partitus, validarum provinciarum magistratus ad se transtulit, ceteras proconsulibus sortito permisit, ex ipsomet Suetonio, in illius vita, cap. 47. Tiberius deinceps, cuius mores fuere simulatissimi ac varii, ut Tacitus in sequentibus docet, publicam quamvis auctoritatem servare professus, revera consulum creationem ad sui commeodationem trahebat, variis ac diversis artificiis usus: ob id iure, inquit Tacitus, de comitiis consolaribus illo principe et deinceps, qualia fuerint, certi quidquam firmare, se minime ausum. Illud sane scriptum posteriorum imperatorum temporibus a iurisconsultis legimus: *Ad principem magistratuum creationem pertinere, non ad populi favorem.* Ita docet Modestinus, lib. I, *ad leg. Iuliam, de ambitu*, vitandi ambitus caussa id moris inductum: quod de bonis principibus intelligendum est, qui et honos magistratibusque gerendis aptos eligere student; secus vero malos imperatores, quos et sui similibus, venali favore, non virtute praevalente, magistratus ut plurimum demandasse, magno subditorum malo, passim in lectione historica observamus.

Marcell. Donatus.

EXCVRSVS

M. A. MVRETI, IVSTI LIPSII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER SECVNDVS.

N.° 1. CAP. II. POST *finem Phraatis et sequentium regum.*

Parthorum reges, qui innexi rebus romanis: ulteriora mihi non sunt curae.

I. ORODES. Iustino XLII, 4, Herodes: Plutarcho in Crasso 33, Ὑρώδης, qui vicit Crassum [1].	PACORVS, a P. Ventidio victus caesusque. Dio, XLIX, 19, seq. et alii. PHRAATES. Plutarcho in M. Anton. c. 37, Phraortes.
II. PHRAATES, cum quo M. Antonius bellum gessit. Teridates eum regno pepulit; sed ipse brevi pulsus, Phraate restituto, cui legitimi filii quatuor.	SARASPADES. CEROSPADES. PHRAATES. } MEHERDATES. VONONES. } eius F.
Unus ex concubina romana muliere, Thermussa, genitus, qui astu matris in Parthis remansit; de quo Ioseph. XVIII, 3 (2).	PHRAATACES, nothus.

III. PHRAATACES, patris interfector, maritus matris: brevi pulsus, facinorum odio, moritur. Idem Iosephus XVIII, 3.

IV. ORODES, Iosepho l. c. Herodes [2], nescio cuius proles: coetu popularium factu, caesus in sacrificio, vel venatu, ob crudelitatem.

V. VONONES, de quo hic Tacitus, et loco dicto Iosephus.

VI. ARTABANVS, non ex recta priorum regum stirpe, tamen Arsacides et Medorum antea rex, ait Iosephus, lib. XVIII, c. 4. Contra eum rex missus a Tiberio Phraates, de quo supra, Vononis frater; sed in via periit: postea Teridates (nescio cuius proles, nepos tamen Phraatis) qui pepulit Artabanum, iterumque ab eo pulsus. Regnum tenuit ad Claudii principatum.

Eius filii { Orodes, qui Armeniae rex. Tacit. VI, 33.
Darivs, qui, Vitelliano foedere cum Artabano, obses missus Romam. Ioseph. XVIII, 4. Is est, quem nominat Suet. in Calig. 19. }

VII. Gotarzes, Artabani frater, qui necem ipsi filiisque maturavit. Tacit. XI, 8. 10.

VIII. Vardanes, item Artabani frater: pepulit Gotarzem. Tacit. XIII, 7. Vide et Philostratum I, 21.

IX. Gotarzes, iterum, mortuo fratre. Contra eum submissus Meherdates, filius Vononis, imperante Claudio. Frustra: victor praelio Gotarzes.

X. Vonones (ignoro stirpem), antea Mediae rex, lectus accitusque a Parthis, sed brevi et inglorio regno. Tacit. XII, 14. { Vologeses. Tiridates sub Nerone Armeniae rex. }

XI. Vologeses, vel, ut Graeci, Vologaesvs, Vononis huius F. per tempus Neronis. Vixit ad Vespasiani imperium, ut liquet ex Taciti H. lib. IV, c. 51.

[1] In edit. Keiskii dicitur Ὑρώδης in M. Crasso c. 33; sed in M. Antonio c. 37, Ἡρώδης.

[2] Ed. Havercampi Ὀρώδης.

Ivsti Lipsii Excursus A.

(Haec tantum I. Lipsius: sed nostras *Brotier* Parthorum regum canonem accuratum proponere non dubitavit, cui multum lucis commodaverunt ope nummorum clariss. viri, *Pellerin* et *Barthélemy*. Ed.)

CANON REGVM PARTHORVM.

A. U. C. 498, A. C. 255.

Arsaces I, ab Antiocho II (perperam Iustinus, lib. XLI, c. 4, a *Seleuco*), Syriae rege, deficit, L. Manlio Vulsone, M. Attilio Regulo consulibus; regnum Parthicum auspicatur, tantisque illustrat virtutibus, ut eius successores dicantur Arsacidae. Matura senectute decessit. Iustin. lib. XLI, c. 4 et 5; Strabo, lib. XI, p. 515; Tacit. Annal. lib. II, c. 1. Male Petavius, Usserius, et recens *Cl. Bayer* (Histor. regni Graecor. Bactriani, p. 51), initium aerae Parthicae ab a. U. c. 504, a. C. 249, repetunt, ut patet ex Tacito, Annal. lib. XI, c. 9; lib. XII, c. 14; ex Dione, lib. LXXVIII, p. 881 et 886, atque ex nummis Vologesis I, Vologesis II et Artabani III. Moses Chorenensis (Hist. Armen. lib. II, c. 1 et 2) Arsacen memorat, imperiumque conditum anno 60 Seleucidarum, seu U. c. 500, tradit. Postea a graecis romanisque scriptoribus vulgo ita discrepat, ut eius narrationi immorari non liceat.

Arsaces II, Arsacis I filius. Iustinus, lib. XLI, c. 5; Polyb. lib. X, p. 598. Arrianus, apud Syncellum, p. 284, ait Arsacen I duos tantum annos regnasse, eique per annos 37 fratrem eius Tiridaten successisse. Mihi potior Iustini, sive Trogi Pompeii, fides. *Cl. Vaillant*, Arsacid. Imper. p. 16, obtrudit Artabanvm, quem Tiridatis, seu Arsacis II fi-

lium fuisse, et per annos viginti imperasse, Elichmanum secutus, fingit. Nos Iustinum et Polybium sectamur.

Priapatius, annos quindecim regnavit: dictus quoque Arsaces, sicut ceteri reges. Iustin. lib. XLI, c. 5.

Phraates I, Priapatii filius, Mardos domuit. Iustin. lib. XLI, c. 5.

Mithridates I, Priapatii filius, vir insignis virtutis. Iustinus, lib. XLI, cap. 5.

Phraates II, Mithridatis I filius, a militibus interfectus. Iustinus, lib. XLII, c. 1.

Artabanus I, Phraatis II patruus, in bello vulneratus statim decedit. Iustin. lib. XLII, c. 2.

Mithridates II, cognomento Magnus, Artabani I filius. Iustinus, lib. XLII, c. 2.

Mnascires, annos sex et nonaginta vixit. Lucian. vol. III; in Macrobiis, c. 16.

Sanatruces, annos natus octoginta regnare coepit: annis septem regnavit. Luciano, ibid. 15, dictus *Sintruces*; Appiano, in. Mithridatic. p. 242, *Sintricus*; at verior nummus ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΣΑΝΑΤΡΟΙΚ... ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, qui exstat apud *Cl. Pellerin*, *Recueil de Médailles de rois*, tab. XV.

Phraates III, Sanatrucis filius, cognomento Deus. Appianus, in Mithridatic. p. 242; Photius, cod. XCVII.

Mithridates III, Phraatis III filius, propter crudelitatem regno pellitur; mox a fratre interficitur. Iustin. lib. XLII, c. 4; Appian. in Parthic. p. 134.

Orodes I, Mithridatis III frater, Crassum et undecim legiones romanas trucidavit a. U. c. 701; a. C. 52. Iustinus, lib. XLII, c. 4; Florus, lib. III, c. 2; Appianus in Parthic. p. 140 et seq. Tacitus, Annal. lib. II, cap. 2.

Phraates IV, Orodis filius, homo sceleratissimus, patre et triginta suis fratribus interfectis, imperat. Antonium et sexdecim legiones romanas exturbavit a. U. c. 718, a. C. 35. Dio, lib. XLIX, p. 406; Iustin. lib. XLII, c. 5; Appianus, in Parthic. p. 155 et seq.; Tacitus, Annal. lib. II, cap. 2. *Froelich*, Notit. element. Numismat. p. 179, laudat e gaza imperatoria Phraatis IV nummum cusum anno aerae Parthicae 235, seu U. c. 732, a. C. 21.

Phraataces, Phraatis IV filius nothus et interfector; mox regno pulsus. Ioseph. Antiq. Iudaic. lib. XVIII, c. 2; Tacit. Annal. lib. II, c. 2.

Orodes II, Arsacidarum sanguine prognatus; brevi pulsus. Ioseph. Antiq. Iudaic. lib. XVIII, c. 2; Tacit. Annal. lib. II, c. 2.

Circa A. U. C. 766, I. C. 13.

Vonones I, Phraatis IV filius, ob luxum moresque romanos, regno pulsus. Tacit. Annal. lib. II, c. 2.

Artabanus II, Arsacidarum e sanguine, a Parthis exeitur, regnoque potitur. Tacit. Annal. lib. II, c. 3.

A. U. C. 788, I. C. 35.

Phraates V, Phraatis IV filius, contra Artabanum II a Tiberio rex mittitur; at, apud Syriam morbo absumptus, perit. Tacit. Annal. lib. VI, c. 31 et 32.

A. U. C. 788, I. C. 35.

Tiridates, Phraatis IV nepos, et, ut videtur, Vononis I filius, a Tiberio missus, Artabani II regnum occupat: mox pellitur. Tacitus, Annal. lib. VI, c. 32, 37 et 44.

Artabanus II, secundum. Ioseph. Antiq. Iudaic. lib. XX, c. 3.

Cinnamus, Artabano II profugo, imperat. Ioseph. ibid.

Artabanus II, tertium. Ioseph. ibid.

Gotarzes, interfecto fratre suo Artabano II, regnum occupat. Tacit. Annal. lib. XI, c. 8.

A. U. C. 800, I. C. 47.

Bardanes, Artabani II filius, de regno cum Gotarze paciscitur. Tacit. Annal. lib. XI, c. 8 et 9.

Gotarzes iterum imperat, Bardane interfecto. Tacit. Annal. lib. XI, cap. 10.

Meherdates, Phraatis IV nepos, Vononis I filius, Gotarzis aemulus, et ab illo victus. Tacit. Annal. lib. XI, c. 10; lib. XII, c. 10 et 14.

Vonones II, Gotarze mortuo, in regnum accitus; brevi et inglorio imperio perfunctus est. Antea Medos praesidebat. Tacit. Annal. lib. XII, cap. 14.

Ante A. U. C. 804, I. C. 51.

Vologeses I, Vononis II filius, materna origine ex pellice graeca, concessu fratrum regnum adeptus. Tacit. Annal. lib. XII, c. 14 et 44. Exstant eius nummi cum nota HT apud *Vaillant*, Arsacid. imper. p. 293, cum nota ΛΑΤ apud *Panel*, *Lettre sur le Médailler de M. le Bret*, p. 4. Quae notae significant annos aerae Parthicae 308 et 331, seu U. c. 805 et 828, I. C. 52 et 75.

A. U. C. 807, I. C. 54.

Vardanes, Vologesis I, patris sui, aemulus. Tacit. annal. lib. XIII, c. 7.

Pacorus, Parthorum rex, sub Traiani principatu. Plin. lib. X, ep. 16. *Vaillant*, Imp. Arsacid. p. 302, memorat Pacori nummum cum nota ΕΝΤ, id est, aerae Parthicae 355, seu U. c. 852, I. C. 99.

Chosroes. Dio, lib. LXVIII, p. 778. *Vaillant*, Arsacid. Imp. p. 321, nummum eius refert cum nota ΔΟΤ, id est, aerae Parthicae 374, seu U.

c. 871, I. C. 118: alterum *Panel* loc. cit. cum nota ΗΟΤ, id est, aerae Parthicae 378, seu U. c. 875, I. C. 122.

Vologeses II imperare coepit circa annum U. c. 886, I. C. 133. Dio, lib. LXIX, p. 794.

Monneses, Vologesis II aemulus. *Vaillant*, Arsacid. Imp. p. 339, protulit Monnesis nummum cum nota ΥΚΒ, id est, aerae Parthicae 422, seu U. c. 919, I. C. 166: alterum Scipio Maffei, Galliae Antiq. ep. XXII, p. 106, cum nota ΥΚΕ, id est, aerae Parthicae 425, seu U. c. 922, I. C. 169.

Vologeses II, iterum. Paul. Oros. lib. VII, c. 15. Exstant eius nummi cum notis aerae Parthicae 423, 424, 428, 429, 439, seu I. C. 167, 168, 172, 173, 183. *Froelich*, Notit. element. Numismat. p. 179; *Cl. Pellerin, Recueil de Médailles de rois*, p. 151.

Vologeses III. Dio lib. LXXV, p. 854; lib. LXXVII, p. 875. Habentur eius nummi cum notis aerae Parthicae 451, 454, 460, 461, 465, seu I. C. 195, 198, 204, 205, 209. *Froelich*, loc. cit.

Artabanus III, ultimus Parthorum rex, imperare coeperat ante a. U. c. 958, I. C. 215. Dio, lib. LXXVIII, p. 881 et 886. At tribus praeliis victus, ab Artaxerxe victore interficitur a. U. c. 986, I. C. 233. Finis imperii Parthici. Persicum regnum instaurat Artaxerxes. Dio, lib. LXXX, p. 918; Herodian. lib. IV, c. 2 et seq. Exstant nummi Artabani III cum notis aerae Parthicae 471, 472, 475, 480, seu I. C. 215, 216, 219, 224. *Froelich*, loc. cit.; *Cl. Pellerin, Recueil de Médailles de rois*, p. 151.

Brotier.

DE IMPERIO PARTHORVM

SVCCINCTA COMMENTATIO.

Annis ante Christum ducentis quinquaginta, Arsaces I, Scythis Nomadibus, qui et Dahae Aparni, praefectus, Parthis subactis, Macedonum iugum excussit. Abhinc Scythae cum Parthis ita coaluere, ut et nomen horum et mores adsciscerent. Mox, devicto Seleuco Callinico, Arsaces stabilivit imperium, eiusque limites multum promovit. Tum, ut vasta terrarum spatia ante deserta repleret incolis, iis, qui in arida loca fontes deduxissent, haec per quinque generationes cum immunitate utenda fruenda concessit. Ea lex dubio procul spectabat ad codicem, quem ex omnium, quas sibi subiecerat, gentium legibus confecit Arsaces. Dolemus,

Aparni. Strabo, lib. XI, p. 511. Ptolemaeus *Parnos* vocat, lib. VI, c. 10.

Parthis subactis. Iustinus, lib. XLI, c. 4. Strabo, p. 515.

Excussit. Arrianus in Parthicis apud Phot. cod. LVIII, et apud Syncellum, p. 284.

Promovit. Iustin., l. c.

Concessit. Polyb. Exc. lib. X, c. 25.

tam eximium antiquitatis documentum aetatem non tulisse, ex quo de imperii Parthici institutis iudicare liceret. Illud certum, legibus istis stabilitatem regni debuisse Arsacidas, quos mira fide coluere Parthi. Etsi in hac gente successio regni non constanter apud primogenitum regis filium fuerit, nunquam tamen seniorem stirpem est egressa. Rex vulgo magnus dici consuevit, itemque rex regum, qood numi docent. Caput tiara tegebat, diademate cincta, quod saepe duplex erat, quali usus Artabanus, regum istorom postremus, ab Artaxerxe vita regnoque privatus. Reges Parthorum, nisi oblato munere, salutare non licebat, eorumque imagines per omnes dominationis urbes adorabantur. Patet ex his, summum fuisse Parthorum imperium; temperatum tamen fuit nobiliom auctoritate potestateque primorum imperii praefectorum.

In his Surena uni regi auctoritate concedebat et opibus. Id nominis olim Arsacidae cuiusdam fuerat, qood ad posteros transmissum hereditario deinceps officio inhaesit. Eius erat designatum principem regio insigni evincire, inque solio constituere. Surenas quosdam exercitui praefectos deprehendimus, ex quibus ille, qui Crassum devicit, solus semper iter faciebat, mille camelis impedimenta portantibus, inque rhedis secum ducebat ducentas pellices. Equites eum cataphracti mille, levis armaturae maior numerus comitabatur. Equitum, qui essent eius clientes ac servi, habebat decem millia. Neque tamen illud imperium bellicum officii eius, vel pars, vel praerogativa fuisse videtur. Secundae potestatis erat post regem.

Surenas proxime contigebant Carinii Cosmaeque, sanguine Arsacidarum prognati, qui in administrando imperio, trifariam diviso, primas partes tresque hereditarias praefecturas obtinebant, quibusque octodecim

Iud. liceret. Diodori exc. Peiresc. t. II, p. 597.

Col. Parthi. Tacit. lib. VI, c. 31, 41.

Rex magnus. Herodian, lib. VI, c. 6, habet Ἀρτάβανον τὸν πρότερον καλούμενον τὸν μέγαν βασιλέα; ubi male interpres, *qui rex primus magnus appellatus est.* Lege *prius.* Res e numis nota.

Artabanus. Herod. l. c. Ante istum iam alios duplici usos, ex numis apud Vaillantium patet.

Obl. munere. Seneca ep. 17.

Adorabantur. Philostr. v. Apoll. lib. I, c. 27.

Inhaesit. Κατὰ γένος μὲν οὖν ἐξ ἀρχῆς ἐκέκτητο, Plut. v. Crassi, c. 21, p. 276. Appian. de bellis Parth., p. 140.

R. insigni evincire. Plut. et Appian. ll. cc. Tacit. Ann. lib. VI, c. 42.

Decem. millia. Plut. l. c.

Post Regem. Ammianus Marc. lib. XXX, c. 2; idem, lib. XXIV, c. 11, surenam dicit post regem apud Persas promeritae dignitatis. Unde patet, Sassanidas quoque Persarum reges id officii servasse, quod cum connestabilis (venia sit verbo) dignitate, quae antehac in Gallia viguit, plurimum conveniebat.

Her. praefecturas. Moses Choren. Hist. Armeniae, lib. II, c. 65.

primarii satrapae fuere subiecti. Regna haec Plinius duodeviginti vocat; satrapasque hos et istos praefectos Augustus, in Monumento Ancyrano, *principes regesque* nominat: luculentum eximiae eorum auctoritatis documentum.

Satrapae, belli duces, magistratusque primarii ex nobilitate erant. Proximus maiestati regum, Iustino teste, optimatium ordo fuit; ex eo duces in bello, ex eo rectores in pace habebant. Missis ad Augustum, ad Tiberium, ad Neronem, legatis, Parthorum primores petiere, ut sibi regem, quem vellent, liceret praeficere. Quid quod et regem deponere et pellere eos videas, neque tamen eorum quemquam regiam dignitatem sibi adrogare? Arsacidae parere volebant. Orta hinc frequens dissensio, imperio Parthorum tandem funesta, cuius caussa seditiosus primorum animus. Coniicit Posidonius, apud Strabonem, duo fuisse concilia nationis Parthorum, quorum alterum e regia stirpe, alterum e Sapientibus et Magis fuerit, quae iunctim regem eligere consueverint.

Parthorum *Megistanes*, quos Tacitus nobiles itemque illustres et primores appellat, filias regum sibi despondebant, magno vicorum servorumque numero gaudebant, inque bello plurima equorum copia. Liberi homines non nisi equo militabant; immo sic cuncta obibant officia: peditatus e servis constabat. Mercenarius miles genti nullus, vitioque versum Artabano, quod corporis custodes e servis adscivisset.

Gentes ad Euphratem usque subactas libertate haud privarunt Parthorum reges, qui, in numis quoque ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ dicti, Graecorum colonias sibi submissas suis uti legibus et institutis patiebantur. Sic, Plinio teste, princeps omnium Seleucia, cognominata Babylonia, cuius incolae,

Vocat. Plin. Lib. VI, c. 25 (29). Cf. *Mém. de l'Acad. des Inscr.* t. XIX, p. 107.

Mon. Ancyrano. Tab. III, a dextra.

Habebant. Iustin. Lib. XLI, c. 2. Recte ibi Gronovius *optimatium* pro vulg. *populorum.*

Petiere. Tacitus, lib. II, c. 2; lib. VI, c. 31; lib. XII, c. 10.

Ars. par. voleb. Idem, lib. VI, c. 31; lib. XL, c. 2, 1.

Ap. Strabonem. Lib. II, p. 515.

Iunctim r. eligere. Sequor emendationem Ryckii, qui ad Tacitum, lib. II, c. 1, apud Strabonem loco *ἐξ ὧν ἀμφοῖν τοὺς βασιλεῖς καθίστησιν*, legit *ἀφ' ὧν* (potius *οἷν*) *ἀμφοῖν*, *ab utroque.*

Megistanes. Suet. Calig. c. 5.

Ill. et primores. Ann. lib. VI, c. 31; lib. XII, c. 12; lib. II, c. 2.

Gaudebant. Ioseph. A. lib. XVIII, c. 9, 5, 6.

Equorum copia. Dio, lib. XL, c. 15.

Cuncta obibant officia. Iustin. lib. XLI, c. 3.

E servis constabat. Dio, l. c.

Nullus. Herodian. lib. III, c. 1.

Adscivisset. Tacitus, Ann. lib VI, c. 36.

Plinio teste. Lib. VI, 26 (30).

quingenti numero, libera ipsius aevo ac sui iuris Macedonumque moris, fuit. Seleuceosium civitas, ita Tacitus, potens, septa muris, neque in barbarum corrupta, sed conditoris Seleuci retinens erat. Trecenti, opibus, aut sapientia delecti, ut senatus, sua populo vis, et quotiens concordes agebant, spernebator Parthus, qui in dissensu nonnunquam plebem primoribus tradebat. Factum inde, ut Ampelius reipublicae fingeret genus regium, cuius exemplum Seleucia praebuerit: aut enim, inquit, sub regum potestate sunt, ut Seleucia Parthorum, etc. Tiridates tamen populo Seleucensium, a quo veterum regum honoribus sublatus erat, vicissim gratum facturus, rem permisit, auctoritate privatis trecentis senatoribus, quos *Adiganes* adpellare mos erat. Mox tamen senatus pristinum decus recuperavit. Surenas enim, Crassi victor, senatui coacto obtulit libros, in Roscii impedimentis repertos. Seleuciae cives partim erant Macedones et Graeci advenae, partim Syrii atque Iudaei. Priores isti graecae originis reliquos per tumultum adorti, trucidato magno numero, urbe eiecere; quumque Ctesiphontem, regiam sedem fugissent, hinc quoque, spreta regis auctoritate, pepulere. Quanta fuerit Seleuciae potentia, dicta probant; ea sub Severi imperio est privata.

Parthi reliquos etiam populos per Orientem sibi subiectos legibus suis moribusque uti sinebant, nec reges deturbabant soliu, submisisse et in obsequio laxiori strictiorique tenere contenti; cum Scythis, a quibus descenderant, ex aequo degebant. Persarum suis iuribus viventium rex regi Parthorum parebat. Atropatenes, Media haec erat superior, regnum post Alexandri fata ortum, Parthi victores Arsacidae cuidam tradidere. Idem de Armenia valet. Osroenes etiam sive Edessae et Adiabenes regna a Parthis pendebant. Eiectus a suis Ctesiphonte Artabanus I, restitutus in solium ab Izate, Adiabenorum rege, huic, ut gratum testaretur animum,

Quingenti. Eutrop. lib. VIII, c. 10; Eusebius tamen, qui ex Eutropio hausit, in Chronico habet *trecentos.*

Tacitus. Annal. lib. VI, c. 42.

Ampelius. Lib. Memor. c. ult.

Adiganes. Polyb. lib. V, c. 54.

Libros repertos. In iis lascivi Aristidis libri fuere, dicti Milesiaci, quod surenae argumentum Romanos multis modis irridendi fuit. Vide Plut. in Crasso, c. 23, p. 293.

Spreta regis auctoritate. Τιμῆς τοῦ βασιλέως Σελευκέων μὴ πεφροντικότων. Ioseph. lib. XVIII, c. 9.

Privata. Dio, lib. LXXV, c. 9.

Ex aequo degebant. Plin. lib. VI, c. 25 (29).

Rex regi Parthorum parebat. Strabo, lib. XV, in fine, p. 736.

Tradidere. Ioseph. lib. XX, c. 3.

Idem de Armenia. Valarsaces, rex Armeniae, ad Arsacem M. regem Parthorum sic: *Arsaci, regi terrae et maris, cuius forma atque imago Divum nostrorum imaginis instar est... Valarsaces minor frater tuus et commilito, qui a te constitutus Armeniae rex*, etc. Moses Chor. lib. II, c. 10 et 18, ex vers. Whistonum.

tiaram dextram gestare et aurei usum lecti permisit, quod soli alias Parthorum regi licebat. Iure proinde meritoque hic, *rex regum* dictus, cui tot reges erant obedientes, honoresque et insignia referebant accepta.

Ad boream Ctesiphontis Atreuos, ad meridiem Characenos habebant Parthi, quorum iugo hi sese subtrahere tentarunt, donec Artabazes, rex ipsorum decimus, in solium Parthicum est evectus. Constanti fide contra Parthis adhaesere Atreni, ex Arabibus Scenitis orti, quorum opes, commerciis quaesitae, fidesque Parthis praestita, Traianum movere, ut Atras oppugnaret, urbem altissimo monti impositam. Mox eandem magna vi adortus Severus, post viginti dies, infecto negotio turpiter discedere est coactus. Arsacidis etiam, ab Artaxerxe licet regno deiectis, fidem servarunt Atreni.

Orientis scriptorum testimonia, quum non nimis a Graecis et Romanis discrepant, in recitandis harum regionum fatis, iure suo in censum veniunt. Iam et illi Asiam in plura regna, a Parthis pendentia, divisam referunt. Narrat Tabari, Irakam et quidquid terrarum Syriam inter et Aegyptum fuit, functo fatis Alexandro, nonaginta reges habuisse, Parthorum regi obedientes, qui Madainae sive Ctesiphonte sedebat. In iis fuere et Persae reges ad usque Ardeschiri sive Artaxerxis imperium. Testatur Novairi, istos principes, in literis ad Aschakum sive Arsacem datis, huius nomen semper suo praeposuisse; contra fecisse regem Parthorum, qui tamen regiam istis dignitatem nec conferre, nec ea quemquam privare potuerit, teste Tabarin, cui in ceteris plane cum Novairio convenit. Firmari haec et Mosis Chorenensis, Armeni scriptoris, Persae quoque Ferdussi, testimonio poterunt.

Ut tot principes, libertatis suae amantes, auctoritatisve tenaces, iugo alieno patienter ferundo adsuescerent, prudenti moderatione erat opus. Quid contra Arsacidae? Immani superbia irritare istorum animos; quo effectum, ut, transgresso Euphratem advenientique Antiocho, multi orientales reges occurrerent, tradentes se suaque regna cum exsecratione superbiae Parthicae. Rex Atropatenes, parte praedarum sibi debita frustratus, ad M. Antonium defecit, spreto Parthorum rege gentis eiusdem. Armeniae reges, etsi a Parthorum regibus potestate secundi, non minus eorum detrectabant imperium. Durius habiti Persae, Arsacidarum cladibus et fracta potentia usi, defecere, eversoque istorum re-

Parthorum regi licebat. Ioseph lib. XX, c. 3.

Tentarunt. Plin. lib. VI, c. 28 (32).

Evectus. Lucian. in Macrob. parag. 16.

Impositam. Dio, lib. LXVIII, c. 31.

Infecto negotio. Dio, lib. LXXV, c. 11 seq.; Herodian. lib. III, c. 28.

Cum Novairio convenit. Ista nobiscum amice ex Persarum Arabumque scriptis communicavit cel. *Silvestre de Sacy.*

Cum exsecratione superbiae Parthicae. Iustin. lib. XXXVIII, c. 10.

Ad M. Antonium defecit. Plut. v. Antonii, c. 52, p. 117; Dio, lib. XLIX, c. 33.

Armeniae Reges. Tacit. Ann. lib. II, c. 56.

gno, a. C. 226, Artaxerxe Sassanida duce, novum condidere imperium.

Initio quidem Parthorum imperium ea gavisum erat vi eaque potentia, qua solent militaria imperia recens nata; verum, quod videbatur conservando inserviturum maxime, interitum adtulit. Gentis amor, quo Arsacidas complectebantur Parthi, perpetuo metum regibus inspirabat. Solent Orientis reges fratrum sanguine polluere manus, vel oculis eos privare; ferociores Parthorum reges suam ipsi subolem necare non dubitabant, ne forsan esset, qui ipsos regno exueret. Ubi sic insana ambitio hominum fascinavit oculos, nullus iam pudor est. Non raro Parthorum reges filios, nulla necessitate urgente, obsidum loco Romanis sibi infestissimis tradidere. Ex quo id factum, et postquam signa militaria, Crasso erepta, ad Augustum sunt remissa, Parthorum imperium labi coepisse, Strabo recte iodicat. Accidit hoc anno imperii Augusti decimo, inde scilicet ab Actiaca pugna, vigesimo sexto ante Christum. Abhinc tamen id regnum ultra duo saecula stetit; verum intestinis turbis vexatum, et multis calamitatibus obnoxium. Tributarii reges, crescente in dies Parthorum insolentia et crudelitate exasperati, continuo fidem, qua bis fuere adstricti, rumpere nitebantur. Primores Parthorum frequenter seditionem movebant, regique pulso alium ea mente aliquotiens subrogasse videntur, ut saltem novam turbandi ansam haberent. Castrorum tumultus et effrenata licentia principes iugi impatientes reddebant, nobilitatque in pace durius servitium erat. Hinc, imperii omnis ordo subversus, rara quies, vis omnis immunita, fracta denique, ingruenti Artaxerxi resistere nequivit amplius. Sic, post quadringentos sex et septuaginta, ex quo coeperat, annos eversum est Parthorum imperium, quod Romanorum potentiae tamdiu resisterat, suisque potius dissidiis, quam continuis bellis, debilitatum ruit. Fovent in sinu suo magna imperia vicissitudinum suarum fomitem exitiique caussam. Pereunt tandem, dudum quia perire poterant.

Novum condidere imperium. Cf. Ferret, *Mémoire sur l'année Arménienne* (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions, t. XIX, p.* 109).

Militaria imperia. Feudalis Galliae antiquior status similis isti Parthorum fuit.

Solent Orientis reges. Ioseph. lib. XX, c. 2, 3.

Non raro Parthorum reges. Exemplum Phraatis exhibet Mon. Ancyr. tab. tert. a dextra.

Strabo. Lib. VI, p. 288.

Durius servitium. Tacit. Ann. lib. XI, c. 10.

Post quadringentos sex et septuaginta annos. Alii (in his *Fréret*) diutius multo Parthicum regnum durasse statuunt, a Seleuco quippe Nicatore a. 311 a. C. defecisse Arsacem I, cui opinioni favere numos docet Eckhel in doctr. NN. vet. vol. III, p. 547.

EMAN. IOS. W. SAINTE-CROIX.

N.° 2. Cap. II. *Vilissima utensilium annulo clausa.*

Apud Plautum Cas. 2, 1, 1, mater familias:

Obsignate cellas, referte annulum ad me,
Ego huc transeo in proximum ad meam vicinam.

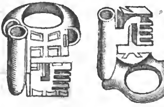
Et alibi servus, Persa, 2, 3, 15:

Isti percipromi, qui salinum servis
Obsignant cum sale.

Plinius 33, 1 (6): *At nunc cibi quoque et potus annulo vindicantur a rapina.* Ab hoc more Martialis 9, 88:

Septum post calices Opimiani,
Denso quum iaceam triente laesus 1,
Adfers nescio quas mihi tabellas,
Et dicis, Modo liberum esse iussi
Zenam, servulus est mihi paternus:
Signa. Cras melius, Luperce, fiet:
Nunc signat meus annulus lagenam.

Et simile, quod mater Ciceronum amphoras vinarias signare solita etiam inanes [2]. Clemens Paedag. l. III, p. 245, feminis Christianis talem annulum dat: *Δίδωσιν οὖν (ὁ παιδαγωγὸς) αὐταῖς δακτύλιον ἐκ χρυσίου, οὐδὲ τοῦτον εἰς κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀποσημαίνεσθαι τὰ οἴκοι φυλακῆς ἄξια, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς οἰκουρίας. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἦσαν παιδαγωγούμενοι, οὐδὲν τῶν σφραγίδων ἔδει, ἐπίσης ὄντων δικαίων καὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν. Ἐπεὶ δὲ ἡ ἀπαιδευσία πολλὴν ἐνδίδωσι ῥοπὴν εἰς ἀδικίαν, σφραγίδων ἐδεήθημεν.*

Ubi vides etiam illo aevo morem priscum. Annulos eiusmodi signatorios (ferreos tamen, ut appareat servorum fuisse, aut vulgarium militum) complures arutos ipsi vidimus in Batavis, cum adiuncta clavi: ad duplicem scilicet usum, signandi aperiendique [3]. Eorum haec forma, magnitudine minimissimi digiti. Plinius 33, 1 (4), Iliacis temporibus ignotum annulorum usum fuisse docet, *quoniam conditas arcis vestes vasaque aurea et argentea, et ea colligata nodi non annuli nota, Homerus indicat.* Versus Homeri, quos respexit, sunt, Odyss. θ, v. 424, 443, 447:

Αὐτὸς νῦν ἴδε πῶμα, θοῶς δ' ἐπὶ δεσμὸν ἴηλον,
Μήτις τοι καθ' ὁδὸν δηλήσεται.

Ad hos annulos pertinere velim Valerii locum VII, 8, 9: *Insuperque annulos suos ei tradidit: videlicet ne quid ex ea hereditate, quam non erat aditurus, omitteret. Quos ocyus vir diligens, sed morientis amici plenum contumeliae ludibrium, in loeellum repositos et a praesentibus obsignatos diligentissime, heredibus illius exheres ipse reddidit.*

IVSTI LIPSII Excurs. B.

[1] Lege *bloesus.*

[2] Cf. amicissimi Ringii Diss. de matris Ciceronum circa rem familiarem providentia, 8. Frf. 1770. Mox in loco Clementis lege, Εἰ γὰρ ἐ κάστις.

[3] Annulares gemmas Museum Schoepflini recondit, quod videsis p. 122, collata tab. 13.

N.° 3. CAP. III. *Artavasden, regem Armeniorum.*

Non minor est Armeniorum, quam Parthorum, regum obscuritas. Eadem itaque quum ad historiae facilitatem, tum ad lectorum utilitatem eorum canonis necessitas.

CANON REGVM ARMENIAE MAIORIS.

A. U. C. 565, A. C. 188.

ARTAXIAS I a rege Syriae, Antiochu III Magno deficit, et Armeniae Maioris regnum condit. Ab Antiocho IV Epiphane bello victus et captus a. U. c. 589, a. C. 164. Strabo, lib. XI, p. 528; Diod. Sicul. in Excerpt. p. 325; Appian. in Syriac. p. 117. Moses Chorenensis, Hist. Armen. lib. II, c. 3, ait, Valarsacen regnum Armeniae a fratre suo Arsace II Magno accepisse. In Armeniacis, ut in Parthicis, tam aliena a ceteris scriptoribus narrat, ut eo abstineamus.

ORTOADISTES (forte dicendus ARTAVASDES), cui Mithridates II, Parthorum rex, bellum intulit, teste Iustino, lib. XLII, c. 2.

TIGRANES I. Appianus, in Syriac. p. 118.

TIGRANES II MAGNVS, Tigranis I filius, Artaxia I prognatus, vixit annos quinque et octoginta. Appianus, in Syriac. p. 118; Iustinus, lib. XXXVIII, c. 3; Lucian. vol. III, in Macrobiis, c. 15; Strabo, lib. XI, p. 532.

Ante A. U. C. 700, A. C. 53.

ARTAVASDES I (Appiano, in Parthicis, p. 138, ARTABASES), Tigranis Magni filius, ab Antonio vinctus, post a Cleopatra interfectus a. U. c. 724, a. C. 29. Dio, lib. XLIX, p. 407 et 415; lib. LI, p. 446; Strabo, lib. XI, p. 524 et 530; Plutarch. in Anton. p. 939; Tacit. Annal. lib. II, c. 3. Nummus aereus huius principis, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩ... ΡΤΑΥΑΣ...

Id est, *regis regum Artavasdis*, nuper in lucem editus a *Cl. Pellerin, Recueil de Médailles de rois*, tab. XV, p. 152.

A. U. C. 734, A. C. 19.

Artaxias II (Dioni, lib. XLIX, p. 415, Artaxes; et lib. LIV, p. 526, Artabases), Artavasdis I filius, dolo propinquorum occisus. Tacitus, Annal. lib. II, c. 3.

A. U. C. 734, A. C. 19.

Tigranes III (Velleio, lib. II, c. 94, Artavasdes), Artavasdis filius, Armeniis ab Augusto rex datus, et in regnum a Tiberio deductus. Dio, lib. LIV, p. 526; Tacit. Annal. lib. II, c. 3.

NN. Filii Tigranis III, quibus diuturnum non fuit imperium. Tacit. Annal. lib. II, c. 3; Zonaras, vol. I, p. 538.

A. U. C. 748, A. C. 5.

Artavasdes II, Armeniis iussu Augusti impositus, et solio deiectus a. U. c. 752, a. C. 1. Tacit. Annal. lib. II, c. 3; Zonaras, vol. I, p. 539.

Circa A. U. C. 755, I. C. 2.

Ariobarzanes, origine Medus, volentibus Armeniis a Caio Caesare praeficitur. Tacit. Annal. lib. II, c. 4; Zonaras, vol. I, p. 539.

Erato, foemina, brevi pulsa. Tacit. Annal. lib. II, c. 4.

Vonones, Phraatis IV filius, olim Parthorum rex. Tacitus, Annal. lib. II, c. 3 et 4.

A. U. C. 771, I. C. 18.

Zeno (Armeniis Artaxias III), Polemonis, regis Pontici, et Pythodoridis filius. Insigne regium ei imposuit Germanicus. Tacitus, Annal. lib. II, c. 56; lib. VI, c. 31.

A. U. C. 788, I. C. 35.

Arsaces, Artabani II, Parthorum regis, filius natu maximus, regnum occupat. Tacit. Annal. lib. VI, c. 31.

A. U. C. 788, I. C. 35.

Mithridates, Iberus, o Caio Caligula in vincola coniectus, regno restitutus a Claudio. Tacit. Annal. lib. VI, c. 32; lib. XI, c. 8; lib XII, c. 44 et seq.

A. U. C. 804, I. C. 51.

Rhadamistvs, filius Pharasmanis, Iberorum regis, occiso patruo suo Mithridate, a patre suo ipse interficitur. Tacit. Annal. lib. XII, c. 44 et 47; lib. XIII, c. 37.

A. U. C. 805, I. C. 52.

Tiridates, Vologesis, Parthorum regis, frater, mox regno pulsus. Tacit. Annal. lib. XII, c. 51; lib. XIII, c. 37; lib. XIV, c. 26.

A. U. C. 813, I. C. 60.

Tigranes, Archelai, Cappadocum regis, nepos, a Nerone Armeniis rex datus. Tacit. Annal. lib. II, c. 42; lib. XIV, c. 26; lib. XV, c. 24.

A. U. C. 816, I. C. 63.

Tiridates, olim pulsus, regnum a Nerone recipit. Tacitus, Annal. lib. XV, c. 28 et 29.

Exedares, Pacori, Parthorum regis, filius, regno cessit. Dio, l. LXVIII, p. 778.

Parthamisiris, Exedaris frater, quem regno exturbavit Traianus: Armeniaque facta provincia romana, a. U. c. 867, I. C. 114. Dio, lib. LXVIII, p. 778 et 779. Postea restitutum Armeniae regnum; sed nihil ad nos pertinet.

Brotier.

N.° 4. Cap. XVII. *Sequerentur romanas aves.*

Exemplum credo esse a Persis, quibus in militia aquila praecipuum et regale signum. Xenophon de Exped. Cyri l. I, 10: *Καὶ τὸ βασίλειον σημεῖον ὁρᾷν ἔφασκον, αἰετόν τινα χρυσοῦν, ἐπὶ πέλτης*[1], *ἐπὶ ξύλου ἀνατεταμένον.* Et, Paedia Cyri 7, 2: *Ἦν δὲ αὐτῷ τὸ σημεῖον αἰετὸς χρυσοῦς ἐπὶ δόρατος μακροῦ ἀνατεταμένος. Καὶ νῦν δὲ ἔτι τοῦτο τὸ σημεῖον τῷ Περσῶν βασιλεῖ διαμένει.* Sed diversa tamen ea paullum ab aquila Romanorum. Nam haec non aliud, quam modica ex argento aquila, quae summae hastae insistebat, alis expansis, pede fulmen aureum tenens. Ita, praeter M. Antonii nummos, etiam Dio describit XLIII, 35, de prodigiis ante pugnam Mundensem: *Οἱ δὲ δὴ αἰετοὶ τῶν στρατοπέδων αὐτοῦ, τάς τε πτέρυγας σείσαντες, καὶ τοὺς κεραυνοὺς, οὓς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν τινες χρυσοῦς ἔφερον, ἐκβαλόντες, ἐκεῖνό τε τὸ κακὸν ἄντικρυς ἐνέσκηπτον, καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Καίσαρα ἀπεπέτοντο.* Dixi modicam fuisse: collige ex his Flori verbis IV, 12: *Tertiam aquilam signifer, priusquam in manus hostium veniret, evulsit, mersamque intra baltei sui latebras gerens in cruenta palude delituit.* Neque enim baltei latebris tegi potuisset aquila admodum magna. Vide Militiam nostram IV, 4.

[1] Recte monetur, legendum *ἐπὶ καλτοῦ*, et *τὸ ἐπὶ ξύλου* glossam sapere.

Ivsti Lipsii Excursus. C.

N.° 5. Cap. XXVI. *Deportare lauream posset.*

Silius, lib. XV, v. 119:

. . . . Laurumque superbam
In gremio Iovis excisis deponere Poenis

Statius, Silv. IV, 1, 41:

. . . . . Nondum in gremio Iovis Idaica laurus.

Dixi in fascibus lictorum: et eum ritum clare ponit Dio, lib. LIV, c. 25; de Augusto: Καὶ ἐς τὸ Καπιτώλιον ἀνελθὼν, τήν τε δάφνην ἀπὸ τῶν ῥάβδων περιεῖλε, καὶ ἐς τὰ τοῦ Διὸς γόνατα κατέθετο. Sicut et Iulius Obsequens c. 123: *C. Antonius, quum in agro Pistoriensi Catilinam vicisset, laureatos fasces in provinciam tulit. Apparuit, eum hostibus portendisse victoriam, quum ad eos laurum victricem tulerit, quam in Capitolio debuerat deponere.* Recte ergo in Plinio scriptum lib. XV, c. 30 (40): *Fasces imperatorum laurus decorat: ex his in gremio Iovis optimi maximi deponitur, quotiens laetitiam nova victoria attulit*; nec recte mutavit e libro vetere, ut ait, vir doctus, *ex hinc in gremio.* Senecam turpi nota deformavit quicunque nebulo ignarus huius ritus, Consol. ad Helviam c. 10: *Scilicet minus beate vivebat dictator noster, qui Samnitum legatos audiit, quum vilissimum cibum in foco manu sua versaret, illa, qua tam saepe hostem percusserat, lancemque in Capitolini Iovis gremio reposuerat: quam Apicius nostra memoria vicit, qui*, etc.; et molestiam obiecit quaerendae lancis, quam nunquam invenies. Libri aliquot, *lanceamque.* Emendo, *laureamque*, verissime ad hunc triumphi morem; sequentia etiam scribe, *quam Apicius nostra memoria vixit*, non *vicit*: et sententia omnis clara. Ne haereas, simillimus de hisdem Fabriciis panegyristae (Pacati), c. 9, locus laudatione Theodosii: *Curii, Coruncanii, Fabricii, quum induciae bella suspenderant, inter aratra vivebant; et, ne virtus quiete languesceret, depositis in gremio Capitolini Iovis laureis, triumphales viri rusticabantur.* Sed et laurea etiam deposita sine iusto triumpho: ut in Sueton. Domit. 6, *De Sarmatis lauream modo Iovi Capitolino rettulit*; itemque Nero, ob Tiridatis in urbem adventum, *Imperator consalutatus, laurea in Capitolium lata*, in eodem Suetonio c. 13.

Ivsti Lipsii Excurs. D.

N.° 6. Cap. XXVII. *Chaldaeorum promissa, Magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulit.*

Chaldaei populi sunt Assyriae, qui primi putantur excogitasse rationem illam inescandi stultos, qua infatuati etiam hodie plerique, quid cuique eventurum sit, e siderum aspectu posse praenosci putant. Cicero, primo de Divinatione: *Assyrii, propter planiciem magnitudinemque regionum quas incolebant, quum coelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, transitiones motusque stellarum observaverunt, quibus notatis,*

quid cuique significaretur, memoriae prodiderunt; qua in gente Chaldaei, non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum scientiam putantur fecisse, ut praedici posset, quid cuique eventurum, et quo quisque fato natus esset. Proclus, lib. IV, in Timaeum: Θαυμασιωτάτην δὲ εἶναί φησιν ὁ Θεόφραστος, ἐν τοῖς καθ' αὐτὸν χρόνοις, τὴν τῶν Χαλδαίων περὶ ταῦτα θεωρίαν, τά τε ἄλλα προλέγουσαν, καὶ τοὺς βίους ἑκάστων, καὶ τοὺς θανάτους. Καὶ οὐ τὰ κοινὰ μόνον, οἷον χειμῶνας καὶ εὐδίας, ὥσπερ καὶ τὸν ἀστέρα τοῦ Ἑρμοῦ, χειμῶνος μὲν ἐμφανῆ γινόμενον, ψύχη σημαίνειν, καύματα δὲ θέρους, εἰς ἐκείνους ἀνακείμενα· πάντα δ' οὖν αὐτοὺς καὶ τὰ ἴδια καὶ τὰ κοινὰ προγινώσκειν ἀπὸ τῶν οὐρανίων, ἐν τῇ περὶ σημείων βίβλῳ φησὶν ἐκεῖνος.

Magorum sacra.

Quod fuere in Gallia *druides*, in India *gymnosophistae*, ii apud Persas erant *magi*, portentosae cuiusdam sapientiae professores, qua opera quaedam admirabilia effici, sidera de caelo deripi, mutari fluminum cursus, mortuorum animas ab inferis elici, morbos aliis immitti, ab aliis depelli, mentiebantur. Sparsa est vanitas illa toto prope orbe terrarum, eo efficacius, quod ex tribus partibus conflata videbatur, quae singulae ad permovendos animos plurimum valent, religione, medicina, at futurorum praedictione. Ad iuventorem Zoroastren refertur: quem tradit Eudoxius vixisse sex millibus annorum ante mortem Platonis, multis annorum millibus ante divinum Mosen; cui et ipsi opinionem aliquam huius nefariae superstitionis affingere homines imprudentissimi conati sunt. Eius discendae caussa, Plato et Democritus longinquas admodum peregrinationes susceperunt. De eius vanitate videndus Plinius, capite quarto lib. XXVI, et capite primo ac secundo lib. XXX.

Somniorum etiam interpretes.

Hoc videlicet unum restabat stultitiae genus, ut e vanis somniorum imaginibus veritatem futurorum quaereremus. Repertor artificii Amphictyon quidam fuisse dicitur; ac Plato quidem, lib. IX de Republica, animos bene compositos multa per quietem providere posse confirmat; et extant tum Hippocratis, tum Aristotelis libelli de divinatione per somnium; et Artemidori libri aliquot de interpretatione somniorum; et Aristidae Hadriani orationes de somniis suis; et Synesii liber eiusdem argumenti, illustratus commentario Nicephori Gregorae; et apud Suidam versus multi ad interpretationem somniorum pertinentes. Sed mihi quidem probatur Ennius, qui se ait *non nauci habere Marsum augurem*,

Non haruspices vicanos, non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores, somniorum interpretes:
Non enim sunt ii, aut scientia, aut arte divini;
Sed superstitiosi vates, impudentesque harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat,
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam.
Quibus divitias pollicentur, ab iis dragmam ipsi petunt:
De his divitiis sibi deducant dragmam, reddant cetera.

Sed neque unquam tales impostores fatuis, neque talibus impostoribus fatui, deerunt. Semper damnabuntur, semper consulentur. Somnia pro somniis habenda sunt. De temperatura corporis nostri e somniis iudicari aliquid potest: alia qui e somniis quaerit, vigilans somniat.

MURET.

N.° 7. CAP. idem. *Proavum Pompeium, amitam Scriboniam.*

L. SCRIBONIVS LIBO, qui consul cum Antonio, a. U. 719. Uxor incerta. Ex his	SCRIBONIA, quae nupsit S. POMPEIO, filio Magni, per bellum Siculum. Dio. Appian. Civ. V, 53. Ex his	POMPEIA, quae desponsata M. MARCELLO, pignus pacis cum triumviris initae, sed non deducta. Nupsit, ut coniicio, post SCRIBONIO LIBONI: ex quis	L. SCRIBONIVS LIBO, qui consul initio lib. huius. SCRIBONIVS LIBO DRVSVS, de quo hic, qui tantum praetor.
SCRIBONIA, eius soror, uxor OCTAV. AVGVSTI. Ex his	IVLIA, cui maritus VIPSANIVS AGRIPPA. Ex his	CAIVS, LVCIVS, Caesares. IVLIA, nupta L. Paullo. AGRIPPINA, nupta Germanico.	
SCRIBONIVS LIBO de quo nihil legi.	SCRIBONIVS, de quo nihil.	SCRIBONIVS LIBO, quem volo maritum Pompeiae fuisse.	

Priores duae lineae huius generis verae, et ex historia Dionis, Appiani collectae. Tertia a sola coniectura est: sed aliter de amita Scribonia explicari a me non potest. L. Scribonium Libonem, qui consul fuit hoc ipso anno, quo damnatus adolescens, non patrem eius fuisse, sed fratrem, ex narratione Taciti liquet. Patrem enim nusquam nominat: nominat fratrem. Hunc fuisse arbitror, a quo Scribonia lex denominata; quem vir magnus, Iac. Raevardus, in libello singulari ad eam legem, imperite confundit cum isto, qui nunc reus.

IVSTI LIPSII Excurs. E.

(Quam genesin, a Lipsio exculptam et laudatam Ryckio, non probat ad h. l. *Ruperti.*)

N.° 8. CAP. XXX. *Actori publico.*

Actores Graeci διοικητὰς, πραγματευτὰς vertunt. Itaque fere cum procuratoribus aequiparantur: sic tamen, ut minus late vagetur eorum potestas. Plinius, in laudatione Traiani 36: *Dicitur actori, atque etiam procuratori tuo, In ius veni, sequere ad tribunal.* Idem, Epist. III, 19 ad Calvisium: *Deinde, quod non minus utile quam voluptuosum, posse utramque eadem*

opera, eodem viatico invisere, sub eodem procuratore ac pene iisdem actoribus habere. Salvianus IV, 3: *Pavent quippe actores, pavent silentiarios, pavent procuratores; prope ut inter istos omnes nullorum minus servi sint, quam dominorum suorum.* In marmore prisco (ap. Grut. p. 45, 12.): HERCVLI. DEFENSORI. PRO. ITV. ET. REDITV. D. CLODI. SEPTIMI. ALBINI. CAESARIS. D. CLODIVS. D. L. FELIX. ACTOR. CAES. N. D. D.; id est, *Actor Caesaris nostri dedicavit.* Sic actores praediorum, l. 16. C. *De procuratoribus*; *Actores rerum*, l. ult. *De offic. praesid.*; et in Suetonii Domitiano c. 11, *Actorem summarum* rite fortasse reposuit Torrentius. Certe enim pecuniae recipiendae et expendendae praeerant. Apuleius Met. 2, p. 126 ed. Elmenh.: *Philodespotum requirit actorem* (ita e codice scripto Giselini nostri legimus, quum male adhuc *auctorem*) *eique praecipit, bono custodi redderet sine mora praemium.* Ut ergo isti in privata familia, sic et in republica actores: de quibus Plinii locum correctum imputo inventuti. Ep. VII, 18, ad Caninium: *Equidem nihil commodius invenio, quam quod ipse feci. Nam pro quingentis millibus nummum, quae in alimento ingenuorum promiseram, agrum ex meis longe pluris exactori* (corrigo, inquam, *actori*) *publico mancipavi, eundem vectigali imposito recepi, tricena millia annua daturus*; quibus verbis nihil clarius potest ad Taciti mentem. Ut enim ibi ager actori publico mancipatur, sic hic servi. Vide quae de reipublicae servis scripsi Electorum 1, 22; et adde (quod tunc me fugit) de appellatione eorum a magistratibus Varronis insignem locum, quem sceius accepit vir doctus, de L. L. 7, 41: *Nomina habent plerique liberti a municipio manumissi: in quo, ut societatem et fanorum servi non servarunt proportionem et rationem, et Romanorum liberti debuerunt dici, ut a Faventia Faventinus, a Reate Reatinus, sic a Roma Romanus; ut nominantur* [1] *libertini a libertis orti, et e publicis servis populi romani, qui manumissi antequam sub magistratuum nomina, qui eos liberarunt, succedere coeperunt*; dicit Varro. Servi publici manumissi dicti sunt liberti populi romani, uti reapse erant; manumissi quidem, priusquam ambitiosa haec consuetudo invalesceret nominandi a magistratibus. Nam ecce coeperunt a consule quopiam aut praetore, Corneliani dici, Gelliani, Clodiani. Et adde istis, quae notavi ibi. Ille amicus noster ad successiones refert et testamenti factionem. Acute: sed quo tam acute?

1 Lege: *a libertineis orti publici servi romani....* p. p. Popma legit *sub magistratu in nomina* (eorum) *qui.*

Ivsti Lipsii Excurs. F.

(De *Actore publico* nihil fere *Muret*, nihil alii; ipseque *Ruperti* ad hunc Lipsii locum remittit. Multa docet de actoribus Gutherius de officiis domus Augustae.)

N.° 9. Cap. XXXII. *Facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatusconsulta.*

Anno U. 614, *M. Popillio Laenate, Cn. Calpurnio coss.*, *C. Cornelius Hispallus praetor edicto Chaldaeos intra decimum diem abire ex*

urbe atque Italia iussit: levibus atque ineptis ingeniis, fallaci siderum interpretatione, quaestuosam mendaciis suis caliginem iniicientes: sit Valerius I, 3, 2. A. 721, M. Agrippa aedilis τοὺς ἀστρολόγους καὶ τοὺς γόητας ἐκ τῆς πόλεως ἐξήλασεν. Auctor Dio XLIX, 43. Iterum a. 761, ab Augusto interdictum severe omni vaticinio ac praedictione, notat idem Graecus LVI, 25. Sed serio in primis et cum cura ea res habita, hoc anno. Senatusconsulti, quod factum, formam et verba certo reperi in Fragmentis iurisconsultorum, quae dedit nuper doctissimus P. Pithoeus (libro, cui titulus, *Collatio Mosaic. legum et Rom.* tit. 15)[1]. Ait ibi Ulpianus l. 7, *de Offic. procons.: Praeterea interdicta est* (ita legit Pithoeus) *mathematicorum callida impostura et obstinacitate persuasio. Nec hodie primum interdici eis placuit, sed vetus haec prohibitio est. Denique exstat SC. Pomponio et Rufo coss. factum, quo cavetur, ut mathematicis, Chaldaeis, ariolis et ceteris, qui similem* * *incertum*[2] *fecerunt* (Pithoeus, *similem artem:* ego legerim, *similem cestum, sive quaestum*), *aqua et igni interdicatur, omniaque bona eorum publicentur: et sic* * *aeternus gentium qui si id fecerit, in eum animadvertatur.* Dico Domitium intelligere SC. hoc ipsum. At enim ille refert ad Pomponium et Rufum coss.; hoc autem anno Taurus et Libo coss. fuerunt. Non hoc novum, ut inter scriptores anni unius discrimen sit. Caelius enim Rufus et L. Pomponius consules fuerunt sequenti hunc anno. Addit Ulpianus alia, quae ad cognitionem istam: *Saepissime denique interdictum est fere ab omnibus principibus, ne quis omnino huiusmodi ineptiis se immisceret: et varie puniti sunt hi, qui id exercuerunt, pro mensura scilicet et consultationis* (legerim, *sceleris et consultationis*, vel inducta copula, *scilicet consultationis*). *Nam qui de principis salute, capite puniti sunt, vel qua alia graviore poena affecti.* Non omittam oraculum nostri vatis, de his vanis vatibus, H. I, 22: *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax: quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur.*

[1] Dedit et Schulting. in Iurisprud. ante-Iustin. p. 785.

[2] In loco citato ex Ulpiano, pro *incertum*, Iac. Gothofredus ad leg. 7. Cod. Theodos. de Pagan. legit *incertorum artem* vel *incerti quaestum.* Dein pro *aeternus*, Schultingius substituendum putat *externus* vel *externarum.*

IVSTI LIPSII EXCURS. G.

(Inter alia exempla quae his adiicit *Ruperti*, innuit hunc Iuvenalis locum, quem referre iuvat, sat. VI, v. 553:

Chaldaeis sed maior erit fiducia; quidquid
Dixerit astrologus, credent a *fonte* relatum
Hammonis, quoniam Delphis oracula cessant.

Alii legunt *a fronte*; sed lectionem sequor et notas nostratis collegae *N. Achaintre*, vel potius Io. Britannici qui e sua pharetra duxit tela quibus cornua et minas arietinae *frontis* retunderet.)

N. E. L.

N.° 10. Cap. idem. *Extra portam Esquilinam* (quae nunc Porta Maior vocatur).

Plautus, Mil. gl. II, 4, 6:

> ...... Credo ego, istoc exemplo tibi
> Esse eundum actutum extra portam, dispessis manibus,
> Patibulum quom habebis......

Itaque et carnifex domicilium habuit extra urbem. Cicero, pro Rabirio perduellionis reo, 5: *Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius concione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam caelo hoc ac spiritu censoriae leges, atque urbis domicilio, carere voluerunt.* Ideo Plautus, Pseud. I, 3, 97:

> ..... Extra portam Metiam currendum est prius,
> Lanios inde arcessam duos cum tintinnabulis.

Intelligit enim carnifices, quorum extra eam portam domus, ad sollemnem suppliciis locum. Immo et coriarii ac vispelliones urbe submoti, a pari caussa: morticina enim tractant. Artemidorus I, 53: *Τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν, πᾶσι πονηρόν· νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης, καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται.* Sed quid est, quod Tacitus hic diserte nominat Esquilinam? non temerarium est; nec facile reperies, ut ego censeo, ubi supplicii res, nominari portam aliam: nisi tamen Metiam, ut iterum apud Plautum, Cas. II, 6, 2:

> Ille edepol videre ardentem te extra portam Metiam,
> Credo ecastor vellet......

Sed profecto, quae Metia Plauto, eadem est eum Esquilina: argumento loci de suppliciis, tum numeri situsque portarum urbis. Idque ante me censuisse audio Octavium Panthagathum, virum magnum, altum, et qui esse doctus eligeret, quam videri. Non, inquam, reperies aliam nominatam ab istis, nisi forte colliuam in vestalium morte, quod aliud a supplicio vulgato. Facit ad portam Esquilinam, quod Suetonius in Claudio, 25, scripsit: *Civitatem romanam usurpantes in campo Esquilino securi percussit*; quod Horatius, Epod. V, v. 97, anus illas lapidatas in Esquiliis abiicit:

> Vos turba vicatim, hinc et hinc saxis petens,
> Contundet obscaenas anus;
> Post insepulta membra different lupi
> Et Esquilinae alites.

Itaque et puticuli ibi, quo vilium damnatorumque hominum cadavera proiiciebantur. Varro, lib. IV, c. 5; Festus, aliique. Ibidem locum fuisse, qui Sestertius diceretur, infra docebo ad A. XV, 60.

Ivsti Lipsii Excurs. H.

N.° 11. Cap. XXXIII. *Ne vestis serica viros foedaret.*

Byssina e lino, bombycina e verme, serica ex arborum lana, confectae. Bombycina eadem est cum cea sive coa (nihil enim interest),

manetque hodie; reliquarum nihil superest praeter nomen. Byssum cum serico imperite confundit Philostratus, lib. II, c. 20, et vult ex arbore Indica nasci, quae altitudine quidem populos aequet, foliis salici non absimilis. Sericum debuisset dicere; nam byssus e terra gignitur, ut linum, circa Elidem praecipue, Achaiae urbem. Eadem imperitia bombycinam, sericam facit Isidorus XIX, 27: si tamen imperitia est, et non recepta opinio inferioris aevi; nam et Zonaras in Iustiniani vita scribit, *suis temporibus telum sericam a Romanis* (id est Graecis Byzantinis) *texi coeptam, quum antea a Persicis mercatoribus tantum importaretur, nec Romani scirent fila illa esse vermium*; et addit, duos monachos ova illa vermium ex India attulisse, et mori foliis aluisse, et inde sericum confecisse. Otho item Frisingensis, in historia Friderici I, 33, ait Rodericum (Rogerium) Siculum, expugnatis in Graecia Athenis, Corintho, Thebis, opifices qui sericos pannos texebant, deduxisse captivos et in Siciliae urbe Palermo collocasse: inde factum, ut, quam textrinam prius soli Graeci inter christianos habuerint, cum romanis communicata sit ingeniis. Nec abhorreut ab hac sententia Pausanias VI, 26; Pollux VII, 17; Servius ad Virg. Georg. II, 121. At magis veteres discriminant clare: et lanam arborum esse sericum volunt, apud Seres Indos. Virgil. l. c.:

> Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.

Plinius, lib. VI, c. 17 (20): *Seres, lanicio silvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem.* Seneca poëta, Hippol. v. 389:

> Quae fila ramis ultimi Seres legunt.

Marcellinus, lib. XXIII, c. 6: *Apud Seras sublucidae silvae, in quibus arborum foetus aquarum asperginibus crebris velut quaedam vellera mollientes, ex lanugine et liquore mixtam subtilitatem tenerrimam pectunt, nentesque subtemine conficiunt sericum.* De his Seneca, de Beneficiis, lib. VII, c. 9: *Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus nihil est, quo defendi corpus aut denique pudor possit: quibus sumptis, mulier parum liquido, nudam se non esse, iurabit. Haec ingenti summa ab ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur, ut matronae nostrae ne adulteris quidem plus sui in cubiculo, quam in publico ostendant.* Pellucebant enim tenerrima, ut Ammianus loquitur, subtilitate. Ideoque quotiens pellucidam vestem, pellucentem togam, taliaque legis, capito de serica, aut coa. Iuvenalis, sat. II, v. 77:

> Acer et indomitus, libertatisque magister,
> Cretice, perluces!...

Ceperim de serica. Tibullus de bombycina, lib. II, eleg. 3, v. 53:

> Illa gerat tenues vestes, quas femina Coa
> Texuit, auratas disposuitque vias.

Et Horatius, Serm. lib. I, sat. II, v. 101:

> Altera nil obstat Cois tibi....

Serica quando venerint in usum, plenissime non scio: suspicor Iuli

Caesaris aevo (nam ante non iuvenio) qui etiam ludis theatrum totum velis contexit sericis: ut ex quorumdam fide Dio refert XLIII, 24. Eam vestem etiam medicam dictam, scriptum reliquit Procopius de Bello Pers. I, 20. Genera eius facta postea holoserica, subserica, ususque primus holoserica Elagabalus, de quo adi Lamprid. c. 26.

¹ Pollux 7, 17. Byssinas vestes in Aegypto repertas tempore Semiramidis vult Clemens, Stromat. 1, p. 307.

IVSTI LIPSII Excurs. I.

N.° 12. CAP. XL. *Percunctanti Tiberio, « Quomodo Agrippa factus esset? » respondit, « Quomodo tu Caesar »....* Scilicet astu et dolo factus eret Agrippa, ut Tiberius astu et dolis Liviae Caesar effectus erat.... *Et quamquam multi e domo principis sustentasse* Clementem... *dicerentur, haud quaesitum.*

Prudentissime: nam sive vicisset, sive ignoscere voluisset, ille multos sibi inimicos reddidisset. Simile quiddam narratur de Caesare, quum reperisset multas literas ad Pompeium scriptas. Nunc aliquot exempla proferam ex quibus magis intelligatur, quantam vim nonnunquam habeat similitudo formae.

1. Semiramis Assyriorum regina, Nino viro suo mortuo, quum ex eo unicum filium haberet, neque ipsa, si pro muliere haberetur, regni habenas tractare posset; propter formae similitudinem, quam habebat cum filio, simulavit se marem esse, et Nini filium; atque ita regnum filio, donec adolesceret, conservavit. (Iustinus, lib. I).

2. Cambyse, Persarum rege, interfecto, magus quidam, fratre Cambysis, cui regnum debebatur, interfecto, Horopasten, fratrem suum, qui illius formae formam consimilem habebat, pro eo subiicit. Itaque imperavit hic suppositus regis frater, donec, re cognita, interfectus est a septem principibus Persarum, quorum unus Darius in regnum successit. (Herodotus, lib. III, et Iustinus).

3. Sphendadari, magus, Tanyoxarcae, qui Cambysis frater fuit, ore simillimus, auctor Cambysi fuit, ut fratrem interficeret. Ipse, pro Tanyoxarca suppositus, Cambyse mortuo, regnare coepit; sed res statim patefacta est. (Ex Ctesia, Persicis, sub initium).

4. Audriscus, homo infimae sortis, propter oris similitudinem, Persei, regis Macedoniae, se filium fecit; Philippique nomine sibi imposito, Macedoniam occupavit; M. Iuventium praetorem, contra se missum, cum exercitu cecidit; vix tandem a Q. Caecilio Metello praetore victus et in triumpho ductus est. (Livius, lib. L, et lib. LII; Florus, lib. II, c. 13; Orosius, lib. IV; Eutropius, lib. IV).

5. Quarto anno post hunc devictum, alter sive Pseudo-Philippus, sive Pseudo-Perses, eodem modo Macedoniam invasit, et a L. Tremellio quaestore devictus est. (Livius, lib. LIII; Orosius; Eutropius).

6. Iudaeus quidam, apud Sidonios nutritus, quum se Alexandrum, Herodis regis filium, qui a patre interfectus erat, propter oris similitu-

dinem esse fingeret, maximas turbas concitavit, donec in Augusti conspectum perductus, totam rem, proposita impunitate, detexit. (Iosephus Antiquitatum lib. XIII; de Bello Iudaico, lib. II; Hegesippus, lib. II, de excidio Hierosolymitano.)

7. Quidam, qui se postea M. Silani filium esse dixit, quum se Drusum, Germanici filium, esse simularet, Asiam et Achaiam conturbavit; sed postea captus est a Poppaeo Sabino, atque ita tumultus conquievere. (Tacitus, lib. V, Ann.)

8. Servus quidam e Ponto, aut, ut alii tradidere, libertus ex Italia, cytharae et cantus peritus, et ore Neronem referens, Asiam et Achaiam eodem modo conturbaverat; sed astu Calpurnii Aspernatis captus et interfectus est. (Tacitus, lib. II Hist.)

9. Fugitivus quidam Geta, quum se Scribonianum Camerinum eadem ratione esse simularet, Istriam et partem aliquam Italiae concitarat; sed tractus perductusque ad Vitellium, agnitusque a domino est; sumptumque de eo supplicium servilem in modum. (Tacitus).

10. Anno M.CC.XXV, exortus quidam nebulo Flandriam omnem Hannoniamque perturbavit. Venit peregrino primum habitu ac promissa barba, ex silva, ut tandem cognitum est, Glaucona, prope Valentianas, ubi eremitam aliquandiu egerat. Hic, se ausus mentiri Balduinum Augustum, Iohannae patrem, in vulgus fidem fecit, propter similitudinem formae. Confluente ad eum tumultuaria manu, Iohannam sibi obsistentem fugavit; nihilque propius fuit quam ut Quercetì eam caperet. Illa, Castrilocum fugiens, Ludovici, Francorum regis, propinqui sui, opem imploravit. Vocatus publica fide a rege, Compendium venit: ubi ab episcopo Bellovocorum publice interrogatus, ubi in verba Philippi regis iurasset, ubi balteo esset insignitus, ubi cum Maria Campana sponsalia celebrasset; haerens, spatium ad respondendum petiit. Detecta fraude, dimissus a rege, rediit Valentianas: ubi desertus a suis fugit in Burgundiam. Ibi eum captum Erardus Castcoeus eques quadringentis libris argenti Iohannae vendidit. Tunc fassus se Bertrandum Rhemensem vocari, per omnia Flandriae et Hannoniae oppida traductus, caussa cognita, strangulatus est. (Iacobus Meyer, lib. VIII Annalium Flandriae).

11. Anno M.CC.XCII, inventus est, qui se pro Frederico secundo, imperatore, pridem mortuo, venditaret. Dicebat autem se negotiis fessum, ut quietior viveret, subduxisse se oculis hominum, et supposuisse mortuum, qui pro se sepeliretur. Peregrinatum autem triginta annos, nunc demum revisere oppida ditionis suae. Tam multa autem arcana imperii proferebat, ut multis fidem faceret. Tandem comprehensus, in Saxonia iussu Rudolphi imperatoris combustus est. (Crantzius, lib. VIII Saxoniae).

Plura exempla historici suppeditabunt.

Myret.

N.° 13. Cap. LIX. *Pedibus intectis incedere Germanicus.*

Quod ait, pedibus intectis, non plane verum est; sed in comparatione cum calceis romanis, qui altiusculi, non solum imos pedes, sed tibias velabant crure tenus. Horatius, Serm. lib. I, sat. VI, v. 27:

> . . . . . Nigris medium impediit crus
> Pellibus . . . . .

Titinnius in Setina apud Festum, in *mulleus*: *Iam eum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceas.* Tertullianus, de Pallio, 4: *Impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum.* Et exstat exemplum hodie in calceis Turcarum Pannoniorumque. At crepidae, soleae, plantarum calces tantum imas tegebant, ceteris fere nudis. Ideo bene noster, *pedibus intectis.* Hunc sensum firmat ipse, dum subdit: *P. Scipionis aemulatione, quem eadem factitavisse apud Siciliam accepimus.* Scipio autem ibi crepidatus. Livius, lib. XXIX, c. 19: *Ipsius etiam imperatoris non romanus modo, sed ne militaris quidem, cultus iactabatur; cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio.* Quod tamen molle et effeminatum censebatur: et Manilius delicatos insignit hac nota, V, 152:

> Femineae vestes, nexae sine tegmine plantae.

Ut Scaliger emendavit, etsi vetus lectio, *nec insunt tegmina:* ex qua tentabam, *nec in usum tegmina.* Dionem etiam non aliter exaudio, de Caligulae ludis, lib. LIX, c. 7: *Καὶ ἐξῆν καὶ ἀνυποδήτοις βουλομένοις θεᾶσθαι, νομιζόμενον μέν που ἀπὸ τοῦ πάνυ ἀρχαίου, καὶ δικάζειν τινὰς* [1] *ἐν τῷ θέρει οὕτως, καὶ πολλάκις καὶ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐν ταῖς θερειναῖς πανηγύρεσι γιγνόμενον, ἐκλειφθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου.* Ubi ἀνυποδήτους vere verteris, solcatos aut crepidatos; quomodo etiam convivia frequentabant Romani, calceis (qui inter forensia censebantur) omissis. In omni ergo remissione, per convivia, per ludos, per otium, Romani soleati. Nota etiam Ciceronis increpatio in Verrem, qui in litore soleatus; et in Antonium, qui Gallicis indutus.

1 Intelligit Catonem, de quo Plutarch. in eius vita c. 44, p. 260: *Ἀνυπόδητος καὶ ἀχίτων πολλάκις ἐπὶ τὸ βῆμα προσερχόμενος, καὶ θανατικὰς δίκας οὕτω βραβεύων*, etc.

Ivsti Lipsii Excur. K.

N.° 14. Cap. LXI. *Memnonis saxea effigies, ubi radiis solis icta est, vocalem sonum reddens.*

Saxeam Memnonis effigiem exhibet Pococke, *Description of the East*, vol. I, p. 102, tab. XXXVI et XXXVII. In utroque eius crure plurimae exstant inscriptiones eorum, qui sonum audiere; sed a Cl. Pococke pessime descriptae. Aliquot tamen, haud ita deformes, referre et emendare non pigebit.

ANNO VII IMP CAESARIS
NERVAE TRAIANI AVG
Q. VIBIVS MAXIMVS PRAEF
AVDIT MEMNONEM
HORA II S SECVNDA

Id est, *hora secunda semis.*

V. NIANAS AAAPTIAS
FELIX AVG CLIBERTVS
PROCVRATOR VSILCVS
HORA PRIMA SEMIS
MEMNONEM
AVDIVIT

Id est, *Quinto nonas martios*, *Felix*, *Augusti libertus* (forte *collibertus*), *procurator..... hora prima semis Memnonem audivit.*

IVNI SVLANA VE
CLELIA AFRICANI
VXOR AVDI MEMNONEM
PR. ID. FEBR. HORA I. S
ANNO I. IMP. DOMITIANI AVG.
CVM IAM TERTIO VENISSEM.

Id est, ut opinor, *Iunia Silani Vera Clelia* (vel *Claelia*), *Africani uxor, audivi Memnonem pridie idus februarii, hora prima semis, anno primo imperatoris Domitiani Augusti, quum iam tertio venissem.*

TET TIT LXI
PRAF AEG
AVDIT
MEMNONEM
XIII K APRILIS
VERO III RIAAABIRVAOC
HORA I

Haec ita corrupta, ut nomen proprium divinare haud liceat. Cetera sic emendanda: *Praefectus Aegypti audit Memnonem XIII kalendas aprilis, Vero III* (id est *tertium*), *Vario Ambibulo consulibus, hora prima.* Annius Verus III et L. Varius Ambibulus, seu, ut placet erudito Muratori, Thesaur. Inscript. vol. I, pag. 323, Eggius Ambibulus, consules fuere a. U. c. 879, I. C. 126. Iuvat quoque graecam unam aut alteram subnectere.

KAIKIAIA TREBOYMA
ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΑΚΟΥϹΑϹΑ
MEMNOΝOϹ

Id est, *Caecilia Trebuma*, forte *Trebonia*, *secundum audiens Memnonem.*

ΑΦΛΑΟΥΙΑΝΟϹ
ΦΙΛΙΠΠΟϹ
ΕΚΛΥΟΝ ΜΕ
ΜΝΟΝ ΤΟΥ ΘΕΙΟΤΑΤΟΥ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟϹΑΔΡΙΑΝΟ

Id est, *Lucius Flavianus Philippus, audivi Memnonem divinissimum imperatore Hadriano.*

Inde patet quam optandum sit, ut praestantissimum illud antiquitatis monumentum ab eruditis viris adhuc inspiciatur, et accuratissime describatur. Forte ipsius Germanici memoria in illo reperietur.

BROTIER.

N.° 15. CAP. LXX. *Componit epistolas*, «*quis amicitiam ei renuntiabat.*»

Mos, qui publice obtinebat, privatimque. Publice, Livius, lib. XXXVI, c. 3: *Consulti Feciales, M. Acilio consule, num prius Aetolis renuntianda amicitia esset, quam bellum inferendum.* Idem l. XLII, c. 25: *Missi legati Perseo amicitiam renuntiarunt.* Privatim, infra VI, 29: *Morem fuisse maioribus, quotiens dirimerent amicitias, interdicere domo, eumque finem gratiae ponere*; et III, 24: *Quamquam non ultra foret saevitum, quam ut amicitia Caesaris prohiberetur.* Suetonius, Aug. 66: *Cornelio Gallo ob ingratum et malevolum animum domo et provinciis suis interdixit.* Idem in Claris Grammat. de Curtio Nicia, 14: *Pompeium offendit, domoque ei interdictum est.* Sic Badius Campanus apud Livium XXV, 18, palam omnibus renuntiat hospitium Crispino. Atque hoc est, quod Cicero *inimicitias denuntiare* ait, pro L. Flacco 1: *Etenim, quum a clarissimis viris iustissimas inimicitias saepe cum bene meritis civibus depositas esse vidissem, non sum arbitratus, quemquam amicum patriae..... novas huic inimicitias nulla accepta iniuria denuntiaturum.* Seneca, epist. 76 (77): *Inimicitias mihi denuntias, si quidquam ex iis, quae quotidie facio, ignoraveris.* Idem quod *indicere inimicitias* Seneca, de Ira III, 42: *Quid iuvat tamquam in aeternum genitos iras indicere et brevissimam aetatem dissipare?* Unde *inimicitiae indictae*, ut indictum bellum. Sidonius l. VII, in concione: *Inimicitias indictas honeste exercet, tarde credit, celeriter deponit.* Item *inimicitiae testatae*, quasi quae literarum testimonio signatae, Valerius, IV, 1, 12: *Acerrime cum Scipione Africano Macedonicus dissenserat, eorumque ab aemulatione virtutis profecta contentio ad gra-*

ves testatasque inimicitias progresso fuerat. Nec alind censeo, quum legimus *inimicitias ex professo.* Huic aperto mori utiuam his moribus locus! Sed, nt omnia vitia nostro aevo, sic fraus, simulatio, dolus succrevit, et pessimum amicitiae venenum blanditiae fallaces. Novimus nos eiusmodi stelliones, qui amicos quibus arrident, mox arrodunt, et quibus nulla spes famae est, nisi in labe famae alienae. Datum est nobis grande *exemplum procavendi, quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos, sic specie bonarum artium falsos et amicitiae fallaces*, ut vere dixit noster vates XVI, 32.

IVSTI LIPSII EXCURS. L.

N.° 16. CAP. LXXV. *Luctum amissae sororis tum primum laeto cultu mutavit.*

Quid vocat laetum cultum? Vestemne albam, posita nigra? an aurum et ornamenta, quae in luctu ponebant feminae, eoque finito recipiebant? Non tam proclive id ststuere, propter veteres scriptores, qui hac in re sententiis diversi. Dionysins, VIII, 52, nigram vestem feminis attribuit: *Γυναῖκες Ῥωμαίων, ἃ νόμος ἐστὶν αὐταῖς ἐπὶ τοῖς ἰδίοις καὶ ἀναγκαίοις ποιεῖν κήδεσιν, ἀποθέμεναι χρυσόν τε καὶ πορφύραν καὶ τὸν ἄλλον κόσμον, μέλασιν ἀμφιεσμοῖς χρώμεναι τὸν ἐνιαύσιον ἐπένθησαν χρόνον.* Apud Suidam incertus scriptor, de Marcii funere: *Καὶ αἱ γυναῖκες ἀποθέμεναι χρυσὸν καὶ τὸν ἄλλον κόσμον. καὶ μέλασιν ἀμφιεσμοῖς χρησάμεναι, καὶ πενθήσασαι ἐνιαύσιον χρόνον.* Et Varro clare, lib. III, de Vita populi Romani: *Ut dum supro terram esset, ricinis lugerent: funere ipso, ut pullis pallis amictae.* Ibidem: *Propinquae anthracinis, proximae amiculo nigello, copillo demisso, sequerentur lectum.* Valerius, lib. I, c. 1, 15, de Cannensi clade: *Itaque matres ne filiae coniugesque nuper interfectorum, abstersis lacrimis, depositisque doloris insignibus, candidam induere vestem et aris dare thura cooctae sunt.* At alii ecce consensu, albam. Herodianus, in funere Severi, l. IV, c. 3: *Αἱ γυναῖκες λιτὰς ἐσθῆτας λευκὰς ἀμφιεννύμεναι σχῆμα παρέχουσι λυπουμένων.* Statius, in lacrimis Etrusci, Silv. III, 3.

> Hue vittata comam, niveoque insignis amictu
> Mitibus exsequiis ades.

Adsignat, nt vides, niveam vestem, quia mulier. Sed clarissime Plutarchus, Quaest. Rom. p. 270: *Διὰ τί λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσιν αἱ γυναῖκες ἱμάτια καὶ λευκοὺς κεκρυφάλους;* et vide apud eum caussas. Quid statuemus in dissensu tam aperto? pacem: quam facile conficio ex temporum ratione. Variatum scilicet hac in re apud Romanos fuit. Priscis temporibus dum respublica vixit et libertas, nigrae vestes etiam feminis in luctu: id docent ii scriptores, qui omnes consentiunt in narratione moris, qui illo aevo. At sub imperatoribus, republica exstincta, in usum venerunt lugubrium albae: docent ii alterius classis testes, qui non id referunt nisi de

temporibus secutis. Hoc nisi tenes, nunquam erit ut solvas eum nodum. Sed quae caussae huius mutationis? Credo, divitiae et luxus. Matronis antiquis color albus et niger cogniti, iisque solis vel praecipuis usae. At post sericam traductam vestem et vulgatam coam, post galbanam, caeruleam, amethystinum, et tot genera reperta colorum, rarus dignioribus feminis albi usus: spretus, inquam (quod poëtis facile disces), contemptusque color albus, adeo ut nota luctus fuerit superbo sexui, eum induisse. Hoc constanter censeo: movet me leviter Appulei locus Met. l. II, post med. p. 125, qui inferiori illo aevo, *matronam flebilem fusca veste contectam*, describit, non ut debuit, alba: nec tamen demovet, quia aut priscum ritum animo habuit, ut solet, Appuleius; aut aliud in provinciis fuit, ubi id gestum; more Graeciae videlicet retento, apud quos feminae in luctu nigrae.

ADD. Pro veste nigra Tibullus clare est III, 2, 17:

Pars, quae sola mei superabit corporis, ossa
Incinctae nigra candida veste legant.

At Livius suspicionem facit, nihil in veste mutatum, sed dumtaxat in muliebri mundo. Valerii certe tribuni in legem Oppiam verba apud eum sunt, lib. XXXIV, c. 7: *Mulieres quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum, deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt?* Nam, quod Festus tradidit, lugentes in pellibus fuisse, *αἰσχηματῶδες* est. *Pellem*, inquit, *habere Hercules fingitur, ut homines cultus antiqui admoneantur. Lugentes quoque diebus luctus in pellibus sunt.* Nihil tale reperio, nisi consentis mihi, magne Festi interpres (te, Scaliger, appello), ut accipiam de laneis vittis, quas mulieres in luctu sumpsisse, e variis scriptorum locis certum. An hoc mavis insititium istud emblema a Paullo esse? qui respexerit scilicet ad barbaricum morem sui aevi, quod etiamnunc apud nos receptum, pelles extremis oris vestium assui in luctu. Tu nos doce.

IUSTI LIPSII EXCURS. M.

N.o 17. CAP. LXXXIII. *Quum censeretur clypeus auro et magnitudine insignis.*

(Id est, Germanico decerneretur a senatoribus, ait *Ruperti.*)

Plinius, lib. XXXV, c. 3 (4): *Scutis, qualibus ad Troiam pugnatum est, continebantur imagines: unde et nomen habuere clypeorum* (ἀπὸ τοῦ γλύφειν), *non ut perversa grammaticorum subtilitas, voluit, a cluendo.* Scuta autem apud Homerum, forma orbis. Livius, l. XXV, c. 39, in cetera praeda Hasdrubalis clypeum argenteum repertum ait, cum imagine ipsius. Suetonius, Domitiano 23: *Senatus adeo laetatus est, ut, repleta certatim curia......, scalas etiam inferri, clupeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affigi iuberet.* Capitolinus in Antonino, 5: *Ceteris honoribus refutatis, clypeum Hadriano magnificentissimum posuit, sa-*

cerdotes instituit. Trebellius in Claudio, 3: *Illi clypeus aureus, vel, ut grammatici loquuntur, clupeum aureum, senatus totius iudicio in curia collocatum est, ut etiam nunc videtur.* Quod ait, grammaticos malle *clupeum*, verum est, et puto in Capro [1] legisse: *Clupeum*, *imago*; *clipeus*, ἀσπίς. Sed et Livius grammaticis paruit XL, 51: *Ab his columnis, quae incommode posita videbantur, signa amovit; clypeaque de columnis et signa militaria affixa dempsit.* In monumento prisco (ap. Grut. p. 374): HVIC. DECVRIONES. FVNVS. PVBLICVM. STATVAM. EQVESTREM. CLVPEVM. ARGENTEVM. LOCVM. SEPVLTVRAE. DECREVERVNT. Nec tamen semper hi clypei cum effigie; saepe sine ea, cum nudo nomine ponentis, et eoi ponebantur; sive etiam cum ponendi caussa. Philo Iudaeus egregie, de Legat. ad Caium (p. 1033): Πιλᾶτος ἦν τῶν ὑπάρχων ἐπίτροπος ἀποδεδειγμένος τῆς Ἰουδαίας. Οὗτος οὐκ ἐπὶ τιμῇ Τιβερίου μᾶλλον, ἢ ἕνεκα τοῦ λυπῆσαι τὸ πλῆθος, ἀνατίθησιν ἐν τοῖς κατὰ τὴν ἱερόπολιν Ἡρώδου βασιλείοις ἐπιχρύσους ἀσπίδας, μήτε μορφὴν ἐχούσας μήτε ἄλλο τι τῶν ἀπηγορευμένων, ἔξω τινὸς ἐπιγραφῆς ἀναγκαίας, ἣ δύο ταῦτα ἐμήνυε, τόν δὲ ἀναθέντα, καὶ ὑπὲρ οὗ ἡ ἀνάθεσις [2]. Nec vero publice solum hos clypeos, sed et privatim sibi quisque ponebat. Plin. XXXV, 3: *Suorum vero clypeos in sacro vel publico privatim dicare primus instituit Ap. Claudius, qui consul cum Servilio fuit a. U.* 259; et quae sequuntur: reperioque exemplum clypei privati in lapide veteri (apud Grut. p. 441, 7): NESTORI. AVG. NEPETE. HIC. LVDOS. FECIT. ET. DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. QVAM. IPSE. POSVIT. ET. CLVPEI. SVI. ITERVM. MVNICIPIBVS. NEPESINIS. EPVLVM. DEDIT.

[1] De orthographia ap. Putsch. p. 2242: *Clypeum* ἀσπίδα, *clupeum ornamentum dices.*

[2] At Philonem hic non audiendum, sed effigies in his clypeis fuisse, et a Philone rem tantum oratorie extenuari, docent Scaliger ad Euseb. p. 187, et Wesseling. Observ. I, 17, p. 64.

IVSTI LIPSII Excurs. X.

N.° 18. CAP. LXXXV. *Vistilia, praetoria familia genita, licentiam stupri apud aediles vulgaverat.*

(Professa erat, hoc est, profitendo petierat et consecuta erat, inquit *Rupertii*: nam inter veteres cuivis feminae licebat, *quaestum corpore facere*, modo nomen suum et lenocinii consilium apud aediles profiteretur. N. E. L.)

Quae tamen professio irrita facta postea ex nova lege; eleganterque ad hanc rem Papinianus, lib. X, de Adult.: *Mulier, quae evitandae poenae adulterii gratia lenocinium fecit, aut operas suas scenae locavit, adulterii accusari damnarique senatusconsulto potest.* Sed apud aediles cur ea professio? non apud censores aliosque? Quia comperio, ob antiquo aedilibus coram fuisse fornicum, popinarum, locorum eorum, in quibus Honos non colitur aut Virtus; itemque personarum, quae saepius in iis locis, quam in templo Mariano. Ideo Seneca, ut solet, eleganter, de Vita beata, c. 7: *Invenies voluptatem circa balnea et sudatoria ac loca aedilem me-*

tuentia; id est, fornices et popinas. Et illuc alludens Iustinus, XXI, 5, scribit, Dionysium *apud aediles, adversus lenones iurgari* solitum. Itaque aedilibus curae nosse publica scorta, habere ea in tabulis, ut sic dicam, et albo; et, si quam vulgantem se extra eum numerum nacti, multabant. Livius, X, 31: *Eo anno, Q. Fabius Gurges, consulis filius* (is autem tunc aedilis), *aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit.* Nec pecunia solum, sed et exsilio: idem, XXV, 2: *L. Villius Tappulus et M. Fundanius aediles plebei aliquot matronas apud populum probri accusarunt; quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt.* Deducebantque iidem in iudicium etiam hoc crimine viros, ut in Livio, VIII, 22: *Data a M. Flavio visceratio: erant, qui per speciem honorandae parentis meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab aedilibus crimine stupratae matris familias absolvisset.* Pertinere ad hanc rem Laberii versum puto, ut ego eum restituo apud A. Gellium, l. XVI, c. 7: *Cocionem pervulgate dicit, quem veteres arilatorem dixerunt. Verba Laberii haec sunt: Duas uxores, hoc hercle plus negotii est, inquit cocio, sex aediles viderat.* Scribo: *Duas uxores? hoc hercle plus negotii est, inquit cocio; sed aediles viderint* [1]. Non alia Laberii scriptio aut meus. Duasne uxores ille habet? inquit. Hercle satis negotiosum negotium homini, ut ait cocio: verum id aediles viderint, quorum haec cura. Dixi eiusmodi infames feminas cessisse dignitate matronali, etiam ornamentis. De dignitate, liquet ex Suetonio; de ornamentis, ex Tertulliano, de Cultu, II, 12: *Quid minus habent infelicissimae illae publicarum libidinum victimae; quas, si quae leges a matronis* [2] *et matronalibus decoramentis coërcebant, iam certe saeculi improbitas* [3] *honestissimis quibusque feminis usque ad errorem dinoscendi coaequavit.* V. eundem in Apol. c. 6. Censeo autem, posuisse eas institam, stolam, vittas, immo sumpsisse meretriciam togam: inducor a Iuvenali, sat. II, v. 69:

. . . . . Carfinia talem
Non sumet damnata togam . . . . .

qui de matrona aliqua stupri damnata sentire videtur, cui ex more sumenda toga. De ea satis dictum aliis et praesertim M. Antonio Mureto, cuius doctrina, iudicium, facundia, semper mihi magna. Unum addo: manasse videri morem eum ab Atheniensibus, apud quos scorta pariter veste a matrona discreta, idque ex lege. Suidas in Ἑταιρῶν, νόμος Ἀθήνῃσι, τὰς ἑταίρας ἄνθινα φορεῖν. Idem Artemidorus notat, II, 3.

[1] Proverbiali forma est: *Hoc plus negotii est, inquit cocio.* Et *cociones* saepe in vulgi dicto veniebant, ut Plauti Asin. 1, 3, 51, illud: *Vetus est, nihili cocio.*

[2] Alii legunt, *a maritalibus.*

[3] Lege, *improbitas quotidie insurgens.*

IVSTI LIPSII EXCVRS. O.

N.° 19. Cap. idem. *Actum et de sacris Aegyptiis Iudaicisque pellendis.*

In omni republica bene instituta semper summo studio praevisum est, ne inter cives esset varietas religionum. Itaque sapienter Cicero in lib. II de Legibus, c. 19, hoc statim a principio statuit: *Separatim nemo habessit Deos, neve novos; sed ne advenas, nisi publice adscitos, colunto.* Postumius consul, apud Livium, lib. XXXIX, c. 16: *Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium datum est magistratibus, ut sacra externa fieri vetarent? sacrificulos, vatesque foro, circo, urbe prohiberent? vaticinos libros conquirerent, comburerentque? omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more romano abolerent? Iudicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris, nihil aeque dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu, sacrificaretur.* Servius, in illud e lib. VIII Aeneid. v. 187:

Vana superstitio veterumque ignara deorum,

Cautum fuit et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones; unde et Socrates damnatus est, et Chaldaei et Iudaei sunt Urbe depulsi. Quum igitur multi, et in Urbe et per Italiam, aegyptiis et iudaicis ritibus dediti essent, eos senatus pellendos indicavit: atque Aegyptii quidem omnium mortalium superstitiosissimi erant, ut ex Herodoto, Diodoro, Plutarcho, aliisque, cognosci potest. Mihi nunc satis erit Iuvenalis in eam rem testimonio uti; cuius haec sunt e satyra XV, v. 1:

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Aegyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars haec: illa pavet saturam serpentibus ibin.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci
Dimidio magicae resonant ubi Memnone chordae,
Atque vetus Thebe centum iacet obruta portis;
Illic caeruleos, hic piscem fluminis, illic
Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam:
Porrum et caepe nefas violare, et frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis
Numina!.....

Multi autem Romae aegyptiis superstitionibus infecti erant; colebantque Isin, Anubin, Serapin, aegyptios Deos, quibus etiam templa publice posita erant. Nam et apud Catullum improba quaedam puella homines ad lecticam a Catullo commodato petit, quibus ait se velle ad Serapin deferri; et Tibullus aegrotans Isidem invocat, suamque Deliam sacra illi, et saepe, fecisse commemorat, et porro facturam pollicetur, lib. I, eleg. 3, v. 23, Bip.:

Quid tua nunc Isis mihi, Delia? quid mihi prosunt
Illa tua toties aera repulsa manu?
Quidve, pie dum sacra colis, pureque lavari
Te (memini) et puro secubuisse toro?
Nunc, Dea, nunc succurre mihi; nam posse mederi,
Picta docet templis multa tabella tuis:

Ut mea votivas persolvens Delia voces,
Ante sacras, lino tecta, fores sedeat;
Bisque die, resoluta comas, tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

Propertius, lib. II, eleg. 24, v. 1, Bip:

Tristia iam redeunt iterum sollennia nobis:
Cynthia iam noctes est operata decem:
Atque utinam Nilo pereat quae sacra tepente
Misit matronis Inachis Ausoniis

Ovidius, Art. amat. lib. I, v. 75:

Ne te praetereat Veneri ploratus Adonis,
Cultaque Iudaeo septima sacra Siro:
Nec fuge Niligenae Memphitica sacra Iuvencae;
Multas illa facit, quod fuit ipsa Iovi.

Horatius, lib. I, sat. 9, v. 67:

Certe nescio quid secreto velle loqui te
Aiebas mecum. Memini bene; sed meliori
Tempore dicam: hodie tricesima sabbata: vin' tu
Curtis Iudaeis oppedere? Nulla mihi, inquam,
Relligio est. At mi: sum paullo infirmior; unus
Multorum: ignosces: alias loquar......

Iuvenalis, sat. XIV, v. 96:

Quidam, sortiti metuentem sabbata patrem,
Nil praeter nubes et caeli numen adorant,
Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit; mox et praeputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Iudaicum ediscunt, et servant, ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses;
Non monstrare vias, eadem nisi sacra colenti:
Quaesitum ad fontem solos deducere verpos;
Sed pater in caussa, cui septima quaeque fuit lux
Ignava, et partem vitae non attigit ullam.

Sed quum utraque, sive religio, sive superstitio, publice suscepta esset, quid tandem fuit quod huic senatusconsulto caussam dederit? De sacris Isiacis pulchram leges historiam apud Iosephum, lib. XVIII Antiquit. cap. 4, de Paulina, matrona nobili, sub Tiberio. Iudaei cur pulsi sint ex Urbe, narrat idem Iosephus, lib. XVIII Antiquit. c. 5, de Fulvia gens. Porro Andreas Alciatus, lib. III Dispunction. c. 8, et in titul. *de Decurionibus*, hunc locum putat accipiendum de Christianis: non recte. Idem aeque inepte existimat, in l. *generaliter*, D. *de Decur.*, nomine Iudaeorum Christianos intelligi; quod, ceteris omissis, tribus tantum argumentis refellam.

1. Tiberius Christum non oderat, sed et supplicio affectum graviter tulit, et retulit ad senatum de eo referendo in numerum Deorum, etc.,

et ipse, repugnante senatu, in sententia mansit, comminatusque est periculum accusatoribus Christianorum. (Tertull. in Apologetico.)

2. Christiani adhuc nulli erant; nam nomen hoc Antiochiae primum institutum est, et hoc tempore Christus nondum coeperat concionari. (Actorum undecimo).

3. Iosephos, lib. XVIII, c. 5: Κελεύει πᾶν τὸ Ἰουδαῖον τῆς Ῥώμης ἀπελαθῆναι· οἱ δὲ ὕπατοι τετρακισχιλίους ἀνθρώπων ἐξ αὐτῶν στρατολογήσαντες, ἔπεμψαν ἐς Σαρδὼ τὴν νῆσον. Hoc est: *Iubet universos Iudaeos ex Urbe pelli; ex quibus consules, delectu habito, quatuor millia ex ipsis miserunt in Sardiniam.*

MURET.

N.º 20. CAP. LXXXVII. *Ipsumque « dominum » dixerant.*

Tamen reperio Augusti aevo et infra, a liberis patres appellatos dominos, et a fratribus blandientibus fratres. Quod tamen Augustus in sua domo vetuit. Suetonios, c. 53: *Dominum appellari se nec a liberis quidem aut nepotibus suis vel serio vel ioco passus est; atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit.* Tangit ecce utrumque morem, et vellem id interpretes monuissent. Quod patres, domini, etiam ex Diadumeni Caesaris epistola (ap. Lamprid. in eius vita, 10) cognosco, ad matrem: *Dominus noster et Augustus nec te amat, nec ipsum se, qui inimicos suos servat.* Et clare ex illo Martialis, I, 82, Bip.:

E servo scis te genitum, blandeque fateris,
Quum dicis dominum, Sosibiane, patrem.

Quod fratres sic dicti, locus elegans Senecae, epist. 104 (105): *Illud mihi in ore erat domini mei Gallionis, qui, quum in Achaia febrim habere coepisset, confestim navim conscendit, clamitans non corporis esse, sed loci morbum;* nam loquitur de fratre Iunio Gallione. Itemque coniuges inter se eo nomine usi. Virgil. Aen. lib. IV, v. 214:

....dominum Aenean in regna recepit.

Suetonios, Claudio, c. 39: *Occisa Messallina; paullo postquam in triclinio decubuit, cur domina non veniret, requisivit.* Virgil. Aen. lib. VI, v. 397:

....dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Ubi Servius: *De Graeco tractum est, qui uxorem* δέσποιναν *dicunt.* Apud Iurisconsoltos, *de Legat.: Peto obs te, domina uxor.* Epictetus, c. 40: Αἱ γυναῖκες εὐθὺς ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν κυρίαι καλοῦνται. Uti et adversum amicas, passim in poëtis. Sed et obvios vulgo, dominos vocabant. Idem Seneca, ep. 3: *Quomodo obvios, si nomen non succurrit, dominos salutamus.* Lusit eleganter in eo more poëta graecus (Pallada

Alex.), in Anthologia I, 43, ed. Frf., 1600, et in Brunckii Anal., t. II, p. 413:

Ἢν ὁ φίλος τί λάβῃ, Δόμνε φράτερ, εὐθὺς ἔγραψεν.
Ἢν δὲ αὖ μήτι λάβῃ, τὸ φράτερ εἶπε μόνον.
Ὤνια γὰρ καὶ ταῦτα τὰ ῥήματα. Αὐτὰρ ἔγωγε
Οὐκ ἐθέλω Δόμνε' οὐ γὰρ ἔχω δόμεναι.

IVSTI LIPSII EXCURS. P.

EXCVRSVS

M. A. MVRETI, IVSTI LIPSII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER TERTIVS.

N.º 1. Cap. I. Nihil *intermissa navigatione hiberni maris.*

Saeviebat quidem, procellis ac turbinibus et contrariis decertantium inter se ventorum flatibus, agitatum mare: sed maiores, irarum aestus in Agrippinae pectore saeviebant. Misera mulier, duobus parvulis cincta, eo miserabilioribus, quod quam miserabiles essent non sentiebant, cuius se viri post tot labores, tot pericula, tot victorias, triumphali curru in urbem ingredientis gloria gavisuram esse speraverat, eius per summum scelus interempti amplexa cineres, nihil aliud quam de nece illius quam plurimum ulciscenda cogitabat: non aliorum modo omnium, sed sui prope ipsius immemor, totum animum una illa in cura ac cogitatione defixerat. Quamquam igitur aspera hiems erat, qua tempestate maria claudi dicuntur, omnisque navigatio intermitti solet: ipsa tamen impatiens morae, cui nihil longius videretur, quam dum Romam veniret, *nihil intermissa navigatione*, remis velisque properans, *Corcyram* insulam advehitur, *litora Calabriae contra sitam.* Mirifice autem exprimit ardorem animi, quo tunc ferebatur Agrippina, quae tantum iter nunquam intermissa navigatione confecerit; quum tamen diuturna navigatio etiam robustissimos viros, nedum feminas conturbare soleat. Homerus, Odyss. Θ:

> *Οὐ γὰρ ἔγωγέ τι φημὶ κακώτερον ἄλλο θαλάσσης,*
> *Ἄνδρα τε συγχεῦαι, εἰ καὶ μάλα κάρτερος εἴη.*
> *Non etenim quidquam est violentius aequoris undis,*
> *Aut quamvis robusta magis quod pectora turbet.*

Quod si omnis navigatio molesta et difficilis, tanto magis hiberna: nam aestiva quidem minus habet incommodi; iocaturque Cicero, dum quodam loco ad Atticum scribit, magnum esse negotium, navigare de mense sextili. Ergo ex die tertio idus novembris, usque in diem sextum idus martii, maria clausa esse dicebant; ut est apud Vegetium, lib. IV: quod tempus etiam coarctatum est ab imperatoribus, qui a kalendis aprilis ad kalendas octobris tempestatem ad navigandum idoneam esse definierunt,

l. *quoties*, Cod. *de naufrag.* Et Virgiliana Dido Aeneam media hieme de navigando cogitare miratur, Aeneid. lib. IV, v. 309:

> *Quin etiam hiberno moliris sidere classem,*
> *Et mediis properas aquilonibus ire per altum,*
> *Crudelis!....*

Sed et mare ipsum, quum fremeret, commotumque ac concitatum esset, *hiemare* dicebant. Sic Sallustius, *hiemantibus aquis.* Sic Horatius, Serm. lib. II, sat. 2, v. 16:

> *....Et atrum,*
> *Defendens pisces hiemat mare......*

Et *hiemem* vocabant *tempestatem.* Virgilius, Aeneid. lib. I, v. 125:

> *Emissamque hiemem sensit Neptunus......*

Et lib. V, v. 10:

> *Olli caeruleus supra caput adstitit imber,*
> *Noctem hiememque ferens.....*

MVRET.

N.° 2. CAP. II. *Igitur tribunorum, centurionumque humeris cineres portabantur: praecedebant incompta signa, versi fasces: atque, ubi colonias transgrederentur, atrata plebes, trabeati equites, pro opibus loci, vestem, odores, aliaque funerum solennia, cremabant. Etiam quorum diversa oppida, tamen obvii, et victimas atque aras Diis manibus statuentes, lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur.*

Qood hic observari cupio, leve fortassis alicui videbitur: sed, nisi me vehementer fallit animus, ad ornatum orationis, et ad rem sub oculos subiiciendam, mirifice pertinet. Videmus hic Tacitum saepe usum eo casu verborum, quo diutina quaedam repraesentatio indicatur, quem Graeci ob id παρατατικὸν vocant: talia enim sunt, *portabantur, praecedebant, cremabant, testabantur.* Hoc ego singulari quodam artificio factum iudico. Quod ut magis intelligatur, iisdem vocibus, mutato tantum verborum tempora, haec omnia efferamus: iacere languidam, et granditatis et ἐναργείας expertem orationem videbimus, quae nunc totam illam feralem pompam ante oculos constituere videtur. Sit igitur, ubi *portabantur, portati sunt*; pro *praecedebant, praecesserunt*; eodemque modo, *cremarunt*, et *testati sunt*: quis non videt quantula mutatio, quantum de dignitate ac pulchritudine orationis detrahat? Quod ne quis ut nugatorium aliquid et ioculare contemnat, sciat, eodem fere modo ostendisse Gellium, quantum inter vetustiores oratores et M. Ciceronem interesset. C. enim Gracchum, qui primus animasse quodam modo latinam eloquentiam creditus est, in oratione *de Legibus promulgandis*, quum M. Marium et quosdam ex municipiis italicis honestos viros, virgis per iniuriam a magistratu populi rom. caesos esse quareretur, ita dixisse: *Nuper Teanum Sidicinum consul venit; uxor eius dixit sa in balneis virilibus lavari velle. Quaestori Sidicino a M. Mario datum est negotium, uti balneis exigerentur qui lavabantur. Uxor renuntiat viro, parum cito sibi balneas traditas esse, et parum lautas fuissa. Idcirco palus destitutus ast in foro: eoque adductus suae civitatis nobilissimus homo, M. Marius: vestimenta detracta sunt; virgis caesus est. Caleni, ubi id*

audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lavisse vellet, quum magistratus romanus ibi esset. Citat et alium consimilem ex eodem Graccho locum: *His annis paucis ex Asia missus est, qui per id tempus magistratum non ceperat, homo adolescens pro legato: is in lectica ferebatur; ei obviam bubulcus de plebe Venusina advenit et per iocum, quum ignoraret qui ferretur, rogavit num mortuum ferrent. Ubi id audivit, lecticam iussit deponi; struppis, quibus lectica deligata erat, usque adeo verberari iussit, dum animam efflavit.* Profert et non absimilem locum M. Catonis senioris, in libro *de Falsis pugnis*, ubi de Q. Thermo ita conqueritur: *Dixit a decemviris parum sibi bene cibaria curata esse; iussit vestimenta detrahi, atque flagro caedi. Decemviros Bruttiani verberavere; videre multi mortales.* Conferte nunc cum iis haec Ciceroniana, et eodem argumenti genere, e quinto libro accusationis: *Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis romanus; quum interea nullus gemitus, nulla vox illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec, Civis romanus sum. Hac commemoratione civitatis omnia se verbera depulsurum, cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur.* Vix quisquam, nisi facto periculo, crediderit verba illa παρατατικὰ quantum virium addant orationi.

(Vide A. Gellium, lib. X, c. 3, qui ipse acriter, copiose et inflammanter tam acerbae rei comploratiuncm factam, quasi imagine et sono verberum, vocum, eiulationumque circumplectitur. N. E. L.)

Praecedebant incompta signa.

Ut dracones, aquilae, et similia, non nitida, et praetersa, et fulgentia, corollis laureis ornata, unguentis delibuta, *sed incompta* et squalentia.

Atque, ubi colonias transgrederentur, atrata plebes....

Id est, pullis et lugubribus vestibus amicta; *plebes* antiquus nominativus, pro *plebs*.

Trabeati equites....

Ut a plebe discernerentur, pompamque illam augustiorem et maiestatis pleniorem redderent; erat autem trabea, toga purpureis trabibus intexta, qua antiquitus reges utebantur. Virgilius de Pico, equorum domitore, Aeneid. lib. VII, v. 187:

> *Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat*
> *Succinctus trabea.....*

Ovidius, Fast. lib. I, v. 37:

> *Hoc igitur vidit trabeati cura Quirini.*

Claudianus, XV, de Bello Gildonico, v. 96:

> *Ille diu miles populus, qui praefuit orbi,*
> *Qui trabeas et sceptra dedit.....*

Utebantur ea Romae consules, utebantur triumphantes. Graeci ἁλουργίδα vocant. Equites autem trabeam ferebant, idibus iuliis, quum transveherentur, idque ex Q. Fabii Maximi instituto, ut tradit Valerius, lib. II,

cap. *de Institutis antiquis*, et extra urbem in ducendis funeribus principum, ut ex hoc loco intelligitur.

Vestem....

Pretiosae vestis magnam vim cremare in funeribus solebant; credo, ut significarent, alia iam sibi omnia vilia esse, amisso eo quem lugebant. Virgilius in funere Miseni, Aeneid. lib. VI, v. 220:

> *Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,*
> *Purpureasque super vestes, velamina nota,*
> *Coniiciunt.....*

Statius, Silv. lib. II, carm. 1, v. 157:

> *.....Quid ego exsequias et prodiga flammis*
> *Dona loquar, moestoque ardentia funera luxu?*
> *Quod tibi purpureo tristis torus aggere crevit.*

Idem, in epicedio Priscillae, Silv. lib. V, carm. 1, v. 214:

> *....., Altis*
> *Ipsa toris Serum, Tyrioque umbrata recumbis*
> *Tegmine....*

Silius, lib. X, v. 561, in funere L. Aemilii Pauli:

> *....Fulgentia pingui*
> *Murice suspirans iniicit velamina, et auro*
> *Intextam chlamydem, ac supremo affatur honore.*

Odores....

Hi quoque incendi solebant. Tibullus, lib. I, eleg. 3, v. 7:

> *Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores.*

Propertius, lib. IV, eleg. 7, v. 32:

> *Cur nardo flammae non oluere meae?*

Statius, Silv. lib. II, carm. 1, v. 160:

> *Quod Cilicum flores, quod munera graminis Indi,*
> *Quodque Arabes, Phariique, Palaestinique liquores,*
> *Arsuram lavere comam....*

Idem, Silv. lib. II, carm. 6, v. 86:

> *... Odoriferos exhausit flamma Sabaeos,*
> *Et Cilicum messes, Phariaeque exempta volucri*
> *Cinnama, et Assyrio manantes gramine succos.*

Idem, Silv. lib. III, carm. 3, v. 33:

> *...., Tu largus Eoa*
> *Germina, tu messes Cilicumque Arabumque superbis*
> *Merge rogis....*

Statius, Silv. lib. V. carm. 1, v. 210:

> .... *Omne illic stipatum examine longo*
> *Ver Arabum Cilicumque fluit, floresque Sabaei,*
> *Indorumque arsura seges, praereptaque templis*
> *Tura, Palestini simul Hebraeique liquores,*
> *Coryciaeque comae, Cinyreaque germina ....*

Solemnia.

Νόμιμα.

Etiam quorum ....

Non ii modo quorum oppida praetervehebatur funus, sed is quoque quorum oppida *diversa*, id est, devia erant, obviam tamen proficiscebantur, et pro copiis pompam illam cohonestabant.

Diis manibus.

Ut eos placatos ac propitios Germanico efficerent, aut fortasse Dis manibus ipsius Germanici.

Muret.

N.° 3. Cap. IV. *Collucentes per campum Martis faces.*

Mos adeo tritus, ut Isidorus, lib. XII, c. 2, *Funus dictum a funibus accensis*, velit, *quos ante feretrum papyris circumdatis ferebant.* Ambrosius, de Viduitate, I, 15: *Vel quum accensis funalibus mox ducitur, nonne pompae funebris exsequias magis putat, quam thalamum praeparari?* Alludit Ambrosius illuc, quo saepe poëtae, ut,

Vixim ut insignes inter utramque facem.

Appuleius Florid. 2. post. init.: *Camoediam eius prius ad funebrem facem, quam ad nuptialem, venisse.* Calp. Flaccus† Declam. 29: *Facem nubenti filiae praeferam, an rogum iacentis accendam?* Quod Isidorus ait, funes papyro circumdatos, non a se hubet, sed a prisco scriptore: nec errat. Plinium ita capio, lib. XVI, c. 37 (70): *Nec in fruticum nec in veprium .... genere scirpi fragiles palustresque..... e quibus detracto cortice candelae luminibus et funeribus serviunt.* Cortex ille, non aliud quam similitudo aegyptiae papyri, quo utebantur fortasse homines tenuiores. Faces autem candelasque in funeribus plerumque adultorum reperias; in puerorum, id est, acerbis immaturisque, cereos fere. Ut appareat, quod interpres vetus Persii ad sat. III, v. 103, monuit, pueros ad cereos solitos efferri, facibus tamen immistis. Senecae aliquot loca sunt, quae id pervincunt, ut epist. 122 (123): *Isti mihi vero defunctorum loca sunt, quantulum enim a funere absunt, et quidem acerbo, qui ad faces et cereos vivunt?* De Tranquil. vitae, 11: *Totiens in vicinia mea conclamatum est; totiens praeter limen immaturas exsequias fax cereusque praecessit.* De Brev. vitae, cap. ult.: *Quidam vero disponunt etiam illa, quae ultra vi-*

tam sunt, moles magnas sepulcrorum et operum publicorum dedicationes et ad rogum munera et ambitiosas exsequias; at me hercule istorum funera, tanquam nimium vixerint, ad faces et cereos deducenda sunt; ubi scribi sententia vult, *tanquam minimum.* Pertinet ad funebres faces etiam Suetonii locus, Aug. 98: *Masgabae tumulum quum ex triclinio animadvertisset magna turba multisque luminibus frequentari*, etc., qui tamen ad parentationem annuam spectat, non ad funeris deductionem.

Ivsti Lipsii Excurs. A.

N.° 4. Cap. VII. *Famosam veneficiis, Martinam, subita morte Brundisii exstinctam.*

Ut hic Martina operam Tiberio navavit in tollendo Germanico; sic Neroni in tollendo Britannico Locusta, de qua et apud hunc, et apud Suetonium, et apud Iuvenalem; et certe *veneficium* videtur mulierum peculiare vitium esse. Celebres sunt venenis, ex ultima illa antiquitate, Circe, Medea, aliaeque eiusmodi, et totum genus aegyptiarum mulierum. Helena quoque ab Homero venenorum perita inducitur; neque cuiquam vestrum ignotae sunt Theocriti et Virgilii Pharmaceutriae. Canidiam autem Horatii quis ignorat? Et fere ubicunque veneficiorum aut superstitionum magicarum, ibi et mulierum mentio. Ut apud Tibullum, lib. I, eleg. 2, v. 42:

Pollicita est magico saga ministerio.
Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi.

Virg. Aen. IV, v. 487:

Haec se carminibus promittit solvere mentes.

Et apud Euripidem Hermione quaeritur venenis Andromaches fieri, ut ipsa sterilis sit, et minus ametur a viro; ubi etiam universe pronuntiat, Epiroticas omnes mulieres venenis solere grassari. Adducuntur autem ad haec praecipue, libidine, et zelotypia aut erga coniuges, aut erga amatores. Unde tam crebra in omnibus libris *poculorum amatoriorum* mentio, quibus alii exstincti sunt, alii in furorem acti: quamquam lepide Afranius vetus comicus ait, talia venena propria esse vetularum et deformium; adolescentulas enim et formosas alia potentiora venena habere, quibus sibi virorum amorem concilient. Eius versus hi sunt, apud Nonium citati, in principio libri *de Proprietate sermonis*:

Si possent homines delinimentis capi,
Omnes haberent nunc amatores anus;
Aetas, et corpus tenerum, et morigeratio,
Haec sunt venena formosarum mulierum:
Mala aetas nulla delinimenta invenit.

Nos olim ludentes sic graece reddebamus:

Εἰ τοὺς ἐραστὰς ἦν ἁλῶναι φαρμάκοις,
Ἅπασα γραῦς πολλοὺς ἐραστὰς εἶχεν ἄν·
Νεότης θ' ἁπαλότης τε χροός, τό τ' εὔχαρι,
Ταῦτ' ἐστὶν εὐμόρφων γυναικῶν φάρμακα·
Κακοῦ δὲ γήρως φάρμακον μηδὲν πέλει.

Ita ut historia de C. Furio Cresino, quae legitur apud Plinium, lib. XVIII, c. 6, facile ad formosas mulieres accommodari queat: *C. Furius Cresinus, e servitute liberatus, quum in parvo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas, in invidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficiis: quamobrem a Spurio Albino curuli die dicta, metuens damnationem, quum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit, et adduxit filiam validam, atque bene curatam ac vestitam, ferramenta egregie acta, graves ligones, vomeres ponderosos. Postea dixit: Veneficia mea, Quirites, haec sunt; nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque et sudores. Omnium sententiis absolutus est.* Talibus ἴυγξι, καὶ φίλτροις ceperat Caesarem Cleopatra; talibusque postea M. Antonium cepit. Sed, ut dicere coeperam, veneficium praecipue a mulieribus exercetur. Unde *venefica* et *trivenefica* vulgaria in mulieres, et usitata in comoediis convicia. Quin etiam vera caussa, cur Pythias in Eunucho Terentiano Chaeream veneficum vocet, ea est, quod iactatum inter mulieres id convicium esset; non eae, quas adfert Donatus. Unde Medea apud Euripidem universe pronuntiat, mulieres, nulla magis alia in re, quam in veneficiis doctas et ingeniosas esse. Id cur ita sit, non difficile est ad explicandum. Mulieres enim, quoniam imbecilliores sunt, eo sunt vindictae cupidiores. Ulcisci autem eos a quibus se laedi putant, ferro ac palam, propter eandem illam naturalem imbecillitatem, non queunt: clam igitur venenis idem efficere moliuntur.

Subita morte.

Videri ergo poterat exanimasse se, hausto veneno, ut acerbitatem cruciatuum, quos sibi imminere intelligebat, effugeret; sed quum in corpore nulla signa sumpti exitii exstarent, non immerito homines suspicari poterant, eam potius opera Pisonis exstinctam, metuentis, ne tormentorum vi coacta, rem totam detegeret, aperteque fateretur a Pisone et Plancina sibi id mandatum fuisse, quod etiam Tiberii et Augustae voluntate fieri dicerent.

MVRET.

N.° 5. CAP. XXII. *Militari custodia haberentur.*

Carcer triplex est, ait vetus interpres Iuvenalis, urbanus, rusticus, castrensis. Urbanus, ut sunt turres; rusticus, ut ergastula; castrensis,

quando captivi trahuntur catenati. Notat hoc ad eum locum Iuvenalis, sat. VI, v. 560:

> *Inde fides arti, sonuit si dextera ferro,*
> *Laevaque, si longo castrorum in carcere mansit.*

Sed potuit, immo debuit, paullo distinctius. Nam in urbe ipsa triplex ratio adservandi captivos. Aut enim in carcere habebantur locoque concluso, sine ullo milite, ut vere servitia et capita viliora; aut in custodia militari; aut in aedibus magistratuum. Custodia militaris frequentissima et Romae et in provinciis: eiusque modus, ut is, qui in noxa esset, catenam manui dextrae alligatam haberet, quae eadem militis sinistram vinciret custodiae eius praefecti. Satis aperte Sen. de Tranq. 10: *Sed quid refert? Eadem custodia universos circumdedit, alligatique sunt etiam, qui alligaverunt.* Nisi tu forte leviorem in sinistra catenam putas: idem, epist. 5: *Quemadmodum eadem catena et custodum* (emendo *custodiam*, ita enim ipse captivus dicebatur, ut mox docebo) *et militem copulat; sic ista, quae tam dissimilia sunt, pariter incedunt.* Et optime Athenaeos V, 13, p. 213, ubi Athenion res Mithridatis extollit: *Ῥωμαίων δὲ στρατηγὸς μὲν* Παμφυλίας Κουίντος *ὁ Ἴππιος παραδοθεὶς ἀκολουθεῖ δέσμιος. Μάλλιος δὲ Ἀκύλλιος ὁ ὑπατικὸς, ὁ τὸν ἀπὸ Σικελίας καταγαγὼν θρίαμβον, συνδέτην ἔχων ἁλύσει μακρᾷ Βαστάρνην πεντάπηχυν, πεζὸς ὑπὸ ἱππέως ἕλκεται* (Lege Κουίντος Ὄππιος). Nam ita ego vere interpretor: Natalis insulsa, fatua, aliena; quem, si libido ridendi est, vide. Simile est, quod Iosephus narrat, XVIII, 13, de captivo Agrippa rege: *Centurionem illi satis benignum appositum, et militem cum quo vinciretur humanum.* Augustinus, in Psalm. 128, 8: *Ligantur duo et mittuntur ad iudicem, latro, et colligatus; ille sceleratus, iste innocens, una catena ligantur, et longe sunt a sese.* Addo, duos saepe milites uni reo datos, maiori custodiae. In Apostolorum Actis 12, 6, de D. Petro: *Dormiebat inter duos milites, duabus alligatus catenis.* Catenae autem eiusmodi, uti ex Athenaeo clarum, longiusculae erant, ut ambulare, incedere pariter non incommode possent. Ad quas item pertinet, quod Suetonius in Dom. scribit c. 14: *Nec nisi secreto atque solus plerasque custodias, receptis quidem in manu catenis, audiebat.* Ubi iterum custodiae pro iis ipsis, qui custodiuntur; ut Plinio, 21, 3 (9): *Inde eductum custodiam bibere iussit;* ita veteres; male vulgo: *eductum e custodia.* Emendatusque ita Suetonius, Nerone 31: *Quorum operum perficiendorum gratia, quot ubique essent custodiae, in Italiam deportari iussit;* vulgata lectio et interpretes turbant. Paulus, in Sent. 5, 31, *de Poen. mil.*: *Si pecunia miles custodiam dimiserit, capite puniendus est.* Haec de custodia militari; de ea quae apud magistratus, opportunius dicam ad VI, 3.

Iusti Lipsii Excurs. B.

N. 6. Cap. XXV. *De moderanda Papia Poppaea.*

Fas mihi, at cum Tacito hic leviter exorbitem, et, quae faciunt huic legi, collecta a me et digesta proponam. Non subtiliter omnia (cui enim bono?), sed ea saltem capita, quae ad usum historiae priscae. Ro-

manis semper coniugiorum sobolisque magna cura. Ideo censoria illa solennis quaestio: *Ex animi tui sententia, tu uxorem habes?* Ideo Ciceroni ficta lex de Leg. III, 3: *Caelibes esse prohibento.* Nec ignominiae solum caelibatus, sed poenae erat. Ita apud Valerium, IX, 2, 1: *Camillus et Postumius censores, aera poenae nomine, eos, qui ad senectutem caelibes pervenerant, in aerarium deferre iusserunt.* Et Festus auctor: *Uxorium pependisse dici, qui, quod uxorem non habuerit, aes populo dedit.* Exemplum videtur ab Spartanis petitum apud quos ἀγαμίου ζημία, immo, ὀψιγαμίου καὶ κακογαμίου, ut notat Pollux, III, 3. Nec tamen lege aliquid cautum reperio; nisi quod C. Caesar post bellum Africanum, vehementer exhausta Urbe, praemia proposuit multitudini liberorum: eidque praefectus morum et quasi censor. Dio, XLIII, 25: Ἐπειδή τε δεινὴ ὀλιγανθρωπία διὰ τὸ τῶν ἀπολωλότων πλῆθος, ὥς ἔκ τε τῶν ἀπογραφῶν (καὶ γὰρ ἐκείνας, τά τε ἄλλα, ὥσπερ τις τιμητὴς ἐποίησε) καὶ ἐκ τῆς ὄψεως αὐτῆς ἠλέγχετο, ἦν, πολυπαιδίας ἆθλα ἐπέθηκεν. Primus Augustus a. U. 736, certam legem posuit, et praemia poenasque distinxit. Ea dicta *Iulia de maritandis ordinibus*: quam tamen prae multitudine recusantium perferre non potuit, nisi adempta lenitave parte poenarum [1]. Hanc Propertius intellexit, II, 6:

Gavisa est certe sublatam Cynthia legem,
Qua quondam edicta flemus uterque diu:
Ne nos divideret . . . .

Elegia illa tota. Et Horatius, in Cantu saeculari, 17 seq.

. . . . Patrumque
Prosperes decreta super iugandis
Feminis, prolisque novae feraci
Lege marita.

Ubi scholiastes vetus: *Lex marita dicitur, quae de maritandis ordinibus lata erat, quae et Iulia dicta est. Caesar enim post bellum legem tulit, ne quis aut caelebs esset, aut vidua nubilis, quo posset iactura iuvenum reparari, quae bellis civilibus contigerat. Nam prope octoginta millia armatorum interierant.* Et de eadem in actis eiusce anni Dio, lib. LIV, 16: Ὁ δ' Αὔγουστος τά τε ἄλλα ἐνομοθέτησε, τοῖς τε ἀγάμοις καὶ ταῖς ἀνάνδροις βαρύτερα τὰ ἐπιτίμια ἐπέταξε, καὶ ἔμπαλιν τοῦ τε γάμου καὶ τῆς παιδοποιίας ἆθλα ἔθηκεν. Ex Dionis verbis clarum, etiam ante curam eam fuisse Augusto; ait enim βαρύτερα τὰ ἐπιτίμια, et addit ἔμπαλιν ἔθηκεν. Et non dubie aliquid super ea re latum in eius sexto consulatu, annis decem ante. Suadet Tacitus c. 28: *Sexto demum consulatu, Caesar Augustus potentiae securus, quae Triumviratu iusserat, abolevit; deditque iura, quis pace et principe uteremur: acriora ex eo vincla, inditi custodes, et lege Papia praemiis inducti* [2], etc. Sed latum imperfecte. Capita legis Iuliae fuerunt: uti libertinas ducere liceret omnibus, praeter senatores; uti sponsiones pactionesque nuptiales non ultra biennium differi ius esset; uti divortiorum certus esset modus; aliaque, quae postea in legem Papiam immixta et inserta. Iulia ergo tempore a Papia distincta: praecessit enim xxv solidis annis; et alucinati concinnatores legum, qui confuderunt. Dico Iuliam;

verius fortasse Iulias, quia non semel tot annorum intervallo eadem de re latum ac relatum; ideoque proprie locutum Tacitum censeo, quum hic πληθυντικῶς scripsit, Papiam latam post *Iulias rogationes*.

Lata autem Papia a. U. 762, sene iam Augusto; et lata per senatum. Itaque et nomen a consulibus illis, Papio Mutilo et Q. Poppaeo Secundo: dicta enim *Papia Poppaea*. Isidorus V, 15: *sub Octaviano Caesare suffecti consules Papius et Poppaeus legem tulerunt, quae a nominibus eorum Papia et Poppaea nominatur, continens primum* (censeo emendandum, *patrum*, quum scriptum concise fuerit, *prūm*) *praemia pro suscipiendis liberis*. Caussa iterum ferendae, e Tacito duplex: *Incitandis caelibum poenis et aerario augendo*. Incitandis poenis, id est, augendis; sincera modo lectio sit: ambigo enim, et possit rescribi, *incitandi caelibes poenis*, sive *intendendis caelibum poenis*, sensu clariore. Capita legis Iuliae confusa cum istius; ideoque passim scripta iurisconsultorum laudata, *Ad legem Iuliam et Papiam*: ita, inquam, ut Papia, quae plenior acerbiorque, aboleverit et velut absorbuerit Iulias leges. Latam dixi per senatum; et verum est: eoque Paullus libro V, ad legem Iuliam et Papiam (l. 71, *de Hered. inst.* et l. 44, *de Ritu nupt. l. cap. de Ritu nupt.*) auctorem senatum nominat: *Sed illud quaeri potest*, inquit, *an idem servandum sit quod senatus censuit; etiamsi in aliam personam captionem direxerit*. Capita eius legis pluria fuerunt; adeo ut XXXV laudet alibi (l. 19, *de Ritu nupt.*) Marcianus. Ea ut distincte proponam, ab homine me exiget nemo homo; confuse quaedam recensebo, et uti dabunt se sub manum.

[1] Cf. Suet. Aug. 89. cum Epit. Livii 59.

[2] Lege, *Ni nos divideret*, ubi notant interpretes *ni* pro *ne* positum.

CAPVT *de Enuptione extra gentem ordinemque*. Uti omnibus ingenuis libertinas uxores ducere ius esset, senatoribus exceptis. Concepta capitis eius verba, apud Paullum, lib. I ad hanc legem, l. 44 *de Ritu nupt.* Lege Iulia ita caveretur: QVI SENATOR EST, QVIVE FILIVS NEPOSVE EX FILIO PRONEPOSVE EX FILIO NATVS CVIVS EORVM EST ERIT: NE QVIS EORVM SPONSAM VXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO LIBERTINAM; AVT EAM QVAE IPSA CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT, FECERIT; NEVE SENATORIS FILIA NEPTISVE EX FILIO PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATO NATA, LIBERTINO, EIVE, QVI IPSE CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT FECERIT, SPONSA NVPTAVE SCIENS DOLO MALO ESTO: NEVE QVIS EORVM DOLO MALO SCIENS SPONSAM VXOREMVE EAM HABETO. Et e lege quidem Iulia recenset Paullus; sed insitum in Papiam fuisse clare docet Celsus: *Lege Papia*, inquit, *cavetur omnibus ingenuis, praeter senatores eorumque liberos, libertinam uxorem habere licere*. Meminit et Dio eiusce capitis, LIV, 16: Ἐπειδὴ δὲ πολὺ πλεῖον τὸ ἄῤῥεν τοῦ θήλεος τοῦ εὐγενοῦς ἦν, ἐπέτρεψε καὶ ἐξελευθέρας τοῖς ἐθέλουσι, πλὴν τῶν βουλευόντων, ἄγεσθαι, ἔννομον τὴν τεκνοποιΐαν αὐτῶν εἶναι κελεύσας. Ubi tamen interpretis supina μετεωρία vertentis: *Ac, quoniam masculi*[1] *patricii generis numerum patriciarum feminarum multo anteibant, liberum fecit, ut qui vellent* (*modo senatores ne essent*) *libertas etiam* cautius et verius, *libertinas*[2]: ἐξελευθέρας enim Dio dixit, non ἀπελευθέρας.

ἐξελεύθεραι antem, οἱ τῶν ἐλευθερωμένων υἱοὶ (ait Hesychius) *ducere possent, eorumque liberos legitimos esse iussit.* Eu τὸ εὐγενὲς *patricium* ubique vertit: at *ingenuum* debuerat, ex vi verbi, legisque. Memiuit iterum Dio LVI, 7, iu persona Augusti: Καὶ ἐξελευθέρας τοῖς γε ἔξω τοῦ βουλευτικοῦ οὖσιν ἄγεσθαι συνεχώρησα. Et eodem errore ibi iuterpres, τὸ βουλευτικὸν *patricios* vertit, quum *senatorios* vere posset. Latum hoc caput matrimoniis frequentandis, ut, si quem digniorem amor aut voluntas traxisset ad impar iugum, lege iungi liceret; nam antea vetitum: ueque Decemvirali lege, patricio cum plebeia, neque ingenuo cum libertina, connubii ius. Prius abolitum: meminitque Livius, IV, 1 et 4. in oratione Canuleii tribuni; et X, 23, ubi matronae patriciae Virginiam, quod e patribus coupsisset, sacris arcuerunt. Mansit posterius, ad hanc legem. Vide quae Cicero Antonio de Fadia obiecit, Phil. II, 2.

¹ Mirum, et praeter id quod philosophis visum, usnque doctum: nam praepollet fere sexus sequior.

² Tamen ex ritu eius aevi *libertini* iidem cum *libertis*, uti notum.

CAPVT (subnexum forte priori) *de Connubio patronorum cum libertabus.* Verborum partem Ulpianus appendit libro III ad legem Iuliam et Papiam D. l. 45, *de Ritu nupt.* Iu eo iure, quod dicit: INVITO PATRONO, LIBERTAM QVAE EI NVPTA EST, ALII NVBERE NON POSSE, PATRONVM ACCIPIMVS, etc. Et idem iterum l. 2, *de Divortiis*: Quod ait lex, DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QVAE NVPTA EST PATRONO, NE ESTO, QVAMDIV PATRONVS VXOREM EAM ESSE VOLET. Vide interpretem eumpse Ulpianum, at adde l. 1 *de Concub.*

CAPVT de *Sponsalibus*, *quando et qua fini contrahenda.* Sumptum e Iulia de maritandis ordinibus, indice Suetonio 34: *Quumque*, inquit, *immaturitate sponsarum et matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coartavit.* Sponsalium enim olim licentia, adspectu nullo aetatis. At Augustus, quum quidam immaturas plane virgines desponderent, et mariti essent non mariti, arcendae huic fraudi tempus definiit aetatemque sponsionum: ita ut non ante decimum annum sponsa quaequam esset. Clare Dio LIV, 16: Ὡς δὲ οὖν βρέφη τινὲς ἐγγυώμενοι, τὰς μὲν τιμὰς τῶν γεγαμηκότων ἐκαρποῦντο, τὸ δὲ ἔργον αὐτῶν οὐ παρείχοντο, προσέταξε μηδεμίαν ἐγγύην ἰσχύειν, μεθ' ἣν οὐδὲ δυοῖν ἐτοῖν διελθόντων γαμήσει τις· τουτέστι δεκέτιν πάντως ἐγγυᾶσθαι τόν γέ τι ἀπ' αὐτῆς ἀπολαύσοντα. δώδεκα γὰρ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτη πλήρη νομίζεται. Id est: *At quum quidam pueros desponderent, et praemia nihilominus ferrent maritorum, rem opusque mariti non praestarent; statuit nullam sponsionem firmam esse, post quam, biennio exacto, nuptiae non sequerentur; hoc est, ut omnino decennem despondere opus esset, si quis sponsionis eius vellet fructum: puellis enim duodecimus annus plenus ad nuptias definita aetas censetur.* Xylander Dionis mentem plane hic non cepit. Facit huic capiti quod Caius lib. I, ad Iuliam et Papiam, l. 17, *de Sponsalibus*, scripsit; *Saepe iustae ac necessariae caussae non solum annum vel biennium, sed etiam triennium et quadriennium et ulterius trahunt sponsalia: veluti valetudo sponsi sponsaeve, vel mortes parentum, etc.*

Capvt *de Aetate eorum, qui ducerent, quaeve nuberent.* Eo capite osutum, ne mulier qoinquaginta annis minor sexagenario nuberet; neu vir minor sexaginta quinquagenariam duceret. Lactantius, I, 16, Senecae verbis: *Quid ergo est, quare apud poëtas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? Utrum sexagenarius factus est, et illi lex Papia fibulam imposuit? An impetravit ius trium liberorum?* Et Appuleio in Apol. post. med. in iudicio obiectum, quod Pudentilla *ei anno aetatis sexagesimo ad libidinem nupsisset*, videlicet contra legem Papiam. Huic tamen capiti Claodius abrogavit, ut Suetonius notat 23: *Capiti*, inquit, *Papiae Poppaeae legis a Tiberio Caesare, quasi sexagenarii generare non possent, edicto abrogavit.* Legerim, *adito* vel *edito.* Edictom certe Claudii non fuit, sed SC. Ulpianus in Frag. titul. 16: *Sed SC. Claudiano maior sexagenario, si minorem quinquagenaria duxisset, perinde habebatur, ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem.* Caussae, quae Tiberium, quae Claudium moverint, in aperto. Ille, quod plurimum fieri solet, spectavit; hic, quod per natoram potest. Adeo autem amare et virum exercere sexagenarius potest, ut sint octogenarii senes, iidemque patres inter exempla. At mulier quinquagenaria maior, vix est, ut impleatur.

Capvt *de Libertate coniungendi*; quod tamen XXXV in ordine fuit. Marcianus, l. 19, *de Ritu nupt.*: *Capite trigesimoquinto legis Iuliae, qui liberos quos habent in potestate, iniuria prohibuerint ducere uxores vel nubere, vel qui dotem dare non volunt: ex constitutione*, etc. Simile in libertis, etiamsi iuraverint, l. 7, *de operis libert.*

Capvt *de Intervallo temporis a morte coniugis vel divortio, ad coniugium novum.* Neque enim probata Iuliis legibus monogamia; sed ad matrimonium compulsi iterum, vidui, aut disparati. Discreparunt in tempore Iulia et Papia. Nam, ut Ulpianus notat tit. 14, feminis lex Iulia a morte viri anni vacationem tribuit, a divortio, mensium sex. At Papia clementior, a morte biennium indulsit; a repudio, annum et menses sex. In Suetonio, Aug. 34, triennium leges: nec id te turbet. Exsolvit eum nodum Dio in oratione Augusti ad caelibes, LVI, 7: Καὶ οὐδὲ ἐς ταῦτα μέντοι κατήπειξα ὑμᾶς, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον τρία ἔτη ὅλα πρὸς παρασκευὴν ὑμῖν ἔδωκα, τὸ δὲ δεύτερον, δύο.

Capvt *de Praemiis maritorum, patrumque*: quod in ordine septimum fuisse, colligas ea A. Gellii II, 15. Praemiis enim invitandi fuerunt ad matrimonia et prolem frequentandam. Praemia duorum generum, honores et commoda. Quae largiora utraque apud patres; quaedam tamen seorsim data etiam maritis; veluti, honestior in spectaculis locus. Suetonius Aug. 44: *Militem secrevit a populo, maritis e plebe proprios ordines adsignavit.* Et ad eam sententiam accipio, quod poëta Hispanus (Martialis) facete scribit V, ep. 41:

Spadone quum sis eviratior fluxo . . . .
Theatra loqueris, et gradus, et edicta,
Trabeasque, et idus, fibulasque, censusque . . . .
Sedere in equitum liceat an tibi scamnis
Videbo, Didyme: non licet maritorum.

Praecesserunt item mariti in magistratu et in fascibus. A. Gellius l. c., *Capite septimo legis Iuliae priori ex consulibus fasces sumendi potestas est, non qui plures annos natus est, sed qui plures liberos, quam collega, aut in sua potestate habet, aut bello amisit. Sed, si par utrique numerus liberorum est, maritus, aut qui in numero maritorum est, praefertur.* In numero maritorum, id est, opinor, sponsus: vel etiam, qui ius habeat ab imperatore mariti. Id enim quoque dari solere, pariter ac ius liberorum, didici ex unico Dionis loco, LX, 24, de Claudio: Τοῖς στρατευομένοις, ἐπειδὴ γυναῖκας οὐκ ἐδύναντο ἔκ γε τῶν νόμων ἔχειν, τὰ τῶν γεγαμηκότων δικαιώματα ἔδωκε. Sed et plura maritis privilegia in sorte, in administratione provinciarum; quae hauries ex praemiis patrum statim, ne eadem iteranda sint. Patribus certe, ut praedixi, praemia uberiora et pleno velut dimenso legum. Idque non solum e Iulia aut Papia, sed more Rom. prisco. *Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives romani fierent*, ait Livius XLI, 8. Item a censoribus, *in quatuor urbanas tribus* (eae autem minus honestae) *descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex SC. esset*, ait idem XLV, 15. Iulius Caesar *agrum Campanum divisit extra sortem XX millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent*, ut notat Suetonius c. 20, et Appian. Civilium II, 10, p. 433; et exempla reperies, fors sit, plura. Sed Augusto in primis ea cura: non lege Papia solum, ut censent quidam haud e vulgo, sed iamdiu ante. Quod clarum ex iis, quae Dio scribit LIII, 13, de praesidibus provinciarum, et LV, 2, ante Papiam latam. Fateor tamen, quod Papia praesertim. *Praemia* πολυπαιδίας ex ea lege, non absurde fecero, si ordine proponam. *Primum*: ut in petitione candidati praeferantur, quibus liberi plures. Tacitus, A. II, 51: *Contra plerique nitebantur, ut numerus liberorum in candidatis praepolleret: quod lex iubebat.* Lex non alia, quam haec Papia. *Secundum*: uti praeferantur proletarii in sorte provinciarum, et easdem diutius obtineant. Prius membrum e Tacito firmo XV, 19: *Percrebuerat ea tempestate pravissimus mos, quum, propinquis comitiis aut sorte provinciarum, plerique urbi fictis adoptionibus adsciscerent filios, praeturasque et provincias inter patres sortiti, statim emitterent manu, quos adoptaverant.* Alterum e Dione LIII, 13: *Praesides*, inquit, *annuos et sorte lectos esse voluit*, πλὴν εἴ τῳ πολυπαιδίας ἢ γάμου προνομία προσείη. Quamquam id ad sortem tantum referri fortasse par est, non etiam ad mansionem. *Tertium*: praeeant emineantque in omni magistratu, colligas ex A. Gellii II, 15, verbis quae supra: et ab hoc exemplo est, quod, qui plures liberos habet, in curia vel collegio primus sententiam rogatur; in albo et processu, ceteris praefertur: L. 9, C. *de Decur.* *Quartum*: in honoribus petendis, gratia fit annorum, qui liberos habent, et quidem pro numero liberorum. Exempli caussa, minores XXV annis ad honores non admittuntur, nisi beneficio prolis. Qui ergo quinque habent anno vigesimo admittuntur, qui tres vigesimo secundo, et sic deinceps. Vide l. 2, *de minoribus*, quae ad hanc sententiam clara; et Plinii locum eodem traho, Ep. VII, 16, praeter meam supra, aliorumque mentem: *Calestrium Tironem familiarissime diligo: simul quaestores Caesaris fuimus. Ille me in tribunatu liberorum iure praecessit; ego illum in praetura sum consecutus, quum mihi Caesar*

annum remisisset. Ubi vides, dimitti etiam annos beneficio Caesaris solere, quasi liberos haberent. *Quintum:* qui plures liberos habet, i. e. in Urbe tres, in Italia quatuor, in provinciis quinque, a cura, tutela, ceterisque muneribus personalibus immunis est: l. 2. *de Excusationibus*; l. 1, C. *qui num. liberor. Sextum*: damnatorum liberi plures assem accipiunt, e constitutione Hadriani: l. 7, *de Bonis damnat.* Et ab ea mente Dio LXIX, 23, scripsit, Hadrianum mitiores poenas reis irrogasse liberos habentibus: quod Cuiacius notavit pridem. Et plura, quae facile colliges ex iis, quae dicam de mulctis. Ex his ortum celebre illud *ius trium liberorum* (*Auctoritatem trium liberorum*, Tertullianus dixit, contra Valentin. c. 18), quod orbis pro beneficio princeps dabat. Plinius Epist. II, 13: *Nuper ab optimo principe trium liberorum ei ius impetravi: quod, quamquam parce et cum dilectu daret, mihi tamen, tamquam eligeret, indulsit.* Idem ad Traianum, Ep. X, 2: *Exprimere, domine, verbis non possum, quantum mihi gaudium attulerit, quod me dignum putasti iure trium liberorum.* Martialis, IX, 67:

Uxor quum tibi sit formosa, pudica, puella,
Quo tibi natorum iura, Fabulle, trium?.
Quod petis a nostro supplex dominoque Deoque,
Hoc dabis ipse tibi si potes arrigere.

Idem, de se, III, [illegible]:

Praemia laudato tribuit mihi Caesar uterque,
Natorumque dedit iura paterna trium 1.

Origo eius e lege Iulia, uti discas ex Dionis apto ad hanc rem loco, lib. LV, c. 2: Ἡ δὲ δὴ Λιουία ἐς τὰς μητέρας τὰς τρὶς τεκούσας ἐσεγράφη. Οἷς γὰρ ἂν τὸ δαιμόνιον εἴτ' οὖν ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν μὴ δῷ τοσαυτάκις τεκνῶσαι, τούτοις ὁ νόμος, πρότερον μὲν διὰ τῆς βουλῆς, νῦν δὲ διὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὰ τῶν γεγεννηκότων δικαιώματα χαρίζεται. Ὥστε σφᾶς μήτε τοῖς τῆς ἀπαιδίας ἐπιτιμίοις ἐνέχεσθαι, καὶ τὰ τῆς πολυπαιδίας ἆθλα, πλὴν ὀλίγων τινῶν, καρποῦσθαι. Ubi vides et feminis tribui solere id beneficium: quod primo et ex lege Iulia a senatu petebatur, postea a principe: quamquam ea verba perperam, in longe aliam sententiam abduxit interpres. Plutarchus de vestalibus notat in Numa c. 10, p. 144, eas sine tutore aut curatore res suas administrasse: ὥσπερ, inquit, αἱ τρίπαιδες. At quod id solus princeps dederit, clare Martialis, II, 92:

Natorum mihi ius trium roganti
Musarum pretium dedit mearum
Solus qui poterat: valebis uxor.
Non debet domini perire munus 2.

Hoc idem *ius parentum* Iuvenalis appellat, IX, 87:

Iura parentis habes, propter me scriberis heres.

Et Tacitus hic, *privilegia parentum.* Alii simpliciter etiam, *ius liberorum.* In fragmento iuris veteris, quod evulgavit doctissimus Pithoeus: *Mulier sia auctoritate tutoris manumittere potest, si ius habeat liberorum.* Et Paullus, l. IV Sent. ad SC. Tertullianum, plus semel. Ius liberorum tamen propria quadam et alia significatione capi in Ulpiani Fragm. titul. 16 et l. 1, C. *de Iure liber.* non vane notat nostri aevi iurisconsultus ad Frag-

menta ea ipsa; et nodum, quem Duarenus ligaverat, Disput. 1, cap. 40, docte solvit. Iubeo lucem huic rei mutuari te ab illo sole, in eapse Fragmenta [3]. Sed et quatuor liberorum ius fuit: quod pertinuit (nisi in aliena regione aberro) ad libertinas, non ingenuas: certe ita distinguit SC. Tertullianum, de quo vide Paullum l. IV. tit. 9. Quod tamen ius vetustius est illo SC., et mentio eius in Suetonii Claudio 19, ubi princeps *feminis* (quae naves scilicet mercaturae caussa fabricarent) *ius tribuit quatuor liberorum*. De praemiis, ista.

[1] Similia in lapidibus apud Grut. p. 1081: STATIA IRENE I. L. H.; id est *ius liberorum habens*. Cf. ib. p. 631, 2.

[2] Cf. et epigr. 91.

[3] Apud Grut. p. 322, 8, IVS COMMVNE LIBERORVM concessum dicitur; praecedunt verba A PLEBE VRBANA, quae in Indice 18, Scaliger iungit. Verum bene monet Schulting. ad Ulpiani tit. 16. in Iurisprud. ante-Iustin. p. 612, non nisi a summa potestate concedi potuisse. In lapide ipso quoque inter illa verba aliquot linearum lacuna est, et in hac lacuna comparent haec, EVI IMP. Porro Heineccius in Synt. Ant. Rom. p. 243, legendum in eo lapide putat, IVS COMMVNIVM LIBERORVM, ob quod solidum capiebant inter se coniuges.

CAPVT *de Poenis multisque caelibum et orborum*; quae etiam in lege Iulia fuerant; sed Augustus, ut ipse apud Dionem fatetur, intendit auxitque. Poena prima et maxima, uti caelibes ex testamentis nihil caperent, nisi e proxime iunctorum: orbi, non nisi dimidium. Melior ergo conditio orborum: *et iure*, quia mariti saltem. Sozomenus Eccles. Hist. I, 19, discrimen hoc bene notat: *Νόμος ἦν Ῥωμαίοις παλαιὸς, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, τῶν ἴσων ἀξιοῦσθαι κωλύων τοὺς ἀγάμους τοῖς μὴ τοιούτοις, περί ἄλλα τε πολλὰ, καὶ τὸ μηδὲν κερδαίνειν ἐκ διαθήκης τοὺς μὴ γένει ἐγγυτάτω προσήκοντας· τοὺς δὲ ἄπαιδας, ζημιοῦν τὸ ἥμισυ τῶν καταλελειμμένων.*

Caelibes ergo nihil capiunt; adeo ut scripserit Ulpianus, tit. 17, *de Caducis: Caelibi relictum legatum caducum fieri, nisi legi intra centum dies paruerit.* Et respexit ad has poenas Plutarchus, *Περὶ φιλοστοργίας*: p. 493: *Ῥωμαίων πολλοὶ*, inquit, *γαμοῦσιν καὶ γεννῶσι, οὐχ ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν, ἀλλ' ἵνα κληρονομεῖν δύνωνται.* Nec vane imputat adulter apud Satiricum marito, IX, 87:

... ... Propter me scriberis heres,
Legatum omne capis, nec non et dulce caducum.

Tertullianus, de Monogamia, c. 16: *Aliud est, si et apud Christum legibus Iuliis agi credunt, et existimont caelibes et orbos ex testamento Dei solidum non posse capere.* Ideo toties apud iurisconsultos de solidi captione lectum quaesitumque, ut l. 72, l. 77 *de Her. Inst.*, l. 6 *de vulg. et pup. substit.* l. 13. §. fin. *de Iure fisci*: quae omnia proprie ad orbos spectant, patresque solitarios. Quidquid autem hoc modo, praeter legem, legatum aut relictum, caducum fiebat, ibatque in fiscum, ideoque *caducaria lex* Iulia dicta alibi Ulpiano t. 28, 7, *de Possess. dand.* Tacitus, c. 28: *Lege Papia praemiis inducti, ut, si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret*; id est, aera-

rium publicum bona quibus dominos non esset, occuparet. Ea enim mens; nec audio Vertranium emendantem: *ne si a pr. par. ces. v. p. o. populus vacantia teneretur*; quae emendatio frigidior est, ut ille ait, gallica nive. Ferretum potius audio, de corruptione et defectu loci vere iudicantem: prior enim pars ad praemia delatorum attinet, quibus sequentia filo orationis non respondent. Raevardus noster, ad l. 208, *de Reg. iuris*, ex his Cornelii verbis, efficit, lege Papia discrimen nullum fuisse inter caelibes orbosque, et pariter omnes ab hereditatibus legatisque submotos. Discrimina, quae deinde reperta, esse a Tiberio, qui legis eius nexus multos exsolvit et nodos. Ambigo. Illud scio, ex Ulpiani tit. 13, totum hoc zetema definiri potuisse; integer exstaret modo. At nunc nihil praeter indicem est: *de caelibe, orbo et solitario patre*. Et quidem, si caelibes nihil acceperint, uti certum, orbos semissem habuisse, solitarios patres maiorem aliquam portionem, ratio concutit.

Capvt *de Iis, quae coniuges inter se capiunt*; adfine priori. Ulpianus, tit. 15: *Vir et uxor inter se decimam matrimonii nomine capere possunt. Quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt.* Vide eundem Ulpian. tit. 16, *de Solidi capacitate inter virum et uxorem.* Caussae enim sunt, e quibus solidum interdum coniuges capiunt: quas omnes clare ibi recenset iurisconsultus. Respexit huc orator vetus: *Placet ergo, o leges diligentissimae pudoris custodes, decimas uxoribus, quartas meretricibus, dari!* Decimaria ea lex sublata, l. 2, C. *de Inf. poen. cael. et orb.*

Capvt *de Bonis libertorum.* Vide Ulpianum tit. ult. et Inst. l. 3, L. 3, tit. 8, *de Success. libert.* Caput item *de Liberatione operarum*; cuius verba l. 37, *de Operis libert.*

Capvt *de Divortiis*: quo modus impositus eorum crebritati, clare e Suetonio traditum, in Aug. 34. Iuvat aliquid Quintilianus, qui de quinquennio suggerit in sterilitate. Themate, Declam. 151: *Intra quinquennium non parientem repudiare liceat.* Eodem capite iniusti divortii poenae: et ut dotem amittat, cuius culpa divortium factum. Eoque de dote, multa in Comment. iurisconsultorum ad Papiam legem: vide l. 64, *soluto matrimonio.* Plura capita omitto sciens volensque: quia ad subtilitates potius iuris pertinent, quam cognitionem antiquitatis.

Ego, si quid in his humanitus omisi, commisi: adde, corrige, ignosce. Illud moneo, in veteri Pandectarum Graecanico indice, Iuliam et Papiam κατ' ἐξοχήν, et quia in iure plurimi usus, appellari ἁπλῶς *Leges*. Ita invenies Μαυρικιανοῦ *ad Leges* βιβλία ἕξ, Τερεντίου Κλήμεντος *ad Leges* βιβλία εἴκοσι, Μαρκέλλου *ad Leges* βιβλία ἕξ, Γαΐου *ad Leges* βιβλία δεκαπέντε, Παύλου *ad Leges* βιβλία δέκα, Οὐλπιανοῦ *ad Leges* βιβλία εἴκοσι et cave aliter accepisse, quam ad Iuliam et Papiam leges. Argumenta clara: quoniam et numerus librorum fere convenit; et nusquam ii scriptores in Pandectis simpliciter ad leges laudantur, sed ad Iuliam et Papiam saltem. Scies et

illud, valuisse has leges ad Severi imp. aevum, qui non abrogavit quidem, sed imminuit: maxime ea parte, qua fuit de gignendis liberis. Tertul. Apol. 4: *Nonne et vanissimas Papias leges, quae ante cogunt liberos suscipi, quam Iulioe matrimonium contrahi, post tantae auctoritatis senectutem heri Severus, constantissimus principum, exclusit?* Caelibatus deinde poenas sustulit Constantinus propter Christianos παρθενίαν καὶ ἀπαιδίαν διὰ Θεὸν ἀσκοῦντας. Euseb. in vita Constantini 4, 2, 6, et Sozomenus 1, 9. Carpsit Papiam et in parte Theodosius, ut habes l. 1, c. *de Jure liberorum*; et principes secuti. Sed nos, satis exspatiati, ad lineas redeamus, quod dicitur, et in gradum[1]

[1] Docte de hac lege egit I.-Gottl. Heineccius, peculiari commentario, 4. Amst. 1726.

Ivsti Lipsii Excurs. C.

N.° 7. Cap. XXIX. *Quinquennio maturius, quam per leges, quaesturam peteret.*

Opinor, Augusti et deinceps aevo, fuisse annum vigesimum quintum, sed incipientem. Vigesimus quartus, inquam, expletus sufficiebat. Argumento, quod *Tiberius quaestor fuit, undevicesimum annum agens*, ait Velleius, lib. II, c. 94; atque ille ipse non nisi *quinquennio maturius quam per leges*, ut Dio, LIII, 28, et Tacitus statim notat; ergo ille legitimus annus. Certo non intra: argumento Quintiliani verborum, XII, 6: *Calvus, Caesar, Pollio, multo ante quaestoriam omnes aetatem gravissima iudicia susceperunt. Atqui anno uno et vigesimo Caesar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus*, ait idem scriptor in dial. de Orat. 34. Nec multum citra: quia reperio Catonem vigesimo nono aetatis, Gracchum vigesimo septimo, quaesturam gessisse. Plinii locus est, qui vigesimo secundo adstruere videatur, ad Traianum Ep. X, 80 (83): *Cautum est, domine, Pompeia lege, ne quis capiat magistratum, neve sit in senatu minor annorum XXX. Secutum est dein edictum D. Augusti, quo permisit minores magistratus ab annis duobus et viginti capere*; sed, quum is ad provincias et proprie ad Bithyniam spectet, nihil muto. Quod vero diserte finierim vigesimum quintum, inducit me Dio LII, 20; qui ex decreto Maecenatis (quod secutus haud dubie Caesar, aut, ut melius dicam, accommodata a Dione tota oratio illa ad formam reipublicae Augustaeae) senatoriae aetati definit annum XXV. Quaestura autem primus gradus in senatum: illa ergo etiam quaestoria aetas. Colligas et non obscure idem ex l. 1, *de minoribus*.

Ivsti Lipsii Excurs. D.

N° 8. Cap. XXXI. « *Plurima per Italiam itinera, fraude mancipum et incuria magistratuum, interrupta et impervia.* »

Olim censoribus viarum cura. Cicero, de legibus, lib. III, c. 3: *Censores urbis templa, vias, aquas, aerarium, vectigalia tuentor.* Deinde

Quatuor viri instituti, quorum proprie id munus. Pomponius, de Orig. iuris, §. 30: *Eodem tempore et quatuorviri, qui curam viarum gererent, constituti*; tempus intelligit, post creatum praetorem peregrinum, qui fuit annus Urbis 510. Ii videntur a Varrone L. L. 4, 32, non inconcinne dicti *Viocuri* [1]. Antiqui ergo quatuorviri viarum: sed, non sufficientibus iis, additi duo factique seviri, uti docebo mox ex Dione. Etiam curatores extra ordinem reperti, quos destinabant singulis viis. Ita Caesar curator viae Appiae, Plutarcho, in eius vita, c. 5, dicitur; Thermus Flaminiae, Ciceroni ad Att. I, 1. Augustus deinde, *quo plures partem administrandae reipublicae caperent*, ait Suetonius 37, *nova officia excogitavit, curam operum publicorum, viarum, aquarum.* Sed quomodo nova, si iam ante quatuorviri viarum, si curatores? Silent scholiastae; sed vere dicam ego. Curatores ante Augustum, fateor; sed nec perpetuum id, nec certum munus. Fecit utrumque Augustus. Quod ad quatuorviros, scito discretum a curatoribus eorum munus. Quatuorviri vias Urbis curabant; curatores, eas quae extra Urbem. Docuit me hoc Dio, LIV, 26, de viginti viris: ubi clare scriptum e seviris viarum amotos ab Augusto duos, qui vias curabant extra muros: τοὺς, ait, ἔξω τοῦ τείχους ὁδοὺς ἐγχειριζομένους· ratentos quatuor, qui in Urbe. Ergo sub Augusto et curatores viarum et quatuorviri, quorum munera locis regionibusque distincta. Et digniores sane curatores; quia in vias illas grandes extra Urbem, sumptus et moles maior. Ideo Plinius gratulatur Cornuto de eo munere, Epist. V, 15: *Recesseram in municipium, quum mihi nuntiatum est, Cornutum Tertullum accepisse Aemiliae viae curam. Exprimere non possum, quanto sim gaudio affectus, et ipsius et meo nomine.* Et Statius Plotium dilaudans, Silv. IV, 9, 17:

Te Germanicus arbitrum sequenti
Annonae dedit, omniumque late
Praefecit stationibus viarum.

Et in lapidibus passim, inter alios honores, insculptum, CVRATORI. VIARVM; aut plurimum, CVRATORI. VIAE. APPIAE, SALARIAE, FLAMINIAE, etc., nominibus expressis: quia fere curatores dabantur certis viis, uni pluribusve. Et hos quidem curatores fuisse censeam, a quibus mancipes redimebant, et quorum negligentia hic culpata.

[1] Ubi in Varrone legitur, *Publilius vicus et Coconius vicus, quod ab heis vireis* (aedilibus) *dicuntur aedificati.* Turnebus in antiquo codice invenit *ab his viocuris*, quod Scaliger reposuit.

IVSTI LIPSII EXCVRS. E.

N.° 9. Cap. XXXVI. *Adrepta imagine Caesaris.*

Euripides, Suppl. v. 267:

> .... Ἔχει γὰρ καταφυγὴν θὴρ μὲν πέτραν,
> Δοῦλος δὲ βωμοὺς θεῶν.

Servulus apud Plautum, Most. V, 1, 45:

> *Ego interim hanc aram occupabo.....*

Tibullus alludens, IV, 13, 23:

> *Et Veneris sanctae considam victus ad aram.*

Et bene, *considam*: quia supplicum, sedere. Nec aliis modo is honor, sed etiam heroibus quibusdam; ut Theseo Athenis. Plutarchus, in Thes. XXXVI, p. 35: Κεῖται μὲν ἐν μέσῃ τῇ πόλει, παρὰ τὸ νῦν γυμνάσιον· ἔστι δὲ φύξιμον οἰκέταις καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις καὶ δεδιόσι κρείττονας. Itemque regibus: uti Decium Maginm, Cyrenas tempestate delatum, ad statuam Ptolemaei regis confugisse Livius tradit XXIII, 10. Romae haud ita frequens ille mos: nec libera republica quidquam reperio, praeter Romuli asylum. Initium ei fuit a templo Iulii Caesaris, quod triumviri exstruere, cum hoc iure, ut perfugium in eo cunctis esset. Dio XLVII, 19: Ἀπηγόρευσαν δὲ μηδένα ἐς τὸ ἡρῷον αὐτοῦ καταφυγόντα ἐπ' ἀδείᾳ μήτε ἀνδρηλατεῖσθαι, μήτε συλᾶσθαι, ὅπερ οὐδενὶ οὐδὲ τῶν Θεῶν, πλὴν τῶν ἐπὶ τοῦ Ῥωμύλου γενομένων, ἐδεδώκεσαν. Quae postrema Dionis caute lege. Vereor enim, ne erret. Nam praeter Romuli asylum, etiam Dianae in Aventino monte templum idem ius habuit; quod clare notat Dionysius Halicarnas. Antiq. IV, 26: sed sub imperatoribus tamen maxime invaluit; nec templa solum, sed statuae eorum imaginesque passim perfugium servis. Seneca, de Clementia I, 18: *Servis ad statuam licet confugere: quum in servum omnia liceant, est aliquid, quod in hominem licere commune ius animantium vetat.* Ulpianus, in Pithoeanis Fragmentis: *Ideoque cognosce de querelis illorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et sive durius habiti, quam nequum, vel infami iniuria affectos cognoveris, venire iube, ut in potestatem Sabini non revertantur.* Etiam ingenuis, iniuria affectis: Sueton. in Aug. 17: *Antonium iuvenem....... simulacro D. Iulii, ad quod post multas et irritas preces confugerat, abreptum interemit.* In Tiberio, 53, de Agrippina: *Novissime calumniatus modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus, confugere velle.* Resque eo evasit, ut non periculi solum fuga, imago imperatoris esset, sed calumniae occasio. Ea arrepta, inferre iniuriam licebat, non solum vitare. Vides hic in Tacito; et eleganter in Philostrato, de Vita Apollonii I, 15: *Erat*, ait, *apud Aspendios asylum Tiberii, statuaeque sanctiores illis in locis venerabilioresque, quam Iovis Olympii simulacrum habebantur: ita ut impietatis damnatus quidam fuerit, quod servum suum verberasset, qui drachmam argenteam Tiberii imagine signatam gestabat.* Itaque subvenerunt mox leges; et, *ne ad statuas vel imagines quis confugiat, senatus censuit, eumque, qui imaginem Caesaris in invidiam alterius praetulisset, in vincla publica coërceri D. Pius rescripsit*, sit Callistratus l. 28 *de Poenis.* Sed et statuae Deorum eodem iure: itaque quibusdam

adscriptum, *A servo non tangi.* Lavinii marmorea basis apud Grut. p. 57, 2: MAVORTIO. SACR. HOC. SIGNVM. A. SERVO. TANGI. NEFAS. EST.

Ivsti Lipsii Excurs. F.

N.° 10. Cap. XXXVII. *Diem editionibus spectaculorum traheret.*

Liceat *ἐν καιρῷ* lucem facere optimo scriptori, qui saepe nobis. Ego non alios censuerim *gladios Drusianos*, quam illos quibus usi gladiatores. Mos enim, priusquam paria committerentur, ut sicae, sive gladii, quibus pugnaturi, editori publice exhiberentur, satisue essent acuti. Suetonius, in Tito 9, de coniuratis duobus. *Ceterum ipsos non solum familiari caenae adhibuit, sed et insequenti die gladiatorum spectaculo, circa se ex industria collocatis oblata sibi ornamenta pugnantium inspicienda porrexit.* Ad quem locum nihil videre interpretes (quod per gratiam eorum dicam) scio. Intelligit Suetonius hos ipsos gladios ex more iam dicto; ideoque Victor, *petiisse eum gladium* dicit, *quasi ad explorandam aciem.* Sed apertius ipse Dio in Nerva, 48, 3, de Crasso et Calpurnio [1]: *Παρεκαθίσατο δὲ αὐτοὺς ἐν τινι θέᾳ ἀγνοοῦντας, ὅτι κατεμεμήνυντο, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ξίφη, λόγῳ μὲν, ἵν' ἐπισκέψωνται αὐτὰ, ὥσπερ εἴωθε γίνεσθαι, εἰ ὀξέα ἐστίν, ἔργῳ δὲ ἐνδεικνύμενος, ὅτι οὐδὲν αὐτῷ μέλει*, etc. Caussae ergo huic quasi proverbio, quod, quum Druso, crebri edenti gladiatores, gladii explorandi offerrentur, non admittere solitus, nisi acutissimos, sit. Iure ergo ille sanguinarius; lenissimus contra M. Antonius, qui gladios acutos iis non permisit, sed hebetes dumtaxat et obtusos.

[1] Lege, de *Calpurnio Crasso.*

Ivsti Lipsii Excurs. G.

N.° 11. Cap. XLIII. *Liberalibus studiis ibi operatam.*

Rhenanus, in Oratione Eumenii rhetoris, cap. 14, qua est: *Merentur et Galli nostri, ut eorum liberis, quorum vita in Augustodunensium oppido ingenuis artibus eruditur*, etc.; contra veterem editionem rescribere audet *Augustoclivien*sium: itaque edidit. Os hominis! Scilicet tota ea oratio in Cliviensium scholis instaurandis occupatur; quarum memoria (nisi apud hunc dormitatorem) nusquam aut nomen. Adsero tibi tuam gloriam, Augustodunum; vel uno ictu, quem vitabit ipse. Scriptum ibi enim, c. 4: *Civitatem istam et olim fraterno populi romani nomine gloriatam.* Qui autem e Gallis fratres populi romani, praeter Aeduos? quorum haec urbs caput. At enim ibidem scriptum (id nuper homo amicus mihi obiiciebat), *latrocinio eam batavicae rebellionis obsessam fuisse:* quod vix convenire putabat in Aeduos, qui a Batavis siti longo intervallo. Sed vito facile petitionem eius, et discedo latere tecto. Nam corruptus locus, scriboque, *bagaudicae rebellionis.* Batavi latrones nunquam ad ea penita loca; nec latrocinii batavici mentio in mediterraneis, sub id aevum. At de Bagaudis, auctores credendi, qui res scripserunt Diocletiani. Victor, c. 39: *Namque ubi comperit, Carini discessu Aelianum Amandumque per Galliam excita manu agrestium ac latronum, quos Bagaudas incolae vocant, populatis late*

agris, plerosque urbium tentare, Maximianum imperatorem ..... iubet. Salvianus, de Gubernat. Dei, V, 5: *Itaque passim vel ad Gothos, vel ad Bagaudos, vel ad alios ubique dominantes barbaros migrant, et migrasse non poenitet.* Vide et Orosium, VII, 25; ubi tamen *Baticalae* in manusc. codice, qui apud me est, legitur, sicut et *Baecharidae* in Eusebii Chronicis ad Ol. 266. Spernimus ergo Augustoclivienses, Rhenani colonos novos; et Maeniana illa Augustoduni constituimus, ut hic ex Tacito vides, vetustissima post Massiliam bonarum artium sede [1].

[1] Apud Oros. codices habent *Bnacadas, Bangaudos, Vacaudos.* In Eusebio Scaliger restituit *Bacaudorum.* Baluzius etiam apud Salvianum *Bocaudas* reposuit.

ADD. Ergone certamen mihi novum, pro veteribus Maenianis? novum et magnum, cum viro magno. Tecum, Stephane Pighi, qui in Hercule Prodicio nuper, ipso aditu tui operis, ita acriter et multis machinis eas oppugnasti, ut nesciam, an sim repugnaudo. Tamen, quia caussae bonitas, nisi fallor, a me est, nitar pro veritate: disponam hanc stili aciem, manua tecum conseram; sed ut cum amico, plane amice; ut non solum sine plaga pugna haec sit, sed sine sugillatione aut morsu; sicut decet mitium Dearum alumnos.

Ἀγαθὴ δὲ ἔρις ἥδε βροτοῖσι.

Quisquis haec leges, affectum in me, aut pro me pone: μικρὸν φροντίζων τοῦ Λειψίου, τῆς δὲ ἀληθείας πολὺ μᾶλλον. Dixi ego, nobiles illas Oratione Eumenii scholas (Maenianas ipse appellat) Augustoduni in Celtica fuisse; tu, Pighi, Augusto-Clivii eas collocas in extrema Belgica ad Rhenum. Ita toto solo et caelo, quod dicitur, dissidemus. Tua argumenta praevidebo, subseram mea. Ais primo, niti te sacra Constantii Caesaris epistola (ea Orationi inserta est), in qua Augusto-Cliviensium oppidum discrte nominatur. Verba: *Merentur et Galli nostri, ut eorum liberis, quorum vita in Augusto-Cliviensium oppido ingenuis artibus eruditur; et ipsi adolescentes, ut eorum indoli consulere cupiamus.* Hoc, Pighi, adfers? vide, ne lunam hanc, quod Graeci dicunt, in te detrahas; aut, quod Latini, asciam tuis ipse cruribus illidas. Nam ita quidem Rhenanus vulgavit, fateor; sed, quod scire te tua interest, aliter et a mea mente diu ante illum Cuspinianus (in Panegyricis, ed. Viennae, 1513); in quo reperies, *Augustodunensium oppido*, clare. Utri credendum magis? Ego huic censeam, non solum, quia vir simplicissimae probitatis, sed magis, quia libris probis et vetustis usus (tota editio docet, infinitis partibus illa Rhenani melior, immo et auctior), quos alter habuisse (in ipsa praef.) fatetur nullos. Igitur hoc telum anceps, aut tibi adversum; ideoque validiore iam pugnas. Exstat ipsius Eumenii, inquis, Clivii etiamnunc statua, monumentum et scholae olim et eius doctrinae. Commovisti me eo argumento, quum legi, fateor; sed idem facile in gradum reposuisti, descriptione quam addis. Qui enim evincis, aut illam talem statuam Eumenii esse, aut prisci omnino aevi? *Stat*, inquis, (nam verba

tua usurpo) *in vestitu sui temporis, tunica videlicet talari tectus; et calcei ex aluta pedem ac talos cingunt, et supra pedem exsecti atque fenestrati sunt. Comam in fronte et cervice decurtatam aequaliter constringit vitta; sicut ventrem latus balteus atque bullatus. Dextra massam vel auri vel argenti in patera positam praesentare videtur: sinistra tenuit ferulam demissam, magisterii insigne.* Tuam fidem, Pighi. Haec insignia Eumenio rhetori conveniunt? Balteusne? qui militum esse solet (quod adeo magis apparet, quia bullatus). Vittaue? quae sacerdotum. Ferula? quae paedagogorum; non istorum (ne id nobis suadeas) qui publice et cum dignitate docebant. Iam coma illa sic decurtata, tunica illa ad talos, et calcei, nunquam a tam prisco habitu mihi videantur, quidquid adferat tua Peitho. Velim, et illud bona venia quaesitum, an nomen Eumenii insculptum in hac statua est? non enim dicis. Si est; aliquod pro te argumentum fateor, sed fluxum; quia plures fuerunt Eumenii: si non est; quid urges non ancipiti coniectura? Sed transis ab hoc musculo ad duplicem arietem; quos intorques verbis et viribus Eumenii, at moenia nostra valde quatis. Primum, inquis, Eumenius ipse docet sentire se de Clivio, quum ait, *urbem suam latrocinio bataviçae rebellionis obsessam, Romani principis auxilium flagitasse.* Belle hoc in Rhenanos accolas convenit, qui vicini Batavis; in Augustodunenses qui potest? aut quis credat, Batavos ab extremo Oceano, per tot sola terrarum, in mediam Celticam penetrasse? idque, quum tot oppida interiecta, et praesidia ubique romana. Ne ego quidem, mi Pighi, credo; sed arietem hunc tuum pridem haud incallide laqueo averti. Nam vitium hic verbi esse, et *bagaudicae* legendum, docui iu commentario meo; quem peto legas. Aetolica haec audacia est, inquies. Non est: vide tempora, vide historiam; optime de Bagaudis omnia conveniunt; haud aeque de Batavis, qui Romanis tunc fidi; qui fracti, et iniurias a barbaris varias acceperunt, non ipsi aliis intulerunt. Tu ipse haeres et ambigue obsidionem hanc ad Taciti imp. tempora refers; sub quo Franci aliaeque Germanorum gentes Bataviam et Galliam vastarint. Sed qui doces, ipsos Batavos alianu tunc vastasse? Id enim necessum est, si probu verba *bataviçae rebellionis.* Vocat etiam *latrocinium:* quod a me est, quia Victor aliique Bagaudas hos appellant *agrestes ac latrones.* Argumentum ultimum. Verba, inquis, Eumenii, c. 18, ita clare et graphice Clivium et finitimae regionis situm describunt, ut trahi aliorsum nulla vi possint. Videamus, ponam ipsa pluscula. *Nisi forte non gravior Britanniam ruina depresserat, quam si perfuso tegeretur Oceano; quae profundissimo Poenorum* (ita Rhenanus; tu, *Pictonum*, legis; Cuspinianus, *poenarum*, quem sequor) *gurgite liberata ad conspectum romanae lucis emersit. Aut haec ipsa, quae modo desiuit esse Barbaria, non magis feritate Francorum velut hausta desederat, quam si eam circumfusa flumina et mare alluens operuisset.* En, velut in tabula, ut ais, depictam exponit Bataviam cum vicina Germania; quos ramis suis Rhenus circumfundit, et Mosa alluit, et Oceani sinus ubique tangunt. *Ubi autem Aeduis mare alluens? ubi circumfusa flumina?* Pax, mi Pighi, obiecto lanae sacco arietis huius ictum mollio et excipio. Aeduos non describi fateor; affirmo totam Galliam, in qua Aedui. Franci quae loca magis vastarunt, immo ceperunt et sibi insede-

runt, quam Galliam? Itaque quum Francos nominet, vides quam apposite et omninm bistoriarum eius aevi consensu ad Galliam id trahamus. Sed ubi mare, inquis, et flumina? conspicua et in aperto. Quid enim clarius, quam Galliam mari utrimque allui? quid certius, quam Rheno et Rhudano circumfundi, et multis aliis fluminibus perfundi? Itaque, mi optime et doctissime Pighi (talis revera es), vide, ne, dum nimium pro gloria Cliviensium tuorum principum (cui et nos ex animo favemus, sed vanis rerum eam non augemus) pugnas, veritatem deseras: quam nos fulcimus his etiam argumentis:

Primum quaero, ubi aut a quo scriptore idoneo et veteri nominatum istud Clivium? Adfers nullum. Nam quod Antonius Clevum nominat, in Britannia scilicet id pouit, in hoc limite nusquam. Coniecturas aliquot recenses, et nescio quid ex vulgi fama de Iulio Caesare; sed obsecro, si tam vetustum hoc oppidum sive castrum, nonne mirum, silentio id ab omnibus superis, mediis, imis scriptoribus, quasi de compacto, praeteritum? Et ferrem, si iu vili loco: sed urbem Maenianis istis celebrem, coloniam pop. Rom. (nam hoc quoque Eomenius tradit) verbulo unsquam nominari, quae incuria vel potius iniuria est?

Deiude. Clivium tuum in Rheni limite situm est, in confinio tot barbarorum. Quis acri pectore tibi dabit, scholam institutam in officina illa Martis?

Tertio. Magna et ampla ea urbs fuit, de qua Eomenius agit; templa pulcherrima habuit; capitolium et aquaeductus et omnia more romano, vide c. 9. Cedo, ubi apud vos haec vestigia? Suspicione levi ea quaeris; sed re et veritate reperies Augustoduni. Eius *muros spatiosi ambitus* Ammianus XVI, 2, appellat; *maenium Augustoduni magnitudinem vetustam*, XV, 11: et clara indicia etiam nunc exstant, indice et teste Petro San-Iuliano, qui Burgundiam gallice descripsit nuper.

Quartu. Scribit Eumenius c. 4, *civitatem istam et olim fraterno populi romani nomine gloriatam*. Nonne verissimum et testatissimum illud in Aeduis? de Clivio ubi tale reperis? Perfugium quaeris in Batavis; et illi etiam, inquis, appellati fratres et amici populi romani. Scio, et commentariis meis iampridem inserui; sed hoc quoque scio, quod non vulgo: et si Batavi, non tamen ideo vicini Galli. Alia illorum caussa est; qui tributorum immunes, semi-liberi, arma tantum et viros imperio suppeditabant. Itaque iure socios se dixerunt, fratres, amicos. In vobis quid simile? qui veri Galli et tributarii, iam diu grave iugum ferebatis romanae servitutis.

Quinto. Vetustissimae sunt illae Eumeniae Maenianae. Colligas vel ex his verbis c. 9: *Maenianae illae scholae quondam pulcherrimo opere et studiorum frequentia celebres*. Quod de Augustoduno certum; ubi scholam a nobilitate omni gallica frequentatam, Tacitus iam inde sub Tiberio agnoscit A. III, 43. De Clivio nihil tale habemus, praeter suspicari.

Sexto. Maenianas illas *inter Apollinis templum atque Capitolium* Eomenius pouit c. 3. Atqui Apollinis quoque templum in Flavia Aeduorum sive Augustoduno inclutum fuisse, alius panegyristes testatur iu Oratione Constantino dicta.

Postremo. Eumenius, c. 4, *artifices transmarinos et ex amplissimis*

provinciarum ordinibus incolas novos indultos suae civitati ab imperatoribus, scribit. Alius orator, in Paneg. ad Maximinum [1]: *Civitas Aeduorum*, inquit, *ex hac britannicae facultate victoriae plurimos, quibus illae provinciae redundabant, accepit artifices.* Nonne eadem de re palam atque urbe loquuntur? Et quid verba facio? citius pili nascantur in hac manus vola, quam opinio tua, Pighi, in mea mente, ex iis quidem, quae adhuc dixisti. Nam firmiora si adfers, facile ego Plaucus aut Deillius, nec morabor transfugii (dummodo in Veritatis castra) ullam notam. Haec candide a me scripta, homo candidissime, sine ulla frontis nubecula, sic leges.

[1] Falsum hoc. Leguntur ista in Or. Eumenii paneg. dicta Constantio Chlaro Caes. c. 21.

IVSTI LIPSII EXCURS. H.

N.° 12. CAP. XLV. *Memorare « veteres Gallorum glorias. »*

(Hic *Brotier* egregium hoc argumentum gallicarum rerum scriptoribus intactum his verbis tractavit.)

Arctissima erat a. U. c. 140, ante C. 614, sub Tarquinio Prisco romana res, quum florentissimum iam vigebat Gallorum regnum. Summa imperii tum fuit penes Bituriges (*le Berry*). Ii regem dabant, qui Celtico, seu omni Galliae, imperitaret; eaque erat regni felicitas, ut in terra frugum hominumque fertilissima abundans multitudo vix regi posse videretur. Ambigatus rex, virtute fortunaque cum sua tum publica praepollens, et magno iam natu, exonerare praegravante turba regnum cupiit. Bellovesum ac Signvesum, sororis filios, impigros iuvenes, monuit, ut sortirentur novas terras, quas quaererent, permisitque quantum ipsi vellent numerum hominum exeirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Sortes Sigoveso Hercynios saltus, Belloveso Italiam, adsignavere.

Fortunam quum ita essent sortiti, Bellovesus, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit (nunc, *le Berry, l'Auvergne, les diocèses de Sens et d'Auxerre, la Bourgogne et le Nivernais, le Mâconais et la Bresse, le pays Chartrain et l'Orléanais, le Maine et le diocèse d'Évreux*). Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos (*les diocèses de Valence et de Saint-Paul-trois-châteaux*) venit. Alpes oppositae erant, nulla dum via (nisi cui de Hercule fabulis credere libet) superatae. Galli, duce Belloveso, Taurino saltu (*le Mont-Cenis*) eas transcenderunt; fusisque Tuscis (*les Toscans*), qui quidquid est Alpes inter et Padum (*le Pô*) obtinebant, haud procul Ticino flumine (*le Tésin*) consedere. Audito agrum Insubrium appellari, cognomine Insubribus pago Aeduorum, ibi, omen sequentes loci, condidere urbem, et Mediolanum (*Milan*) appellarunt. Livius, lib. V, c. 34.

Cenomani (*les habitans du Maine*), favente Belloveso, duceque Elitovio, eodem saltu secuti, locos occupavere, ubi nunc Brixia ac Verona

(*Brescia e Verona*) urbes sunt. Salluvii (*habitans d'Aix en Provence*); exemplo et fortuna invitati, non adeo tamen progressi, circa Ticinum amnem (*le Tésin*) incoluere. Boii et Lingones (*partie de la Franche-Comté et Langres*), Poenino saltu (*Grand Saint-Bernard*) Alpes transgressi sunt; at quum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo (*les Toscans*), sed etiam Umbros (*les habitans de l'Ombrie*), agro pellunt: intra Apenninum tamen se tenuere. Tum Senones (*les habitans de Sens et d'Auxerre*), recentissimi advenarum, quum cuncta occupata reperissent: ultra progredi coacti sunt, sedesque posuere ab Ufeute flumine (*l'Aufente*), prope Ravennam, ad fluvium Aesim (*Esino*), haud procul Ancona. Livius, lib. V, c. 35.

Huc usque protendebatur Cisalpinorum Gallorum imperium, ducentisque ferme abhinc annis non modo Italiae dominabantur, sed eam inexhausta foecunditate oppleverant, quum Senones, quaesitis in Etruria novis sedibus, Clusium (*Chiusi*) obsedere, Romae imminentes. Ob commune periculum missi Romanorum legati, a Clusinis acciti, qui quaererent, quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma. Respondere Galli, se in armis ius ferre, et omnia fortium virorum esse. Quumque legati, contra ius gentium, arma capere essent ausi, Gallorumque legatio Romam missa, ut eam iniuriam quereretur, indigne fuisset excepta, Galli, ira succensi, Clusinos omittunt, et concitato agmine Romam petunt, Brenno duce, a. U. c. 364, a. C. 390. Victi ad Alliam flumen (*Torrente di Catino*) Romani; capta Roma; ferme expugnatum Capitolium; et a victoribus Gallis factum populi Romani pretium mille pondo auri (gallicae monetae circiter 933,334 fr.). Livius, lib. V, c. 35 et seq.; Plinius, lib. XXXIII, c. 1, sect. 5.

Haud illaetior fuerat Sigovesi fortuna. Occupata Hercynia silva, quae maximam Germaniae partem tum obtinebat, Galli, quos inter insignes erant Volcae Tectosages (*Toulouse*), per strages barbarorum, Illyricos sinus (*la Carniole, l'Esclavonie*) penetravere, consederecque in Pannonia (*la Hongrie, l'Autriche*). Domitis Pannoniis, per multos annos cum finitimis varia bella gesserunt. Ibi quum gens aspera, audax, bellicosa, numero et fortuna crevisset, novam laudis materiem amplioresque opes quaesivit. Petita, Cambaule duce, Thracia (*la Romanie*), eaque vastata, Galli spoliis onusti Pannoniam vicinasque sedes repetiere. Pausanias, in Phocicis, lib. X, p. 843.

Nec diuturna fuit quies; iterumque recrudescente belli et praedae cupidine, Galli tres in partes exercitum dividunt, a. U. c. 473. a. C. 281. Pars, Bolgio duce, Macedoniam aggressa est; annoque sequenti, victo acie et interfacto Ptolemaeo Cerauno, Macedonum rege, nondum ausi Graeciam ingredi, suas in sedes rediere. Pars altera, Brenno (is Brenno Romanorum victore iunior) et Acichorio ducibus, universae Graeciae minas intentabat: direpta Aetolia (*Ulokia, dans la Grèce*), Delphos, locum immensis thesauris ob Apollinis religionem clarissimum, petebat. Graecia, religionis, gloriae, opum discrimine commota, Brenno obviam iit. Ad Thermopylas Parnassumque montem Delphis (*Castri*) vicinum victus est: tanta tamque atrox tempestatum, fulminum, frigorumque vis terrae motu exorta est, ut ingens eius exercitus deletus occubuerit,

vixque superstes fuerit, qui cladis nuntium ferret. Brennus, confectus vulneribus, largius hausto vino, sibi vitae finem, et cladis solatium fecit, a. U. c. 476, a. C. 278. Pars tertia, Brenno concors, et cum eo in Dardanos (*la Servie*) usque profecta, ibi militaribus dissidiis meliorique fato ab eo divulsa, Thraciam repetiit, ducibus Leonorio et Lutario; Byzantium occupavit, oram Propontidis vectigalem habuit, eiusque urbes obtinuit. Tum audita Asiae ubertate, cupido invasit in eam transeundi. Lysimachia (*Hexamili*) fraude capta, Chersonesoque omni possessa, ad Hellespontum ventum est. Ibi Lutarios, Macedonibus, quos per speciem legationis Antipater, praefectus eius orae, ad speculandum miserat, duas tectas naves et tres limbos adimit: bis alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias traiicit, a. U. c. 477, a C. 277. Iam Leonorius, exoratus a Nicomede, Bithyniae rege, ut ipsi opem ferret, a Byzantio transmiserat. Coëunt Lutarius et Leonorius, auxilia Nicomedi dant adversus Zyboeam, qui partem Bithyniae tenebat: eorum maxime opera devictus Zyboea est, Bithyniaque omnis (*la partie occidentale de la Bursie*) in ditionem Nicomedis concessit. Pausanias, l. c.; Polyb. lib. IV, p. 436; Livius, lib. XXXVIII, c. 16.

Victores Galli, et de Nicomede optime meriti, profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Nec plus ex viginti millibus hominum, quam decem millia armata erant; tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum montem incolunt, gentibus iniecerunt, ut quas adissent, quasque non adissent, pariterque ultimae propinquis imperio parerent. Nova eorum dominatio de eorum nomine Gallograecia, Galatiave nuncupata est. Vectigalemque Asiam ita inter se divisere, ut Trocmis Hellesponti ora data sit, Tolistoboii Aeolida atque Ioniam, Tectosages mediterranea Asiae sortiti sint, et stipendium tota cis Taurum Asia (*la Natolie*), exigebant. Sedem autem ipsi circa Halyn flumen (*Kisil Ermak*) ceperunt: tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Immo ita penes Gallos fuit in Oriente belli pacisque arbitrium, ut, quum eorum iuventus quam maximae foecunditatis Asiam omnem velut examine aliquo implesset, neque reges Orientis, teste Iustino, sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserint: neque pulsi regno ad alios quam ad Gallos confugerint. Isque erat terror gallici nominis, et armorum invicta felicitas, ut aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine gallica virtute arbitrarentur. Livius, loc. cit.; Iustinus, lib. XXV, c. 2.

Quot quantisque postea in Asia, in Europa, victoriis atque cladibus exercita fuerit virtus gallica, quas novas terras quaesierit, quomodo cum Hiberis (*la partie occidentale de la Nouvelle Castille et une grande partie de l'Aragon*), fortissimis Hispaniae populis, arma, nomen, sanguinemque sociaverit, quantum inclaruerit Celtiberorum nomen, quae fuerint Gallorum cum Britannis, cum Germanis commercia, prodere immensum foret, et nostrae dissertationis fines longe egrederetur. At satis sit veteres Gallorum glorias indigitasse. Verum quod in antiqua historia utilissimum est, ad recentiorem memoriam animum revolvamus, at in tantis rerum saeculorumque vicissitudinibus eundem in Gallis animum recognoscamus.

Inde irrequieta illa Caroli Magni virtus, quae tot bellis periculisque tanta tamque disiuncta terrarum spatia nobilitavit. Inde tantis Gallorum animis quaesitum ac fundatum a *Godefroi de Bouillon*, heroum maximo, Hierosolymitanum regnum. Inde toties a gallicis regibus nobilitateque gallica teutata Aegyptus, occupatum Constantinopolitanum imperium, Asia gallicis dominationibus respersa. Inde tot bella per Italiam gesta. Inde eum acerrimis Ferdinandi et Caroli V iudiciis adserta est publica tranquillitas, et politicis ponderibus librata Europa, nec iam ullus superfuit bellicis incursionibus locus, Galli irrequieta sua nobilitate aguntur semper et circumaguntur; atque, licet patriam suam plurimum faciant, externam quamque plerumque sperant, militia tamen, artibus, literis, commerciis, ministeriis denique omnibus utuntur et quandoque abutuntur, ut totum pervagentur orbem, ita ut, maxime in Europa, non urbs, non oppidum, saepe ne unus quidem sit vicus, in quo Gallus aliquis non occurrat. Inde, si bellici facinoris, bellicae gloriae spes uspiam adfulgeat, statim praetervolat Gallus, nec locorum intervallis, nec periculorum difficultatibus deterritus, ut vidimus, quum exiguissima Gallorum manus, duce viro avitis Boiis (*ceux du Bourbonnais*), qui totum ferme orbem militaribus suis expeditionibus perlustrarunt, animo et virtute simillimo, Cracoviam expugnavit, et, quod ferme incredibile, tamdiu servavit. Adeo in gallico sanguine constans et sui similis natura!

Brotier.

N.º 13. Cap. LII. *Luxus qui immensum proruperat.*

(Haec *Brotier* de luxu Romanorum dicenda censuit.)

M. Scaurus, Syllae, tot millium proscriptione funestissimi, privignus, luxu suo funestior, mores civiles aedilitate sua prostravit, circa a. U. c. 678; theatrumque temporarium, vix uno mense futurum in usu, posuit. *Scena ei triplex in altitudinem 360 columnarum..... ima pars scenae e marmore fuit; media e vitro, inaudito etiam postea luxuriae genere; summa e tabulis inauratis. Columnae imae duodequadragenum pedum. Signa aerea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cavea ipsa cepit hominum 80 millia..... Reliquus apparatus tantus Attalica veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, ut in Tusculanam villam reportatis, quae superfluebant, quotidiani usus deliciis, incensa villa ab iratis servis, concremaretur ad* HS. *millies* (gallicae monetae 19,214,839 fr.). Plin. lib. XXXVI, c. 2, 6 et 15.

Luxus ille domesticus brevi apud Romanos eviluit. In hac rerum suarum satietate, alienarum avidi, peregrinos odores ex felici Arabia, ex India et Seribus margaritas petiere tam effraena luxuria, ut *minima computatione millies centena millia sestertium* (gallicae monetae 19,214,839 fr.) *annis omnibus imperio* adimerent. *Tanto illis deliciae et feminae* constabant. Plin. lib. XII, c. 18.

At quod portentosum magis, post Actiacam victoriam luxus in ingluviem transiit. Pisces hominum, coqui *triumphorum pretiis* parati: et

M. Apicius, inter gulae proceres maximus, de quo plura dicentur Annal. lib. IV, c. 1, *immensa re familiari comessationibus exsorpta*, quum superesse sibi tantum sestertium centies (gallicae monetae 1,921,483 fr.) computasset, vitam veneno finivit, *ne in ultima fame viveret*. Iuvenal. lib. IV, c. 23; Plin. lib. IX, c. 17; Senec. Consol. ad Helviam, lib. X.

Quid haec? si cogitemus margaritas ipsas in gulas fuisse conditas. Cleopatram enim, solam se centies HS. (gallicae monetae 1,921,483 fr.) coenaturam gloriatam, et margarita, singulari ac vere unico naturae opere, aceto liquefacta et epota superbam, aemulati sunt, *ne* hac luxuriae gloria spoliarentur. *Prior id fecit Romae* in unionibus magnae taxationis Clodius, histrionis *Aesopi filius*: expertus enim *in gloria palati quid saperent margaritae*, atque ut decies HS. (gallicae monetae 192,130 fr.) solidum absorpsit, mirumque placuit; *ne solus hoc sciret, singulos uniones convivis quoque obsorbendos dedit*: quod *Romae in promiscuum ac frequentem usum* venit. Pliu. lib. IX, c. 35; Horat. lib. II, satyr. 3, v. 240. Tali filio dignum patrem, Aesopum non puduerat patinam habere HS. centum (gallicae monetae 19,213 fr.) taxatam: *in quo posuerat aves cantu aliquo aut humano sermone vocales*, HS. sex (gallicae monetae 1,153 fr.) *singulas coëmtas, nulla alio inductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis manderet, ne quaestus quidem suos reveritus illos opimos, et voce meritos*. Plin. lib. X, c. 51.

Quis postea miretur P. Clodium, a Milone occisum, *sestertium centies et quadragies octies* (gallicae monetae 2,843,894 fr.) *domo emta*, habitasse? Plin. lib. XXXVI, c. 15. *Vasa coquinaria ex argento* Calvum oratorem habuisse, *et duos scyphos Mentoris artificis* caelatos sestertiis C. (gallicae monetae 19,213 fr.) *nunquam his uti propter verecundiam ausum*: inventas *carrucas ex argento* caelatas; *lances e centenis libris argenti factas*; *lectos mulierum totos opertos argento*, postea *aureos* fuisse. Plin. lib. XXXIII, c. 2. Ipsum M. Tullium Ciceronem *in illa* sua *paupertate*, et *illo aevo*, veteris parcimoniae nondum oblito, mensam citream HS. X (gallicae monetae 192,130 fr.) emisse: aliam a Cethegis descendentem HS. XIV, (gallicae monetae 268,971 fr.) fuisse permutatam. Plin. lib. XIII, c. 15. Quid loquar libidinis portenta, et unum spadonem, de quo supra cap. 49, a Seiano HS. D (gallicae monetae 9,607,420 fr.) emtum? Quid dicam tanto acriorem circa tabulas et statuas insaniam, quanto honestiori specie?

At quas ergo opes habebant Romani, ut tanto luxui sufficerent? Illas aestimemus, non ex Crasso, aetatis suae Quiritium post Syllam ditissimo, qui in agris HS. $\overline{\text{MM}}$. (gallicae monetae 38,429,680 fr.) possedit; sed ex C. Caecilio Claudio Isidoro, homine satis ignobili, qui, *Asinio Gallo et Marcio Censorino coss.* a. U. c. 746, a. C. 8, 6 *kal. febr. testamento suo edixit, quamvis multo civili bello perdidisset, tamen relinquere servorum quatuor millia centum sedecim: iuga boum tria millia sexcenta, reliqui pecoris CC. quinquaginta septem millia: in numerato* HS. $\overline{\text{DC}}$. (gallicae monetae 11,528,904 fr.) *Funerari se iussit* HS. $\overline{\text{XI}}$. (gallicae monetae 211,343 fr.), Plin. lib. XXXIII, c. 10. Ipse augur Cn. Lentulus, homo *ingenii tam sterilis, quam pusilli animi*, ab Augusto, ad quem attulerat

paupertatem, ditatus, *quater millies sestertium* (gallicae monetae 76,859,359 fr.) congessit. Senec. de Benefic. lib. II, c. 27.

Observandum adhuc hic luxus initia recenseri; adolevisse sub Caligula; sub Claudio, et Nerone ita adcrevisse, ut philosophus Seneca, qui praeter villas aliaque plurima, quingentas citreas mensas, et HS. ter millies (gallicae monetae 57,644,519 fr.) paraverat, vix locuples appellaretur, et libertinis pauperior esset. Dio, lib. LXI, p. 694; Tacit. Annal. lib. XIII, c. 42; lib. XIV, c. 55.

Ita luxuriae pestis grassata est in populo, *cui olim bina iugera satis* fuerant, nec ullis *maiorem modum* attribuerat Romulus (Plin. lib. XVII, c. 2); qui arantem quatuor sua iugera, nudum, et pleno pulveris ore, quum Viator dictaturam ei attulit, a. U. c. 296, Quinctium Cincinnatum laudaverat (Plin. lib. XVIII, c. 3); qui *Cornelium Rufinum, bis consulem, et dictatura functum*, a censore Fabricio senatu motum, *ob luxuriae notam, quod decem pondo libras* (gallicae monetae 645 fr.) *argenti facti* haberet, a. U. c. 479, irriserat (Gellius, lib. IV, c. 8). At devicta Asia, a. U. c. 564, luxuriam in Italiam misit. Lente et verecunde excepta, Scipio Africanus, a. U. c. 571, libras XXXII argenti, (gallicae monetae 2,066 fr.) heredi reliquit. Frater eius Allobrogicus primus omnium pondo mille (gallicae monetae 64,556 fr.) habuit.

Malorum feracior exstitit annus Urbis 608, quo eversa Carthago aemulationem, virtutis parentem, sustulit; incensa Corinthus, capta Achaia, signa et tabulas pictas invexere. Donata demum ab Attalo Asia, a. U. c. 621, civitatem paullatim assuetam amare et admirari opulentiam externam, ultroque in insanias, quas memoravimus, ruituram, penitus perdidit.

Verum, ne tota haec disquisitio in admirationem indignationemve exeat, singularem Cl. *de Montesquieu* (*Esprit des Lois*, lib. VII, c. 4; vol. 1, p. 158) de luxu sententiam paucis expendamus. Haec praecipua eius, quae nos spectant, capita: Tiberium existimasse luxum in regnis esse necessarium; illum in literis, quae capite sequenti leguntur, approbasse. Unde adstruit in regnis luxus necessitatem; nullas in iis debere esse leges sumptuarias: et concludit respublicas luxu, regna egestate perire: *Tibère voyait bien qu'il ne fallait plus de lois somptuaires..... Le luxe est donc nécessaire dans les états monarchiques.... Tout ceci mène à une réflexion: les républiques finissent par le luxe; les monarchies par la pauvreté.*

At *Tiberius Caesar, minime comis imperator*, immo *tristissimus*, ut constat, *hominum*, teste Plinio, lib. XXVIII, c. 2, et lib. XXXV, c. 4, luxui fuit semper infensissimus: Sueton. in Tiber. cap. 34. In egregiis suis hac de re literis luxum toleravit, non approbavit. Noverat princeps callidus, et regnatricis artis peritissimus, irrepentibus vitiis cito occurrendum; vigentibus, acriter, sed lente obsistendum; insanabilibus, ne crescant, connivendum. Vitia esse atrocia, quae severitate extermines: esse dulcia, quae severitate irrites. Luxum dulce esse vitium, extremis reipublicae exemplis et Augusti libidinibus factum insanabile; igitur dissimulandum, maliqua remedium, vel ex austeritate principum, quorum exempla plurimum valent, luxusque infamia, petendum; vel tempori, quod,

ut virtutes in vitia, ita quoque, sed raro, vitia in melius mutat, permittendum. Fateor respublicas luxu perire: regna quoque luxu perire contendo. Nec unquam audivi Babylonica, Assyria, Aegyptia, Parthica, aliaque luxu celebratissima regna egestate periisse. Luxu pereunt respublicae, crescente ambitione: luxu pereunt regna, decrescente virtute. In republica luxus erigit animos: in regno deprimit. Luxu reipublicae, civis, aequalitate exuta, dominationem affectat: luxu regnorum, civis, induta aequalitate, dominationem aspernatur. Optima respublica, in qua nullus est luxus: regnum optimum, in quo luxus pro conditionum varietate varius, et in singulis modestus.

Brotier.

N.° 14. Cap. LIII. *Lapidum caussa, pecuniae nostrae ad externas aut hostiles gentes transferuntur?*

Seneca, de Benef. lib. VII, c. 9: *Video uniones non singulos singulis auribus comparatos (iam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt); iunguntur inter se, et insuper alii bini supponuntur* (forte *suppanguntur*, ed. Gron. *superponuntur*). *Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi bina ac terna patrimonia singulis auribus pependissent.* Tertull. acute, de Cultu fem. I, 9: *Graciles aurium cutes calendarium expendunt, et in sinistra per singulos digitos sacris singulis ludit.* Augustinus hoc amplius queritur, suo aevo insanisse in turpi isto aurium cultu etiam viros: quem vide, si lubet, Epist. 84. Eum luxuriae ritum referre quidam conantur ad aevum priscum, ex Valerii verbis V, 2, 1, de Marcio Coriolano exorato a feminis: *In quarum honorem senatus matronarum ordinem benignissimis decretis adornavit. Sanxit namque, uti feminis semita viri cederent, confessus plus salutis reip. in stola, quam in armis, fuisse; vetustisque aurium insignibus novum vittae discrimen adiecit.* Legunt enim, *inaurium insignibus*: non probo, et fortasse nec notae quidem tunc Italiae gemmae. Scripserim, *vetustisque crinium insignibus.* Crinibus enim posituque comarum matronae antiquitus discretae ab innuptis. Tertullianus, de Virg. velandis, c. 12: *Simulque se mulieres intellexerunt...., vertunt capillum, et acu lasciviore comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisis apertam professae mulieritatem.* Plautus, Milite, III, 1, 196:

> Utique eam ornatam adducas matronarum modo,
> Capite compto, crines, vittasque habeat.

Mostellaria, I, 3, 69:

> Soli gerundum morem censeo, et capiundos crines.

Id est, nubendum. Festus: *Senis crinibus nubentes ornantur, quod*, etc. Senis crinibus, id est, sex crinium orbibus, sive sertis. Implexi igitur capilli matronales, ut exemplum petere licet a statuis nummisque, virginum puerorumque cirri et cincinni. Ammianus, XIV, 6: *Et licet, quocumque oculos flexeris, feminas affatim multas spectare cirratas; quibus*,

si nupsissent, per aetatem ter iam nixus poterat suppetere liberorum. Cirratas, capio innuptas; uti Persius I, 29, eodem epitheto de pueris:

> Tun' cirratorum centum dictata fuisse
> Pro nihilo pendas!....

Valerii ergo mens, praeter crinium discrimen, adiectam illis et alteram vittam. De qua Capellam accipio de nupt. Philol. I, p. 3, ed. Grotii: *Iunoquoque ex purgatioris auri splendente vena addiderat crinibus sociale vinculum.* Propert. IV, 11, 34:

> Vinxit et acceptas altera vitta comas.

Ubi legi in vet. cod. *aspersas:* et placet, referoque ad aspersionem aquae nuptiis solennem. De qua idem IV, 3, 15:

> Et Stygio sum sparsa lacu, nec recta capillis
> Vitta data est.....

IVSTI LIPSII Excurs. I.

N.° 15. CAP. LV. ***Remissa aedilibus talis cura.***

Talem curam suscipere noluit princeps, ad aediles remissa est; permissumque ut veteribus uterentur legibus, id est, divitibus ganeonibus parcerent, in plebem aliquando saevirent. Haec ita esse accipienda patet ex Suetonio in Tiber. c. 34: *Dato aedilibus negotio, popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent.* Quumque equites acerrimi essent luxuriae institores, et dignitate sua defenderentur, equestrem ordinem in arctiorem formam redegit Tiberius, ut minor esset licentia. Id contigit, teste Plinio, anno sequente; et miror Tacitum rem adeo gravam in Annalibus suis siluisse. Itaque audiamus Plinium, lib. XXXIII, c. 2: *Tiberii demum principatus nono anno in unitatem venit equester ordo: annulorumque auctoritati forma constituta est, C. Asinio Pollione, C. Antistio vetere coss. a. U. c.* 775, *quod miremur futili pene de caussa, quum C. Sulpicius Galba, dum iuvenalem famam apud principem popinarum poenis aucupatur, questus esset in senatu, vulgo institores eius culpae defendi annulis. Hac de caussa constitutum, nec cui ius id esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri avoque paterno sestertia* CCCC (gallicae monetae 77,851 fr.) *census fuisset, et lege Iulia theatrali in* XIV *ordinibus sedendi.* Nunc vero *remittere*, pro *iterum mittere, permittere*, dici ita compertum, ut exemplis supersedeam, licet id latinitati repugnare pronuntiet Ernestus, et eum Lipsio, Freinshemio aliisque plurimis, aediles cura coërcendi luxus fuisse exoneratos contendat.

BROTIER.

(Sic *Dureau de Lamolle* scripsit: *il dispensa les édiles de pareils soins.*)

N.° 16. Cap. LVI. *Augustus delegit Tiberium, ne successor in incerto foret.*

(Hunc insignem locum Iosias Mercerus, socer Salmasii, accurate expendit, et his verbis dirimit consultationem, an principi designandus sit successor.)

Quaestio maxima, et cuius partes fecerim duas: primam, an reipublicae id expediat; alteram, an principi. In prima generatim hoc censuerim, expedire semper reipublicae, ne successor in incerto sit; qui, si quid humanitus accidat principi, consensu omnium firmatus suscipiat gubernacula: cognito multis experimentis nasci maximas turbas, si princeps nullo certo successore moriatur, trahentibus ad se pluribus summam imperii. Cuius rei nullum clarius documentum imperio Alexandri Magni, quo nullum florentius, nec maius unquam fuit pro brevitate temporis, quo paratum primo, dein auctum: nec venerat adhuc eo, ut mole sua caderet, quod solet in magnis imperiis; quum recens adhuc et florens nondum corruptionem ex senio metueret; nisi tu dicas, quod brevi adoleverat, brevi perire debuisse; ut contra quae magno molimine crescunt, diutius manere, experimentis cognitum semper. Sed utut sit, nulla alia caussa desolatum tam cito, quam quod moriens Alexander successorem sibi nullum certum reliquisset. Erat hinc filius parvulus adhuc in cunis, cui favor a patre apud multos: illinc frater Aridaeus, qui et studia multorum habuit memoria patris Philippi, qui, ut non tam latum imperium quaesierat, ita ea fundamenta iecerat, sine quibus nec Alexander ad illa venisset. Alia ex parte Perdiccam imperatorem sibi volebant quidam, ob anulum ab Alexandro moriente ipsi datum, et supremam voluntatem principis quovis iure potiorem rati; eius maxime, qui imperium relinqueret non a patre aut avo, sed a se paratum. Haec studia dum diversos duces rapiunt in partes, pessumdedere partam Macedonum nomini tanto labore gloriam; quae non accidissent, si obviam itum ab Alexandro vivo fuisset huic discidio. Sed nulla eius culpa, mortui antequam de morte cogitandum sibi putaret; exemplum tamen, quovis tempore facturum ex officio principem, si successorem destinet sibi. Quo exemplo contentus ero in hac parte prima: sequitur pars altera consultationis, an expediat principi, et destinatio successoris munimento sit vivo; an irritet scelera desperatorum. Qua in re consilium refert Tacitus divi Augusti, principis sapientissimi atque optimi, qui primus post fluctuantes reipublicae romanae reliquias inter tot adversos, hos partium diversarum, illos libertatis memores, gratae usque omnibus, nisi iis quibus status integer republica integra esse non potest; primus, inquam, inter tot obstantia constituerit sibi securam et longe pacatam dominationem summam; eius igitur consilium hoc fuit, diligendum a vivo successorem, et destinatum augendum honoribus, *ne successor in incerto sit; sic cohiberi pravas aliorum spes ratus.* Quod consilium secutus eventus felix comprobavit. Opponitur contra exemplum Galbae, qui securus pacatum imperium tenere potuit, nisi Pisonem sibi adoptando successorem designasset. Ante id factum enim Otho nihil movebat: perfecto,

spe deiectus, imperii tentavit extrema, perfecitque. Certa responsio huic exemplo. Malum id maximum in republico, quum plures vivo principe sibi promittunt successionem; sed nunquam maius quam ubi iis variae caussae quibus freti, et ambigua certaturis victoria; aut ubi caussa uuus potior, alter favore. Hoc in Tiberii et Galbae principatu animadvertere est. Caussa melior Piso, non quod ius aliquod ei; nam neque ex iure imperium, quod tum primum transierat a generis praerogativa ad electionis iudicium; sed quod bonus, iustus, spe fore ut sine vitio regeret rempublicam; tum favor Galbae: quae omnia suadebant eum praeferri. At militum favor Othoni; hoc est eorum, quorum in manu tum omnia. In Tiberii principatu duo successores videbantur ostendi populo, Germanicus et Drusus; utrique suus favor, sua caussa. Hic, quia filius principis, praevaluit amore patris; inferior gloria belli, metu luxuriae erumpentis in iuvene, et crudelis animi. Alter, quia eadem familia, progener Augusti, adoptatus a principe, et iussu eius qui imperium dederat principi; accedebat moderatio, et summus in eum favor populi, postremu gloria rerum gestarum. In eiusdem Tiberii extremo vitae tempore eadem ambiguitas: mortuis duobus filiis supererant nepotes duo; quisque paterui favoris ac gratiae heres. Proposui caussas ancipitis consilii sub his principibus: videamus quis successus. Tiberii in utroque melius fatum quam Galbae. Dum duo fuerunt, quorum alterum praeoptaret ipse, alter studiis omnium vocaretur, sustinuit iudicium; ne aut alterum firmando suum abiiceret, aut istum praeferendo studia popularium in se concitaret; quod noster optime notat in his verbis, *quum incolumi Germanico integrum inter duos iudicium tenuisset.* In eiusdem principis fine, neque suspensa studia inter Caligulam et Tiberium, et caussae eaedem celandi consilii et animi, quem si aperuisset, nocuisset ipsi sibi; et qui odio iam erat multis, aut, destituto proprio nepote Tiberio, miseram domus suae ruinam vidisset vivus, aut, electo, periculum praesens sibi ipsi creasset. In Galba studia quoque eadem fuerunt, at non eadem moderatio; quippe iu principe rigide praefracto et retinenti eius quod optimum videretur; non consulto, an et id salvo reipublicae statu posset. Sustinere inter duos iudicium noluit: ideo pessum iit adlecto altero, et eo qui plus poterat, minus posse debebat, coacto ad arma desperatione exspectati praemii. Sed caussa alia Galbae fuit praecipitandi iudicii, quae Tiberium non urgebat. Senem principem indolebant pati exercitus, nisi fultum munimento liberorum, aut eorum a quibus respublica opem exspectaret, princeps tutamen. Nec potuit differendo Tiberianam artem sequi, librato inter duos iudicio, quin sibi ipsi et summae rei pessime cautum iret. Sed hoc teneant principes qui in eadem alea, cavere melius rebus suis, et frangere ante potentiam eius qui abicitur, quam altero electo hic ad experiundas opes suas cogatur desperatione speratae potentiae. Bene id Augustus, qui Tiberium fregit ablegatum Rhodum, antequam Caium et Lucium nepotes eveheret ad spem certam imperii; et postmodum fregit Agrippam Postumum, electo et destinato Tiberio. At Galba non modo non fregit Othonem, sed etiam adiuvit, auxit. Pauca ei studia militum, et ea ex memoria Neronianae luxuriae, cui similis Othonis vita. Auxit studia partium Galba negando parvulo donativo, quo demulceri potue-

runt; et a dissimilitudine vitae cogendo exspectare eos a luxurioso, quod ab avaro frustra expetissent. Itaque ex iis quae diximus consilium hoc manet: si duo sint qui vocentur ad spem successionis caussis disparibus, sed quibus utrisque sua munimina, si res non urgeat, utendum Tiberii consilio; temperanda studia inter utrumque, donec melior aut omnibus probetur, aut abiecto deteriore securus ac sine aemuli metu capessat spem imperii: sin, ut in Galba, res instet, et necesse sit vel bello ingruente, cui non alius dux dari possit quam qui successor futurus, vel ingravescente aetate principis aut morbo; tunc hoc Galbae sequendum esse, ut bonum et dignum eligamus potius cum aliquo periculo, quam malum, securi futurorum et nobis solis consulentes. Deinde hoc adiiciamus, quod non servatum Galbam pessumdedit, ut quos favere deteriori princeps viderit, eos omni ope, omnibus artibus ab eo abducat: omnibus artibus dico, etiamsi a publica disciplina desciscendum sit. Galbam enim exactio disciplinae militaris, et studium frenandae impotentiae et avaritiae praetorianorum pessumdedit: quibus eo tempore indulgendum aliquid fuit potius, quam daretur caussa qua sibi ipsi arrogarent omnem licentiam. Cato praefractus nimium negando multa publicanis abalienabat ordinem equestrem a senatu, et bicipitem civitatem faciebat. Bono id consilio quidem; sed dum retinentissimi sumus alienius publicae honestatis aut iuris, saepe fit ut iniuriam et iniustitiam omnem induamus imprudentes intra moenia. Conciliandi ergo quacumque ratione, si qui erunt qui turbare posse videbuntur; aut sane exarmanda ante eorum audacia, quam cogendi ad omnia audenda, abiecto eo cui studebant. Sera remedia, tum quum vulnus saucium perduxit ad extremos halitus: serae destinae, quum ruit continuo parietum domus: et sera tum coercitio, aut conciliatio plus potentium, quum efferati ruunt ad arma, sicuti in Galba documentum clarum exstitit. In aliis principibus, si similia exempla obtenduntur, dici potest non tam esse damnosam electionem potioris, quam fuit electionis dilatio, quia dilatione spes ab aliis concipitur. Ab initio, si fieri potest, ostendendus qui destinatur imperio, ne quis spe sublevari ad res novas possit. Quod et in Galba ipso exemplum habet, quem neque Otho perculisset, si, antequam rediisset ex Hispaniis, habuisset secum successorem imperii. Dilata electio et adoptio spem Othoni creavit; dein, ea praecisa, audaciam. Haec satis sunt ad eos qui periculum metuunt principi destinanti successorem ab iis quibus ea destinatio ingrata; sed et alterum periculum ostenditur, ne is ipse qui destinatur successor audeat adversus principem, auctusque ab eo honoribus potentiam vertat in eius exitium. Huic periculo obviam itur a principe, si haec duo servarit, quae Tacitus verbo notat: *Simul modestiae Neronis et suae magnitudini fidebat.* Utrumque ut non semper concurrere potest, ita alterutro confidere debet princeps qui successorem quaerit sibi, eique in manus tradit exercitus ac cetera imperii munimina. Primum est magnitudo principis, quae firmata longo imperio, amore civium, minus sollicita est quem eligat; quia hoc unum intueri habet, eum eligi qui principe mortuo par sit rebus. Alterum, modestia designati, qui talis sit, ingenio, adsuetudine, ut, etiamsi possit, etiamsi vocetur ad imperium, malit tamen exspectare id quam scelere praeripere: qualem Germanicum sensit

Tiberius, quem certo destinasset, nisi suum praetulisset adoptivo: quae caussa ei potior quaerendae neci iuvenis inculpati, quam suspicio affectati imperii, aut invidia recusati. Augusto firmato longa pace, longa adsuetudine dominii, nullus metus a quoquam: eo securior, quemvis elegisset. Galbae recens vocatio ad imperium, nutantibus adhuc exercitibus, infensis qui licentiam sub priore principe adsuetam desiderarent, crudalitatem, quae semper mutationibus rerum comes, horrerent, opus fuit electo eo, qui, modestis et moribus bonis cognitus, non solum rectorus esset imperium solus sine probro, sed etiam qui exspectare mallet quam occupare: et Piso ad eam rem dilectus optime ac sapientissime. Infelix Claudius, qui Neronem diligendo et sibi et suis exitium acceleravit. Postremum est, ut eum princeps eligat, qui bonis artibus clarus, quemque parem rebus futurum ant experimentis cognitum sit, aut summa indole; quod et recte Tacitus expressit his verbis: *Modica de moribus adolescentis, neque in falsum aucta retulit: esse illi coniugem, et tres liberos, eamque aetatem, qua ipse quondam a divo Augusto ad capessendum hoc munus vocatus sit: neque nunc propere, sed per octo annos capto experimento, compressis seditionibus, compositis bellis, triumphalem et bis consulem noti laboris participem sumi.* Quae postrema verba non capit noster interpres, quum *notum laborem* vertit, cognitum omnibus, quum dicat, cognitum ipsi Druso, qui iam in partem cursrum vocatus ante.

Iosias Mercervs.

(Post hanc disceptationem, non abs re indicavimus hic referre opinionem lucnlentam celeberrimi viri [1], cui nulla virtus, nulla doctrina, sed anni longiores tantum defuerunt, ut fama Rollinos, Gsenakos, clarissimosque antiquae Universitatis nostrae professores adaequaret. Nullus profecto lector vere Gallicus mihi succensebit, immo gratulabitur, ut spero, quod hanc orationem, in serenissimi Delphini ortum, circa nascentis anni 1782 principia pronuntiatam ex oblivione et tenebris eruerim: quam quidem non sine lacrimis vividoque doloris sensu revocatam oculis legentium subiicio, ut, si publicam Gallorum spem talibus auspiciis et praecone conceptam fefellerit inimica fatorum vis, manifestum compertumque pateat, quibus tum animis alma illa studiorum parens, qua pietate et fide erga patriae reges afflata, quibus magistris ornata, quibus alumnis instructa floruerit. Sic igitur orabat noster ille Chivot de optimo in solium succedendi modo: (N. E. L.)

«Vere, non adulatorie dicam, regem nasci et fingi, quam eligi, minus arduum ac lubricum est. Displicere quidem inter inexpertos quis ferendae coronae sit maxime par, res est difficultatis et aleae plenissima. Ut enim, quod a clarissimo vate dicitur, quae laus in *secundo gradu fulserat*, eadem in *primo* saepe *deficit* [2]; ita rursus quae in humiliore loco posita

[1] Maria-Anton.-Franc. Chivot, humaniorum literarum in Montacutio professor.

[2] *Tel brille au second rang, qui s'éclipse au premier.*
Voltaire, Henriade, ch. I, v. 3.

nullum aut minimum sui sensum fecerat, si altius extuleris, ventilatur quodam modo et accenditur: neque Nero et Titus, priusquam imperarent, ille talem tyrannum, hic orbis delicias, ostendebant. Vitia sua aliquandiu comprimunt ambitiosi homines, ubi licentiam nacta fuerint, tanto violentius et audacius eruptura; isque regio diademate insignitur, qui sit malis etiam hoc peior, quod ab illo non poterat praecaveri. Quid, quum optimus quisque honorum minime cupidus est, et latere amat, dum contra pessimi ad regnum iter per fas ac nefas moliuntur, factiones comparant, emunt suffragia, rempublicam postea vendituri!

Hic ego, quamvis nollius populi aut regiminis censorem agere velim, te compello vel invitus, tuamque dulce sortem, infelix Polonia! Cur in regno vel Gallia nuper latiore, illa civium, si tamen cives dicendi sunt, miseria et paucitas? Cur nullas fere artes, nullam fere nosti nisi venalis coronae mercaturam; quae, sive rerum, sive hominum indolem spectemus, florere maxime poteras? Quoties ipsa eligendi copia inops: reges ab exteris aulis quasi ostiatim mendicasti, ipsa libertate serva, obtrusos tibi et impositos frustra recusasti? Eloquere illas interregnorum tempestates, et bella quibus te ipsa laceras; et competitorum simultates atque insidias, quibus fit, ut neque subditi, neque principes possint unquam tuti aut securi consistere. Quanto satius igitur ab ipsa lege, quae semper eadem, semper incorrupta est, quam ab hominibus errori et cupiditati obnoxiis, populorum rectores nominari! Quum certa viget ac definita principum successio, tunc omnes occlusi sunt inquietae ambitioni aditus, succisaque turbarum civilium radix, unde tot mala pullulant. Non iam e vulgari seminario in ignotam alienamque aulae regionem intruditur germen advectitium, ubi fructus edat immaturos, et degener elanguescat: sed regius puer, ceu in natali solo generosa quaedam arbor, sub umbra paterni solii, ad laudis domesticae laecem, educatur et adolescit.

Ita quod apud Aegyptios lege sancitum erat, recte an secus non interpretor, ut paternis in artibus filii se continerent, id in praeclara regnandi arte, haud dubio populi principumque bono, obtinet. Consistunt enim una in domo regiae virtutes amorque publicus, in bonum domesticum ac familiare coalescunt, quod nova in dies accessione crescat, et perpetua quadam hereditate propagetur. Ubi reges fiunt et eliguntur, ibi timent ipsi, ne sua secum intereant consilia, legesque rescindantur; timent populi, ne meritorum gratia pereat, ne rerum incerta fluctuet administratio, et sunt utrique eas ob caussas ad bonum segniores. Ubi nascantur, filii patrum sic insistunt vestigiis, ut, si quid recte fecerint, imitentur; si quid secus, exemplo edocti, caveant; et moribus, religioni institutisque, vel apud mobilissimi ingenii gentem, quaedam perennitas adseratur. Illic princeps uni fere sibi consulit, patriae bona, veluti brevem subitamque praedam, devorat, et quorundam caelibum more abligurit. Hic tanquam paterfamilias regnum usui se accepisse, non mancipio, intelligit; heredi etiam suo providet; auctiorem facere studet rempublicam, patrimonium suum; maiores denique ac posteros cogitans, illorum assequi laudem, horum praeoccupare contendit, ita ut eadem semper mente quasi tradita animati, patribus pater, filius filiis, tanquam unus vir uni familiae imperet, neque rex unquam mori, sed rursus iuvenescere videatur.

Nobis quidem non verendum erat, ne Ludovici sceptrum Borbonia e domo alio transferretur. Vigent multiplices Borboniae stirpis rami ramulique, quibuscum spes nostrae adhuc florescebant; immo procreata erat ex optimi principis sanguine regalis puella, quae alius populi vota implevisset. Nostra natio masculam regis sui sobolem requirebat; non quod illa duram se ac tetricam erga feminas praebeat, aut contumeliose de illo sexu existimet; quorum neutrum in gentem totius Europae urbanissimam et humanissimam cadit. Corporis leporem ac formae veneres propria esse feminarum, ingenii animique bona iisdem esse cum viris communia, novimus Galli, et ultro confitemur. Illarum manus sceptrum, frontem diadema non dedecet. Ut enim vetera exempla omittamus, imperantem Mariam Theresiam nostra haec aetas demirata, nunc quoque Catharinae regnum admiratur, et possit utraque eum summis regibus comparari. Apud nos tamen mulieres, eo contentae quo potiuntur imperio, nullum aliud ambiant; sint societatis decus, non hostium terror; regnandi voluptatem ac delicias, quae in benefaciendo positae sunt, perfruuntur; regnandi laborem et curas viris ne invideant. A robustioribus enim humeris ad molliores grave huiusce imperii onus reclinari vetat mos antiquissimus ac sacer, a quo si Gallia nunquam recesserit, brevi peregrinos mores, novam linguam, novam fortasse religionem, alia omnia per feminarum nuptias huc inferri videamus. Immo, si quod illis datum ius in sceptrum fuisset, sedisset forsitan Gallico in solio, Gallorum sanguine etiam tunc fumans, Eduardus ille materno iure ferocior; vidissent maiores nostri omnia haec Angliam fieri, et in dilecti Borboniorum nominis locum, alienum, ne dicam hostile, nomen irrepsisset. Itaque ipsae mulieres, quarum hic auribus inservire me, non timeo ne quisquam suspicetur, intelligent se ab imperio non superbe excludi, sed prudenter amoveri; coronam non adimi sibi, sed suis asseri filiis; legemque illam, quam Gallis suasit non sexus omni honore digni contemptio, sed regum suorum et patriae caritas, ipsae comprobabunt, modo se non feminas tantum, sed Gallicas etiam esse meminerint. Quamobrem, Augusta Ludovici et Antoniae filia, te solium quidem manet, sed id externum; regias artes hic edocebere, alibi exercebis; virtutum tuarum florem nos videbimus, fructum alii percipient; erisque Galliae thesauri cuiusdam instar, non tam ad proprios usus, quam ad munificentiam sepositi ac reservati, quo amicam nobis civitatem donare laetabimur, ubi tu, populos beando, Antoniam orbi quasi geminabis. Interea tuus frater ab haud poenitendo sane magistro erudietur et informabitur. Illa enim aetate suscepit filium Ludovicus, ut sperandum sit non puero rege et adhuc sub tutela posito, quo nullum gravius est hereditariis in regnis incommodum, usuram esse Galliam, sed maturo et longa disciplina exercitato, nosque in fruendo patre filium posteris diu praegustaturos......

Quid superest ad populorum felicitatem, nisi ut reges imperent quam optimi? Delphinum vero talem futurum esse spondent praeclara, quae nactus est, naturae adiumenta; optima, qua utetur, institutio; et magna parentis exempla, quae illi proponentur.

Etsi principum venas egregio et supra plebeium sanguine semper imbui, illisque, ut regium nomen, ita regias dotes nascentibus obvenire,

servile mendacium est putidaque adulatio; Delphino tamen plura suppetere, quam ceteris hominibus, ad virtutem naturae praesidia et incitamenta, nemo diffitebitur. Enimvero si parentes suos liberi non ore tantum, sed animo etiam referre solent; et est quaedam, ut infirmae aut vegetae habitudinis, ita virtutum vitiorumque hereditas, quid non ab eo puero exspectemus, qui Borbonium, Lotharingicum, Austriacumque sanguinem in se misceat, tresque domos heroum feracissimas quodam modo complectatur ac repraesentet? Tot vero maiorum suorum bona, pietatem dico, humanitatem fortitudinemque, unum in caput congeri, quam pulchrum est naturae munus, quam dives patrimonium! Non succumbet ille tanto pondere minor, non ad avitae laudis splendorem oculos reflectet atque connivebit, foetus degener: sed eriget se audacior, et circumfusae lucis radios fixo obtutu combibet, genus vere aquilinum. Aderit hortatrix virtutum gloria, quae principum animos aerioribus pungit stimulis, maiorique voce exsuscitat. In sublimi enim loco positi, ceu totidem sidera, mortalium adspectus fallere nequeunt, sive fixi sint ac luce sua splendeant, sive errent et alienam mutuentur, seu aspergantur maculis, seu prorsus obscurentur: omnia sibi inter laudem et infamiam abrupta vident, et contemni, eam demum esse malis principibus oblivionem. Frustra vivi latebras ac secretum quaeritent, mortui sepulcrum sibi praetendant; urget immisericors, retrahitque fugitantes publica existimatio; inuritur eorum fronti infamiae nota, quam nulla aetas deleat; vivitque eorum nomen damnatum immortalitate.

In hoc autem virtutis vitiique bivio quasi constitutus, quod de Iovis filio Hercule memorant, utram tandem sequetur Delphinus vivendi viam? Illam scilicet quam maiorum suorum vestigiis tritam animadvertit, quo illum vocabit certissima regni exspectatio. Plerique quidem homines fortuito, ut ita dicam, ac temere educantur, quia, quum praevideri nequeat quemnam sint in civili societate locum habituri, saepius accidit, ut ea pueri disciplina informentur, quae nihil aut parum adultis prosit. In Delphini institutione, nulla esse potest haesitatio; nullus ab hoc ad illum tramitem flexus; notum est iter; meta cernitur; rex fingendus est. Verum etsi recta est via, non ideo tamen nullas habet difficultates. Quin etiam eo impeditior est, quo plana magis et amoena ingressis videtur. Occurret primo in aditu oblata e longinquo regiae magnitudinis species, qua stupent oculi et caecutiunt. Latent structae sub floribus insidiae, unde se vix expediat puer fraudi cuilibet opportunus: suavissimo cantu blandiuntur voluptas et adulatio, improbae Sirenes, et ad exitium devocant, nisi teneras aures principi obturent duces fidissimi, eumque officii quasi vinculis obstringant, praeceptisque praemuniant saluberrimis.....

Occurret etiam ante omnium sapientissimos rectores historia: illa est magistra regum immortalis; illa nullo redempta damno, nullo parta periculo et annis celerior experientia; illa varia quaedam ac facilis peregrinatio, qua non exterae solum regiones, sed aliae etiam aetates, lustrantur sedendo, ac pernoscuntur. Quemadmodum enim Delphini oculis, dum geographiae dabit operam, peritus aliquis doctor volubilem globum subiiciet, variis inscriptum et gentium et urbium nominibus, ac levi invertenda manu: Haec est, inquiet, India, ubi fregit amica nobis dextra

Anglorum superbiam; hic internum mare, et Magonis portus, et Calpes olim invictae iuga; inde cernis Hispaniam, gloriae nostrae sociam et adiutricem; superior est ea, cui tu beandae natus es, Gallia; en aspice Oceanum, iam liberum ac patentem; vides Dominicanam, Vincentianam, Granadam, Eustachianamque, et alias insulas, gallicae virtutis monumenta et praemia? hic totum hostilem exercitum, tanquam unum militem, cepimus; illic Philadelphiam considera, recenti libertate et tot fortissimis vindicibus gloriantem: eumdem in modum, historia regnandi praeceptrix, mobilem aetatum orbem quasi revolvet, variasque ac remotissimas eius partes utili quodam artificio spectandas sistet ac morabitur. Immo populos ac reges qui pridem exstincti sunt ad vitam quodam modo revocabit, qui Delphinum suis exemplis erudiant, et coram alloquantur.

Aderunt praesertim Gallici principes, et nepotem suum invisere gestient. Aderit, caelesti magis quam regia corona nitens, Borboniorum pater, ac pietatem suadebit, pietatem, quae terrarum dominos dominum respicere iubet se omnibus superiorem, cuius in manu sint, e nutu pendeant, qui miserorum gemitus atque adeo silentium exaudiat, eorum numeret lacrimas, ac tyrannis imputet, sitque, ut malorum regum iudex et ultor indeclinabilis, sic bonorum simul exemplar et praemium.

Suadebit humanitatem Henricus ille suorum beneficus victor, et breviores heu! deliciae, qui dulcem obliviosis ceterorum regum pauperibus reliquit sui memoriam longumque desiderium; qui sibi superstes regnat, post ducentos fere annos, in omnium animis, et est, apud gentem regum suorum studiosissimam, regum omnium qui vixere dilectissimus.

Ludovicus vero, inter ceteros non tam diuturnitate imperii quam splendore et gloria insignis, prosperae fortunae par, adversa maior, quibus verbis heredem infantulum moriendo allocutus est, iisdem nostrum hunc Delphinum, vel mortuus, admonebit; sibi bella et sumptus nimis placuisse confitebitur; et, egregia culparum suarum poenitentia augustus senex, in regio nepote iuvenilis animi culpas praecavebit.

Haec et alia serenissimus princeps, historia interprete, edocebitur. Praeter illam vero quam iunget Delphinus cum mortuis familiaritatem, vivos etiam ac res ipsas interrogabit. Cognoscet gentem illam, cui nunc nascitur, cuique e carissimo filio evadere debet pater amantissimus; explorabit magni illius corporis vires, non quo sciat quantum perdere sanguinis, quamdiu pati, quatenus ita cruciari et languere possit, ut ne omnino exstinguatur, quod est carnificum; sed, quemadmodum prudentes medici solent, qua valeat, qua laboret; unde oriatur aut immineat malum; quomodo curari illud aut arceri queat, et quaedam constitui partium omnium aequabilitas ac libramentum. Dispiciet quid corrigi statim et emendari, quid tempori sanandum relinqui oporteat: sunt enim vitiosi quidam fructus, qui postquam maturuerint, sponte decidant, quos quicumque crudos avellere properet, fortasse nequeat, aut arborem ipsam gravissime laeserit. Singula vero Delphini studia persequi si velim, dies me deficiat, et haec in immensum excurrat oratio.

M. A. F. Chivot.

N.° 18. Cap. LXII. *Aphrodisienses posthac et Stratonicenses dictatoris Caesaris, ob vetusta in partes merita, et recens D. Augusti decretum adtulere.*

DECRETA ROMANA

PRO APHRODISIENSIBVS ET STRATONICENSIBVS,

EX EDM. CHISHVLLI ANTIQVITATIBVS ASIATICIS (p. 152. sqq.)

Primum est decretum S. P. Q. R. quo rata facta sunt, quae Caesar dictator, et triumviri, Lepidus, Octavianus et Antonius, Plarasensibus et Aphrodisiensibus tribuere beneficia. Id ex Asia in Britanniam adtulit Sherardus, a. 1705, et cum Chishullo communicavit: qui l. c. edidit, suppletis ex ingenio lacunis. Supplementa uncis inclusa sunt.

MONVMENTVM APHRODISIENSE.

....

ΔΙΚΑΙΑΕΣΘΑΑΤΕ(ΠΑΝΤ)ΑΕΛΕΥΘΕΡΟΥΣΕΙΝΑΙΤΩ(ΤΕ)Δ
ΙΚΑΙΩΚΑΙΤΑΙΣ(ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΙΣΤΑΙΣΙΔΙΑΙΣΤΗΝΠΟΛ)
ΙΝΤΗΝΠΑΑΡΑΣΕΩΝΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙ ΙΕΩΝΧΡΗΣΘΑΙΜΗ
ΤΕΕΓΓΥΗΝΕ(ΙΣΦΕΡΕΙΝΤΟΥΤΟΙΣΚΑΤΑΤΟΠΑΡΟΝΔΟ
ΓΜΑ
Κ)ΑΙΚΕΛΕΥΣΙΝΟΜΟΛΟΓΕΙΝΑΤΕΤΙΝΛΕΠΑΘΑΑΤΕΙΜΑΣ
ΦΙΛΑΝΘΡΩ(ΠΑΟΙΓΡΕΙΣΑΝΔΡΕΣΟ)
ΙΤΗΣΤΩΝΔΗΜΟΣΙΩΝΠΡΑΓΜΑΤΩΝΔΙΑΤΑΞΕΩΣΤΩΙΔ
ΙΩΕΠΙΚΡΙΜΑΤΙΠΑ(ΑΡΑΣΕΥΣΙΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙΣΙΕΥΣ
Ι)ΠΡΟΣΕΜΕΡΙΣΑΝΠΡΟΣΜΕΡΙΟΥΣΙΝΣΥΝΕΧΩΡΗΣΑΝΣΥ
ΝΧΩΡΗΣΟΥΣΙΝΤΑ(ΥΤΑΠΑΝΤΑΒΕΒΑΙΑ
Γ)ΕΝΕΣΘΑΙΟΜΟΙΩΣΤΕΑΡΕΣΚΕΙΝΤΗΣΥΓΚΛΗΤΩΤΟΝΔ
ΗΜΟΝΤΟΝΠΑΑ(ΡΑΣΕΩΝΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙΣΙΕ)
ΩΝΤΗΝΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝΚΑΙΤΗΝΑΤΕΛΕΙΑΝΑΥΤΟΥΣΠΑΝ
ΤΩΝΤΩΝΠΡΑΓ(ΜΑΤΩΝΕΧΕΙΝΚ
ΑΘ)ΑΠΕΡΚΑΙΤΙΣΠΟΛΙΤΕΙΑΤΩΚΑΛΛΙΣΤΩΔΙΚΑΙΩΚΑΑ
ΛΙΣΤΩΤΕΝΟΜΩΕΣΤΙΝ(ΧΡΩΜΕΝΗΗΑΠΟ
ΔΗΜ ΟΥΤΟΥΡΩΜΑΙΩΝΤΗΝΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝΚΑΙΤΗΝΑΤ
ΕΛΕΙΑΝΕΧΕΙΦΙΛΗΤΕΧΑΙΣΥ(ΜΜΑΧΟΣ
ΟΥΣΑΤΟΔΕ)ΤΕΜΕΝΟΣΘΕΑΣΑΦΡΟΔΙΤΗΣΕΝΠΟΛΕΙΠΑΑ
ΡΑΣΕΩΝΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙΣΙΕΩ(Ν

ΙΕΡΟΝΕ)ΣΤΩΤΑΥΤΩΤΩΔΙΚΑΙΩΤΑΥΤΗΤΕΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟ
ΝΙΑΩΔΙΚΑΙΩΚΑΙΗΔΕΙΣ(ΙΔΑΙΜΟΝΙΑ
ΤΟΕΦΕ)ΣΙΑΣΕΣΤΙΝΕΝΕΦΕΣΩΚΥΚΛΩΤΕΕΚΕΙΝΟΥΤΟΥΙΕΡ
ΟΥΕΙΤΕΤΕΜΕΝΟΣΕΙΤ(ΕΙΕ
ΡΟΣ)ΤΟΠΟΣΑΣΥΛΟΣΕΣΤΩΟΠΩΣΤΕΗΠΟΛΙΣΚΑΙΟΙΠΟΛ
ΕΙΤΑΙΟΙΠΛΑΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙΣΙΕ
ΩΝΤΩ)ΝΚΩΜΩΝΧΩΡΙΩΝΟΧΥΡΩΜΑΤΩΝΟΡΩΝΠΡΟΣ
ΟΔΩΝΠΡΟΣΤΗΝΦΙΛΙΑΝΤΟ(Ε
ΦΗΜ)ΙΝΚΡΑΤΩΣΙΝΧΡΩΝΤΑΙΚΑΡΠΙΖΩΝΤΑΙΤΕΠΑΝΤΩΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΩΝΑΤΕ(ΛΕΙΣΜΗΤΕ
ΦΟΡΟΝΔ)ΙΑΤΙΝΑΑΙΤΙΑΝΕΚΕΙΝΩΝΔΙΔΟΝΑΙΜΗΔΕΣΥΝΕΙΣΦ
ΕΡΕΙΝΟΦΕΙΛΩΣΙΝ
(ΑΛΛΑΥΤ)ΟΙΣΚΑΤΟΥΣΑΝΜΕΤΑΤΑΥΤΑΕΝΕΑΥΤΟΙΣΚΥΡΩΣΙΝ
ΧΡΩΝ,ΤΑΙ. . . . . . .

Id est:

(Ὕπατοι λόγους ἐποιήσαντο· Ἀρέσκειν τῇ συγκλήτῳ, περὶ ὧν ὁ Γάϊος Καῖσαρ ὑπὲρ Πλαρασέων καὶ Ἀφροδισιέων ἔκρινεν, αὐτοὺς κατὰ τὰ δὲ) καια ἐσθλά τε (πάντ)α ἐλευθέρους εἶναι, τῷ (τε) δικαίῳ καὶ ταῖς (νομοθεσίαις ταῖς ἰδίαις, τὴν πόλ)ιν τὴν Πλαρασίων καὶ Ἀφροδισιέων χρῆσθαι, μήτε ἐγγύην ε(ἰσφέρειν, τούτοις κατὰ τὸ ἀκρὸν δόγμα κ)αὶ κέλευσιν ὁμολογεῖν. Ἀτὲ σενκ ἔπαθλα τιμὰς φιλάνθρω(πα οἱ τρεῖς ἄνδρες ο)ἱ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων διατάξεως τῷ ἰδίῳ ἐπικρίματι Πλ(αρασιεῦσι καὶ Ἀφροδισιεῦσι) προσεμέρισαν, προσμεριοῦσιν, συνεχώρησαν, συγχωρήσουσιν, τα(ῦτα πάντα βέβαια γ)ενέσθαι. Ὁμοίως τε ἀρέσκειν τῇ συγκλήτῳ τὸν δῆμον τὸν Πλα(ρασέων καὶ Ἀφροδισιέ)ων τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀτέλειαν αὐτοὺς πάντων τῶν πραγ(μάτων ἔχειν, καθ)άπερ καὶ τις πολιτεία τῷ καλλίστῳ δικαίῳ καλλίστῳ τε νόμῳ ἐστὶν (χρωμένη, ἣ ἀπὸ δήμ)ου τοῦ Ῥωμαίων τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀτέλειαν ἔχει, φίλη τε καὶ σύ(μμαχος οὖσα. Τὸ δὲ) τέμενος θεᾶς Ἀφροδίτης ἐν πόλει Πλαρασέων καὶ Ἀφροδισιέω(ν ἱερὸν ἔ)στω ταυτῷ τῷ δικαίῳ, ταυτῇ τε δεισιδαιμονίᾳ, ᾧ δικαίῳ, καὶ ᾗ δεισ(ιδαιμονίᾳ, τὸ Ἐφε)σίας ἐστὶν ἐν Ἐφέσῳ. Κύκλῳ τε ἐκείνου τοῦ ἱεροῦ εἴτε τέμενος, εἴτ(ε ἱερὸς) τόπος, ἄσυλος ἔστω. Ὅπως τε ἡ πόλις, καὶ οἱ πολῖται οἱ Πλαρασέων (καὶ Ἀφροδισιέων τῶ)ν κωμῶν, χωρίων, ὀχυρωμάτων, ὅρων, προσόδων, πρὸς τὴν φιλίαν, τὸ (ἐφ' ἡμ)ῖν, κρατῶσιν, χρῶνται, καρπίζωνταί τε, πάντων τῶν πραγμάτων ἀτε(λεῖς, μήτε φόρον δ)ιά τινα αἰτίαν ἐκείνων διδόναι, μηδὲ συνεισφέρειν ὀφείλωσιν, (ἀλλ' αὐτ)οῖς κατ' οὖσαν μετὰ ταῦτα ἐν ἑαυτοῖς κύρωσιν χρῶνται....

Id est:

(Consules retulerunt. "Placere senatui quantum ad ea, quae de Plarasensibus et Aphrodisiensibus Caius Caesar censuit; quoad) iura commodaque omnia liberos eos fore; suo quoque iure suisque legibus patriis uti, neve sponsionem aliquam afferre Plarasensium et Aphrodisiensium civitatem; his omnibus per praesens hoc decretum et iussionem consentire. Quinctium quaecumque praemia, honores, beneficia triumviri reipublicae

constituendae; propria sua comprobatione Plarasensibus et Aphrodisiensibus largiti sunt, largienturve, concesserunt, concedentve, ea rata et firma fore. Simili etiam modo senatui placere populum Plarasensium et Aphrodisiensium quosd res omnes libertatem habere et immunitatem, prout quaevis alia civitas optimo iure optimaque lege usa, quae a populo Romano libertatem habet et immunitatem, amica sociaque nostra. Templum autem Deae Veneris in urbe Plarasensium et Aphrodisiensium sacrum eodem iure, eademque religione esto, quo iure quaque religione est Deae Ephesinae in Epheso. Quodque in circuitu est istius templi, sive septum, sive sacer locus, iure asyli esto. Ut autem civitas civesque Plarasenses et Aphrodisienses, vicos, castella, munitiones, fines, proventus, amicorum ritu, quantum in urbis est, possideant, utantur, fruanturque, rerum omnium immunes; neve tributum eorum nomine qualemcunque ob caussam pendant; neve pecuniam conferre teneantur; sed libere iis utantur iuxta propriam post haec decreta competentem ipsis potestatem.....

Decreti prooemium supplevit eruditus Chishull ex simili formula apud Iosephum, Antiq. Iud. lib. XIV, c. 10, n. 10. Consules tunc fuisse *L. Marcium* et *C. Sabinum* haud temere conicetat ex Dione, lib. XLVIII, p. 377. is enim consulibus, acta triumvirorum, ex quo ad hos paucos summa rerum pervenerat, auctoritatem a senatu accepere: Τάτε ὑπὸ τῶν τριῶν ἀνδρῶν πραχθέντα, ἀφ' οὗ ἐς τὴν ὀλιγαρχίαν ἐσῆλθον, κῦρος παρὰ τῆς βουλῆς ἔλαβε. Ex hoc monumento adhuc accipimus Plarasenses religione, iure ac foedere fuisse cum Aphrodisiensibus coniunctos. Apud Stephanum Byzant. memoratur ΠΛΑΡΑΣΣΑ, πόλις Καρίας, *Plarassa, urbs Cariae.*

Concesso a senatu decreto, Plarasenses et Aphrodisienses ad M. Antonium triumvirum secundo, id est, a. U c. 717, miserunt Solonem, qui exemplaria confirmationis sibi concessae peteret. Antonii hac de re epistolam Aphrodisiade anno 1705 repererat doctissimus Sherardus, hic quoque describendam.

(ΜΑΝΤΩΝΙΟΣΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡΥΠΑΤΟΣΑΠΟΔΕΔΕΙ)ΓΜΕΝΟΣΤΟΒΚΑΙ(ΤΟΓ)ΤΡΙ
ΩΝΑΝΔΡΩΝΤΗΔ . . . . ΤΩΝΔΗΜΟΣΙΩΝΠΡΑΓΜΑΤΩΝΔΙΑΤΑΞΕ
ΩΣΠΛΑΡΑΣΕΩΝΚΑΙΑΦΡΟΔΕΙΣΙΕΩΝΑΡΧΟΥΣΙΝΒΟΥΛΗΔΗΜΩΧΑΙΡΕΙΝΕΙΕΡ
ΡΩΣΘΕΕΥΑΝΕΧΟΙΥΓΙΑΙΝΩΔΕΚΑΙΑΥΤΟΣΜΕΤΑΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΣΣΟΛΩΝΔΗ
ΜΗΤΡΙΟΥΥΜΕΤΕΡΟΣΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣΕΠΙΜΕΛΕΣΤΑΤΑΠΕΦΡΟΝΤΙΚΩΣΤΩΝΤΗ
ΣΠΟΛΕΩΣΥΜΩΝΠΡΑΓΜΑΤΩΝΟΥΜΟΝΟΝΗΡΚΕΣΘΗΕΠΙΤΟΙΣΓΕΓΟΝΟΣΙΝΟΙΚ
ΟΝΟΜΗΜΑΣΙΝΑΛΛΑΚΑΙΗΜΑΣΠΑΡΕΚΑΛΕΣΕΝΕΙΣΤΟΤΟΥΓΕΓΟΝΟΤΟΣΥΜΕΙ
ΝΕΠΙΚΡΙΜΑΤΟΣΚΑΙΔΟΓΜΑΤΟΣΚΑΙΟΡΚΙΟΥΚΑΙΝΟΜΟΥΑΝΤΙΠΕΦΩΝΗΜΕΝ
ΛΕΚΤΩΝΔΗΜΟΣΙΩΝΔΕΛΤΩΝΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΑΙΥΜΕΙΝΤΑΑΝΤΙΓΡΑΦΑΕΦΟΙΣΕ
ΠΑΙΝΕΣΑΣΤΟΝΣΟΛΩΝΑΜΑΛΛΟΝΑΠΕΔΕΞΑΜΗΝΕΣΧΟΝΤΕΕΝΤΟΙΣΥΠΕΜΟΥ
ΓΕΙΝΩΣΚΟΜΕΝΟΙΣΩΚΑΙΤΑΚΑΘΗΚΟΝΤΑΑΠΕΜΕΡΙΣΑΦΙΛΑΝΘΡΩΠΑΑΞΙΟΝ
ΗΓΗΣΑΜΕΝΟΣΤΟΝΑΝΔΡΑΤΗΣΕΞΗΜΩΝΤΕΙΜΗΣΥΜΕΙΝΤΕΣΥΝΗΔΟΜΑΙΕΠΙΤ
ΩΕΧΕΙΝΤΟΙΟΥΤΟΝΠΟΛΕΙΤΗΝΕΣΤΙΝΔΕΑΝΤΙΓΡΑΦΑΤΩΝΓΕΓΟΝΟΤΩΝΥΜΕ

ΙΝΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩΝΤΑΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑΑΥΜΑΣΒΟΥΛΟΜΑΙΕΝΤΟΙΣΔΗΜΟΣΙ
ΟΙΣΤΟΙΣΠΑΡΥΜΕΙΝΓΡΑΜΜΑΣΙΝΕΝΤΑΞΑΙΓΡΑΜΜΑΤΑΚΑΙΣΑΡΟΣ

Id est:

(Μ. Ἀντώνιος αὐτοκράτωρ ὕπατος ἀποδεδει)γμένος τὸ β καὶ (τὸ γ) τριῶν ἀνδρῶν τῆς (ἐπιτροπῆς) τῶν δημοσίων πραγμάτων διατάξεως Πλαρασέων καὶ Ἀφροδισιέων ἄρχουσιν, βουλῇ, δήμῳ χαίρειν. Εἰ ἔῤῥωσθε, εὖ ἂν ἔχοι, ὑγιαίνω δὲ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ στρατεύματος. Σόλων Δημητρίου, ὑμέτερος πρεσβευτὴς, ἐπιμελέστατα πεφροντικὼς τῶν τῆς πόλεως ὑμῶν πραγμάτων, οὐ μόνον ἠρκέσθη ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν οἰκονομήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς παρεκάλεσεν εἰς τὸ τοῦ γεγονότος ὑμῖν ἐπικρίματος, καὶ δόγματος, καὶ ὁρκίου, καὶ νόμου, ἀντεπιστωνισμένα ἐκ τῶν δημοσίων δέλτων ἐξαποστεῖλαι ὑμῖν τὰ ἀντίγραφα. Ἐφ' οἷς ἐπαινέσας τὸν Σόλωνα μᾶλλον ἀπεδεξάμην, ἔσχον τε ἐν τοῖς ὑπ' ἐμοῦ γινωσκομένοις, ᾧ καὶ τὰ καθήκοντα ἀπεμέρισα φιλάνθρωπα, ἄξιον ἡγησάμενος τὸν ἄνδρα τῆς ἐξ ἡμῶν τιμῆς. Ὑμῖν τε συνήδομαι ἐπὶ τῷ ἔχειν τοιοῦτον πολίτην. Ἔστιν δὲ ἀντίγραφα τῶν γεγονότων ὑμῖν φιλανθρώπων τὰ ὑπογεγραμμένα, ἃ ὑμᾶς βούλομαι ἐν τοῖς δημοσίοις τοῖς παρ' ὑμῖν γράμμασιν ἐντάξαι. Γράμματα Καίσαρος.

Id est:

M. Antonius, imperator, consul designatus iterum et tertium, triumvir secundo reipublicae constituendae, Plarasensium et Aphrodisiensium archontibus, concilio, populo, salutem.

Si valetis, bene sit; ego quoque cum exercitu bene valeo. Solon, Demetrii filius, legatus vester, adhibita de rebus civitatis vestrae diligentissima cura, non solum ea, quae facta est, dispositione contentus fuit; sed et nos rogavit, ut exemplaria confirmationis vobis concessae, et decreti, et iuramenti, et legis, expressa ex publicis tabulis vobis transmitterem. Hanc ob rem collaudans Solonem, familiarius eum accepi, habuique inter mihi cognitos; cui etiam ea, quae par erat, beneficia impertitus sum; dignum existimans hominem illo apud nos honore. Vobisque congratulor, qui talem habeatis civem. Sunt vero infra scripta beneficiorum vobis indultorum exemplaria; quae vos inter publica apud vos scripta referre volo. Literae Caesaris.

Docet haec epistola, in decreto supra memorato perilsse ὅρκιον καὶ νόμον, *iusiurandum et legem*: ὅρκιον Plarasensium et Aphrodisiensium, qui se in Romanorum fide et amicitia permansuros iurabant: νόμον senatus, qua lege cavebatur, ut data Plarasensibus et Aphrodisiensibus promissa servarentur. Periere quoque γράμματα Καίσαρος, *literae Caesaris*, quae vetusta populorum illorum in dictaturis partes merita continerent.

Stratonicenses.

Stratonicea Straboni, lib. XIV, p. 660. dicitur *Macedonum colonia, a regibus splendide ornata*: Κατοικία Μακεδόνων· ἐκοσμήθη δὲ καὶ αὕτη κατασκευαῖς πολυτελέσιν ὑπὸ τῶν βασιλέων· ἔστι δ' ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Στρατονικέων δύο ἱερά· ἐν μὲν Λαγίνοις, τὸ τῆς Ἑκάτης ἐπιφανέστατον, πανηγύρεις μεγάλας συνάγον κατ' ἐνιαυτόν· ἐγγὺς δὲ τῆς πόλεως τὸ τοῦ Χρυσαορέως Διὸς κοινὸν ἁπάντων Καρῶν, εἰς ὃ συνίασι θύσοντές τε καὶ βουλευσόμενοι περὶ τῶν κοινῶν. *In agro Straticeno duo*

sunt templa: unum in Laginis, Hecatae sacrum illustrissimum, ubi quotannis magnos conventus agitant. Prope ipsam autem urbem, fanum Iovis Chrysaoris, commune Caribus omnibus: qui eo ad sacrificia et deliberationes de re publica conveniunt. De Stratonicensium Deis eorumque religionibus et asylis egregium apud laudatum Chishull. Antiq. Asiatic. p. 156, exstat monumentum ab erudito consule Sherardo, de re literaria egregie merito, Stratoniceae, anno 1709, inventum: ad Taciti illustrationem, sacrorumque veterum notitiam eo libentius hic edendum, quod rarissimae sunt huiusce antiquitatis reliquiae, et eruditorum virorum voluptati ac utilitati plurimum inserviunt.

MONVMENTVM STRATONICENSE.

ΕΠΙΣΤΕΦΑΝΗΦΟΡΟΥΠΤΟΛΕ(ΜΑΙΟΥ. . . . . . ΔΙΟΝ)ΥΣΙΟΥΓΡΑΜ
ΜΑΤΕΩΣ(ΣΕΒΑΣ)ΤΗΣΒΟΥΛΗΣΕ
ΙΠΟΝΤΟΣΤΗΝΠΟΛΙΝΑΝΩΘΕΝΤΗΤΩΝΠΡΟΕΣΤΟΤΩΝΑΥΤΗΣΜ
ΕΓΙΣΤΩΝΘΕΩΝ(ΠΡΟΝΟΙΑΧΡΥΣΑΟΡΕΩΣΔΙΟΣΚΑΙΕΚ)ΑΤΗΣ
ΕΚΠΟΛΛΩΝΚΑΙΜΕΓΑΛΩΝΚΑΙΣΥΝΕΧΩΝ
ΚΙΝΔΥΝΩΝΣΕΣΩΣΘΑΙΩΝΚΑΙΤΑΙΕΡΑΑΣΥΛΑΚΑΙΙΚΕΤΑ ΚΑΙΙΕ
ΡΑΣΥΝΚΛΗΤΟΣΔΟΓΜΑΤΙΣΕ(ΒΑΣΤΟΥΚΑΙΣΑΡΟΣΚΑΙ)ΤΗΣ
ΤΩΝΚΥΡΙΩΝΡΩΜΑΙΩΝΑΙΩΝΙΟΥΑΡΧΗΣ
ΕΠΟΙΗΣΑΝΤΟΠΡΟΦΑΝΕΙΣΕΝΑΡΓΕΙΑΣΚΑΛΩΣΔΕΕΧΗΠΑΣΑΝ
ΣΠΟΥΔΗΝΕΙΣΦΕΡΕΣΘΑΙΕΙΣΤΗΝΠΡΟΣ(ΘΕΟΥΣΕΥΣΕΒ)ΕΙΑΝ
ΚΑΙΜΗΔΕΝΑΚΑΙΡΟΝΠΑΡΑΛΙΠΕΙΝΤΟΥΕΥΣΕΒΕΙΝ
ΚΑΙΛΙΤΑΝΕΥΕΙΝΑΥΤΟΥΣΚΑΘΙΔΡΥΤΑΙΔΕΑΓΑΛΜΑΤΑΕ
ΝΤΩΣΕΒΑΣΤΩΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΩΤΩΝΠΡΟΕΙΡΗΜΕΝΩ(ΝΘ
ΕΩΝΕΠΙΦΑΝ)ΕΣΤΑΤΑΣΠΑΡΕΧΟΝΤΑΤΗΣΘΕΙΑΣΔΥΝΑ
ΜΕΩΣΑΡΕΤΑΣΔΙΑΣΚΑΙΤΟΣΥΝΠΑΝΠΛΗΘΟΣΘΥΕΙΤΕΚ
ΑΙΕΠΙΘΥΜΙΑΚΑΙΕΥΧΕΤΑΙΚΑΙΕΥΧΑΡΙΣΤΕΙΑ(ΙΕΙΤΟΙΟΥ
Σ)ΔΕΟΥΤΩΣΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΟΙΣΘΕΟΙΣΚΑΚΤΗΣ
ΔΙΥΜΝΩΔΙΑΣΠΡΟΣΟΔΟΥΚΑΙΘΡΗΣΚΕΙΑΣΕΥΣΕΒΟΥΝΑ
ΥΤΟΥΣ(ΔΙΑΤΕΛΕΙ)ΕΔΟΞΕΤΗΒΟΥΛΗΑ(ΙΡΕΙΣΘΑΙ)ΝΥΝ
ΕΚΤΙΝΩΝΕΥΓΕΓΟΝΟΤΩΝΠΑΙΔΑΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΤΑΟΥΣΤΙΝΑΣΚΑΘΕΚΑΣΤΗΝΤΗΝΗΜΕΡΑΝΜΕΤΑΤΩΝΔΗΜ
ΟΣΙΩΝΠΑΙΔΟΦΥΛΑΚΩΝ(ΑΝΙΕΝ)ΑΙΟΠΑΔΟΥ(ΝΤΑΣΕΙ
ΣΒ)ΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟΝΛΕΥΧΕΙΜΟΝΟΥΝΤΑΣΚΑΙΕΣΤΕ
ΦΑΝΟΜΕΝΟΥΣΘΑΛΛΟΥΕΧΟΝΤΑΣΔΕΜΕΤΑΧΕΙΡΑΣΟΜΟ
ΙΩΣΘΑΛΛΟΥΣΟΙΤΙΝΕΣΣΥΝΠΑΡΟΝ(ΤΟΣΚΑΙ)ΚΙΘΑΡΙΣ
ΤΟΥΚΑΙΚΗΡΥΚΟΣΑΣΟΝΤΑΙΥΜΝΟΝΟΝ

ΑΝΣΥΝΤΑΞΗΣΩΣΑΝΔΡΟΣΔΙΟΜΗΔΟΥΣΟΓΡΑΜΜΑΤΕΥ
ΣΕΑΝΔΕΤΙΝΕΣΤΩΝΑΙΡΕΘΕΝ(ΤΩΝΠΑΙΔΩΝΕΝΚΡ)ΙΘΩ
ΣΙΝΕΙΣΤΟΥΣΕΦΗΒΟΥΣΗΟΜΗΔΕΙΣΘΕΩΝ

ΒΟΥΛΗΣΕΙΕΝΤΕΛΕΥΤΗΣΩΣΙΝΜΗΕΝΚΡΙΘΕΝΤΕΣΕΙΣΤΟ
ΥΣΕΦΗΒΟΥΣΑΛΛΟΥΣΑΝΘΑΙΡΕΙΣΘΑΙ(ΤΟΣΟΥΤΟΥΣ)ΕΠΙ
ΤΗΝΑΥΤΗΝΥΜΝΩΔΙΑΝΤΩΝΠΑΙΔΟΦΥ

ΛΑΚΩΝΚΑΙΤΟΥΠΑΙΔΟΝΟΜΟΥΦΑΝΕΡΟΝΤΟΥΤΟΕΝΓΡΑ
ΦΩΣΠΟΙΟΥΝΤΩΝΥΠΕΡΤΟΥ(ΙΣΗΝΕΙΣΤΟΝΠΑΝΤΑ)ΑΙ
ΩΝΑΤΗΝΑΥΤΗΝΔΙΑΜΕΙΝΑΙΤΗΣΑΝΘΑΙ

ΡΕΣΕΩΣΤΑΞΙΝΚΑΙΘΡΗΣΚΕΙΑΝΚΑΙΕΥΣΕΒΕΙΑΝΤΩΝΘΕΩ
ΝΟΥΣΗΣΕΞΟΥΣΙΑΣ(ΑΥΤΟΙΣΟΠΟΤΑ)ΝΤΙΝΕΣΑΥΤΩΝ
ΜΗΩΣΙΝΥΓΙΕΙΣΗΠΕΝΘΕΙ

ΟΙΚΕΙΩΚΑΤΕΧΩΝΤΑΙΕΑΝΔΕΤΙΤΟΥΤΩΝΜΗΠΡΑΧΘΗΟΙΜ
ΕΝΑΡΧΟΝΤΕΣΚΑΙΟΠ(ΑΙΔΟΝΟΜΟΣ)ΕΣΤΩΣΑΝΥΠΕΥΘΥΝΟΙ
ΑΣΕΒΕΙΑΟΙΔΕ

ΔΗΜΟΣΙΟΙΠΑΙΔΟΦΥΛΑΚΕΣΔΕΣΜΩ(ΤΗΡΙΩΕΝΕΧΩΝΤΑΙ)ΕΤ
ΙΔΕΚΑΙΤΟΝΚΑΘΕΚΑΣ(ΤΟΝΕΝΙΑΥΤΟΝ)ΓΕΙΝΟΜΕΝΟΝΙΕΡΕΑ
ΤΗΣΕΚΑΤΗΣΚΑΤΑΔΕ

ΓΕΙΝΕΚΤΩΝΕΝΤΩΠΕΡΙΠΟΛΙΩΤΗΣΘΕΟΥΚΑΙΤΩΝΣΥΝΕΓΓΥΣ
ΠΑΙΔΑΣΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝ(ΕΝΙΑΥΤΟΝ)ΚΑΙΑΥΤΟΥΣΑΣΟΝΤΑΣ
ΤΟΝΣΥΝΗΘΗΥ

ΜΝΟΝΤΩΘΕΩΚΑΘΩΣΑΝΩΘΕΝΕΓΕΙΝΕΤΟΕΧΟΝΤΑΕΞΟΥΣΙΑ
ΝΚΑΙΚΑΤΑΤΩΝΠΑΤΕΡ(ΩΝΩΤΡΟΠ)ΩΚΑΤΑΥΤΩΝΤΩΝΠ
ΑΙΔΩΝΕΑΝΟΙ

ΜΕΝΠΑΤΕΡΕΣΜΗΠΑΡΕΧΩΣΙΝΑΥΤΟΥΣΠΡΟΣΥΜΝΩΔΙΑΝΚΑ
ΙΕΥΣΕΒΕΙΑΝ(ΟΙΔΕΠ)ΑΙΔΕΣΜΗΠΡΟΣΕΔΡΕΥΩΣΙΝΔΙΚΗΝΕΙ
ΣΑΝΓΕΛΙΑΣΗΑΛΛΗΣΗΣΑΝΒΟΥΛΗΤΑΙΠΟΙΟΥΝΤΑΔΙΔΟΝΤ
ΟΣΤΟΥΙΕΡΕΩΣΚΑΙ(ΤΟΥΠΑΙΔΕΥΤΙ)ΚΟΥΕΥΝΟΥΧΟΥΤΑΟΝΟ
ΜΑΤΑ

ΤΩ(ΠΑΡΕΔΡΩ)ΕΝΓΡΑΦΩΣΜΙΑΤΗΣΒΟΥΛΗΣΚΑΘΩΣΚΑΙΕ
ΠΙΤΩΝΕΝΤΗΠΟ(ΛΕΙΔΙΚΑΣΘΕΝΤΩΝΔΙΗΓ)ΟΡΕΥΤΑΙΕΑΝ
ΔΕΤΙΤΟΥΤΩΝΟΙΕΡΕΥΣ

ΗΟ(ΕΥΝΟΥΧΟΣ)ΜΗΠΟΙΗΣΗΕΝΟΧΟΥΣΑΥΤΟΥΣΕΙΝΑΙΤΟΙΣΑ
ΥΤΟΙΣΟΙΣΚΑΙ(ΑΜΑΡΤΑΝΟΝΤΑΣΤΟΥΣΠΑΙ)ΔΑΣΤΟΝΔΕΤ
ΩΝΠΑΙΔΩΝΜΕ

(ΘΕΙΜΕΝΗΣ)ΤΗΣΥΜΝΩΔΙΑΣΕΝ(ΚΡΙΘΕΝΤΑ)ΕΙΣΤΟΥΣΕΦΗ-
ΒΟΥΣ . . ΤΗΣΠΟΛΕΩΣ . . .

Id est:

Ἐπὶ Στεφανηφόρου Πτολε(μαίου) . . . (Διον)υσίου γραμματέως (σεβασ)τῆς βουλῆς εἰπόντος, τὴν πόλιν ἄνωθεν τῇ τῶν προεστώτων αὐτῆς μεγίστων θεῶν (προνοίᾳ, Χρυσαορέως Διὸς καὶ Ἑκ)άτης, ἐκ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ συνεχῶν κινδύνων σεσῶσθαι, ὧν καὶ τὰ ἱερὰ ἄσυλα, καὶ ἱκέται, καὶ ἱερὰ σύγκλητος, δόγματι Σε(βαστοῦ Καίσαρος, καὶ) τῆς τῶν κυρίων Ῥωμαίων αἰωνίου ἀρχῆς, ἐποιήσαντο προφανεῖς ἐναργείας. Καλῶς δὲ ἔχῃ πᾶσαν σπουδὴν εἰσφέρεσθαι εἰς τὴν πρὸς (θεοὺς εὐσέβ)ειαν, καὶ μηδένα καιρὸν παραλείπειν τοῦ εὐσεβεῖν, καὶ λιτανεύειν αὐτούς. Καθίδρυνται δὲ ἀγάλματα ἐν τῷ σεβαστῷ βουλευτηρίῳ τῶν προειρημένω(ν θεῶν, ἐπιφαν)εστάτας παρέχοντα τῆς θείας δυνάμεως ἀρετάς, δι' ἃς καὶ τὸ σύμπαν (vulgo σύμμαν) πλῆθος θύει τε καὶ ἐπιθυμιᾷ, καὶ εὔχεται, καὶ εὐχαριστεῖ α(ἰεὶ τοιού)δε οὕτως ἐπιφανεστάτοις θεοῖς, κἀκ τῆς δ' ὑμνῳδίας προσόδου καὶ θρησκείας εὐσεβοῦν αὐτούς (διατελεῖ). Ἔδοξε τῇ βουλῇ α(ἱρεῖσθαι) νῦν, ἐκ τινῶν εὐ γεγονότων, παῖδας τριάκοντα, οὕς τινας καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν μετὰ τῶν δημοσίων παιδοφυλάκων (ἀνιέν)αι ὁμαδοῦ(ντας εἰς β(ουλευτήριον, λευχειμονοῦντας, καὶ ἐστεφανωμένους θάλλου, ἔχοντας δὲ μετὰ χεῖρας ὁμοίως θάλλους, οἵ τινες, συμπαρόν(τος καὶ) κιθαριστοῦ καὶ κήρυκος, ᾄσονται ὕμνον, ὃν ἂν συντάξῃ Σώσανδρος Διομήδους ὁ γραμματεύς. Ἐὰν δέ τινες τῶν αἱρεθέν(των παίδων ὑπερ)εθῶσιν εἰς τοὺς ἐφήβους, ἢ, ὃ μηδεὶς θεῶν βουλήσει (corrige βουληθείη), ἐντελευτήσωσιν μὴ ἐγκριθέντες εἰς τοὺς ἐφήβους, ἄλλους ἀνθαιρεῖσθαι (τοσούτους) ἐπὶ τὴν αὐτὴν ὑμνῳδίαν, τῶν παιδοφυλάκων, καὶ τοῦ παιδονόμου φανερὸν τοῦτο ἐνγράφως (pro ἐγγράφως) ποιούντων, ὑπὲρ τοῦ (ἔστιν εἰς τὸν πάντα) αἰῶνα τὴν αὐτὴν διαμεῖναι τῆς ἀνθαιρέσεως τάξιν, καὶ θρησκείαν, καὶ εὐσέβειαν τῶν θεῶν, οὔσης ἐξουσίας (αὐτοῖς ὁπότα)ν τινὲς αὐτῶν μὴ ὦσιν ὑγιεῖς, ἢ πένθει οἰκείῳ κατέχωνται. Ἐὰν δέ τι τούτων μὴ πραχθῇ, οἱ μὲν ἄρχοντες καὶ ὁ π(αιδονόμος) ἔστωσαν ὑπεύθυνοι ἀσεβείᾳ· οἱ δὲ δημόσιοι παιδοφύλακες δήμω(τηρίῳ ἐνέχωνται). Ἔτι δὲ καὶ τὸν καθ' ἕκασ(τον ἐνιαυτὸν) γεινόμενον ἱερέα τῆς Ἑκάτης καταλέγειν ἐκ τῶν ἐν τῷ περιπολίῳ τῆς θεοῦ καὶ τῶν συνεγγὺς παῖδας καθ' ἕκαστον (ἐνιαυτὸν) καὶ αὐτοὺς ᾄσοντας τὸν συνήθη ὕμνον τῷ (potius τῇ) θεῷ, καθὼς ἄνωθεν ἐγένετο, ἔχοντα ἐξουσίαν καὶ κατὰ τῶν πατέρ(ων, ᾧ τρόπ)ῳ κατ' αὐτῶν τῶν παίδων, ἐὰν οἱ μὲν πατέρες μὴ παρέχωσιν αὐτοὺς πρὸς ὑμνῳδίαν καὶ εὐσέβειαν, (οἱ δὲ π)αῖδες μὴ προσεδρεύωσιν, δίκην εἰσανγελίας (pro εἰσαγγελίας), ἢ ἄλλης ἧς ἂν βούληται, ποιοῦντα, διδόντος τοῦ ἱερέως καὶ (τοῦ παιδονομ)ου εὐνούχου τὰ ὀνόματα τῷ (παρέδρῳ) ἐγγράφως μετὰ τῆς βουλῆς, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ πό(λει διακοσθέντων διηγ)όρευται. Ἐὰν δέ τι τούτων ὁ ἱερεύς, ἢ ὁ (εὐνοῦχος) μὴ ποιήσῃ, ἐνόχους αὐτοὺς εἶναι τοῖς αὐτοῖς, οἷς καὶ (ἁμαρτάνοντας τοὺς παι)δας. Τὸν δὲ τῶν παίδων, με(θειμένης) τῆς ὑμνῳδίας, ἐν(κριθέντα) εἰς τοὺς ἐφήβους . . . τῆς πόλεως.

Id est:

Sub Stephanephoro Ptolemaeo. . . . sententiam dicente. . . . . Dionysii filio, scriba venerabilis concilii; hanc ab antiquo urbem, maximorum Deorum, eius praesidum, Chrysaoris Iovis et Hecates providentia, ex multis magnisque et continuis periculis servatam fuisse, quorum et sacra asyla, et confugientes ad ea supplices, quin et sacer senatus, decreto Augusti Caesaris, aeternique dominorum Romanorum imperii, praeclara facere indicia; oportere autem omnem adhiberi curam de pietate erga Deos, neque ullam omitti occasionem eos colendi supplicandique. Porro in au-

gusta curia dedicata esse praedictorum Deorum simulacra, praebentia divinae potentiae manifestissimas virtutes, ob quas universa etiam moltitudo, et sacrificat, et thura adolet, et precatur, et gratias agit continuas Diis tam eximie praesentibus, atque ea quae per hymnodiam fit supplicationa et obsecratione eos colendo perseverat. Placuit concilio, deligi nunc ex clare genitis pueros triginta, eosque singulis diebus una cum publicis puerorum custodibus iunctos comites ad curiam procedere albis indutos, et oliva coronatos, ramosque similiter oleaginos manibus gestantes, qui praesente tum citharista, tum praecone, decantabunt hymnum, qualem Sosander, Diomedis filius, scriba composuerit. Si qui autem a pueris sic delectis inter ephebos adsciscantur, eorumve aliqui moriantur, quod Dii avertant, inter ephebos nondum adsciti, alios eorum loco ad eamdem hymnodiam deligi, puerorum custodibus et paedonomo rem scripto notam facientibus, ut in omne aevum idem permaneat ordo electionis, et obsecrationis, et cultus Deorum; concessa tamen iis licentia, quoties eorum aliqui aut non bene valeant, aut luctu domestico impediantur. Horum autem si quid omittatur, archontes et puerorum rector impietatis rei aguntor: puerorum vero publici custodes in vincula coniiciuntor. Porro placet, ut qui quotannis fuerit Hecates sacerdos, quosdam, ex iis qui in sacro Deae circuitu et in vicinia degunt, pueros quotannis conscribat, qui et ipsi consuetum Deae hymnum concineant, prout ab antiquo factum est: idemque habeat in puerorum parentes, aeque ac in ipsos pueros, auctoritatem; si parentes quidem ad hymnodiam et supplicationem liberos non submittant, et si pueri non se assiduos sistant; litem intendendo, seu delatione, seu alia, qua voluerit, via; exhibente adsessori nomina in scriptis, et sacerdote, et qui pueros instituit eunucho, die concilii prima, sicuti de iis, quae ad civitatis iurisdictionem attinent, praescriptum est. Siu horum aliquid praetermiserit sacerdos, aut eunuchus, poenis iisdem fore obnoxios, quibus et ipsi delinquentes pueri. Puerum vero, perfunctum hymnodia, adlectum inter ephebos, *honores civitatis adsecuturum, aliaque similia de praemus, quae excidere.*

Hierocaesarienses.

Insignem Hierocaesariensium Deaeque Persicae nummum e Cimelio regio, Severi aetate cusum, laudat Harduinus, Select. Oper. p. 73. Nummus exhibet caput Dianae cum pharetra retro appusita: inscriptio ΙΕΡΟΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΠΕΡCΙΚΗ. Ad magicum, vel potius fraudulentum Persicae cultum pertinere videntur, quae habet Pausanias, V, 27, in Eliac. p. 448: Ἄλλο ἐν Λυδίᾳ θεασάμενος οἶδα, . . . μάγων μέν τοι σοφίας οὐδὲ αὐτὸ ἀπηλλαγμένον· ἔστι γὰρ Λυδοῖς ἐπίκλησιν Περσικοῖς ἱερά, ἔν τε Ἱεροκαισαρείᾳ καλουμένῃ πόλει, καὶ ἐν Ὑπαίπαις· ἐν ἑκατέρῳ δὲ τῶν ἱερῶν, οἴκημά τε, καὶ ἐν τῷ οἰκήματί ἐστιν ἐπὶ βωμοῦ τέφρα· χρόα δὲ οὐ κατὰ τέφραν ἐστὶν αὐτῇ τὴν ἄλλην· ἐσελθὼν δὲ ἐς τὸ οἴκημα ἀνὴρ μάγος, καὶ ξύλα ἐπιφορήσας αὖα ἐπὶ τὸν βωμόν, πρῶτα μὲν τιάραν ἐπέθετο ἐπὶ τῇ κεφαλῇ, δεύτερα δὲ ἐπίκλησιν ὅτου δὴ θεῶν ἐπᾴδει βάρβαρα, καὶ οὐδαμῶς συνετὰ Ἕλλησιν· ἐπᾴδει δὲ ἐπιλεγόμενος ἐκ βιβλίου· ἄνευ δὲ δὴ πυρὸς ἀνάγκη πᾶσα ἁφθῆναι τὰ ξύλα, καὶ περιφανῆ φλόγα ἐξ αὐτῶν ἐκλάμψαι. *Aliud in Lydia miraculum vidi, ... magorum artis minime expers. Sunt enim in Lydis, qui Persici cognominantur,*

urbes Hierocaesarea et Hypaepa. In utriusque urbis templo est cella. In cella ara supra quam cinis, vulgari cineri minime concolor. Huc ingressus magus, arida ligna altari imponit: deinde, velato tiara capite, Deas, nescio quas, invocat, carmina barbarica, et lingua Graecis plane ignota, ex libro recitans. Tum nullo igne admoto, ardent ligna, et purissima ex iis emicat flamma. Lydos illos dictos esse *Persicos* a sacris Persicis, rege Cyro, advectis, verisimillimum est. Quae de Persica Amazone Harduinus scripserat, loc. cit. ipse in suo libro, qui hic exstat auctior et emendatior, delevit.

Brotier.

N.° 17. Cap. LXIII. *Stratonicidi Veneri.*

Inter marmora Oxoniensia habetur, p. I, foedus Smyrnaeorum et Magnetum de Seleuci Callinici, Asiae regis, maiestate adversus Ptolemaeum Evergeten tuenda, percussum anno periodi Iulianae 4470, A. C. 244. Ex hoc praestantissimo monumento sacra Smyrnaeorum illustranda.

ΟΒΑΣΙΛΕΥΣΣΕΛΕΥΚΟΣΕΥΣΕΒΩΣΤΑΠΡΟΣΤΟ . . . ΣΘΕΟΥΣΔΙΑΚΕΙΜΕΝΟΣΚΑ
ΙΦΙΛΟΣΤΟΡΓΩΣΤΑΠΡΟΣΤΟΥΣΓΟΝΕΙΣΜΕΓΑ
ΛΟΨΥΧΟΣΩΝΚΑΙΕΠΙΣΤΑΜΕΝΟΣΧΑΡΙΤΑΣΑΠΟΔΙΔΟΝΑΙΤΟΙΣΕΑΥΤΟΝΕΥΕΡ
ΓΕΤΟΥΣΙΝΕΤΙΜΗΣΕΝΤΗΜΠΟΛΙΝΗΜΩΝΔΙΑ
ΤΕΤΗΝΤΟΥΔΗΜΟΥΕΥΝΟΙΑΝΚΑΙΦΙΛΟΤΙΜΙΑΝΗΝΕΠΕΠΟΙΗΤΟΕΙΣΤΑΠΡΑΓ
ΜΑΤΑΑΥΤΟΥΚΑΙΔΙΑΤΟΤΟΜΠΑΤΕ
ΡΑΑΥΤΟΥΘΕΟΝΑΝΤΙΟΧΟΝΚΑΙΤΗΜΜΗΤΕΡΑΤΗΝΤΟΥΠΑΤΡΟΣΘΕΑΝΣΤΡΑΤ
ΟΝΙΚΗΝΙΔΡΥΣΘΑΙΠΑΡΗΜΙΝΤΙΜΩΜΕ
ΝΟΥΣΤΙΜΑΙΣΑΞΙΟΛΟΓΟΙΣΚΑΙΚΟΙΝΗΙΥΠΟΤΟΥΠΛΗΘΟΥΣΚΑΙΙΔΙΑΥΦΕΚΑΣΤΟ
ΥΤΩΜΠΟΛΙΤΩΝΚΑΙΕΒΕΒΑΙΩΣΕΝΤΩΙΔΗΜΩΙΤΗΝΑΥΤΟ
ΝΟΜΙΑΝΚΑΙΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΝΕΓΡΑΨΕΝΔΕΚΑΙΠΡΟΣΤΟΥΣΒΑΣΙΛΕΙΣΚΑΙΤΟΥΣ
ΔΥΝΑΣΤΑΣΚΑΙΤΑΣΠΟΛΕΙΣΚΑΙΤΑΕΘΝΗΑΞΙ
ΩΣΑΣΑΠΟΔΕΞΑΣΘΑΙΤΟΤΕΙΕΡΟΝΤΗΣΣΤΡΑΤΟΝΙΚΙΔΟΣΑΦΡΟΔΙΤΗΣΑΣΥΛΟΝ
ΕΙΝΑΙΚΑΙΤΗΜΠΟΛΙΝΗΜΩΝΙΕΡΑΝΚΑΙΑΣΥΛΟΝ

Id est:

Ὁ βασιλεὺς Σέλευκος εὐσεβῶς τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς διακείμενος, καὶ φιλοστόργως τὰ πρὸς τοὺς γονεῖς, μεγαλόψυχος ὤν, καὶ ἐπιστάμενος χάριτας ἀποδιδόναι τοῖς ἑαυτὸν εὐεργετοῦσιν, ἐτίμησεν τὴμ (pro τὴν) πόλιν ἡμῶν διά τε τὴν τοῦ δήμου εὔνοιαν, καὶ φιλοτιμίαν, ἣν ἐπεποίητο εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ, καὶ διὰ τὸ τὸμ πατέρα αὐτοῦ θεὸν Ἀντίοχον, καὶ τὴμ μητέρα τὴν τοῦ πατρὸς θεὰν Στρατονίκην ἱδρῦσθαι παρ' ἡμῖν, τιμωμένους τιμαῖς ἀξιολόγοις καὶ κοινῇ ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστου τῶμ πολιτῶν, καὶ ἐβεβαίωσεν τῷ δήμῳ τὴν αὐτονομίαν καὶ δημοκρατίαν· ἔγραψεν δὲ καὶ πρὸς τοὺς βασιλεῖς, καὶ τοὺς δυνάστας, καὶ τὰς πόλεις, καὶ τὰ ἔθνη ἀξιώσας ἀποδέξασθαι τό τε ἱερὸν τῆς Στρατονικίδος Ἀφροδίτης ἄσυλον εἶναι, καὶ τὴμ πόλιν ἡμῶν ἱερὰν καὶ ἄσυλον.

Id est:

Rex Seleucos, Deorum cultui religiose deditus, pius erga parentes, magnanimus, et ad beneficia bene de se merentibus rependenda alacris, honoravit civitatem nostram ob benevolentiam et studium, quo populus res eius procuraverat, tum quod pater eius, Deus Antiochus, et mater patris, Dea Stratonice, consecrati apud nos essent, et honoribus egregiis honorati, tum publice a plebe, tum privatim ab unoquoque civium, et stabilivit populo libertatem, et statum popularem: quin etiam scripsit ad reges, principes, civitates, gentesque: dignatus iis notum facere templum Stratonicidis Veneris asylum esse, et urbem nostram sacram et asylum.

In senatu romano Smyrnaei oraculum Apollinis, non vero Seleuci decretum memoravere, ut sacra sua plus dignationis ac venerationis haberent. Perperam in veteribus Taciti editionibus, *Stratonici Divae Veneri*.

Milesios.

Quam magnificum apud Milesios fuerit Apollinis templum docet Strabo, XIV. p. 634. Οἱ Μιλήσιοι μέγιστον νεὼν τῶν πάντων κατεσκεύασαν, διέμεινε δὲ χωρὶς ὀροφῆς διὰ τὸ μέγεθος· κώμης γοῦν κατοικίαν ὁ τοῦ σηκοῦ περίβολος δέδεκται, καὶ ἄλσος ἐντός τε καὶ ἐκτὸς πολυτελές· ἄλλοι δὲ σηκοὶ τὸ μαντεῖον καὶ τὰ ἱερὰ συνέχουσιν. Ἐνταῦθα δὲ μυθεύεται καὶ τὰ περὶ τὸν Βράγχον, καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀπόλλωνος. Κεκόσμηται δ' ἀναθήμασι τῶν ἀρχαίων τεχνῶν πολυτελέστατα. *Milesii templum omnium maximum construxerunt; quod ob magnitudinem sine culmine mansit: nam ambitus delubri pagi amplitudinem aequat: estque intus et extra lucus pretiosus: alia delubra oraculum et sacra continent. Ibi fabulae Branchum fuisse dicunt, et amorem Apollinis. Ornatum est templum donariis antiquarum gentium sumptuosissime.* De sumptuosis istis donariis, praeter iam laudatam in notis inscriptionem, aliam vide apud eruditum Chishull, Antiq. Asiatic. p. 67 et seq., ex qua accipimus Seleucum Callinicum et Antiochum Hieracem, fratres, Asiaeque reges, ob salutem suam, prosperitatemque imperii, semel misisse decem vasa aurea pondo drachmarum trium millium, ducentarum quadraginta octo, trium obolorum (monetae gallicae, circiter 33,330 fr.), duo vasa argentea pondo ꟾxᴍᴄᴄᴄ drachmarum (monetae gallicae, circiter 6,688 fr.) Addidere vim magnam thuris, myrrhae, casiam, cinnamomum, costum, candelabrum grande aeneum; et mandavere, ut Deo fieret sacrificium, mille victimae caederentur, arae duodecim ponerentur.

BROTIER.

N.° 18. CAP. LXVIII. *Silani materna bona, alia parente geniti, separanda reddendaque filio Lentulus dixit, adnuente Tiberio.*

Locum hunc mire sollicitant interpretes, ut Cn. Lentuli sententiae causas extricent. Reinesius, quem Ryckius, *Amelot de la Houssaie*, et *Gordon* sequuntur, pro *alia* emendant *Cornelia*, quasi Lentulus, gente Cornelia oriundus, bona illa fisco exemta voluerit, ut Silani filio, suoque consobrino, redderentur. Heinsius corrigit, *Aelia*, in Seiani gratiam. Mallet Grotius, *Mallia*, vel *Manlia*, quod C. Silanus Torquatam sororem habuerit. Pichena fingit Silano fuisse matrem et novercam. Freinshemius pro *alia* divinat *Iulia*, vel *Aelia*: (posterius verum occulte innuit, hoc datum Seiano, qui adoptione transierat in gentem Aeliam. Vide Misc. Obs. IX, 396), ut id Iuliae familiae dignitati datum videatur. Eodem recidit Lipsii sententia; coniiciebat, *quippe tali parente*, vel *quippe illa parente geniti*, veluti per admirationem dictum: veterem librum hispanum laudat, in quo non *alia*, sed *alta* legebatur. Ego vero vulgatam scripturam defendi posse existimo: scilicet ubi quis miser, illi quacumque de caussa nocetur. Piso aqua atque igne Silano interdicendum, ipsumque relegandum censuerat, ut maxima fortunarum parte exturbaretur; Cn. Lentulus dixit separanda Silani materna bona, quippe qui parentem, non Iunia, sed *alia*, et ut videtur, Manlia gente genitam haberet. Adnuit Tiberius in austeriora et duriora promptus, maxime quum alii suaderent. Ad maiorem historiae lucem Silani stemma ita concinnandum mihi videtur:

C. SILANVS Inscript. Uxor ut videtur MANLIA.		SILANVS Uxor N.	
C. SILANVS. Tacit. Annal. III, 66, Uxor N.	IVNIA TORQVATA. Tacit. Annal. III, 69, Inscript.	D. SILANVS. Tacit. Annal. III, 24.	M. SILANVS. Tacit. Annal. III, 24.
IVNIVS SILANVS Uxor AEMILIA LEPIDA.			

De iis vide stemma Caesarum, (in ultimo volumine huius Editionis.)

BROTIER.

N.° 19. CAP. LXXV. *Asinius Saloninus*, *M. Agrippa et Pollione Asinio avis*, *fratre Druso insignis*, *Caesarique progener destinatus*, *obiit*, *anno* U. c. 775.

Parentibus aeque ac fratribus illustris, quorum ad maiorem historiae lucem stemma hic proponendum.

CN. ASINIVS. Uxor N. Fast. Capit.

- C. ASINIVS POLLIO, princeps, orator et civis, amicitia Augusti, et prima in orbe publicata bibliotheca celeberrimus. Plin. VII, 30; XXXV, 2. Uxor N.
  - ASINIVS cui inscriptam IV Virgilii eclogam falso tradit Servius.
  - HATERIVS ASINIVS Senec. Decl. IV, praef.
  - C. ASINIVS GALLVS Tac. An. I, 12, Uxor VIPSANIA AGRIPPINA olim Tiberii uxor. Vide stemma Caesarum, n. 69.
    - ASINIVS SALONINVS Drusi Caesaris frater. Tacit. Annal. III, 75.
    - ASINIVS GALLVS Sueton. in Claud. XIII. Uxor N.
      - L. ASINIVS GALLVS Tacit. Ann. XIV, 48.
    - C. ASINIVS POLLIO Tac. Ann. IV, 1.
    - ASINIVS CELER Plin. IX, 17. Senec. in Apocol.
    - CN. ASINIVS Inscript. apud Capacium Hist. Napl. p. 718.
  - M. ASINIVS index Coss. apud Dionem LVII, p. 601, Uxor N.
    - M. ASINIVS AGRIPPA Tacit. Annal. IV, 34, 61. Uxor N.
      - Q. ASINIVS MARCELLVS Tacit. Annal. XIV, 40.
  - ASINIA Coniux AESERNINVS.
    - MARCELLVS AESERNINVS Senec. Decl. IV, praef.
- ASINIVS MARRVCINVS, Catull. carm. XII.

BROTIER.

EXCVRSVS

M. A. MVRETI, IVSTI LIPSII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER QVARTVS.

N.° 1. Cap. I. Initivm *et caussa penes Aelium Seianum, cohortibus praetoriis praefectum*, etc. *Genitus Vulsiniis, patre Seio Strabone, equite romano*, etc.

Patrem habuit Seium Strabonem. Nemo unquam Seiano exstitit famosior vel fortuna, vel ruina: eius stemma proponendum, ut quid scelera valeant, quae fata potentiam, non sua vi nixam, maneant, dignoscatur.

SEIVS STRABO Eques Romanus Uxor, ut videtur, IVNIA.		IVNIVS BLAESVS Avunculus, proconsul, triumphalis, imperator.
L. AELIVS SEIANVS Uxor APICATA	Fratres consulares. Velleius, II, 127.	Consobrini consulares. Velleius, II, 127.

N. Filius, Uxor N. Filia Lentuli Gaetulici. Tacit. Ann. VI, 30.	N. Filius. Tacit. Ann.V, 9.	Filia Tacit. Ann.V, 9.

Brotier.

(Haec Seiani fortuna Muretum impulit ad emittenda quae sequuntur.) Hic notanda rerum humanarum instabilitas et inconstantia, quae quum prosperrime fluere videntur, tum periculi plenissimae sunt: quum enim

eodem in statu manere non queant, ubi ad summum venere, in deterius mutantur necesse est. Hippocrates ait, *Τὴν εὐεξίην ὅταν ἐς ἄκρον ἔχῃ ἐπικινδυνοτάτην εἶναι.* Ita est et in fortuna. Ac profiteor me, quum fortunam dico, eam intelligere, de qua Catilinar. I. copiose disserui. Hesiodus:

> Ῥεῖα μὲν γὰρ βριάει, ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει,
> Ῥεῖα δ' ἀρίζηλον μινύθει καὶ ἄδηλον ἀέξει,
> Ῥεῖα δέ τ' ἰθύνει σκολιὸν καὶ ἀγήνορα κάρφει
> Ζεὺς ὑψιβρεμέτης ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει.

Aesopus, apud Laërtium, interrogatus quid ageret Iupiter, respondit: *Τὰ μὲν ὑψηλὰ ταπεινοῖ, τὰ δὲ ταπεινὰ ὑψοῖ.* Ac tum maxime metuenda mutatio est, quum maxime omnia ex sententia succedere videntur. Bias, apud eundem Laërtium, interrogatus quid grave perpessu esset, *τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἴρῃ μεταβολὴν εὐγενῶς ἐνεγκεῖν.* Menelaus apud Sophoclem:

> Ἀλλ' οὑμὸς αἰεὶ πότμος ἐν πυκνῷ θεοῦ
> Τροχῷ κυκλεῖται, καὶ μεταλλάσσει φύσιν·
> Ὥσπερ σελήνης δ' ὄψις εὐφρόναις δύο
> Στῆναι δύναιτ' ἂν. οὔ ποτ' ἐν μορφῇ μιᾷ.
> Ἀλλ' ἐξ ἀδήλου πρῶτον ἔρχεται νέα
> Πρόσωπα καλλύνουσα καὶ πληρουμένη,
> Χ' ὥταν περ αὑτῆς εὐγενεστάτη φανῇ,
> Πάλιν διαῤῥεῖ κ' ἐπὶ μηδὲν ἔρχεται.

Plutarchus in Demetrio. Historia de Polycrate, rege Samiorum, et Amaside, rege Aegypti, ex Herodoti lib. III. Philippus rex dicebat: *Ὦ Τύχη, μικρόν τέ μοι κακὸν ἀντὶ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀγαθῶν ποίησον.* Horat. Carm. lib. II, od. 7:

> Sperat infestis, metuit secundis.....
> Rebus angustis animosus atque
> Fortis appare....

Sophocles in Aiace Μαστιγοφόρῳ:

> Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο, πλὴν
> Εἴδωλ' ὅσοιπερ ζῶμεν ἢ κούφην σκιάν.

His insuper addere liceat illa Sophoclea:

> Τοιαῦτα τοίνυν εἰσορῶν, ὑπέρκοπον
> Μηδέν ποτ' εἴπῃς αὐτὸς εἰς θεοὺς ἔπος,
> Μηδ' ὄγκον ἄρῃς μηδέν', εἴ τινος πλέον
> Ἢ χειρὶ βρίθεις, ἢ μακροῦ πλούτου βάθει·
> Ὡς ἡμέρα κλίνει τε κἀνάγει πάλιν
> Ἅπαντα τἀνθρώπεια.

Omnes prope principes solent e familiaribus suis unum aut alterum deligere, cui quibusve se totos penitus tradant, cum quibus arcana omnia communicent, quibus se detegant et aperiant, quorum arbitratu et rem familiarem et rem publicam administrent, ut non tantam potestatem ipsi principes in ceteros, quam hi in ipsos principes obtinere videantur.

Atque hi si tales fuerint, quales oportet, incredibilem utilitatem et privatim et publice adferent: nam et freti gratia illa sua, multa monent quae alii non auderent, et reprimunt principis naturam, si ipse ad aliquod vitium propenderet. Tales habuit Augustus Agrippam et Maecenatem: quorum ille in rebus bellicis, et consilio et manu praestitit; hic saevitiam Augusti aliquando coercuit, misso libello: Ἀνάστηθι, δήμιε. Dionem vide, et Senecam libro VI de beneficiis, c. 32.

Sed plerumque evenit, ut illa tanta potentia detur hominibus improbis, avaris, ambitiosis, fraudulentis.

Nam viri fortes, boni, simplices, aperti, adulari nesciunt; omnes autem potentes adulatoribus gaudent. Subeunt igitur principum animos, et in illorum intimam amicitiam irrepunt homines callidi, malitiosi, versipelles, qui eos, semel occupatos et insessos, domioatione perpetua premunt, ut nusquam miseris oculos flectere liceat, nisi quo istorum libido aurigatur. Ac quoniam liberam ac masculam veritatis vocem tenerae ac delicatae principum aores non ferunt, saepe fit, ut, viris bonis ac prudentibus reiectis ac repudiatis, solae talium pestium voces audiantur, quae nimium credulos principes in maximas redigunt calamitates; quibus oppressi, sero agnoscunt errorem suum, tum demum quum remedio nullus amplius superest locus. Coguntur igitur emittere eiusmodi voces, quales apud Aristophanem ὁ Δῆμος·

> Τί φῄς; τοιαῦτα μ' ἔδρων, ἐγὼ δ' οὐκ ᾐσθόμην,
> Οὕτως ἀνόητος ἐγεγενήμην, καὶ γέρων.
> Αἰσχύνομαί τοι ταῖς πρότερον ἁμαρτίαις.

Item si possunt, atrocissima supplicia sumunt de iis quorum improbitate in eas se miserias redactos vident, comprobantque re ac factis illud Hesiodi:

> Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη,

sed non semper principibos id faciendi potestas datur.

Iu sacris literis legimus, Roboamum, sapientissimi regis Salomonis filium, quum rectis consiliis credere noluisset, iuvenibus autem ad superbiam et ad crudelitatem hortantibus credidisset, a maxima parte populi desertum, augustis admodum finibus imperasse.

Amanus ab Artaxerxe rege in summo honore habitus, et regni adiutor ab eo vocatus, dum universae Iudaeorum genti perniciem molitur, in ea ipsa cruce, quam, quinquaginta cubitos altam, Mardocheo statuerat, ipse regis iussu suffigitur.

Croesus, Lydorum rex, dum nimia felicitate ebrius Solonis quidem sapientissimi viri monita negligit, adulatoribus autem potentiam ipsius extollentibus, lentum se ac facilem praebet, dum Cyri imperium perdere conatur, suum perdidit. Itaque sublatus in pyram, ut illic vivus cremaretur, inclamato Solonis nomine, et re tota detecta, singularem victoris regis clementiam expertus est. Herodot. lib. I. Plutarch. in Solone.

Si Artabani fratris Darius, si eiusdem Artabani patrui Xerxes, prudentia consilia, quam Mardonii adulationes audire maluisset, neque ille a Scythis turpiter fugatus, maxima accepta plaga, discessisset, neque

hic e Graecia, quam innumerabili quadam hominum multitudine fretus lacessiverat, summa cum infamia fugere coactus esset. Herodot. l. VII.

Dionysius iunior, si Dionysii propinqui sui, si Platonis consiliis obtemperasset, acceptum a patre imperium liberis suis firmius ac stabilius reliquisset: nunc, dum severis illorum monitionibus confictas ad gratiam adulantium voces antepouit, e tyranno ludimagister effectus, inter insignia commutatae sortis exempla numeratur.

Claudio, qui post Caligulam imperavit, non tantum naturalis stupor infamiae attulit, quam quod se improbissimis et abiectissimis hominibus, Posidi spadoni, Felici, Harpocrati, Narcisso, Polybio, Pallanti, libertis suis, ita regendum permiserat, ut non tam princeps, quam libertorum suorum minister videretur.

Feliciter imperasset Nero, si Senecae et Burrhi consiliis perpetuo, ut coeperat, paruisset. Dum, eis primo reiectis, deinde interfectis, adulantium voces sequitur, sibi et acceleravit exitium, et apud posteros nomen sola flagitiorum ac facinorum turpitudine memorabile comparavit.

Commodus, M. Aurelii filius, dum Pompeiani recta suadentis sententiam aspernatur, Perennio se primum, deinde eiusdemque generis aliis tractandum regendumque permittit, et illis, et sibi exitiosus fuit.

Neque finis, neque modus ullus sit, si talia exempla congerere libeat; sed nullum nobilius quam Seiani, de quo hoc loco Tacitus.

Muret.

N.° 2. Cap. IV. *Quae tum romana copia in armis, qui socii reges, quanto sit angustius imperitatum.*

Milite stant imperia, ait *Brotier*: quaenam fuerint militares Romanorum vires Tiberii aetate disquirere supervacaneum haud arbitror.

DE MILITARIBVS ROMANORVM VIRIBVS.

Tiberii aetate militares Romanorum vires constitere quinque et viginti legionibus, quae, si ex Vegetiana, II, 6, computatiuue aestimentur, efficiunt peditum 152,500, equitum 18,150.

Cuique legioni sua erat vexillatio, quae videtur fuisse circiter 1,200 hominum. Numerus itaque vexillariorum, 30,000; novem erant praetoriae cohortes, 9,000; tres urbanae cohortes, 4,500.

Praeterea *Romanus populus pro decore et utilitate magnitudinis suae; non propter necessitatem tumultus alicuius classem parabat ex tempore; sed, ne quando necessitatem sustineret, semper habuit praeparatam:* Veget. V, 1. Nec unam fingamus classem: sex habuit populus romanus, quatuor maritimas, duas fluviatiles. Maritimae triremibus, liburnis, navibus rostratis constabant: fluviatiles, *lusoriis*, ut eas appellat Vegetius, II, 1. Inter maritimas duae erant primariae et *praetoriae*, ut in inscriptionibus nominantur: altera Misenatium, Ravennatium altera: utraque singulis legionibus instructa, teste Vegetio, V, 1. Praetoriarum veluti vicariae erant duae aliae maritimae classes cum valido remigio;

altera Faro-Iulii, seu Gallica: altera in Ponto, seu Pontica: Tacit. Hist. II, 83. E fluviatilibus classibus, altera in Rheno, quam Germanicam classem appellat Tacitus, Hist. I, 58. In Danubio altera, de qua Tacitus, Annal. XII, 30. At quot navibus, quot hominibus constarent classes illae, haud ita compertum. Maritimas imperii vires ex Actiaca pugna aestimemus: ad illam convenere naves 1,200. Plus quam quadringentas habebat Octavius, Antonius octingentas, annumeratis onerariis: Plutarch. in Anton. p. 941. Demus dimidiam tantum partem postea fuisse: sunt 600 naves; quibus si singulis 150 homines attribuamus, dant homines 90,000.

Haud multo secus virium in sociorum navibus, alis et auxiliis.

Tota ergo militaris Romanorum res fuit Tiberii aetate hominum 608,300. Computationi nostrae suffragatur Agathias, qui, quum rei militaris incuriam in Iustiniano reprehenderet, ait, Hist. Iustinian. V, p. 152: Τὰ γὰρ τῶν Ῥωμαίων στρατεύματα οὐ τοσαῦτα διαμεμενηκότα ὁπόσα τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τῶν πάλαι βασιλέων ἐξεύρηνται, ἐς ἐλαχίστην δέ τινα μοῖραν περιελθόντα, οὐκ ἔτι τῷ μεγέθει τῆς πολιτείας ἐξήρκουν· δέον γὰρ ἐς πέντε καὶ τεσσαράκοντα καὶ ἑξακοσίας χιλιάδας μαχίμων ἀνδρῶν τὴν ὅλην ἀγείρεσθαι δύναμιν, μόλις ἐν τῷ τότε εἰς πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν περιειστήκει. *Romanorum exercitus non tanti, quanti olim sub veteribus imperatoribus fuerant, permanserant; sed ad minimam quandam portionem redacti, non amplius magnitudini imperii pares erant. Quum enim universae Romanorum vires sexcentis quadraginta quinque bellatorum millibus constare deberent, aegre tum temporis centum quinquaginta millibus constabant.*

Quae de militaribus Romanorum viribus hactenus diximus, de pacifica Tiberii aetate sunt intelligenda. Quum gravia enim flagrarent bella, immensa erant sociorum auxilia: legiones quoque multiplicabantur. Ante Mutinensem pugnam, in qua Brutus et Cassius cecidere, XLIII legiones numerat Appianus de Bell. civil. V, p. 674. XXVIII habebat Antonius, teste eodem Appiano, ibid. Vide et Antonii nummos. Quum latius imperitatum, auctior quoque legionum numerus. Triginta legiones habuit Traianus: novas adhuc addidere M. Antoninus et Severus; vide Dionem, LV, p. 564.

Brotier.

N.o 3. Cap. XVI. « *Nam patricios, confarreatis parentibus genitos, tres simul nominari, ex quis unus legeretur, vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi adsuetudine, aut inter paucos retenta. Pluresque eius rei caussas adferebat: potissimam penes incuriam virorum feminarumque: accedere ipsius caerimoniae difficultates, quae consulto evitarentur.* » Et paullo infra: *Sed lata lex, qua « flaminica Dialis, sacrorum caussa, in potestate viri, cetera promiscuo feminarum iure ageret.* »

Tribus modis olim Romanos nuptias contrahere consuevisse, ex Boëtio, Com. II in Cic. Top., habemus, usu scilicet, coëmptione, et confarreatione. Ita et Arnobius, lib. adversus Gentes IV, scribit: *Uxores Dii habent, atque in coniugalia foedera veniunt conditionibus ante quaesitis: usu, farre, coëmptione.*

Quae essent nuptiae *usu contractae*, docet Gellius lib. III, c. 2, scilicet, quando mulier, tutoribus auctoribus, cum marito matrimonii caussa conveniebat, et per annum impletum apud eum remanebat: qua coniunctione non intercepta, *usu dicebatur capta*. Si quidem sui iuris antiquitus nunquam femina erat, sed semper in alicuius tutela: quemadmodum M. Porcius Cato, pro lege Oppia apud Livium dixit, lib. 44. Unde nec minimam rem femina sine auctoritate parentum, fratrum aut liberorum, vel tutoris agere poterat. Sic Cicero, pro Caecina, scripsit, *non potuisse sine tutore obligari*. Excipiebantur tamen vestales, quae eximebantur a potestate, lege Numae.

Coëmptione fiebant nuptiae, ut ait Baëtius, in loco citato, *dum sese coemendo invicem interrogabant, vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet; et illa respondebat, velle: itaque mulier viri conveniebat in manum, et erat materfamilias vira, indeque erat in potestate mariti.* Proinde Euripides iure scriptum reliquit:

Γυνὴ μὲν ἐξελθοῦσα πατρῴων δόμων,
Οὐ τῶν τεκόντων ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ λέχους·

id est, *mulier egressa domum parentum, non est amplius parentum, sed mariti.* Quinimmo et in familia quoque mariti, et in suis heredis locum veniebat, teste Aulo Gellio, lib. XVIII, cap. 6, et Ulpiani in Fragmentis seu Epit. tit. *qui heredes institui possint.*

Nuptiae vero, quae fiebant per confarreationem, celebrabantur inter sacra, hoc est, sacrificio libato. Unde Ulpianus in undetriginta libris, qui ex corpore eius collecti dicuntur, t. 9, *de iis qui in manu sunt*, scribit: *Farre convenitur in manus certis verbis, et decem testibus praesentibus, et solenni sacrificio facto, in quo panis farreus quoque adhibetur.* Dionysius Halic., lib. II Hist. Rom., inquit: *Nominabant autem prisci Romani sacras nuptias vocabula sua farraceas, quia coniuges vescerentur eodem farre, quod nos Zeam dicimus; et, quemadmodum nostri homines antiquissimam hordeaceam frugem rati, hordeo quod molam salsam vocant, hastias initiarent, ita Romani quodvis sacrificium igne adhibendum aspergunt farre...* Et paullo infra: *Haec sane inter virum et uxorem communia primi et sacri quondam habiti cibi, atque fortunae quamvis opimae, a communi farre namen invenit.* Plinius, lib. XVIII, c. 3, ait: *Quia in sacris nihil religiosius confarreationis vinculo, novaeque nuptae farreum praeferebant.* Farreum autem dicebatur, quod ex farina farris tosti, sale aspersa, et aqua conficiebatur, quod ex Plinio colligimus, lib. XVIII, c. 2; ubi etiam docet ex Numae instituto farre tosto usos, quod salubrius esset, et quod purum ad rem divinam nihil nisi tostum haberetur, unde ab adolenda *adoreum far* dictum huiusmodi putarunt, quod pariter elicitur ex Valerio Max. l. II, c. 1, et Festo Pompeio, lib. VI. Hinc et illud Ovidii lib. II Fast. 24:

Torrida cum mica farra.....

Farra autem et *farinam* furfure non separatam dixere antiqui: sic Q.

Serenus Sammonicus, imperante Caracalla medicus illustris, qui versibus medicinam scripsit, ait, c. 1:

> Desinit interea glomerari farrea nubes.

et c. 6:

> Aut acido Baccho miscebis farra lupini.

Describens scilicet furfuraceas squammas illas, quae in pectendo caput decidunt. Sic Plinius, lib. XVIII, c. 9, inquit: *Farinam a farre dictam, nomine ipso apparet*; et libro eodem, c. 7, populum romanum *farre tantum e frumento usum.* Unde apud Catonem, de Re rustic. c. 10, observamus *farream fistulam* et *pilum farream*, ad far scilicet pinsendum: nam farre excorticato utebantur ad farreum parandum, sive molam salsam quae eadem erant; quod praecipue ex Plinio, loco supra citato, et lib. XII, c. 18, et Valerio Max. lib. II, c. 10, colligitur. *Far* autem huiusmodi vocavit Cato *expinsum*; Graeci οὐλοχύτην dixere, ex cuius, inquam, farina, sale et aqua mola parabatur, frequens in sacris pulmenti genus. Ideo Plinius, loco iam dicto, scribit: *Nec minus propitii erant Dii mola salsa supplicantibus.* Plaut. in Amphit., act. II, sc. 2, v. 107:

> ..... Prodigiali Iovi, (*prodigiorum depulsori*)
> Aut mola salsa hodie, aut thure comprecatam oportuit.

Horatius, lib. II Serm. sat. 3, v. 200:

> Ante aras spargisque mola caput improbe salsa.

Lucanus, lib. I, v. 609:

> ..... Iam fundere Bacchum
> Coeperat, obliquoque molas inducere cultro.

Virgilius, Eclog. VIII, v. 82:

> sparge molam.....

Et libro quarto Aeneidos, v. 517:

> Ipsa, mola manibusque piis....

Ovidius lib. I Fast. v. 337:

> Ante, Deos homini quod conciliare valeret,
> Far erat, et puri lucida mica salis.

Tibullus lib. III, Eleg. 4, v. 10:

> Farre piò placant et saliente sale.

Non solum autem farre in sacrificiis usos antiquos, sed et ceteris frugibus, colligi potest ex Virgiliano illo, II Aeneid. 132:

> Iamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
> Et salsae fruges....

Hordeo litatum Dion. Halicar. docuit. Columella, lib. VIII, c. 5, *farris hordeacei* meminit, ita ut *farris* nomine et *hordeum* nonnunquam acceptum. *Farris* voce et *frumentum* quandoque comprehensum constat ex Ulpiano in Instit. t. 9: quod pariter Servius, in Com. Virg. lib. I Georg. attestatum reliquit. Idem etiam confirmare possumus ex Livio, lib. XXIII, scribente: *Et aegre patiens Gracchus, quum neque pugnam conferre dictatoris iniussu auderet, pugnandum autem esset, si palam frumentum importare vellet, neque importandi clam spes esset. Farre ex agris circum undique convecto, quum plura dolia complesset, nuncium ad magistratum Cassilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret: insequenti*

nocte intentis omnibus in flumen, ac spem a romano nuncio factam, *dolia medio missa amni defluxerunt: aequaliter inter omnes frumentum divisum.* Idem, lib. IV, ubi de Spurio Melio, eum *frumentarium divitem* appellat, atque statim subdit, *bilibri farris sperasse libertatem civium suorum emisse*; et iterum: *Selibri se farris gratiam servatori relaturum.* Et lib. VII inquit: *Iisdem militibus legiones libras farris, et sextarios vini contulerunt.* Ad hoc spectat et illud Horatianum Serm. I, sat. 5, 68:

..... Cui satis una
Farris libra foret.

In lege XII Tabularum (ut refert Gel. lib. II, c. 1) scriptum erat: *Si volet suo vivito: ni vivit, qui tum vinctum habebit, libram farris in dies dato.* Idem colligere possumus ex Plin. lib. XVIII, c. 3. Sic et Ruellius, lib. II, c. 17, scriptum reliquit: *Duo farris genera Gallia alit, unum rubeo colore, quod frumentum rubeum appellant.* At, quomodocunque sit, illud sane constat, a farre, quo in sacris nuptiarum utebantur antiqui, *confarreationem* dictam; quod Alexander ab Alexandro, in Genialium libro II, et Bar. Brissonius, lib. de Ritu nupt., clare docent.

At, quod magis ad rem nostram facit, videndum, cur confarreatis parentibus geniti Tiberio imperante pauci. Binas caussas explicitas tradit Tacitus, tertiam implicitam et subobscuram. Manifestae sunt prima, incuria virorum feminarumque; secunda, caerimoniarum difficultates, quae consulto vitarentur: tertia non ita aperta est. Quod quando per confarreationem geniti, tum mulier, quae in manum flaminis conveniret, tum flamen ipse, exeuntes a iure patrio, nihil adipiscerentur; siquidem ex horrida illa antiquitate a Numa, ut diximus, constituta confarreationis lege, illud consequebatur quod pontificibus reiterari matrimonia non licebat, uti docet Tertullianus, lib. de Exhortatione castitatis I, ad uxorem scribens: *Regem sicuti pontificem maximum rursus nubere nefas esse.* Et Dionysius Halic., loco supra citato, ait, de confarreatione loquens: *Haec sane inter virum et uxorem communio primi et sacri quondam habiti cibi atque fortunae, quamvis opimae, a communi farre nomen invenit, vinculum efficiens indissolubile, nec ulla res tale coniugium dirimere poterat: ita lex haec mulieres nuptas, non habentes quo se verterent alio, cogebat unius mariti se attemperare moribus, viros item sic habere uxorem, ut rem necessariam, nulloque unquam tempore divellendam.* Quod itaque confarreatis orti parentibus pauci reperirentur Tiberii temporibus, in caussa fuit, quod ex confarreationis privilegio nihil aliud accederet viris, quam quod inter pontifices connumerari possent; feminis vero, quod eorundem uxores esse valerent. Quod commodum e contra incommodo maximo compensabatur non solum, sed et superabatur. Nam tunc temporis divortia, repudia, et secundae, tertiae et quartae nuptiae frequentes erant, voluptate, necessitate, aliaque huius generis caussa suppeditante et suadente. Nec obstat, quod et diffarreationis nonnulli meminerint, hoc est, solutionis matrimonii ex confarreatione contracti. Namque praeterquam quod huius vocis nulla apud probatos auctores fiat mentio, non tamen ex dissolutione permissa concludendum, quod novas nuptias tum a flaminica, tum a flamine contrahi liceret.

Itaque lata lex a Tiberio, ut confarreatis parentibus genitis levamen aliquod daretur; praesertim mulieribus, ut in posterum flaminica Dialis sacrorum caussa in potestate viri tantum esset; cetera promiscuo feminarum iure ageret.

MARCELL. DONATVS.

N.° 4. CAP. XLII. *Lege Iulia damnasset Aquiliam adulterii delatam.*

Romuli lege, matrona adulterii rea, marito permissa cognatisque. Ii, uti visum, multabant, puniebant. Sed utrumne morte? Puto, verecunde contra virum doctum, licuisse: ex Dionysio II, 95, qui lege regia maritum constituit *κύριον τοῦ μεγέθους τῆς τιμωρίας*, *arbitrum magnitudinis poenae:* ex iure ipso; quia mulier, quae iuxta sacratas Romuli leges nupta, ita in manu viri, ut proles in patris: ex Tacito A. XIII, 32, apud quem *Plautius, prisco instituto de capite famaque coniugis, propinquis coram, cognovit et insontem nunciavit:* ait, *capite famaque.* Si in superstitionis crimina marito id iuris, credo et in adulterii. In eas, quae sacris Bacchanalium incestu usae, cognati maritique intra domos animadverterunt, aiunt Livius XXXIX, 18, et Valerius VI, 3, 7: nec dubito, quin ea animadversio ad caput pertinuerit. Denique Egnatius quispiam uxorem, quod vinum bibisset, fusti interemit; v. Valer. VI, 3, 9: idque factum non modo accusatore, sed etiam reprehensore caruit: quidni iuris in graviori culpa sit? Argumentum a Catone non petam, qui ait; *In adulterio uxorem tuam si prehendisses, impune necares.* Vanum enim, et pertinere tantum videtur ad deprehensam. Tamen hoc fateor: eo severo iure perquam raro maritos usos; moribusque receptum videtur, ut adulteram apud cognatos convictam domo saltem exigerent, multarentque dote. Id ius (sive mos fuit) Plautus indicat Amphitryone II, 2, 219:

Quid si adduco tum cognatum hoc a navi Naucratem,
Qui mecum una vectu' st una navi, atque is si denegat
Facta, quae tu facta dicis, quid tibi aequum est fieri?
Numquid caussam dicis, quin de hoc multem matrimonio?

Et respondet mulier:

Si deliqui, nulla caussa est.....

Et clare Valerius, lib. VIII, c. 2, 5: *Quum C. Titinius Minturnensis Fanniam uxorem, quam impudicam de industria duxerat, eo crimine repudiatam spoliare dote conaretur.* Porcius Latro, contra adulteram apud Sen. Contr. 15: *Illud, Iudices, mihi tormento est quod, notata iudicio vero, ut multiplicatam dotem perdat, plus tamen ex quaestu habet; plus habitura est, quam quantum damnatae perdendum est.* Haec antiquitus obtinuisse videntur: quibus addo: Si mariti cognatique dissimulabant, aut, ut Livii verbis utar, idoneus in privato supplicii exactor nemo erat, non raro, publico iudicio, persequebatur id crimen magistratus, et praesertim aedilis; ac damnatos damnatasque apud populum reperio pecuniaria multa, immo exsilio interdum. Exempla adduxi supra, II, 85, de Visti-

lia; et nunc non repono. Adde e Valerio VI, 1, 8, de Cn. Sergio Silo, *cui promissorum matrifamiliae nummorum gratia dies ad populum dicta, damnatusque*; nec plura reperio prisco aevo. Lex Iulia secuta est, ferente Augusto. Poena eius in volumine Digestorum, quod miremur, non expressa: et ideo serram inter se reciprocant viri docti. Capitalem eam fuisse plures senserunt, deterioresque; relegationem tantum pauci bonique; et hercle non fuit mors [1]: ex Taciti verbis III, 24, de Iulia filia neptique: *Adulteros earum morte aut fuga punivit*; statimque addit, culpans Augustum: *clementiam maiorum suasque ipse leges egrediebatur*; nam intelligit Iulias leges. Ne exsilium quidem, ex eodem loco; sic enim interpretor *fugam*; et ex hoc, qui iu manibus; ubi Tiberius contra legem Iuliam, severitatem pervicaciter amplexus, Aquiliam exsilio damnat. Exsilium intelligo perpetuum, quod sit vice deportationis. Esto igitur relegatio. Facit huc illud Taciti de Vistilia A. II, 85: *Eaque in insulam Seriphon abdita est*; id est, in insulam relegata: et paullo clementius de Manlio, relegatione simplici, ib. II, 50: *Adultero Manlio Africa atque Italia interdictum*. Iuvat aliquid illud Ovidii, qui ob adulterium damnatus, Trist. II, 137:

Namque relegatus, non exsul, dicor....

Et rationes quaedam ex iure scripto; quas pete a Cuiacio, Observat. VI, 11. Nodus aliquis esse possit in iurisconsulti verbis ad l. Iuliam: *Adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, lege eadem tenetur*, quod tollere videtur relegationem: et in verbis Porcii Latronis, quae supra; e quibus multa dotis saltem erui potest et infamiae nota: Porcius autem posterior Iulia lege. Dicam vere, parum certa res est: et exempla relegationis, quae in historia in personis eximiis, videri possunt a severitate principum, non a lege; aliudque servatum fortasse in hominum vulgo. Ni fuisset, non illae tam frequentes essent de adulteriis apud scriptores id aevi querelae. Seneca audet scribere de Benef. III, 16: *Numquid iam ullus adulterio pudor est? postquam eo ventum est, ut nulla maritum habeat, nisi ut irritet adulterum.* Aliaque passim reperies in eam sententiam; parum probabilia, si relegatio et fuga adulterii poenae. Quidquid eius est, capitale postea id crimen factum; ut ex Apuleio notat idem Cuiacius l. c.; cui adde Arnobium l. IV, in medio: *Adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos poenis, quos in aliena comprehenderint foedera genialis se lectuli expugnatione iecisse.* Et gladio animadverterunt non in adulteros modo, sed omnes impudicos stupratoresque Wandalicae leges, ut legi apud Salvianum VII, 22: *Addiderunt quoque hoc ad libidinem comprimendam, severas pudicitiae sanctiones, decretorum gladio impudicitiam coërcentes.*

1 Velim considerari etiam Suetonii locum in Aug. 5, ubi graviorem *adulterii poenam* nominat.

IVSTVS LIPSIVS.

EXCVRSVS,

IVSTI LIPSII, BROTERII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER QVINTVS.

N.° 1. Cap. IV. Componendis *Patrum Actis.*

Acta senatus vocabant commentarios (ὑπομνήματα vertunt Graeci) quibus breviter inscriptum, quidquid apud patres diceretur, agereturque: tantum apud patres. Origo eorum, ut videtur, a Iulio Caesare, qui consul, *inito honore, primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta conficerentur et publicarentur* [1]. Confectio mansit; publicatio abrogata ab Augusto. Suetonius c. 36: *Auctor et aliorum rerum senatui fuit; in quis, ne acta senatus publicarentur.* Conficiebat ea quispiam a senatu: scilicet, ne arcana patrum sciret non e patribus. Colligimus ex Tacito hic, qui Iunium hunc Rusticum senatorem ostendit infra, c. 5: *Quod fraude unius senatoris elusa maiestas imperatoria esset*; et Spartiano, qui, c. 3, Hadriano munus hoc tribuit post quaesturam: *Post quaesturam*, ait, *acta senatus curavit*; eumque vocabant a cura actorum, vel ab actis senatus. Lapis vetus (apud Grut. p. 458, 6): c. porcio. c. f. qvir.... x. viro. stlitib. ivdicand. adlecto. inter. qvaestor. ab. actis. sen. Conficiebat, dixi, senator, sive praeerat conficiendis; cui tamen adiuncti scribae censualesque, quos a re actuarios item dicebant. Capitolinus SC. tacitum ita describit in Gord. 4: *Ut non scribae, non servi publici, non censuales illis actibus interessent; senatores exciperent, senatores omnia officia censualium scribarumque complerent, ne quid forte proderetur.* Censuales illa aetas dixit librarios, scribas, tabellionesque. Inde titulus 69, in codice l. 10, conceptus, *de Tabulariis, scribis, logographis et censualibus*: inde et censuale officium, haud absimili sensu, l. 18, C. *de Testamentis*: eaque mente Tertullianus, Apol. c. 19: *Graecorum censuales conferendi.* Actuarii, qui excipiunt scribuntque, ut Iulio Suetonii c. 55. Senecae epist. 33: *Non quidem haec, quae alienis verbis commodatur, et actuarii vice fungitur*; et glossis Graecis: Ὑπομνηματογράφος, *actuarius, memoralius.* Qui non in urbe solum, sed in provinciis militiaque. Actuarii

in militia, l. 5. C. *de Erogatione militar. annonae*; et Spartiano de Victorino: *Ipse, quod matrimoniis militum et militarium corrumpendis operam daret, a quodam actuario, cuius uxorem stupraverat,.... percussus est.* Quos eleganter et cum affectu describit Victor in Gallieno: *Actuarii,* inquit, *genus hominum nequam, venale, callidum, seditiosum, habendi cupidum, atque ad patrandas fraudes velandasque quasi ab natura factum; annonae dominans, eoque utilia curantibus et fortunis aratorum infestum; prudens in tempore his largiendi, quorum vecordia damnoque opes contraxerit.* Satis de actis senatus: venio ad populi. Ea dicta *publica acta* Suetonio in Tiberio, *c.* 5, et alias passim. Item *diurna*, quia in dies conficerentur, Tacito XVI, 22, et XIII, 31. Item *urbana.* Saepius etiam ἁπλῶς acta κατ' ἐξοχήν. Iis continebantur res rationesque populi, iudicia publica, supplicia, comitia, aedificia, nativitates, illustres mortes, matrimonia, divortia. De iudiciis suppliciisque admonuit Ammianus XXII, 3: *Et acta super eo gesta non sine magno legebantur horrore, quum id voluminis publici contineret exordium: Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub praeconibus Tauro.* Ubi et formam aliquam servabis conficiendorum actorum. De aedificiis Tacitus A. XIII, 31: *Nerone II, L. Pisone coss., pauca memoria digna evenere; nisi cui libeat laudandis fundamentis et trabibus, quis molem Amphitheatri Caesar extruxerat, volumina implere; quum ex dignitate populi Rom. repertum sit, res illustres annalibus, talia diurnis urbis actis, mandare.* De nativitatibus Suetonius saepe: qui plerumque argumenta sibi sumit de die cuiusque principis natali, ex actis; ut Tiber. c. 5, Cal. c. 8. Origo eius instituti a Servio Tullio, qui, ut numerum sciret nascentium, morientium, vivorum, adinvenit: *uti propinqui nata prole certum aliquem nummum in aerarium Iunonis Lucinae inferrent; iidem, aliquo mortuo, in Veneris Libitinae; et, sumente quopiam virilem togam, in Iuventutis.* Exolevisse is mos videtur, sed in pueris natis retraxit Augustus: eaque adnotatio in actis cum cura habita, utique post Iulias Papiasque leges. Iuvenalis sat. IX, v. 84:

> ..... Tu libris actorum spargere gaudes
> Argumenta viri.....

Apuleius, in Apol. p. 330: *Pater natam sibi filiam ceterorum more professus est.* Scaevola l. 29, de Probationib.: *Mulier gravida repudiata, absente marito filium enixa, ut spurium in actis professa est.* Capitolinus in Gordianis 4: *Filium Gordianum nomine Antonini et signo illustravit, quum apud praefectum aerarii, more romano, professus filium, publicis actis eius nomen insereret.* Non fallet te idem Capitolinus in M. Aurelio 9, qui ita de hac professione disserit, quasi ille invenerit primus: *Inter haec,* inquit, *liberales caussas ita munivit, ut primus iuberet apud praefectos aerarii Saturni unumquemque civium natos liberos profiteri, intra tertium diem nomine imposito;* quod aliter est, sed addidit quaedam, immutavitque. De matrimoniis divortiisque clarum est in acta relata fuisse, propter praemia poenasque legum: immo etiam ante Iuliam Papiamque. Caelius ad Ciceronem ad Fam. VIII, 7: *Paulla Valeria* (scribo *Valerii*, id est, coniux), *soror Triarii, divortium sine caussa..... fecit. Nuptura est D. Bruto: nondum* [5] *retulerat.* Rettulerat scilicet in acta. Seneca de

Benef. III, 16: *Quia vero nulla iam sine divortia acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt.* Et ad matrimonia pertinet versus Iuvenalis sat. II, v. 136:

Fient ista palam, cupient et in acta referri.

Haec acta a scribis tabellariisque confecta videntur, et ad atrium Libertatis in tabulario adservata. Livius XLIII, 16: *Censores extemplo in atrium Libertatis* [4] *ascenderunt, et ibi, signatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis publicis servis....* Cui vetus inscriptio curatores tamen quosdam adsignat (apud Grut. p. 237, 8): C. CALPETANVS. STATIVS. SEX. METROBIVS. M. PERPENNA. LVRCO. T. SATRIVS. DECIANVS. CVRATORES. TABVL. PVBL. FAC. CVR. At ex Taciti XIII, 28, colligas, curam eam quaestoribus fuisse, aut aerarii praefectis: *Princeps,* inquit, *curam tabularum publicarum a quaestoribus ad praefectos transtulit.* Eoque facit, quod M. Aurelius apud Capitol. c. 9, professiones infantium rettulit ad aerarii praefectus. Tabularii mentio etiam Ciceroni, pro Rabirio perduellionis reo, c. 3; Virgilioque, Georg. lib. II, v. 502:

.... Aut populi tabularia vidit.

Ubi Servius quaedam. Lampridius in Alexandro c. 33, referre videtur actorum confectionem ad praefectum Urbis: *Fecit Romae,* inquit, *curatores Urbis XIV; sed exconsulares viros* [5], *quos audire negotia Urbis iussit, ut omnes aut magna pars adessent, quum acta fierint*; sed intelligit iudiciaria acta. Fuerunt et registra quaedam publica, praeter haec acta, de quibus Vopiscus in Probo: *Usus sum etiam registris scribarum porticus Porphyreticae, actis etiam senatus, ac populi.* Perierant haec publica acta (γράμματα δημόσια appellat Dio) qua vetustate, qua incendio; sed reparavit primu principatu suo Tiberius, tribus senatoribus ad describendum conquirendumque dilectis. Adi graecum eum scriptorem LVII, 16, in actis anni 769. Dixi ista uberius, et praeter rem, ut constaret in parte iuventuti, quae essent illa acta, quorum testimonio totiens noster aliique in memoria rerum usi; quaeque habita semper historiae materia et seges.

[1] Et confecit primus, aut certe publicavit: Sueton. c. 20. LIPS. *Vide ibi dicta a me.* ERN.

Inepte Velius Longus apud Putsch. p. 2234. *Actuarii diversis actibus occupati*: *Actarii scriptores tantum dicuntur actorum.*

[3] Fulvius tamen legit *mundum*; de quo etiam cogito.

[4] Sive etiam aedem Nympharum; ex Cicerone pro Milone, c. 27.

[5] Lege, *ex consularibus viris.*

IVSTVS LIPSIVS.

(Sic nostras *Brotier* post Iustum Lipsium sequentia addidit.)

Acta sunt veluti quaedam rerum humanarum vicissitudines, quibus circumactis, iidem ferme hominum, ingeniorum et eventorum ordines revolvuntur. Nihil igitur, ad praesentis futurique prudentiam, praeteriti scientia aptius, nihil magis necessarium. Inde apud gentes omnes invaluit actorum usus; et, si literarum rudes essent, cantibus aliisve signis vete-

rem memoriam consecravere. Ut mos ille, apud Romanos pervulgatus, illustretur, pauca, Lipsii exemplo, disserendum.

DE ROMANORVM ACTIS.

Quum adhuc rarae essent literae, numerus a. U. c. clavo, quem praetor maximus, aut dictator, in aede Iovis figebat, fuit consignatus: Liv. VII, 3. In hac tanta ruditate, necdum enata quaevis scribendi, seu mentiendi, libidine, cavebatur tamen ne vetus memoria periret: *Pontifex maximus res omnes singulorum annorum mandabat literis, efferebatque in album, et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi:* Cicero de Orat. II, 12. Haec primaeva acta; ob scriptorum dignitatem *Annales maximi* appellati, et a rerum romanarum initio ad Mutii Scaevolae pontificis maximi mortem, seu a. U. c. 672 continuati. Tunc valescentibus vitiis, legum, rogationum, consiliorum multitudine copiosiora fuere acta. Iulius Caesar, ut animos quadam libertatis et gloriae imagine ludificaret, *primus omnium instituit, ut tam senatus, quam populi diurna acta conficerentur, et publicarentur*: Suetonius in Iul. XX. Augustus Iulio, virtute, non dominationis cupidine, inferior, occultisque artibus potius, quam animi excelsitate, imperium retenturus, auctor fuit, *ne acta senatus publicarentur*: Sueton. in Aug. XXXVI. Augusti coepta prosecutus est Tiberius, semper obscurus, et servituti imminens. Forte etiam sanxit ut senator a se delectus, acta senatus componeret: Tacit. Annal. V, 4. De rebus quoque in acta publica referendis omittendisve pronuntiavit: Dio, LVII, p, 617. Pristinae tamen memoriae retinendae minime incuriosus, quum actorum publicorum partes periissent, aut vetustate ferme vanescerent, quae exstarent a tribus senatoribus describi, cetera conquiri iussit a. U. c. 769: Dio, LVII, p. 613.

Quatuor itaque fuere apud Romanos actorum genera. Primum principis: Sueton. in Domit. XV: alterum senatus: Tacit. Annal. V, 4: duo postrema populi; publica scilicet: Tacit. Annal. XII, 24: diurna; Tacit. Annal. XIII, 31. Res leviores, ludos, quotidianos Urbis nuntios continebant diurna; et per provincias, per exercitus a curiosis et otiosis legebantur: Tacit. Annal. XVI, 22. Publicorum actorum non una species, sed pro rerum varietate et multitudine multiplex: in iis enim scripti dies natales, Sueton. in Tiber. V; nuptiales, Iuvenal. satyr. II, 36; emortuales, Dio, XLVII, p. 330; res illustres, artium miracula, Dio, LVII, p. 617; casus singulares et inauditi, Plin. VIII, 40. Praeterea acta erant *municipalia*, *praesidialia*, Brisson. de Verb. signific.; *oppidana* etiam, Sueton. in Caio, VIII. Actis illis conficiendis aderant scribae, ut patet ex Pisano Lucii Caesaris monumento, quod emendatissimum edidit cl. Gori. Inscript. Antiq. vol. II, p. 10. Apud eundem, vol. I, p. 308, in marmore veteri memoratur Cn. Sentius patronus DECVRIAE. SCRIBAR. CERAEARIOR. ET. LIBRARIOR.; id est, *Scribarum*, *Cerceariorum*, qui ceratas tabellas curabant, *et librariorum*. Iis, ut videtur, praeerant Romae, senatores; in provinciis, magistratus.

BROTIER.

N.° 2. CAP. XI. *Trio.* L. Fulcinius Trio, de quo supra Annal. II, 28: *Celebre inter accusatores Trionis ingenium erat, avidumque famae malae.*

Ad illustranda haec tempora, exhibemus fragmentum fastorum municipalium e vico S. Pauli prope Nolam, quale exstat manu ipsius doctissimi Sirmondi descriptum.

SVF. A. PLAVTIVS. L. NONIVS.
T. SALVIVS. PARIANVS. A. TERENTIVS. IIVIR.
SEE. APONIVS. PROCVLVS. Q. NOLLENIVS. AED.
L. CASSIVS. LONGINVS. M. VINICIVS. COS.
SVF. C. CASSIVS. LONGINVS.
L. NAEVIVS. SVRDINVS.
M. SERTIVS. RVFVS. Q. VIRIDIVS. SEDATVS. IIVIR.
P. SVBIDIVS. POLLIO. SEE. PARIANVS. SERENVS. AED.
TI. CAESAR. AVG. V. COS.
SVF. VII. ID. MAI. FAVSTVS. CORNELIVS. SVLLA.
SEXTEIDIVS. CATVLL. COS.
SVF. K. IVL. L. FVLCINIVS. TRIO. COS.
L. OPPIVS. PROCVLVS. M. STAIVS. FLACCVS. IIVIR. ITER.
M. ATINIVS. FLORENS. A. CLVVIVS. CELER. AED.
SVF. K. OCTOB. P. MEMMIVS. REGVLVS. COS.
CN. DOMITIVS. AHENOBARBVS. COS.
SVF. K. IVL. A. VITELLIVS. COS.
M. VALERIVS. POSTVMVS. Q. LVCEIVS. CLEMENS. IIVIR.
C. SENTIVS. SEVERVS. L. IPPELLIVS. ATTICVS. AED.
SER. SVLPICIVS. GALBA. L. SVLLA. FELIX. COS.

BROTIER.

EXCVRSVS,

M. A. MVRETI, IVSTII LIPSII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER SEXTVS.

N.° 1. Cap. II. Atroces *sententiae dicebantur, in effigies quoque ac memoriam eius,* etc.

Olim qui damnati gravioris criminis, puta maiestatis, perduellionis, tyrannidis, non ipsi solum afflicti et perditi, sed nomen et memoria eorum. Deterrere omnes a culpa simili volebant, non poenae modo, sed ignominiae metu. Itaque haec duo fere usurpata: ut nomen deleretur, ut effigies tolleretur. De nomine, Cicero Philip. XIII, 12, quum Antonii nomen a fastis sublatum decreto senatus esset; *Cuius totus consulatus est ex omni monumentorum memoria revulsus*; noster III, 17: *Nomen Pisonis radendum fastis censuit.* Lampridius in Elagabalo 17: *Nomen Antonii erasum est, senatu iubente.* Radebant igitur; sed et saepe contenti erant per dedecus oblinere aut lutare. Lampridius 13: *Misit, qui et in castris statuarum eius titulos luto tegerent, ut fieri solet de tyrannis.* Eusebius pulchre, Eccl. Histor. IX, 11, de Maximino: *Γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος ῥιπτούμεναι συνετρίβοντο, αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἠχρειοῦντο, σκοτεινῷ χρώματι καταμελαινούμεναι.* At de effigie fracta et abolita, Ambrosius de Interpell. Dav. IV, 8: *Vide, quemadmodum in civitatibus bonorum principum imagines perseverent, deleantur tyrannorum.* Capitolinus in Gordianis c. 9: *Statuas Maximini deiecerunt, imagines perfregerunt, nomen publicitus eraserunt.* Livius de Atheniensibus XXXI, 44: *Rogationem extemplo tulerunt, plebsque scivit, ut Philippi statuae, imagines omnes nominaque earum tollerentur delerenturque.* Iuvenalis sat. VIII, v. 18:

> Frangenda miseram funestat imagine gentem.

Eusebius, loco quem dixi: *Ἀνδριάντες τε ὁμοίως, ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν ἀνεστήκεσαν, ὡσαύτως ῥιπτούμενοι συνετρίβοντο. Γέλως καὶ παιδιὰ τοῖς ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν ἐθέλουσιν ἐκκείμενοι.* Ratio autem ista abolendi duplex. Prior, ut modeste id fieret, et per magistratum submoverentur e publico conspectu. Cicero in Verrem II, 67: *Centuripinorum senatus decrevit popu-*

lusque iussit, ut, quae statuae C. Verris ipsius et filii essent, eas quaestores demoliendas locarent, dumque ea demolitio fieret, senatores non minus XXX adessent. Suet. Dom. 23: *Senatus scalas inferri, clypeosque et imagines eius coram detrahi et affligi solo iussit.* Altera, ut per impetum et tota res permitteretur furori cuidam plebeio. Tum receptum, laqueos statuis altioribus inicere, atque ita detrahere. Iuvenalis sat. X, v. 58:

...... Descendunt statuas, restemque sequuntur

Seneca, seu quis alius, in Octavia, de statuis Poppaeae, v. 787:

...... Membra per partes trahunt
Deducta laqueis.....

Ita enim recte illic legimus, non *diducta*. Plinius graphice hoc totum depingit, Paneg. c. 52: *Ergo istae quidem aereae et paucae manent manebuntque quamdiu templum ipsum. illae autem aureae et innumerabiles, strage et ruina publico gaudio litaverunt. Iuvabat illidere solo superbissimos vultus, instare ferro, saevire securibus, ut si singulos ictus sanguis dolorque sequeretur. Nemo tam temperans gaudii seraeque* (velim scribi, *serusque*) *laetitiae, quin instar ultionis videretur cernere laceros artus, truncata membra, postremo truces horrendasque imagines abiectas* (lege *obiectas*) *excoctasque flammis, ut ex illo terrore et minis in usum hominum ac voluptates ignibus mutarentur.* Mos autem hic damnandi imagines sane antiquus. Ex Cicerone colligo, pro C. Rabirio 9: *Sext. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est.* Ubi et hoc vides, culpae fuisse vel privatim damnatorum imagines habere. Qua mente illud Taciti scriptum XI, 35: *Ac primum in vestibulo imaginem patris Silii SC. abolitam demonstrat.* Pulchre Ambrosius Officior. I, 49: *Si tyranni aliquis imaginem habeat, nonne obnoxius est damnationi?*

IVSTVS LIPSIVS.

N.o 2. CAP. XVI. *Sone vetus Urbi foenebre malum, et seditionum discordiarumque creberrima caussa.*

Foenebre malum, vetus Urbi; imperiis omnibus, nisi sapientissimis legibus coërceatur, commune et luctuosum; nobis, ut hic Taciti locus illustretur, expendendum.

DE FOENORE ET VSVRA APVD ROMANOS.

Ex summa conditionum inaequalitate exortum est apud Romanos foenebre malum, tantoque acrius invaluit, quod auctoritas penes locupletes esset, omniaque ex eorum libidine agitarentur. Laboranti populo subvenere leges; sanctumque duodecim Tabulis a. U. c. 303: *Ne quis unciario foenore amplius exerceret,* Tacit. Annal. VI, 16, atque ut peio-

rem civem ostenderent foeneratorem, quam furem, *posuerunt, furem duplo condemnari, foeneratorem quadruplo*: Cato de Re Rustic. prooem. Ex his Taciti et Catonis verbis, in Tabula III, hanc legem scripsit cl. Gothofredus, Fragment. XII Tabul.: SI QVIS VNCIARIO FOENORE AMPLIVS FOENERAXIT, QVADRVPLIONE LVITO.

Hac quidem lege iisque temporibus, satis locupletibus, plurimum pauperibus consulebatur. At quum gravissimis, ac maxime pecuniosis malis difficillima sint remedia, mox abrogatis decemviris, recruduit locupletium aviditas, et populo patientiam indidere, popularia vitia, imbecillitas, egestas, futuri incuria. Tùm, pro cupiditate, quae durius saevit, quum paullulum retardata, atrocius exercitum est foenus.

Populus vero uunquam validior, et violentior, quam quum oppressus magis: ne iu seditiones erumperet, lex XII Tabularum renovata est a. U. c. 397: *C. Marcio, Cn. Manlio consulibus de unciorio foenore a M. Duilio, L. Moenio, tribunis plebis, rogotio est perlata*; minime laeta patribus: eam plebs cupide scivit, cupidius accepit: Livius, VII, 16.

At populus, quanto felicitatis rarior, tanto intemperantior, et locupletibus semper infensus, foenus adhuc imminutum voluit. Et a. U. c. 407, *T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus semunciarium tantum ex unciorio foenus factum*: Livius, VII, 27.

Tum votorum immodicus, et successu ferox, non modo se locupletibus aequalem fecit, sed omnia etiam damna in eos recidere voluit. A. U. c. 412, L. Genucius, tribunus plebis, tulit ad populum, *ne foenerare liceret*: Liv. VII, 42. De hac quoque lege Appianus, Bell. Civil. I, p. 382: Νόμου τινὸς παλαιοῦ προαγορεύοντος μὴ δανείζειν ἐπὶ τόκοις, ἢ ζημίαν τὸν οὕτω δανείσαντα προσοφλεῖν. Ἀποστραφῆναι γάρ μοι δοκοῦσιν οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, καθάπερ Ἕλληνες, τὸ δανείζειν, ὡς καπηλικὸν, καὶ βαρὺ τοῖς πένησι, καὶ δύσερι, καὶ ἐχθροποιὸν ᾧ λόγῳ καὶ Πέρσαι τὸ κιχρᾶσθαι, ὡς ἀπατηλόν τε καὶ φιλοψευδές. *Lege quadam vetere imperante ne quis foeneraretur, vel foeneratores multari; mihi enim videntur prisci illi Romani, sicut et Graeci, abhorruisse a foenore, ut a sordida negotiatione, pauperibus et miseris gravi, atque inimicitiarum foecunda. Persis quoque visum est foenus, fraudis et mendacii plenum.*

Haec quidem sancita sunt, quum angustissima esset res romana, exiguis praediis, pauco aere contenta, sine peregrinis commerciis, sine auro et argento. At demum, gliscente ambitione, victoria duce, magistra cupiditate, paupertatis rusticaeque severitatis puditum est, et romanas inter artes maxima fuit ars foeneratoria. A. U. c. 654, Valerius Flaccus *creditoribus quadrantem solvi* iussit: Velleius, II, 23. Asellio, praetor, a foeneratoribus interemtus est a. U. c. 665, quod legem, *ne foenerare liceret*, revocare vellet: Appian. Bell. Civil. I, p. 382.

Gravia olim et odiosa nomina, *semunciarium*, *unciarium foenus*, eviluere. Tritae vero ac familiares usurae *ex quincunce*, *ex semisse*, *ex deunce*, *centesimo*, *centesima quaterno*, atque etiam cum *anatocismo*. Haec foenoris et usurae portenta genuit respublica, aluit imperium. Et, ut malorum omnium sobolum est natura, in parentum interitum adolevere. Haec enim unica fuit tum reipublicae, tum imperii ruinae caussa, venalis libertas, venalis dominatio.

Nunc, ne quid lector desideret, funesta foenoris nomina superant explicanda.

FOENUS	Semunciarium, un *demi pour cent.*
	Unciarium, *un pour cent.*
USURA	Triens, *trois pour cent.*
	Quadrans, *quatre pour cent.*
	Quincunx, *cinq pour cent.*
	Semis, *six pour cent.*
	Bes, *huit pour cent.*
	Deunx, *onze pour cent.*
	Centesima, *douze pour cent.*
	Centesima quaterna, *quarante-huit pour cent.*
ANATOCISMUS	*l'intérêt de l'intérêt.*

BROTIER.

N.° 3. CAP. XVI. *Nam primo duodecim Tabulis sanctum, « ne quis unciario foenore amplius exerceret, » quum antea ex libidine locupletium agitaretur.*

Ex foenore plurimae et gravissimae seditiones exoriri solent: nam qui foenori pecuniam accipiunt, dulcedine praesentis pecuniae illecti, neque quid postea futurum sit cogitantes, indulgent cupiditatibus suis, neque prius de calamitate sua cogitant, quam, exuti patrimonio, et omnibus fortunis eversi, novas res, si possunt, moliri, et de vertenda quoquo modo republica consilia capere coguntur. Propterea diligentissime cavendum est, ne crescat aes alienum in civitate. Plato, libro octavo de Legibus, non censet permittendum, ex puteo vicini aquam ad usum quotidianum sumere, nisi qui prius in solo suo foderit usque eo, dum ad argillam pervenerit. Hoc enim argumento utuntur aquileges, aquam inveniri non posse. Ita non esse permittendum, pecuniam ab alio utendam petere, nisi ei qui prius tentasset omnes rationes subveniendi necessitatibus suis, aut ex fructibus praediorum suorum, aut labore et industria, aut parcimonia et frugalitate; eo magis, quod nemo foeneratur propter ea quae sint ad vitam tuendam necessaria:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δημητρὸς ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου;

id est,

Quid ad tuendam est vitam opus, praeter duo:
Cereale munus, et Acheloi pocula?

Propter haec autem nemo se, ut Diogenes dicebat, foeneratori obligat. Ut in argento, aut in auro bibatur; ut gemmis digiti, aures unionibus onerentur; ut purpura calcetur, ut ebore incrustentur laquearia, ut auro radient, ut citreae mensae petitis trans mare dapibus premantur; ut stultae, infinitae, inhonestae cupiditates delassentur, potius quam expleantur: ob has, et harum similes caussas, argentariorum tabulae implentur.

Itaque Persae, ut est apud Herodotum, omnium peccatorum gravissimum esse ducebant, quidquam cuiquam debere. Et Plato, lib. XI de Legibus, prohibet, ne quid ematur in diem, sed omnia praesenti pecunia, aut ne ulla sit actio ad pretium petendum. Itemque sanxit, si quis pecuniam mutuam dederit, ne eam ab invito exigere possit. Sed et a Charonda idem institutum, et apud quosdam Indorum populos olim observari solitum legimus apud Stobaeum, λόγῳ μβ'. Sed et lege XII Tabularum obaerati habebantur in nervo et compedibus, vendebantur: si plures unius creditores erant, qui solvendo non esset, licebat eis corpus eius dissecare, et inter se partiri. Quae tam horrenda, tamque atrocia lege nominatim permissa erant, ut deterrerent homines ab aere alieno contrahendo. Sed tamen in credenda pecunia aliquid humanitatis est, et natura ipsa nos monet, ut cum amicis egentibus, quemadmodum aliarum rerum, sic pecuniae quoque numeratae usum communicemus: idque etiam Deus ipse facere nos iubet. Sed adversus naturam est poscere, ut nummus nummum gignat; vereque affirmat Aristoteles, lib. I Πολιτικῶν, foenus naturae adversari. Is enim qui alteri foenerat, specie beneficii, eum cui gratificari videtur, evertit. Itaque eleganter S. Ambrosius ait non multum interesse inter *foenus* et *funus*, inter *sortem* et *mortem*; quomque sortem foeneratores *caput* vocare soleant, eos qui illorum retibus involuti tenentur, esse capitis reos. Haec igitur de foenore καθόλου: de quo videndus est liber S. Ambrosii de Tobia, S. Basilius in Psalmum 14, Plutarchus, in lib. Περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. Nunc quae a Tacito dicuntur singillatim consideremus.

Unciario foenore.

Quia numerus duodenarius commodissimus est ad partitiones, habet enim 6, 4, 3, 2, 1; idcirco eo antiqui in rebus dividendis saepissime utebantur. Sic hereditatem vocabant *assem*, etc.; sic quum singulis mensibus singuli nummi pro centenis usurae nomine pendebantur, id est, duodeni quotannis in centenos, eam usuram *centesimam* vocabant; quae gravissima erat omnium lege permissarum; et ea ipsa, quasi *as* usurarum erat: proxima erat, quum undeni, id est, deunx; Persius, sat. V, v. 149:

> *Quid petis? ut nummi, quos hic quincunce modesto*
> *Nutrieras, pergant avidos sudare deunces?*

Inde dextantes usurae, dodrantes, bessalles, septunces, semisses, quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, unciariae. Erat autem unciaria, quum pro centenis mutuo datis singuli quotannis usurae nomine pendebantur. Eam permissam fuisse hic ait Tacitus, lege XII Tabularum; sed quum, ut verisimile est, graviores usurae postea exercerentur, lex de unciario foenore iterum lata est, centum fere annis post XII Tabulas a M. Duilio, L. Menenio tribunis plebis, ut auctor est Livius, lib. VII. Deinde ad semiuncias, decem annis post legem eadem de re Duilii tribuni plebis; idque T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus.

Postremo vetita versura.

Lege Genucia, sex annis post Duiliam: Livius, lib. VII. Itaque saepe postea multati sunt foeneratores, qui et puniebantur poena quadruplici, quum fures tantum dupliei condemnarentur: M. Cato, initio Rei rusticae.

Obviam itum fraudibus.

Fraudem quomodo facerent, quum in socios nomina transcriberent, cognosces ex Livio, lib. XXXV.

MVRET.

N.° 4. CAP. XVII. « *Duas quisque foenoris partes in agris per Italiam collocaret.* »

Hac de re Suetonius, in Tiberio, c. 48: *Per senatusconsultum sanxit ut foeneratores duas partes in solo collocarent: debitores totidem aeris alieni statim solverent.* Sic Plinius, Epist. lib. VI, de senatu suorum temporum: *Patrimonii tertiam partem conferri iussit in ea quae solo continerentur.* Capitolinus, de M. Antonio: *Iussit ut senatores peregrini quartam partem in Italia possiderent.* Fortassis igitur hic quoque legendum *patrimonii*, aut *duas quisque foenoris partes solveret: duas patrimonii in agris per Italiam collocaret.*

MVRET.

N.° 5. CAP. XXVIII. *Avis Phoenix in Aegyptum venit.... et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum*, etc.

Ita libri omnes editi. Mallet Pichena, *colore ac distinctu pinnarum*; nulla mutandi necessitas. De eius forma et colore Plinius, X, 2: *Ante omnes nobilem Arabia fert Phoenicem, haud scio an fabulose, unum in toto orbe, nec visum magnopere. Aquilae narratur magnitudine, auri fulgore circa colla, cetero purpureus, caeruleam roseis caudam pennis distinguentibus, cristis fauces, caputque plumeo apice honestante.*

Formam eius definiere.

Ita libri omnes editi. In MS. Flor. *Deffinere.* Unde perperam tentat Pichena, *effinxere.* Bipontini addunt: « Melius forte fuerit *depinxere* ». Melius quidem correctione Pichenae, non item lectione vulgata. B. C. XI, VI, 65.

Quingentorum spatium.

Plinius, X, 2, ait Phoenicem *vivere annis quingentis sexaginta*; ita totidem apicibus, MS. noster Plinii codex. Ita quoque libri veteres. Miror cl. Harduinum in priore sua editione, *annis DXL*, in posteriore, *annis DIX*, scripsisse.

Sexaginta unum interiici.

In quibusdam editionibus legitur, suadente Mureto, *sunt qui adseverent, mille quadringentos sexaginta: unum in terris*, id est, *unum in terris* esse Phoenicem. Sic praepusteris emendationibus adulterantur veterum scripta. Ait Tacitus quosdam adseverare Phoenicem vivere annos mille quadringentos sexaginta unum: idem ferme tradit Plinius, X, 2: *Quum huius alitis vita magni conversionem anni fieri prodidit Manilius, iterumque significationes tempestatum et siderum easdem reverti.* Quae quidem de Cyclo solis per Cyclum lunae multiplicato, et periodo annorum 532, perperam interpretatur cl. Harduinus. Hic enim agitur de magni anni conversione, in qua post annos Aegyptios 1460, Iulianos vero 1461, primus dies mensis Thoth ad idem caniculae principium revolvitur. Ab eo deflexerat quotannis horis sex, quia Aegyptii civilem annum habebant dierum 365, sine ullo interkalari. Illa est celeberrima magni anni conversio, et quasi reparatio Zodiaci, ἀποκατάστασις τοῦ Ζωδιακοῦ, quam ave Soli sacra, et ex se renascente adumbrabant, unde nata apud Aegyptios Phoenicis fabula. De hac periodo sothiaca, seu caniculari, plurima habet Petavius in Auctuario de Doctr. Temp. V, 6 et seq., et Marshamus in Canone Aegypt. p. 9 et 295. Phoenicem adhuc vivaciorem tradit Aegyptius Chaeremon apud Tzetzem, Chiliad. v. 395.

> Ὡς δ' ὁ Αἰγύπτιος ἱερογραμματεὺς Χαιρήμων
> Ἔδειξεν ἐν διδάγματι τῶν ἱερῶν γραμμάτων,
> Ὁ Φοῖνιξ ἐξ τοῖς ἔτεσι καὶ ἑπτακισχιλίοις
> Θνήσκει, παραγινόμενος ἐν τόποις τοῖς Αἰγύπτου.

> Ut autem Aegyptius sacer scriba Chaeremon
> Ostendit in disciplinis sacrarum literarum,
> Phoenix sex annis et septem millibus
> Moritur, quum fuerit in locis Aegypti.

Prioresque alites Sesostride primum.

Corrupte in MS. Flor. *prioresque aliten esse: Soside primum.* Ita quoque Beroaldus et veteres. Merito Muretus ac recentiores emendarunt, *prioresque alites Sesostride primum.* Male tentat Iac. Gronovius, *Sesoside.*

Post Amaside.

Ita libri omnes. Frustra tentat cl. Perizonius, *Anysi*, vel *Anyside.*

Suis in terris.

Emendat Heinsius, *sorculis e thuris*, vel *surculis thureis.* Satis ingeniose: sed minime probabiliter. *Suis in terris*, id est, *in Arabum terris.* Fabulosam Phoenicis generationem siluit Tacitus, generalibus ac communibus placitis contentus, illum, *struere nidum, eique vim genitalem adfundere, ex quo foetum oriri.* Plinius vero, miraculorum avidus, fuse narrat, X, 2, Phoenicem, *senescentem casiae thurisque surculis construere*

nidum, replere odoribus, et superemori. Ex ossibus deinde et medullis eius nasci primo ceu vermiculum: inde fieri pullum: principioque iusta funera priori reddere, et totum deferre nidum prope Panchaiam in Solis urbem, et in ara ibi deponere. Non verius sed elegantius Mela, III, 9: *De volucribus praecipue referenda Phoenix, semper unica. Non enim coitu concipitur, partuve generatur: sed ubi quingentorum annorum aevo perpetua duravit, super exaggeratam variis odoribus struem sibi ipsa incubat, solviturque: deinde putrescentium membrorum tabe concrescens, ipsa se concipit, atque ex se rursus renascitur. Quum adolevit, ossa pristini corporis inclusa myrra Aegyptum exportat, atque in urbem, quam Solis appellant, fragrantibus nardo bustis inferens, memorando funere consecrat.*

Teutatoque per longum iter.

Mallet Heinsius, *itinere*. Nihil mutaverim.

Subire patrium corpus.

Pessime emendat Salmasius, *subicere*, quod antiquitus dictum pro *subiicere*. *Subire patrium corpus*, ut recte explicat cl. Ernestus, est *dorso efferre*: haud aliter Virgilius Aeneid. IV, 599:

Quem subiisse humeris confectum aetate parentem.

De hoc quoque usu vide Artemidorum, Oneirocritic. IV, 49, nonnulla et nova de Phoenice effutientem.

Atque adolere.

Frustra tentat cl. Ryckius, *atque avolare:* quomodo Phoenix patrium corpus adolere possit non imaginatur. Neque id imaginandum: inter tot fabulas quid scriptum sit quaeritur.

Brotier

N.° 6. Cap. XXIX. *Promptas eiusmodi mortes metus carnificis faciebat.*

Utinam solas virtutes loquerentur nostrae literae! At nulla potest esse hominum historia, quin plurima occurrant scelera. Haec inter numeraverim efferam voluntariae mortis insaniam, quam quum multis laudatam repererim, hic non silebo.

DE VOLVNTARIA MORTE,

vulgo *SUICIDE.*

Ob inauditum scelus, aut nunquam nisi virtutis desperatione ausum, ac proinde rarissimum, nullae in republica romana leges exstitere adversus eos, qui sibi violentas manus afferrent. Humanda corpora, mansura

testamenta, properatae mortis praemia fuere sub imperatoribus, quorum intererat per fas et nefas dominationem firmare. Firmata licet dominatione, gliscente in dies opum cupidine, sanxit Antoninus, duobus Aspris consulibus a. U. c. 965, I. C. 212; bona eorum, *qui conscientia delati admissique criminis, metuque futurae sententiae manus sibi intulerunt*, fisco vindicari. Eorum vero, qui, *nullo delato crimino, dolore aliquo corporis, aut taedio vitae, aut furore, vel insania, aut aliquo casu, vitam finisse* constiterint, *bona tum ex testamento, quam ab intestato, ad successores pertinere*, Cod. IX. Tit. 50, de *Bonis eorum qui mortem sibi consciverunt.*

Apud nos consultius provisum ut in eos, qui sibi mortem conscivissent, nisi si id casu aut morbo contigerat, animadverteretur. Voluntariam enim mortem sanis et ratione utentibus hominibus licitam esse, stoicum et impium est placitum. Nec remedium est animi, sed furor, Plinii, XXVIII, 1, sententia: *Ex omnibus bonis, quae homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte: idque in ea optimum, quod illam sibi quisque praestare poterit.*

Verius philosophiae proceres, Socrates apud Platonem in Phaedone, p. 62, vol. 1: Μὴ θεμιτὸν εἶναι ἑαυτὸν βιάζεσθαι.... Ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἐσμὲν οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν; οὐδ' ἀποδιδράσκειν. *Non licet sibi violentas manus inferre.... Ut in quadam custodia nos homines sumus; nec decet quemquam ex hac se ipsum solvere, neque aufugere.* Aristoteles, Ethic. ad Nicom. III, 11: Τὸ δ' ἀποθνήσκειν φεύγοντα πενίαν, ἢ ἔρωτα, ἤ τι λυπηρὸν, οὐκ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ. Μαλακία γὰρ, τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα· καὶ οὐχ, ὅτι καλὸν, ὑπομένει, ἀλλὰ φεύγων κακόν. *Mori ob inopiam, aut amorem, aut aliud molestum, non est fortis viri, sed timidi. Mollities enim est, fugere operosa et aspera; neque mortem, ut bonum, sustinet, sed malum fugit.* Pythagoras, laudatus a Cicerone de Senect. LXXIII: *Vetat iniussu imperatoris*, id est, *Dei*, *de praesidio et statione vitae decedere.* Ipseque Tullius, in somnio Scipionis, VII: *Piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini.*

Pudeat ergo nuperos voluntariae mortis patronos, imbelles homines, pro patria, pro familia, pro se, nihil unquam viriliter ausos, umbraticis tantum in scriptis audaces, stoicam ἀπάθειαν ridicule ostentare.

Brotier.

EXCVRSVS

Gabr. BROTERII ET RVPERTI,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER VNDECIMVS.

N.° 1. Cap. XI. Isdem *consulibus ludi seculares octingentesimo post Romam conditam.*

Ludorum secularium rationes expenderat Tacitus in libris, quibus res Domitiani scripserat. Iis deperditis, pauca, quae amissa suppleant, subdendum.

DE LVDIS SECVLARIBVS.

Secularium ludorum originem docet Varro apud Censorinum, *de Die natali*, cap. 17: *Quum multa portenta fierent, et murus ac turris, quae sunt intra portam Collinam et Esquilinam de caelo essent tacta, et ideo libros Sibyllinos quindecimviri adissent; renuntiarunt, uti Diti patri, et Proserpinae, ludi Terentini in campo Martio fierent, et hostiae furvae immolarentur; utique ludi centesimo quoque anno fierent.* At contra, ut decimo centesimoque anno repetantur, tam commentarii quindecimvirorum, quam D. Augusti edicta testari videntur: adeo ut Horatius in carmine, quod secularibus ludis cantatum est, id tempus hoc modo designaverit:

> Certus undenos decies per annos
> Orbis ut cantus referatque ludos
> Ter die clara, totiensque grata
> Nocte frequentes.

Haec Censorinus, qui varias postea de annis, quibus editi sunt ludi seculares, veterum scriptorum opiniones recenset. Ego quindecimvirorum rationes, quas tradit, utpote probabiliores, sequar.

Primi ludi seculares editi sunt a. U. c. 298, M. Valerio, Sp. Verginio consulibus.

Secundi ludi seculares fuere a. U. c. 408, M. Valerio Corvino et C. Paetilio consulibus.

Tertii ludi seculares facti a. U. c. 518, P. Cornelio Lentulo et C. Licinio Varo consulibus. Sic quoque Fasti Capitolini ad hunc annum:

LVDI. SECVLARES. TERT.

Vide Cl. Pirancsi, *Fasti consulares*; et Notas, p. 19.

Quarti ludi seculares spectati a. U. c. 628, M. Aemilio Lepido et L. Aurelio Oreste consulibus. Id quoque suadet Horatius supra laudatus.

Quintos ludos seculares fecere Augustus et Agrippa a. U. c. 737, C. Furnio et C. Iunio Silano consulibus. Nec aliter Fasti Capitolini ad hunc annum:

LVDI. SECVLARES. QVINCT.

Id est, *quinctum*, seu *quintum*.

Sextos ludos seculares fecit Claudius a. U. c. 800, spreta seculari ludorum lege, et praevalida anni ab U. c. octingentesimi celebritate. Factum ut excusaret, edixit, seculares ludos *anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reservatos* fuisse: Sueton. in Claud. c. 21. *Ipse tamen in historiis suis prodiderat, intermissos eos Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegisse*: Sueton. ibid. Testatur Plinius, VII, 48: *Stephanionem, qui primus togatas saltare instituit, utrisque secularibus ludis saltasse, et Divi Augusti, et quos Claudius Caesar consulatu suo quarto fecit, quando 63 et non amplius anni interfuere.* Inde, ut tradit Suetonius, loc. cit.: *Vox praeconis irrisa est, invitantis more solenni ad ludos, quos nec spectasset quisquam, nec spectaturus esset: quum superessent adhuc qui spectaverant, et quidam histrionum producti olim, tunc quoque producerentur.*

Brotier.

Claudius celebravit ludos seculares, a. U. c. 800, seculum C. annis finiens, ut post alii imperatores fecere, ultimusque Philippus a. U. c. 1000; sed Augustus e praescripto oraculi, quod est apud Zosim. II, 6, qui etiam, c. 5, ritus horum ludorum narrat, qui primum celebrati sunt a. U. c. 353, et ab Augusto a. U. c. 737, quintum: quibus autem *rationibus* Augustus usus sit, non constat; nam si initium numerandi duxisset ab a. U. c. 353, cecidissent in a. 793; sive a quartis a. U. c. 605, incidissent in a. 715, in quo ponit Zosimus, c. 4; sed falso et dissentiente Censorino l. L, qui in a. U. c. 737 ponit; Ern. (Sic et fasti Capitol. apud Grut. p. 295; nummus apud Eckhel. doctr. NN., ad a. U. c. 737; et marmor Ancyranum). Superstites adhuc sunt librorum Sybillinorum versus, qui agendorum ludorum sec. normam, ab Augusto haud dubie refictam, diserte exponunt, praefiniuntque tempus quo redeant, exacto scilicet CX annorum κύκλῳ, orbe seu spatio. Cf. Horat. Carm. Sec. v. 4, 5, 21, et Mitscherl. ad hoc carmen, qui et hos versus emendatiores exhibuit, et tum ipse de his ludis docte egit, tum lau-

davit multos, qui de illis scripsere. De temporum rationibus haec notavit: « Sacra secularia initio fuisse ἀποτρόπαια, hoc est averruncandae Deorum irae, vel prodigiis nuntiatae, vel immissis calamitatibus, explicite instituta, quum narrationis cuiusque ostendit ingenium, tum e Deorum, quibus propitiandis ista antiquitus fierent, Ditis patris ac Proserpinae, adtributa natura et indole multo manifestius apparet. Mox, quum superstitiosa hac procuratione periculum vel luis diritas levata videretur, mirandum non est, saepe repetitos fuisse istos ritus; nec raro accidisse credibile est, ut sacra ista plus semel anno, urgente necessitate, instaurarentur, interdum per longius tempus intermitterentur, donec tandem imminentis alicuius mali magnitudo animos hominum acueret, maioremque Deorum curam iniiceret, adeo quidem, ut ista certis temporis intervallis repetenda voverentur. Atque ita tandem factum esse suspicor, ut sacra ista, ad certas hominum γενεὰς adstricta ac revocata, *secularium* inde nomine insignirentur. Hinc patet, cur in temporum, quibus priora sacra secularia peracta fuerint, constituendis rationibus scriptores adeo inter se dissideant, et quam vana omnis sit VV. DD. de iis conciliandis instituta disceptatio, in tantis maxime tenebris, quibus priora reipublicae romanae secula involuta sunt. Paullatim vero haec sacra, luxu gliscente, laetiorem accepere faciem, accommodatis ad genium seculi priscis ritibus adscitisque novis, videlicet pompa solenni, choro, ludis scenicis, circensibus, etc., et precibus fusis non tantum pro avertendis malis, imprimis physicis, sed etiam pro largiendis bonis. Quorum caussae, quum a sole ac luna potissimum arcesserentur, Apollini et Dianae primae in iis datae partes. » Cf. de ludis secularibus, ab Augusto, Claudio et Domitiano institutis, Suet. Aug. 31, Claud. 21, Dom. 4; Dio LIV, 17, 18.

G.-A. RUPERTI.

N.° 2. CAP. XIV. *Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant (ea antiquissima monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur), et literarum semet inventores perhibent.*

Iuvat Tacitum sequi, et de literis hic disquirere.

DE LITERARUM ORIGINE.

Gravis intricataque quaestio, quae prima fuerit apud homines recepta scripturae forma. Rude adhuc aevum figuris animalium mentis suae sensus expressisse satis constat. Huius inventionis laudem, barbaris omnibus, ut opinor, debitam, Aegyptii monumentorum magnitudine et magnificentia soli obtinuere. Agreste istud scribendi genus, quod et difficile est, nec nisi paucos brevissimosque mentis sensus potest exprimere, Assyrios ad expeditiorem et foecundiorem literarum formam inquirendam excitavit. Hanc tamen gloriam Aegyptii in se derivare voluisse mihi videntur; idque innuit Tacitus, si eius verba rite perpenderis: *Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant (ea antiquissima*

monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur), et literarum semet inventores *perhibent*. At, quum nulla exstent aegyptiarum harumce literarum monumenta, ab assyriis literis diversa, aut iis antiquiora, quae tamen multa superesse deberent, non immerito scripsit Plinius, vir immensae eruditionis, lib. VII, 56: *Literas semper arbitror assyrias fuisse.*

Primigenias illas literas, maximum humani ingenii foetum, omnino diversas fuisse a rotundo illo charactere, quo nunc hebraea scribimus, certissimum est. Forte etiam samaritanis, quibus nunc utimur, paullo rudiores fuere.

Inde autem scriptura ad omnes gentes dimanavit, quae egregium inventum aut rusticitate non neglexere, aut vanitate non sunt aspernatae. Hac enim superbia laborasse mihi videntur duo populi, quos inter posita Assyria, Aegyptii et Sinenses, vitiis ac virtutibus simillimi. Sed in utriusque poenam vertit superbia. Stupenda enim Aegyptiorum monumenta ignota obsolescunt. Sinenses in enocleandis suis characteribus semper pueri, consenescunt.

Utrum autem veteres inter characteres sinenses et aegyptios fuerit similitudo quaerunt eruditi. Hanc quidem se deprehendisse existimavit Cl. Needham in Iside Taurinensi et Lexico Sinensi *Tchingtsee-tong*. De hac similitudine interrogati Galli, qui inter Sinenses multis abhinc annis degunt, eam sibi incompertam, nec sinensibus libris satis nixam respondere. Memini quidem me legisse quaedam omnino mira de veteribus hieroglyphis sinensibus, sed quae neque est huius loci referre, neque, utpote ab hominibus religione praeoccupatis, qui reconditissima christianae fidei mysteria vetustissimis Sinensium hieroglyphis adumbrata imaginabantur, conscripta, multum auctoritatis obtinerent, neque obtinere debent.

Dum meliora certioraque a Sinensibus veniant, satius erit legere eruditum opus clarissimorum virorum *Warburton* et *Leonard des Malpeines*, Parisiis editum anno 1744, *Essai sur les hiéroglyphes égyptiens*. Novissimam et egregiam in eruderandis linguarum primordiis posuere Cll. *de Guignes* et *Barthelemi* (*Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, v. XXXII, p. 212). Nunc vero quomodo ex assyriis literis formatae fuerint ceterarum gentium literae, oculis exhibebit tabola Eduardi Bernardi, cui titulum fecit *Orbis eruditi literatura*. Hanc meliorem auctioremque, Londini, anno 1759, edidit Cl. *Morton*.

Tres literas adiecit.

Literas, ab imperatore Claudio additas, rem levem, disceptandam tamen, hic explanabimus.

DE LITERIS A CLAVDIO REPERTIS.

Claudianum inventum testatur Suetonius in Claudio c. 41: *Novas etiam commentus est literas tres, ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit. De quarum ratione quum privatus adhuc volumen edidisset*, mox

princeps non difficulter obtinuit ut in usu quoque promiscuo essent. Exstat talis scriptura in plerisque libris, ac diurnis titulisque operum.

Ex tribus his literis una occurrit in huiusce aevi inscriptionibus. Sic apud Gruterum, 236, n. 9:

ANTONIAE
AVGVSTAE
DRVSI
SACERDOTI DIⅎI
AVGVSTI
MATRI TI. CLAVDI.

In eadem inscriptione legitur VIIⅎIR EPVLON. id est, *septemvir epulonum*; PRINCIPI IVⅎENTVTI, id est, *principi iuventutis.*

In alia inscriptione, quam dabimus infra in notis et emendationibus ad Ann. librum XII, cap. 23:

TI. CLAVDIVS
....
POMERIVM
AMPLIAⅎIT TERMINAⅎIT.

Illud inventum laudat Quintilianus, Instit. orator. I, 7: *Nec inutiliter Claudius aeolicam illam ad hos usus Ⅎ literam adiecerat.*

Altera litera fuit antisigma Ↄ C, teste Prisciano, Fol. 5: *Huic S praeponitur* P, *et loco* Ψ *fungitur, pro qua Claudius Caesar antisigma hac figura* ↄc *scribi voluit. Sed nulli ausi sunt antiquam scripturam mutare.*

De tertia litera maior controversia. Immo Cl. Pitiscus, ad locum Suetonii supra laudatum, adnotat: *In tertia litera haeremus, nec auxilio est grammaticorum manus.* Hac confessione incitatos nos iuvat diligentius inquirere. Ac primo quidem Martianus Capella innuit tertiam hanc literam a Claudio fuisse additam, ut CS Romanorum, aut Ξ Graecorum, exprimeret. Sic enim Capella, lib. III, p. 55: *Huic literae* S *Divus Claudius* P *adiecit, aut* C, *propter* Ψ *et* Ξ *Graecas, psalterium, saxa.* Haec valde obscura sunt; nec inde liquet quibus notis PS aut Ψ, et CS aut Ξ Claudius expresserit. In hac tamen obscuritate manifestum est iuxta Capellam, Claudium tertiam reperisse literam, qua exprimeret CS, aut Ξ. Vacillare tamen mihi videtur Capellae auctoritas, quod Romani haberent literam X, cui eadem ac literis CS et Ξ vis.

Potior ergo mihi videtur Velii Longi sententia. Porro sic ille Velius, in *Ortographia*, inter Putschianos, rei grammaticae scriptores, edita apud Wechel. anno 1605: *De viro vero et virtute ubi* I *scribitur, et pene* U *enuntiatur; unde Tiberius Claudius novam quandam literam excogitavit, similem ei notae: quam pro aspiratione Graeci ponunt; per quam scriberentur eae voces, quae neque secundum exilitatem literae, neque secundum pinguitudinem literae sonant, ut in viro, virtute, neque rursum secundum latum literae sonum enuntiarentur, ut in eo, quod est legere, scribere.* Hactenus Velius; cui nonnihil favet Quintilianus, Instit. orat. I, 4: *Medius est quidam* U *et* I *literae sonus. Non enim sic* optimum *dicimus, ut* opimum. *Et in here, neque* E *plane, neque* I *auditur. An rursus aliae redundent, praeter illam aspirationis notam* ⊢, *quae, si necessaria est, etiam contra-*

riam sibi poscit -I. Nam Quintilianus, ut et Velius, agnoscit medium quemdam sonum inter E et I, ut in *here*, inter U et I, ut in *optimum*. Velius expresse ait, ad id discriminis exprimendum excogitatam esse a Claudio literam similem ei notae, *quam pro aspiratione Graeci ponunt*. Ea nota est I-, tum ex Quintiliano, tum ex Heracleorum nummis, quos videre est apud Cl. *Pellerin*, *Recueil de médailles de peuples et de villes*, vol. I, pag. 42, I-ΗΡΑΚΛΗΙΩΝ. Ergo illa nota I- est tertia Claudii litera. Claudiana autem illa litera, sicut et antisigma, in nullis antiquitatis monumentis, quae hactenus reperta sunt, occurrit. Nec poenitenda iactura. In iis enim parum curiositatis, nihil utilitatis.

Brotier.

Primi per figuras animalium et rerum mutarum *Aegyptii sensus mentis effingebant*, quae hieroglyphicae notae dictae: literas tamen postea Aegyptiis sive Isis regina tradidit, sive Mercurius; sed ita, ut priscas illas notas, quas ἱερὰς dicebant, sacerdotes retinerent, alias, quas πανδήμους, vulgus; Lips. Conf. Herodot. II, 30; Diodor III pr.: Rambach. ad Potteri Archaeol. t. III, p. 281 seq. Specimen scripturae huius exstat in obelisco Ramessis, de quo vide II, 60. Ern. Eius utrum usus antiquior fuerit in occultandis rebus arcanis, an in rebus memoriae tradendis, non constat inter VV. DD., qui tamen veram illius indolem nuper sibi reperisse videntur. Sed haec et sequentes non nisi strictim attingere licet, inpr. ob tantam antiquarum narrationum varietatem. Tirones consulant inpr. Rambach. ad Potteri Archaeol. t. III, p. 237 seqq.

(*Ea antiquissima monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur.*)

Obeliscis et pyramidibus: *ea* pro vulg. *et* substitui et haec verba parenthesi inclusi, suadente Freinsh. Est enim durior hic crebra repetitio copulae, inpr. in oratione Tacit. Ern.

Inde Phoenicas, quia scilicet mari praepollebant, intulisse Graeciae

literas, et Graecos Italiae. Conferatur Scaliger ad Eusebii Graeca, p. 110 sq., Moutefalc. Palaeogr. Gr. II, 1 sq., Chishull. ad Inscr. Sigeam in Antiq. Asiat. init., et p. 24. Ern.

Tamquam repererint.

Quod et Curtio IV, 4; Clementi Alex. Strom. I, 16; Isidoro I, 3; Bocharto de Colon. Phoen. I, 20; Buhiero et aliis probabile videbatur.

Quippe fama est, Cadmum, classe Phoenicum vectum, etc.

Quae vulgaris veterum narratio est, etsi *quidam Cecropi*, *Lino* et *Orpheo* hunc honorem tribuunt. Cf. Rambach. l. l. et Interpretat. Plin. VII, 56, s. 57. Plures memorantur Lini et Orphei; Cadmoque vel XVI, vel XVIII literarum inventio adsignatur. Alii quoque a *Palamede* XVI literas traduut inventas (v. c. Gorgias, Cedrenus et Tzetzes, laudati Casaub. ad Suet. Claud. 41), alii XVII (ut Schol. ad Eurip. Orest.), alii quatuor ΞΗΦΧ, ut Plin. l. l. et Suidas; alii tres, ut Isidorus, I, 3.

Mox alios ac praecipue Simonidem.

(Seu Ceum, seu Samium, quem Ζ Η Φ Ω adiecisse dicunt Plin. l. c., Hygin. f. 277, Tzetzes et alii); Epicharmum et Pythagoram, *ceteras reperisse* literas.

At in Italia Etrusci ab Corinthio Damarato... didicerunt literas.

De quo vide ad Liv., I, 34, 2; sed ante habuere Πελασγικὰ γράμματα (V. Herodot. I, 57; VIII, 44; Diodor. III et al.), Cadmeis antiquiora. Ern.

Aborigenes.

Vide ad Livium I, 1, 7.

Arcade ab Evandro.

Sive a Carmenta eius matre, ut visum aliis; Lips.

Et forma literis Latinis, quae veterrimis Graecorum.

Scilicet phoeniciis, seu cadmeis. Cf. Herodot. V, 56 seq. Plin. VII, 58 (ubi vide Hard.); Rambach. l. l. p. 247 seq. et quos supra laudavi.

Sed nobis quoque paucae primum fuere: deinde additae sunt.

Scilicet aliae (vide ad cap. 4, supra) v. c. HGQVXYZ. Cf. Quintil. I, 4 et 7.

Quo exemplo Claudius tres literas adiecit.

Quod et tradit Suet. Claud. 41. Neuter dicit, quaenam illae fuerint, sed Quintil. I, 4, 7, 8, et Suet. illas fuisse necessarias et latinae scriptioni proprias, Claudiumque de earum ratione singularem edidisse librum. Prima fuit aeolicum digamma, quod inversae literae F formam habuit, et pro V consona positum est: unde etiam in lapidibus Claudianis apud Fabrett. Inscr. p. 473, et Gruter. p. 196, 236, 238, legitur TERMINAℲIT AMPLIAℲIT DIℲI, etc. Huius literae inventionem [1] Claudio diserte tribuit, sed formam a Romanis repudiatam dicit Quintil. I, 7, 27; XII, 10, 29. Cf. etiam Gellius, XIV, 5, et Varro, in orthographia apud Cassiodor. n.° 1, in Putschii Sylloge, p. 2281. Secundam indicat Priscianus, I, 4, p. 557, his verbis: *Huic S praeponitur P, et loco graecae Ψ fungitur; pro quo Claudius Caesar antisigma hac figura* X (vel Ↄ, vel ƆC duo sigma dorso obverso et semilunae figura) *scribi voluit; sed nulli ausi sunt antiquam scripturam mutare*; et Martianus Capella, l. III: *Huic literae S Claudius P adiecit, aut C propter ψ et ξ graecas: psalterium, saxa.* Hoc antisigma Lipsius pro graeca ψ, et Burm. ad Suet. l. l. pro ξ positum putabat; sed ibid. Wolf. recte iam notavit haec:

[1] Vid. ROLLIN, *Traité des Études*, tom. I, pag. 248; edit. Paris. in-12, 1748.

* Nihili est Burm. opinio: nam *cs* vel *ks* multo ante Claudium per singularem literam scribebatur: similem ergo optavit pro *bs* vel *ps*: antisigma dictum a forma duplicis C, ita scripta olim pro Σ.» Magis dubia est tertia litera a Claudio inventa. Lipsius e Fragm. Varronis (*Literarum partim sunt et dicuntur*, *ut* A, B, *partim dicuntur et non sunt*, *ut* H *et* X, *partim sunt neque dicuntur*, *ut* ϙ, ψ) colligit, Claudium duabus his literis novam induisse formam nomenque, eiusque ϙ, ut et Gr. ϙ, alium, quam F, sonum habuisse: at Croll. e Quintil. lib. I, c. 4, 7, 8 (*In latinis*; *ut in* SERVVS *et* VVLGVS *aeolicum digamma desideratur. Et medius est quidam* U *et* I *literae sonus: non enim sic* OPTIMVM *dicimus*, *ut* OPIMVM; *et in* HERE *neque* E *plane*, *neque* I *auditur*, etc.) alteram Claudii literam medium inter I et U, tertiam inter I et E, sonum exhibuisse, et illam fuisse ɔι, hanc ƨι, ut in FHEIT pro FECIT. *Brotier* suspicabatur, tres Claudii literas fuisse pro V, ɔc pro PS vel Ψ, et F pro sono inter I et U medio. Praetermitto aliorum coniecturas non minus incertas. Cf. tamen Taylor. ad Marm. Sandvic. p. 47, 48.

Quae usui.

Seu usitatae, scilicet fuere.

G.-A. Ruperti.

N.° 3. Cap. XXIII. *Primoresque Galliae*; *quae* Comata *adpellatur*, *foedera et civitatem romanam pridem adsecuti*.

Ut intelligatur quae sint foedera, quid civitas romana, res altius repetenda; ac ne lector in evolvendis Taciti libris usquam haereat, paucis disquirendum.

De Iure Latii, *Civitate Romana*, *Iure Quiritium*, *Iure Italico*; *Coloniis*, *Municipiis*, *Populis liberis*, *foederatis*, *immunibus*, *stipendiariis*.

Romani inita tandem, post diuturnum bellum, cum Latinis pace, iis tribuere, ut romanis legionibus immisti militarent, ibique honores capesserent. Negata vero suffragii latio; et magistratibus in Urbe interdictum. Hoc *ius Latii*: quod, quum sit inter iura antiquissimum, dictum est quoque *ius antiquum Latii*.

Postea datum ius suffragii, et magistratus ineundi, ceteraque iuris publici permissa, census, militia, tributa, vectigalia, sacra. Hoc *ius civitatis Romanae*, seu *civitas Romana*.

Conecessa etiam, quae iuris erant privati, libertas, gens, connubia, ius patrium, ius legitimae dominationis, domiuii, usucapionis. Hoc *ius Quiritium*.

Non Latini tantum, id est, Latii incolae, sed Itali quoque, id est, qui inter utrumque mare ad Rubiconem usque fluvium incolebant, ius

a Romanis consecuti sunt, quod dictum est *ius Italicum*. Ius illud Italorum videtur primo fuisse aliquanto deterioris conditionis, quam Latinorum: sed tandem eo recidit ut immunitas a censu capitis et soli esset *ius Italicum*.

Roma, inter arctiores conclusa fines, cives militesve alio deduxit, qui loca sibi adsignata incolerent. Hae sunt *coloniae*, quae romanis regebantur legibus. Aliae erant quibus ius Italiae dabatur; aliae, quae Latinorum; aliae, quae civium romanorum essent.

Municipia, seu *municipes*, cives arant romani legibus suis utentes, muneris tantum cum populo romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur: nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi romani lege adstricti, ni populus eorum fundus factus foret.

Liberi populi suis gaudebant legibus: levia tantum et sponte ad expensas publicas contribuebant, sicut et *foederati populi*, qui foedus cum populo romano inierant. *Immunes* vero *populi*, ab omni publico onere soluti. *Stipendiarii*, vectigal certum solvebant: *quod stipendiarium dicitur; quasi victoriae praemium, ac poenam belli:* Cic. in Verrem, III, 6.

Haec qui fusius explicata reperire voluerit, adeat eruditos viros, Heinneccium, Antiq. Roman. iurisprud., vol. I, appendix, c. 1, 2 et 3; et *Florez*, *Medallas de Espana*, pag. 85 et seq.

Observandum autem, haec omnia, ut donorum natura est, pro arbitrio reipublicae aut principum, modo liberalius, modo parcius fuisse concessa. Ita hoc in loco Tacitus memorat primores Gallorum, civitatem romanam iam pridem assecutos, ius adipiscendorum in urbe honorum expetere. Nempe civitas romana non nunquam sine hoc privilegio tribuebatur. Unde, teste Livio, lib. IX, c. 43: *Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data; concilia connubiaque adempta, et magistratibus praeterquam sacrorum curatione interdictum.*

Iuvaret hic animadvertere quam fuerit digna totius orbis imperio gens, quae tot iura, tam sapienter attemperata, repererit, quibus populos, ut moribus, sic meritis diversos, quasi familiam unam regeret. At nobis brevitati studendum: monuisse sit satis.

BROTIER.

N.° 4. CAP. XXIV. *Claudius vocato senatu; ita exorsus est.*

Exemplar huiusce orationis Claudii, aerea tabula, longa pedes quinque, uncias octo, lata pedes quatuor, unciam unam, incisae, repertum est Lugduni in colle sancti Sebastiani anno 1528, quum rimandis aquis foderetur terra, ut docet P. de Colonia S. I. *Histoire littéraire et Antiquités de Lyon*, vol. 1, p. 134. Quum eam accuratissime editam vellem, Cl. *Béraud*, pro sua humanitate, a se descriptam et cum exemplari collatam ad me transmisit, unde sincerior, quam apud Gruterum, p. 502, ipsumque de Colonia, servata etiam interpungendi ratione, hic repraesentabitur. Periit, ut mihi videtur, altera tabula, aut forte pars superior huius tabulae, in qua titulus orationis et aliquot erant orationis lineae. Ipsa etiam, quae superest, tabula in duas partes iniuria temporum diffracta. Nunc, ut licuit, coagmentata exstat in Lugdunensi praetorio.

Laeva pars tabulae.

MAE. RERVM. NOSTR. . . . . SII . . . .

EQVIDEM. PRIMAM. OMNIVM. ILLAM. COGITATIONEM. HOMINVM. QVAM. MAXIME. PRIMAM. OCCVRSVRAM. MIHI. PROVIDEO. DEPRECOR. NEQVASI. NOVAM. ISTAM. REM. INTRODVCI. EXHORRESCATIS. SED. ILLA. POTIVS. COGITETIS. QVAM. MVLTA. IN. HAC. CIVITATE. NOVA. SINT. ET. QVIDEM. STATIM. AB. ORIGINE. VRBIS. NOSTRAE. IN. QVOD. FORMAS. STATVSQVE. RES. P. NOSTRA. DIDVCTA. SIT.

QVONDAM. REGES. HANC. TENVERE. VRBEM. NEC. TAMEN, DOMESTICIS. SVCCESSORIBVS. EAM. TRADERE. CONTIGIT. SVPERVENERE. ALIENI. ET. QVIDAM. EXTERNI. VT. NVMA. ROMVLO. SVCCESSERIT. EX. SABINIS. VENIENS VICINVS. QVIDEM. SED. TVNC. EXTERNVS. VT. ANCO. MARCIO. PRISCVS. TARQVINIVS. PROPTER. TEMERATVM. SANGVINEM. QVOD. PATRE. DEMARATHO. CORINTHIO. NATVS. ERAT. ET. TARQVINIENSI. MATRE. GENEROSA. SED. INOPI. VT. QVAE. TALI. MARITO. NECESSE. HABVERIT. SVCCVMBERE. CVM. DOMI. REPELLERETVR. A. GERENDIS. HONORIBVS. POSTQVAM. ROMAM. MIGRAVIT. REGNVM. ADEPTVS. EST. HVIC. QVOQVE. ET. FILIO. NEPOTIVE. EIVS. NAM. ET. HOC. INTER. AVCTORES. DISCREPAT. INSERTVS. SERVIVS. TVLLIVS. SI. NOSTROS. SEQVIMVR. CAPTIVA. NATVS. OCRESIA. SI. TVSCOS. CAELI. QVONDAM. VIVENNAE. SODALIS. FIDELISSIMVS. OMNISQVE EIVS. CASVS. COMES. POSTQVAM. VARIA. FORTVNA. EXACTVS. CVM. OMNIBVS. RELIQVIS. CAELIANI. EXERCITVS. ETRVRIA. EXCESSIT. MONTEM. CAELIVM. OCCVPAVIT. ET. A. DVCE. SVO. CAELIO. ITA. APPELLITATVS. MVTATOQVE. NOMINE. NAM. TVSCE. MASTARNA. EI. NOMEN. ERAT. ITA. APPELLATVS. EST. VT. DIXI. ET. REGNVM. SVMMA. CVM. REIP. VTILITATE. OPTINVIT. DEINDE. POSTQVAM. TARQVIN. SVPERBI. MO-

RES. INVISI. CIVITATI. NOSTRAE. ESSE. COEPERVNT. QVA. IPSIVS. QVA. FILIORVM. EIVS. NEMPE. PERTAESVM. EST. MENTES. REGNI. ET. AD. CONSVLES. ANNVOS. MAGISTRATVS. ADMINISTRATIO. REIP. TRANSLATA. EST.

QVID. NVNC. COMMEMOREM. DICTATVRAE. HOC. IPSO. CONSVLARI. IMPERIVM. VALENTIVS. REPERTVM. APVD. MAIORES. NOSTROS. QVO. IN. ASPERIORIBVS. BELLIS. AVT. IN. CIVILI. MOTV. DIFFICILIORE. VTERENTVR. AVT. IN. AVXILIVM. PLEBIS. CREATOS. TRIBVNOS. PLEBEI. QVID. A. CONSVLIBVS. AD. DECEMVIROS. TRANSLATVM. IMPERIVM. SOLVTOQVE. POSTEA. DECEMVIRALI. REGNO. AD. CONSVLES. RVRSVS. REDITVM. QVID. IN. DECVRS. DISTRIBVTVM. CONSVLARE. IMPERIVM. TRIBVNOSQVE. MILITVM. CONSVLARI. IMPERIO. APPELLATOS. QVI. SENI. ET. SAEPE. OCTONI. CREARENTVR. QVID. COMMVNICATOS. POSTREMO. CVM. PLEBE. HONORES. NON. IMPERI. SOLVM. SED. SACERDOTIORVM. QVOQVE. IAM. SI. NARREM. BELLA. A. QVIBVS. COEPERINT. MAIORES. NOSTRI. ET. QVO. PROCESSERIMVS. VEREOR. NE. NIMIO. INSOLENTIOR. ESSE. VIDEAR. ET. QVAESISSE. IACTATIONEM. GLORIAE. PROLATI. IMPERII. VLTRA. OCEANVM. SED. ILLOC. POTIVS. REVERTAR. CIVITATEM.

Dextra pars tabulae.

.................................SANE... NOVO....
DIVVS. AVG.... NO.... LVS. ET. PATRVVS. TI.
CAESAR. OMNEM. FLOREM. VBIQVE. COLONIARVM. AC. MVNICIPIORVM. BONORVM. SCILICET. VIRORVM. ET. LOCVPLETIVM. IN. HAC. CVRIA. ESSE. VOLVIT. QVID. ERGO. NON. ITALICVS. SENATOR. PROVINCIALI. POTIOR. EST. IAM. VOBIS. CVM. HANC. PARTEM. CENSVRAE. MEAE. ADPROBARE. COEPERO. QVID. DE. EA. RE. SENTIAM. REBVS. OSTENDAM. SED. NE. PROVINCIALES. QVIDEM. SI.

MODO. ORNARE. CVRIAM. POTERINT. REICIENDOS. PVTO. ORNATISSIMA. ECCE. COLONIA. VALENTISSIMAQVE. VIENNENSIVM. QVAM. LONGO. IAM. TEMPORE. SENATORES. HVIC. CVRIAE. CONFERT. EX. QVA. COLONIA. INTER PAVCOS. EQVESTRIS. ORDINIS. ORNAMENTVM. L. VESTINVM. FAMILIARISSIME. DILIGO. ET. HODIEQVE. IN. REBVS. MEIS. DETINEO. CVIVS. LIBERI. FRVANTVR. QVAESO. PRIMO. SACERDOTIORVM. GRADV. POST. MODO. CVM. ANNIS. PROMOTVRI. DIGNITATIS. SVAE. INCREMENTA. VT. DIRVM. NOMEN. LATRONIS. TACEAM. ET. ODI. ILLVD. PALAESTRICVM. PRODIGIVM. QVOD. ANTE. IN. DOMVM. CONSVLATVM. INTVLIT. QVAM. COLONIA. SVA. SOLIDVM. CIVITATIS. ROMANAE. BENEFICIVM. CONSECVTA. EST. IDEM. DE. FRATRE. EIVS. POSSVM. DICERE. MISERABILI. QVIDEM. INDIGNISSIMOQVE. HOC. CASV. VT. VOBIS. VTILIS. SENATOR. ESSE. NON. POSSIT.

TEMPVS. EST. IAM. TI. CAESAR. GERMANICE. DETEGERE. TE. PATRIBVS. CONSCRIPTIS. QVO. TENDAT. ORATIO. TVA. IAM. ENIM. AD. EXTREMOS. FINES. GALLIAE. NARBONENSIS. VENISTI.

TOT. ECCE. INSIGNES. IVVENES. QVOT. INTVEOR. NON. MAGIS. SVNT. PAENITENDI. SENATORES. QVAM. PAENITET. PERSICVM. NOBILISSIMVM. VIRVM. AMICVM. MEVM. INTER. IMAGINES. MAIORVM. SVORVM. ALLOBROGICI. NOMEN. LEGERE. QVOD. SI. HAEC. ITA. ESSE. CONSENTITIS. QVID. VLTRA. DESIDERATIS. QVAM. VT. VOBIS. DIGITO. DEMONSTREM. SOLVM. IPSVM. VLTRA. FINES. PROVINCIAE. NARBONENSIS. IAM. VOBIS. SENATORES. MITTERE. QVANDO. EX. LVGDVNO. HABERE. NOS. NOSTRI. ORDINIS. VIROS. NON. PAENITET. TIMIDE. QVIDEM. P. C. EGRESSVS. ADSVETOS. FAMILIARESQVE. VOBIS. PROVINCIARVM. TERMINOS. SVM. SED. DESTRICTE. IAM. COMATAE. GALLIAE. CAVSA. AGENDA. EST. IN. QVA. SI. QVIS. HOC. INTVETVR.

QVOD. BELLO. PER. DECEM. ANNOS. EXERCVERVNT. DIVOM. IVLIVM. IDEM. OPPONAT. CENTVM. ANNORVM. IMMOBILEM. FIDEM. OBSEQVIVMQVE. MVLTIS. TREPIDIS. REBVS. NOSTRIS. PLVSQVAM. EXPERTVM. ILLI. PATRI. MEO. DRVSO. GERMANIAM. SVBIGENTI. TVTAM. QVIETE. SVA. SECVRAMQVE. A. TERGO. PACEM. PRAESTITERVNT. ET. QVIDEM. CVM. AD. CENSVS. NOVO. TVM. OPERE. ET. INADSVETO. GALLIS. AD. BELLVM. AVOCATVS. ESSET. QVOD. OPVS. QVAM. ARDVVM. SIT. NOBIS. NVNC. CVM. MAXIME. QVAMVIS. NIHIL. VLTRA. QVAM. VT. PVBLICE. NOTAE. SINT. FACVLTATES. NOSTRAE. EXQVIRATVR. NIMIS. MAGNO. EXPERIMENTO. COGNOSCIMVS.

Exstat. ap. Gruter. p. DII. [1]

[1] Cf. omnino *Menetrier, Hist. civile et consulaire de la ville de Lyon. fol. Lyon*, 1696.

Quae quidem oratio sic facilioribus literis et interpunctione legi potest:

In pagina prima.

...mac rerum nostr... sii....

Equidem primam omnium illam cogitationem hominum quam maxime primam occursuram mihi provideo. Deprecor ne quasi novam istam rem introduci exhorrescatis, sed illa potius cogitetis, quam multa in hac civitate nova sint, et quidem statim ab origine urbis nostrae: in quot formas statusque resp. nostra diducta sit.

Quondam reges hanc tenuere urbem, nec tamen domesticis successoribus eam tradere contigit: supervenere alieni et quidam externi, ut Numa Romulo successerit ex Sabinis veniens, vicinus quidem, sed tunc externus; ut Anco Marcio Priscus Tarquinius: propter temeratum sanguinem, quod patre Demaratho Corinthio natus erat et Tarquiniensi matre generosa, sed inopi, ut quae tali marito necesse habuerit succumbere, quum domi repelleretur a gerendis honoribus, postquam Romam migravit, regnum adeptus est. Huic quoque et filio nepotive eius, nam et hoc inter auctores discrepat, insertus Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocresia; si Tuscos, Caeli quondam Vivennae sodalis fidelissimus omnisque eius casus comes, postquam varia fortuna exactus cum omnibus reliquis Caeliani exercitus Etruria excessit, montem Caelium occupavit; et a duce suo Caelio ita appellitatus, mutatoque nomine, nam Tusce Mastarna ei nomen erat, ita appellatus est, ut dixi; et regnum summa cum reip. utilitate obtinuit: deinde postquam Tarqui-

nii Superbi mores invisi civitati nostrae esse coeperunt, qua ipsius, qua filiorum eius nempe pertaesum est mentes regni, et ad consules, annuos magistratus, administratio reip. translata est.

Quid nunc commemorem dictaturae hoc ipso consulari imperium valentius repertum apud maiores nostros, quo in asperioribus bellis aut in civili motu difficiliore uterentur, aut in auxilium plebis creatos tribunos plebei? quid a consulibus ad decemviros translatum imperium, solutoque postea decemvirali regno ad consules rursus reditum? quid in decuris distributum consulare imperium tribunosque militum consulari imperio appellatos, qui seni et saepe octoni crearentur? quid communicatos postremo cum plebe honores non imperi solum, sed sacerdotiorum quoque? Iam si narrem bella a quibus coeperint maiores nostri, et quo processerimus, vereor ne nimio insolentior esse videar et quaesisse iactationem gloriae prolati imperii ultra Oceanum; sed illoc potius revertar civitatem.....

In pagina secunda.

.... sanc.... novo...... Divus Aug.... no.... lus et patruus Ti. Caesar omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum, bonorum scilicet virorum et locupletium, in hac curia esse voluit. Quid ergo? non Italicus senator provinciali potior? Est. Iam vobis quum hanc partem censurae meae adprobare coepero, quid de ea re sentiam, rebus ostendam; sed ne provinciales quidem, si modo ornare curiam poterint, reiciendos puto.

Ornatissima ecce colonia valentissimaque Viennensium quam longo iam tempore senatores huic curiae confert? ex qua colonia inter paucos equestris ordinis ornamentum L. Vestinum familiarissime diligo, et hodieque in rebus meis detineo: cuius liberi fruantur quaeso primo sacerdotiorum gradu, post modo cum annis promoturi dignitatis suae incrementa: ut dirum nomen latronis taceam; et odi illud palaestricum prodigium, quod ante in domum consulatum intulit; quam colonia sua solidum civitatis romanae beneficium consecuta est: idem de fratre eius possum dicere miserabili quidem indignissimoque hoc casu, ut vobis utilis senator esse non possit.

Tempus est iam, Ti. Caesar Germanice, detegere te Patribus conscriptis, quo tendat oratio tua: iam enim ad extremos fines Galliae Narbonensis venisti.

Tot ecce insignes iuvenes, quot intueor, non magis sunt paenitendi senatores, quam paenitet Persicum nobilissimum virum, amicum meum, inter imagines maiorum suorum Allobrogici nomen legere. Quod si haec ita esse consentitis, quid ultra desideratis, quam ut vobis digito demonstrem, solum ipsum ultra fines provinciae Narbonensis iam vobis senatores mittere; quando ex Lugduno habere nos nostri ordinis viros non paenitet. Timide quidem, P. C., egressus adsuetos familiaresque vobis provinciarum terminos sum: sed destricte iam Comatae Galliae caussa agenda est, in qua si quis hoc intuetur, quod bello per decem annos exercuerunt Divom Iulium, idem opponat centum annorum immobilem

fidem obsequiumque multis trepidis rebus nostris plus quam expertum. Illi patri meo Druso Germaniam subigenti tutam quiete sua securamque a tergo pacem praestiterunt, et quidem quum ad census novo tum opere et inadsueto Galliis ad bellum avocatus esset: quod opus quam arduum sit nobis, nunc cum maxime, quamvis nihil ultra, quam ut publice notae sint facultates nostrae, exquiratur, nimis magno experimento cognoscimus.

Pauca tantum adnotabo. Primo verba illa, ne *nimio insolentior esse videar, et quaesissa iactationem gloriae prolati imperii ultra Oceanum*, pertinent ad Britannicam Claudii expeditionem, de qua nos diximus in Suppl. Annal. lib. IX, c. 50 et seq.

Secundo haec autem, *ut dirum nomen latronis taceam, et odi illud palaestricum prodigium*, P. de Colonia, *Histoire littéraire de la ville de Lyon*, vol. 1, p. 145, refert ad Valerium Asiaticum, bis consulem, a Claudio occisum, tamquam praecipuum auctorem interficiendi Caii Caligulae, ut dictum est Annal. lib. XI, c. 1. Nec improbabilis est coniectura, si Valerius Asiaticus fuerit origina Viennensis, ut ait P. de Colonia.

Tertio, monuerim pro *ad census* emendandum esse *ab censu*. Quis enim latine dixerit, *ad census, novo opera et inadsueto Gallis*, pro *ad census, novum opus et inadsuetum Gallis* ? Praeterea ex ipsa verborum consequentia patet Claudium dixisse, *quum ab censu, novo tum opere et inadsueto Gallis, ad bellum avocatus esset*. Neque etiam, ut placuit P. de Colonia et Cl. *Brossette* aliisque, census ille intelligendus est de subsidiis militaribus, *contributions de guerre*, aut de delectu, *levées de troupes*, sed de censu, *impôts*, quo personae et solum describebantur, ut, pro personarum dignitate et soli ubertate atque amplitudine, tributum in capita et solum, *impôts personnels et fonciers*, etc.; praescriberentur. Talem Galliarum censum Germanicus, Drusi filius, agebat, quum ipse quoque ad Germanicum bellum avocatus est, ut videre est apud Tacitum Annal. lib. I, c. 31. Alios ab aliis postea actos census memorat Tacitus Annal. lib. II, c. 6, et l. XIV, c. 46. Censum autem a Druso actum merito Claudius dixit novum opus et inadsuetum Gallis. Iulius enim Caesar, Galliarum domitor, quum eas lenitate ac moderatione demulcere vellet, non egit censum, sed tantum *quadringenties* (gallicae monetae 7,800,000 fr.), *in singulos annos stipendii nomine imposuit*: teste Suetonio in Iul. Caes. cap. 25. Quum nimia felicitate et opibus inquieti essent Galli, Augustus censum egit, quem memorat Livius in Epitome l. CXXXIV; Dio quoque, lib. LIII, p. 512. Alterum deinde egit Drusus, novum adhuc et inadsuetum Gallis opus, maxime quum, iteratis censibus, tributorum vectigaliumque modus, uti solitum, cresceret.

Quem autem modum tributis et vectigalibus Augustus Drususque primum posuerint, non est a scriptoribus proditum. Sed ex sapientia, benignitate, atque aequitate Augusti, pronum est affirmare ea non fuisse graviora. Postea crescente imperatorum avaritia, et praefectorum duritia, adeo auxere, ut ad egestatem redacta sint Galliae, quibus tandem subvenit Iulianus Caesar, ut docet Ammianus Marcellinus, lib. XVI, c. 2:

Quod profuerit Iulianus *anhelantibus extrema penuria Galliis, hinc maxime claret, quod primitus, partes eas ingressus, pro capitibus singulis tributi nomine vicenos quinos aureos* (gallicae monetae 360 fr.), *reperit flagitari: discedens vero septenos tantum* (gallicae monetae 96 fr.), *munera universa complentes, ob quae tamquam Solem sibi serenum post equalentes tenebras affulsisse cum alacritate et tripudiis laetabantur.*

Si quis autem voluerit scire quantum tributi persolverit Gallia, antequam Iulianus Caesar in eam veniret anno I. C. 356, haud difficile est duplicem inire computationem. Scilicet si in Gallia tunc eadem fuit populi frequentia, quae nunc est, at quae, minima computatione 3,500,000 capitibus tributorum (*familles*) aestimanda est, tunc Gallia tributum persolvit, gallicae monetae 1,200,000,000 fr. Nec mirum tanta exactione Gallias ad extremam penuriam fuisse redactas. At, ut mihi compertum est certissimis gallicae antiquitatis monumentis, multum aberat ut acerbissimis iis temporibus eadem foret in Gallia populi frequentia quam nunc videmus, immo vix quarta erat populi, quae nunc est, quantitas; et tamen adhuc Galli persolvebant tributum, gallicae monetae 288,000,000 fr. Quod quam sit portentosum in ea paucitate hominum facile est cuivis intelligere. (Vide nostram opinionem, in vol. I nostri Caesaris, pag. 499 et seqq., de multitudine hominum Gallias tunc incolentium. N. E. L.)

Aeque facile intelligitur Gallorum felicitas sub Iuliano Caesare. In eadem enim, quae nunc est, populi frequentia, Gallia pro tributo omnibusque muneribus tantum persolvisset, gallicae monetae 324,000,000 fr. Ad eam autem, quae tunc erat, populi paucitatem redacta, pendebat tantum, gallicae monetae 84,000,000 fr. Haud mirum ergo Gallos tanta alacritate tantisque tripudiis laetitiam suam sub Iuliano Caesare fuisse testatos.

Nunc vero si quis ad retroacta tempora mentem reducat, et cogitet Iulium Caesarem, domitorem Galliarum quae tunc magna populi frequentia (non ea tamen, quam finxit Cl. *de Montesquieu*, *esprit des Lois*, XXIII, 18 et 24: *Lettres Persanes*, ep. 112, in quibus se *Arithmeticae politicae* rationum omnino rudem probavit) vigebant, iis tantum imposuisse stipendii nomine, gallicae monetae 7,800,000 fr., is sane deprehendet, quibus artibus romana respublica terrarum orbem in ditionem suam redegerit. Minus certe praepotuit militaribus, quam politicis artibus. Magna enim erant gentibus exuendae fidei et libertatis incitamenta, sub romano nomine pax certa atque inconcussa, et tributorum parcitas. Unde haud immerito dixerim a Romanis potius corruptos fuisse, quam debellatos, populos.

Haec sunt, quae nemini adhuc aut tentata, aut explorata, explicari volui, ut res in antiquitate romana politicaque scientia abstrusissima et scitu digna perspiceretur. Ipsa autem Claudii oratione, *in plures* reposuerim. Exemplar ad me transmissum, ipse quoque P. de Colonia, habebant *in decuriis*. Sed tabula ibi extrita, primis ultimisque tantum literis IN... AIS superstes, et a Cl. *Dotteville* suisque diligentius inspecta, non patitur tot literarum, quot sunt *in decuriis*, spatium.

Quantum autem Tacitus orationem Claudii immutaverit, patet utramque conferenti. Sunt qui id in Tacito culpent. At Claudii oratio erat an-

tiqua, enervis, ac minime persuasibilis: adlaborandum ergo fuit Tacito, ut re, loco, et principis maiestate digna exprimeret.

BROTIER.

N.° 5. CAP. XXV. *Claudius condidit lustrum, quo censa sunt civium LXIX centena, XLIV millia.*

Puteolanus, *censa sunt civium LXVIIII centena et CXLIIII millia.* Eusebius in Chronico: *Descriptione Romae facta sub Claudio inventa sunt civium Romanorum LXIX centena XLIV millia.* Inde in vulgatis Taciti editionibus obrepsit, *censa sunt civium LXIX centena et XLIV millia.* Sed error est, ut patet ex MSS. et censibus ab Augusto actis. Ego sum secutus MS. Vatic. 1863 et 1864, MS. Flor. et editionem principem, in quibus exprasse, *censa sunt civium LVIIII. LXXXIIII. LXXII.* Id est, ut iam in Notis monui, civium 5,984,072. In MS. Vatic. 1958, omisso intermedio numero, censa sunt civium LVIIII. LXXII. Ita quoque MSS. Harl. et Bodl. In MS. Ies. omissum etiam decennium: nam notat tantum LVIIII. LXII. Ex hoc loco, ut ex multis aliis, observavi MSS. Oxonienses descriptos videri ex MS. Vatic. 1958; MS. Harleianum collatum fuisse cum MS. Vatic. 1863 aut 1864: unde hic eius margini additum LXXXIIII, post numerum LVIIII. Verum, ad laetiora et utiliora progressuri, census lustraque Romanorum expendamus.

DE CENSV LVSTROQVE ROMANORVM.

Servius Tullius, rex, circa a. U. c. 180, censum instituit, rem tanto futuro imperio saluberrimam. Populus enim romanus digestus in classes, curiis atque collegiis distributus; omniaque patrimonii, dignitatis, artium officiorumque discrimina in tabulas relata, ac si maxima civitas minimae domus diligentia contineretur. Belli pacisque munia, non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum facta sunt. Atque ut populus romanus se Marti devotum sciret, peracto censu, omnes cives romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio aderant; ibique exercitus omnis suovetaurilibus, id est, sue, ove, tauro, Marti immolatis, lustrabatur. Id appellatum *Lustrum*: singulis quinquenniis renovandum, ut vivida semper aerisque virtus ardesceret. Livius, I, 44; Florus, I, 6.

Census cura primum penes reges, deinde penes consules fuit. At, consulibus ad alias curas bellaque intentis, ne optimum institutum periret, creati sunt a. U. c. 310 censores. Tanto incremento aucta haec dignitas, ut morum disciplinaeque romanae penes eam regimen; senatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen sub ditione eius magistratus; publicorum ius, privatorumque locorum, et vectigalia populi romani, sub nutu arbitrioque essent. Livius, IV, 8.

Hac censura nihil certe melius utiliusque unquam repertum; eaque una semper stetisset Roma, si aeterna esse valerent imperia, aut ab optimis institutis ferme ineluctabili vi non desciscerent mortales. Verum

nonnunquam mutata omissave censura: ipsaque vitia, modo pietatis, modo Urbis splendoris specie, patrocinium quaesiere. Nihil vero censuram ac Urbem aeque perditum iit, ac civitas Romana, maximum olim et rarissimum donum, promiscue vulgata. Ut intelligatur quam late sensim irrepserint, lustraque ab imperatoribus condita illustrentur, haud pigebit lustrorum, quorum exstat memoria, indicem breviter subtexere.

A. U. C. 180. Primum a Servio Tullio conditum est lustrum, in quo *millia* 80 *civium censa dicuntur.* Livius, I, 44.

A. U. C. 245. Pulsis regibus, Valerio et Lucretio consulibus, censa sunt *centum triginta millia.* Plutarch. in Publicola, p. 103.

A. U. C. 288. A. Quinctio consule, *censa civium capita centum quatuor et viginti millia ducenta quindecim dicuntur praeter orbos orbasque.* Livius, III, 3.

A. U. C. 294. Q. Fabio et L. Cornelio consulibus, lustrum decimum. *Censa civium capita centum triginta duo millia quadraginta novem.* Livius, III, 24.

A. U. C. 310. Creati censores L. Papirius Mugillanus, et L. Sempronius Atratinus (Livius, IV, 8) lustrum XI fecere. Fast. Capitol.

A. U. C. 364. *Capta est Roma quum iam capitum liberorum censa essent* 152 *millia quingenti* 72. Plin. XXXIII, 1.

A. U. C. 459. Censoribus P. Cornelio Arvina et C. Marcio Rutilo, *censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo.* Livius, X, 47. Sed errat Livius, aut potius erravere eius librarii, quum scripsere *lustrum* hoc fuisse *undevicesimum.* Fuit enim lustrum XXX seu trigesimum, ut patet ex Fastis Capitolinis.

A. U. C. 473. *Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia ducenta viginti duo.* Livii Epitome, XIII.

A. U. C. 488. Censoribus Cn. Cornelio Blasione et C. Marcio Rutilo II, qui lustrum fecerunt XXXV, *inventa sunt civium capita* 292 *millia* 334, *quamquam a condita Urbe nunquam cessassent bella.* Eutrop. lib. II. In Fastis Capitolinis,

CENS. CN. CORNELIVS. L. F. CN. N. BLASIO. C.
MARCIVS. C. F. L. N.
RVTILO. II. QVI. L. F. XXXV. IN. HOC. HONORE.
CENSORIN. APPEL. E.
BELLVM. PVNICVM. PRIMVM.

A. U. C. 501. Censoribus Valerio Messala et Sempronio Sopho, lustrum XXXVII. *Censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia septingenta nonaginta septem.* Livii Epitome, XVIII; Fast. Capitol.

A. U. C. 506. Censoribus Atilio Calatino et Manlio Attico, lustrum XXXVIII. *Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo.* Livii Epitome, XIX.

A. U. C. 533. Censoribus L. Aemilio Papo et C. Flaminio, lustrum XLIII. *Censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim.* Livii Epitome, XX; Cassiodor.

A. U. C. 544. Censoribus Cornelio Cethego et Sempronio Tuditano, lu-

strum XLIV. *Censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo.* Livius, XXVII, 36. Tantum scilicet romani sanguinis fuderat Annibal. Praeterea in eo lustro censi non videntur cives romani, qui in exercitibus erant, ut coniicere est ex sequente lustro.

A. U. C. 549. Censoribus Livio Salinatore et C. Claudio Nerone, lustrum XLV. *Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores ut civium romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum.* Livius, XXIX, 37; Fast. Capitol. Accrevit hic census multitudine sociorum ac latini nominis, qui Romam commigravere, ut ibi censerentur. Unde exortae sociarum querelae, de quibus Livius XXXIX, 3.

A. U. C. 559. Aelio Paeto et Cornelio Cethego censoribus, lustrum XLVII. *Censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia septingenta quatuor.* Livius XXXV, 9; Fast. Capitol.

A. U. C. 564. Censoribus T. Quinctio et M. Claudio Marcello, lustrum XLVIII. *Censa civium capita ducenta quinquaginta octa millia trecenta octa.* Livius, XXXVIII, 36; Fast. Capitol. In hoc lustro multi adhuc socii latinique nominis Romam demigraverant; unde novae querelae, et edictum, de quo Livius, XLI, 12 et seq., XLII, 10.

A. U. C. 579. Censoribus Q. Fulvio Flacco et A. Postumio Albino, lustrum LI. *Censa sunt civium capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim.* Livius, XLII, 10; Fast. Capitol.

A. U. C. 589. Censoribus L. Aemilio Paulo et Q. Marcio Philippo, lustrum LIII. *Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo.* Livii Epitome, XLVI; Fast. Capitol. Plutarchus autem in Paul. Aemil. p. 275, ait *censa fuisse civium trecenta triginta septem millia et* 452.

A. U. C. 594. Censoribus Cornelio Scipione Nasica et Marco Popillio Laenate, lustrum LIV. *Censa sunt civium trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim.* Livii Epitome XLVII; Fast. Capitol.

A. U. C. 599. Censoribus Valerio Messala et Cassio Longino, lustrum LV. *Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia.* Livii Epitome, XLVIII; Fast. Capitol. Ab hoc lustro *subversam* Romae *pudicitiam*, posito nempe theatro, prodit Plinius, XVII, 25.

A. U. C. 611. Scipione Aemiliano et L. Mummio censoribus, lustrum LVII. *Censa civium capita trecenta viginti octa millia trecenta quadraginta duo.* Livii Epitome, LIV; Fast. Capitol. Notat Plinius, XXXIII, 3, L. Mummii censura, post Carthaginem eversam, laquearia primo inaurata fuisse in Capitolio. Inde transiere in privatorum *cameras quoque et parietes, qui iam et ipsi tamquam vasa inaurantur.*

A. U. C. 617. Appio Claudio Pulchro et Q. Fulvio Nobiliore censoribus, lustrum LVIII. *Censa civium capita trecenta viginti tria millia.* Livii Epitome, LVI; Fast. Capitol.

A. U. C. 622. Lustrum LIX. *Q. Pompeius et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condidere. Censa sunt civium capita trecenta tredecim millia octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas*: Livii Epitome, LIX.

A. U. C. 628. Censoribus Servilio Caepione et Longino Ravilla, lustrum

LX. *Censa sunt civium capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex.* Livii Epitome, LX.

A. U. C. 638. Censoribus Caecilio Metello et Domitio Ahenobarbo, lustrum LXII. *Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia trecenta triginta sex.* Livii Epitome, LXIII.

A. U. C. 683. Lustrum LXVII. *Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis; a quibus lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia.* Livii Epitome, XCVIII. Nec audiendus Phlegon, qui, apud Photium, Cod. XCVII, tradit censa fuisse Romanorum nongenta decem millia: Ῥωμαίων ἀπετιμήθησαν μυριάδες ἐνενήκοντα καὶ μία.

Hoc lustrum fuit reipublicae supremum.

A. U. C. 703. Censoribus Appio Claudio Pulchro et Calpurnio Pisone Caesonino, motus est senatu Crispus Sallustius, scriptor florentissimus. Dio, lib. XL, p. 150.

Errat Plutarchus, quum scribit in Caes. p. 733, Iulium Caesarem censum egisse, et pro trecentis viginti millibus civium, quae priora censu numerata fuerant, in hoc censu tantum fuisse centum quinquaginta millia. *Tantam*, inquit, *cladem inflixit bellum civile tantamque populi portionem absumpsit.* Haec omnia scatent erroribus, in quos tamen iere, Plutarchum secuti, Appianus, Bell. Civil. lib. II, p. 492; Dio, XLIII, p. 226, et scriptor Livii Epitomes, CXV. Iulius Caesar non cives romanos, sed, ut *praefectus moribus*, plebem, cui dabatur e publico frumentum, recensuit, et frumentationem emendavit a. U. C. 708. Unde Suetonius in Caes. XLI: *Recensum populi, nec more, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit: atque ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit.*

A. U. C. 725. Augustus, quum censoria iura, ut cetera omnia, ad se traxisset, anno altero et quadragesimo, postquam lustra desierant, lustrum condidit, censaque sunt civium quadragies centum millia et sexaginta tria millia, id est, 4,063,000 hominum. Testis lapis Ancyranus apud eruditum Chishull. *Antiquitates Asiaticae*, p. 173: IN. CONSVLATV. SEXTO. CENSVM. POPVLI. CONLEGA. M. AGRIPPA. EGI. LVSTRVM. POST. ANNVM. ALTERVM. ET. QVADRAGENSIMVM. FECI. QVO. LVSTRO. CIVIVM. ROMANORVM. CENSA. SVNT. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. MILLIA. Hic, ut saepe, ineptus est Suidas, qui, voce Αὔγουστος, hoc numero omnes orbis romani incolas contineri existimat: Καὶ εὑρίσκονται οἱ τῶν Ῥωμαίων οἰκοῦντες υι μυριάδες καὶ χίλιοι ιζ' ἄνδρες. Frustra allaborat eruditus Riccioli, *Geographia reform. in fin.* ut Suidam explicet. Scilicet quod in codice suo ab Aemilio Porto emendato legeretur υἱ cum duplici accentu, contendit non 410 myriadas hic intelligi, sed 41,000 myriadas, ac proinde numerum integrum Suidae esse 410,001,017 Romanorum, quem numerum tunc imperio romano parem existimat. At haec vana, et ab Augusti censu aliena: absurda adhuc, quod in imperio romano nunquam fuit, nec unquam esse potuit, hic hominum numerus.

A. U. C. 731. Censores quidem fecit Augustus Paulum Aemilium Lepidum et L. Munatium Plancum. At *alteri vis censoris, alteri vita deerat.* Velleius

Patercul. II, 95. Ea Augusti arte male et inter discordiam acta est censura; amboque fuere e privatis censores ultimi. Auctoritas mansit penes imperatores, qui et nomen saepe usurpavere.

A. U. C. 745. Lustrum alterum ab Augusto conditum. Censa sunt civium romanorum quadragies centum millia et ducenta tria millia, id est, 4,203,000 hominum. Lapis Ancyranus, loc. cit.: CONSVLARI. CVM. IMPERIO. LVSTRVM. cenaumque SOLVS. FECI. CENSORINO. et ASINIO. COS. QVO. LVSTRO. CENSA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. capita. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. DVCENTA. TRIA. Millia.

A. U. C. 766. Tertium lustrum condidit Augustus. Censa sunt civium romanorum quadragies centum millia et triginta septem millia, id est, 4,137,000. Lapis Ancyranus, loc. cit.: CONSVLARI. CVM. IMPERIO. LVSTRVM. CONLEGA. TIB. CAesare feci. SEX. POMPEIO. ET. SEX. APPVLEIO. COS. QVO. LVSTRO. ETiam censa sunt ROMANORVM. CAPITVM. QVADRAGIENS. CENTVM. Millia TRIGINTA. ET. SEPTEM. MILLIA. Immanem numerum obtrudit Eusebius in Chronico, quum scribit censa fuisse nonagies trecenta millia, id est, 9,300,000 hominum.

A. U. C. 801. Claudius, censor, lustrum condidit. Censa sunt civium quinquagies novies centena octoginta quatuor millia et septuaginta duo, id est, 5,984,072. Tacit. Annal. XI, 25. Errat adhuc Eusebius in Chronico, qui tradit inventa fuisse civium sexagies novies centena et quadraginta quatuor millia, id est, 6,944,000. Circumfertur etiam inscriptio, quae exstat Romae in porticu S. Gregorii, et apud Gruterum, p. 301, n. 1:

TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII.
FACTA. HOMINVM. ARMIGERORVM.
OSTENSIONE. IN. ROMA. SEPTIES.
DECIES. CENTENA. MILLIA.
LXXXXVI. MIL. X.

Sed recens est adulterinusque foetus, nec latinam, sed italicam linguam sapit. Recte enim observatum erudito Pignorio, ep. XXXIV: FACTA. OSTENSIONE. IN. ROMA. mera italica esse, *Fatta la mostra in Roma*. Vidi nummum aereum Claudii, antiquum quidem, in cuius postica parte coronaque laurea haec mendacia fuerant coelata. Evidens erat fraus. Novi tamen, qui nummum genuinum esse defenderent.

A. U. C. 827. Vespasianus et Titus censores lustrum septuagesimum quintum et SVPREMVM condidere. *Postea lustra plane fieri desiere.* Censorinus de Die natali, cap. XVIII. Quot civium millia in eo lustro censa fuerint nemo prodidit. Plura certe fuere, quam priore lustro, civitate romana a Claudio et Nerone intemperantius, quam consultius, vulgata.

A. U. C. 1004. Decius censuram restituere voluit, magnoque apparatu censorem fecit Valerianum. Trebellius Pollio in Valeriano, cap. 1 et 2. At cura haec inutilis, quum omnes orbis romani incolas Antoninus Caracalla cives Romanos fecisset; nec ulla iam esset censoris castigatio, quae publica delicta emendare posset.

Quum haec dissertatio Fastis Capitolinis ut plurimum nitatur, eorum computandi rationem sum secutus. Ab his lustris diversum est Augusti edictum, *ut describeretur universus orbis*. Luc. II, 1.

BROTIER.

EXCVRSVS

IVSTI LIPSII ET BROTERII,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER DVODECIMVS.

N.º 1. Cap. VI. Agrippina *vidua iungeretur principi.*

(Vidua scilicet, quia Crispus Passienus, cui post Domitium nupserat, interierat et ipse sub initiis Claudiani imperii: ergo bis vidua.)

De *Crispo* illo *Passieno* lubet paullo amplius adtexere, illustri cumprimis viro et oratore: et maxime ea, quae scholiastes vetus Iuvenalis curiose retulit ad versum satyrae IV, v. 81:

...... Venit et Crispi iucunda senectus.

Crispus, inquit, *municeps Viselliensis, tirocinio suo, in senatu ita coepit: Patres conscripti, et tu, Caesar* [1]; *propter quod simul oratione* (malim, *orationem*, ut duplex caussa laudis fuerit, et libertas et eloquentia) *plenissime a Tiberio conlaudatus, plurimas sponte caussas apud C. V.* [2] *egit: pro qua re in basilica Iulia eius statua posita est. Consulatus duos gessit. Uxores habuit duas, primam Domitiam, deinde Agrippinam; illam amitam, hanc matrem Neronis Caesaris. Possedit bis mille sestertia* (scribe, *bis millies sestertium*: quia homo praedives, et Suetonius ait Neronem hereditate eius ditatum). *Omnium principum gratiam adpetivit, sed praecipue Caesaris* (excidit nota praenominis *C.* id est, *Caii*: nam hunc intelligit), *quem iter facientem secutus est pedibus. Hic, nullo audiente, a Nerone interrogatus* (a Nerone? immo vero *a Caio*, in quem scelus hoc incesti competit; nisi mavis: *Hic, illo audiente, a Nerone interrogatus*; ea mente, ut, Caio praesente, a quopiam Nerone, qui adularetur foedo principi, et simul huic insidiaretur, sit rogatus), *haberetne, sicut ipse, cum sorore germana consuetudinem? Nondum, inquit, quantumvis decenter et caute, ne aut negantem eum argueret, aut adsentientem sibimet mendacio dehonestaret* (corrigo, *ne aut negando eum arg., aut adsentiendo semet dehon.*) *Periit per fraudem Agrippinae, quam heredem reliquerat, et funere publico elatus est.* Scita narratiuncula, quam tamen ego ad Passienum hunc traho, auctore eius valde invito. Nam ille (dormiit, an stertuit?) refert ad Crispum, qui sub Domitiano. Atqui Vibius ille nomine fuit: nec quadrant in eum re aut aevo, quae hic dicta. Mira μετωνυμία scholiastae, alias docti. Sed et noster amicus, cur rescribit *municeps Vercellensis?* εὐλόγως ad Vibium illum, fateor: at non ad Passienum. Quamquam Viselliae municipium etiam mihi ignotum. An *Vitelliensis?* an *Vi-*

celliensis? quae loca Italiae reperies. De morte autem hominis, quod Hieronymus ecce Chronico eam principe Caligula ponit, anno eius secundo: *Passienus filius, fraude hereditatis suae necatur*, sane falsum est: constat enim sub initia Claudii obiisse, ex Suetonii Nerone, c. 6. Itaque traiectitia ea nota Hieronymi, ut in Chronico illo multa; sed et emendanda sic: *fraude heredis suae*. Agrippina enim illi heres; et *per eius fraudem*, ut diserte in scholiastae extremis hic verbis legis, periit. Fuit et Passienus pater, Senecae nominatus, Controvers. II, 5, sive 13; ad quem pertinere censeo Velleii verba, II, 116, *triumphalia ornamenta ex Africa* ei tribuentis; idque sub Augusto [3].

[1] Praeposuit patres principi sane quam libere in servitute.

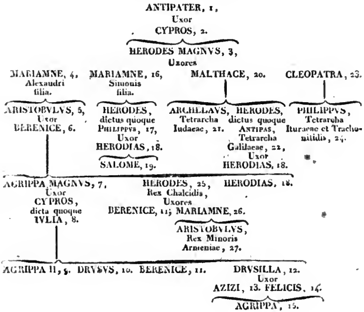
[2] Interpretare *Centumviros*.

[3] Vid. etiam Ryckius ad Ann. 6, 20, qui nec laudat hunc excursum, nec tum videtur eius memor fuisse.

N.o 2. Cap. XXIII. *Defunctis regibus, Sohemo atque Agrippa.*

Ne perobscuris Herodum rebus historiae romanae, atque imprimis Tacito, tenebrae offundantur, breve Herodum stemma proponam, eorumque nummos paucis expendam: quod ad sacros quoque scriptores illustrandos haud parum iuvabit. Nec pigebit de Sohemorum stemmate nonnulla addere. (Huius Tabulae notas numeris indicatas vide in pag. seq.)

HERODVM STEMMA.

STEMMA HERODVM ILLVSTRATVM.

1. Antipater, Dynasta Idumaeae, pater Herodis Magni. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 1.

2. Cypros, ex primoribus Arabiae oriunda, mater Herodis Magni. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 12.

3. Herodes Magnvs, filius Antipatri et Cyprus, iuvenis adhuc, Galilaeae, Caelesyriae et Samariae praefectus. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 17. De Bell. Iud. 1, 8. Iudaeae regnum ex senatusconsulto accipit a. U. c. 714. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 26. Captis Hierosolymis, caesoque Antigono, rex iterum a senatu renuntiatur, a. U. c. 717. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 28. Dio, XLIX, p. 405. Tacit. Hist. V, 9. Petavius, Doctrin. Temp. XI, 1. Moritur a. U. c. 750, quadriennio ante vulgatam aeram Christianam. Ioseph. Antiq. Iud. XVII, 10. Igitur priore anno, si Iosepho de morte Herodis habetur fides, natus erat Iesus Christus. Exstant nummi ΗΡΩΔΟΥ. ΕΘΝΑΡΧΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΗΡΩΔΟΥ, id est, *Herodis Ethnarchae, regis Herodis*, cum notis Γ. I. E. I., id est, *annorum eius regni, tertii, decimi, decimi quinti.* Vide P. *Froelich*, Notit. Elem. Numism. cap. 10, p. 224.

4. Mariamne, Alexandri filia, neptis Hyrcani, Herodis Magni uxor. Ioseph. Bell. Iud. I, 10.

5. Aristobvlvs, filius Herodis Magni et Mariamnes, a patre interfectus. Ioseph. Antiq. Iud. XVI, cap. ult.

6. Berenice, filia Costobari et Salomes Idumaeorum, uxor Aristobuli, summa necessitudine cum Antonia, Claudii imperatoris matre, Romae coniuncta. Ioseph. Antiq. Iud. XVI, 1; XVIII, 8.

7. Agrippa Magnvs, filius Aristobuli et Berenices, nepos Herodis Magni, D. Lucae Act. XII, 1, dictus Herodes. A Tiberio in vincula coniectus, mox a Caio regnum accepit, datis ei Philippi, Lysaniae et Herodis Antipae tetrarchiis: regnum eius amplificavit Claudius, additis Iudaea et Samaria. Mortuus est Agrippa a. U. c. 797, I. C. 44, quum regnasset quatuordecim annos, imperante Caio, tres sub Claudii principatu. Post eius mortem, Iudaea Syriae contributa. Ioseph. Antiq. Iud. XIX, 7. Tacit. Annal. XII, 23. Nos saepe in Supplement. Annal. VII, VIII, IX et X. In nummis, ΑΓΡΙΠΠΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ, id est, *Agrippa rex.* Multi in Museo Collegii Ludovici Magni habebant tantum literas ΒΑ.; id est, *rex Agrippa*: vel ΒΑ+ cum lilio; id est, *rex Agrippa*, nummus *Phasaelitarum.* Lilium vero illud est lilium rubeus, seu Cynorrhodon, quod in Cant. Cantic. II, 1, dicitur *lilium convallium. Laudatissimum* nascebatur *in Phaselide*, Plin. XXI, 5. Annus regni Agrippae tertius litera Γ exprimitur, ap. P. *Froelich.* loc. cit. p. 226. Aucta a Claudio fortuna, appellatur in nummis ΒΑΣΙΛΕΥΣ. ΜΕΓΑΣ. ΑΓΡΙΠΠΑΣ ΦΙΛΟΚΛΑΥΔΙΟΣ; id est, *rex magnus Agrippa, amicus Claudii.* Dictus est quoque Iulius, ut patet ex inscriptione de qua num. seq.

8. Cypros; filia Phasaeli et Salampsionis, uxor Agrippae Magni. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 7. Dicta est quoque Iulia in nummo Agrippae II. Graeci, gens adulatrix, in veteri marmore, quod Cl. *Spon*, (*Voyage*, vol. III, Pt. II, p. 35) Athenis descripsit, eam appellant:

ΙΟΥΛΙΑΝ ΒΕΡΕΝΕΙΚΗΝ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑΝ ΜΕΓΑΛΗΝ
ΙΟΥΛΙΟΥ ΑΓΡΙΠΠΑ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΘΥΓΑΤΕΡΑ
ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ
ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΚΓΟΝΟΝ

Id est; *Iuliam Berenicen, reginam magnam, Iulii Agrippae regis uxorem, et magnorum regum beneficentissimorum in hanc urbem progeniem.*

9. Agrippa II, filius Agrippae Magni et Cypros, decimo septimo aetatis anno patrem amisit. Quum nondum regno maturus videretur, Iudaea Syriae contributa est, ut diximus. At quinquennio post, a. U. c. 802, I. C. 49, mortuo patruo eius Herode, rege Chalcidis, eius regno donatus est. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5. Post quatuor deinde a. U. c. 806, I. C. 53, ablata Chalcide, Claudius ei dedit Philippi Tetrarchiam et Bataneam; addidit quoque Trachonitidem, cum Abila, quae Lysaniae fuerat Tetrarchia. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 7. Nero primo imperii sui anno regnum eius adhuc auxit, data parte Galilaeae, Iuliade, urbe Peraeae, et vicis quatuordecim in eius vicinia positis: Tiberiadem quoque et Taricheas ei parere iussit, Τιβεριάδα καὶ Ταριχαίας ὑπακούειν αὐτῷ κελεύσας, Ioseph. Antiq. Iud. XX, 8. Coram Agrippa caussam dixit Paulus anno Neronis sexto: Luc. Act. XXV et XXVI. Pearson, Annales Paulini, p. 18. Diuturno regno, quod et Vespasianus amplificavit, potitus per annos 51, mortuus est Agrippa, anno Traiani tertio, I. C. 100: Iustus Tiberiensis apud Photium, Cod. XXXIII.

In nummo e thesauro regio, quem laudat Harduinus, *Select. Oper.* p. 573, appellatur ΑΓΡΙΠΠΑΣ ΑΓΡΙΠΠΑ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΑΣ ΥΙΟΣ, id est, *Agrippa Agrippae et Iuliae filius.* Praenomen *Marci*, in memoriam sane Marci Antonii, qui regnum dedit Herodi Magno, accepit, ut liquet ex nummo Cl. *Pellerin* (*Supplément aux Recueils de Médailles de Rois*, p. 1), ΜΑΡΚΟΥ ΑΓΡΙΠΠΟΥ ΒΑCΙΛΕΟC, *Marci Agrippae regis.* Ceterorum Agrippae nummorum pars inscribitur ΒΑ. ΑΓΡΙΠ. L. vel ΕΤΟΥ. ΑΙ ΙΔ Κς. ΚΘ.; id est, *regis Agrippae* anno *undecimo*, *decimo quarto*, *vigesimo sexto*, *vigesimo nono*. Unum etiam protulit Cl. *Pellerin* (*Recueil de Médailles de Rois*, p. 176), anni trigesimi quarti, ΕΤ. ΔΛ. Pars altera inscribitur ΕΠΙ ΒΑ. ΑΓΡΙΠ; id est, *sub rege Agrippa.* Quum praepositio illa nunquam in nummis regum, sed praesidum tantum occurrat, videtur Agrippa quasdam provincias urbesve praesidis imperio rexisse; idque de Tiberiade et Taricheis innuit Iosephus supra laudatus. Observandum denique in nummis Agrippae II, diversas aeras signari, quae initium ducant a diversis temporibus, quibus regna auspicatus est, ut Chalcidis, Trachonitidis, Iuliadis, etc., quae satis sit monuisse, quum iis immorari haud liceat.

10. Drusus, Agrippae II frater, ante pubertatem mortuus. Ioseph.

Antiq. Iud. XVIII, 7. Sic vel filiorum suorum nominibus Romanorum gratiam aucupabatur Agrippa Magnus.

11. Berenice, soror Agrippae II, nupta Herodi regi Chalcidis et Polemoni regi Ciliciae, postea Titi amoribus percelebris. Ioseph. ibid. Tacit. Hist. II, 2 et 81. Nos quoque in Supplement. Hist. V.

12. Drusilla, soror Agrippae II, uxor primum Azizi, regis Emesorum, deinde Felicis, praesidis Iudaeae. Ioseph. ibid. D. Lucas, Act. XXIV, 24. Alia est Drusilla, Cleopatrae et Antonii neptis, quam Felix, qui tribus reginis nupsit, in matrimonium accepit.

13. Azizus, rex Emesorum: de quo plura in stemmate Sohemorum n. 5.

14. Felix, dictus Tacito Antonius Felix, frater Pallantis, libertus Claudii, praeses Iudaeae, coniux Drusillae, trium reginarum maritus. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5. Suetou. in Claud. c. 28. Tacit. Annal. XII, 54, et Hist. V, 9. Coram Felice causam dixit D. Paulus, Act. Apostol. XXIV.

15. Agrippa, filius Felicis et Drusillae, periit cum matre incendio Vesuviano, Titi tempore. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5.

16. Mariamne, Simonis filia, uxor Herodis Magni. Ioseph. Antiq. Ind. XVIII, 7.

17. Herodes, filius Herodis Magni et Mariamnes, Simonis filiae. Ioseph. ibid. Ille ipse est qui D. Marco, VI, 17, dicitur Philippus. Quod quum non attenderet eruditus *Froelich*, Notit. Elem. Numismat. p. 223, scripsit Philippum hunc eundem esse ac Philippum, tetrarcham Trachonitidis, de quo infra.

18. Herodias, soror Agrippae I, uxor Herodis Philippi, mox abducta a patruo suo Herode Antipa, ut dicetur postea.

19. Salome, filia Herodis Philippi et Herodiadis, quae Ioannis Baptistae necem petiit. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 7. Matthaeus, XIV, 3.

20. Malthace, uxor Herodis Magni, Ioseph. Antiq. Iud. XVII, 2.

21. Archelaus, filius Herodis Magni et Malthaces, tetrarcha Iudaeae, decimo tetrarchiae anno Viennam relegatus. Ioseph. Antiq. Ind. XVII, 15. Matthaeus, II, 22. Nondum reperti eius nummi.

22. Herodes, dictus quoque Antipas, filius Herodis Magni et Malthaces, tetrarcha Galilaeae, qui morituro Iesu Christo illusit; cum uxore Herodiade in exsilium a Caio Caligula Lugdunum missus. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 11. Luc. XXIII, 11. Nos quoque in Suppl. Annal. VIII, 17.

In nummis ΗΡΩΔΟΥ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ, id est *Herodis tetrarchae*, occurrunt notae L. ΛΓ ΛΔ.; id est, *annorum* eius regni *trigesimi tertii*, *trigesimi quarti*. Iesum Christum quadriennio ante vulgatam aeram christianam natum esse nummis probaretur, si indubitatae antiquitatis foret nummus, qui circumfertur, cum nota L. ΜΓ. Id est, *anno quadragesimo tertio* regni Herodis. Vide *Froelich*. loc. cit. p. 225.

18. Herodias, soror Agrippae I, uxor primum Herodis Philippi, deinde Herodis Antipae, quae Ioanni Baptistae necem, coniugi suo exitium attulit, cum ipso Lugdunum relegata. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 7: Matthaeus, XIV, 3. Nos in Supplement. Annal. VIII, 17.

23. Cleopatra, uxor Herodis Magni. Ioseph. Antiq. Iud. XVII, 1.

24. Philippus, filius Herodis Magni et Cleopatrae, tetrarcha Ituraeae et Trachonitidis. Ioseph. Antiq. Iud. XVII, 13; Luc. III, 1. Obiit anno tetrarchiae trigesimo septimo, Tiberii vigesimo. Eius tetrarchia, quod sine liberis decessisset, Syriae adiecta. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 6. Exstant nummi, sed rarissimi, ΦΙΛ. ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ, Philippi tetrarchae, cum notis L. Κς. et ΛΓ., id est, *annorum vigesimi sexti*, et *trigesimi tertii*. Trigesimum hunc tertium annum, non ad Philippi tetrarchiam sed ad Augusti principatus annos, ob huius principis caput hoc nummo signatum, refert Cl. *Pellerin* (*Mélange de Médailles*, vol. I, p. 54).

25. Herodes, frater Agrippae Magni, rex Chalcidis, mortuus est octavo Claudii anno Ioseph. Antiq. Iud. XX, 3. Rarissimi adhuc nummi ΒΑCΙΛΕωC ΗΡωΔΟΥ, *regis Herodis*; in iis notae L. Γ. E. Id est *anno*, regni eius *tertio* et *quinto*. Vide *Froelich*, loc. cit, p. 226, et Cl. *Barthélemy* (*Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, vol. XXVI, p. 538.

11. Berenice, soror Agrippae II, uxor Herodis, regis Chalcidis, de qua iam dictum, n. 11.

26. Mariamne, filia Olympiadis et Iosephi, uxor Herodis, regis Chalcidis. Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 7.

27. Aristobulus, filius Herodis, regis Chalcidis, a Nerone Armeniae minori praefectus. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5. Tacit. Annal. XIII, 7; XIV, 7 et 26.

18. Herodias, soror Agrippae Magni, de qua dictum supra n. 17.

Herodum fabulam contexuit Harduinus, eruditam historiam Noldius.

Sohemorum stemma adumbrare vanum foret, quod multa sileat historia: illustrasse ergo sit satis.

SOHEMORVM STEMMA ILLVSTRATVM.

1. Sohemus I, Ituraeus, Herodi Magno fidelissimus, deinde suspectus, ab eo occisus a. U. c. 726, A. C. 27, ob virtutes meliora meritus Ioseph. Antiq. Iud. XV, 10 et 11; XVII, 5. Videtur tetrarchiam quorumdam locorum circa Libanum habuisse. Ioseph. Vita, XI.

2. Tholomaeus, filius Sohemi I, incola, et ut videtur, princeps Libani. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 14.

Cl. *de Boze* (*Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, vol. XXVI, p. 377), obtrudit Sohemum II, filium Sohemi I, fratrem Tholomaei, Ituraeae regem, qui patri suo, Sohemo I, successit in regno Ituraeae, decessit anno secundo Caii Caligulae principatus. At haec omnia confinxit

vir eruditus, et de re nummaria egregie meritus. Nemo enim novit Sohemum illum II, nec potuit esse rex Ituraeae, quum Ituraeam obtineret Philippus, de quo diximus in stemmate Herodum, n. 24.

3. Varvs, nepos Sohemi, qui circa Libanum tetrarchiam obtinuerat. Ioseph. Vita, XI.

4. Sohemvs II, rex Ituraeae a Caio Caligula creatus a. U. c. 791. Dio, LIX, p. 649. Nos in Supplement. Annal. VII, 36. Mortuus est ante a. U. c. 802. Tacit. Annal. XII, 23.

5. Azizvs, filius Sohemi II, regis Emesorum, qui, ut Drusillae nuberet, se circumcidi passus est. Primo Neronis anno obiit, et successorem habuit fratrem suum Sohemum. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5. De Drusilla, uxore Azizi, vide stemma Herodum, n. 12.

6. Sohemvs III, frater Azizi; fratre mortuo, rex Emesorum: eius regno Nero addidit Sophenen Armeniae. Ioseph. Antiq. Iud. XX, 5; Tacit. Annal. XIII, 7. Cl. *de Boze*, loco cit. huic nummum aereum tribuit, qui ex una parte habet caput solis radiatum, ex altera victoriam cum palma, et inscriptionem ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΜΟΥ ΘΕΟΣΕΒΟΥΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ, id est, *regis Sami pii et iusti*; notam quoque anni ΓΛ, id est, *trigesimi tertii*; cuius initium ducit ab a. U. c. 802, quo coepit regnum Emesorum. Alia est omnino sententia Cl. *Belley*, et probabilior, quam tamen, quum coniectoris quoque nitatur, et samosatena, non romana spectet tempora, expendat, si voluerit, curiosus lector. (*Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, vol. XXVI, 355 et 380).

Brotier.

N. 3. Cap. XXIII. *Pomoerium urbis auxit Caesar.*

Tacitum illustraturus, quid sit Urbis pomoerium, quanta fuerit Romae magnitudo, quis fuerit eius incolarum numerus, expendam.

DE VRBIS ROMAE POMOERIO ET MAGNITVDINE,

INCOLARVMQVE NVMERO.

Ea fuit Romanorum pietas, ut omnia a religione auspicarentur. Enituit maxime in consecrandis urbium ac potissimum Romae muris, qui apud eos sancti et *quodammodo divini iuris* erant. Digest. libr. I, tit. 8. de rerum divisione; leg. 1, ex Caio. Inde legis severitas: *Si quis violaverit muros, capite puniatur.* Ibid. leg. 2, ex Pomponio. Ut autem maneret intacta eorum sanctitas, ab iniuria hominum defendebantur atque muniebantur, relicta tam intra, quam extra urbem, parte agri, muris vicina, quam *neque habitari, neque arari fas erat*. Livius, I, 44. Augures, sacris Etruscis usi, effatis, seu precibus, per totius urbis circuitum pone muros agrum illum consecrabant, ut facerent *finem urbani auspicii*: inde *agrum*

illum *effatum* vocitabant. Gellius, XIII, 14. Varro de Ling. Lat. V. *Pomoerium* quoque dixere, quod pooc muros ager *certis circa terminis inaugurato* consecrabatur; *et in Urbis incremento semper quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.* Livius, loc. cit.

Antiquissimum Urbis *pomoerium a Romulo institutum, Palatini montis radicibus terminabatur.* Gellius, loc. cit. Mons autem Palatinus quadrata ferme est figura, cuius duo latera, ad Septemtrionem et Occidentem obversa, habent singula 1300 pedes romanos; latus Meridionale circiter 1400 pedes; latus Orientale circiter 1450 pedes. Tantula Urbs, tanti futuri imperii parens!

Crescente multitudine, montes Capitolinus, Caelius et Aventinus habitari coepere. Servius Tullius, immensam romani imperii maiestatem praesaga mente complexus, *addit duos colles, Quirinalem Viminalemque; inde deinceps auget Esquillias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat Urbem: ita pomoerium profert.* Livius, loc. cit.

Hic Urbis ambitus tam religiose habitus est, ut, teste Dionysio Halicarnassensi, scriptore diligentissimo, qui Romae vixit, et Augusti aetate scripsit, *ad sua usque tempora ambitus ille ulterius non processerit, Deo, ut aiunt, id non permittente:* Προσωτέρω δὲ οὐκ ἔτι προῆλθεν ἡ κατασκευὴ τῆς πόλεως, οὐκ ἐῶντος, ὥς φασι, τοῦ δαιμονίου. Dionys. Halic. IV, 13, p. 218.

Ius tamen proferendi pomoerii penes eos mansit, qui populum romanum, agro de hostibus capto, amplificaverant. Hanc gloriam quaesiit potius, quam meruit, Sylla, anno circiter U. c. 674. Seocc. de Brevit. vitae, XIV. Potiori iure Iulius Caesar, tot devictis gentibus, id honoris sumpsit a. U. c. 710, si Dioni, XLIII, p. 238, crediderimus, aut potius sumere voluit: silent enim Suetonius et Tacitus. Merito quoque Augustus, et ipse imperii propagator, pomoerium protulit a. U. c. 746. Dio, LVI, p. 552.

At quomodo pomoerium protulere, si Urbis ambitus non creverit, ut testatur Dionysius supra laudatus? Dionysio dissentire certe non licet. Existimaverim ergo hos pomoerii propagatores, vel violatam pomoerii sanctitatem renuvasse, vel, quod verius crediderim, fuisse in Urbis ambitu partes aggere et fossis circumdatas, augurum effatis non consecratas, quae, quum pomoerium proferebatur, consecrabantur; cippique consecrationis testes ponebantur. Talis cippus, a consulibus Censorino et Gallo positus, quum Augustus pomoerium proferret, extra portam Flumentanam repertus, Tiberim inter et viam Flaminiam:

C. MARCIVS. L. F. L. N.
CENSORINVS. ET. C. ASI
NIVS. C. F. GALLVS. COS.
EX. S. C.
FIN. POMER. TERMIN.

Id est, *finem pomerii terminaverunt.* Gruterus, CXCVI, n. 2. Porro fuisse in Urbis ambitu partes caerimoniis pomoerii minime consecratas,

patet ex monte Aventino, nunc *mont Ste.-Sabine*, quem *omnes*, *qui pomoerium* protulerant, *excluserunt*, *quasi avibus obscoenis ominosum:* donec Claudius, britannica sua victoria elatior, quam ut ominosas religiones attenderet, eum recepit, et *intra pomoerii fines observavit*. Gellius, loc. cit.

Memoria exstat in veteri lapide, ad cloacam S. Luciae, non procul a Campo Florae, apud Gruterum, CXCVI, n. 4:

TI. CLAVDIVS.
DRVSI. F. CAISAR.
AVG. GERMANICVS.
PONT. MAX. TRIB. POT.
VIIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P.
AVCTIS. POPVLI. ROMANI.
FINIBVS. POMOERIVM.
AMPLIAVIT. TERMINAVITQ.

Similis omnino lapis exstat Romae in Museo Kircheriano Collegii romani, repertus anno 1730, ad radices Saelioli montis, nunc *monte Celiolo*, iuxta urbis moenia, duos circiter pedes cum dimidio subter terram. In latere Tiburtini huius lapidis inscripti sunt numeri XV, qui indicare videntur lapidem hunc fuisse terminum, seu cippum, decimum quintum, ut Gruterianus lapis fuit quintus terminus.

De aeolica litera Ⅎ dixi supra in not. et emendationibus ad Annal. XI, 14.

Post Claudium, Nero, quum Pontum Polemoniacum et Alpes Cottias imperio addidisset; Traianus, tot gentibus romanae ditioni subditis, pomoerium protulere, ut auctor est Vopiscus in Aureliano, XXI. Immo, teste P. *Galeotti Fr. Ficoronii Gemmae antiquae literatae*, p. 127, anno 1735, Romae iuxta coenobium monachorum Sancti Stephani supra Cacum in fundamentis conductitiarum domorum inventa inscriptio Traiani, quae Urbis pomoerium ab eo imperatore auctum fuisse significabat. Inscriptionem hanc Romae quaesivi. Sed heu! perierat, lapide marmorariis vendito.

Hadrianus, religionum curiosus, pomoerii terminos, continuatis procul dubio aedificiis, ut videre est apud Livium et Dionysium, loc. cit., corruptos restituit. Qua de re singularis exstat inscriptio apud Gruterum, CXCVIII, n. 1:

COLLEGIVM.
AVGVRVM. AVCTORE.
IMP. CAESARE. DIVI.
TRAIANI. PARTHICI. F.
DIVI. NERVAE. NEPOTE.
TRAIANO. HADRIANO.
AVG. PONTIF. MAX. TRIB.
POT. V. COS. III. PROCOS.
TERMINOS. POMOERII.
RESTITVENDOS CVRAVIT.

Aurelianus, *adhibito consilio senatus, muros urbis Romae dilatavit; nec tamen pomoerio addidit eo tempore, sed postea.* Vopisc. loc. cit. Nempe postea in Urbis ambitu terminos addidit, quibus urbana auspicia agerentur.

Nunc vero quum constet de pomoerio, quae fuerit Urbis magnitudo inquiramus. Omissis falsis opinationibus eorum, qui nihil magnum, nisi immensum, novere; quosque non puduit, duce Vopisco in Aureliano, XXXIX, Romam fingere, quae quinquaginta millia passuum, id est, plus quam sedecim leucas gallicas murorum suorum ambitu contineret, eos rei absurditate revinci sit satis. Melior locupletiorque testis Plinius, III, 5: *Moenia eius collegere ambitu imperatoribus censoribusque Vespasianis, A. C.* 826, *pass.* 13,200: id est, passuum tredecim millia ac ducentos, seu leucas gallicas ferme quinque.

At haec ipsa mensura explicatione indiget. Maiorem enim esse iam monuerat eruditus Raphaël *Fabretti, de Aquis et Aquaeductibus*, n. 261. Recens monuit cl. *Danville* (*Mémoires de l'Académie royale des Inscriptions*, vol. XXX, p. 209 & seq.) Locorum natura demonstrat, Vespasiani aetate Urbis ambitum passuum 8,200 haud esse egressum. Nec exterior ipse ambitus, ab Aureliano auctus, ac proinde multo maior, ultra passuum 12,350 excurrit. Unde vir in rebus geograficis acutissimus, vitiatos Plinii numeros, et pro *pass.* 13,200, emendandum *pass.* 8,200 contendit.

Certe de Urbis mensura assentior, nec tamen corruptos Plinii numeros opinor. At, qui murorum ambitum aetate Vespasiani collegere, non videntur recta, sed per turrium flexus sinuososque murorum anfractus mensuram accepisse. Inde ex eorum calculis exsurgunt passus 13,200, quum sint reapse circiter 8,200. Sic quoque explices, quae tradit Olympiodorus apud Photium, Cod. LXXX, p. 198, Ammonem geometram, moenia Romae, quum primum Gothi eam incursionibus infestavere, dimensum, reperisse in eius circuitu 21,000 pass.: *Τὸ δὲ τῆς Ῥώμης τεῖχος μετρηθὲν κατὰ Ἄμμωνος τοῦ γεωμέτρου, καθ' ὃν καιρὸν Γότθοι τὴν προτέραν κατ' αὐτῆς καταδρομὴν ἐποιήσαντο, εἴκοσι καὶ ἑνὸς μιλίου διάστημα ἔχον ἀπεδείχθη.* Nam moenia, quae Ammon emensus est, sunt ipsa moenia ab Aureliano structa, quae 12,350 pass. tantum patebant. Hodieque ambitus Urbis, a summis pontificibus ac maxime ab Urbano VIII amplificatae, patet tantum 15,000 1/4. Nec potuere ab Ammone 21,000 pass. colligi, quin turrium murorumque flexus et anfractus dinumeraverit. Et certe *κριτικώτερος* foret, qui et latina Plinii et graeca Olympiodori corrupta contenderet.

At, inquies, si haec ita sint, haud ita magna fuit Roma, quam nunc in Europa plures urbes aequent superentve. Verum Urbem noscis, Romam nondum nosti. Haec enim, si propriis utimur verbis, valde diversa, ut accipimus ex Paulo, Digest. lib. L, tit. 16, de Verborum significatione, leg. 2. *Urbis appellatio muris, Romae autem continentibus aedificiis finitur*; et leg. 87, ex Marcello: *Ut Alfenus ait, Urbs est Roma, quae muro cingeretur. Roma est etiam, quā continenti aedificia essent*; leg. quoque 147, ex Terentio Clemente: *Qui in continentibus Urbis nati sunt, Romae nati intelliguntur.*

Inde eloquenter pro more suo Plinius loc. cit. ait: *Exspatiantia tecta multas* Urbi addidisse *urbes.... Quo si quis altitudinem tectorum addat,*

dignam profecto aestimationem concipiat, fateaturque nullius urbis magnitudinem potuisse ei comparari. Nec aliter, et sub ipsa Augusti tempora Dionysius Halicarnass. loc. cit.: *Si quis haec aspiciens Romae amplitudinem velit colligere, procul dubio falletur, neque certum ullum signum habebit, quo dignoscat quousque Urbs progrediotur, et ubi Urbs esse desinat: adeo cum urbanis aedificiis ipsa suburbia nexu quodam perpetuo cohaerent, et hominibus haec spectontibus Urbis in infinitam longitudinem porrectae speciem praebent:* Ἀλλ' ἔστιν ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Πόλιν οἰκούμενα χωρία, πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα, γυμνὰ καὶ ἀτείχιστα, καὶ ῥᾷστα πολεμίοις ἐλθοῦσιν ὑποχείρια γενέσθαι. Καὶ εἰ μὲν εἰς ταῦτά τις ὁρῶν, τὸ μέγεθος ἐξετάζειν βουλήσεται τῆς Ῥώμης, πλανᾶσθαί τε ἀναγκασθήσεται, καὶ οὐχ ἕξει βέβαιον σημεῖον οὐδὲν ᾧ διαγνώσεται μέχρι ποῦ προβαίνουσα ἡ Πόλις ἐστί, καὶ πόθεν ἄρχεται μηκέτι εἶναι Πόλις· οὕτω συνύφανται τῷ ἄστει ἡ χώρα, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένης Πόλεως ὑπόληψιν τοῖς θεωμένοις παρέχεται.

In tanta urbe quis fuerit incolarum numerus disquirere iuvat, maxime quum in enormes et absurdas computationes abeant, qui hac de re scripsere, nulla urbium notitia, suis tantum coniecturis subnixi. Existimat Lipsius fuisse Romae quadragies centena millia, 4,000,000 hominum. Alii octogies, 8,000,000 hominum voluut. Ne alios quidem puduit scribere hominum centies quadragies, 14,000,000.

Si quis fuerit Romae singulis annis hominum emortualis numerus esset compertum, de numero eius incolarum nulla exoriretur difficultas; ille enim numerus, per 32 multiplicatus, foret vitalis hominum numerus, ut ex accuratissimis Cl. *Petty* (*Several Essays in political Arithmetic*), aliorumque eruditorum virorum, qui postea rem illam attigere, computationibus stat certum et inconcussum.

At quum emortualem illum numerum nullus veterum scriptorum prodiderit, alia ineunda est via, indubitatis quoque cl. *Petty* aliorumque computationibus et experimentis certissima. Nempe si in urbe frequentissima ac principe, altitudine tectorum conspicua, ut nunc sunt Parisii, ut olim fuit Roma, numerum domorum noveris, nosti numerum hominum.

Omnes enim domos summatim accipe; in singulis domibus erunt familiae 3 1/2: singulae familiae constabunt 6 capitibus; ac proinde unaquaeque domus habebit incolas 21. Haec generatim de domibus dicta; sed aliae sunt domus maiores, quas vulgo appellamus *hotels*, turba hominum numerosoque famulitio gravidae. Hae duplo sunt aestimaudae. Singulae ergo habebuut incolas 42. Unum autem idemque esse, si incolas ex domibus, vel ex mortuis, aestimaveris, illustri exemplo patebit.

Parisiis moriuntur singulis annis hominum circiter viginti millia. . 20,000.
Ex hoc numero 20,000 multiplicato per 32, sunt Parisiis incolae 640,000

At Parisiis sunt triginta millia domorum, quas inter numerantur 500 domus maiores. Multiplica domos 29,500 per incolas 21, domos maiores 500 per incolas 42, invenies incolas............................ 640,500.

Quae summa eadem ferme est, ac ea quae superius ex mortuis proveuit.

Ex his igitur principiis eamdem nobis licet de numero Romae incolarum rationem iuire. At ne ex verbis suboriatur difficultas, prius praemonuerim, ut distinguimus; *maisons*, *hôtels*, sic Romae fuisse insulas, *maisons isolées*, domos, *hôtels*. Deinde, licet sit generalis regula ut domus duplo aestimentur, eas tamen quadruplo accipiam, ne in Urbis maiestatem peccasse videar, tum etiam quod Romae esset domus Caesarum, ceterorumque procerum, qui tanta abundabant servorum copia, ot in una domo Pedanii Secundi, praefecti Urbis, sub eodem tecto mansitaverint quadringenti servi, ne numeratis quidem libertis, Tacit. Annal. XIV, 42.

His observatis, adeamus P. Victorem, *de Regionibus Urbis*. Ipso teste, fuere Romae INSVLAE. XLVI. MILL. DCII. DOMVS. MILL. DCCXXC.

Si insulas 46,602 per 21 multiplicaveris, erunt incolae....... 978,642.
In domibus 1780 per 8, multiplicatis, sunt incolae.......... 149,520.
Adde homines circiter 60,000, qui in castris praetoriis, urbanis, peregrinis, vigilum, miscenatium etc., a Victore memoratis, attinebantur.

Fuere ergo

In insulis incolae..................................	978,642.
In domibus...	149,520.
In castris..	60,000.

Summa incolarum Romae fuit.............................. 1,188,162.

Ac proinde Roma fuit multo maior Parisiis, in quibus sont tantum incolae.. 640,000.

Fuit numerosior Londino, in quo quum singulis annis moriantur homines circiter 24,000, incolarum numerus debet esse .... 768,000.

Romae magnificentia, aliunde satis perspecta, et in suis ipsis ruinis hodieque conspicua, apparet adhuc in domorum (*hôtels*) numero, quum tam paucae sint Parisiis, molto pauciores Londini.

Cognita autem Romae amplitudine ac frequentia, difficultates, quas nonnulli de veteribus Orientis orbibus movent, extricandae. Quum immensa fuerint Ninives ac Babylonis spatia, contendunt singulis urbibus fuisse incolarum octogies centena, 8,000,000. Nec attendunt antiquis temporibus ita conditas fuisse urbes, non modo ut habitarentur, sed etiam ut colerentur, et, si bellum ingrueret, ut suis facultatibus copiisque sustentarentur. Id de Babylone aperte prodidit Quintus Curtius, V, 1: *Totius operis* (muri urbis) 358 *stadia complectitur..... Aedificia non sunt admota muris, sed fere spatium unius iugeri absunt. Ac ne totam quidem urbem tectis occupaverunt, per* 90 *stadia habitatur: nec omnia continua sunt, credo, quia tutius visum est pluribus locis spargi. Cetera serunt, coluntque: ut si externa vis ingruat, obsessis alimenta ex ipsius urbis solo subministrent.*

Inde Plinium, supra laudatum, intelligas, qui et Ninives, et Babylonis, et Thebarum descriptiones viderat, et tamen confidenter pronuntiabat *nullius urbis magnitudinem potuisse ei* (Romae) *comparari.* Immo ipsius aetate quum Seleucia Babylonem hausisset, in ea fuere tantum *plebis urbanae DC. M.* (600,000), teste Plinio, VI, 26.

Itaque celeberrimae illae Orientis et Aegypti urbes fuere Parisiis quidem aut Londino maiores, Romae autem inferiores, vel ad summum pares.

Unam in universo orbe urbem vetere Roma frequentiorem novi, Pekinum scilicet (*Pekin*) imperii Sinensis caput, quam ferme tricies hominum (3,000,000) habitare scribit P. *du Halde* (*Description géographique, historique, chronologique, politique et physique de l'empire de la Chine*, vol. II, p. 7.) Licet pleraeque peregrinarum narrationum amplificationibus intumeant, maxime quum de hominum numero agitur, neque haec forte eo vitio careat, frequentissimum tamen esse Pekinum, atque ipsa Roma numerosius, libenter profiteor. Idque evicere novissimae Sinensis literae, scriptae Pekino die 12 novembris, anno 1767, quibus nuntiabatur periisse hac in urbe variolis (*petite vérole*), anno 1766, plus quam centum millia puerorum. Nec magnatum liberi hoc morbo fuere afflati, quia diligentissime contactu sunt prohibiti. Unica haec fuit adversus saevientem morbum cautio ae medela. Grassanti enim malo iterum cessere et prius habitae, et olim insertae (*inoculation*) variolae. Haec sinenses literae.

Licet morbus solito acrius hoc anno saevierit, patet tamen maximam esse Pekini frequentiam. Nec miror: urbs enim illa, ut et imperium sinense, peste nunquam foedatur: ibi etiam pax pene immota. Adda incredibilem populi parcimoniam, qui oryza plerumque victitet, nec ipsas sordes, ceteris populis abominatas, equos, canes, feles, mures aenio quoque ac morbo enectos fastidiat, teste eodem P. *du Halde*, qui id non immerito inter praecipuas sinensis abundantiae caussas recenset: *La chair des jumens sauvages est fort estimée..... Le peuple s'accommode fort de la chair des chevaux et des chiens, quoique morts de vieillesse ou de maladie; il n'a pas même de répugnance à manger celle des chats, des rats, et d'autres pareils animaux, qui se vend dans les rues* (*du Halde*, loc. cit. p. 138). Sed certe et sine ullo amplificationis metu, ut recens accepi ab iis qui Pekini multis abhinc annis degunt, ibi numerantur incolae circiter.................................. 2,500,000.

Quod minime mirum est in imperio, cui est bis millies incolarum, ... 200,000,000.

At quum cl. *de Paw*, vir multae lectionis, ritus, mores, aliaque sinensis populi magno labore coacervavit, ut gentem sibi nec satis, nec diligenter cognitam extenuaret ac deprimeret, operae pretium duxi quae obiter attigeram fusius explanare, ut res, qua nulla est in politica oeconomia attentione dignior, pro argumenti dignitate evolveretur.

DE POPVLI FREQVENTIA APVD SINAS,

HVIVSQVE TANTAE FREQVENTIAE CAVSSIS.

Cl. *de Paw* (*Recherches philosophiques sur les Egyptiens et les Chinois*, vol. I, p. 89; vol. II, p. 361, et alibi passim) affirmat Sinarum regionem, sexies Germania maiorem, tam exiguo incolarum numero frequentari, ut licet Germania, iuxta cl. *Sussmilch*, habeat ducentica quadragies incolas, 24,000,000, Sinae non habeant quingenties sexagies, 56,000,000.

Deceptus est nempe cl. vir acto familiarum sinensium censu, quum Tartari sinense solium occupavere superiore seculo, anno 1644. Tunc numeratae sunt familiae 11,052,872. Opinatus est familias illas, ut nostras, iuste aestimari, si numerus familiarum per numerum 5 multiplicaretur. Qua multiplicatione confecit, apud Sinas tum fuisse tantum incolas 55,264,360.

At cl. vir non attendit, sinenses familias non aestimari ut nostras per numerum 5, sed saltem per numerum 6, ut constat ex multis sinensium censibus qui familias et personas exprimunt, et complures familiae numerum illum excedunt. Sed multiplicatio fiat tantum per numerum 6, iam censendi sunt sinenses incolae 66,317,232.

Praeterea latuit cl. virum, in his sinensibus censibus non numerari mulieres, non numerari liberos nisi ab anno aetatis suae quintodecimo, non numerari senes ab anno aetatis suae sexagesimo, non numerari milites, non numerari mandarinos, non numerari literatos, non numerari inopia et morbis invalidos, non numerari principes. Qui omnes si annumerentur, Sinae habent certe, ut iam monui, circiter bis millies incolas, 200,000,000.

In Europa vero, ut plurimum, numerantur incolae 130,000,000. Manet ergo certum et indubitatum, maximam esse apud Sinas populi frequentiam, atque etiam maiorem non modo quam in Germania, at quoque quam in tota Europa, quae tamen est Sinis multo amplior.

Hactenus et veritati et curiositati consultum, nunc consulendum publicae utilitati, quam spectare debent sani cuiusque hominis studia. Caussas ergo tantae apud Sinas populi frequentiae inquiramus. Aliquas quidem attulit P. *du Halde* (*Description de l'empire de la Chine*, vol. II, p. 7), nempe caeli clementiam, soli fecunditatem, incolarum sobrietatem, imperii pacem immotam, patriae amorem et externarum terrarum contemtum. Addideram quoque ibi promiscuos et populo acceptos esse cibos, equos, canes, feles, mures, senio quoque ac morbo enectos, aliasque sordes ceteris populis abominatas. At novas adhuc, easque penitissimas, accepi a viro harum rerum consultissimo, qui Pekini degit, multumque adlaborat, ut Sinae accuratissime innotescant.

Praecipuae illae caussae sunt: 1. Pervagata per totum imperium pietas filiorum in parentes, et iura parentum in liberos, ita ut liberi sint certissimum ac locupletissimum parentum bonum 2. Infaustum homini, qui sine liberis moritur, propudium. 3. Mores ipsius imperii, quibus maxima, gravissima sanctissimaque parentum cura in maritandis liberis reputatur. 4. Honores additi viduabus, quae secundas nuptias non ineunt. 5. Adoptiones, quae et prole carentibus, et nimia onustis aeque subveniunt. 6. Mulierum solitudo, unde iis maior puerperiorum cupido, pauciora in partu pericula, maxima et assidua educandarum liberorum cura. 7. Exheredatio filiarum omnium, qua certa semper et sat ampla filiorum et familiarum patrimonia. 8. Connubia militum. 9. Certa et immota vectigalia, agris inhaerentia, quae mercatorem et artificem indirecte tantum percellunt. 10. Pauca mari, pauca in externas terras itinera. 11. Maxima facilitas, ut ex una provincia in alteram transvehantur homines, prout postulat abundantia, aut sterilitas. 12. Non sobria tantum, sed laboriosa

quoque ipsorum magnatum vita. 13. Nulla praeindicata opinio ignobilium nobiliumve nuptiarum. 14. Nobilitas, ex antiquo Sinarum usu, officiis virtutibusque addicta, minimè vero hereditaria, homines, non familias distinguit. 15. In publico decus morum, magnusque pudicitiae honos. 16. Diaetica imperii studia, quibus diligenter inquisitum, experimentis exploratum, literisque traditum, quidquid leguminum et radicum edule, sanum, ac salubre, potest in sterilitatibus aliisque temporum necessitatibus frumentum et oryzam supplere.

Has sane caussas quicumque attente perpenderit, haud mirabitur tantam esse sinis populi multitudinem. Ad id commune est hominibus vitium, ut nihil ferme moderati habeant. Nostra in Europa saepe non satis consulitur hominum multiplicationi: apud Sinas, nimis consulitur. Unde illa morum portenta, quibus parentes monstrosos liberos et invalidos, sub ipso partu, enecant; filios ac maxime filias, premente inopia, exponunt, et doloribus mortique devovent: ipsa imperii discrimina, cui lugenda imminet ruina, quoties sudum serenumque est caelum, nec decem pluviae, quibus oryza, maximum Sinarum alimentum, aliisque germina pullulant, statis suis temporibus non eveniunt.

Nullane ergo certa fixaque datur regula, qua definiri possit, quae debeat esse in imperiis hominum multitudo? Datur certe, eaque oritur ex ipsa imperiorum natura, quae condita sunt ut tuti laetique vivant homines. Vera ergo certaque sit imperiis regula, multiplicare populum, quantum sinit securitas et laetitia. Ea est imperii felicitas, quam aeque commendant ratio atque religio; quam in Italia fundatam voluit optimus princeps Traianus, ut dicemus quum res eius sumus tradituri; quam egregie descripsit Isaias, si Hebraica, ut Iudaei, Syrusque interpres, legeris: *Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ, ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου. καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα.* Isai. IX, 3.

Haec sunt, quae in re magni momenti disserere volui. Cetera in quibus Aegyptios et Sinenses non satis diligenter expressit cl. *de Paw*, non nostri est instituti et otii longius prosequi. Id tantum addidero, cl. virum, ut urbium et hominum inopiam Sinensibus exprobret, iis obiicere Belgas et Batavos, apud quos tot sunt urbes, tot homines. Id ubiici posse incredibile est. Non memorabo Sinis esse 1510 urbes muris cinctas, quarum principes, ut *Pekin*, *Nankin*, *Hang-tcheou*, *Canton*, etc., habent singulae amplius decies centena millia incolarum (1,000,000); praesidia insuper maiora (*forteresses*) muris munita 493; praesidia minora, muris quoque vallata, 2508. Belgis et Batavis, quos in exemplum adduxit cl. *de Paw*, non urbes sinenses obiecerim, sed duos tantum pagos *King-te-tching* et *Fochan*. Hic distat solum quatuor leucas ab urbe *Canton*, et refertus est textricis aliisque opificibus; ille est in provincia *Kiang-si*, ibique degunt figuli vasorum, vulgo *porcelaine*: nec nomen, nec dignitatem urbium obtinent, quod non sunt muris cincti. Singulis tamen sunt incolae amplius decies (1,000,000). Belgae et Batavi habent ferme incolas 4,000,000, quot reperire est in paucis pagis, nedum urbibus, sinensibus. Non iuvat externa minuere, sed recta atque utilia ubivis fuerint semulari, et nostra in melius mutare.

BROTIER.

N.° 4. CAP. LX. *Procuratoribus suis*, id est, Claudii imperatoris.

In provincias Caesaris olim legati aut propraetores missi: in provincias vero maiores, nam quaedam minores nec tantae rei procuratores saltem acceperunt. Quorum praecipuum ac proprium munus, ut reditus ac tributa colligerent, aliaque quae ad fiscum: sed, quoniam, nullo alio preside, res saepe cogebat ius inter provinciales dici, etiam in re criminum, factum, ut iurisdictionem aliquam sibi sumerent, praesidum exemplo. Id procuratorum genus, notae et discriminis caussa, dicti passim in libris legum procuratores vice praesidis, aut cum potestate; ut l. 2, C. *de Poenis*; l. 3, C. *ubi Causs. fisc.*; l. 4, C. *ad leg. Flav. de Plag.* Dixi, iurisdictionem sumerent: revera enim non habebant, equites quoniam erant aut liberti. Tacitus in Vita Agricolae 4: *Utrumque avum habuit procuratorem Caesarum, quae equestris nobilitas est.* Dio LIII, 15: Καὶ τοὺς ἐπιτρόπους (non recte interpres vertit curatores, *procuratores* sunt) οὕτω γὰρ τοὺς τάς τε κοινὰς προσόδους ἐκλέγοντας καὶ τὰ προστεταγμένα σφίσιν ἀναλίσκοντας ὀνομάζομεν, ἐς πάντα ὁμοίως τὰ ἔθνη, τά τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ δήμου, τοὺς μὲν ἐκ τῶν ἱππέων, τοὺς δὲ ἐκ τῶν ἀπελευθέρων πέμπει. Itaque nec indicia nec acta eorum rata, vocarique poterant ad disquisitionem principis aut senatus: quoniam lege apud eos agi (ut ad rem et solenniter loquar) nefas: apud magistratum solum populi romani, prove magistratu, actio legis fuit, ut consules, proconsules, praetores, propraetores, qui omnes e senatu; apud equites non fuit, multo minus apud libertos. Inter equites excipio unum praefectum Aegypti, apud quem, ut Tacitus notat H. I, 11, lege agi permisit Augustus, decreto quodam singulari. Attamen procuratores isti provinciis praeerant, et ius saepe in crimine et caussa capitis dicebant. Exemplum in Pontio, qui Iudaeae procurator (non enim illi provinciae proprie praeses) sententiam tulit de capite nostri capitis, Christi, servatoris: exempla in Petronio, Cumano, aliisque vulgo apud Iosephum. Idemque in ceteris minutis provinciis factum, quibus regendis solus procurator: quarum aliquot Tacitus recensuit l. c.: *Duae Mauritaniae, Rhaetia, Noricum, Thracia, quaeque aliae procuratoribus cohibentur*; et praeter eas notabis Alpium Maritimarum procuratorem, item Ponti, Epiri [1], pluresque. Haec clara satis et certa. Ad hos procuratores, Claudii, me iudice, accommodamus edictum, iubentis, ut in provinciis eorum decreta perinde rata sint ac si ipse statuisset. Nam ad fiscum solum si aptas, quid fiet communibus et late conceptis Cornelii verbis? *Rerum*, inquit, *a procuratoribus suis iudicatarum*; pariterque indefinite extulit Tranquillus, Claud. 12, *quae procuratores sui in iudicando statuerent.* Adde subsequentem omnem Taciti orationem; videbis, non aliud eum indignari, quam quod iurisdictio communicata cum equitibus et libertis: de quo toties inter ordines olim certatum seditione aut armis erat. At procuratores, qui rei familiari tantum impositi, qui in provinciis proconsulum aut legatorum plane privati erant [1]; et insigne in eos exemplum a Tiberio editum, de quo Dio LVII, 23: Καπίτωνα, τὸν τῆς Ἀσίας ἐπιτροπεύσαντα, ἐς τὸ συνέδριον ἐσήγαγε, καὶ ἐγκαλέσας αὐτῷ, ὅτι στρατιώταις ἐχρήσατο, καὶ ἄλλα τινὰ, ὡς ἀρχὴν ἔχων, ἔπραξεν, ἐφυγάδευσεν. Οὐ γὰρ ἐξῆν τότε τοῖς τὰ αὐτοκρατορικὰ χρήματα διοικοῦσι πλέον οὐδὲν ποιεῖν, ἢ τὰς νενομισμένας προσόδους ἐκλέγειν καὶ περὶ τῶν δικ-

φορῶν ἔν τε τῇ ἀγορᾷ καὶ κατὰ τοὺς νόμους ἐξ ἴσου τοῖς ἰδιώταις δικάζεσθαι. Et Tacitus A. IV, 15: *Procurator Asiae Lucilius Capito, accusante provincia, caussam dixit, magna cum adseveratione principis: non se ius nisi in servitia et pecunias familiares dedisse; quod si vim praetoris usurpasset, manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua; audirent socios.* Plane ergo privati: tunc quidem; nam postea ius acceperunt de fiscali saltem pecunia [3] cognoscendi, ut praemonui. Idque Dio etiam ad-significans ait, οὐ γὰρ ἐξῆν ἔστι. Hi posteriores procuratores multi erant, et sparsi per provincias omnes: illi, pauciores digniores que. Dio excipuas habere proconsulum provincias videtur ab administratione procuratorum. Addit enim ad verba lib. LIII, 15, quae supra, πλὴν καθόσον τοὺς φόρους οἱ ἀνθύπατοι παρ' ὧν ἄρχουσιν ἐσπράττουσιν quasi proconsules reditus collegerint ipsi in provinciis suis. Fallacia verba, quae virum doctum nuper induxerunt, non me. Planissime enim in proconsulum etiam provinciis procuratores Dio ipse docet, ἐς πάντα, inquiens, ὁμοίως τά ἔθνη τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ δήμου. Atqui provinciae omnes populi, proconsulum fuere. Ulpianus item, l. 9, de Off. procons.: *Sane*, inquit, *si fiscalis pecuniaria caussa sit, quae ad procuratorem principis respicit, melius fecerit si se abstineat*: cuius vana et irrita monitio, si in proconsulum provinciis procuratores nulli. Quae ergo Dionis verborum vera mens? Non alia, quam procuratorem in aliis quidem provinciis omnes reditus colligere, quia omnes Caesaris fiscique sunt; at in proconsularibus non omnes quoniam vectigalia [4] quaedam vetera ipse proconsul colligat in populi aerarium usumque mittenda. Dictum satis, si addo, procuratores solius rei, rationales postea dictos, ut a prioribus illis distinguerentur: quoniam illi rem publicam etiam, hi solam privatam tractabant, rationesque pecuniae principalis.

[1] De Epiri procuratore loco praesidis Arrian. in Epict. III, 4, vocat ἄρχοντα καὶ ἐπίτροπον.

[2] Ante Claudium quidem: nam postea ampliatum et illorum ius.

[3] Etiam de lege Fabia, de plagiariis; ex Constitut. Imp. M. Antonini. Ulpian. lib. IX, *de Offic. Procons.*

[4] Quae tamen videtur sustulisse Theodosius et in fiscum suum vertisse. vid. Symmach. X, 50.

EXCVRSVS

IVSTI LIPSII ET BROTERII,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER DECIMVS TERTIVS.

N.° 1. Cap. II. Nero *signum, more militiae, petenti tribuno dedit* OPTIMAE MATRIS.

Formam dandae tesserae petendaeque in parte expressit Appianus, Civ. V, 46: Καὶ ὁ Λεύκιος, inquit, *ἔπεμψε τοὺς χιλιάρχους τὸ σύνθημα τῷ στρατῷ ληψομένους παρὰ τοῦ Καίσαρος· οἱ δὲ ᾔτουν αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ, καθὰ καὶ νῦν ἔθος ἐστὶ τὸν αἰτοῦντα τὸ σύνθημα χιλίαρχον ἐπιδιδόναι τῷ βασιλεῖ βιβλίον ἐχόμενον τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ παρόντος.* Atque olim ea data videtur sine voce, inscripta vel insculpta brevi ligno; unde tesserae nomen: de quo Polybium adi VI, 33. Sub impp. vocale id signum. Dabant autem plerumque nomina Deorum aut heroum; etiam Graeci. Pausanias X, 1: *Quum utrimque a ducibus de more militi tesserae darentur, fortuito ad oraculi verba appositae datae sunt, a Thessalis Itonia Minerva, a Phocensibus gentis auctor Phocus.* Etiam Persae, si Xenophonti fides, VII, 1, Παιδείας, et III, 3, ubi a Cyro tessera data Ζεὺς *σύμμαχος καὶ ἡγεμών* aut Ζεὺς *σωτήρ*. Suetonii loci bini non sani in hac re, alter Cal. 58: *Signum*, ait, *more militiae petisse*; *et*, *Caio Iovem dante*, *Choeream exclamasse*, *Accipe ratum* [1], ubi restituo magnanimi viri vocem, litera addita, *Accipe iratum*; alter 56: *Solitus modo signum petenti Priapum aut Venerem dare*, *modo osculandam manum offerre formatam commotamque in obscenum modum*. Libri vett., commutamque, aut commatamque; scribo *gammatamque*. Gammata manus, insertis commixtisque digitis ad formam eius literae; qui mos in Italia et nunc. Sic lapides gammati, non solum qui insculptum gamma habebant, sed qui literam eam exprimebant transversi. Scriptor gromaticus (op. Goes. p. 228, 255, 309): *Solent termini occurrere, qui lapides tam longiores sunt, quam qui latiores sequendi; hoc est, aut si sursum dirigunt lineares, aut si gamma faciunt transversi.* Malo etiam in Suetonii verbis obscenum nodum, quam modum. Facit ad lucem infamis huius signi Lampridii locus, Elagabalo 10: *Neque unquam verbis pepercit infamibus, quum et digitis impudicitiam ostentaret, nec ullus in conventu et audiente populo es-*

set pudor. Scies amplius, tu tiro, tesseram duplicem fuisse: unam, quae ad excubias; alteram, quae ad pugnam. De postrema, Tacitus, H. III, 22: *Eadem utraque acie arma; crebris interrogationibus notum pugnae signum.*

¹ Solemus enim, quibus male precamur cupimusque factum, Iovem iratum optare.

IVSTI LIPSII Excurs. A.

N.° 2. CAP. XXII. *Silana in exsilium acta. Calvisius quoque et Iturius relegantur.*

In Taciti libris saepe memorantur exsilium, relegatio, deportatio: quae quam sint diversa, de singulis dicere haud erit inutile.

DE EXSILIO, RELEGATIONE ET DEPORTATIONE.

Inter optima instituta, quibus viguit respublica romana, illud mihi potissimum videtur quo PATRIAM, sanctissimam parentem, liberis seque ipsis cariorem, venerabantur: pro qua vivere, pro qua mori, cui se totos dedere, in qua sua omnia ponere, et quasi consecrare debebant. Quum tanta forent patriae nomina, merito statutum erat ut nemo civis romanus civitatem posset amittere, nisi ipse auctor esset. Inde, si quem, rei capitalis damnatum, eiectum vellent Romani, tecto, igne, aqua, interdicebatur. Tunc, quum in aliam civitatem se recepisset, nec duas simul habere posset, civitate Romana amissa, redigebatur in peregrinitatem. Haec poena *exsilii*. Exsul civitatem, patriam in liberos potestatem, testamenti factionem, bona et omnia omnino iura sua amittebat, ut videre est in Digest. lib. XLVIII, tit. 1, de Publicis iudiciis; tit. 22, de Interdictis, Relegatis et Deportatis. Apud Caium, Institut. lib. I, tit. 6.

Relegatio ab exsilio erat penitus diversa. Relegatus civitatem, patriam potestatem, testamenti factionem, omnia sua iura et bona retinebat; ni forte bona, partve bonorum, speciatim adimerentur: tantum ab urbe Roma, aliove loco abesse tenebatur. Inde Ovid. Trist. V, eleg. II, 59.

> Ira quidem moderata tua est; vitamque dedisti;
> Nec mihi ius civis, nec mihi nomen abest.

Et eleg. XI, 15:

> Nec vitam, nec opes, nec ius mihi civis ademit;
> Qui merui vitio perdere cuncta meo.
> Sed quia peccato facinus non affuit illi,
> Nil nisi me patriis iussit abesse focis.
> ....
> ....
> Ipse relegati, non exsulis, utitur in me
> Nomine: tuta sua iudice caussa mea est.

Deportationem reperit Augustus, specie clementiae, quasi servarentur

homines, qui perire debuissent; re, ut exsilii poena intenderetur, neve exsulum libertas, aut consensus, principatui noceret. Deportatione civitas, patria potestas, testamenti factio, bona, iura omnia sublata. Quod autem exsilio terribilius, circumscriptus est habitandi locus; saepe quoque addita infamia, quum vincti compedibus, et servis publicis traditi, deportarentur.

Verum licet exsulum et deportatorum bona publicarentur, noli tamen eos omnino inopes existimare. Vel reorum inopiam non ferebat imperii luxus. Ideo quum eorum opes adhuc formidaret Augustus, *vetuit ne quis eorum quibus aqua et igni esset interdictum, in continenti degeret, aut in insula ulla, nisi quae ultra quinquaginta millia passuum ab continente distaret; solis tamen insulis Co, Rhodo, Sardinia et Lesbo, exceptis.... neve quis eorum ulio traiceret, aut plures naves, quam unam onerariam, mille amphoras capientem, et duas actuarias, neve servos aut libertos super viginti, ne plus quingentis millibus nummum*, (gallic. mon. 100,000 fr.) *possideret*: Ἀπηγόρευσε μηδένα πυρὸς καὶ ὕδατος εἰρχθέντα, μήτε ἐν ἠπείρῳ διατρίβειν, μήτε ἐν νήσῳ τῶν ἔσω ἔλαττον τετρακοσίων ἀπὸ τῆς ἠπείρου σταδίων ἀπεχουσῶν· πλὴν Κῶ τε καὶ Ῥόδου, Σαρδοῦς τε καὶ Λέσβου... Ἐκεῖνά τε οὖν αὐτοῖς προσέταξε, καὶ τὸ μήτε περαιοῦσθαί πῃ ἄλλοσε, μήτε πλοῖα πλείω φορτικοῦ τε ἑνὸς χιλιοφόρου, καὶ κωπήρων δύο κεκτῆσθαι· μήτε δούλοις, ἢ καὶ ἀπελευθέροις, ὑπὲρ εἴκοσι χρῆσθαι· μήτ' οὐσίαν ὑπὲρ δώδεκα καὶ ἡμίσειαν μυριάδας ἔχειν. Dio, LVI, p. 587. Merito ergo Seneca, Consolat. ad Helviam, XII, exclamat: *Eo temporum luxuria prolapsa est, ut maius viaticum exsulum sit, quam olim patrimonium principum fuit.*

Brotier.

N.° 3. Cap. XXIX. *Varie habita ac saepe immutata aerarii et tabularum publicarum forma.*

Olim aerario praepositi quaestores; notum. Caussa immutandi sub Iulio Caesare orta, a. U. 709. Quia enim absente Caesare quaestores creati nulli, aerarii cura aedilibus duobus commissa est; nec rediit post illa ad quaestores. Dio diserte notat XLIII, 48. Aediles ergo praefuisse videntur (non enim immutationem reperio) per annos fere decem et septem, donec Augustus praetorios substituit. Factum a. 726. Dio LIII, 2: Καί, ἐπειδὴ χρημάτων τῷ δημοσίῳ ἐδέησεν, ἐδανείσατό τινα καὶ ἔδωκεν αὐτῷ· πρός τε τὴν διοίκησιν αὐτῶν, δύο κατ' ἔτος ἐκ τῶν ἐστρατηγηκότων αἱρεῖσθαι ἐκέλευσε. Suetonius, 36: *Auctor fuit, ut cura aerarii a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresve transiret.* Tacitus hic. Ideo in monumentis id aevi historiisque praetores aerarii inscripti passim. Mansit ad Claudium, *qui curam aerarii Saturni quaestoribus reddidit, quam medio tempore praetores aut utique praetura functi sustinuerant*; ait Sueton. c. 24. Ita tamen, ut honores iis extra ordinem permitteret, ait Tacitus, *ne metu offensionum segnius consulerent.* Quem Dio explicat, in Claudio LX, 24: Τοὺς στρατηγοὺς τοὺς ἐπὶ τῆς διοικήσεως καταλύσας, ταμίαις αὐτὴν κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπέτρεψεν, οὐχ ὥστε καὶ ἐτησίους σφᾶς (ὅπερ ἐπί τε ἐκείνων πρότερον, καὶ ἐπὶ τῶν στρατηγῶν μετὰ ταῦτα ἐγεγόνει) ἄρχειν· ἀλλ' οἱ δύο οἱ αὐτοὶ τρία

ὅλα ἔτη αὐτὴν διῴκουν, καὶ εἰ μὲν στρατηγίας εὐθὺς ἐλάμβανον, οἱ δὲ καὶ μισθὸν ἔφερον, ἕως κατὰ καὶ ἔνδοξον ἄρξαι. Honores ergo extra ordinem iis dati sunt praeturae. Sed ipsum immutans rursum Nero, rediit non ad praetores (non enim ita appellati amplius), sed ad praefectos, quos e praetoriis elegit. Itaque clare Tacitus: *Praetura perfunctos dilegit*, non praetores. Ita enim in Tacito corrigendum. Per bella tamen civilia, et principe nullo Romae, iterum praetores praefecti videntur; innuitque Tacitus H. IV, 9: *Praetores aerarii (nam tunc a praetoribus tractabatur aerarium) publicam paupertatem questi*, etc. Insita enim admonitio facile ostendit, aliud fuisse Taciti, id est, Traiani aevo. Gellius XIII, 24, praefectum nominat: *Quod per quaestorem dixi*, inquit, *intelligi nunc oportet praefectum aerario: nam cura aerarii a quaestoribus ad praefectos* (ita legerim, non *praefectum*) *translata est*. Praefuisse autem eos censeo biennium, ex hac sanctione Neronis; certe quidem ita servatum sub Traiano. Plinius, Panegyr. c. 91, de se et Tertullo: *Nondum biennium compleramus in officio laboriosissimo et maximo, quum tu nobis consulatum obtulisti*. Et statim c. 92: *Nobis, praefectis aerario, consulatum ante quam successorem dedisti*. In Iure crebra mentio praefectorum aerarii, ut l. XII, *de His quae ut indignis*.; l. XV et XLII, *de Iure fisci*.

Ivsti Lipsii Excurs. B.

DE AERARIO POPVLI ROMANI.

Aerarium populi romani fuit in aede Saturni, in imo Capitolini montis clivo: eius cura demandata erat quaestoribus. At, vigente republica, penes senatum erat aerarii et pecuniae publicae dispensatio. Nec quaestores, ni consul imperasset, inde quicquam, vel ad minimos sumptus, iniussu senatus, proferre poterant.

Iulius Caesar, reipublicae potitus, certusque invalidam esse potentiam, quae militum ac pecuniae vi non niteretur, providit a. U. c. 708, ut sibi soli milites et pecuniae publicae demandarentur, ac ne cui horum alterutro, iniussu suo, uti liceret: Στρατιώτας τε μόνον ἔχειν, καὶ τὰ δημόσια χρήματα μόνον διοικεῖν ἐπέλαβεν ὥστε μηδενὶ ἄλλῳ μηδετέρῳ αὐτῶν, ὅτῳ μηδ' ἐκεῖνος ἐπιτρέψειεν, ἐξεῖναι χρῆσθαι: Dio, XLIII, p. 236. Tum non quaestoribus, sed duobus praefectis Urbis, δύο τῶν πολιτευομένων, data aerarii cura: Dio, ibid, p. 237.

Augustus, dominationis certus, et libertatem affectans, permisit senatui deligere praefectos aerario. Deinde, ambitu suffragiorum suspecto, sorte ducti ex numero praetorum, qui praeessent. Postea sors ipsa displicuit, quod saepe deerraret ad parum idoneos, praetoresque aerarii ab imperatoribus creati.

Claudius, antiqua nomina revocandi avidus, quaestores rursum imposuit, iisque *curam aerarii Saturni reddidit, quam medio tempore praetores, aut utique praetura functi sustinuerant*: Sueton. in Claud. XXIV. Nec quaestores illos, ut ante, annuos fecit; sed per triennium praeesse voluit; ac ne segnes munere fungerentur, re gesta, eos praetura aliave mercede munerabatur: Dio, LX, p. 680. His quaestoribus, primum ma-

gistratum vigesimo quinto aetatis anno capessentibus, robor decrat: Nero praetura perfunctos et experientia probatos delegit, curamque aerarii ac tabularum publicarum a quaestoribus ad praefectos transtulit. Coniicere licet ex Plinio eos *per biennium* fungi solitos *officio laboriosissimo et maximo*, ut loquitur Plinius, ipse praefectus aerarii, imperante Traiano. Plin. in Panegyr. XCI.

Haec enarranda fuere, ut explanaretur Tacitus. Nunc vero iuvat opes aerarii, tum stante republica, tum imperantibus principibus, expendere.

AERARII OPES,

STANTE REPUBLICA.

A. U. c. 459, consul Papirius, devictis Samnitibus, triumphum egit. In triumphi pompa *aeris gravis transvecta* XX (id est, *vicies*, seu quod idem est, *vicies centena millia*) *et quinquaginta trio millia: id aes redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat P. M. CCCXXX. Omne aes argentumque in aerarium conditum:* Livius, X, 46. Sic enim hic Titi Livii locus legendus est, nec audiendi, qui eum Sigonio *vicies centies millies*, quod omnino absurdum, legere aut edidere.

Porro aeris gravis 2,053,000 sunt gallice............... 1,308,469 fr.
Argenti pondo 1,330 sunt gallice........................ 85,859

Summa......................... 1,394,328 fr.

A. U. c. 586, superato Perseo, Macedonum rege, aerario *intulit Aemilius Paulus e Macedonica praeda* HS. MM. CCC: Plin. XXXIII, 3.

Sestertium 230,000,000 sunt gallice................... 44,194,136 fr.

A. U. c. 597, quum Carthagini excidium pararetur, *auri in aerario populi romani fuere, Sexto Iulio, L. Aurelio consulibus; septem annis ante bellum Punicum tertium, pondo XVI. DCCCX, argenti XXII. LXX, et in numerato LXII. LXXXV. CCCC:* Plin. XXXIII, 3.

Auri pondo 16,810 sunt gallice....................... 15,689,334 fr.
Argenti pondo 22,070 sunt gallice.................... 1,424,741
In numerato, seu sestertium 6,285,400 sunt gallice.... 1,207,799

Summa....................... 18,321,874 fr.

A. U. c. 663, *Sexto Iulio, L. Marcio consulibus, hoc est belli socialis initio,* teste Plinio, lib. XXIII, c. 3, fuere in aerario pondo *auri* XVI. XX. DCCCXXIX.

Auri pondo 1,620,829 sunt gallice................. 1,494,107,067 fr.

A. U. c. 705, *Caius Caesar, primo introitu Urbis in civili bello suo, ex aerario protulit laterum aureorum XV. M, argenteorum XXXV, et in numerato HS. CCCC. Nec fuit aliis temporibus respublica locupletior:* Plin. XXXIII, 3. Sic enim legendum. Nam hoc in loco bis erravit eruditus Harduinus: primo quod edidit *laterum aureorum* XXV. Inspexi in Bibliotheca regia illum ipsum Plinii codicem, quem laudat; et in eo non XXV sed XV scriptum. Erravit secundo, quod ita distinxit *in civili*

bello, sua ex aerario, ut ad Iulii Caesaris aerarium referret, quod de populi romani aerario dixit Plinius; teste ipso Floro, IV, 2: *Cuius Caesar aerarium quoque sanctum, quia tardius aperiebant tribuni, iussit effringi: censumque et patrimonium populi romani ante rapuit, quam imperium.*

Nunc vero in numerato sestertium 40,000,000 sunt gallice 7,685,936 fr.

Aureorum autem et argenteorum laterum pondus quum Plinius non prodiderit, incomperta est summa. At quoniam nunquam respublica fuit locupletior, reputari potest, sine erroris formidine, opes reipublicae tunc temporis aequosse circiter gallice................ 2,000,000,000 fr.

Tantas opes a Iulio Caesare raptas animose queritur, earumque originem facunde docet Lucanus, III, 154:

> Tunc rupes Tarpeia sonat, magnoque reclusas
> Testatur stridore fores: tunc conditus imo
> Eruitur templo multis intactus ab annis
> Romani census populi, quem Punica bella,
> Quem dederat Perses, quem victi praeda Philippi:
> Quod tibi, Roma, fuga Pyrrhus trepidante reliquit,
> Quo te Fabricius regi non vendidit auro,
> Quicquid parcorum mores servastis avorum,
> Quod dites Asiae populi misere tributum,
> Victorique dedit Minoia Creta Metello,
> Quod Cato longinqua vexit super aequora Cypro.
> Tunc Orientis opes, captorumque ultima regum,
> Quae Pompeianis praelata est gaza triumphis,
> Egeritur: tristi spoliantur templa rapina;
> Pauperiorque fuit tunc primum Caesare Roma.

AERARII OPES,

IMPERANTIBVS PRINCIPIBVS.

Mansit aerarii nomen; ac, quasi aucta fortuna, etiam geminatum: nam aerarium militare ex vicesima hereditatum instituit Augustus. At perierant opes publicae, et in privatam Caesarum fortunam cesserant. Nec immerito a graecis historiae romanae scriptoribus aerarium, non Ταμιεῖον, aut Δημόσιον, sed Βασίλειον, aut Βασιλικὸν, plerumque postea nuncupatum est.

A. U. c. 726, *adeo egens erat aerarium, ut mutuo sumptas pecunias in id intulerit* Augustus: Ἐπειδὴ χρημάτων τῷ δημοσίῳ ἐδέησεν, ἐδανείσατό τινα καὶ ἔδωκεν αὐτῷ: Dio, LIII, p. 497.

Nec puduit Augustum, quum, sub finem imperii, breviarium rerum suarum aere inscriptum ubique terrarum legendum proponeret, gloriari: QVATER. PECVNIA. MEA. IVVI. AERARIVM. ITA. VT. SESTERTIVM. MILLIENS. ET. QVINQVIENS. AD. EOS. QVI. PRAEERANT. AERARIO. DETVLERIM. ET. M. AEMILIO ET. L. ARVNTIO. COS. IN. AERARIVM. MILITARE. QVOD. EX. CONSILIO. CONSTITVTVM. EST. EX. QVO PRAEMIA. DARENTVR. MILITIBVS. QVI. VIGINTI stipendia

EMERVISSENT. HS. MILLIENS. ET. SEPTINGENTIens nomine Tiberii Caesaris et MEO DETVLI. (Marmor Ancyraunm, apud eruditum Chishull, *Antiquitates Asiaticae*, p. 174).

Sestertium 100,500,000 sunt gallice.................... 19,310,904 fr.

Sestertium 170,000,000 sunt gallice.................... 32,665,227

A. U. c. 786. Tiberio imperante, maxima fuit Romae inopia rei nummariae, quod siguatum argentum, divenditis reorum damnatorumve bonis, fisco, vel aerario, attinebatur. Necessitati, quam fecerat, opem tulit Tiberius, ut vidimus Annal. VI, 17: *Disposito per mensas millies sestertio*, (*gall.* 19,214,840 *fr.*) *factaque mutuandi copia sine usuris per triennium*. Ipse moriens, anno, a. U. c. 790 reliquit, teste Suetonio in Caio, 37: *Vicies ac septies millies sestertium*, gallice..................... 518,800,667 fr.

A. U. c. 810, ita exhaustae opes publicae, ut, teste Tacito, Annal. XIII, 31, Nero aerario intulerit *sestertium quadringenties*, gallice 7,685,936 fr.

Postea Neronis libidinibus, Galbae, Othonis et Vitellii discordiis, malum ita adcrevit, ut sub finem a. U. c. 822, praetores aerarii publicam paupertatem quererentur, et modum publicis impensis postularent. Tacit. Hist. IV, 9 et 40.

Eodem a. U. c. 822, quum Vespasianus imperium capessisset, professus est, teste Suetonio in Vespas. 16, opus esse, ut respublica stare posset, *quadringenties millies*, gallice........................ 7,685,935,802 fr.

Tanta summa fuit funditus exhausti imperii romani argumentum, non vero ingens illud politicae artis arcanum et instrumentum, quo viget exsultatque britannica res, aere alieno adeo valida ac formidanda, ut debitum suum singulis annis ultro profiteatur, et exeunte anno 1810 debuerit libras gallicas fere... 3,333,904,720 fr.

Grande anteactis aetatibus miraculum, praesentibus meditamentum, futuris exemplum!

Imperium vero romanum, non his superbis fortunae pignoribus elatum, sed pudendis necessitatibus fractum, quadringenties illud millies nunquam potuit aerario inferre, ruinasque suas reparare. Id tantum valuere optimi principes Vespasianus, Titus, Nerva, Traianus et Hadrianus, ut prope afflictam ac nutantem rempublicam fulcirent et suffultam adornarent.

A. U. c. 914, Antonino Pio laudi datum est, auctore Dione, LXXIII, p. 833, quod, ut et Tiberius, moriens reliquerit vicies ac septies millies sestertium, gallice.................................... 518,800,667 fr.

A. U. c. 946, auctore codem Dione, ibid., Pertinax, quum succederet Commodo, ad summum reperit decies sestertium, *εἴνοι πεντεκαὶ εἴκοσι μυριάδας δραχμῶν εὑρών*. Id est, gallice.......................... 192,130 fr.

Sic Roma, vigente republica, assiduis bellis, e maxima paupertate ad summas opes evecta, imperantibus principibus, diuturnaque triumphati orbis pace, e summis opibus ad maximam paupertatem recidit. Proh imperiorum fata!

BROTIER.

N.° 4. Cap. XXXI. *Vectigal quintae et vicesimae venalium mancipiorum remissum.*

Ad hanc vicesimam Arriani insignis locus, Dissert. IV, 1: Ὁ δοῦλος εὐθὺς εὔχεται ἀφεθῆναι ἐλεύθερος· διὰ τί; δοκεῖτε, ὅτι τοῖς εἰκοστώναις ἐπιθυμεῖ δοῦναι ἀργύριον; οὐχ' ἀλλ' ὅτι φαντάζεται, etc. In quo loco vide, ut caecutiat vir alias doctus. Nam vertit: *Servus inprimis cupit se donari libertate. Quam ob caussam? an quia desiderat pro tessera vendentibus argentum numerare? Non, sed quia opinatur*, etc. Et in notis ait, εἰκοστώνην esse, qui rem emit exhibito signo aut tessera; manumissos autem emere publice frumenta potuisse exhibita tessera; unde Persius, sat. V, v. 74:

......Scabrosum tesserula far.

Somnia et nugamenta mera. Corrigo in Arriano, τοῖς εἰκοστώταις· Glossae: Εἰκοστώτης, ὁ τὰς εἰκοστὰς ἀπαιτῶν, *vicesimarius* [1]. Verte igitur: *An quia vicesimariis argentum dare desiderat?* Idem Arrianus, II, 1: Ὅταν οὖν στρέψῃ τις ἐπὶ στρατηγοῦ τὸν αὐτοῦ δοῦλον, οὐδὲν ἐποίησεν; ἐποίησε. Τί; ἔστρεψε τὸν αὐτοῦ δοῦλον. Ἄλλο οὐδέν; ναί. Καὶ εἰκοστὴν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει. Cicero ad Attic. Epist. II, 16: *Portoriis Italiae sublatis.... quod vectigal superest domesticum praeter vicesimam?* Haec in manumissis; at in servis receptum, ut, quoties venirent, vectigal pro iis penderet emptor. Id Tacitus fuisse ait, quintam et vicesimam: lectio modo sit certa. Ambigas enim iure, quoniam de hac XXV nihil alibi scriptum. Immo scriptum contra, Augustum, quum pecunia ad bellum et nocturnos vigiles ei opus, instituisse quinquagesimam venalium mancipiorum. Dio LV, 31, in actis a. 760: Τό τέλος τὸ τῆς πεντηκοστῆς ἐπὶ τῇ τῶν ἀνδραπόδων πράσει ἐσήγαγε. Et hercle, uti aliarum rerum venalium centesima fuit, sic quinquagesima mancipiorum; ausimque in Tacito reponere, *quinquagesimae* [2]. Alia quinquagesima est, de qua in Symmacho Ep. V, 62 et 65, et infra hoc ipso libro. Fuit et vicesima hereditatum, instituta ab Augusto ad aerarium militare; de qua Dio, LV, 25, actis anni 759: Τὴν εἰκοστὴν τῶν τε κλήρων καὶ τῶν δωρεῶν, ἃς ἂν οἱ τελευτῶντές τισι, πλὴν τῶν πάνυ συγγενῶν ἢ καὶ πενήτων, καταλείπωσι, κατεστήσατο. Temperavit eam Nerva, et magis Traianus; de quibus multa Plinius in Laudatione, c. 37 sq., qui omnino videndus, si vim intelligere aves eius vectigalis; postque illos Antoninus Philosophus, de quo Capitolinus, c. 11: *Leges etiam addidit* (sive *edidit*) *de vicesima hereditatum; de tutelis.* Videndus item Paulus Sent. I. 4, t. VI, lib. ult. C. de Edicto D. Hadrian. toll. De vicesimae legibus primus scripsit A. Ofilius, et post eum Macer libros duo. Invenio et in lapidibus (apud Grut. p. 437, 3): PROCVRATOR. XX. HEREDITATVM; item (ib. p. 426, 7): PROMAGISTER. XX. HEREDITATVM.; qui postremus titulus ab eo, quod, uti e Plinio Ep. VII, 14 discis, publicani colligebant hoc vectigal; quorum magistri et promagistri. Satis: nec enim iurisconsultorum frugem demetere propositum nobis.

[1] Perperam: εἰκοστώτης in Glossis est corrupte pro εἰκοστώνης, qui est conductor vicesimae, ut τελώνης publicanus.

[2] At in libro de Magn. R. II, 4, retractat sententiam, et in Dione corrigit πεντηκοστῆς: quod etiam suspicatur in notula addita ad marginem in ed. ultima; et sic quoque Cuiac. Obs. 6, 28. Burmannus autem de Vectig.

P. R. c. 5, p. 69, 70, potat sic Dionem eum Tacito conciliari posse, ut dicamus primo quinquagesimam fuisse, procedente tempore auctum id vectigal, et quintam et vicesimam factam forte ex instituto Caligulae. Lipsium etiam, ex inscript. in quibus PVBLICVM XX. LIBERTATIS et XXV. VENAL., et SOCII PVBLICI XXV. VENALIVM, refellit Fabrettus in Inscr. c. 1. p. 36.

IVSTI LIPSII Excurs. C.

N.° 5. CAP. L. *Dubitavit Nero, an cuncta vectigalia omitti iuberet, idque pulcherrimum donum generi mortalium daret.*

Pulcherrimum sane foret principis donum, cuncta omitti vectigalia. At tum pulcherrimum quoque ac necessarium populi munus, ea solvere tributa, quibus respublica sustineatur. Nunc vero ut constet utrum cuncta vectigalia a Nerone omitti potuerint, de tributis ac vectigalibus imperii romani agemus.

DE TRIBVTIS

AC VECTIGALIBVS IMPERII ROMANI.

Apud Romanos fuere tributa ac vectigalia, ut ferme apud nos sunt tributa, *impôts*, et vectigalia, *droits*. Plures tamen apud Romanos, quam apud nos vectigalium formae, ut videre est apud Petrum Burmannum, *de Vectigalibus populi romani*; et in libro gallico, *Traité des Finances des Romains*: at in quo tamen saepe diligentiam, et in intelligendis veteribus scriptoribus perspicacitatem desideres.

Populus romanus tributum solvit, donec a. U. c. 586, *aerario intulit Aemilius Paulus, Perseo victo, e Macedonica praeda HS. MM. CCC.* (gall. mon. 44,194,131 fr.) *a quo tempore populus romanus tributum pendere desiit*: Plin. XXXIII, 3; Cicero, de Officiis, II, 22.

Tum sane visum maximum pulcherrimumque victoriae monumentum. Duravit usque ad a. U. c. 711, quo Hirtio et Pansa consulibus, tributum renovatum est: Plutarch. in Paul. Aemil. p. 275.

Vectigalia, vigente republica, pauca fuere, nec gravia. Nam a. U. c. 693, quum Pompeius Magnus, M. Pisone et M. Messala consulibus, imperium maris populo romano restituisset, Asiamque, quam ultimam provinciarum acceperat, eamdem mediam patriae reddidisset: ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iudaeis, Albanis, Iberia, insula Creta, Basternis, et super haec de regibus Mithridate atque Tigrane triumphavit. Inter ceteros triomphi titulos is enitebat: *Ante haec bella, vectigalia populi romani fuisse bis millies* (gall. mon. 38,429,680 fr.); *ex iis vero, quae ipse Urbi addiderat, esse ter millies quadringenties*, (gall. mon. 65,330,455 fr.) Πρὸς δὲ τούτοις ἔφραζε διὰ τῶν γραμμάτων ὅτι πεντακισχίλιαι μὲν μυριάδες ἐκ τῶν τελῶν ὑπῆρχον, ἐκ δὲ ὧν αὐτὸς προσεκτήσατο τῇ πόλει μυριάδας ὀκτακισχιλίας πεντακοσίας λαμβάνουσιν. Plutarch. in Pompeio, p. 642.

Novum grandeque incrementum accessit, devictis Galliis. Iis enim Iulius Caesar, victor, circa a. U. c. 703, *quadringenties* (gall. mon. 7,685,936 fr.) *in singulos annos stipendii nomine imposuit*: Sueton. in Iul. XXV. Quod,

actis censibus, ita postea accrevit, ut plus quam gall. mon. 64,197,531 fr. solverint. Id enim innuit Velleius Paterculus, II, 39. *Galliae, Caii Caesaris ductu auspiciisque infractae, pene idem quod totus terrarum orbis, ignavum conferunt stipendium.... Divus Augustus pene idem, facta Aegypto stipendiaria, quantum pater eius Galliis, in aerarium reditus contulit.*

Annus erat U. c. 724, quum Augustus Aegypto potitus est, quam statim ipse, post Ptolemaeos aliique principes, inter praecipua regni instrumenta et ornamenta habuere. Quantum autem reditus Romanis contulerit Aegyptus, conicere possumus ex Strabone, XVII, p. 798. Ait enim Ptolemaeo Auletae, Cleopatrae patri, quotannis pendi solitum tributum 12,500 talenturum, gall. 67 000,000 fr. Κατ' ἐνιαυτὸν τῷ τῆς Κλεοπάτρας πατρὶ τῷ Αὐλητῇ προσφέρεσθαι φόρον ταλάντων μυρίων καὶ δισχιλίων πεντακοσίων. Addit idem Strabo: *Si tanta solverentur regi qui pessime et segnissime regnum administrabat, quid censendum putes de praesentibus reditibus, qui tanta diligentia a Romanis administrantur, additis etiam Indicis et Troglodyticis commerciis? Superiore enim tempore, ne viginti quidem navigia in Arabicum sinum transire audebant: nunc maximae classes usque in Indiam et extrema Aethiopiae transmittuntur. Inde pretiosissimae merces in Aegyptum advehuntur, ac rursum ex Aegypto in alia loca circumferuntur; postquam duplicia soluta fuerint vectigalia: unum quum merces importantur, alterum quum exportantur:* Ὡς τὰ τέλη διπλάσια συνάγεσθαι, τὰ μὲν εἰσαγωγικά, τὰ δὲ ἐξαγωγικά.

Hactenus Strabo; cui si Plinium addideris, mutua luce illustrabuntur: quantumque reditus haec duplicia commerciorum vectigalia conferrent intelliges. Plinius enim VI, 23, quum totum navigationis cursum ab Aegypto in Indiam diligentius exposuisset, addit: *Digna res nullo anno imperii nostri minus HS. quingenties* (gall. mon. 9,607,420 fr.), *exhauriente India, et merces remittente, quae apud nos centuplicato* (gall. mon. 960,742,000 fr.) *veneunt.*

Si ex commerciis Troglodyticis et Aethiopicis idem erat reditus, ut conicere licet, quum hac navigatione percelebratum Ophir, hodie *Sofala*, peteretur, indeque aurum, smaragdi, odores, aliaque id pretii afferrentur, geminabuntur duplicia haec vectigalia. Ac nemo, ut opinor, diffitebitur Romanos ex una Aegypto, seu tributis, seu vectigalibus, percepisse gall. mon. circiter 98,765,433 fr.

Qui ex ceteris provinciis reditus obvenirent, non prodidere veteres scriptores; aut potius ignoramus, quod ea Historiarum Appiani pars perierit, qua id erat prosecutus. Utendum ergo universalibus regulis, quibus tum veterum, tum recentiorum imperiorum opes certissime et expeditissime cognoscuntur. Iis enim cognitis, facile erit tributa ac vectigalia aestimare.

Porro in magnis imperiis, si annuas eorum incolarum expensas universe supputaveris, eas pro singulis aequare gall. mon. 120 fr. comperies. Per hos ergo numeros, multiplica incolarum numerum. Inde exsurgens numerus demonstrabit annuas incolarum expensas, ac proinde annuos imperii reditus. Alia est regula, quae eodem ferme recidit. Imperii incolas numera. Quum pars una alterius impendiis vivat, dimidium incolarum numerum accipe. Dimidium hunc numerum in tres partes divide, quarum duae erunt hominum qui vulgari operarum stipe, seu gall. mon. 50 cent. victitent, tertia eorum qui duplo carius vivant. Hanc expensam per anni dies multi-

plica. Summa erit annua incolarum expensa, annous quoque imperii reditus.

Nunc vero imperium romanum, quod ab extrema Lusitania Ororum usque, hodie *Horum*, Euphrati vicinum, patebat, erat decuplo maius regno Galliae. Minime dixerim eamdem fuisse in imperio romano, ac nunc est in Gallia, populi frequentiam. Plurima enim adversarentur, ac maxime Livii, VI, 12, Plutarchi, de Oracul. n. 6, atque ipsius Taciti in eloquentissima Galgaci oratione, Vit. Agric. c. 30, auctoritas. Iis enim testibus, saepissime victores Romani vastitatem ac solitudinem fecere, idque pacem appellabant. Adde immanem imperii romani luxum, quo nihil est populorum frequentiae hominumque multitudini adversum magis.

Itaque ne incolarum imperii romani numerum ultra modum amplificem, abstineo maioribus numeris eorum, qui in Gallia 20,000,000 hominum computant. Ne quoque romani imperii vim extenuasse videar, ut in Gallia plurimi, 16,000,000 hominum computant, pari ratione fuisse in imperio romano 160,000,000 hominum libenter profitebor; annua ergo imperii romani expensa, seu annuus imperii reditus fuit, gallicae monetae 18,962,962,963 fr.; aut iuxta secundam regulam, 19,160,493,827 fr.

Si quis autem nunc attenderit conditionem naturamque romani imperii: non modo urbes plurimas, sed et multos populos, vel a tributo soli, vel a tributo capitis, vel ab utroque, fuisse immunes: alios, foederatos tantum, nullis necessitatibus subiacuisse: in publicis calamitatibus magnas diuturnasque remissiones fieri solitas; quasdam etiam veterum aut recentium benefactorum gratia fuisse concessas, videbitur sane annuas imperii romani exactiones non superasse gallicae monetae 1,481,481,482 fr. aut 1,975,308,642 fr., in summis imperii necessitatibus difficillime aequasse gallicae monetae 2,962,962,963 fr. illud vero *quadringenties millies*, seu gall. mon. 7,685,935,803 fr. quibus, teste Vespasiano, uti diximus supra p. 512, opus erat, *ut respublica stare posset*, exigi minime potuisse. Summa autem illa gallic. mon. 1,481,481,482 fr. aut 1,975,308,642 fr. quae solita imperii romani exactio haberi potest, nunquam potuit ex solis tributis confici. Immo pars multo maior debuit vectigalibus inniti.

Magnificum ergo, sed minime possibile fuit Neronis consilium, quo cuncta vectigalia omittere agitabat. Plus in eo consilio erat ostentationis, quam prudentiae. Merito ergo Neronis impetum attinuere senatores, fore dissolutionem imperii docendo. Simul usurpatam in his Neroniani imperii initiis exactionem egregie commendant, quum profitentur in vectigalibus ita provisum esse, *ut ratio quaestuum et necessitas erogationum inter se congruerent.*

Nerone modestior, sed prudentior meliorque Tiberius, qui, *praesidibus onerandas tributo provincias suadentibus*, rescripsit: *Boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere:* Sueton. in Tiber. c. 32. Immortalitate vero digna fuit imperatoris Hadriani vox, tanto laudabilior, quanto in hac, quam supra diximus, imperii primum severitate, deinde luxu, rarior, aut potius nunquam ante audita, AMPLIARI IMPERIVM HOMINVM ADIECTIONE POTIVS, QVAM PECVNIARVM COPIA MALIM: Paulus in Digest. lib. XLVIII, tit. 20, *de Bonis damnatorum*, leg. 7. Haec enim vera imperatorum magnificentia, haec opulentia.

His breviter cursimque observatis, locus nunc foret animadvertere, quam diligentes, quam expiditi fuerint Romani in peragendo censu, novis provinciis regnisve imperio suo additis; quanta sollertia aliis tributa, aliis stipendia imponerent; quos et quibus legibus agros vectigales fecerint: quot vectigalium species ac nomina repererint; quae essent publicanorum, quibus vectigalia per quinquennium conducebantur, societates; quaenam essent portoria, quae monopolia; quos reditus ex metallis, lapicidinis, salinis perciperent; quam varii in his omnibus reipublicae et imperii usus. At haec singillatim persequi longius foret; nec pro rei gravitate, nisi singulari libro, possunt explicari.

Id unum observaverim, nihil in oeconomica re imperii romani fuisse unquam mirabilius, quam in peragendis censibus dexteritatem ac facilitatem. Vulgo apud nos receptum est, censum in tota Gallia peragi non posse nisi intra duodecim quindecimve annos, nec sine expensa gallicae monetae 14,814,815 fr. aut 19 753,087 fr. Minus certe temporis ac pecuniarum impendebant Romani, alioquin non ita frequens apud eos fuisset censuum confectio aut repetitio. Quanta autem in recte institutis censibus sit imperiis utilitas, quantum populis levamentum, norunt omnes.

BROTIER.

EXCVRSVS

IVSTI LIPSII ET BROTERII,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER QVARTVS DECIMVS.

N.° 1. Cap. II. Nero *medio diei per vinum et epulas incalescebat.*

Tempus enim, ut tarde aliquando iuventus nostra discat, quid tempestiva convivia, quid intempestiva. Discat, et dediscat illa quae nuper hausit a magnis magistris. Aiunt, convivium tempestivum esse, quod tempore celebretur; verbo reque honestum: nec in vitio poni unquam, nisi in libris vitiatis. Ecce alii, qui tempestivum nihilum differre dicant ab intempestivo; et in culpa habitum utrumque. Tertium vidi, qui convivia tempestiva vellet esse, quae statis certisque temporibus praeberent sacerdotes. Inducunt et seducunt; audite me, iuvenes, et cum bono Mercurio inite viam rectam. Legitima convivii hora apud Romanos priscos, sol occasus. Salvianus I, 2: *Numquid parcam illam tunc agrestemque vitam cum gemitu et dolore tolerabant, quum viles ac rusticos cibos ante ipsos, quibus coxerant, focos sumerent, eosque ipsos capere, nisi ad vesperam, non liceret?* Itaque, quia vespere coena, ideo proverbii forma in Plauto Mil. glor. IV, 2, 5:

. . . . De vespere suo vivere.

Postea autem decima haberi coepta. Clare ex Cornificio ad Herennium, IV, 51, ubi describit hominem vane gloriosum. Is ad eos, quos vocaverat ad coenam non in suas aedes: *Itane? eamus, inquit, hospites. Frater venit ex Salerno: ego illi obviam pergo; vos huc decima venitote. Hospites discedunt; ille se raptim domum suam coniicit; illi decima, quo iusserat, veniunt.* Et ab ea mente Philippus Vulteium invitans, apud Horat. Ep. I, 7, v. 71:

Post coenam venies . . . .

Immo actuosi homines et forenses post decimam saepe: quoniam res et iudicia in foro exercita ad decimam horam, uti ex Miloniana Asconii discas. At labente imperio moribusque, octava hora balnei haberi coepta, nona ipsa coenae. Plinius de Spurina Ep. III, 1: *Ubi hora balnei nun-*

tiata est (*est autem hieme nona, aestate octava*), *in sole ambulat nudus; lotus accubat.* Martialis, praeter locos alius, Epigr. IV, 8:

> Imperat exstructos frangere nona thoros.

Hanc horam qui praeveniebant, tempestive epulari et praemature, et convivia eorum tempestiva: qui in longum trahebant inque noctem intempestam, iure eorum epulae intempestivae. Qui de multo die, inquam, epulari incipiebant, in eos gulones haec oota et oomen. Plautus probrose in seoem, Asin. IV, 2, 16:

> Cum suo sibi gnato unam ad amicam de die
> Potare . . . .

Hinc apud Catullum XLVII, v. 5:

> Convivia lauta de die.

Apud Horatium Sat. II, 8, v. 2:

> . . . . . Dictus here illic
> De medio potare die.

Suetonius de Nerone 27: *Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat.* Plinius in Laud. Traiani 49: *Non enim ante medium diem distentus, solitaria coena, spectator odnotatorque convivis tuis immines.* Livius de Annibale Capnae lasciviente, XXIII, 8: *Coeperunt epulari de die, et convivium non ex more Panico aut militari disciplina esse.* Cicero de Pisone: *Qui nunquam solem orientem aut occidentem viderit*; culpatque eum vitii utriusque (sic et de Fin. II, 8); uti et Silius Campanos X, 41:

> . . . . . Medioque dierum
> Regales epulae, atque ortu convivia solis
> Deprensa . . . . .

Haec tempestiva coovivia saepe usurpari solita diebus laetis, festisque. Iuvenalis Persicum suum invitans, sat. XI, v. 204:

> . . . . . . Iam nunc in balnea salva
> Fronte licet vadas: quamquam solida hora supersit
> Ad sextam . . . .

Vult ecce eum ad balneas ire hora quinta, praeter morem, et ad epulas venire sexta septimave. Saturnalibus item vulgo convivia ordiebantur a multa luce. Tertull. Apol. c. 42: *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne et diem et noctem perdam: attamen lavor honesta hora et salubri.* Nam lautio semper ante cibum. Item nuptiis, Apuleius, Apol. 1: *Nuptiaene illae fuerant, an aliud celebratum officium, ac convivium tempestivum?* Ea sunt convivia quae Catoni placita apud Cic. de Sen. 14: *Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis conviviis delector.* Item Claud. de quo Tacitus Ann. II, 37: *Claudius domum regressus et tempestivis epulis delinitus.* Quae epulae si media nocte fuissent, non potuit inter eas Messalina esse interfecta, sine querela aut verbo historicorum. Alexandro, de quo Curtius VIII, 1: *Itemque iter parare in postremum iussus, sollenni et tempestivo adhibetur convivio.* Tamen haec convivia iure in vitio. Cicero ad Atticum IX, 1: *Audio bonis viris hanc cunctationem nostram non probari, multaque et severe in me in conviviis quidem tempestivi disputari,*

Ibid. 13: *Quas eos coenas et facere et obire scripsit ad me Sextius! quam lautas, quam tempestivas!* Idem in Verrem III, 25, de Apronii coena in foro: *Statuitur Lollius in illo tempestivo gladi. torum convivio.* Et de ipso Verre V, 10, ait, eum *diem conviviis, noctem stupris contrivisse.* Quintil. Declam. 331: *Neque enim senectutem adfert summus dies, sed longus ordo vitae; nec ebrietatem facit illa potio, post quam concidendum est, sed tempestivum convivium et aviditas nimia.* Seneca, de Ira II, 28: *Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt. Inde est, quod tempestiva filii convivia pater deterior filio castigat.* Addo Taciti locum, H. II, 68: *Discubuerat Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique ex moribus imperatorum severitatem aemulantur, vel tempestivis conviviis gaudent.* Qui vel solus locus sententiae meae firmandae. Cedo enim, si non de die illud epulum, quomodo subiungit de lucta inter milites? Quomodo *pulvis procul et arma adspiciebantur* in tenebris? Saue iterum de Vitellio noster I, 62: *Medio diei temulentus*; et Xiphilinus LXV, 2: Τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς ἐδαπάνα. Diurnum ergo convivium (intelligo a meridie aut circiter) tempestivum, quia ioitum tempori nimis; nocturnum contra, intempestivum. Describit Propertius, IV, 6, v. 85:

Sic noctem patera, sic ducam carmine, donec
Iniiciat radios in mea vina dies.

Suet. Calig. 45: *Senatum populumque obiurgavit edicto, quod, Caesare proeliante, intempestiva convivia circum et theatra et amoenos secessus celebrarent.* Cicero pro Murena c. 6: *Intempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio.* Curtius VI, 2: *Intempestiva convivia et perpotandi pervigilandique insana dulcedo.* Et exempla plura; sed iis, qui cor habent, haec satis: μῦθον autem οὔτε πίθει οὔτε ἀγορεύει ἐστι, ait verbum vetus [1].

[1] De discrimine *convivii tempestivi* et *intempestivi* agit Turnebus, Adv. VI, 16. Verum *intempestiva* nulla exstare apud veteres, docet Salmas. ad Vopisci Florianum 6. Cf. Pitiscum ad Curt. VI, 2; Burm. ad Suet. Cal. 45. Hoc loco itemque in Cicerone Ernesti dedit *tempestiva*, *tempestivi*.

IVSTI LIPSII EXCURS. A.

N.° 2. CAP. XV. *Nero instituit ludos*, Iuvenalium *vocabula.*

(Xiphilinus, LXI, 19, ait institutos esse hos ludos propter positam a Nerone primam barbam.)

Sed et munera peti, darique solent eo die ad barbam. Ammianus XVII, 9: *Caesar, quum petenti, ex usu, gregario cuidam, ut barbas detonderet, dedisset aliquid vile, contumeliosis calumniis appetitus est a Gaudentio.* Iuvenalis, sat. III, v. 186:

Ille metit barbam, crinem hic deposit amati,
Plena domus libis venalibus (*alii genialibus*) . . . . .

Quinetiam Deo alicui sacrari solita, ut apud Graecos, virginum puerorumque comae. Suet. de Nerone 12: *Barbam primam posuit, conditamque in*

aureum pyxidem et pretiosissimis margoritis adornatam Capitolio consecravit; ubi emendo, *Capitolino*; Iovi scilicet, ex Dione LXI, 19. Earinus apud Martialem, IX, 17, primam lanuginem comamque.

Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Tertullianus de Anima: *Quis non exinde out totum feli* (lego *filii*) *caput rtotui vovet, out oliquem excipit crinem, aut tota novaculo prosecat, aut sacrificio obligot, ant sacro obsignot pro publica aut privota devotione?* Censorinus de Die nat. c. *t*: *Quidam etiam pro cetera bono corporis valetudine crinem Deo sacrum pascebant.* Quando is mos Romae coeperit (nam antiquos barbam aluisse satis constat) quaero. Livins eum agnoscere videtur sub a. U. 369, satis clare, obi de Manlio Capitolino in carcerem coniecto, VI, 16: *Satis constat, magnam partem plebis vestem mutosse, multos mortales capillum oc barbam promisisse.* Si in luctu promiserint barbam, ergo alias rasa. Refellit tamen eum Varro, R. R. II, 11: *Omnino tonsores in Italia primum venisse ex Sicilia dicuntur post R. c. a. 454, ut scriptum in publico Ardeae in literis exstat; eosque adduxisse P. Ticinium Menam. Olim tonsores non fuisse adsignificant antiquorum statuae, quod pleroeque habent capillum et barbam magnam.* Nec ambigo, quin ex ritu sui superiorisque aevi aberraverit Livio mens et manus. Cicero certe, pro M. Coelio, etiam Ap. Claudium Caecum barbatum inducit, aliquot post notatum Varroni aevum annis. Bellis Punicis in usu crebro iam rasuram fuisse docent Annalium prisca verba, quae de Scipione A. Gellius, III, 4, retulit, et mirabuodus parum ecpit [1]. Iuvenes ergo alebant barbam; et ideo a Cicerone ad Attic. I, 16, *comessatores coniurationis borbatuli iuvenes* appellati, sine ulla lasciviae, ut volunt, nota; et pro M. Coelio l. c. ad iovenes alludens: *Non hac borbo, quo ista delectotur*, inquit; iuvenemque a barba descripsit Iuvenalis, sat. VI, v. 215:

Iam senior, cuius barbam tua ianua vidit.

Ponebant eam serios, citius, plerumque sub XXI annum. Macrobius certe in Somnium Scipionis I, 6, *ter septenarium numerum requiri od radendam barbam* affirmavit. Atque ita Neronem posuisse colliges ex Fastis annisque. Caligula tamen XX anno posuit: Sueton. c. 10. At Caesar Octavianus anno demum XXV, uti clarum ex Dione, lib. XLVIII, c. 34. Natus enim M. Tullio, C. Antonio coss., posuit L. Marcio, C. Sabino. Mutavit ab hoc more primus romanorum imperatorum Hadrianus, adnotante Xiphilino LXVIII, 15, et ostendentibus nummis. Haec Romae. Apud Graecos quid? Barbam in pretio mansisse ad tempora Alexandri Athenaeus ex Chrysippo adserit XIII, 2, p. 565; sub eo rege radi repertum. Inter philosophos primus barbam aluisse traditur Antistenes, Suidae in voce κωδῶναι. Haec propemodum aliena a Tacito: sed per eum non absurde, ut spero, nec ingratiis tuis, lector, mihi nata.

[1] Vitium in Gellio haerere, legendumque *minorem L. ann.* notat I. Gronovius. Ceterum cf. Bronckh. ad Tibullum II, 1, v. 34.

Ivsti Lipsii Excurs. B.

N.° 3. Cap. XXVII. *Veterani Tarentum adscripti.*

Veterani illi, *neque coniugiis suscipiendis, neque liberis alendis sueti,* milites ex veteri usu caelibes adhuc fuisse probant. Iis quidem, aliquot ante annis, Claudius, *quia ex legibus uxores habere non poterant, maritorum iura concesserat:* Τοῖς τε στρατευομένοις, ἐπειδὴ γυναῖκας οὐκ ἐδύναντο ἔκ γε τῶν νόμων ἔχειν, τὰ τῶν γεγαμηκότων δικαιώματα ἔδωκε· Dio, LX, p. 681. Primus Severus, ut militibus, quorum ope imperium erat adeptus, gratificaretur, uxores aliaque plurima, militari disciplinae contraria, indulsit, teste Herodiano, lib. III, p. 229: Ἄλλα τε πολλὰ συνεχώρησεν ἃ μὴ πρότερον εἶχον. Καὶ γὰρ τὸ σιτηρέσιον αὐτοῖς (στρατιώταις) πρῶτος ηὔξησε, καὶ δακτυλίοις χρυσοῖς χρήσασθαι ἐπέτρεψε, γυναιξί τε συνοικεῖν· ἅπερ ἅπαντα σωφροσύνης στρατιωτικῆς, καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον εὐσταλοῦς τε καὶ ἑτοίμου ἀλλότρια ἐνομίζετο· *Alia permulta indulsit quae nunquam antea acceperant. Nam et frumenti summam primus adauxit, et aureis annulis uti, et domi habere mulierem permisit; quae omnia procul a militari disciplina, succinctos eos paratosque ad bellum minime praestitura videbantur.* Multo tamen ante Severi tempora, ipsaque ferme Neronis aetate, nonnulli milites uxores habuere, ut docent tabulae honestae missionis à Galba datae, quas exhibet Cl. Muratori, *Thesaur. Inscript.* vol. I, p. 306; et accuratius Cl. Gori, *Inscript. Antiq.* vol. III, p. 144:

SER. GALBA. IMPERATOR. CAESAR. AVGVSTVS. PONTIF. MAX. TRIB. POT. COS. DES. II.

VETERANIS. QVI. MILITAVERVNT. IN. LEGIONE. I. ADIVTRICE. HONESTAM. MISSIONEM. ET. CIVITATEM. DEDIT. QVORVM. NOMINA. SVBSCRIPTA. SVNT. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. ET. CONVBIVM. CVM. VXORIBVS. QVAS. TVNC. HABVISSENT. CVM. EST. CIVITAS. IIS. DATA. AVT. SI. QVI. CAELIBES. ESSENT. CVM. IIS. QVAS. POSTEA. DVXISSENT. DVMTAXAT. SINGVLI. SINGVLAS. etc.

Sic aliae duae tabulae apud eundem Muratori, loc. cit. Eiusdem generis est alia tabula, Domitiani aetate scripta, et a Grutero, p. 574, n. 5, postea a cl. Gori, *Inscript. Antiq.* vol. I, p. 69, diligentius edita.

IMP. CAESAR. DIVI. VESPASIANI. F. DOMITIANVS. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC. POTESTAT. XII. IMP. XXII. COS. XVI. CENSOR. PERPETVVS. P. P.

PEDITIBVS. ET. EQVITIBVS. QVI. MILITANT. IN. COHORTE. III. ALPINORVM. ET. IN. VIII. VOLVNTARIORVM. CIVIVM. ROMANORVM. QVI. PEREGRINAE. CONDICIONIS. PROBATI. ERANT. ET. SVNT. IN. DELMATIA. SVB. Q. POMPONIO. RVFO. QVI. QVINA. ET. VICENA. STIPENDIA. AVT. PLVRA. MERVERVNT. ITEM. DIMISSO. HONESTA. MISSIONE. EMERITIS. STIPENDIIS. QVORVM. NOMINA. SVBSCRIPTA. SVNT. IPSIS.

LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. ET. CONVBIVM. CVM. VXORIBVS. QVAS. TVNC. HABVISSENT. CVM. EST. CIVITAS. IIS. DATA. AVT. SIQVI. CAELIBES. ESSENT. CVM. IIS. QVAS. POSTEA. DVXISSENT. DVMTAXAT. SINGVLI. SINGVLAS. etc.

Ex iis tabulis multa observatu digna accipias. Ac primo quidem, licet ex veteribus reipublicae romanae institutis soli cives romani in legiones forent recipiendi, ab hac disciplinae integritate sub principibus ac maxime post Claudii tempora, discessum est, et multi peregrinae conditionis lecti sunt. Secundo nonnulli milites iis temporibus uxores habebant quibuscum matrimonium iis erat, non vero connubium. Haec enim differunt: matrimonium enim erat uxoris iure gentium ducendae facultas; *connubium* autem, teste Ulpiano, tit. V, de his qui in potestate sunt, leg. 3, *est uxoris* iure romano *ducendae facultas*. Et, ut docet idem iurisconsultus, ibid. leg. 4: *Connubium habent cives romani cum civibus romanis: cum latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit*; et leg. 8: *Connubio interveniente, liberi semper patrem sequuntur: non interveniente connubio, matris conditioni accedunt; excepto eo, qui ex peregrino et cive romana peregrinus nascitur: quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino natum deterioris parentis conditionem sequi iubet.*

Tertio, quum in variis regionibus mulieres a militibus sumerentur, ius connubii tributum est dumtaxat cum *singulis et primis uxoribus*, ut accipimus ex Philipporum imperatorum tabula, quam publicavit et peculiari epistola illustravit cl. Scipio Maffeius: hanc quoque edidit cl. Muratori *Thesaur. Inscriptionum*, vol. I, p. 362:

IMP CAES M IVLIVS PHILIPPVS PIVS
FEL AVG PONT MAX TR POT V COS III PP PROCOS
IMP CAES M IVLIVS PHILIPPVS PIVS FEL AVG
PONT MAX TRIB POT II COS II PP
NOMINA MILITVM QVI MILITAVER. IN CO
HORTIBVS PRAETOR. PHILIPPIANIS DECEM
I. II. III. IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. X. PIIS VINDICIBVS
QV. IPII (lege QVI PIE) ET FORTITER MILITIA FVNCTI SVNT
IVS TRIBVIMVS CONVBII DVMTAXAT CVM
SINGVLIS ET PRIMIS VXORIBVS VT ETIAM
SI PEREGRINI IVRIS FEMINAS IN MA
TRIMONIO SVO IVNXER. PROINDE LIBE
ROS TOLLANT AC SI EX DVOBVS CIVIBVS
ROMANIS NATOS AD VII ID IAN
IMP M IVLIO PHILIPPO PIO FEL AVG III ET
IMP M IVLIO PHILIPPO PIO FEL AVG II COS
COH VIII. PR. PHILIPPIAN. PV
M. BRAETIO. M. F. IVSTINO
SABATIN. MANTVA.
DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVLA AEN QVE FIX
EST ROM IN MVR. POST TEMPLVM DIVI AVG AD
MINERVAM

Id est, *descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam.* Pars una tabulae, cui inscripta erant nomina militum, periit. In altera superstite apparent adhuc vestigia, quibus compertum quosdam fuisse oriundos LAVDIC. ALABAN. PHILADEL. NICOMED., id est, *Laodiceo, Alabando, Philadelphio, Nicomedia.*

Nunc vero, ut ad veteranos Tarentum et Antium adscriptos revertar, haud mirum eos, Tarentum et Antium colonias aspernatos, dilapsos esse in provincias, in quibus stipendia expleverant; quum, praeter caussas a Tacito allatas, militaris disciplina ita foret corrupta, ut in quibusdam exercitibus veterani *non stationem, non vigilias* inirent; *vallum fossamque quasi novum et mira visarent; sine galeis, sine loricis, nitidi et quaestuosi, militia per oppida expleta*; sicuti vidimus supra, Annal. XIII, 35. Qua adhuc licentia uterentur in provinciis, dicetur infra cap. 31.

Non videtur tamen tot Antio dilapsos, si quidem, teste Suetonio, in Ner. c. 9, *Antium coloniam deduxit, adscriptis veteranis e praetorio, additisque per domicilii translationem ditissimis primipilarium, ubi et portum operis sumptuosissimi fecit.* Si fides haberi posset Goltzio, praeter praetorianos, missos quoque veteranos legionis IV dicerem. Nam Neronis nummum p. 237 affert, cum inscriptione: COL. ANTIAT. LEG. IIII. ITALICA.

BROTIER.

N.º 4. CAP. XXXVIII. *Ad senatum a privatis iudicibus provocare.*

Olim in populi libertate non frequens appellationum usus, non certa in caussa civili (nam provocationem ad populum in re maiori criminumque frequentem scimus); usus tamen. A praetore enim appellatum reperio, alias ad collegam eius, alias ad tribunos. Ad collegam, Cicero uno loco sed claro, in Verrem, I, 46, de praetura urbana: *L. Piso*, inquit, *multos codices implevit eorum rerum, quibus ita intercessit, quod iste aliter, atque ut edixerat, decrevisset, quod vos oblitos esse non arbitror, quae multitudo, qui ordo ad Pisonis sellam isto praetore solitus sit convenire; quem iste collegam nisi habuisset, coopertus lapidibus esset in foro.* Asconiusque ibi: *Intercedere, ut vides, etiam praetor praetori solet, ut Piso Verri, appellatione caussae ad collegam facta.* Ad tribunos appellatum, docet idem Cicero, pro P. Quinctio c. 7: *Appellantur tribuni, a quibus quum esset certum auxilium petitum*, etc. Clarius infra c. 20: *Cuius procurator a praetore tribunos appellare ausus sit.* Haec olim: nec appellatum reperio ad senatum. At Augustus imperium adeptus, *appellationes quotannis urbanorum quidem litigatorum praetori delegavit urbano* (timide ambigo, num scrib. *praefecto* del. *urbis*); *at provincialium, consularibus viris, quos singulos cuiusque provinciae negotiis praeposuisset*, ait Suet. c. 33. Quem ita intelligo, ut appellationes a minoribus magistratibus iudicibusque Romae ad praetorem fierent, in caussis dumtaxat civilibus; e provinciis, ad consulares. Nam, quin Augustus ipse, firmandae dominationi, et iure potestatis tribunitiae, graviorum rerum appellationes sibi servarit, ambigendum vix puto e Dionis verbis, LII,

33, ubi Maecenas ad Augustum: *Δίκαζε δὲ αὐτὸς ἰδίᾳ τά τε ἐφέσιμα καὶ τὰ ἀναπόμπιμα, ὅσα ἂν παρά τε τῶν μειζόνων ἀρχόντων, καὶ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων, τοῦ τε πολιάρχου καὶ τοῦ ὑποτιμητοῦ, καὶ τῶν ἐπάρχων, τοῦ τε τὸν σῖτον ἐπισκοποῦντος, καὶ τοῦ νυκτοφυλακοῦντος ἀφικνῆται·* etsi quaedam ibi miscet, magis ex ritu sui aevi, Dio, quam Augusti. Certe a senatu ad principem appellatum Tiberii imperio, sunt exempla in nostro scriptore, ut VI, 5: *Iisque instantibus ad imperatorem provocavit*; et alibi. Post eum, Caius *magistratibus liberam iurisdictionem permisit*, ait Sueton. c. 16; i. e. sine appellatione plenam priscamque: sed id non diuturnum fuit, non magis quam permissa ab eo comitiorum libertas. Dio mihi auctor, LIX, 18, sub Caio receptum, ut iudicia quaedam senatus tractaret, ita tamen, ut ab eo princeps appellaretur. Sed appellatio principis, ut apparet, non sine poena fuit; poena, dico, in eos qui temere appellassent. Quo exemplo nunc Nero auctum honorem senatus it; statuitque, ut eadem poena, qui illum temere a privatis iudicibus appellassent, tenerentur, qua qui principem. Sententiam hanc satis capio: confirmationem quaero et exempla. Nihil enim prae manu mihi, quod istuc faciat, nisi forte, quae de poena praeiudiciali eorum qui a praefecto Urbis appellassent, Symmachus scribit Ep. X, 29, et 51: quem tu, cupide lector, vide. Mihi a latere tragulam iniicit Tranquillus, qui hanc ipsam rem tangens, Nerone 17, nihil eorum quae Tacitus, sed hoc tantum dicit: *Cautum ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent.* Haeret id apiculum, et non evello.

[a] Ex Paulo Sentent. 5, t. 33, *adsertor, si provocat, in eiusmodi tertiam cavere debet quanti caussa aestimata est.* Senatus auctoritatem postea auxit Hadrianus, quo auctore appellari a senatu non potuit princeps: Dig. 49. t. 2. *a Quibus appellari non licet*; leg. 1 ex Ulpiano.

IVSTI LIPSII EXCVRS. C.

EXCVRSVS

IVSTI LIPSII ET BROTERII,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER QVINTVS DECIMVS.

N.° 1. Cap. XLI. Fvere, *qui adnotarent*, XIV *kalend. sextiles principium incendii huius ortum, quo et Senones captam urbem inflammaverunt* Romam.

Certa investigatio eius diei a clade Aliensi [1] capi potest et debet, quam certum est anteriorem fuisse et fastis perpetuis traditam et signatam, ideoque et vulgo notam. Cicero ad Atticum IX, 5: *Maiores nostri funestiorem diem esse voluerunt Aliensis pugnae, quam Urbis captae, quod hoc malum ex illo: itaque alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus* [2]. Quis igitur ille? Livius ex professo tradit, VI, 1: *Diem a. d. XV kal. sextiles duplici clade insignem: quo die ad Cremeram Fabii caesi, quo dein ad Aliam, cum exitio Urbis, foede pugnatum.* Eadem Taciti nostri assertio, H. II, 91, de Vitellio, quem tradit *funesto omine.... de caerimoniis publicis edixisse XV kal. Augusti, die antiquitus infausto Cremerensi Aliensique cladibus.* Ergo eorum mente pugnae ille dies; sequens autem Urbis captae et incensae: quod Livius idem tradit V, 41: *Ingressi*, inquit, *postero die Urbem, patente Collina porta.* Haec si ita vera, quis non videt XIV kalend. ipsum incendii diem fuisse; et recte igitur hic ita in Tacito scriptum. At alii fortasse dissentiunt? Minime: immo A. Gellius e Verrio Flacco refert, V, 17, quum caussam quaerit, cur dies postriduani atri Romanis habiti; refert, inquam, *Q. Sulpicium tribunum militum, ad Aliam adversus Gallos pugnaturum, rem divinam dimicandi gratia postridie idus fecisse; et post diem tertium eius diei Urbem a Gallis occupatam esse.* Quibus verbis si haec sententia est, ut velit, tres dies medios, et quarto demum pugnatum, profecto cum Livio sentit ac Tacito, et pugnae dies erit *decimus quintus calendarum.* Esse autem, ex ipso Livio dixeris, in quo pariter ita scriptum, VI, 1: *Quod postridie idus quintiles non litasset Sulpicius.... et post diem tertium obiectus hosti exercitus romanus esset.* At si quis aliter, et velit *post diem tertium* significare ipsum diem tertium, tum certe fateor, *XVI kalendas* diem pugnae fuisse, quomodo in Viris il-

lustribus (quocumque auctore), c. 23 est scriptum. Sed, vel sic ipse incendii dies XV sit, non hercules XVI. Itaque nihil video, quod virum illum tegat, nisi forte Macrobius, qui describens Gelliana illa, ut solet, adserere videtur *die postero*, quam Sulpicius male sacrificasset, pugnatum fuisse. Sed hoc sane falsum, et improvide a Macrobio scriptum, sicut item a Plutarcho in Caussis, p. 269: Ὅτι μετὰ τὰς κυϊντιλίας εἰδοὺς, ἃς νῦν Ἰουλίας καλοῦσιν, ἐξάγοντες οἱ χιλίαρχοι τὸ στράτευμα, περὶ τὸν Ἀλίαν ποταμὸν ἐκρατήθησαν ὑπὸ Κελτῶν μάχῃ. Indefinite aut falso aio dictum: quo argumento? Certo, quod Livium eius rei auctorem dat, qui palam contra scripsit, ut iam osteosum. Nam Plutarchus ibi: Ὡς οἱ πλεῖστοι νομίζουσιν, καὶ Λίβιος ἱστορεῖ. Ille vero hoc non scribit: et quocumque rem vertas, XIV kal. incendii erit, immo XIII fortasse (tanto longius a XVI), si Plutarcho et Polybio credam. Ille in Camillo c. 22, p. 308, iste II, 18, scribunt, non *postero*, ut Livius, sed *tertio denique die a pugna Gallos irrupisse*. Et consentit etiam, aut certe distinguit et conciliat Io. Zonaras Annal. VII, 23, qui *postera quidem die ivisse ad urbem* vult, *sed, quum portas apertas viderent, substitisse, insidias veritos; et tertia denique die ingressos*. Itaque, ut finiam, nihil erroris in Tacito: cum Livio sentit et priscis, quos adduxi.

[1] Graeci Ἀλίαν ποταμὸν vocant. Servius ad Virg. Aen. VII, v. 717: *Sane* Alia *dicitur; cui propter metri necessitatem unum* l *addidit, ut* Allia *diceret, sicut* relliquias *et* reliquias.

[2] Quia scil. non servabatur, aut secernebatur.

I[illegible] Lipsii Excurs. A.

N.° 2. Cap. XLII. *Nero usus est patriae ruinis, exstruxitque domum, in qua haud perinde gemmae et aurum miraculo essent*, etc.

Haec est Neronis domus Aurea, quae inter orbis miracula, an portenta, referri debeat, incertum. Ut pateat immensa principis luxuria, huiusce domus locum, amplitudinem, magnificentiam, fortunam, et quae nunc maneant rudera, paucis expediam.

DE NERONIS AVREA DOMO.

Nero, maiestatem suam Augusti, Tiberii, Caiique domibus coarctari ratus, forte etiam Cyrum aemulatus, qui, teste Plinio, XXXIII, 3, *aureas cameros et argenteas trabes, et columnas, atque parastaticas* habuerat, magnificam domum fecit, quam *Transitoriam* appellavit. Ea Urbis incendio absumpta, patriae ruinis usus est, ut immenso ambitu, maiore sumptu, eruditiorique luxu, novam domum, aut potius urbem in ipsa Urbe, conderet. In hac domo, quam *Auream* nominavit, *haud perinde gemmae et aurum miraculo erant, solito pridem et luxu vulgata, quam arva et stagna, et in modum solitudinum hinc silvae, inde aperta spatia et prospectus*: Tacit. Annal. XV, 42. Nero eiusmodi *domum quum absolutam dedicaret, hactenus compr*[illegible]*baverit, ut se diceret*

quasi hominem tandem habitare cœpisse: Sueton. in Ner. XXXI. Vix ratus se adhuc quasi principem habitare.

Domus illa a via Sacra et *Palatio*, seu Augusti domo, *Esquilias usque* protendebatur: Sueton loc. cit. Nempe spatium ingens locaque illa obtinebat, ubi nunc ecclesiae sanctae Franciscae, sancti Francisci de Paula, sancti Petri ad Vincula, Amphitheatrum (nunc *Colisée*), Thermarum Titi rudera, ecclesia sanctae Mariae Maioris, parsque maxima hortorum qui in Esquilino monte diffunduntur.

In hac domo, omnia ad magnificentiam composita. In eius vestibulo stabat aeneus *colossus centum viginti pedum*, Neronis *effigie*: Sueton. loc. cit. *Porticus triplices milliarias* habebat: Sueton. ibid. Quod certe magnificentissimum fuit, sive porticus, triplici ordine columnarum suffultae, mille columnas habuerint, sive mille passus fuerint complexae.

Aulae autem, conclavia, cubicula, sellariae, id est, arcanarum libidinum sedes, *cuncta denique auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant*: Sueton. loc. cit. Inter has opes eminebant adhuc *coenationes laqueatae tabulis eburneis versatilibus, ut flores; fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur.* Illarum autem *coenationum praecipua* erat *rotunda, quae perpetuo diebus ac noctibus*, id est, indesinenter, *vice mundi circumageretur*; nobili sane gratissimoque artificio. *Balineae marinis et Albulis fluebant aquis:* Sueton. ibid. Sic e mari per plus quam sedecim millia passuum arcessitae aquae; sic ex urbe Tiburtina (nunc *Tivoli*) petita est egelida sulphureaque aqua Albula, vulneribus saluberrima: Plin. XXXI, 2.

Quid nunc eloquar tantam auri vim in hac domo fuisse, ut, quum Nero Pompeii theatrum operuisset auro, quod Tiridati, Armeniae regi, ostenderet, ea fuerit, teste Plinio, XXXIII, 3, exigua Aureae domus pars? Quid dicam *clarissimo quaeque* artium *monumenta* undequaque terrarum in Urbem convecta, et *in sellariis domus Aureae disposita?* Plin. XXXIV, 8. Quid referam ex ipsa Cappadocia phengiten lapidem, recens repertum, duritia marmoris, candidum ac translucentem fuisse advectum, ut Fortunae Seiae aedes ibi exstrueretur? Plin. XXXVI, 22. Quid memorem locupletissimam suppellectilem, adeo ut tricliniaria Babylonia quadragies sestertio, gallicae monetae 768,707 fr. Neroni steterint? Plin. VIII, 48; atque sua inter pocula *capidem unam* murrhinam habuerit, quam *trecentis talentis*, gallicae monetae circiter 1,600,000 fr. paraverat? Plin. XXXVII, 2. At de his, ut et de colosso, commodius dicetur infra inter *Anecdota de Nerone*. Haud tamen siluerim *sceptra, et personas histrionum, et cubilia amatoria* fuisse *unionibus* constructa: Plin. ibid.

Verum, haec quanta quanta sint, admirationem adhuc in ea domo Aurea vincebant arva, stagna, ceteraque luxus ornamenta simul et oblectamenta. *Stagnum* unum memorat Suetonius, loc. cit., *maris* instar, *circumseptum aedificiis ad urbium speciem.* Adde rura, vineta, pascua, silvas, *varia cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum:* Sueton. ibid. Sic una domus totam fere naturam praecipuaque artium miracula complectebatur.

Id quidem mirabatur otiosum vulgus; at fuere, qui domus amplitudine

Romanos ab Urbe eiici quererentur. Hinc famosi versus, quos retulit Suetonius in Ner. XXXIX:

Roma domus fiet; Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupat ista domus.

Qui altiora cogitabant, indignabantur modestiam romanam, terrarum orbis victricem, ignavi principis luxu ita dehonestari: *Bis vidimus Urbem totam cingi domibus principum Caii et Neronis, et huius quidem, ne quid deesset, Aurea. Nimirum sic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes triumphosque referendos ab aratro aut foco exeuntes, quorum agri quoque minorem modum obtinuere, quam sellariae istorum*: Plin. XXXVI, 15.

Floruit domus Aurea, stante Nerone. Eo extincto viguit adhuc, vigentibus libidinibus. Otho, earum aemulus, ut imperium adeptus est, quasi Neroniano luxui aliquid deesset, nihil *quidquam prius pro potestate subscripsit, quam quingenties sestertium* (gallicae monetae 9,607,420 fr.), *ad peragendam Auream domum*: Sueton. in Othon. VII.

At tandem sua magis, quam aliena, vi profligatis his imperii pestibus, sub felicibus Vespasiani Titique auspiciis Roma acquievit. Tum immensa unius principis luxuria in publicos usus versa. Colossus *dicatus Solis venerationi est, damnatis sceleribus* Neronis: Plin. XXXIV, 7. *Clarissima* artium *monimenta in templo Pacis aliisque* Vespasiani *operibus* dicata: Plin. XXXIV, 8, n. 24. In stagnorum loco assurrexit stupenda magis Amphitheatri moles; Thermae Titi superbum agrum occupavere: Roma demum Romanis reddita est, ut egregie dicit Martialis, lib. Spectacul. Epigram. II:

Hic, ubi sidereus propius videt astra colossus,
  Et crescunt media pegmata celsa via:
Invidiosa feri radiabant atria regis,
  Unaque iam tota stabat in urbe domus.
Hic, ubi conspicui venerabilis Amphitheatri
  Erigitur moles, stagna Neronis erant.
Hic ubi miramur velocia munera Thermas
  Abstulerat miseris tecta superbus ager.
Claudia diffusas ubi porticus explicat umbras,
  Ultima pars aulae deficientis erat.
Reddita Roma sibi est, et sunt, te praeside, Caesar,
  Deliciae populi, quae fuerant domini.

Aureae domus ichnographiam, ad veterum scriptorum fidem, ac maxime ad hoc Martialis epigramma exactam, delineavit cl. *Piranesi*, *Antichità Romane*, vol. I, tabul. XLIII. Exstant adhuc quaedam eius rudera, quae vide apud eundem *Piranesi*, loc. cit. et p. 34, ac tabul. XXXIII.

Quantum autem impensarum in hac domo exstruenda factum fuerit, satis declarat Suetonius loc. cit., cum ait Neronem *non in alia re* damnosiorem fuisse, *quam in aedificando*. Apertius adhuc expressiusque Tacitus Annal. XV, 45: « Conferendis pecuniis pervastata Italia, pro-

vinciae eversae, sociique populi, et quae civitatum liberae vocantur. Inque eam praedam etiam Dii cessere, spoliatis in Urbe templis, egestoque auro, quod triumphis, quod votis, omnis populi romani aetas prospere aut in metu sacraverat.... Per Asiam *etiam* atque Achaiam non dona tantum sed simulacra numinum *abrepta. Adde maxima impensarum instrumenta, operis nempe magistros et machinatores fuisse Severum et Celerem*, quibus ingenium et audacia erat, etiam quae natura denegavisset, per artem tentare, et viribus principis illudere: » Tacit. Annal. XV, 42.

Automata hac aetate fuisse celebratissima docet tum caenatio illa rotunda, quae perpetuo motu, mundi vice, circumagebatur, tum Triton ille argenteus, qui, Claudio principe, e medio lacu Fucino per machinam emersit, et, exciente buccina, navalis proelii signum dedit; ut videre est ad Annal. XII, 56.

Brotier.

N.° 3. Cap. XLIV. *Nero subdidit reos, et quaesitissimis poenis affecit, quos, per flagitia invisos, vulgus Christianos appellabat.*

Quum non levis momenti sit insignem hunc Taciti locum illustrare, ceteraque, quae ad eam de Christianis quaestionem spectant, diligentius inquirere, operae pretium duxi de Christianorum crimine, supplicio, suppliciique tempore disserere.

DE CHRISTIANIS

HAVD PERINDE IN CRIMINE INCENDII,

QVAM ODIO HVMANI GENERIS, CONVICTIS.

Nero, ut aboleret rumorem se esse incendiarium, reos subdidit Christianos. Iudices, principis infamiae non ignari, sed adversus eam invalidi, Christianos corripuere: at quum scirent eos criminis, cuius postulabantur, reos non esse, haud perinde in crimine incendii, quam odio generis humani, convicti sunt. Quodnam vero illud odium, in quo convicti sunt? Alii volunt Christianis datum esse crimini, quod genus humanum oderint. Qui ita sentiunt, haud animadvertere, apud Romanos nullam fuisse, nec unquam esse potuisse actionem de odio, quum facta, non census hominum indicent puniantque leges romanae. Alii contendunt damnatos fuisse Christianos, quod eos odisset humanum genus. Qua quidem sententia nihil improbabilius. Nam si apud Romanos nulla fuit actio de odio, quo quis aliquem prosequeretur, multo minus animadversum in eos, qui odio essent. Praeterea secum pugnaret Tacitus. Christianos enim ab incendii crimine absolvit: istud autem odium, etiamsi exstaret, sontes eos non argueret. Quomodo ergo illos, *per flagitia invisos, sontes et novissima meritos* contendit? In duabus illis sententiis multa adhuc peccant latinitatis ratione et narrationis historicae natura. Verum his non immoror. Utriusque sententiae falsitatem multiplici eru-

ditione satis superque demonstravit cl. Christianus Andreas Teuberus, *Exercitatio Historico-Critica de Martyribus Christianis odio humani generis convictis*, edita *Brunsvigae* anno 1734.

Stat vero inconcussum ex Taciti narratione, Christianos iuxta leges, quae tum vigebant, a iudicibus fuisse criminis convictos, ideoque poenis affectos. Crimen illud fuit Christiana religio, legibus romanis vetita: *Qui novas, et usu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur:* Iul. Paullus, Sentent. Recept. lib. V, tit. 21, de Vaticinatoribus et Mathematicis, leg. 2.

Scilicet quum Christiani a principe subditi fuissent rei, nec in crimine incendii possent convinci, iudices eos christianae superstitionis (*sic enim* tum nominabatur religio, Act. Apostol. XXV, 19) arguerunt. Christiani illam ultro *fatebantur:* itaque correpti; nec, de sectae suae sociis interrogati, reticuere. Tum *indicio eorum* accusata correptaque *multitudo ingens*; et de eorum superstitione actio instituta. Crimini datum, quod seditiosi, iamque repressi, rursus *erumperent*, ea superstitione imbuti, quae Deos, terrarum dominos, imperii secundarumque rerum auctores, non modo non veneraretur, sed impiis etiam dicteriis lacesseret; quae Deorum cultores, morte dignos, aeternisque ignibus devovendos, furioso *generis humani odio* pronuntiaret; dum ipsi, *per flagitia invisi*, publicos optimosque mores aversati, soli mortalium, nec templa, nec aras, nec sacrificia haberent; secretos tantum, et legibus prohibitos, conventus nocturnos frequentarent, in quibus foedarentur horrendis impudicitiarum spurcitiis, Thyestaeisque pascerentur dapibus. Ea enim persuasio, ob antiquos Baptismi ritus et Eucharisticam coenam, apud Romanos invaluerat, ut testantur Arnobius, Lactantius, Minucius Felix, Tertullianus, aliique; atque viguit, donec Christiana religio, a Constantino probata publicataque, se iniuriarum et atrocitatum absolvit, manifesta doctrinae sacrorumque suorum integritate ac sanctitate. Forte etiam percrebuerat (tunc enim D. Lucae Evangelium et D. Pauli Epistola ad Romanos, quinque circiter abhinc annis scripta, Christianorum romanorum manibus terebantur) percelebre Christi effatum: Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι. *Si quis veniat ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus:* Luc. XIV, 26.

Christiani aut nullos, aut caussam non obtenturos, patronos habuere. Igitur damnati sunt; non in crimine incendii, sed christianae religionis, cui ob sanctam austeramque ipsius placitorum naturam, exitiabile generis humani odium obiiciebatur, convicti. Tacitus, pro sua sinceritate, ab incendii crimine absolvit Christianos; pro praeiudicatis autem opinionibus, et rumoribus qui de Christianorum sceleribus percrebuerant, eos, *per flagitia invisos, sontes et novissima merit*os scripsit.

Iudices vero, quum de Christianorum crimine statuerent, ita principi gratificati sunt, sibique consuluere, ut Christianos damnando, ambiguam, quantum possent, incendium inter et superstitionem sententiam

relinquerent. Poenas quoque adeo adtemperavere, ut eum incendiariis et exitiabilis superstitionis fautoribus essent communes. Incendiarii ex legibus *summo supplicio* erant afficiendi. Summo quoque supplicio plectuntur Christiani, seditiosae et maleficae superstitionis rei: iuxta leges *in crucem tolluntur, aut bestiis obiiciuntur, aut igni cremantur*, tanto intemperantius, quanto humiliores. Romanos Christianos eum doctoribus suis Iudaeis, gente invisa, humilis tunc fuisse conditionis patet tum ex D. Pauli epistola ad Romanos, cap. 16, tum ex poenarum natura, quibus viri illustres non fuissent obnoxii. Suppliciis autem addita sunt ludibria, iudicum adulatione an principis ingenio incertum. Certe *hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat.*

Quomodo autem cremati fuerint Christiani docet vetus scholiastes Iuvenalis, Satyr. I, 155:

Pone Tigellinum, taeda lucebis in illa,
Qua stantes ardent qui fixo gutture fumant,
Et latum media sulcum deducit arena.

Scholiastes; *Pone; hoc est in satyra ponere, vituperare Tigellinum, quem si laeseris, vivus ardebis, quemadmodum in munere Neronis vivi arserunt, de quibus ille iusserat cereos fieri, ut lucerent spectatoribus, cum fixa essent illis guttura ne se curvarent. Nero maleficos homines taeda et papyro et cera supervestiebat, et sic ad ignem admoveri iubebat ut arderent.* Poenam hanc dixit Iuvenalis, Satyr. VIII, 235:

. . . . Tunica perire molesta.

Explicat autem vetus scholiastes: *Tunica*, id est, *vestis ex charta facta, pice illita, in qua ignibus addicti ardere solent.*

Forte quoque ad Christianorum supplicium respexit, si nondum atrocitate temporum a scribendu deterritus, Seneca, Ep. XIV: *Ingens alterius mali pompa est; ferrum circa se et ignes habet, et catenas, et turbam ferarum, quam in viscera immittat humana. Cogita hoc loco carcerem, et cruces, et eculeos, et uncum; et adactum, per medium hominem, qui per os emergat, stipitem; et distracta in diversum actis curribus membra; illam tunicam, alimentis ignium et illitam et intextam; quidquid aliud, praeter haec, commenta saevitia est.*

Quo autem tempore haec passi sint Christiani, explorandum superest. Ecclesia quidem Romana in suo Martyrologio eorum memoriam recolit die vigesima quarta Iunii, quae dies emortualis esse non potest. Sed eorum memoria praemissa est diei festo DD. Petri et Pauli, qui ineunte quarto post anno pro eadem religione fortiter occubuere. Eruditus Ios. Scaliger, *de Emend. Temp.* lib. V, p. 472, existimat *hanc persecutionem coepisse circiter extremum Iulii, aut initium Augusti.* Quod minime probabile crediderim. Urbis incendio finis factus die 27 Iulii. Tunc, teste Tacito, provisa populo exturbato et profugo solatia; cautum ut Urbs nova conderetur; praecipua principis cura in domo sua Aurea exstruenda, mox petita Diis piacula; supplicatum Vulcano, Cereri, Proserpinae, Iunoni: quae omnia intra extremum Iulii aut initium Augusti fieri non potuere.

Cl. *des Vignoles* (*Histoire critique de la République des Lettres*,

vol. VIII, p. 74 et seq.), singula explicaturus, a kalendariis et veteribus scriptoribus petat dies sacros Vulcano, Cereri, Proserpinae, Iunoni, quos quum reperisset aut commentus esset, iis affixit *Deum placamenta*: deinde quum in ludicro circensi Nero, *aurigae habitu permixtus plebi*, inmoraretur, quaesiit in kalendario ludos plebeios; die 15 Novembris notatos vidit: inde persecutionis initium adseruit; speciosiore cura, quam utiliore. Nam Dis supplicatum extra ordinem, pro temporis necessitate, senatus principisque decreto, ut in iis rerum circumstantiis semper factitatum. Nec *ludicrum* illud *circense* idem est ac ludi plebeii. Illi enim ab aedilibus curulibus edebantur: illud, teste Tacito, a principe editum, et a Iuvenalis scholiaste *munus Neronis* dicitur.

Itaque Tacitum, vetera monumenta, mores legesque romanas expendenti mihi videtur finem Iulii initiumque Augusti consternationi et solatiis petendis accipiendisque datum: per reliquum Augusti Septembremque mensem de Urbe restauranda extruendaque domo Aurea esse consultum: inter licentiam vindemialium feriarum, quae, ut diximus Annal. XI, 31, *a decimo kalendarum Septembris usque in idus Octobris* concedebantur, percrebuisse rumorem incendiarium esse Neronem: post ferias Christianos a Nerone reos subditos: a iudicibus correptos damnatosque, et poenis affectos, non uno eodemque die, sed diversis diebus, reliquo Octobri et Novembri mensibus: in tres veluti classes divisos fuisse Christianos; alios crucibus affixos; alios ferarum tergis contectos, laniatibus canum (cruentos inter ludos, ut opinor) discerptos; duces ac doctores domesticarum ecclesiarum reservatos, in circensi ludicro, seu munere Neronis, ignibus, taedarum instar, cremandos. Sic ferme Diocletianus *auctores ac principes* maleficorum et Manichaeorum iussit *flammeis ignibus* exuri: Cod. Gregorian. lib. XIX, tit. 4, de Maleficis.

Haud tamen inficias ierim supplicationes Vulcano habitas mihi videri die 23 Augusti, quo Vulcanalia, praecipuum huius mensis sacrum, agebantur. In kalendario Capranico: X. VOLCAN. NP. VOLCANO. IN. CIRCO. FLAMINIO; id est, *decimo* kalendas Septembris *Vulcanalia*, *dies nefastus primo*, *Vulcano in circo Flaminio*. Congruit enim tempus, suadetque votum susceptum, de quo dictum supra in not. et emend. ad Annal. XIV, 40.

Nero autem munus suum edere potuit Novembri mense post ludos plebeios, qui tunc non die 15, sed die 4 Novembris agebantur, ut videtur ex marmorea tabula Antiatina, Claudii tempore, paullo ante Neronis principatum scripta, in qua Novembri mense: PR. NON. C. LVD. PLEB. COM. HS. DC.; id est, *pridie nonas*, seu die 4 Novembris, *dies comitialis*, *ludi plebeii commissi*, aut *committendi*, non *sextertium sexcenties*, gallicae monetae 11,528,904 fr., ut explicat eruditus Vulpius, *Tabula Antiatina illustrata*, p. 36, sed *sestertia sexcenta*, gallicae monetae 115,278 fr. intellige. Deinde in eadem tabula per octo dies continuos LVDI, quibus editum fuerit circense ludicrum, crematique Christiani.

Denique utrum persecutio provincias pervagata sit, haud ita pronuntiaverim. Id quidem asserit Orosius, VII, 7: Nero *primus Romae Christianos suppliciis et mortibus affecit, ac per omnes provincias pari persecutione excruciari imperavit: ipsumque nomen extirpare conatus*

beatissimos Christi apostolos, Petrum cruce, Paulum gladio occidit. Idem probatum eunt veteri inscriptione ex ruinis pagi Marquesiae, in Lusitania, eruta, quam affert Gruterus, p. 238, n. 9:

NERONI. CL. CAIS.
AVG. PONT. MAX.
OB. PROVINC. LATRONIB.
ET. HIS. QVI. NOVAM.
GENERI. HVM. SVPER.
STITION. INCVLCAB.
PVRGATAM.

At inscriptio est suspectae omnino fidei, ut Scaligero aliisque viris eruditis recte observatum: nec Orosius huius est antiquitatis atque auctoritatis, cui statim credendum. Certissimum autem est in hac prima persecutione occubuisse ingentem Christianorum multitudinem, ut fatetur ipse eruditus Dodwellus, *Dissertation. Cyprionic.* dissert. II, sect. 13. Gloriaturque Christiana religio, quod et atroci calumnia sit primum petita, et a Nerone primum lacessita, quem ipsi Romani *pestem generis humani* appellavere.

BROTIER.

N.° 4. CAP. LX. *Suburbano rure Seneca substiterat.*

Nomentano, ut testatur auctor qui vitam Senecae scripsit. Aliud fuit Nomentanum decimo ab Urbis lapide, ubi percelebres Senecae vites, de quibus Plinius, XIV, 4. Locum hunc, licet paullo longior sit, quod in eo multa sint librariorum ipsiusque Harduini errata, referam: errores emendaturus, simul usus moresque horum temporum ac res Senecae illustraturus. *In nostra aetate pauca exemplo consummatae huius artis colendarum vitium fuere: verum eo minus omittenda, ut noscantur praemia, quae in omni re maxime spectantur. Summam ergo adeptus est gloriam Acilius Sthenelus, e plebe libertina, LX iugerum non amplius vineis excultis in Nomentano agro, atque CCCC nummum venumdatis.* Error certe est in CCCC nummum, seu quadringenties centenis millibus nummum, qui efficerent gallicae monetae circiter 7,685,936 fr. Olim fuerit scriptum CCCC HS, id est, quadringenta millia nummum, gall. mon. circiter 76,852 fr. *Magna fama et Vetuleno Aegialo perinde libertino fuit, in Campaniae rure Liternino, maiorque etiam favore hominum, quoniam ipsum Africani colebat exsilium. Sed maxima, eiusdem Stheneli opera, Rhemmio Palaemoni, alias grammatica arte celebri, in hisce XX annis mercato rus DC nummum in eodem Nomentano decimi lapidis ab Urbe diverticulo.* Novus error DC nummum, seu sexcenties centena millia nummum, qui efficerent gall. mon. circiter 11,528,904 fr. Corrigendum DC HS, id est, sexcenta millia nummum, gall. mon. circiter 115,278 fr. Id patet ex re ipsa, et vilitate mercis, de qua mox Plinius. *Est autem usquequaque nota vilitas mercis per omnia suburbana, ubi tamen maxima, quoniam et neglecta per*

indiligentiam praedia paraverat, ac ne in pessimis quidem elegantioris soli. Haec aggressus excolere, non virtute animi, sed vanitate primo, quae note mire in illo fuit, pastinatis de integro vineis cura Stheneli, dum agricolam imitatur, ad vix credibile miraculum perduxit, intra octavum annum CCCC *nummum emptori addicta pendente vindemia.* Error adhuc idem, de quo supra dixi. Nec CCCC nummum, seu quadringenties centena millia nummum, sed CCCCHS, i. e. quadringenta millia nummum, scribendum, ne miraculum fiat monstrum. Monstrum enim foret in agro Numentano unius vineae non fundum, sed fructum unius anni, pendente adhuc vindemia, emptum esse CCCC nummum, id est, gallicae monetae circiter 7,685,936 fr. *Cucurritque nemo non ad spectandas uvarum in iis vineis strues, literis eius altioribus contra id pigra vicinitate sibi patrocinante: novissime Annaeo Seneca, principe tum eruditionis, ac potentiae, quae postrema nimia fuit super ipsum, minime utique miratore inanium, tanta praedii eius amore capto, ut non puderet inviso alias et ostentaturo tradere palmam eam, emptis quadruplicata vineis illis intra decimum fere curae annum.* Eruditus Harduinus, suo in errore constans, adnotat Palaemonem sexcenties sestertium emisse vineas, Senecam quadruplicata summa, id est, bis millies quadringenties centena millia sestertium, qui efficiunt gall. mon. circiter 46,115,615 fr. Quod quam sit a veritate alienum, quam supra ipsam Senecae fortunam, nemo non videt. Contra vero Palaemon, ut diximus, vineas emerat DC HS, id est, sexcentis millibus nummum, gall. mon. circiter 115,278 fr.; quadruplicata igitur summa eas emit Seneca, vicies quadringentis millibus nummum, gallicae monetae circiter 461,298 fr.

Brotier.

N.° 5. Cap. LXIX. *Vestitus decora servitia et pari aetate habebat.*

Paedagogia Seneca describit epist. 95 (96): *Transeo agmina exoletorum, per nationes coloresque descripta, ut eadem omnibus levitas sit, eadem primae mensura lanuginis, eadem species capillorum.* Iulianus in Antiochico, p. 350: Οὐ κρεῖττον ἦν ὀδωδέναι μύρων τὴν ἀγορὰν βαδίζοντός σου, καὶ παῖδας ἡγεῖσθαι καλοὺς, εἰς οὓς ἀποβλέπουσιν οἱ πολῖται; hi pueri plerumque ad illicita dominis. Suet. Nerone, c. 28: *Super ingenuorum paedagogia et matronarum concubinatus.* Paedagogia enim non culpat, sed quod ex ingenuis. Tertull. Apol. 13: *Quum de paedagogiis aulicis nescio quem cinaedum* (Antinoum intelligit) *Deum facitis.* Notitia imperii, sect. XI: *Sub dispositione viri spectabilis castrensis* collocantur PAEDAGOGIA. MINISTERIALES. DOMINICI. CVRAE. PALATIORVM. Plin. XXXIII, 12 (54): *Iam vero paedagogia ad transitum virilitatis custodiantur argento*; quod de fibulis argenteis exaudio, Veneri arcendae. Usus etiam eorum ad mensam. Ulpianus l. XII, §. 32, de Instructo vel instrum. leg.: *Si instructum fundum legasset ea paedagogia, quae ibi habebat, ut, quum ibi venisset, praesto essent in triclinio, legato continentur.* Hos habebant in veste pretiosa. Seneca de Vita beata, c. 17: *Quare paedagogium pretiosa veste succingitur?* Immo aurata. Idem, de Tranquill. c. 1: *Praestringit animum apparatus alicuius*

paedagogii, diligentius quam intra privatum larem vestita et auro culta mancipia et agmen servorum nitentium. Ammianus XXVI, 6: *Tunica auro distincta, ut regius minister, indutus a calce in pubem, in paedogogiani pueri speciem.* Nec aliud sensit quum de auro Plin. scripsit XXXIII, 3 (12): *Honestius viri paedagogiis id damus: balineosque dives forma puerorum convertit;* nescio an, *convestit.* Seneca de puerorum istorum deliciis, ep. 123: *Omnium paedagogia oblita facie vehuntur, ne sol, ne frigus teneram cutem laedat. Turpe est neminem esse in comitatu puerorum, cuius sana facies medicamentum desideret.* Vides ergo, ubique paedagogia pro coetu et quasi collegio puerorum: pro loco non accipio, nec apud Plinium quidem, Ep. 7, 27: *Puer in poedagogio mistus pluribus dormiebat*; rescriboque, *Puer e paedagogio.* Intelligit enim puerum paedagogianum. Ammianus XXIX, 3: *Adultus quidam ex his, quos paedagogianos appellant, ad observandam venoticiam praedam. Spartanum canem retinere dispositus.* Res nomenque in parte mansit apud *paigios* Gallorum Italorumque.

Ivsti Lipsii Excurs. B.

EXCVRSVS

IVSTI LIPSII, BROTERII,

ET VARIORVM,

AD OPERA C. CORNELII TACITI.

ANNALIVM LIBER SEXTVS DECIMVS.

N.° 1. Cap. XII. Locvs *in theatro inter viatores tribunicios, datur.*

Qui *viatores* Romanis antiquis essent, diu noxie quaesivi, et difficultatem afferebat, quod *apparitores*, *viatores*, *accensos*, *lictores*, *summotores*, ita officio cooiunctos observarem, ut quae ioter illos differentia esset constituenda, iguorarem: quod taodem longo studio et diligentia me adiuvenisse existimo. Itaque hi omnes iam dicti *apparitorum* nomioe et communissima appellatione dicti, quod scilicet magistratibus assisterent, et praesto essent ad obsequendum.

Apparitores.

Livius, Libro III: *Postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse eum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens, in vincula duci iubet*; et lib. VIII, c. 33: *Quum prae strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur.* Quod et potissimum passim patet ex lectione Historiae Ammiani Marcellini, et ex Iustiniaoo, in lib. XXXI, parag. 5, Cod. *de Episcop. et Cleric.* Hi quoque nominati *ministeria*, lib. III, parag. *Tutor.* D. *de suspect. tutor.* Aliquaodo *apparitio*, lib. finali, parag. fiuali, D. *de Eviction.* Cicero tameu, io epistol. ad Thermum, *apparitionem* pro officio apparitoris accepit. Vocati quoque et interdum *officia*, L. *illicitam*, parag. *ne tenuis*, D. *de offic. praesid.* Nonounqnam *officiales*, rubric. et lib. I, Cod. *de Filiis official.*; et cap. *nullus*, 4. quaest. 4. Interdum *executores*, lib. II, Cod. de *Sportul.* Aliquando *missi*, uti c. 1, *de Immunit. eccles.*, et ibi glossa in Novel.: τάξις ταξεῶται, id est, *ordo*; et in glossa veteri: ἀμφιθάλαρχαι, ἀρχιτακρίται.

Lictores.

In apparitorum numero fuere *lictores*, qui apparebant his tantom magistratibus, qui auctoritatem haberent noo solum vocaodi et ligaudi, sed et quoque puniendi, hique ab aliis in hoc distinguebantur, quod

securi et virgis supplicium de damnatis sumebant, iussu magistratuum quibus apparebant: quod passim ex historiis palam fit, omnique dubitatione caret. Ita tribunos consulari potestate creatos, lictores habuisse constat ex Livio. Ita consules ubique, ita et imperatores.

Summotores.

Isti autem *lictores* et aliquando *summotores* dicti, eo quod eorum officium esset, turbam et alios quoscunque summovere: quod patere potest ex ipso Livio, lib. III, c. 45, scribente: *Lictor decresse ait, vociferantemque Icilium summovet*; et rursus c. 48: *Inquit, Lictor, submove turbam, et da viam domino ad prehendendum mancipium*; et lib. VIII, c. 33: *Repente strepitus ante curiam lictorum submoventium audiitur*; et lib. XLV, c. 29: *Assuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal; summotor aditus, praeco, accensus, insueta omnia*; quo in loco pro *summotore* intelligendum lictorem, non dubitandum, quum eodem libro alio in loco scribat idem Livius: *Lictor apparuit; summovente eo incesserunt virgae, et secures praelatae.* Et alibi: *Et summovere populum lictores iussi.*

Accensi.

Accensi munus fuit vocandi, et ab *acciendo* dicti ex Varrone, lib. V, de Lingua Latina, ubi habet: *Consul loquitur ad exercitum, Impero, qua convenite ad comitia centuriata. Quare hic accenso, illic praeconi dicit: haec est caussa, in aliquot rebus item ut praeco accensus acciebat, a quo accensus quoque dictus.* Et Cicero, in epist. ad Quintum fratrem: *His rebus nuper C. Octavius iucundissimus fuit, apud quem primus lictor quievit, tacuit accensus.* Verum quia et id munus proprium erat; et *viatores* in quo differrent et distinguerentur, indagandum.

Viatores.

Quod *viatoris* munus praecipuum esset vocandi, constat ex Columella in praefatione libri primi: *Illis temporibus*, inquit, *proceres in agris morabantur, et quum consilium publicum desiderabant, a villis arcessebantur in senatum, ex quo qui eos arcessebant, viatores nominati sunt.* Cicero de Senectute: *A villa arcessebantur in senatum Curius et ceteri senes, ex quo qui eos arcessebant, viatores nominati sunt.* Et Festus ait: *Qui magistratibus apparent, eo quia initio tribuum omnium, quum agri in propinquo erant urbis atque assidue homines rusticabantur, crebra eorum opera erat in via quam urbe, quod ex agris plerumque homines a magistratibus vocabantur, et frequens eorum erat ab agris ad urbem via.* Et Livius: *Quibus in forum delatis, et a viginti matronis, apud quas deprehensi erant, per viatorem accitis*; et alibi: *Consul viatorem misit, qui patri nuntiaret, ut sine lictoribus ad consulem veniret*; et lib. X, c. 38: *Per viatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quemque*; et lib. XLI, c. 15: *Cn. Cornelius evocatus a viatore.* Et Plinius, lib. XVIII, c. 3: *Cincinnato viator attulit dictaturam, et quidem, ut traditur, nudo plenoque pulveris etiamnum ore. Cui viator: Vela corpus, inquit, ut proferam senatus populique romani mandata.*

Ex dictis patet, sicuti *accensi*, ita et *viatoris* quoque vocandi munus fuisse. At quomodo distinguendi sint, non aeque manifestum. Ergo statuendum puto, in hoc *viatores* ab *accensis* distingui, quod *viatores* non modo vocandi ius haberent, sed et ligandi; *accensi* vero minime. Verum quia Carolus Sigonius id aperte negat lib. II, de Iure antiquo civium romanorum, c. 15, ideo comprobandum est. Livius, lib. III, c. 56, de Appio scribit: *Arreptus a viatore, Provoco, inquit*; et lib. VI, c. 16, ubi de Manlio: *In vincula duci iussit. Arreptus a viatore*, etc.; et lib. IX, c. 10: *Quum apparitor verecundia maiestatis Postumium laxe vinciret*; et lib. IV, c. 14, ubi de Maelio scribit: *Quum apparitor iussu magistri equitum duceret, arreptus a circumstantibus*, etc. Utrobique enim *apparitoris* voce, *viatorem*, omnemque alium, qui ligandi ius haberet, intelligendum non dubito; sicut et lib. III, c. 3, quum Livius ait: *Dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque num consulto detrectarent*, etc., de *viatoribus* interpretandum coniicio. At Cicero omnem scrupum demit, quum ait in Vatinium: *Miserisne viatorem, qui M. Bibulum vi domo extraheret*. Itaque quum *viatores* facultatem haberent ligandi, in hoc ab *accensis* distinguebantur; *accensi* vero a *viatoribus* alia differentia discernuntur: namque *accensi* munus erat, etiam meridie conclamare populo, quod *viatores* non faciebant. Id autem constat ex Varrone, loco citato, ubi habet: *Accensum solitum ciere Boetia ostendit, ubi primum accensus clamarit meridie.* Et Plin. lib. VII, c. 60, scribit: *Post aliquot annos adiectus est et meridies, accenso consulum id pronuntiante. Viatores* aut proprios fuisse tribunorum plebis, sicuti *lictores* consulum, existimavit plurimae lectionis vir, Andreas Tiraquellus, in suis Annot. ad Alexandrum ab Alexandro, lib. I, c. 27, motus auctoritate Livii lib. II, c. 56, ubi habet: *Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum*; qua tamen in re eum hallucinatum non dubito: namque non modo tribuni plebis, sed et alii magistratus *viatores* habuere quibus vocandi ius fuit. De senatu constat ex Plinio, loco citato, ubi de Cinciunato; de consulibus, nulli dubium; de aedilibus patet ex Livio, lib. XXX, c. 39, scribente: *Pecuniam ex aerario scribae viatoresque, aedilitii clam egessisse per indicem comperti.*

Romae in basilica Sancti Petri in Vaticano exstat tabella antiqua inscripta, in qua fit mentio *T. Tettieni viatoris aedilitii.*

Et in aede Sanctae Ceciliae in alia tabella legitur: Q. LVCRETIVS. Q. L. GEMELLO. VIATORI. QVAESTOR. AB. AERAR. Q. LVCRETIVS. Q. L. CHRESTVS. VIATOR. QVAESTOR. AB. AERAR.

In alia tabella, in domibus Dominorum S. Crucis legitur: TIBERIO. ONESIMO. VIATORI. COLLEGII. MAGNI.

Quod pariter et reliqui magistratus *viatores* proprios habuerint, rationi consonum est, et constat ex iurisconsultis, lib. finali, *de Iudic. Praet.* leg. *magis puto*, parag. *illud quaeri potest*, *de rebus eorum*, *qui sub tutel. P.* Unde et *viatores* praetoris scilicet, vel iudicum aliorum eisdem dicti executores litium, ut Imperator docet in parag. triplici, *de Actionibus. Viatores* ex servorum genere fuisse contendunt aliqui ex recentioribus, auctoritate Strabonis innixi lib. V, et Gellii lib. X, c. 3, ubi legimus:

Romanos, abeunte Annibale, Bruttios ignominiae caussa a Romanis separatos, non milites scribendos statuisse, nec pro sociis haberi, sed magistratibus in provinciis abeuntibus parere et administrare servorum vicem. Idem et adversus Picenos et Lucanos observatum, qui viatorum tabellariorum loco sunt habiti. In oppositum tamen stat veritas, siquidem *viatores* cives romanos fuisse constat ex antiqua inscriptione tabellae quam Carolus Sigonius de Antiquo Iure civium roman. lib. II, c. 15, describit, quam ibidem studiosus lector legere poterit.

Praeterea quomodo Nero liberto et accusatori praemium operae dedisset, locum in theatro inter viatores, si hi ex servili genere exstitissent? Ad haec Livius, lib. XXXVIII, c. 51, scribit de Scipione: *Ab Rostris in Capitolium ascendit. Simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis praeter servilem comitatum, ut praeconem, qui reum ex Rostris citaret, quisquam esset.* Ecce itaque quod Livius viatores a servili comitatu discernit. Ad auctoritates autem Strabonis et Gellii dicimus, aliud esse *servorum vice haberi*, aliud vero *servum esse*; namque et communi appellatione etiam servire dicuntur, qui liberi sunt, non servi. Et ita a Frontino libro de Aquaeductibus, et a Varrone et Livio *apparitores* (inter quos *viatores* statuimus) servos publicos appellatos observamus; hoc est, qui publico inservirent, quum tamen hi fere omnes ex libertino genere essent, uti Cicero ad Quintum fratrem scribens, et ad Appium in Verr. et in Cornel. docet; et Tacitus, libro XIII, demonstrat. Valgius Rufus et cum eo Gellius, lib. XII, c. 3, *viatores* in collegio lictorum reposuere; quos tamen aberrasse ex iam dictis constat; apertius vero ex praeallegata antiqua tabella, ex qua dignoscitur, praecones potius ex viatorum collegio fuisse, quam lictores. Quantum aberraverit doctissimus Turnebus lib. XI, c. 11, *viatoris* vocem ex antiqua inscriptione interpretantis, ex dictis iam satis patere puto.

Marcellus Donatus.

N.° 2. Cap. XIII. *Vis pestilentiae.*

In pestilentiis ac pestibus maximum est momentum, ut populorum urbiumque amplitudo ac frequentia cognoscatur. Nec istud argumentum ab historiae romanae enarratoribus hactenus fuit pertractatum. In eo igitur evolvendo tanto libentius immorabor.

DE PESTILENTIA,

QUAE ROMAE GRASSATA EST ANNO U. C. 818, I. C. 65,

ET DE PESTE,

QUAE IBIDEM, TITO PRINCIPE, SAEVIIT.

A. U. c. 818 tempestatibus et morbis fuit insignis. Tanta fuit in Urbe vis pestilentiae, ut in uno autumno triginta hominum millia perierint. Teste enim Suetonio in Ner. 39: *Accesserunt tantis ex principe Nerone malis, probrisque, quaedam et fortuita: pestilentia unius autumni, qua*

triginta funerum millia in rationem Libitinoe venerunt. Eadem exscripsit Orosius, VII, 7.

Lipsius tamen, Urbis magnificentia motus, Suetonium eiusve librarios hic errasse contendit, et emendat, *trecenta funerum millia*: eundem postea numerum cl. *Chevreau*, multique rerum romanarum scriptores postea prodidere, nulla omnino necessitate, immo historiae damno. Abunde enim Libitinae satisfactum, si pestilentia trigiuta hominum millia uno autumno occumbant. Pestilentiam quoque illam Tacitus inter morbos, non inter pestes recenset.

Ex numero autem Romae incolarum, quem exhibui supra in notis et emendationibus ad Annal. XII, 23, emortualis numerus fuit Romae singulis annis hominum circiter 36,900. Hoc anno, quo saeviit pestilentia ad minimum fuit hominum 57,700. Illum ergo annum morbis fuisse insignitum merito scripsit Tacitus.

Alia omnino ratio, quum urbs, qualis erat Roma, peste vastaretur. Hanc luctuosam calamitatem, quantaque alias non fuerat, Romae contigisse, Tito principe, novimus ex Suetonio in Tit. 8, et ex Victore in Epitom. Illam Eusebius in Chronic. perperam ad Vespasiani principatum retraxit. Quam vero stragem ediderit, his verbis docet: *Lues ingens Romoe facta, ut per multos dies in ephemeridem decem millia ferme mortuorum hominum referrentur.* Quae quum multi legunt, vel quanta fuerit haec lues non attenduut, vel, si attenderint, non satis percipiunt, grandioresque esse numeros exclamant.

Quibus ut fiat satis, observaudum est plurimis tristissimisque urbis Londini experimentis compertum esse, auctore cl. *Petty* (*Several Essays in political Arithmetic*, p. 31), peste absumi quintam eius incolarum partem, 1/5. Sic anno 1665, quo teterrima pestis Londini saeviit, periere homines 97,000, quae tunc erat huius urbis pars quinta. Verum ut notat idem cl. *Petty*, ibid. p. 61, si pestis in calidioribus Orientis, Hispaniae, Italiae, Aegypti, urbibus saevierit, duplum perit, 2/5, aut etiam aliquanto plus. In hac ergo peste, quae, optimo principe Tito, deflagravit, si periisset tantum quinta incolarum Urbis pars, 1/5, occubuissent homines circiter 236,000; si perierit, uti contingere solitum est, altera pars quinta, 2/5, occubuere homines 472,000. In tanta strage non mirum si *per multos* dies, teste Eusebio, *in ephemeridem decem millia ferme mortuorum hominum* relata sint.

De peste, quae, Tito principe, saeviit, hic disserui, quod clarius pateseeret, quo sensu accipienda pestilentia, quae Nerone principe contigit.

Brotier.

N.° 3. Cap. XXII. *Capito Cossutianus obiectabat*: « *principio anni vitare Thraseam sollenne iusiurandum*; *nuncupationibus votorum non adesse, quamvis quindecimvirali sacerdotio praeditum*, etc.

Sollenne iusiurandum.

Libera re romana non iuratum scio in euiusquam acta, iuratum in leges quidem; sed acta finito magistratu vocari poterant ad disquisitionem senatus: is probabat, aut rescindebat. Primi triumviri, nisi fallor, ka-

lendis Ianuariis et ipsi iurarunt, et alios adegerunt, rata se habituros omnia acta D. Iulii. Inde secutis principibus exemplum. Dio opportune XLVII, 18: Ἔν τε τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους ἡμέρᾳ αὐτοί τε ὤμοσαν, καὶ τοὺς ἄλλους ὥρκωσαν βέβαια νομιεῖν πάντα τὰ ὑπ' ἐκείνου γενόμενα, καὶ τοῦτο καὶ νῦν ἐπὶ πᾶσι τοῖς τὸ κράτος ἔχουσιν, ἢ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ποτε γενομένοις, καὶ μὴ ἀτιμωθεῖσι γίγνεται. Id accidit sub a. U. 712. Factum idem vivo Augusto; de quo idem Graecus LIII, 28: Ἐν δὲ τῇ νουμηνίᾳ ὅρκους ἡ βουλὴ βεβαιοῦσα τὰς πράξεις αὐτοῦ ἐποιήσατο. Idque iuramentum semper abusque Divo Iulio repetitum ad principem eius anni. Tacitus mox: *Eiusdem animi est Poppaeam divam non credere, cuius in acta D. Iulii et Augusti non iurare.* Nisi tamen si quis sceleribus et flagitiis aliter meruisset. Dio, LX, 4, de Caio: Καὶ διὰ ταῦτα τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν μνήμην ἐπὶ τοῖς ὅρκοις καὶ ἐπὶ ταῖς εὐχαῖς ποιούμεθα, ὥσπερ οὐδὲ τὸ τοῦ Τιβερίου. Iuratum vero non viritim, sed uno aliquo ex quoque magistratu verba praeeunte, reliquis adsentientibus. Quem morem senatus adulatione nova transgressus est sub Tiberio, ut narrat idem Dio, LVIII, 17: Νομιζομένου συχνὸν χρόνον ἤδη, μηκέτι κατ' ἄνδρα τὴν βουλὴν ἐν τῇ νουμηνίᾳ ὀμνύναι, ἀλλ' ἑνός, ὥσπερ εἴρηταί μοι, προομνύντος, καὶ τοὺς λοιποὺς συνεπαινεῖν, οὐκ ἐποίησαν αὐτό, ἀλλ' αὐτεπάγγελτοι μηδενὸς σφᾶς ἀναγκάσαντος, ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος ἐπιστώθησαν, ὥσπερ τι παρὰ τοῦτο μᾶλλον εὐορκήσοντες. Sed praeiurationem Claudius iterum reduxit, explicatque Dio LX, 25: Κλαύδιος δὲ αὐτὸς μὲν πάντα εἰθισμένα ἐπώμοσε, τοὺς δ' ἄλλους ἐκώλυσε κατ' ἄνδρα ὀμόσαι, καὶ οὕτως εἴ τις τῶν στρατηγούντων, ὥσπερ ἐστί, καὶ ἕτερος τῶν δημαρχούντων, ἀπὸ πάντων ἄλλων ὡς ἑκάστων εἷς ἐξῆρξε τῶν ὅρκων τοῖς ὁμοίοις. Καὶ τοῦτο ἐπὶ πλείω ἔτη ἐπράχθη. Quam tamen abrogatam denuo esse, reditumque ad singularia iuramenta, indicio sunt, quae hic et postea Thraseae obiiciuntur. Et Dionis sane verba ultima satis ostendunt, in aliquot annos dumtaxat id servatum.

Ivsti Lipsii Excurs. A.

Nuncupationibus votorum.

Ea vota in tabulis concipi solita et signari. Suetonius, Aug. 97: *Nam se, quamquam conscriptis paratisque iam tabulis, negavit suscepturum vota, quae non esset soluturus.* Plinius ad Traianum Ep. X, 44: *Sollennia vota pro incolumitate tua, qua salus publica continetur, et suscepimus et solvimus: precati Deos, ut velint ea semper solvi semperque signari.* Concepta non kalendis ipsis, III, sed nonas. Plutarchus in Cicerone c. 2, p. 441: Τεχθῆναι Κικέρωνα λέγουσιν ἡμέρᾳ τρίτῃ τῶν νέων καλανδῶν, ἐν ᾗ νῦν οἱ ἄρχοντες εὔχονται καὶ θύουσιν ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος. Capitolinus in Pertinace, 6: *Tertio nonarum die, votis ipsis.* Eunapius in Vita Maximi, circa finem: Ἡ τρίτη δὲ ἡμέρα τῶν νέων καλανδῶν, ἃς αὐτὰς Ἰανουαρίας ἡμέρας Ῥωμαῖοι προσονομάζουσι, καὶ προσκυνήσαντες πάντες αὐτῶν ὑπέσχοντο τὴν ἡσυχίαν. Adde hunc Caii Icti locum de Verbor. signif.: *Post kalendas ianuarias die tertio pro salute principis vota suscipiuntur*; denique hunc Dionis clarum, LIX, 24: Καὶ τρίτῃ δὲ ἡμέρᾳ τῇ τὰς εὐχὰς ἐχούσῃ συνῆλθον μέν, etc. *Tertia autem die, qua vota fiunt, convenerunt quidem,* etc. Firma haec videbantur: tamen concutit nos nonnihil Tacitus, Au-

nal. IV, 70: *Caesar sollennia incipientis anni kolendas Ianuarias epistola precatus.* Et subdit: *Quem enim diem vacuum poena, ubi inter socra et vota.... vincla et laqueus inducantur?* Et Tibullus ad Messallam IV, *t*, v. 121:

..... Tyrio subtemine vestem
Indueras, oriente die duce fertilis anni.. ..
Quum fera discordes tenuerunt flamina venti.....
Et largita tuis sunt multa silentia votis.

Sed stamus: et ad Taciti locum aio, non ita districte verba capienda, quasi illo ipso die vota, sed quasi in propinquo; aut verius; etiam tùnc vota fuisse, sed ex ritu prisco, quae soli consules nuncupabant, pro imperii et populi salute: haec autem pro principe subtexta, et die quidem laetiure et augustiore pompa. Quod ipsum de Tibullianis illis ecuseo: sane veteri rep. negari non potest, quin vota ipsis kalendis. Omitto plures Livii locos; hunc do firmum et clarum, XXI, 63, extremo: Consulem *C. Flaminium.... conscientia praeteritarum, et Capitolium et sollenuem votorum nuncupatianem fugisse, ne dia initi magistratus Iovis O. M. templum adiret.* Fieri etiam potest, ut plures dies votorum fuerint, ille tamen tertius ante nunas praecipuus. Concepta autem et in castris apud signa, et in Capitolio. Tertullianus de Corona c. 12: *Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? Prima in printipiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca et verba: Hunc tibi Iupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum.* Ubi et formulae pars; in qua tamen corrigo, esse *facturum* [1]. Est enim eo exemplo dictum, quo illud Gracchi: *Credo ego inimicos meos hoc dicturum.* Dies hic publice laetus; ideoque *Aelius Caesar votorum causso ab Hodriano lugeri est vetitus.* V. Spartian. 24. Eundem etiam sollenuia ἀκλῶς appellarunt [2]. Quod observo ex Tertulliani his verbis Apol. 35: *Verae religionis homines etiam sollennia imperatorum conscientia potius, quam lascivio celebrant. Grande videlicet officium foces et choros* (nescio an *thoros*, ut ad lectisternia referatur) *in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernoe habitu abolefacere.... Haeccine sollennes dies principum decent, quae alios dies non decent? O nos merito domnandos! Cur enim vota et gaudio Caesarum casti et sobrii et probi expungimus?*

[1] Ita Poëta vetus:

Mars tibi voveo facturum bidente verre.

[2] Et Plinius supra, *sollennia vota.*

IVSTI LIPSII EXCURS. B.

\\\\\\

FINIS EXCVRSVVM AD ANNALES
ET QVARTI VOLVMINIS.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC QVARTO VOLVMINE CONTINENTVR.